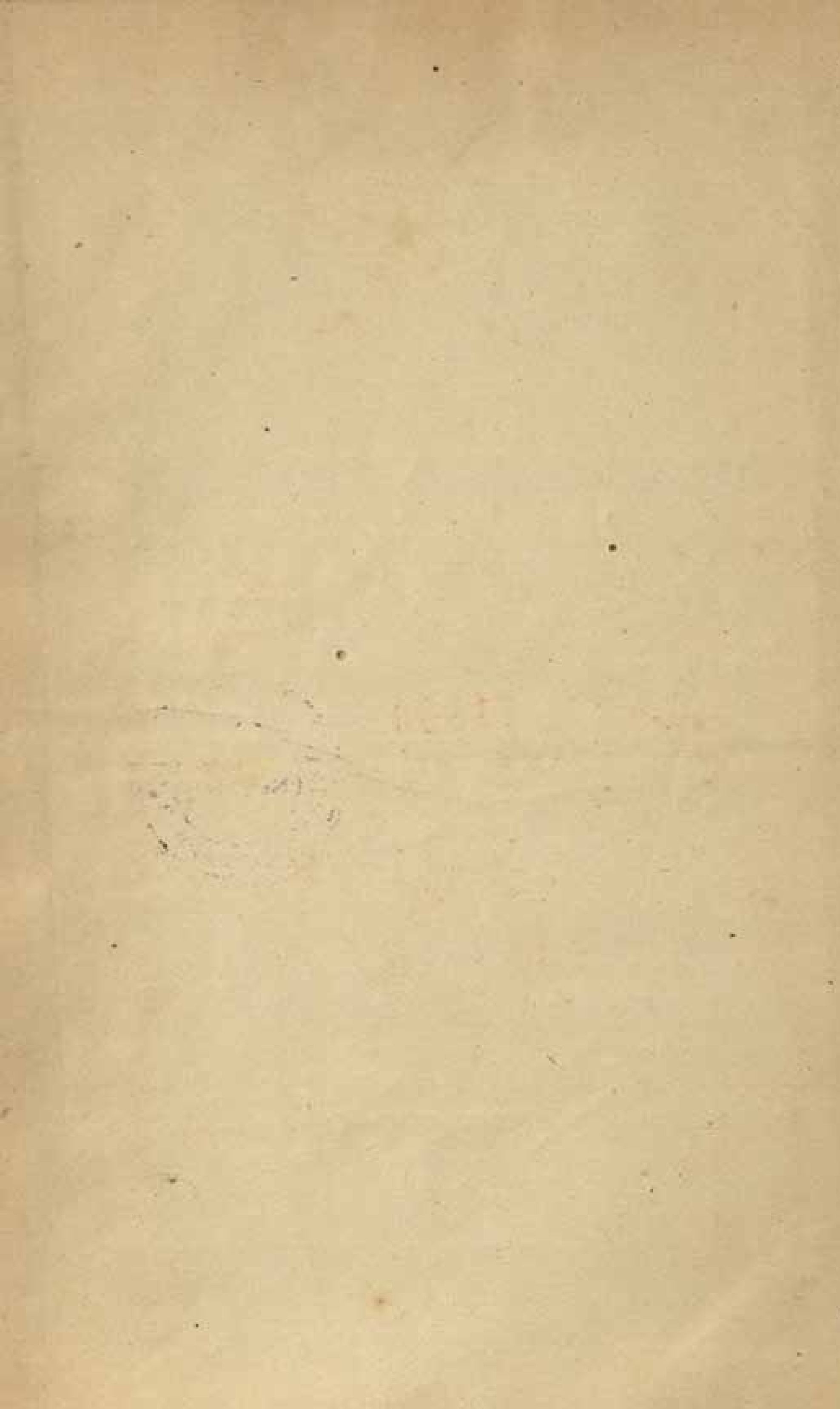
GOVERNMENT OF INDIA
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY
CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY

CALL No. 901.05/Tij.
31990

D.G A. 79.

Tijdsch

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

31990

DEEL LX

901.05
Tij

(142)

A438

BATAVIA
ALBRECHT & Co.

'S HAGE.
M. NIJHOFF.

1921

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.
Acc. No. 31990
Date. 16.7.57
Call No. 901.05/Tij

INHOUD.

BLADZ.

De léak op Bali

door

P. De Kat Angelino.

De Baliër meent dat er menschen zijn, die zich kunnen veranderen in een dier, hetzij aap, hond, kip, tijger e.a., door het opzeggen van eenige geheime formules, waardoor zij in het algemeen *léak* worden, in welken toestand zij dood en verderf onder hun medemenschen aanrichten.

Ieder mensch, die zich ernstig op de studie dier mantra's wil toeleggen, kan naar de voorstelling der Baliërs léak worden, we zien dan ook dat de gave — zich in een dier te kunnen veranderen — niet in een bepaalde familie blijft, maar door geheel andere personen later wordt overgenomen; niet onmogelijk is het dat hij die een léak wenscht te zijn, bij een persoon in de leer gaat, zooals we ook vinden opgeteekend bij Plate, aflevering 5-6, deel LIV van het Tijdschrift van het Bat. Genootschap bldz. 461.

Op Bali gelooft men stellig aan directe lichaamsverandering, zooals Prof. de Groot aantoonde in zijn opstel over den weertijger in onze Koloniën en op het Oost-Aziatisch Vasteland. [1]) Gelijke mededeelingen tref ik aan bij den heer G. P. Rouffaer in zijn artikel over „Matjan Gadoengan" en bij J. Knebel in zijn bijdrage getiteld: „De weertijger op Midden-Java". [2])

Na een zeer nauwgezet onderzoek is mij niet gebleken, dat hier gedacht wordt, dat het „innerlijk" van den mensch den vorm aanneemt van een dier, of dat het innerlijk van dien mensch eigenlijk „léak" is, zooals de

---

[1]) Zie bijdragen van het Kon. Instituut zesde volgreeks, deel V.

[2]) Zie resp. bijdragen Kon. Instituut 1899 eerste aflevering en Tijdschrift Bat. Genootschap deel XLI afl. 5 en 6.

heer Alb. C. Kruyt in de Toradjalanden meent te hebben aangetroffen, en voor zijn meening ook steun vindt bij Prof. Wilken. [3])

Aan den léak zien wij in zijn gewonen doen niets bijzonders; hij of zij ziet er uit als ieder ander; alleen tegen het nachtelijk uur zal hij na het uitspreken van een tooverformule van gedaante verwisselen, om daarna er op uit te trekken met het doel de medemenschen, ja heel dikwijls eigen familieleden in het verderf te storten.

Elke ziekte, die vrij plotseling den mensch overvalt, of vrij plotseling eindigt met den dood, hetzij na een bezoek van een dorpsgenoot of na het eten van een bepaalde spijs, wordt toegeschreven aan den invloed van een léak; men is „geraakt" door een léak, waarvoor verschillende namen worden opgegeven. [4])

De Baliër gelooft vast, dat de léak zijn eigen familieleden niet herkent; herhaaldelijk hoorde ik van gevallen dat de dood van een kind aan de betoovering der eigen moeder werd toegeschreven; nog pas werd in December 1920 een léak vermoord, die niet minder dan tien sterfgevallen onder zijn naaste familieleden op zijn geweten had.

De tooverformules, waarvan de léaks zich bedienen, zijn op schrift gesteld; een vijftal lontars, waarop deze geheimzinnige mantra's geschreven werden, kreeg ik na heel veel moeite in mijn bezit; de laatste ontving ik na den doodslag op den hierboven vermelden léak in wiens huistempel een kleine lontar met léakspreuken werd gevonden.

Over het bestaan van uitwendige teekenen waaraan een léak zou zijn te herkennen in zijn menschelijke gedaante, wist men mij niets stelligs te vertellen.

Het missen van de groef op de bovenlip is hier wel

---

[3]) Tijdschrift Bat. Genootschap deel XLI afl. 5 en 6.

[4]) Zoo hoorde ik de namen: ngeléak, ndesti, keni pepasangan, aneloeh, anerandjanã, keni pepasangan djadmã aloes.

bekend maar wordt toegeschreven aan de djins, een wezen wat mij niet nader bekend werd gemaakt; sommigen meenen dat bij de léaks de beeltenis in de oogpupil onderstboven staat; een léak ziet bij het spreken nooit de menschen aan (zie J. Knebel), zeggen weer anderen; het rechte weet men evenwel niet te verhalen, waarom ik het er voor houd dat de léaks er uit zien als wij allen, zonder bepaalde uitwendige teekens.

Op Bali kennen we onder de léaks verschillende graden, gelijk deze op Lombok ook werden geconstateerd. [5])

Wil men zich een goede voorstelling vormen omtrent den léak-figuur, dan doet men het beste de ontmoetingen van Baliërs met léaks te verhalen, waarom ik hieronder eenige uit hun mond opgeteekende vertellingen laat volgen.

I. Een Balisch meisje Ni Tjibloek lag met een zieken voet te bed, toen op zekeren nacht op haar slaapplaats een aap kwam zitten, die van het hoofdeinde naar het voeteneinde marcheerde.

Het zieke kind richtte zich een weinig op en greep den aap bij diens staart; de aap sprong van het bed af en wilde de vlucht nemen, doch slaagde daarin niet, omdat het meisje den staart stevig vast hield; plotseling veranderde de aap toen in een jonge vrouw uit hetzelfde

---

[5]) Mij zijn, bekend van boven naar beneden (in graad) pendestian, pengeléak, pokpokan; de laatste voedt zich met de uitwerpselen van kippen en vogels in het algemeen, terwijl de eerste soorten meer verzot zijn op lijken. Nog andere namen zijn bekend, o. a. de gegendoe, de gentawang die als een vlieger op kan vliegen zonder vleugels. De selak toempang solas is hier bekend als I Toempang Hoerdă (elf); de endek poepoe, de kemang-kemang, basang-basang, tangan-tangan worden gerekend tot het geslacht der Tonja die in de alas-alas huizen en kenbaar zijn, omdat ze zich slechts met een gedeelte van een menschelijk lichaam vertoonen. Dit zijn geen léaks. De pendestian hierboven wordt ook genoemd pangiwă selikoer kanda.

dorp, terwijl de staart van den aap de lendendoek van die vrouw werd.

De jonge vrouw smeekte aan Ni Tjibloek niemand iets van de gedaanteverwisseling te vertellen, waarop zij verdween.

II. In de desa Njanglan woonde een man I Wajan Sotog met zijn vrouw Ni Kinten en een kindje Ni Soemprig.

Het dochtertje leed veel aan kwade koortsen en buikziekten.

Ziende op welke wijze het zieke kindje door de moeder werd verpleegd, meende Wajan Sotog te mogen besluiten, dat zijn vrouw een léak was; daarom ging hij naar een waarzegger om dezen raad te vragen, die hem ook in overweging gaf om zijn kind naar een andere desa te brengen, en zijn vrouw te verbieden haar kind te bezoeken.

Overgebracht naar de desa Bambang genas het kind daar schielijk. Teruggekeerd in eigen woning stortte zij weer in, waarom ze naar een andere woning werd overgebracht.

Op een avond ging Wajan Sotog zijn kind bezoeken; onder het loopen kreeg hij het onaangename gevoel dat iemand hem volgde, waarom hij zich omwendde, en een grooten aap ontwaardde die achter hem liep en stil stond als hij stil stond.

Hij liep door tot bij een bocht in den weg en verschool zich daar achter een muur, om te voorschijn te treden toen de aap om den hoek kwam, waarop hij het beest met een knuppel ferm bewerkte.

Nadat de man het beest een flinke dracht slagen had toegediend, verdween de aap spoorloos; Wajan Sotog vervolgde zijn weg, bleef den nacht in de woning bij zijn kind doorbrengen, om eerst den volgenden ochtend huiswaarts te gaan, waar hij tot zijn verwondering zijn vrouw nog niet op, maar te bed onder een deken vond.

Op zijn vraag wat haar deerde, antwoordde zij dat

haar heele lichaam pijn deed en zij onmogelijk kon opstaan; toen de man de deken optilde en zijn vrouw onderzocht, bemerkte hij dat haar lichaam met builen en zwellingen overdekt was.

Hierop vroeg hij haar, hoe ze wel aan zooveel wonden kwam, waarop ze hem bits te kennen gaf, dat zij dit aan zijn geweldige liefde te danken had, waarop hij zijn vrouw nog vroeg of zij misschien die aap was geweest, die hem den vorigen dag had gevolgd.

Hierop bleef zij het antwoord schuldig.

Wajan Sotog verliet het huis, waarna zijn vrouw binnen enkele dagen stierf.

III. De Baliër Nang Panggih liep op een avond door de dorpsstraat, toen hij plotseling een aap tusschen zijn beenen zag schieten, die hem bij zijn beenen greep en hem daarop een flinken knauw gaf; in woede ontstoken trok hij zijn kris en stak naar het monster, dat hij in den rug trof, waarop het even plotseling weer verdween.

Den volgenden dag ging het gerucht, dat een vrouw Dèsak Abijan een wond in haar rug had gekregen, zonder dat zij daarvoor een reden kon opgeven.

Noch de wond van den man, noch de wond van Dèsak Abijan wilde genezen, tot op zekeren dag Dèsak Abijan bij Nang Panggih binnenkwam en hem bekende, dat zij de aap was geweest die hem had gebeten, waardoor beiden een ongeneeslijke wond hadden opgeloopen.

Zij stelde toen voor elkaars wonden te genezen, door deze te belikken en dan de heele geschiedenis in den doofpot te stoppen.

Nang Panggih had daartegen geen bezwaar; de wonden werden over en weer belikt en genazen terzelfder ure. [6])

---

[6]) Ook op Bali wordt zooals overal elders aan het speeksel een bijzonder heelende kracht toegewezen. Zie o.a. A. C. Kruyt — hierboven reeds aangehaald — waar ook „geraakten" bespuwd worden.

IV. In de desa Apoean woonde een man, die bekend stond als een léak; op een nacht kwam hij thuis en vertelde aan zijn vrouw, in tegenwoordigheid van zijn twee zoontjes, die hij slapende waande, dat hij de opdracht van het Hoofd der léaks had gekregen om dezen een ziel te bezorgen. [7])

Hij had alle pogingen in het werk gesteld om een ziel machtig te worden doch tevergeefs, terwijl hij zelf zou moeten sterven, als hij niet over twee nachten de ziel van een mensch kon aanbieden.

Om aan die opdracht te kunnen voldoen stelde hij zijn vrouw voor, om ten einde raad maar een der kinderen op te offeren, waartoe de vrouw na lang praten haar toestemming gaf.

De beide kinderen die het heele verhaal hadden aangehoord, verlieten den volgenden ochtend de ouderlijke woning en vluchtten naar de poeri van hun hoofd, aan wien zij hun wedervaren vertelden.

In den loop van den dag kwam de vader zijn kinderen opeischen, doch deze weigerden hun vader te volgen, waarom het hoofd de bevende knapen niet uitleverde.

Twee dagen later vond men den vader, die geen ziel aan den koning der léaks had kunnen leveren, dood op zijn bed liggen, zonder dat een bepaalde oorzaak voor zijn sterven was op te geven.

Het hoofd der léaks had zijn eigen ziel genomen.

V. In de desa Timoean woonde een man met zijn vrouw en een kindje, dat pas van een langdurige ziekte genezen was.

Op een ochtend bleef de vrouw met haar kindje alleen thuis; tegen tien uur kwam een oude vrouw het erf op, die zich naar de keuken begaf, waar zij de moeder aantrof met het kind op den arm.

---

7) Met het hoofd der léaks wordt bedoeld het hoofd van eenige léaks uit een zelfde streek, die met zijn léaks geregeld vergadert, om hen de opdrachten van Batari Doergă mee te deelen. Plate noemt ze radja of datoe sĕlak.

Op haar vraag, waarom het kind nog gedragen werd, antwoordde de moeder dat het pas genezen was van een slepende ziekte.

Hierop probeerde het oude mensch tot driemaal toe het kindje aan te raken, doch de moeder wist dit te beletten, waarop de heks boos het erf verliet.

Een man, die toevallig in een klapperboom zat vlak bij genoemd erf, zag de vrouw naar buiten komen, waarop zij buiten het erf eenige bewegingen met haar handen maakte en, gezien het mummelen van haar mond, eenige mantra's opprevelde, om daarna weer het erf op te gaan.

Juist kwam de jonge moeder, nog steeds haar kindje dragende de keuken uit, doch scheen absoluut niet te zien, dat de heks naast haar stond, die uit alle macht met haar dunne vingers het keeltje van het kind dicht kneep totdat het gestikt was.

De moeder zag alleen dat haar kindje een benauwdheid kreeg en plots den laatsten adem uitblies, waarop zij al haar familie bijeen riep en in luide weeklachten uitbrak. [8])

Deze verhalen, waarvan er honderden bestaan, bevestigen, wat wij in den aanvang omtrent de eigenschappen van de léaks meedeelden.

In iedere desa worden menschen aangewezen die de

---

[8]) De léak wist zich door tooverformules voor de vrouw onzichtbaar te maken: deze gedaantewisseling heet mesiloeman of ngelekas. Het merkwaardige is, dat de betoovering niet gold voor den man die boven in den klapperboom zat; de Baliër verklaart dit zoo, dat de betoovering alleen macht heeft over de menschen, die op gelijke hoogte zijn als de toovenaar; de inlandsche goochelaars zouden ook nooit toestaan, dat de toeschouwers op een verhevenheid klimmen, omdat dan hun geheimen bij die hooger geplaatsten bekend zouden worden en de goocheltoer ook voor hen die boven den goochelaar staan niet zouden lukken. Zoo ook is het bij de léaks, meent de Baliër. Er zijn léaks die 5 tot 7 maal van gedaante kunnen verwisselen.

léakkunst verstaan; het werk der léaks is geen ander, dan het ziek maken en dooden hunner medemenschen. Ik vrees dat bij hun werk het toedienen van gif een gewone geschiedenis is; bijna altijd vertoonen zich de eerste ziekteverschijnselen na het eten van de een of andere spijs; na het vermoorden van een léak in deze maand vonden wij naast den lontar met de tooverspreuken ook een fleschje met een vloeistof gevuld, wat naar mijn stellige overtuiging een gevaarlijk misschien onbekend gif bevatte, waarmede tien leden der eigen familie naar een betere wereld zijn gezonden.

Het dooden van menschen, waaronder dikwijls eigen familieleden, laat zich het beste verklaren door het feit, dat de léaks meenen een opdracht van hun hoofd te hebben ontvangen, dezen een menschenziel te schenken.

Volgens de Baliërs staat men als léaks onder Batari Doergă; vandaar dat de léaks steeds vergaderen nabij de poeră Dalem op de begraafplaats, om daar hun opwachting te maken bij Batari Doergă, die hun de verschillende opdrachten geeft. [9])

---

[9]) De meening op Bali is, dat een léak die de opdrachten van Batari Doergă volledig opvolgt, een hoogeren staat kan deelachtig worden om tenslotte ook God gelijk te worden. Zoo verhaalt men van een man I Klikă genaamd, die als léak buitengewone vorderingen maakte en als sedahan van Batari Doergă werd aangewezen. Toen werd hem de opdracht gegeven om de ziel te zoeken van een man die afstamde uit een geslacht, dat van vader op zoon het beroep van pengatih (toekang koeda) had beoefend; daar een dergelijk geslacht op Bali tot heden niet voorkomt, was ook hij niet in staat die opdracht (met de uitvoering waarvan hij de hoogste zaligheid zou deelachtig zijn geworden) tot een goed einde te brengen.

In de lontar Siwă Nirmală staat dat hij, die deze „lontar pangiwă" weet op te volgen, in het hiernamaals een gouden méroe als zetel zal krijgen, m. a. w. Gode gelijk zal worden. In de Bimă Sorgă lezen we evenwel ook hoe de léaks met straffen gepijnigd worden. De folteringen der léaks vinden we o.a. geschetst in de schitterende doekschilderingen in de balé Kerta Goose te Kloengkoeng.

Er bestaat een schitterend verhaal, de Tjalonarang waarin de léaks in grooten getale voorkomen, waarin we lezen van hun vergaderingen, van hun wijze van werken, hun tochten door het land Dirah en de vernietiging van Tjalonarang door den wijzen priester Empoe Pradah.

Ik heb zoo'n lontar met het verhaal van de Tjalonarang gekregen van een pedanda in Djagaraga (Boeleleng) en wil hieronder de vertaling laten volgen.

De eerste bladen spreken alleen over den zeer wijzen priester Empoe Pradah en zijn dochter Ni Déwi Wedawati, die leefden in het land Lemah Toelis, in Kediri op Java; de priester placht als kluizenaar te leven op den berg Wésiă Moekă.

Daarna gaat het verhaal verder, door den vorst Praboe Erlanggă ten tooneele te voeren, die een rechtvaardig koning wordt genoemd in het land Dehă.

Eerst daarna begint het verhaal van de weduwe genaamd Tjalonarang of ook wel Rangdă genoemd.

De weduwe van Dirah had een dochter genaamd Ni Ratnă Menggali, die zóó buitengewoon schoon was, dat men in het geheele land haars gelijke niet kon aanwijzen.

Doch al was zij van een zoo verblindende schoonheid, geen enkele man waagde het zich met haar te verloven, omdat van de moeder gezegd werd, dat zij zich met „de zwarte kunst" bezig hield.

De weduwe was zeer neerslachtig, dat geen der mannen zich met haar dochter wilde verloven, hoewel haar kind toch niet bepaald onvolmaakt was en zich gerust onder de andere meisjes van het land mocht laten zien.

Als werkelijk niemand mijn dochter wil huwen, overlegde zij, zal ik zeer beschaamd staan tegenover de gansche wereld; in dat geval is het maar beter, dat ik den weg bewandel voorgeschreven in de Boeken, die ik

in mijn woning heb, opdat het geheele land verloren ga, zooals vermeld in de Lontar Tjakepan. [10])

Zoo gedacht, zoo gedaan. Ni Tjalonarang begaf zich onmiddellijk naar de begraafplaats Sétrā Gandemajoe om te verschijnen voor Batari Doergā.

Zij wilde voor de Godin verschijnen om van haar de hoogste bovennatuurlijke kracht te vragen voor haar en haar leerlingen (sisiā) Wak Sirsā, Si Wadanā, Si Lendiā, I Lendā en Laroeng. [11])

Op de begraafplaats aangekomen begonnen allen te dansen, terwijl de leerlingen om het hardst de schoonheid van Ni Tjalonarang (als léak) prezen, totdat Batari Doergā uitkwam, gevolgd door al haar duivelen (de booze geesten).

Toen Batari Doergā de weduwe ontwaardde, zeide zij tot haar; „Wel mijn kind, wat heeft je naar deze plaats gedreven?"

„O, Batari Doergā, allerverhevenste", antwoordde de weduwe, „indien ik niet Uwen toorn op mij laad en Gij mijn verzoek kunt inwilligen, dan vraag ik wel Uwe gunst, O Vorstinne, opdat ik mij zal kunnen wreken op de bevolking van het rijk Dāhā".

„Zoo gij het kunt goedkeuren zoude ik ziekte en plagen over het land willen brengen opdat het rijk geheel uitsterve."

Batari Doergā antwoordde hierop dat zij alles goed vond, als maar geen ziekten over de hoofdstad des Lands werden gebracht.

---

[10]) De lontar tjakepan is de lontar die netjes geordend is gebonden tusschen twee houten plankjes; daarnaast kennen we nog de lontarbladen aan één kant bij elkaar geregen door een touw en zoo opgehangen aan een stijl in de woning; deze lontars zijn de lontars mat-matan.

[11]) De naam Tjalonarang wordt door velen verschillend uitgelegd. Ik hout het op de volgende uitleg: Tjalonarang beteekent tjalon-nerang; tjalon is bakal of geschikt tot; nerang beteekent panas of onheil; de naam tjalonarang wordt dus gegeven aan haar die het land panas maakt, onheil over het land kan brengen.

Op het hooren van de toestemming door Batari Doergă, verheugde de weduwe zich zeer, terwijl zij beloofde al de bevelen te zullen eerbiedigen waarop zij weldra afscheid nam om huiswaarts te keeren.

Op den weg naar huis deed zij niets anders dan dansen, zij met haar leerlingen; dit gaf te middernacht een groot gerucht in het land, vooral omdat zij op een gong sloegen die een hel doordringend geluid gaf.

Zoo kwamen zij terug in het land Dirah.

Toen den volgenden ochtend de mantri's en krijgsoversten en de onderdanen voor hun vorst verschenen, waren onder hen velen die zich ziek voelden; er waren er die koortsig waren, anderen braakten en weer anderen klaagden over menigerlei kwalen; velen stierven omdat de ziekten van ernstigen aard waren.

Groot rumoer ontstond onder de menschen in het paleis, toen zij dezen toestand aanschouwden, aangezien zij hun leven lang niet door een dergelijken ramp waren getroffen.

Ondertusschen hield Tjalonarang niet op langs den weg te dansen, zoodat steeds meer menschen begonnen te begrijpen, wie dit onheil over hen gebracht had.

Nadat de patih hiervan ook op de hoogte was gebracht, ging hij zijn opwachting maken bij den vorst, aan wien hij alles meedeelde.

Op het hooren van deze tijding zei de vorst: „Wel patih, tracht allerlei listen te bedenken om Tjalonarang uit den weg te ruimen opdat niet geheel mijn volk omkom".

Hierop riep de patih alle lieden bij elkaar, die bekend stonden als wijs in alle wetenschappen; uit die personen werden Maling Magoenă, Maling Mesagi en Maling Berkoat gekozen, die zich spoedig op weg begaven naar Dirah, waar zij, aangekomen bij de woning van de weduwe, een tooverformule opzegden om haar in diepen slaap te krijgen.

Toen zij daarop de woning binnendrongen, stond de

weduwe op van haar slaapplaats, terwijl vuur uit haar neusgaten en ooren kwam.

Dit ziende kwam groote vreeze over de drie mannen, die op de vlucht gingen; een van hen stierf onderweg, terwijl de beide overlevenden zich haastten voor hun vorst te verschijnen, teneinde hunne wederwaardigheden hem mede te deelen.

De vorst was zeer bekommerd op het hooren van deze mare en riep alle wijzen uit het land bij elkaar, opdat zij toch een list zouden bedenken om Tjalonarang te dooden.

Toen de weduwe ontwaakte, overdacht zij haar misdadig gedrag, waarop zij haar leerlingen bij elkaar riep om haar dansende te volgen naar de begraafplaats, waar zij aangekomen de lontars ging lezen.

Na het lezen der lontars smeekten de léaks tot Batari Doergā, dat deze toch het heele land zoude verdelgen.

Alleen I Lendiā sprak: „Ach, Tjalonarang wat nut heeft het, dat wij ons zoo gedragen; stellig weet onze vorst reeds welk onheil gij over het land gebracht hebt; naar mijn overtuiging is het beter dat gij naar een priester gaat om de „pangloekatan" te vragen opdat een einde kome aan deze duivelskunsten."

I Laroeng zei tot Tjalonarang: „Waarvoor zoudt gij in zorgen zijn; laten we liever tot in de hoofdplaats van het land Dāhā doordringen en ook daar verrichten wat we reeds op andere plaatsen hebben gedaan".

Al de andere sisia's spraken als I Laroeng, waarop Tjalonarang hen gelastte overal dansende onheil te brengen.

Zoo gingen ze dan uit elkaar, de een naar het oosten, en een ander naar het westen en ook waren er die naar het zuiden en noorden gingen, terwijl Tjalonarang in het centrum bleef.

Plotseling zag de weduwe een lijk langs den weg liggen, waarop zij haar volgelingen allen terugriep, hen opdragende het lijk weer tot het leven terug te roepen.

De doode werd opgewekt door Si Waksirä en Si Wadanä, waarna Tjalonarang met den pas opgewekte ging spelen als een moeder met haar kind; toen zij genoeg had van dat spelletje, gelastte zij haar volgelingen om dat menschenkind weer te dooden, waarop Waksirä hem het hoofd afsloeg, dat onmiddellijk ten hemel voer, terwijl Tjalonarang het bloed gebruikte om haar hoofdharen te wasschen, waarna zij de ingewanden van den doode als een keten om haar lichaam wond om zoo voor Batari Doergä te verschijnen.

De Godin van de poerä Dalem was buitengewoon ingenomen met de berichten die Rangdä haar bracht, omdat deze zoo volkomen haar opdrachten had uitgevoerd.

Nu vroeg Tjalonarang aan Batari Doergä of deze cholera over het land Dähä wilde brengen, welk verzoek werd toegestaan, waarop Rangdä onmiddellijk huiswaarts keerde, om haar onheilswerk weer aan te vangen, zoodat weldra de dooden in het land niet meer te tellen waren; de ongelukkigen vielen langs den weg en op den akker, op het veld en in de ravijnen; honden, kraaien en vliegen aasden op de lijken, die niet begraven konden worden.

Velen uit het land, door groote vreeze bevangen, wilden huis en hof verlaten, om elders een goed heenkomen te zoeken; de landverhuizers in lange rijen langs den weg trekkende, ontmoetten den duivel, die tot hen zei: „Verlaat uw land niet, want vanaf heden zal dit verder voor rampen bewaard blijven; gaat daarom terug; u zal geen leed geschieden; gij allen zult in leven blijven, doch stellig zult gij omkomen als gij niet naar mijn raad wilt luisteren".

De verschrikte menschen stelden evenwel geen vertrouwen in die woorden en trokken verder; zij hadden evenwel de plaats van bestemming nog niet bereikt, toen de ziekten op nog verschrikkelijker manier de menschen wegmaaiden.

Praboe Erianggă, de vorst van Dăhă, zat met zijn mantri's, krijgsoversten en zijn volk wederom te vergaderen over de aangelegenheden van zijn land en verzocht toch middelen te beramen om de ziekten en plagen te bezweren.

De vorst zei: „O, patih, naar mijn gissing is geen middel meer mogelijk om dit onheil af te wenden, of het zou moeten zijn om voor het laatst nog eens de hulp in te roepen van alle wijze priesters in dit land; gaat daarom heen en roept alle priesters op, opdat zij voor mij verschijnen, om deze zaak nog eens te bespreken".

Nadat allen voor den vorst waren verschenen, deelde deze hun mede, dat hij hen had laten roepen, omdat velen in het land stierven tengevolge van allerlei vreeselijke ziekten, waarom hij hunne hulp inriep, opdat zij eenig middel zouden beramen ter afwering dezer ellende, opdat het land weer gelukkig en welvarend zoude worden als weleer.

Hierop begonnen de priesters hunne gebeden op te zeggen (ngargă), smeekende dat God hun toch den verborgen weg, welke zij zouden hebben te volgen, mocht wijzen.

Nadat het gebed geëindigd was, spraken de priesters tot den vorst, zeggende, dat naar hun meening slechts één priester uitredding kon brengen en wel de zeer wijze Empoe Pradah uit het land Lemah Toelis, die algemeen goed bekend was van wege zijn groote bovennatuurlijke kracht (kesaktian) en als kluizenaar leefde op den berg Wisiă Moekă.

Nadat de vorst deze woorden had gehoord, gelastte hij zijn patih terstond dezen priester te gaan zoeken; aangekomen te Wisiă Moekă vertelde de patih aan Empoe Pradah alles over zijn ongelukkig land, waarna hij het verzoek van zijn vorst, om het rijk te verlossen van Tjalonarang, overbracht.

Empoe Pradah antwoordde, dat stellig niemand anders dan Tjalonarang de ellende over het land had

gebracht, omdat zij zeer vertoornd was, dat geen enkele man genegen was met haar mooie dochter te huwen.

Empoe Pradah verzocht evenwel hem bij den vorst te verontschuldigen, omdat hij verhinderd was ten paleize te verschijnen, waarom hij voorstelde zijn zoon, Empoe Baoelă als plaatsvervanger te mogen afvaardigen.

Toen Empoe Baoelă zou vertrekken naar de hoofdplaats, zei de priester: „Zie eens mijn zoon, als gij straks zult aankomen bij de woning van de Rangdă van Dirah, vraag dan onmiddellijk haar dochter als vrouw; als gij reeds met Ratnă Menggali gehuwd zijt, moet ge haar vragen, waarom hare moeder toch herhaaldelijk naar de begraafplaats gaat".

Empoe Baoelă, hoewel heel goed wetende wat over Tjalonarang verteld werd, deed tegenover zijn vader alsof hij niets wist, en beloofde alle raadgevingen te zullen opvolgen.

„Voorts mijn zoon", vervolgde de priester, „moet ge na het vertrouwen van Uw echtgenoote gewonnen te hebben, haar de Lontar poesaka vragen en deze onmiddellijk bij mij brengen".

Nadat Empoe Baoelă de lessen van zijn vader goed had begrepen, vertrok hij met den patih van Dăhă en al diens volgelingen.

In Dăhă aangekomen, maakte hij zijn opwachting ten paleize, waar de patih aan den vorst overbracht, wat tusschen Empoe Pradah en diens zoon was afgesproken, waarop de vorst aan den patih gelastte om ten spoedigste met Empoe Baoelă af te reizen naar Dirah.

Het reisgezelschap vertrok onmiddellijk en kwam op den avond van den volgenden dag in Dirah aan, waar Empoe Baoelă aan Rangdă de hand van de schoone Ratnă Menggali vroeg.

Ni Tjalonarang was buitengewoon verheugd, toen zij hoorde dat haar dochter door Empoe Baoelă tot vrouw begeerd werd, waarom zij besloot het huwelijk nog dien

dag te doen sluiten, waarbij veel luister en zwier werd ten toon gespreid, zooals dat gebruikelijk is bij huwelijken onder aanzienlijken.

Nadat Empoe Baoelă een tijdje gehuwd was, had hij al verscheiden malen kunnen opmerken, dat zijn schoonmoeder zich in het nachtelijk uur buitenshuis bevond en bij die tochten gevolgd werd door meerdere personen.

Op zekeren nacht toen Rangdă weer naar de begraafplaats was vertrokken, zei Empoe Baoelă tot zijn vrouw: „Och, mijn liefste, ik moet je toch eens vertellen, dat zoolang ik hier nu bij je woon mij één ding is opgevallen, wat mij zeer in verwondering heeft gebracht; wat zou daarvan wel de rede kunnen zijn?"

Zijn echtgenoote antwoordde hierop: „Zeg mij, wat voor merkwaardigs U is opgevallen; toe, vertel mij alles."

„Welnu, zeg mij dan", ging Empoe Baoelă voort, „waarom gaat moeder bijna iederen nacht uit?"

„Ja man, dat is eigenlijk een groot geheim, maar aangezien gij mijn echtgenoot zijt, ben ik wel verplicht om je deelgenoot daarvan te maken, vertrouwende dat gij dit geheim goed zult weten te bewaren, opdat andere menschen hiervan niet hooren zullen.

De werken van mijn moeder zijn in waarheid zeer boosaardig en zelfs misdadig; iederen nacht gaat zij naar het kerkhof om daar allerlei duivelskunsten te beoefenen."

„Wel", viel Empoe Baoelă haar in de rede-, „als dat zoo is, vertel mij dan eens, vanwaar kreeg moeder de wetenschap om die heksenkunsten machtig te worden?"

Ratnă Menggali antwoordde hem, dat haar moeder die kennis putte uit een ouden lontar, een poesaka-goed, de lontar tjakepan, waaraan groote wonderkracht werd toegeschreven.

De jonge echtgenoot gaf toen te kennen dat hij heel graag zou willen zien, hoe zoo'n lontar er wel uitzag, waarop Ratnă Menggali hem de lontar ter inzage gaf.

Nog dienzelfden nacht toen zijn vrouw met allerlei

bezigheden in de weer was, verdween Empoe Baoelă en haastte zich naar zijn vader in Lemah Toelis, aan wien hij den lontar overhandigde.

De oude priester begon onmiddellijk de lontar te lezen en studeerde zoolang, totdat hij de geheele lontar begreep en ieder woord muurvast in zijn geheugen was geprent, waarop hij den lontar aan zijn zoon teruggaf met de opdracht, deze ten spoedigste op de oude plaats terug te leggen om dan weer bij zijn vader terug te komen.

Empoe Baoelă deed zooals hem gezegd werd; bij zijn vader teruggekeerd, vertrok deze naar de landstreken die zoo door allerlei ziekten geteisterd waren; overal waar hij langs den weg gestorven menschen aantrof, wekte hij die weer op, waarna hij hen gelastte naar hun eigen huis terug te keeren.

Zoo kwam hij ook langs een tegal waar hij drie lijken aantrof, waarvan één reeds in verren staat van ontbinding verkeerde, terwijl de beide anderen nog ongeschonden waren; ook deze drie wist hij op te wekken, waarna zij naar huis werden gezonden.

Tegen den avond ging de priester terug naar zijn woning en kwam onderweg nog twee menschen tegen die zwaar ziek waren, waarop Empoe Pradah hen wijwater toediende, waarna zij onmiddellijk gezond werden en hun woning veilig konden bereiken.

Steeds ging de priester door met het bereizen van het geteisterde land, zoekende naar menschen die ziek en ellendig waren of reeds langs of op den weg waren neergezonken.

Zoo gebeurde het, dat een vrouw luid weenende hem tegemoet kwam, hem zeggende, dat ook haar man was gestorven en vragende, indien hij medelijden met haar had, ook haar gestorven man tot het leven terug te roepen. De priester antwoordde haar dat, hoe gaarne hij haar gebed zou willen verhooren, hij daartoe niet in staat was omdat haar man reeds door de honden was opgegeten.

Vervolgens ging de priester naar de Sétra Gandemajoe, waar hij eerst Waksirsă en Si Wadană ontmoette, die beiden hulde brachten aan den priester, hem vragende hen de tirtă peloekatan te geven, opdat de ban van den duivel van hen zoude worden afgenomen. [12])

Doch de priester wierp haar tegen dat dit niet mogelijk was, omdat bij Ni Tjalonarang eerst de duivelen moesten worden uitgeworpen.

Als zij eenmaal gereinigd was, dan ook zou haar beurt komen.

Dit hoorende gingen Waksirsă en Si Wadană naar de poeră-Dalem om daar Ni Tjalonarang te zoeken, opdat zij door den priester zoude genezen worden door het uitwerpen der duivelen.

Zij troffen haar biddende in tegenwoordigheid van Batari Doergă, die de nadering van Waksirsă en Si Wadană bemerkte, waarop zij tot haar zei, dat het beter was haar gebed te staken omdat menschen den tempel naderden.

Terwijl Batari Doergă nog sprák, kwam ook Empoe Pradah reeds nabij den tempel, tesamen met de twee leerlingen van de Rangdă, waarop hij zich onmiddellijk naar Ni Tjalonarang begaf.

Empoe Pradah was nog niet voor haar getreden toen zij reeds het woord nam en den pedanda toeriep: „Wel, pedanda, wat voert U hierheen?"

De priester antwoordde haar, dat hij zeer noodzakelijk met haar te spreken had, aangezien volgens de geruchten zij ziekten en plagen over het land had gebracht; als deze geruchten waar zijn, vervolgde de priester, dan zou het beter zijn, dat gij Uw leven van heden liet varen en afzaagt van verdere afschuwelijke gedragingen, aangezien de vorst van alles op de hoogte is.

Hierop antwoordde Tjalonarang, dat zij zich geheel

---

[12]). De sétra Gandemajoe is de welriekende begraafplaats. Sétra wordt op andere plaatsen ook als sètra uitgesproken.

onderwierp aan de bevelen van den priester, als deze bij haar den duivel wilde uitbannen en al haar booze verrichtingen ongedaan wilde maken.

De pedanda gaf ten antwoord, dat hij niet van plan was om de duivelen bij haar uit te bannen, omdat hij haar toch ook niet die duivelskunsten had geleerd, waarom zij eerst den duivel zou moeten uitbannen bij haar sisia's, die zij in de afschuwelijke leer had onderwezen.

Op het hooren van deze woorden werd Ni Tjalonarang zòò vertoornd, dat zij haar tooverformules opzeggende alle boomen in het rond deed neer storten; deze deerden den priester evenwel niet; onmiddellijk daarop doodde hij Tjalonarang, waarna nog de duivelen werden uitgeworpen, opdat zij in het hiernamaals een redelijke plaats zou kunnen deelachtig worden. [13])

Nadat Empoe Pradah dit alles verricht had, droeg hij zijn zoon op om alles den vorst te gaan vertellen; deze spoedde zich naar de hoofdstad des lands, waar hij den vorst meedeelde dat zijn vader Tjalonarang had gedood en de duivelen bij Waksirsă en Si Wadană had uitgebannen, zoodat deze nu priesters waren geworden begiftigd met een wonderbaarlijke macht.

Zeer verheugd was de vorst op het hooren van deze tijding; hij gelastte aan patih Darmă Moerti, om alles in gereedheid te brengen voor een reis van den vorst, die een bezoek wilde brengen aan Empoe Pradah, die nog wel in de poeră-Dalam te Dirah zou vertoeven.

De vorst vertrok daarop met patih Kandoeroean; bij de ontmoeting met Empoe Pradah betuigde de vorst zijn grooten dank voor den onvergetelijken dienst hem en

---

[13]) In een andere lontar staat dat Tjalonarang de boomen op de begraafplaats in brand stak door tooverkracht, waarop de priester de verkoolde stronken weer tot het leven terugriep; hierop daagde de priester haar uit om nu zijn lichaam door haar tooverkracht te doen verschroeien,waartoe zij evenwel niet in staat was; hierna liet Empoe Pradah een verterend vuur op Tjalonarang neerdalen, wat haar in weinige oogenblikken doodde.

het land bewezen door het dooden van Ni Tjalonarang.

Pedanda Empoe Pradah vertelde daarop, door welke list zijn zoon het den vader mogelijk had gemaakt heerschappij over de Rangdă te krijgen; dit verhaal vermaakte den vorst zeer, temeer waar het land weer rustig en voorspoedig was als weleer, waarom de priester aan den vorst den raad gaf om weer naar huis te gaan, aangezien het paleis des vorsten onbeheerd was achtergelaten.

„Het is zooals gij zegt, pedanda", antwoordde Sang Praboe, die huiswaarts keerde, gevolgd door patih Kandoeroean en al zijn volk; langs alle wegen werden de trommen geroerd, overal was leven en vroolijk rumoer door het geheele land Dirah.

Daarna zegende pedanda Empoe Pradah nog het geheele land en al de desa's die door ziekten en plagen waren gekweld.

Nadat het geheele land was gezuiverd en weder welvarend was geworden als weleer, ging de priester nog eens naar den vorst, waar alle wederwaardigheden nog eens besproken werden, terwijl zij de oude boeken raadpleegden, omdat Sang Praboe zeer begeerde de priesterlijke wetenschappen te leeren kennen; onder het praten en onderwijzen werden de voortreffelijkste spijzen aan den priester gegeven, terwijl de vorst nogmaals zijn dank uitsprak voor alles wat Empoe Pradah voor zijn land had gedaan.

Na het nuttigen dier uitmuntende spijzen keerde Empoe Pradah terug naar zijn woning in Lemah Toelis.

Aldus is het verhaal van Ni Tjalonarang.

De tekst voor een tooneelspel ook de Tjalonarang genaamd is uit dit verhaal genomen; de Baliërs zien dit spel zeer gaarne opgevoerd en verscheiden malen maakte ik een opvoering mede, zoodat ik kon constateeren, dat het verhaal uit de lontar bijna geheel op den voet gevolgd wordt.

Het spel begint met den dans van eenige meisjes, die

op Bali nergens zoo schitterend zijn uitgedost als te Oeboed, waar de costumes het eigendom zijn van den poenggawa aldaar. [14])

De kleeding doet denken aan die der lègongs; één voor één zien we de leerlingen van Tjalonarang opkomen; we zien Wak Sirsă, Lendi, Laroeng, Si Wadană, Lendă en anderen langs ons heen gaan.

Daarna komt de Rangdă van Dirah op, strompelend en steunend op een dikken stok, een witte doek over het oude hoofd, prachtig van mimiek.

De sisia's groeten haar eerbiedig en prijzen haar als zoude zij gelijken op Batari Dalam; de Rangdă is evenwel zeer vertoornd op haar leerlingen, omdat zij zoo weinig onheil over de menschen brengen, waarop deze beloven, beter hun best te zullen doen.

Hierop volgt een dans, waarbij de Rangdă in het midden genomen wordt, waarna de leerlingen vertrekken om te toonen wat zij kunnen, zooals we in het verhaal lezen: „en de één ging naar het westen en de ander naar het oosten en er waren er ook die naar het noorden en zuiden gingen".

Door het uitspreken van tooverspreuken veranderen de sisiă's zich in dieren; deze metamorphose geschiedt alleen in de verbeelding; de sisiă's blijven dezelfde aanminnige meisjes die Bali ooit heeft zien geboren worden.

De sisiă's trekken dus door het land, dansende langs de wegen, overal door hun toovermacht dood en verderf brengende, precies zooals het in de lontar beschreven werd.

We zien ook hoe een doode (een pop van wat lappen gemaakt) tot het leven wordt teruggeroepen en als speelgoed der léaks dient; schitterend is het om dit spel te zien, de duivelin met het levende lijk.

We zien ook de bevolking in groote ontzetting vluch-

---

[14]) Zeer bekend en geliefd is ook de Wajang Tjalonarang die de geheele geschiedenis achter elkaar speelt. De wajangpoppen vertoonen hetzelfde type als in het tooneelspel.

ten, met zich voerende een hoogst zwangere vrouw, dragende het meest noodige huisraad; de arme vrouw, aangegrepen door grooten angst, valt neer in hevige barensweeën en geeft het leven aan een ontijdig geboren kindje; we zien de menschen in rijen naar het kerkhof gaan om hunne dooden, de aan cholera gestorvenen, te begraven, om dan hun woonplaatsen te verlaten.

Hierna wordt Maling ten tooneele gevoerd, die eerst over de ontzettende rampen spreekt die zijn land getroffen hebben om zich daarna op te maken naar de woning van de weduwe te Dirah om haar te dooden; we zien hem vluchten nadat hij van aangezicht tot aangezicht met den baarlijken duivel heeft gestaan.

De dood van Tjalonarang heb ik nooit meegemaakt omdat tegen dien tijd het nachtelijk uur zoover gevorderd was, dat Klaas Vaak mij van het theater had weggevoerd.

Uit het Tjalonarang-verhaal zien we ook weer dat de macht der duivelen vooral berust op de kennis der tooverspreuken; de uitwerking der ééne spreuk kan door een andere spreuk worden te niet gedaan; vandaar dat Empoe Pradah tot iederen prijs de tooverformules van Tjalonarang in zijn bezit wilde hebben om daaruit tevens de afweerspreuken te leeren kennen.

In de meeste lontars der léak mantră's vindt men ook die afweerspreuken (mantră-menolak) opgeteekend.

Verschillende lontars met de mantră's der léaks heb ik na heel veel moeite kunnen krijgen; de bezitters zelve willen die lontars natuurlijk niet afstaan, omdat zij daardoor zouden erkennen tot een léak-familie te behooren.

De lontars, die ik ter inzage kreeg, waren in het bezit van personen, die deze in vroeger tijden hadden verbeurd verklaard na een proces over personen, die als léaks waren aangeklaagd.

De lontar van Sang Poetoe Rangkep, een léak in de

desa Penindjoan (Bangli), die in December 1920 werd vermoord door zijn eigen familieleden, omdat hij als léak zooveel onheil gesticht had, heb ik hier achter volledig afgedrukt.

Hieronder zal ik een vertolking geven van eenige léakspreuken, zooals ik die vond in een lontar afkomstig uit de desa Tèmbok (Boeleleng).

Sastră pangiwă.

Mantră: Mang, Ong, Ang.

Ver uitgestoken hangt mijn tong tot tusschen mijn beenen; mijn gedachten zijn slechts op één ding gevestigd; het donkere vuur komt uit mijn neus, de vlammen lekken en kronkelen als rookpluimen die recht omhoog stijgen tot boven het uitspansel. [15])

Als Doergă Lawă daal ik af naar de aarde; daar zal ik een duisternis brengen, waardoor geen lichtstraal dringen kan; wervelwinden zal ik brengen; overal zal ik mij vliegende heen begeven.

Warrelende rook; mijn tanden knarsen (krijek-

---

[15]) *Mang, Ong, Ang.* De juiste volgorde, zooals we die aantreffen in de weda's der priesters is Ang, Ong, Mang of Brahmă Wisnoe en Iswară (Siwă); de trimoerti voorgesteld door de algemeen bekende tri-aksară; aangezien we hier te doen hebben met de duivelen en hunne mantră', met de vijanden van al wat goed is, met hen die alles van links naar rechts doen, wat een welgezind mensch van rechts naar links doet, staat deze formule in hunne mantră's ook in omgekeerde volgorde en lezen we dus Siwă, Wisnoe en Brahmă.

Mijn gedachten zijn slechts op één ding gevestigd. Hier hebben we één der voorwaarden, om een goed léak te zijn; de gedachten moeten op één ding gevestigd zijn; hij die léak wil worden moet zich afzonderen, gelijk een kluizenaar; in zijn afzondering heeft hij zich slechts bezig te houden met den inhoud van de sastră pangiwă; daartoe kan hij allèèn komen door een leven van vasten en zelfbeheersching, om tenslotte beloond te worden door de ervaring, macht over de menschen te hebben gekregen.

krijak); ik zal een mensch verslinden; ik zal een menschenkind dooden; ik heb hem reeds gedood.

Ik heb de ingewanden van een mensch opgegeten.

Njoem, njoem, njoem; djang, djang, ngang; ong djang; ngang djang; aldus bid ik; daarna vlieg ik eerst op van de begraafplaats.

Ngior, ngior, ngior, ngior (telkens één maal naar elk der windstreken uit te spreken); geng, geng, geng; alle bewoners van de begraafplaats zwijgen (uit vrees); zelfs tot de Pantjă Déwată toe, terwijl alle boeta's zich voor mij buigen, omdat ik bovennatuurlijke kracht heb, en machtig ben en ook omdat ik geen hoofd bezit.

Ik kan niet overwonnen worden door de Goden; mij kunnen de menschen niet overmeesteren; wie mij ook maar aanziet zal bevreesd worden; hij zal rillen en sidderen; zijn handen en voeten zullen inkrimpen van angst. [16])

Daal neder, O Batari Doergă! Wat ik in vol vertrouwen haar vraag zal mij gegeven worden voor mijn bovennatuurlijke kracht, terwijl mij tevens de tooverkracht zal gegeven worden om iedere mensch vervuld te zien (sedi); mijn wondermacht zal te zien zijn zooals het vlietend water in de beken.

Ik kan mij op de begraafplaats niet langer ophouden; ik voel me hier ongedurig worden (angempang-angimpoeng). Ik wil een mensch verslinden; mijn beide hoektanden zijn hard als staal; mijn nagels zijn als van het witste metaal; mijn tooverkracht is geweldig; ik ben veranderlijk als een schaduwbeeld; ik wil een mensch eten, totdat mijn tooverkracht tot in mijn lichaam is opgestegen.

Mijn mond heb ik met bloed gereinigd; een mensch heb ik verslonden.

---

[16]) Zeer typeerend is de opgeblazen taal. In de mantră's gebruikt door de balian oesadă bij het verdrijven van ziekten treffen we een dergelijke taal aan (zie Tijdschrift Bat. Gen., deel 59 aflevering 3 blz. 238 e.v.v.).

Ik breng ziekten over de menschen; ik zal bij hen de zielen doen uitdrijven en deze allen aan Dalam (Batari Doergă) overgeven. [17])

Ngior, ngior, ngior, djang, djang, djang; ong, ong, ong. Batari Doergă daalt neder; ang.

Het begraven lijk van den mensch, dien ik verslonden heb zal ik weder opgraven; met mijn nagels zal ik hem uitgraven.

Doergă zie ik naderen als een vlammend vuur; aan haar zal ik den doode overgeven.

Nu wordt vermeld op welke wijze ik Doergă Lawă te werk ga.

Als offerande worde klaar gezet: zwarte rijst, waarop geschreven het woord — „Boetă Lawă" —; voorts zijn noodig zwarte kippen, die den nek worden afgesneden, het hoofd te scheiden van den romp zonder de veêren te schenden, waarna de gebeden tot Batari Doergă moeten worden opgezegd, neerknielende voor de sangga tjoetjoeh (tjangkoeb) in de poeră Dalam, waarbij de rechterhand op den kruin van het hoofd en de linkerhand op den maagkuil moet worden gelegd.

De tong steke men tot driemaal toe uit, terwijl de bladeren van de donkere biah (een soort keladi) met den voet moeten worden in den grond getrapt, op welken voetstap men het woord — „Boetă Lawă" — schrijve.

Nu zal ik spreken over hem die verbrand (vernietigd) zal worden.

Als offerande leg ik klaar eenige blaren die op de plaats der lijkverbranding zijn achtergebleven; vervolgens moet men den afdruk van de rechter- en linkervoet

---

17) We wijzen op de aanroeping van Batari Doergă als de koningin der léaks. Aan haar ook worden de zielen der menschen overgegeven, zooals ik al op bladzijde 8 veronderstelde.

Batari Doergă openbaart zich dan waarschijnlijk aan de oppersten der léaks, dat zijn de hoofden van léakgroepen, zooals Plate die ook op Lombok aantrof (zie bldz. 466. Tijdschrift Bat. Genootschap deel LIV. afl. 5 — 6), waar deze hoofden radja sĕlak of datoe sĕlak genoemd worden. (Zie noot op bldz. 6).

van den persoon (die door de léak zal vernietigd worden) opsporen en deze leggen op het tusschenschot van het middelste en uiterste kookgat in de keuken (djalihane di riroen), terwijl de bovenvermelde blaren met den voetafdruk moeten vermengd worden, waarna daar overheen wordt geschreven: — ong, ongan — onder het opzeggen van het volgende gebed:

„Ih, Ong Batară Soeriă, neem alle eigenschappen van „dezen mensch weg, opdat hij geheel vuur worde door „den invloed van I Rangreng di Dirah [18]), opdat hij „malende worde en zijn geheugen hem ontnomen worde; „de handen en voeten van dezen mensch zullen inkrimpen en krom gaan staan, hij zal vreezen voor mij, hij „zal zich mijner herinneren; zijn bloed in zijn gansche „lichaam zal tot water worden; in olie zal het veranderen; als die mensch een man is dan zal zijn roede geheel „veranderen; als een wezenlooze zal hij worden."

Nu zullen we meedeelen hoe in de sangga kamoelan gehandeld moet worden.

Als offeranden kan men daar nemen wat men maar wil.

Een beschreven tooverbrief waarop ook is geteekend een voorstelling van N. N. moet doorstoken worden met de spitse nerf uit de idjoek (de zgn. ijip).

Mantră: Ong, ong; ik vraag vergunning in de sangga van N. N.; ik wil zijn ziel ziek maken; ik ben de representant voor Bimă Sakti; ik verbrand de ziel van N. N.; ik ben de boodschapper van Batară Bajoe, waardoor ik al de kennis der wijzen heb verworven, waardoor ook mijn gebed zal verhoord worden.

Nogmaals zullen we spreken over de verbranding der zielen.

Als offeranden te gebruiken de beide voetafdrukken

---

[18]) Hier zien we in de mantră de Rangdă van Dirah, de bekende Tjalonarang opgenomen; een bewijs welk een voorname plaats zij onder de léaks inneemt. Merkwaardig dat deze verderf brengende mantră aan Batara Soeriă wordt opgedragen.

van N. N. Deze voetafdrukken te vermengen met olie, waarna deze in een bamboe boeloe gading worden gestopt; genoemde bamboe legge men weer op het tusschenschot van de middelste en uiterste stookplaats in de keuken (djalikane di riroen).
(djalikane di riroen).

Mantră: Ih, ik neem de ziel van N. N. weg; uit zijn mond zal ik deze wegnemen; zijn ziel zal ik halen uit zijn lever, tot alle kracht van hem geweken is; ong, ong, ong; mang; want door mijn kracht en wondermacht zal hem dit onheil overkomen; hij zal verschroeien, verschroeien; ong, ong, mang, mang. —; want door den hoogen graad mijner wondermacht zal dit alles geschieden.

Ong, ik ben I Tjambră Běrag (de magere hond) een afgezant van Batară Goeroe; ong; ik kan N. N. vernietigen, ook al zouden alle Begawans nog zooveel rumoer daarover maken; de Begawans zooals Sang Empoedoelé, Sang Empoe Bedoegoel, Sang Empoe Sasapi poetih (de witte zwaluw), Sang Empoe Gandoe, Sang Empoe Maha Berahmă nalajă poetih. [19])

Mij is de kracht om N. N. te vernietigen, mij, I Tjambră Běrag.

Ong, roep alle Begawans op; ang, ik voel me rusteloos; ang, omdat ik een mensch wil vernietigen; de ziel van N. N. zal verteerd worden door de ziekte die ik Tjambră Běrag over hem zal brengen, adoeh adoeh, adoeh; zijn buik zal heen en weer schudden vanwege de ontzettende krampen, waarna hij sterven zal, ong, ang; ong, ang; ong, ang.

Op deze wijze gaat de lontar voort dood en verderf

---

19) Het noemen van al deze Begawans van grooten naam heeft weer geen andere bedoeling dan om aan te toonen hoe krachtig hij, de léak, is, krachtiger dan al deze priesters waartegen zelfs de Rangdă van Dirah het moest afleggen (haar strijd tegen Empoe Pradah, hiervoor beschreven).

te brengen over de menschen die door de léak worden gezocht; eigen wondermacht wordt steeds geweldig voorgesteld; legers van duivelen worden in de mantră's opgenoemd, witte en roode duivels, gele en zwarte, waarnaast nog de duivels met vijf kleuren (mantjă warnă).

We lezen over de léak I Toempang Hoerdă, I Poedak Sategal, I Gègendoe Toewă, I Tjalonarang, I Laroeng, Lenda, Lendi, I Tjoregah, I Kebo Gatel, I Djaran Goejang, I Gadjah Lombă, I Poeh Peradah. [20])

Daarna volgen de afweerspreuken onder den titel: Kapantjering Bowană of Ter Heiligmaking van het Land.

Ik heb evenwel de hand kunnen leggen op een lontar die geheel gewijd is aan afwering van de wondermacht der léaks, een lontar die wordt toegeschreven aan den beroemden priester Pedanda Waoe Raoeh.

Deze lontar was of is in het bezit van iemand in Sanoer, een plaats in Badoeng waar volgens de geruchten vele personen zouden wonen, die de zwarte kunst beoefenen; bedoelde lontar kreeg ik van het districtshoofd van Temboekeo, een man die zich zeer interesseert voor ons onderwerp en mij heel veel inlichtingen heeft kunnen geven. Hij is er steeds op uit, om de in zijn district bekend staande léaks te ontmaskeren, zoo tevens trachtend de ontzettende angst, die de bevolking voor de léaks koestert te verminderen.

---

[20]) De roode léaks zijn een schepping van Batară Brahmă heet het in de lontar; Batară Loedră gaf het aanzijn aan de gele léaks; Batară Wisnoe schiep de zwarte léaks, Batară Goeroeschiep de 5 kleurige léaks, terwijl Batară Iswară aan de witte léaks het aanzijn gaf. Als in alle mantră's krijgen de Goden ook hier hun eigen plaats in het wereldruim.

De hier genoemde I Toempang Hoerdă is zooals reeds gezegd de sĕlak tompang solas van Sasak; I Gegendoe noemde ik ook al op bladzijde 3 in de noot. Tjalonarang met haar sisia's treffen we hier ook weer aan; al deze léaks van naam moeten het evenwel tegen hem die deze mantră opzegt afleggen.

Gegendoe is op Lombok een sĕlak-paard. (Plate bldz. 468).

Gedeeltelijk geef ik hieronder een vertaling van die lontar:

Dit is een uiterst belangrijk geschrift, voorheen geschonken door Pedanda Waoe Raoeh aan I Goesti Agoeng Sakti, zetelende in Mengwi, aangezien de zorgen van I Goesti Agoeng vele waren, zijnde twee dorpen in zijn rijk, Erdjeroek en Boengkoel vernield door Ni Balian Batoer.

Zorgelijk was de vorst gestemd, omdat hij zijn volk had opgedragen deze Balian Batoer te dooden, doch tevergeefsch; het mocht hen niet gelukken haar te overmeesteren.

Daarom werd de Bendesă, genaamd I Gdé Goemiar opgedragen om Djro Balian, die zich ophield in de alas „Teledoe-nginjah" te dooden. [21])

Genoemde Djro Balian had 34 volgelingen, die allen de tooverkunst machtig waren; oorspronkelijk waren hare sisiă's personen door den Vorst tot verbanning veroordeeld, die zich allen onder de hoede van Djro Balian hadden gesteld.

Balian Batoer had zeven kinderen, jongens en meisjes.

De jongste zoon heette I Ktoet Lengkă, de oudste dochter droeg de naam Ni Loeh Géro: haar jongere zusters waren Ni Madé Wali, Ni Njoman Kasoeb, Ni Ktoet Keber, Ni Wajan Tengah Bengkrog, die allen waren onderwezen in de sastră pangiwă.

Hun moeder Balian Batoer heette Ni Lélă, die als léak het kleed droeg van den opperste der léaks (Ratoe

---

[21]) Teledoe is de naam van een giftig serpent, een soort schorpioen; nginjah wordt gezegd van iemand die verkleumd in de zon verwarming zoekt; warmt men zich bij het vuur dan heet dat ngidoe. We kennen nu nog de desa Penginjahan, in de bergen gelegen, en die dus een plaats was, waar men zich warmde.

Van een erf dat naar het zuid-oosten afhelt wat onheil voorspelt, zegt men ook teledoe-nginjah.

pangiwă), welk attribuut bekend is onder den naam van Hadji-Kaloeng-Swétă. [22])

Ni Loeh Géro droeg als attribuut de Siwer Mas; Ni Wali was als léak een pitik bengil (dat wil zeggen, dat zij de gedaante had van een nat kuikentje); Ni Loeh Kasoeb kende men als Poentang-Panting terwijl Ni Ktoet Keber als attribuut droeg de Gringsing-wajang en Ni Wajan Sengkrog ook als Kereb-Akasă bekend stond.

De zoon, de jongste, was nog als een Rowang; allen behoorden tot het geslacht van Ni Tjalonarang.

Ni Balian bezat een tempel waar zij al haar leerlingen gewoon was te verzamelen om hen te onderwijzen.

Aldus was het met haar gesteld.

Op zekeren dag kwam I Gdé Bandesă daar aan met 200 volgelingen, die zich allen in de richting van het huis van Ni Balian begaven, die juist bezig was zich voor te bereiden om in den huistempel te bidden.

Nauwelijks had Ni Balian, I Gdé Bandesă opgemerkt of zij herinnerde zich hare zonden en riep hem toe: „Hè, Djro Gdé, zijt ge pas aangekomen; zijt ge wellicht gezonden om mij te dooden?"

„Inderdaad, het is zooals gij zegt, gij vergist U niet mèmè Balian", antwoordde I Bandesă.

„Het zij zoo, doch wacht even opdat ik mij kan reinigen", gaf Ni Balian ten antwoord.

Hierop riep de Balian al haar sisiă's bij elkaar, die zich schielijk bij haar voegden in den huistempel; het was avond geworden en de Zon ging onder.

Toen begon Djro Balian in de pameradjaän te bidden,

---

[22]) Kaloeng Swétă beteekent eigenlijk de witte halsketen; de Baliër vat dit evenwel niet zoodanig op, dat de léak met een witte halsketen is getooid, maar wel dat aan het kleed, gedragen door genoemde Ni Lélă de naam van Hadji Kaloeng Swétă gegeven werd; zoo ook zal Ni Wali er niet uitgezien hebben als een half verdronken kuikentje; alleen haar costuum als léak droeg dien naam.

met het doel léak te worden; al wat zij vroeg werd haar geschonken.

I Gdé Bandesă voelde zich heelemaal niet op zijn gemak vanwege de diepe duisternis, waardoor al zijn volgelingen in groote vreeze verkeerden, waarbij nog kwam, dat al de sisiă's van Ni Balian de geheele alas Teledoenginjah omsingeld hadden.

Hierop traden de panglimans van den Bandesă nml. Pan Tangi, Pan Lantoer en Pan Tjanis naar voren en begonnen de toovermantră's (de mantra's wisèsă) op te dreunen, doch deze schenen op Ni Balian Batoer niet den minsten vat te hebben.

Toen begon de zoon van I Gdé Goemiar met het opzeggen der gebeden, die I Goesti Agoeng had ontvangen van Pedanda Waoe Raoeh; deze gebeden waren bekend onder den naam Sanghiang Mantră — I Geni Wirotjăgenă, voorts de pasoepati rentjană en nog de Wedă salambang geni.

Deze gebeden, drie in getal, waren de mantră wisèsa, die ook door den Bandesă werden opgedreund.

Wil men de mantră I Titjă Geni Wirotjă genă opzeggen, dan behoort men als offerande (srană) te gebruiken een saboek (lendendoek) waarop geschreven staat: , zijnde dit de korte zin van het heele gebed; de mantră in zijn geheel moet men vervolgens opzeggen.

Als offerande neme men daarbij sirihbladen die bladnerven hebben van gelijke lengten (sedah oewată padă).

Men bidt dan aldus:

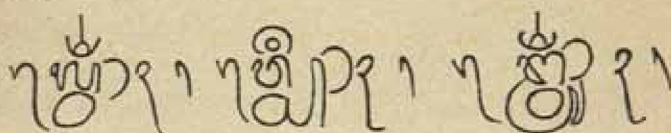
„Ong, Siwă, Boeddhă Krodantè, dwiaksă remă haro„dri, hawibaksè satroe sarogiem, sadrem ageni ratja„niem.

„Wisă mantră geni salokiem, roedrè waksă sadă „siwĕm, rodră dat-kalat boediem-wisă geni sangkă ong

„karem, diajem d'wè pară pantjaněm, ageni pată jè „angkarem, poerwă die bahni sapradjam.

„'Oeh, wah, twèktem, w'rěsiah kawatèng boewatoeng- „tang; 'ah, wah; 'ah, woeh 'adwèdang langoe-langit- „tjakěm, tjakěm, tjakěm; walokrem boemi-akasă, taloe, „taloe, taloe".

De korte inhoud schrijve men op de witte saboek aldus:

opdat geen ziekte of onheil over U en de Uwen kome; hoe groot de tooverkracht der lèaks ook mag wezen, deze zal opgeheven worden door Sanhiang Ageni Warotjană.

Aldus dient men te handelen.

Nu volgt het gebed Salang (salambang) geni.

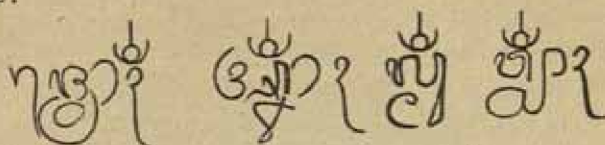
Als srană neme men een strook papier waarop weer de korte inhoud van het volledige gebed wordt geschreven; het gebed in zijn geheel moet worden uitgesproken waardoor een geweldige wonderkracht zal ontvangen worden.

Als srană steke men een alang-alang spriet bij wijze van bloem achter het oor (-lalang sekar-ang, dat is de alang-alang als bloem te gebruiken).

Mantră:

„Ong, prenawè baskară dèwă, soeriă astawă tri „lotjanem, poedjă astawă soebar tjanem, resi salokiem „wong karem; — pradjă astawă mahă sakti, sawogrem „palawian sarem, pranidièng prad jă sawanrem, tri „poedjă wansiam-patalem; warèdră lawiansarantjă, „baskarodră wresièng karem, agniodjală-neretèng prad- „jam, wèdă poerağă sabwanem; — h'roetang wrekah, „woeh, wah, moeladjitmas, tregoeng boemigă lomba- „watiem, wiar, wiar, wiar; h'ri wroeng kah grigah, „grigoeh, è, è, è; —"

De korte inhoud schrijve men op de strook papier, aldus:

(djwrorng-h, naähng-lemoeng wwijaähng).

Hieronder deelen we mede de wédă Sanghijang Pasoepati Retjană.

Als srană neme men een dun blad koper, waarop de korte inhoud van het gebed moet worden geschreven.

Het volledige gebed moet worden uitgesproken.

Daarbij gebruike men als srană de stamper van de kembang spatoe die men als bloem op het oor steke (sarin poetjoek bang sekar akenă).

Mantră:

„Ang, rang griwartiă bowaniem, sared'wé d'wară
„sadrarem, p'rajoentem rogă sabwanem, basmi rogă
„nièsă pradjem, swastiem sarwegră sapoerem, pawa-
„niem baksă sarogem, wigenă samastoe sapoernem
„pasoepatiă sarwă retjanem; -sanggıanem paresoenra-
„tem, wisapem, pramă siwem, sarwă hilă hilijang ka-
„rem, sarwă dewă wedă pragem; 'èh, 'ah, hri, 'ang,
„'ah; èr, èr, èr; ing, ing, ing; 'èh; erĕng, erĕng, erĕng.
„De korte inhoud is

Men zij spaarzaam met het uitspreken van deze mantră omdat zij de meest waardevolle is.

Hierdoor ook werd de bovennatuurlijke kracht van Ni Balian Batoer opgeheven, waarna zij met de lansen

der strijders doorstoken werd, terwijl ook de meesten der volgelingen een zelfde lot ondergingen.

Zij die niet het leven gelaten hadden werden naar het paleis van den vorst gevoerd.

En vervolgens, aangezien Ni Balian Batoer de nederlaag tegen den Bandesă geleden had op de alas Teledoenginjah, werd het geslacht van I Gdé Bandesă Goemiar verhoogd gelijk met zijne tweehonderd volgelingen.

Verder vertelt ons de lontar over de afstamming van dezen Bandesă, waarna we nog eenige mantră's aantreffen om het geheele land onder iemand's toovermacht te brengen (pangereping djagat).

Ik wil eindigen met een vertaling van artikel 186 uit het wetboek „AGAMA" waarin ook over de léaks gesproken wordt.

We lezen daar:

Indien iemand den naam van een mensch schrijft op het doodslaken of op een ander kleed dat gebruikt wordt om een doode in te wikkelen en op die kain menschelijke beelden teekent of andere onbegrijpelijke, vreemde teekens schrijft, om daarna dien beschreven kain op de begraafplaats te begraven, dan wel deze in een hoogen boom hangt, in den huistempel van iemand een plaats geeft of ook wel op een viersprong neerlegt, zoo zal die mensch schuldig worden verklaard aan „ngeléak" of „ndesti".

Zoo ook als iemand den naam van een mensch op menschelijke gebeenten of op een schedel schrijft en daarna daaraan toevoegt arang, bloed, mesoewi, witte uien en djeringau, om dit alles daarna te begraven aan den oever van een rivier of op de plaats der lijkverbranding, ook bij die gevallen wordt de dader schuldig verklaard aan ngeléak (ndesti). [23])

---

[23]) **Op Lombok kent men ook het begraven van allerlei artikelen, zooals een stuk wit katoen, waarin dedeg, naálden, dorens, glasscherven, haar, stukken been; de persoon op wien de selak het gemunt heeft, krijgt een hardnekkige oogziekte waarbij dorens**

De lieden die zich daarmee bezig houden worden door den vorst gedood als duidelijk hun werken bekend werden: zijn kinderen, vrouw, kleinkinderen, moeder en vader zullen niet in het land mogen verblijven wil het land voorspoedig blijven.

Al de eigendommen die in de plaats hunner inwoning aanwezig zijn, zal de Vorst verbeurd verklaren, terwijl de eigendommen in verderaf gelegen dorpen niet zullen worden verbeurd verklaard.

De kinderen en kindskinderen zullen evenwel allen gedood moeten worden omdat zij stellig het werk hunner ouders zullen voortzetten. [24])

De eigendommen in andere desa's kunnen door den landsheer die daar bestuurt worden verbeurd verklaard, terwijl ieder onderdaan, die goederen ter opbewaring cntving, deze zal moeten uitleveren.

Gianjar, December 1920.

---

of haar uit zijn oog te voorschijn komen, of hij begint aan een ingewandsziekte te lijden, die het slachtoffer niet te boven komt (Plate bldz. 469).

[24]) We voelen hierin de groote vrees dat een geheele familie met den invloed van de léaks besmet is, waarom de kindskinderen zelfs moeten worden afgemaakt. Inderdaad zal de zwarte kunst over het algemeen binnen de familie bewaard blijven; de geheimen der lontars deelt men bij voorkeur aan eigen familieleden mede en loopt hiermede niet te leuren op den openbaren weg. Weet men evenwel het vertrouwen van een léak te winnen, dan kan ook een niet-familielid als leerling worden aangenomen; denk maar aan Ni Tjalonarang die zeven leerlingen had die geen van allen familie van haar waren; zoo ook aan Ni Balian Batoer die naast haar kinderen een schare van 34 volgelingen had, allen verbannen lieden uit andere streken en stellig geen familie.

Afschrift

van een lontar, gevonden in den huistempel van den Baliër SANG POETOE RANGKEP.

I. Iki pangeroesakan; ngaran mantră:

Ibă manoesiă, ibă tjorah tĕkèn iră, iră kaloegrahă hantoek Batari (Doergă) ingateh wong njadmă koemah ibă teloeng dasă teloe prajă nadah saisining pakarangan bané; atoerin déwan bané matilar; jan t'wară ibă harep matilar wastoe ibă toempoer tan pasèsă, katadah dening wong njadmă, pomă. pomă. pomă. kaoentat tan njadmă.

Piring soetră solas, matali benang, samsam boengă poetjoek bang, don temen sambehin sanggahnja, tekèn jèh taneg. — Ja. [1])

II. Malih jan siră kamalingan, alih tampaknjané,

---

[1]) Deze mantra's zijn in heel laag Balisch geschreven, zooals het woord ibă (het lage jij) voldoende aantoont. Grappig klinkt daarnaast 't voorname Ira.

De eerste mantră vertelt dat de léak door Batari Doergă is vergund om met 33 volgelingen al de bewoners van het erf aan N. N. behoorende te verslinden. Hij raadt N. N. aan om de Goden het erf te doen verlaten; hij zelf zal stellig worden vernietigd (vermorzeld), zoodat niets van hem zal overblijven.

Als srană moeten worden aangeboden 11 witte borden, garen, rijst, bloemen van de roode kembang spatoe, en zwartkleurige bladen; de rijst en de zwartkleurige bladen besproeie men met tojă taneg, d.i. het water wat altijd in een potje in den huistempel aanwezig is. De rijst strooie men daarna in den huistempel van N. N.

Mantră No. II doet een middel aan de hand om een dief te straffen. Daarvoor moet men de voetafdruk van den dief nemen, waaroverheen men een teekening van een mensch maakt, welke teekening men daarna met een kris doorboort op de plaats van de borst; op de gemaakte zgn. steekwond perse men daarna uiensap en bidt dan.

Het resultaat zal zijn dat de dief binnen drie dagen (soewé sapeken) zijn noodlot zal krijgen.

malih poenikă radjah lawéan; woes maradjah soedoek ban keris dadania, biokin bedèg hok manis, peresin djahé bawang, tatoennjané lantas besenin:

„Lah moelih jan siră mangalor, mangètan, mangoelon, „mangidoel, adjă soewé, sapeken lawasmoe mati nggo".

Telas; iki radjahniă. — (hier had een spreuk of een teekening moeten volgen in de lontar; deze ontbreekt helaas).

III. Iki panesti; iki loe pangalapan ngaran; srană: tampak wong minaksă, radjah ban tjaling asoe belang, wadahin pering gading, teban ras panak, tambelakenă dening bawang djahé, besenin nadah sekikit;

Mantră:

„Ong ( ) inggih Batari Doergă, titiang noenas „I Anoe (N. N.) [2]) I Anoe apanga mati, ereng

---

[2]) De naam van dit gebed No. III is pangalapan, denkelijk van ngalap plukken, oogsten; we zien dan ook dat stuk voor stuk de organen van N. N. door den duivel worden weggenomen. Als srană wordt weer de voetafdruk van N. N. genomen, waaroverheen men met den hoektand van een hond met 2 kleuren schrijft, waarna men alles in een bamboe gading stopt, die men sluit en weer een gebed opzegt, waarin de léak aan Batari Doergă verzoekt om N. N. te dooden terwijl hij zeer bescheiden van zich zelf zegt dat hij noch God, noch boeta, noch kala, noch dengen is.

Evenzoo als we nml. voor de Goden de benaming Sanghiang, Dewă, Batară kennen bestaat voor de booze geesten de benaming dengen, kala, boeta.

N. N. zal stellig door de boeta's, detiă's en pisatjă's verslonden worden. Zijn ingewanden zullen gegeten worden, hij zal vermageren tot hij vel over been is (angerengrèng tèkèk), hart, lever, hersens, de amproe, het beendermerg, de drie groote bloedvaten, alles zal worden aangetast; zijn sperma zal verschroeien, zijn milt zal verslappen, al zijn gewrichten zullen gaan ontsteken, stuk voor stuk zal alles ziek worden, uit zijn oogen zal schuim loopen; is de ziekte tot zijn beenderen genaderd dan zal hij sterven; zijn hoofd zal splijten, zijn lichaam zal verbrijzeld worden, zijn kaak zal verstijven, de armen zullen krom trekken, en dat alles omdat N. N. gezondigd heeft tegen Batari Doergă. De hel zal

„dji ([Balinese script]) 3 ×; apan akoe tananā dewā, „boetā tananā boetā, kalā tananā kalā, dengen tananā „dengen; akoe amasang wong angeloepā kasanding „woepti, kadjroning bowananė si Anoe; wastoe si Anoe „katadah dèning boetā-boeti, dètia dètia, pisatjā-pisatjā, „anadah djadjroané si Anoe; wastoe si Anoe ange„rèngrèng tekèk djèng ong, mang, papoesoeané, ang, „atiné si Anoe, ah oengsilané, ong amproené, teroes „kadjadjahé, ka oewaté teloe, tas-tas, ang barbar basa„né, geseng kamané, greng lingsem limpané si Anoe, „katadah dening Hi Boeta kapiragan, njom, njom, njom; „pabrotos boekoe-boekoené kabèh, pedjah seka wilah, „madidih sotjané, jan soeba teked katoelangé ditoe „pedjahang, njam, njag poloné, belah tendasé, adjoer „sariranė, koening giginė, tjiket boengoeté, koekoel „tangan soekoené, rimpoeng djedjaringané si Anoe, pe„djah baboewahané si Anoe, njam, njam, njam; pegat „koeloenganė apan si Anoe salah ring Batari Doergā, „atoerang dewane matilar, dewā kamoelané matilar, „bapa iboené matilar, sakeng matilar, matilar, matilar, „plak apisanan 3 ×, ong, krang, nreng, nrong, bang, „sang, ong; rowā binédané si Anoe, pedjah, ah, ang, „moelih maring tjambrā goh' moekā, anadi ati„ning kawah, sioe nawoen tan keneng soepat sioe „nawoen bingé, tagelang lajahé, akoe anjepsep rahé „si Anoe olih I Kalā Soengsang asoengsang wong, „jan katenoengang neh degmoe njoengsang tepoeg gare „si Anoe, loeboes srinané si Anoe, atmané si Anoe di „tegal panagsaran" pakarijak, satoes akoetoes, satak „teloelas pada nangis sedih, akoe angawé peteng dedet „rijat rijoet, midjil Sanghiang Aratarā, toemoeroen „kameretjā padā, angadakaken ketoeg linoeh, gègèr parā

---

zijn plaats zijn, immers hij zal langs de „tegal panagsaran" moeten passeeren; duisternis en stormwinden en aardbevingen zullen komen.

„hiang Nawasangă amateni si Anoe katadah kală, pe-
„djah si Anoe, ong ang, èng, kjang ong, ang, bang,
„tang, hi, ja, nang, ma, sewrang, jang, ong ( )
„dje, dje, dje. — Adjă wèra pingit akenă.

IV. „Nu volgt de mantră Swalak-balang; als srană „gebruike men een kip, die men begraaft op een plaats „waar de persoon die men een ongeluk wil bezorgen „pleegt te loopen. [3])

„Mantră: „Batară Goeroe awarah lawan i swalak-„balang, toemoeroen ka meretjapadă, angadakaken „ketoeg linoeh gègèr pară hiang nawasangă, paran „sangkaning gègèr, i swalak-balang amoerti angseng „wong manoesă, dadia gepoeng soempoer, wong djalemă „manoesă kapati-pati angelajoeng, angerèngrèng tekèk, „angoetah bajar, wastoe si Anoe beng kă, breh, nang, „ong, sang boetă kamasalah, lah tadah manoesané si „Anoe bang, bang, bang; èdan patidje lamoet pati „sambat, somahé den aranin manèsti, maneloeh, mane-„randjană, kalingané ngelih i swalak-balang, mangsa „wongé si Anoe, èh, ih, tèrmajă sander atmané si Anoe, „atoerang atmané ring Batară Goeroe, pakoeroengané ngong, nadah, doer, sijar, ang, ong, mang, ong,

„ha, ka, sa, ra, la, wa, ja, ong, djeng, djeng, djeng,
„hhng, nreeng, breng, djrèng, poe, hoe, hoe, hoe, njam,
„njam, njam,
„soegsang, dje. — telas.

[3]) De kip bovenbedoeld wordt in twee stukken gehakt, begraven en doorstoken met de nerf van de idjoek (ijip).

I swalak balang heeft de opdracht gekregen van Batară Goeroe om naar de wereld af te dalen, met geen ander doel dan weer allerlei onheil daar aan te richten.

V. Iki mandori-règès, ngaran, nadi gring beseh genit, bdah; [4])

Mantră:

„Eng, èng. oh, èh. midjil geni poetih ring poerwă,
„angsèng papoené si Anoe, adjoer, adjoer, adjoer;
„geseng, ang, ang, ang; metoe geni abang, metoe saking
„kidoel, angesèng atiné si Anoe, adjoer geseng, geseng,
„geseng; ang, ong, ang metoe geni koening midjil saking
„oengsilané si Anoe, biar, biar, biar; ang, ong, ang,
„metoe geni ireng saking oetară angeseng amproené si
„Anoe, midjil ati koesmakă lan anari tengah anoesoep
„wredajané si Anoe, pepeg gesèng angkiané si Anoe
„wastoe si Anoe tiba maring geni, teke geseng i si Anoe,
„gesèng, gesèng, gesèng, pomă, wastoe, wastoe, wastoe.

VI. Iki panestijan: adji gelogodoh; srană: bată, rinadjah Batari Doergă magambahan, tanam ring marganija wong minaksă. [5])

Mantră:

„Sijang, gijang atangan akoe toenggal, asoekoe akoe
„toenggal, atjangkem akoe rong laksa, akarna akoe rong

---

[4]) Mandori is de naam van een boom; règès beteekent kaal. Dit gebed brengt ziekte, gezwollenheid der lichaamsdeelen, jeukte en open wonden. Wit, rood, geel en zwart vuur komt resp. van het oosten (poerwă), zuiden, westen en noorden en zullen elk het hart, de lever, de oengsilan en de amproe verschroeien.

[5]) Als srană wordt voorgeschreven een roode baksteen waarop men een beeltenis teekent van Batari Doergă met loshangend haar (magambahan); dit te begraven op een plaats waar de te dooden N. N. pleegt te loopen.

In deze mantră is de léak weer zeer opgeblazen; hij zegt ik heb maar één hand, één been, maar 20.000 monden, 20.000 ooren, 20.000 neuzen, magnetische hoektanden, een tong die afhangt tot tusschen mijn dijen, oogen waaruit een wereldvuur straalt; epidemiën zal hij over de wereld brengen; de Batară kamoelan en alle Batară's zullen het tegen hem afleggen. Verschillende ziekten zullen komen die met name genoemd worden: ibată oendar-andir, boeboete kala e. a. Naar de vier windstreken zegt hij gebeden op wat tot gevolg zal hebben, dat na elk gebed een deel van het hart wordt aangetast.

„laksa, mairoeng akoe rong laksa, atjaling akoe wesi-
„wresani, lajah akoe meledlod, asotja akoe geni sa-
„djagat, endih moeroeb angebekin boana kabèh, apan
„adji blagodah, katoerang ban Bataranė didalem Mas-
„pait, angadakaken gering sia lodră, dèkă lodră, anadah
„i si Anoe, wastoe si Anoe tjèmpeng, anadi gering
„agoeng tong djadi oetjapang, apan dewă kamoelanmoe,
„kakasorang ban akoe, dewa kabèh kabèh mară wedi,
„apan akoe tan kenă kasilir, dèning sing kabèh, siakoe
„siă lodră, maharan ibată oendar andir, boeboeta kală
„kerongan, iboe tjatjarah iboe samegal, ibată sajah,
„pinangan, mangan i si Anoe, i boetă seliwah tan sah
„pinarek lawan akoe, angoendang ngoendang boeta boeti
„siă lodră, amatani si Anoe, kreboet wredajane si Anoe,
„ngang, ngong, ngoeng, ah, ah, ah, apan akoe ngaran i
„adji belegodoh anjatoer winasă, didalem maspait,
„angoendang preatmanė si Anoe, apan akoe angadakang
„toempoer agoeng, wastoe si Anoe goedoeg toempoer,
„amoesti akoe marep wetan, kagepoeng gampoeng i si
„Anoe katadah dening i boeta poetih, amangan ring
„tepining papoesoean, reng, reng, reng, amoesti akoe ma-
„rep kidoel i boetă abang, amangan ring abanging
„papoesoean gang, gang, gang, amoesti akoe marep
„koelon midjil i boetă koening amangan ring djenating
„papoesoeane si Anoe, merèng, merèng, merèng, amoesti
„akoe marep lor midjil i boetă ireng amangan irenging
„papoesoean, ong, ong, ong; amoesti akoe marep ring
„tengah kapangan ring boengkahing papoesoean, boeng-
„kah papoesoeanė si Anoe katadah dèn koe, apan akoe
„maharan adji belegodoh, sakti mawisèsă ring dalem
„maspait, walih akoe amangeseng ring dalam serira,
„pedjah si Anoe, ngeb bataranė didalem maspait, ring
„akoe, haber, hengahena wdi djeg, djeg, djeg; iki sariniă
„([illegible]) doekkari maoerip, ah, ang,
„pedjah ang ong, mang. — telas.

Iki panestian: I Bikoellisah; [6])

VII. Mantră:

„Rang, rang, ong, apan akoe i Bikoellisah; apan akoe „lèb-lèban Batară Iswară, amatèni si Anoe, karsajang „noenas ring Bataranè di Leboeh; Bataranè di Leboeh „loegra ring akoe apan akoe I Tikoes lisah anadah akoe „tatoe mekah wit akoe nadah ngisor, tan ambahana ring „sor sah akoe naring loehoer, ne sor loanadah, inamba-„hană ring loehoer, sah akoe naring loehoer ring pagan-„toengan angkiane si Anoe akoe anadahane wate njeleg, „to pagantoengan angkiane N. N. to pegatin ban i Bi-„koellisah, jan soeba toetoeg tigang wengi, ditoe si Anoe „pedjah, pedjah, pedjah, tanana tambanin ban balian „pomă, sang i Bikoellisah, adjă himă anadah si Anoe, „pomă, pomă, pomă; mandi, mandi, mandi; dje, dje, dje.

Srană: mandori matoesoek ban ijip, ijip, ijip; tanem ring margania.

VIII. Iki Gringsing Wajang; srană tjelebingkah ring semă, tanem ring pempatan;

Mantră:

„Mereng, mereng, serang, sereng, sereng, serieng „([illegible]) werong, kroer, kroer, kroer, boeng, „ong, kară pasoepati metoe i gringsing wajang, amet

---

[6]) Bikoel-lisah is de bikoel-minjak, een klein muisje.

Batară Iswară heeft hem de vrijheid gegeven.

Batară di Leboeh gaf hem vergunning om onheil te stichten. De godheid van Leboeh zetelt in den voorhof van den tempel.

Hij zal de luchtpijp en de groote bloedvaten (pangantoengan angkianè en watè njeleg) aantasten en deze breken, zoodat binnen drie dagen N. N. sterven zal, waartegen geen enkele balian (dokter) kruiden vermag te geven. Als srană neme men de blâren van de mandori-boom welke men doorsteekt met de ijip.

Gringsing-Wajang is de naam voor het costuum van een léak, zooals we reeds meedeelden in de afweermantra's van den vorst van Mengwi (blz. 30).

„angtjoet, bajoe sabdă idèpé si Anoe, toet ngarah dipa-
„badjă ngan agoeng, moesti i gringsing wajang anga-
„dakang goenă kasaktian, angadakang groeboeg agoeng,
„wastoe si Anoe katadah boentji, presrahé si Anoe,
„pală-pală tangan soekoené si Anoe, poenggal tendasé
„loengin boengoeté lèdledang lajahé, anggrèk bangkèné,
„mah, mah, moeh, moeh, wangkèné, bedah basangé,
„kedep siadi mantrankoe. telas. [7])

IX. Iki tapel poleng; srană sing kawenang; [8])

Mantră:

„Iti apan akoe i tapel polèng, toemoeroen ring indră-
„lokă, mairingan akoe sapranakan i tjalonarang, kabèh
„presamă ring akoe amateni wongé si Anoe, jan i si
„Anoe katadah tèn koe, asalin roepa i si Anoe ngang;
„tadah pipine ènèh, sotjané ditengen, prok i si Anoe

---

7) Als srană neme men bij deze mantră No. VIII scherven die op de plaats der lijkverbranding gevonden worden.

Al de potjes (djoen) voor het wijwater worden nml. na deze geledigd te hebben zooals bekend is stuk gesmeten; op de begraafplaats vindt men dus steeds een rijken voorraad scherven.

De scherven moeten op een viersprong begraven worden.

Gringsing Wajang zal nemen en wegblazen de bajoe, sabda en idèpé van N. N.; deze drie: „kracht (levenskracht), de stem (sabda) en de geest, de gedachte (idèpé) worden altijd in éénen genoemd; neemt men deze weg dan is het ook met het leven gedaan.

8) Onder tapel polèng verstaat men een veelkleurig (bont) masker.

Iemand wiens gezicht bedekt is met puisten, zweren en roode vlekken lijdt ook, zooals de Baliërs zeggen, aan tapel polèng.

Tapel polèng wordt gevolgd door de leerlingen van Tjalonarang; hij verkeert dus in goed gezelschap.

Hij die door deze léak geraakt wordt zal van uiterlijk veranderen.

Zijn lip zal er wonderlijk uitzien, het rechteroog zal diep wegzinken, aan een kant zal hij verlammen, witte vlekken zullen in zijn huid te zien zijn, tengevolge van het werk der afstammelingen van i Tjalonarang.

„njag asibak, patjalèmpèng, katadah dening pranak i „Tjalonarang djrong, djang, djrang.

[illegible] 3x [illegible]

„([illegible]).

De Boea' en eenige andere feesten der Toradja's van Rantepao en Makale

door

J. Kruyt.

Hetgeen ik in de volgende bladzijden over genoemd onderwerp zal mededeelen, zijn gegevens, die ik op een reis heb verzameld, welke ik het voorrecht had met Dr. A. C. Kruyt in de maand Augustus van het jaar 1920 in de onderafdeelingen Makale en Rantepao van de afdeeling Loewoe en de onderafdeeling Boven-Binoeang (Mamasa) van de afdeeling Mandar te maken.

Voordat ik overga tot het weergeven van het verzamelde materiaal, zij het mij vergund eenige opmerkingen te maken. Dr. Rivers begint zijn werk over The History of the Melanesian Society (Cambridge 1914) met onderscheid te maken tusschen twee soorten van beschrijvende volkenkunde, n.l. „survey-work" en „intensive work". Onder de eerstgenoemde soort verstaat hij de gegevens, die een doortrekkend reiziger verzamelt; deze toch omvat een groot gebied, maar heeft geen gelegenheid op de onderwerpen in te gaan. Ik meen, dat de uitdrukking „survey-work" niet gelukkig gekozen is. Want een overzicht wordt verondersteld de hoofdzaken in een kort bestek, naar hun wezenlijke kenmerken gegroepeerd, weer te geven. En dit is het nu juist, wat een doortrekkend reiziger niet geven kan, doordat hij zijn stof niet beheerscht. Teneinde zich tegen grove onjuistheden te wapenen, dient hij zich steeds van eenige foutenbronnen bewust te zijn. Ik zou in dit verband drie punten willen noemen.

In de eerste plaats kan de reiziger niet of zelden op een plaats, waar hij reeds geweest is, voor een tweede

maal aangaan. Dit toch zou hij moeten doen, wanneer hij ergens in een bepaald complex van gewoonten een element ontdekt, dat hij bij zijn onderzoek op een vorige plaats niet gevonden heeft, wellicht doordat hij zijn bestaan niet vermoedde. Doordat zulk een tweede bezoek in den regel uitgesloten is, wordt de waarde der gegevens voor het maken van vergelijkingen sterk verminderd, en loopen zij gevaar min of meer het karakter van bijeen geraapte mededeelingen te gaan vertoonen.

In de tweede plaats is de reiziger geheel aangewezen op de mondelinge mededeelingen van zijn zegslieden. Vooral waar het de beschrijving van riten, van opeenvolgende handelingen betreft, zijn aan deze omstandigheid twee ernstige bezwaren verbonden. Ten eerste kan de onderzoeker niets of heel weinig zelf zien en meemaken. Daardoor zijn zijn eigen voorstellingen van de betreffende zaak dikwijls zeer vaag, en verkeert hij steeds in het onzekere, of hij werkelijk wel „des poedels kern" uit de mededeelingen heeft weten te vatten. Hierbij komt dan nog een storende factor van den kant van den zegsman, n.l. het feit, dat hij wel zonder eenige aarzeling en vergissing alle riten zou kunnen uitvoeren, maar in de war raakt, wanneer hij de opeenvolgende handelingen moet noemen. Dat er een groot verschil ligt tusschen het doen en het beschrijven, blijkt uit het telkens iets vergeten en een enkele maal zelfs het verwaarloozen van de juiste volgorde in de mededeelingen. Meermalen ook laat de zegsman zich door gedachtenassociaties op een verwant terrein voeren, wat zeker meer gebeurt dan de rondtrekkende onderzoeker vermoeden kan. Hier wordt veel geduld en bewegelijkheid van denken van den onderzoeker gevraagd, om aan den eenen kant den verteller rustig uit te laten praten, en aan den anderen kant door het stellen van verschillende vragen nader de aard van de medegedeelde feiten te bepalen.

Tenslotte noem ik nog de dikwijls besproken gevaren van het gebruik van een tolk. Wij hadden door den Ge-

zaghebber te Makale, den heer Groenenstein, en den heer Dr. H. van der Veen zeer geschikte tolken gekregen, n.l. Octavianus Karre voor Makale en Boven-Binoeang, en Kambaoe voor Rantepao. Beiden waren landslieden en gewend met Europeanen om te gaan. Onze omgangstaal met hen was Maleisch.

De aanleiding van mijn onderzoek naar de *boea'* en andere feesten in genoemde streken, is deze geweest. Op de reis, die Dr. A. C. Kruyt en ik het vorige jaar maakten, hebben wij het berglandschapje Seko (in de onderafdeeling Masamba) bezocht, waar ik nader onderzoek heb gedaan naar de aldaar nog voorkomende tatouage. [1]) Dit leidde tot de ontdekking, dat deze gewoonte nauw verbonden is aan de instelling der *haliangs*, en deze weer met een reeks van riten, die men in Seko samenvat onder den naam van *boea'*. Zoo kwam ik ertoe ook in genoemde onderafdeelingen naar *haliangs*, hier *totoembang* geheeten, navraag te doen. Maar, zooals het met mondeling onderzoek van dergelijke onderwerpen veelal gaat, gaven mijn zegslieden niet alleen het gevraagde, maar deden zij ook mededeelingen omtrent aanverwante riten. Op deze wijze vernam ik behalve omtrent de *totoembang* ook nog een en ander van andere gebruiken. Deze zijn allen op één gemeenschappelijke grondgedachte gebaseerd, n.l. het zoeken naar versterking van den levenskracht van mensch, dier en gewas. Daarom meen ik goed te doen met deze gegevens onder één gemeenschappelijk hoofd hier weer te geven.

Door de klaarblijkelijke onvolledigheid van de verzamelde mededeelingen is het onmogelijk een betrouwbare samenvatting te geven, die de essentieele elementen bevat. Een andere wijze van behandelen zou zijn, alle aanteekeningen aaneen te rijgen. Het komt mij voor, dat de middenweg tusschen deze twee beschrijvingsmethoden hier gevolgd moet worden. Daartoe heb ik de mij...

---

[1]) Vgl. Bijdragen Kon. Inst. Dl. 76, afl. 3—4, pag. 235 sqq.

ten dienste staande gegevens in vier groepen van gelijksoortige riten verdeeld. Van elk dezer groepen zal ik alles, wat mij bekend is van één plaats uitvoerig mededeelen, zoo mogelijk nog aangevuld met mededeelingen van elders voor zooverre die op den voorgrond tredende trekken bevatten. De vier genoemde groepen zijn:

I. de riten, die direct en indirect met de *totoembang* in verband staan;

II. die, welke ten doel hebben de levenskracht in het algemeen te versterken, maar waarbij de *totoembang* geen rol spelen;

III. die, welke speciaal de versterking der levenskracht van menschen bedoelen;

IV. die, welke op het welzijn der gewassen in het bijzonder gericht zijn.

I.

Beginnen wij dan met de beschrijving van de *boea'*, zooals men die in Pangala, een district in de onderafdeeling Rantepao, gewoon is te vieren. [2]) Vraagt men naar het doel van deze riten, dan antwoordt men: „Om de rijst goed te doen gelukken, en aan de menschen en dieren gezondheid te geven." Alleen de rijken en aanzienlijken kunnen en mogen dit feest geven.

Wanneer nu de rijst op de sawahs uitgezaaid is [3]) en een der voorname familie's besloten heeft een *boea'* te vieren, roept men een *tominaa* om te *ma'soerroe'*. De *tominaa's* zijn mannen, die men als de dragers van de oude traditie en de kenners der oude legenden kan bebeschouwen. Zij zijn de „schriftgeleerden", die weten hoe het in den hemel toegaat, hoe het bij de menschen altijd geweest is en dus ook nu behoort te zijn. Zij kennen de lange geslachtslijsten van de menschen en der buffels

---

[2]) In Pangala en in Baroepoe was ik samen met den heer Dr. Van der Veen.

Deze omstandigheid verhoogt zeer belangrijk de waarde van de door mij gemaakte aanteekeningen in genoemde landschapjes.

[3]) De rijst wordt hier onmiddellijk op de groote sawah uitgezaaid; men kweekt dus geen zaailingen, die men naderhand uitplant.

(tedong), vanaf hun verblijf in hun bovenaardsche woning [4]) tot heden toe. In Makale noemt men hen *tominawa*, terwijl ik in Sa'dan *tominjawa* hoorde zeggen. Zij leven geheel van hun wetenschap en genieten eer noch rijkdom.

Zulk een *tominaa* wordt nu geroepen om te *ma'soerroe'*. Daartoe slacht hij een varken in het huis van den feestgever, schroeit op den haard de haren van de huid en neemt voor de offers, die gebracht moeten worden, van de volgende deelen: het hart, de lever en verder van het rechter-gedeelte van het offerdier de nier, eenig vet, een stukje nekvel en het rechter-heupgewricht met het bijbehoorend vleesch. Behalve het laatstgenoemde deel, dat in een kookpot toebereid wordt, doet men de andere gedeelten, tot kleine stukjes gesneden, in een bamboe-geleding en kookt dit (deze wijze van voedsel koken heet *piong*). Dan maakt de *tominaa* vier porties klaar, bestaande uit rijst uit den kookpot en het vleesch uit de bamboe *(piong)*. Deze porties heeten *pesoeng* en worden op twee pisang-bladeren gelegd. Men neemt daartoe de toppen van twee pisang-bladeren en legt die achter elkaar met de toppen naar het oosten, zóó, dat de bovenkant (de donker gekleurde zijde) van het blad boven komt te liggen, want hierop moet men de *pesoeng* leggen. Het is echter alleen geoorloofd de linkerhelft van het blad te gebruiken (a in fig. 1); daarom neemt men nog een top van een pisangblad, snijdt daarvan de linkerhelft langs de middennerf af, en legt dit met de donkere kant naar boven op de

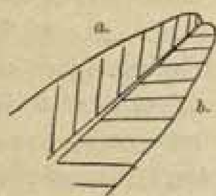

Fig. 1.

→ O.

Fig. 2.

[4]) Dit bovenaardsche verblijf, *langi'* genoemd, en door Perrij in zijn boek over The Megalitic Culture of Indonesia (Manchester

rechterhelft van het eerste blad (dus op b in fig. 1). Zoo kan men dus op dit eene blad twee *pesoeng* leggen. De volgorde der aangeboden offers blijkt uit fig. 2. Met het gezicht naar het oosten gekeerd biedt nu de *tominaa* de vier *pesoeng* achtereenvolgens aan de volgende *deata's* (goden of geesten) aan: 1 aan de *deata*, die het veld behoedt (Ampopadang geheeten); 2 aan Pong Matoea, de stamvader in den „hemel" van alle menschen; 4 aan den voorouder, die van den hemel is neergedaald (Manoeroen di Langi' geheeten) en 3 voor diens zoon (Pondan Padang geheeten), die de eerste sawah in Pangala aangelegd heeft. Bij elke *pesoeng* legt men nu sirih-pinang, en terwijl de *tominaa* in de rechterhand een bamboe-kokertje met water houdt en de linkerhand op het voorste blad legt, roept hij eerst 1 en 2 aan, en daarna met de linkerhand op het tweede blad 3 en 4. Dit doet hij òf 's-morgens vroeg, òf op den middag om ongeveer 12 uur. Het rechter-heupgewricht, waarvan niet geofferd is, moet de *tominaa* ter plaatse opeten. Deze geheele offerplechtigheid heeft in huis plaats gehad en wel in den voorhoek aan den oostkant van het huis, dus in het noordoosten, want de huizen staan met het front naar het noorden.

Hierop daalt men op den grond af en herhaalt het boven beschrevene: een varken wordt geslacht, de deelen voor de offers *dipiong*, waarop de *tominaa* op een matje op den grond de vier *pesoeng* op twee pisang-bladeren met het gezicht naar het oosten aan de vier stamvaderen offert.

Daarna gaat de *tominaa ma'nenek*, dit is aan de voorouders offeren. Weer slacht hij een varken, waarvan

---

1918) met „sky" aangeduid, kunnen wij gemakshalve met „hemel" weergeven, waarbij elke gedachte aan „verblijf der gelukzaligen" buitengesloten moet zijn. Het is de vroegere verblijfplaats der voorouders, vanwaar zij eenige soorten van dieren en planten, als ook een aantal ritueele gebruiken hebben meegebracht, toen zij naar de aarde zijn neergedaald.

dezelfde deelen genomen en op dezelfde wijze toebereid worden als boven beschreven. Op een matje op den grond biedt de *tominaa* nu met het gezicht naar het westen de volgende offers aan (zie fig. 3): 1 en 2 aan dezelfden als boven genoemd (Ampopadang en Pong Matoea); 4 voor den voorvader van Kesoe, een streek ten zuiden van de hoofdplaats Rantepao gelegen (Polopadang geheeten), en 3 voor den voorvader van de menschen van Tikala, een streek ten noordwesten van de plaats Rantepao (Tengkoasik geheeten). Een eigenaardigheid van deze aanroepingen is, dat de *tominaa* altijd een bundeltje kleine stokjes (b.v. de nerf van een palmblad, Mal. lidi) heeft, en bij elken naam, die hij noemt, eén stokje voor zich op den grond legt. Ook bij het onderzoek moesten de kleine stokjes de gedachtengang van onzen zegsman meermalen ondersteunen.

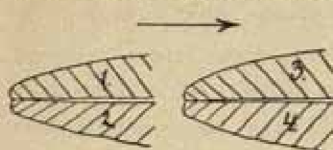

Fig. 3.

Dien zelfden dag nog gaat men *roemamboelangi* ten noordwesten van het dorp. Hiertoe neemt men een klein varken, bindt dit aan een stok, waarlangs men ook een stengel van den dracaena terminalis *(tabang)* bevestigd heeft, waarop twee mannen het diertje naar de bepaalde plek buiten het dorp dragen. Verder bindt men de kleine stokjes, die de *tominaa* bij zijn verschillende aanroepingen dien dag gebruikt heeft, tot twee bundeltjes samen, bevestigt die ieder aan het uiteinde van een draagstok (Mal. pikoelan), waarop een man ze naar de plek ten noordwesten van het dorp brengt. Hier aangekomen wordt allereerst den *tominaa* zijn loon uitbetaald, bestaande uit 20 of 30 wang, dit zijn oude, zilveren V.O.C. muntstukjes. Daarna gaat men tot het *roemamboelangi* over. De meegenomen stokjes legt men op een willekeurige plaats op het veld, legt er een oud, zilveren V.O.C. muntstukje op en laat dit verder aan zijn lot over. De *tominaa* slacht vervolgens het varkentje, neemt de

31990

deelen, die hierboven reeds genoemd zijn, verdeelt ze in twee porties en rijgt die dan aan twee houten spitten. Deze spitten met rauw vleesch steekt de *tominaa* loodrecht in den grond met een kleinen onderlingen afstand, zóó, dat de verbindingslijn dier spitten noordoost-zuidwest verloopt. Met het gezicht naar het noordwesten gericht roept de *tominaa* nu Pong Matoea aan; maar tevoren moet hij twee oude, zilveren V.O.C. muntstukjes in het linker-oorgat doen, om te voorkomen, dat hij bij deze aanroeping doof zou worden. De rest van het varken wordt op een houtvuurtje geheel verbrand, terwijl men de spitten met vleesch laat staan.

Nadat men een onbepaalden tijd gewacht heeft, gaat men een *toboerake* roepen. Een *toboerake* is altijd een vrouw of een hermaphrodiet. De aard van haar werkzaamheden zal uit het vervolg blijken. Dit roepen nu heet *ma'soemba'*, d.i. „op doen schrikken". Hiertoe sieren de familieleden van den feestgever zich op en gaan in optocht naar het huis van de *toboerake*. Daar aangekomen schreeuwen allen luidkeels, waarop de *toboerake* vlug een varken slacht, dit toebereidt en aan de roepers te eten geeft. Na den maaltijd volgt de *toboerake* hen naar het huis van den feestgever. Steeds heeft zij haar *garatoeng*, de tamboerijn met belletjes, bij zich als teeken van haar waardigheid. Onderweg verzamelt zij de volgende planten: dracaena terminalis *(tabang)*, *pasoek* (jonge bladeren van de arenga saccharifera), een stuk van den luchtwortel van den waringin, en de bladeren van de *nanna'* (Lat. naam mij onbekend), de *kamban-kamban* (een liaan) en de *ampiri* (een palmsoort). Dicht bij het feesthuis gekomen, zoekt zij een bamboe-stengel uit, die zij juist met een hand kan omspannen, en kapt die om. Deze bamboe hakt zij in vier gelijke stukken, en van elk stuk voorziet zij het boveneinde van figuren, door de groene opperlaag met een kapmes gedeeltelijk te verwijderen en gedeeltelijk te laten zitten (zie fig. 4).

Is zij dan eindelijk met haar begeleiders bij het feesthuis aangekomen, dan gaat zij *mangalika' boea'*. Hiertoe gaat de *toboerake* in huis en slacht aldaar een varken. Dan neemt zij de vier met figuren voorziene stukken bamboe en alle bovengenoemde stengels en bladeren, die ze op weg naar het feesthuis verzameld heeft, en bindt die allen samen met een lans tot een bundel bijeen. Dit geschiedt met jonge bladeren van de arenga saccharifera, waarmede men twee banden om den bundel legt *(pelole)*. Deze bundel heet *anak dara*, en wordt aan den middelsten hoofdpaal van het huis [5]) aan den noordkant vastgebonden (in fig. 5 bij β) samen met een schild en een zwaard. Is aldus de *anak dara* in gereedheid gebracht, dan gaat de *toboerake* ten westen ervan met het gezicht naar het oosten (dus ook met het gezicht naar de *anak dara*) gekeerd offeren van het zooeven geslachte varken. Dit offer bestaat uit acht *pesoeng* (portie's). Dien avond heeft het *ma'sirri'-sirri'* plaats, een dans, die de *toboerake* samen met de feestvierenden op het huiserf uitvoert en waarbij men drie stappen vooruit en drie stappen achteruit doet (dit heet *nondo*). Deze dans zet men niet den geheelen avond voort, maar na een tijdlang zich vermaakt te hebben gaan allen slapen.

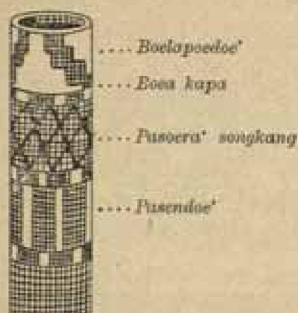

Fig. 4.

Den volgenden dag gaat men over tot *mekajoe boesa*. De *toboerake* gaat met eenige gezellen naar een tjendana-boom, slacht aldaar een varken, neemt de gedeelten,

[5]) In de figuren worden de huizen met een rechthoek aangeduid, voorstellende de eigenlijke romp van het huis; de voor- en achteruitstekende daken zijn dus niet in teekening gebracht. In fig. 5 zijn dus α, β en γ de drie middelpalen, *petoeo* geheeten.

die voor de goden bestemd zijn, en maakt hiervan vier *pesoeng* gereed (geheel zooals op blz. 48-49 beschreven is). Hierop velt zij den boom. Intusschen zijn anderen de stammen van een *kole-* en een *boeangin*-boom gaan halen. Onder het uitstooten van den krijgskreet *(soemapoeko)* brengt men deze boomstammen naar het feesthuis. Op het huiserf gekomen, slacht de *toboerake* weer een varken, waarvan de bekende gedeelten weer geofferd worden als boven beschreven. Hierop legt men den tjendana-stam plat op den grond met den top naar het oosten *(dipaloendan)* en laat die aldus drie dagen en drie nachten liggen.

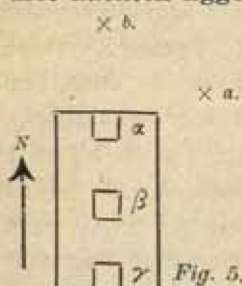

Fig. 5.

Intusschen heeft de feestgever in overleg met de familie uitgemaakt, wie als *totoembang* zal optreden. In Pangala is men gewoon slechts één *totoembang* aan te wijzen, terwijl in Seko de *haliangs* altijd zeker meer dan tien in aantal zijn. Zij moet van goeden huize zijn en in Pangala wordt daartoe in den regel de vrouw van een der voornaamste familieleden van den feestgever gekozen. De verbodsbepalingen, waaraan deze *totoembang* onderworpen zijn, kunnen zeer licht genoemd worden. Ze zijn in hun bewegingen geheel vrij, en mogen zich zelfs aan vreemdelingen vertoonen; toen wij in een huis een *anak dara* gingen zien, werden wij mede ontvangen door de *totoembang*, die op onze vragen ook antwoordde als de andere aanwezigen en ons bij ons vertrek vriendelijk een hand gaf. De verbodsbepalingen slaan meer bepaald op het voedsel. Zij mag niet eten van het vleesch der dieren, die voor een doode geslacht zijn, noch van die, welke een natuurlijken dood gestorven zijn. Verder zijn verboden: mais, *pakoe* (een varen, die als groente gegeten wordt), *sereako* (mij onbekend), in 't kort alles, wat op den drogen grond groeit, behalve de jonge bam-

boe-spruiten. Maar haar eigenlijke voedsel bestaat uit alles, wat van de sawah komt.

Wanneer nu de tjendana-stam op het huiserf plat op den grond gelegd is *(dipaloendan)*, gaat de *toboerake* over tot het *ma'paloendan* van de *totoembang*. Deze moet in huis languit op een matje gaan liggen, waarop ze geheel bedekt wordt met ruw katoenpluis. Hierop gaat de *toboerake* dit pluis met den boog *(bangko)* bewerken *(mamoeso)*. Dien avond komen alle familieleden van den feestgever, die samengevat worden onder den naam van *ampoe boea'*, in het huis bijeen. In den haard brandt men hout van de *tabi*, *nanna'* en de *boeangin;* wanneer dit hout geheel verkoold en opgebrand is, komen eenige *toma' gandang* [6]) en scheppen met een *pesese* de kolen op de *sali*, d.i. dat gedeelte van den vloer, dat onmiddellijk aan den haard grenst. De *pesese* is de graafstok, die aan het eene uiteinde plat en breed is, en waarmede men het graafwerk in de sawah's verricht. Alle mannelijke *ampoe boea'* gaan nu op die asch en houtskool trappen, terwijl men daarbij een bepaalden dans uitvoert *(ma'gelong)*.

Aan den voorkant van het huis, onmiddelijk aan den romp aansluitend en dus nog onder het vooruitstekende dak, heeft men de *tangadok kaloea* gebouwd. Dit is een vloer van ruw hout, ongeveer een meter van den grond en die gebonden moet zijn met de *bambaloe*, een liaansoort (vgl. blz. 72 noot 9). In den noordoosthoek van deze *tangadok kaloea* richt men een *tadoran* op; dit is een bamboe-stengel (n.l. de *ao'*), waaraan men de bladeren laat zitten en die men naar het noordoosten hellend opzet. Aan elke *tadoran* hangt een *karerang*, dit is een van een jong blad der arenga saccharifera gevlochten koepeltje, waarvan de gele bladeren gedeeltelijk als

---

[6]) De *toma' gandang* zijn mannen, die, zooals hun naam reeds aanduidt, specialiteiten zijn in het slaan op den trom. Zij spelen in deze feesten een ondergeschikten rol steeds in het gezelschap van de *toboerake*.

franjes afhangen en gedeeltelijk tot een vloertje in het koepeltje worden gevlochten om er de offers op te leggen (vgl. de *tadoran* op blz. 72).

Wanneer het nu de tijd is om den tjendana-stam op het huiserf op te richten, slacht de *toboerake* een varken op de *tangadok kaloea;* hierop schroeit men het dier buiten op het erf, en brengt het daarna weer op de *tangadok kaloea*, waar de *toboerake* de offers ervan klaarmaakt. Volgens mijn zegsman maakt zij veel porties *(pesoeng)* gereed, maar hij wist niet hoeveel (ik vermoed acht). Hoewel zij een *tadoran* met *karerang* tot haar beschikking heeft, maakt de *toboerake* daarvan geen gebruik, maar legt haar offergaven op den vloer neer. Dan richt men den tjendana-stam overeind ten noordoosten van het huis (in fig. 5 bij a). Hierop gaat de *toboerake mangaloek* op de *tangadok kaloea*, d.w.z. met een zwaard in de hand voert ze een dans uit, waarbij ze drie pas vooruit en dan weer drie pas achteruit doet *(nondo)*.

Intusschen zijn anderen eropuit gegaan om een pisangboom te zoeken, waaraan een tros met vruchten hangt; men moet daartoe de *poenti rame* hebben. Heeft men er een gevonden, dan hakt men dien om, bindt aan den vruchttros een oud, kostbaar doek (*sarita* geheeten; deze soort doek behoort tot de groep kostbare weefsels, die men met den naam *maa* of *mawa* aanduidt), die met een lange sleep naar beneden hangt (de *pangroei* of *pangrioe*). Deze lange doek moet door alle *ampoe boea'* worden vastgehouden, terwijl men den pisangstam naar het huiserf draagt. Daar aangekomen plant men hem ten noorden van het huis (in fig. 5 bij b) in den grond overeind, leidt de *pangroei* door de huisdeur binnen en bindt deze aan de *anak dara* vast. Hierdoor is dus de *anak dara* door middel van de *pangroei* met den vruchttros van den pisang verbonden.

Dezen dag brengen alle menschen uit den omtrek

hun bijdragen aan varkens bijeen. Deze varkens worden geslacht en aldus verdeeld: Van elk varken wordt een ring om zijn hals rondom uitgesneden, de *kollong* geheeten. Al deze *kollongs* worden met het vet bijeenverzameld. De achterdeelen van elk varken zijn voor dengene, die de bijdrage geleverd heeft. Het overblijvende deel wordt in de lengte doorgehakt en op twee gelijke stapels verzameld. De eene stapel is voor de feestvierenden. De andere stapel verdeelen de *toboerake* en de *toma'gandang* onder elkaar. Behalve dit vleesch krijgen zij elk nog een mand gestampte rijst met een rijksdaalder erop en een mand gekookte rijst. De *tominaa* moet zich tevreden stellen met een mand gekookte rijst met een stukje vleesch erbij. Bovendien krijgt de laatstgenoemde nog een *kollong* en een stukje vet, terwijl de *toboerake* en de *toma'gandang* de overige *kollongs* en de rest van het vet onderling verdeelen.

Vóór de *tangadok kaloea* en daaraan vast, ongeveer een 70 c.M. van den grond, maakt men de *laang-laang*. Dit is een bank, die de lengte heeft van de *tangadok kaloea*. Tegen den avond slacht de *tominaa* een varken voor het *ma'pasampe*. Hij neemt de reeds genoemde deelen voor de *deata's*, welke in een bamboe-geleding gekookt worden *(dipiong)* en bereidt hiervan met wat rijst, gekookt in een gewonen kookpot, vier *pesoeng* op twee pisang-bladeren toe. Midden voor het huis zet men nu op het erf een stengel van de *oa'*-bamboe naar het oosten hellend op en legt ten westen daarvan een matje op den grond. Met het gezicht naar het oosten gekeerd biedt de *tominaa* op dit matje de offers aan, zooals op blz. 49 e.v. beschreven is. Aan den *ao'*-stengel hangt men een stuk vleesch, dat voor den *tominaa* bestemd is.

Dien avond gaan de vrouwen op de *laang-laang* zitten, waarbij de *totoembang* het westelijkste uiteinde bezet. De mannen staan op een rij tegenover hen op den grond, en aldus gegroepeerd zingt men de reien

(*ma'dandan*). Intusschen gaan ook twee *tominaa's ngaloek padang*. Ten oosten staat een *tominaa* en ten westen staat er ook een; terwijl zij nu de lange geslachtsboomen reciteeren om de herkomst der gewoonten aan te toonen, wisselen zij voortdurend onderling van plaats. Op deze wijze gaat men den geheelen nacht door.

Dan doet men eenige dagen niets, waarop men overgaat tot het *ma'tamoean*. Hiertoe maken de *ampoe boea'* en de *totoembang* een groote hoeveelheid gele rijst klaar, die men in bamboe kookt, alsmede een op dezelfde wijze toebereide kip. Is de marktdag van de naastbij gelegen passar aangebroken, dan gaan allen erheen, hun *piong* medenemende. Elke bamboe met rijst is met een prop *tabang*-bladeren (dracaena terminalis) dichtgestopt. Op de passar aangekomen, gaat de *tominaa* naar een der tjendana-boomen, die men op alle oude marktplaatsen vindt, en offert daar vier *pesoeng* van de meegebrachte *piong* (rijst en kip). Het overige van de meegebrachte spijzen eet men gezamenlijk op. Na den maaltijd geven de *toma' gandang* met luider stemme aan alle aanwezigen te kennen, dat men de *boea'* nu voorloopig sluit om het akkerwerk eerst te bezorgen.

Thuis gekomen slacht men een varken bij de *tangadok kaloea* om te *panampani tangadok*, waarbij men de gebruikelijke offers aan de *deata's* brengt. Iedereen gaat nu aan zijn sawah werken, aan welken arbeid de *totoembang* echter niet deelneemt. Er zijn ook nog twee *tominaa's* die zich aan dezelfde bepalingen onderwerpen als de *totoembang*, maar zij wonen in hun eigen huizen.

Men wacht nu meer dan een jaar, om, wanneer men de zaairijst uitgezaaid heeft, de *boea'* weer te heropenen. Hiertoe gaat de *toboerake mba'roei tangadok*. Evenals bij de oprichting van de *anak dara* slacht ook nu de *toboerake* een varken in huis, en brengt van de bepaalde deelen de meermalen genoemde vier *pesoeng* aan Pong Matoea en de *deata's* ten offer.

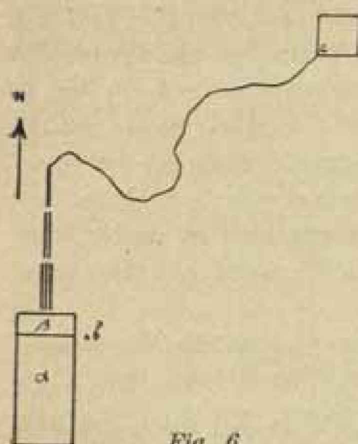

Fig. 6.

Den volgenden dag gaat men over tot het *metete* (zie fig. 6, waarin α het huis is en β de *tangadok kaloea*). Vanaf den *tangadok kaloea* legt men op den grond evenwijdig naast elkaar en in noord-zuidelijke richting drie dunne stammen van den boeangin-boom. In het verlengde hiervan twee zulke palen, en in het verlengde van dezen nog één paal Aan het noordelijkste uiteinde van de laatste stok bindt men een lang touw en leidt dit door het dorp tot op de *kala'paran* (de open ruimte buiten het dorp). Hier maakt men een vierkant vloertje van de takken van den *baranna'* (waringin), zóó, dat de zijden noord-zuid en oost-west verloopen. Aan den zuidwestelijken hoek van dit vloertje, dat *tangadok-tangadok* heet, bindt men het uiteinde van het lange touw vast.

Ten noordoosten van de *tangadok-tangadok* plant men een tjendana-stam in den grond (in fig. 6 bij a). Hiertoe moet eerst een *toma'gandang* op die plek *ma'tamboeli*. Dit heeft op de volgende wijze plaats. Met een hoofdnerf van het blad van de arenga saccharifera in de hand gaat de *toma'gandang* op de plek staan, waar men den paal planten zal. Terwijl hij met den stengel in den grond steekt en met het gezicht naar het noordoosten gekeerd staat, roept hij de *deata's* aan om hun kennis te geven van het voornemen daar een tjendanapaal in den grond te zetten; hij vraagt om den grond nu niet slecht te maken, maar den menschen integendeel veel voorspoed en een goeden oogst te geven. Hierop graaft men het gat, en legt op den bodem ervan een scherf van een ijzeren braadpan *(pamoentoe* heet zoo'n

scherf) en drie stuks van een geel soort kraal *(manik riri).* [7]) Boven op deze offergaven zet men den paal, en maakt het gat dan dicht. Men neemt nu een varken en steekt dit ten oosten van de *tangadok kaloea* (in fig. 6 bij b) zóó, dat het wel gewond maar nog niet dood is, en leidt dit dier langs de boeangin-stokken en het touw naar de *tangadok-tangadok*, waar men het geheel afmaakt. Vervolgens neemt men een tweede varken, dat een groot exemplaar moet zijn, en slacht ook dit op de *tangadok-tangadok*.

Wanneer men zoover gekomen is, komt de *totoembang* uit het feesthuis, en gaat langs de boeangin-palen en het touw naar de *tangadok-tangadok*, gevolgd door zeven gezellinnen, die *to mangria barang* heeten. De *totoembang* neemt op den zuidwest-hoek van de *tangadok-tangadok* plaats (in fig. 6 bij c), terwijl haar gezellinnen zich in een kring bij haar voegen, allen plat op het vloertje zittend, met de beenen recht uitgestrekt naar het midden. Een wan wordt nu in het midden op de beenen dier vrouwen gelegd, terwijl zij allen haar vasthouden. Op deze wan legt men nu de volgende offergaven: acht korte bamboe-geledingen, die met figuren voorzien zijn, en waarin men palmwijn gedaan heeft, bindt men tot een bundel bijeen en zet deze in het midden der wan (zulk een bamboe-geleding heet *songkang*). Elke *songkang* is aan zijn mond dichtgestopt met gekookt varkensvleesch. Hier omheen legt men acht in pisangblad gevouwen en gekookte pakjes rijst *(kaledo)* en acht in jong blad der arenga saccharifera gevlochten en gekookte porties rijst *(beloedak)*; aan deze rijst heeft men verschillende kleuren gegeven. Verder legt men er nog acht korte en acht lange reepen varkensvleesch bij, mitsgaders een

---

7) De aard van deze kralen kan ik niet bepalen. Alleen kan ik dit negatieve ervan zeggen, dat de *manik riri* niet dezelfde geslepen kralen zijn, die in Mori en Malili bekend zijn onder den naam van *oloeti*, aan welke laatsten men groote magische kracht toeschrijft.

pesoeng van *dalle marean* (Coix lacryma). Tenslotte voegt men bij alle deze gaven nog een *toetoe nase* met gele rijst, die in een kookpot gekookt is. De *toetoe nase* is de deksel *(toetoe)* van een mand *(nase)*, waarin men gestampte rijst pleegt te bewaren. Deze deksel wordt meermalen gebruikt om een offer op aan te bieden.

Wanneer nu alle dingen tot zoover gereed zijn, gaat de *toboerake manimbong*. Daartoe gaat ze ten westen van de *totoembang* staan, en terwijl zij met het gezicht naar het oosten gekeerd is en dus over de *totoembang* heen kijkt, vraagt ze aan Pong Matoea en de *deata's* om welstand en gezondheid. Hierop knoopt zij met nog een andere *toboerake* het haar als een man; zij zetten een pluim van de veeren der *bawan*-vogel *(boeloe bawan)* op het hoofd, nemen schild en zwaard in de hand, en tandakken nu eenige malen om de *tangadok-tangadok* heen. Daarna gaan zij over tot het *mangaloek*, d.i. terwijl zij kalm rond loopen, vragen zij aan Pong Matoea om goede gaven en voorspoed. Wanneer ook dit afgeloopen is, gaan allen naar huis terug, waarbij niemand, zelfs de *totoembang* niet, eenig voorschrift in acht te nemen heeft.

Vóór de *tangadok kaloea* hernieuwt men de *laang-laang* (de lange zitplaats der vrouwen). Dien avond slacht de *tominaa* eenige kippen en maakt *pesoeng* gereed ten westen van de *laang-laang*, die voor de voorouders *(nenek)* bestemd zijn. Dan gaan alle vrouwen op de *laang-laang* zitten om te *ma'dandan*; de *totoembang* met haar gezellinnen bezetten weer het westelijkste gedeelte. De mannen, die op den grond staan en ook een rij vormen tegenover de vrouwen, antwoorden met *manimbong*.

Den volgenden dag gaat men over tot het bouwen van de *gorang* en de benoodigde hutten op de *kala'paran*. De zes boeangin-palen voor de *gorang* legt men op een stapel bijeen, terwijl men van het hout, dat bestemd is voor de hutten, een tweeden stapel maakt. Dan slacht de *tominaa* bij den stapel boeangin-palen een varken, een

kip en een hond. Het laatste dier wordt door de mannen opgegeten, zonder dat er een gedeelte van voor een offer gebruikt wordt. Van het varken en de kip neemt de *tominaa* de deelen voor het offer, en maakt nu op een pisangblad twee *pesoeng* klaar van gekookt kippenvleesch met in bamboe gekookte rijst *(piong)*, en op een ander pisangblad twee *pesoeng* van gekookt varkensvleesch met in een kookpot gekookte rijst. Deze offers legt hij op het hout en roept, met het gezicht naar het noordoosten gewend, Pong Matoea en de *deata's* aan. Precies dezelfde dieren slacht de *tominaa* ook voor het hout der hutten, terwijl hij daarvoor ook dezelfde offers brengt. Dan bouwt men de *gorang*. Dit is een vloer, staande op zes hooge boeangin-palen; de rand van dien vloer wordt omgeven door jonge uiteengevouwen bladeren der arenga saccharifera, terwijl men aan den westkant een trap aanbrengt, die zeven treden hebben moet.

Wanneer er nog tijd voor is, gaat men dien zelfden dag over tot het maken van de *roema-roema;* kan dit niet meer, dan doet men het den volgenden dag. Dit toestel werd mij beschreven als een tafel met vier wielen eronder. Wanneer de *roema-roema* gereed is, slacht de *toboerake* een varken en maakt de bekende vier *pesoeng* op twee pisangbladeren klaar, welke ze op de *roema-roema* aan de *deata's* aanbiedt. Hierop gaat de *tominaa* bij het feesthuis *mampakande nenek* (de voorouders te eten geven); daartoe slacht hij een varken en biedt ten westen van de *tangadok kaloea* zijn spijsoffers aan. Nu zoekt men iemand uit, die bekwaam is in het optuigen van de buffelhorens, die men bij de plechtigheden van den volgenden dag noodig heeft. Voordat deze man overgaat tot het *ma'tali tandoek* (het opsieren der horens), worden eerst een kip en een varken geslacht voor de *deata's*. Het vleesch van de kip wordt weer met in bamboe gekookte rijst *(piong)* aangeboden, dat van het varken met in den kookpot toebereide.

Den volgenden dag gaat men *songolo'*. Alle menschen

kleeden zich mooi aan om gezamenlijk naar de *kala'-paran* te trekken. Voorop in dezen optocht gaat de *tomano'bo'*, een man, die in volle wapenrusting tandakt. Op hem volgt de *totoembang*, die met haar voeten de aarde niet mag aanraken. Daarom legt de *toboerake* op kleine afstanden van elkaar bladeren der dracaena terminalis op den grond, waarop zij een weinig geel gemaakte ontbolsterde rijst strooit. Aldus van blad op blad stappend volgt de *totoembang* de *tomano'bo'*. Achter haar komt de *toma'tandoek*, de man, die de versierde buffelhorens op het hoofd heeft. Aan zijn arm is het uiteinde van een langen doek gebonden, de pangrioe. De feestgever met alle familieleden (de *ampoe boea')* houden deze *pangrioe* vast. En tenslotte volgen de gewone menschen, het „volk", dat geen *pangrioe* mag gebruiken.

Op de *kala'paran* aangekomen, trekt de heele stoet drie malen om de *gorang*. Hierop leidt de *toboerake* de *totoembang* onder de *gorang* en legt haar drie korrels ontbolsterde rijst op het hoofd. Dan slacht de *toboerake* een varken en biedt weer de vier *pesoeng* aan de *deata's* aan, welke offers zij op de *roema-roema* legt. Vervolgens gaat de *totoembang* met haar zeven gezellinnen weer op de *tangadok-tangadok* zitten, en worden weer dezelfde offers op de wan gelegd als enkele dagen geleden. Alleen met dit verschil, dat men nu bij de *pesoeng* van *dalle marean* (Coix lacryma), als vleesch een stukje der longen van het varken voegt. Nadat ook deze plechtigheid geheel verloopen is, als op blz. 60 beschreven, keeren allen weer naar huis terug zonder eenigen regel in acht te nemen.

Den avond van dien dag heeft het *ma'poeloeng* plaats. De *tominaa* slacht op het erf een varken, een kip en een hond. Het laatstgenoemde dier eten de mannen weer op (vrouwen eten nooit hondenvleesch). Van het varken maakt men twee *pesoeng* klaar voor de *deata's*. Men plant een stengel der *ao'*-bamboe met een helling naar

het oosten op het erf in den grond, en spreidt een matje ten westen van de *ao'* uit. Eén *pesoeng* hangt men in de *ao'* (ik vermoed in een *karerang*) en één legt men op het matje, terwijl de *tominaa* met het gezicht naar het oosten de aanroeping verricht. Ook van de kip maakt hij twee *pesoeng* gereed; ten westen van de *laang-laang* spreidt hij weer een matje op den grond uit en legt daarop zijn offergaven, terwijl hij bij de aanroeping het gezicht naar het oosten gericht heeft. Dien avond gaan de vrouwen weer *ma'dandan* op de *laang-laang*, terwijl de mannen tegenover hen staande *manimbong*.

Den volgenden dag heeft er een kwasie-vrijage plaats tusschen de *toboerake* en de *toma'gandang*. De eerstgenoemde is in huis, de tweede staat op de *tangadok kaloea*. Zij zegt dan: „Wat is dat voor een hond, die daar beneden blaft?! Wat is dat voor een pinangnoot, die daar op den grond gevallen is?! Wie is daar?" Hij antwoordt: „Ik heb geen pinang laten vallen, maar ik zie een vrouw." Zij: „Wanneer ge mij soms mocht begeeren, dan zeg ik je, dat ik niet wil." Hij: „Al wilt ge niet, ik zal je toch dwingen." Zij: „Wat kijkt ge naar me! Deze deur is te klein, dus wil ik je niet." Hij: „Dan zal ik je dwingen." Zij: „Ik spuw van je. Als ge niet weggaat, haal ik een stuk brandhout." Hij: „Ach, je bent toch ook niet mooi. Ik heb door de reten van den vloer gezien, hoe vol je met luizen zit." Zij: „Als ge mij wilt trouwen, mag je wel komen, maar als je zoo maar eens wilt komen, wil ik je niet."

Dien zelfden dag maakt men eenige mooie, versierde draagstoelen, *boelean* geheeten. Voor iedere draagstoel slacht men een varken en legt de *pesoeng* daarvan op het toestel.

Ook gaat men op dezen dag *ma'pareke para*, welke offerplechtigheid de *tominaa* verricht in alle huizen van hen, die aan deze *boea'* deelnemen; hij mag dit niet doen

bij hen, die vroeger al eens een *boea'* gevierd hebben. In elk dier huizen slacht de *tominaa* een varken, en maakt op twee pisangbladeren elk twee *pesoeng* klaar. Dan gaat hij naar den noordoost-hoek van het huis, legt een der pisangbladeren met de twee *pesoeng* op een wan en deze weer op het rek langs de muur *(para)*; op een op den vloer uitgespreid matje legt hij het andere pisangblad met de spijsoffers. Ieder huis, waar dit geschied is, maakt de *potoe'maboe* klaar. Dit is een pakje van in een kookpot gekookte rijst, die samen met wat varkensvleesch in een *maboe*-blad gewikkeld is. Ieder zendt nu zijn *potoe'maboe* naar het huis van een bepaalde *tominaa*.

Tenslotte gaat de *totoembang* over tot het *soemba tomanoerak*. Daartoe laat zij buiten, op het huiserf een hond slachten, en het vleesch in een kookpot koken. In een mand doet men nu gekookte rijst uit een kookpot, en legt hierop het toebereide hondenvleesch. Dit laat de *totoembang* naar dezelfde *tominaa* brengen, die zooeven reeds alle *potoe' maboe* in ontvangst genomen heeft. Deze slacht nu onmiddellijk een varken, offert de bekende vier *pesoeng* op de twee pisangbladeren aan de *deata's*, en geeft de brengers van het hondenvleesch te eten. Hierop gaan deze naar huis, en brengt een andere *tominaa* ten westen van de *tangadok kaloea* offers aan de voorouders *(mampakande nenek)*.

Den volgenden dag, met het kraaien van de hanen, gaan de *tominaa* en twee *toma'gandang* naar de *kala'paran*. Een der *toma'gandang* voert het *ma'tamboeli* (zie hierover blz. 59) ten oosten van de *gorang* uit op de plek, waar men een tjendana-paal zal oprichten. De andere *toma'gandang* gaat *ma'tamboeli* vlak naast de *gorang*, aan de zuidzijde ervan, op de plek, waar men een houten rijstblok zal ingraven. Hierop leidt men een buffel ten noorden van de *gorang*, waar de *tominaa* het

mamang tedong (elders *ma'soerak tedong* [8]) genoemd) uitvoert: hij noemt den geheelen geslachtsboom van den buffel op, en geeft aan het dier kennis, dat men het zal dooden, maar dat het daarover niet vertoornd mag zijn, want dat men dit doet in navolging der oude gewoonten. Dan leidt men den buffel naar den tjendanapaal ten oosten van de *gorang*, bindt hem daaraan vast, en nadat men hem den bek dichtgebonden heeft, steekt de *tominaa* hem dood. Deze buffel wordt aan stukken gesneden, waarvan eenige willekeurige deelen aan hen worden gebracht, die vroeger al eens een *boea'* gevierd hebben, en den vorigen dag niet aan het *mamparake para* met varkensvleesch deel hebben mogen nemen. Bij ontvangst van dit buffelvleesch gaan zij dadelijk genoemde plechtigheid met dit vleesch uitvoeren.

Nu gaat een *toma'gandang* er op uit om een *ao'*-stengel te halen. Bij den stengel gekomen, dien hij uitgezocht heeft, slacht hij een kip en brengt een offer. Dan kapt hij den stengel en legt in de overgebleven stomp drie gele kralen *(marik riri)* en een scherf van een ijzeren braadpan *(pamoentoe)*. Vervolgens bindt hij een ouden, kostbaren doek *(sarita)* aan den top van deze *ao'*, en terwijl anderen den stengel dragen, trekt hij hem aan den *sarita* kwasie voort. Op de *kala'paran* gekomen, legt hij den stengel plat op den grond om hem tot *loembaa* te doen wijden. Want tegelijkertijd dat de *tominaa* den buffel van zooeven slachtte, heeft de *toboerake* een varken gekeeld, en de deelen, voor de *deata's* bestemd, toebereid. Als nu de *ao'*-stengel gebracht is, legt zij daarop de volgende spijsoffers: zes *pesoeng* van varkensvleesch met *kaledos* van gekleurde rijst, en een *pesoeng* van *dalle marean* (Coix lacryma), en verder

---

8) Men maakt onderscheid tusschen *ma'somba tedong* en *masoerak tedong*.

In het eerste geval begint men den geslachtsboom van den voorvader in den „hemel" af op te noemen, in het tweede geval begint men bij den voorvader in Bone.

nog twaalf *pesoeng* van buffelvleesch met *kaledo's* van gekleurde rijst, alsmede weer een *pesoeng* van *dalle marean*. Nu zet men den *ao'*-stengel overeind met zijn voet in het ingegraven rijstblok en leunend tegen de *gorang*. Aan den top bindt men een lang stuk rotan, de *loentian* geheeten, dat los naar beneden hangt. Verder bevestigt men nog boven aan deze *ao'*: een mandje, waarin een witte kip, en tien bossen *(koetoe')* onontbolsterde rijst *(pare)*. Van nu af aan heet deze *ao'*-stengel *loembaa*. Ook hangt men nog aan elk der zes palen van de *gorang* vijf *koetoe' pare*.

Wanneer men nu zoover gekomen is, gaat de *totoembang* in haar draagstoel, terwijl haar gezellinnen de hare bestijgen. In optocht worden zij naar de *kala'paran* gedragen *(diboele)*. Daar aangekomen trekt de stoet een willekeurig aantal malen om de *gorang* heen; wanneer men vindt, dat het genoeg is, spant men een touw om de ommegangen stop te zetten. De *totoembang* en de haren worden naar een der hutten gedragen, die voor hen opgericht is. Hierop beklimmen eenige *tominaa's* de *gorang;* van hun hooge zitplaats af reciteeren zij het lange verhaal van de herkomst der gebruiken, die men op het oogenblik bezig is te volgen (dit heet *ma'karombiang padang*). Dan gaan twee *tominaa's*, die de *toma'pakande tomatoea* en de *toma'soerroe'* heeten, in de *gorang*, terwijl de *ampoe boea'* op den grond verzameld zijn. De twee genoemde *tominaa's* zijn door een langen doek *(pangrioe)* met de beneden zittenden verbonden, en spreken dezen toe, hun alle goeds en voorspoed toewenschende.

Vóór de hut van de *totoembàng* heeft men een *laanglaang* gemaakt. Met haar gezellinnen en andere vrouwen daarop gezeten, gaat zij dien avond *ma'dandan*. Ook zijn er dien avond twee *tominaa's*, die *ma'siajoe*. Hiertoe hebben zij ieder een langen stok in de hand; terwijl zij tegenover elkaar staan en de stokken kruisen, vragen zij aan Pong Matoea om voorspoed voor de gewassen,

opdat alles, wat den aanplant zou kunnen bederven, wegblijve. Verder zijn er nog twee *tominaa's*, die het *ma'boeing* uitvoeren: zij noemen alle gewoonten, die in den „hemel" in acht genomen worden, om de gewassen goed te doen gedijen. Verder gaat men nog onder leiding van een *tominaa ma'sampa*, waarbij men voorspoed vraagt voor mensch en dier, en waaraan iedereen deel mag nemen. Tenslotte gaan de *tominaa's* de hutten der rijken langs om te *ma'singgi:* zij noemen de geslachtsboomen der aanzienlijken op om hun hooge afkomst aan te toonen, en wenschen hun grooten voorspoed toe. Hiervoor worden de *tominaa's* beloond met geldgeschenken.

Den volgenden morgen legt de *toboerake* een kippenei ten oosten van het ingegraven rijstblok op den grond. Dan gaat zij bij de rijken en grooten, die dit feest bijwonen rond om geld voor zich te collecteeren. Hierop neemt zij een lans, steekt hiermede het ei stuk en giet den inhoud ervan in het rijstblok. Dan grijpen eenige mannen de *loentian* (de los neerhangende rotan lijn, die aan de *loembaa* gebonden is), en terwijl zij om de *gorang* heen loopen, tracht ieder bij beurten de *loembaa* al trekkende door te breken. Men moet echter oppassen, dat men hem niet in westelijke richting trekkend doorbreekt, want dit zou onheil brengen. Wien het echter gelukt de *loembaa* naar oost, noord of zuid te breken, zal op veel voorspoed kunnen rekenen. Hij is ook de gelukkige bezitter van de witte kip, die boven in de *loembaa* het voorrecht gehad heeft, alle bewegingen mee te hebben mogen maken, en van de rijst, die mede daarin opgehangen is. De kip neemt hij mee naar huis, en verzorgt haar met zijn overige pluimvee goed, want zij zal de vermeerdering van zijn hoenders bewerken. De padi mengt hij onder zijn zaairijst om zich een overvloedige oogst te verzekeren. Van de padi, die men aan de palen van de *gorang* gehangen heeft, tracht ieder een gedeelte machtig te worden met het doel die tusschen zijn zaairijst te mengen.

Hierop zoekt men alle onvrijen *(kaoenan)* uit, die in vroeger dagen zich door dapperheid onderscheiden hebben. Mooi uitgedoscht met een *tandoek la'bo'* op het hoofd, zitten zij aan een willekeurige zijde van de *gorang* op den grond geschaard. Eenige *tominaa's* klimmen in de *gorang*, en roemen de beneden zittenden om hun daden, hun tevens heil en voorspoed toewenschende *(ma'singgi)*. Deze onvrijen mogen geen *pangrioe* gebruiken. Dan komen de gewone menschen aan de beurt. Wanneer zij tot de familie der aanzienlijken behooren *(tomakaka)*, gebruiken ze een *pangrioe*, anders niet. Ongeveer om twee uur in den namiddag komen de groote *tomakaka's* aan den voet van de *gorang* bijeen om in hun mooiste kleeren gestoken en allen een *pangrioe* gebruikende op hun beurt de heilwenschen in ontvangst te nemen.

De *toboerake* gaat nu, vergezeld van de *toma'gandang*, naar het feesthuis, het verblijf van de *totoembang*, en slacht binnenshuis een varken. Van de bekende deelen neemt zij weer voor de *deata's* en biedt haar offergaven bij de huisdeur den goden aan. Dan neemt de *toma'-gandang* een bamboe stok, bindt daar een stengel van de dracaena terminalis langs, en draagt nu hiermede samen met de *toboerake* het schoongemaakte varken naar de *kala'paran*. Daar aangekomen loopen zij regelrecht naar de *roema-roema*, waarop zij hun varken leggen. De *toboerake* snijdt nu het dier aan stukken, en telkens, wanneer zij een stuk vleesch neerlegt, noemt zij den naam van een dorp in het landschap Kesoe (ten zuiden van de hoofdplaats Rantepao) of Pangala. Zoo werkt zij alle dorpen af, maar het slot van deze handelingen is, dat de *toboerake* en de *toma'gandang* al dit vleesch onder zich verdeelen.

Intusschen heeft men gelijktijdig de volgende riten voltrokken. Nadat het *ma'singgi* afgeloopen is, bindt men een buffel aan den tjendana-paal ten oosten van de *gorang* vast. Hierop gaat de *tominaa ma'soerak tedong*

(zie blz. 66 noot 8), waarop hij het dier doodsteekt. Van de deelen, bestemd voor de *deata's*, maakt men nu twaalf portie's klaar, waarvan elf met *kaledo's* en een met *dalle marean* (Coix lacrima) tot *pesoeng* worden samengevoegd. De *pesoeng* van vleesch met *kaledo's* legt men op de volgende plaatsen: een in de hut der *totoembang* op de *kala'paran*, een op de *roema-roema*, zeven op de trap van de *gorang*, d.w.z. op elke trede een, een bij de *anak dara* in huis, en een op de *tangadok kaloea*, terwijl men de *pesoeng* van *dalle marean* aan den voet van de trap van de *gorang* op den grond legt. Al deze offers moeten zoo neergelegd worden, dat de punt van het pisangblad naar het oosten wijst. De buffel wordt verder als volgt verdeeld: de eene helft is voor de *toboerake* en de *toma'gandang;* de andere helft is voor de *tominaa;* de kop is voor de *ampoe boea';* deze laatsten mogen dit vleesch echter niet mee naar huis nemen, maar moeten den kop den zelfden nacht en ter plaatse opeten. De *totoembang* keert nu ook naar huis terug.

Den volgenden dag verwijdert de *toboerake* de *anak dara* uit huis. Daartoe slacht ze een varken en maakt de vier bekende *pesoeng* gereed. Hierop neemt zij de vier met figuren voorziene bamboe-kokers van de *anak dara* (zie blz. 53) en doet in elk van deze een *pesoeng*. Vier der voornaamsten uit de *ampoe boea'* nemen ieder een dezer bamboe's en elk zet die in de mooiste en grootste van zijn sawahs. Het overige gedeelte van de *anak dara*, n.l. de bladeren en stengels, brengt men naar den grooten waringin in de buurt, en legt dit aan zijn voet neer, waar men het laat liggen, totdat 't vergaan is.

Op den eerstvolgenden passardag gaat men *ma'-tamoen*. Men slacht een varken en bereidt dit toe, terwijl men ook een groote hoeveelheid rijst kookt. Is de marktdag aangebroken, dan gaan allen met de bereide spijzen naar den passar. Daar aangekomen offert de *tominaa* twee *pesoeng* op een pisangblad aan den voet

van den waringin *(baranna')*, terwijl hij zijn aanroeping met het gezicht naar het oosten verricht. Daarna eet men gezamenlijk de meegebrachte spijzen op.

Weer thuis gekomen, heeft het *mpanampani tangadok* plaats. De *toeboerake* en de *toma'gandang* slachten een varken en bereiden van de reeds vele malen genoemde deelen vier portie's toe. Met gekookte rijst samen maken zij hiervan vier *pesoengs* op twee pisangbladeren klaar. Deze offers brengen zij op de *tangadok kaloea* aan de *deata's*, terwijl zij met hun gezicht naar het oosten gekeerd zijn. Hierop worden zij, die een actief deel aan het feest genomen hebben, betaald met geld en onontbolsterde rijst.

Tenslotte ondergaat de *totoembang* nog de volgende handeling. In een houten varkenstrog *(kandean)* doet de *toboerake* water en een der waterdiertjes, die men in de ondergeloopen sawahs pleegt te kweeken. Zij duwt nu de *totoembang* met haar gezicht in dit water. Van nu af aan is de *totoembang* ontheven van alle beperkende bepalingen. Alleen gelden de twee volgende regels voor haar heele verdere leven: nooit mag ze meer van de diertjes eten, waarvan de *toboerake* er eenige in het water der *kandean* gedaan heeft; en bovendien mag zij nooit iets eten van hetgeen op een doodenfeest is toebereid, wanneer daarop geen buffel geslacht is; is er dus een buffel op het doodenfeest geslacht, dan mag ze van alles vrij mee-eten.

Tot hiertoe gaan de uitvoerige mededeelingen van Ne' Silele, Boenga en Soera', mijn drie zegslieden van Pangala. Nog van eenige andere plaatsen heb ik meerder of minder uitvoerige berichten omtrent *totoembang*-feesten. Ik zal mij hier echter bepalen tot nog enkele mededeelingen betreffende de *totoembang*, en wat met hen direct in verband staat.

In de eerste plaats verdient vermelding, hetgeen ik te Ba'tan (Rantepao) opteekende. Het feest, van welks verloop ik hier een gedeelte zal mededeelen, heet

La'pa'kasale. Wanneer men nu de *tangadok kaloea* [9]) opgericht en de noodige offers gebracht heeft, gaat men in een grooten waringinboom *(baranna')* een hutje bouwen; deze hut tusschen de takken van den waringin heet *gorang*. Ze heeft geen dak, maar bestaat uit een vloer, die omgeven is door areng-bladeren en oude doeken *(mawa)* (vgl. de *gorang* op blz. 62). Is deze *gorang* gereed, dan gaan de *totoembang* onder geleide van de *toboerake* langs den stevigen bamboe ladder naar boven, terwijl zij hun hoofden bedekt houden met een *mawa*-doek *(ma'salampe)*. Deze *totoembang*, van wie geen bepaald aantal is voorgeschreven, zijn ongetrouwde vrouwen, of ook wel getrouwde, mits ze geen kinderen hebben of gehad hebben. Zij blijven acht etmalen onafgebroken in den waringin, in welken tijd zij uitsluitend rijst mogen eten, die in bamboe gekookt is *(piong)* of in water geweekt. De *toboerake* mag vrij op en af gaan. Overigens gebeurt er in deze acht dagen niets.

Den avond voor den dag, waarop de *totoembang* weer uit den waringin mogen komen, maakt men even zoovele fakkels gereed als er *totoembang* in de *gorang* verblijven. Iedere fakkel behoort bij een bepaalde *totoembang*. Dien dag ook slacht men een buffel en een varken, waarvan de *toboerake* aan de *deata's* offert op een *tadoran* van *ao'*, zooals boven beschreven (zie blz. 56). Wanneer het nu donker is geworden, steekt men de fakkels aan en loopt hiermede acht maal om den waringin heen; waarin zich de *gorang* bevindt. De *totoembang*, wier fakkel niet goed brandt, zal veel onheil ten deel vallen. Deze handeling noemt men *mamoeloe'*.

Den volgenden morgen steken alle vrouwen zich in hun beste kleeren *(ma'somboroepa)*, en gaan naar de plaats, waar de waringin staat. Men slacht een buffel en een varken, van welks vleesch de *toboerake* op een

---

[9]) Hier deelde men mij mede, dat deze vloer gemaakt wordt van het hout van den tjendana, de luchtwortels van den waringin, het hout van den *boeangin* en dat van den *nanna'*.

tadoran aan den voet van den waringin offert (als boven). Hierop gaan voor iedere *totoembang* één man en één vrouw langs de groote ladder naar boven, en dragen haar naar beneden. Deze houdt haar hoofd bedekt met een *mawa*-doek (*salampe* genaamd). Beneden gekomen wordt zij acht malen om den waringin gedragen en hierop naar het huis van den voornaamsten feestgever. Hierbij wordt ze steeds gedragen, omdat ze den grond niet mag aanraken. Wanneer de *totoembang* uit den waringin zijn, gaan de fraai uitgedoschte vrouwen (de *toma'somboroepa*) de *gorang* in, en voeren aldaar een dans uit, die men *enge* noemt. Intusschen gaan de *toboerake* en de *toma'gandang ma'pangaloekan*, d.w.z. op de ladder, die naar boven leidt, gaan zij allerlei dwaasheden uithalen; o.a. gaan zij kwasie coire, waarbij zij de rollen van man en vrouw omkeeren, de *toboerake* dus doet als een man en de *toma'gandang* houdt zich als een vrouw (vgl. blz. 64).

Van nu af aan blijven de *totoembang* een jaar of soms nog langer in huis opgesloten. Zij zijn aan de volgende voorschriften gebonden. Zij mogen niet in aanraking komen met hen, die rouwen *(maro')*. Hun voedsel mag uitsluitend bestaan uit: gekookte rijst, visch, die in de sawahs gekweekt is, vleesch van buffels, varkens en kippen, mits die niet voor de dooden of voorouders geslacht zijn, en de jonge spruiten van de bamboe; van vruchten zijn alleen geoorloofd de *karondong* (een zure, ronde, zwart-roode vrucht, die in bundels bijeengroeit aan den boom), de lansat en de cocos. Met niets anders mogen zij zich bezig houden dan met het koken van hun eigen voedsel. Baden is wel geoorloofd, maar dit mag uitsluitend geschieden in een bepaalde bron (de z.g. *boeboen totoembang*); zoodra zij buitenshuis komen, moeten zij hun hoofd zorgvuldig in een *mawa*-doek gewikkeld houden (vgl. de bepalingen op blz. 54).

Nadat dan een geruimen tijd verloopen is, gaat men

ma'pangisi. Hiertoe slacht men voor het huis, waarin de *totoembang* verblijven, onder leiding van de *toboerake* een buffel en een varken. Van deze dieren neemt zij de bepaalde gedeelten en bereidt daarvan vijf *pesoeng* toe. Deze legt zij bij elkaar op den vloer van de *tangadok kaloea* dicht bij de *tadoran* van *ao'*. Vervolgens neemt zij acht bamboe-kokertjes en doet in elk daarvan sirih, pinang, kalk, een scheutje palmwijn (van de arenga saccharifera) en een beetje water. Deze acht kokertjes houdt zij met beide handen tot een bundel bijeen, en terwijl zij met het gezicht naar het noordoosten gekeerd is, draait zij dezen bundel acht malen over de vijf *pesoeng* heen. Hierop neemt zij twee *pesoeng* en legt die in de *galla'* (d.i. een vloertje van gevlochten bamboe, dat met een vlechtsel van areng-blad boven aan de *tadoran* bevestigd is); vervolgens weer twee *pesoeng*, die hun plaats vinden in de *karerang* (zie blz. 55), welke men beneden de *galla'* aan de *tadoran* gehangen heeft, waarop zij tenslotte de overgebleven *pesoeng* aan den voet van de *tadoran* op den vloer legt. Deze geheele handeling voert zij uit zonder een woord te zeggen.

Tevoren heeft men op de *kala'paran* een *gorang* op palen (zie blz. 62) opgericht. Daarheen draagt men nu de *totoembang*, die zich weer het hoofd bedekken met een doek. Acht malen draagt men hen om de *gorang*, waarop zij weer naar huis gebracht worden. Hierop gaat een groep fraai uitgedoschte mannen ook acht malen om de *gorang* heen, terwijl zij een dans uitvoeren *(manganda')*, waarbij zij een belletje *(bangkoela)* of een klepperend bamboetje *(la'pa'-la'pa')* in de hand hebben. Hierop doet men weer in maanden, soms in jaren niets.

Wanneer men tot het sluiten van het feest besloten heeft, richt men eenige hutten op de *kala'paran* op. Zijn deze gereed, dan kleeden alle menschen zich in hun beste kleeren, en trekt men in optocht naar de *kala'paran* *(songolo')* (vgl. blz. 62 e.v.). Daar aangekomen houden eenige met schilden, zwaarden, lansen en blaasroeren

gewapende mannen een spiegelgevecht om de *gorang*. Onder leiding van de *toboerake* slacht men onder de *gorang* een buffel, waarop zij weer de spijsoffers brengt met de *tadoran* van *ao'*, en waarbij zij ook de handeling met de acht bamboe-kokertjes verricht (zie boven). Bij de *gorang* staat een tevoren gemaakte *roema-roema* (vgl. blz. 62, 69), waarop men den kop van den zooeven geslachten buffel legt. Dan gaat men de *totoembang* halen, die men weer draagt, en die hun hoofd in een *mawa*-doek gewikkeld houden. Op de *kala'paran* aangekomen, brengt men hen langs de *roema-roema*, waarbij elk van hen de linker hand op den buffelkop moet leggen. Vervolgens draagt men hen acht maal om de *gorang*, waarop zij naar een der hutten gebracht worden, waarin zij zich terugtrekken.

Den volgenden dag brengt men geheel nieuwe kleeren aan de *totoembang* in de hut; dit noemt men *soembomba*. Dan slacht de *toboerake* weer een buffel en offert geheel op dezelfde wijze als den vorigen dag. Den daarop volgenden dag komen de *totoembang* in hun nieuwe kleeren tevoorschijn en gaan voor hun hut op den grond staan, maar zij mogen nog niet loopen. Weer slacht men een buffel en offert de *toboerake* als den vorigen dag.

Den hierop volgenden dag heeft het *ma'singgi* plaats, wat geen essentieele verschillen vertoont met dezelfde plechtigheid, zooals we die van Pangala beschreven hebben (zie blz. 69). Hierop trekt men de *loembaa* stuk, ook geheel als in Pangala (zie blz. 67 en 68). Is men met deze handelingen klaar, dan loopen de *totoembang* naar het huis van den feestgever. Het hoofd hebben zij dan niet meer met een doek bedekt, maar wel dragen zij een geel gekleurden band om het hoofd. Op de *tangadok kaloea* heeft de *toboerake* een houten varkenstrog gezet, waarin water en dieren, die men op de sawah pleegt te teelen. Elk der *totoembang* duwt zij met het gezicht in dit water, terwijl zij haar den gelen band van het hoofd neemt.

Tegen den tijd, dat de naastbij gelegen markt gehouden zal worden, koken de *totoembang* een groote hoeveelheid *pokon* (in bamboe-bladeren gevlochten en gekookte rijst). Hiermee gaan zij naar de markt en deelen die onder de aanwezigen uit. Na deze handeling zijn de *totoembang* van alle bepalingen ontheven.

Tenslotte zij nog vermeld, dat gedurende den tijd, dat de *totoembang* in huis opgesloten zijn, zoowel zij als andere menschen mogen *ma'kaise*. Dit is, zij mogen met de *kaise* paarsachtige figuren op hun kleeren aanbrengen of ook hun goed daarmede geheel kleuren.

De tot hiertoe beschreven feesten en de daaraan verbonden riten verheugen zich nog tot op heden in een krachtig leven. Op vele plaatsen echter weet men van het bestaan van deze gebruiken alleen nog maar bij overlevering. Om een voorbeeld te noemen, vertelde de parenge van Manipi, Raja, iemand van meer dan middelbaren leeftijd, dat hij nooit zulk een feest had bijgewoond, maar alleen de ouden er over had hooren spreken. Het verloop van de handelingen, zooals hij die vernomen had, was in het kort als volgt.

In een grooten waringin-boom maakt men een hut zonder dak, waarvan de wanden bestaan uit witte en gele doeken, of ook wel uit *mawa*. Een stevige ladder voert van den grond naar dit verblijf. De feestgever gaat nu met zijn heele gezin naar boven, vergezeld van vier of acht *topalalanan* (Pangala en Ba'tan *toboerake)* en eenige *toma'ganding* (P. en B. *toma'gandang)*. Zes dagen achtereen blijft dit gezelschap in den waringin wonen. In dezen tijd slaan de *toma'ganding* voortdurend op hun trommen, terwijl de *topalalanan* nu en dan voorspoed aan den heer daar boven gaan vragen. Hoe dit geschiedde, zei hij niet meer te weten, maar in ieder geval werd er *tabang* (dracaena terminalis) bij gebruikt. Gedurende deze zes dagen mogen de *topalalanan* uitsluitend geroosterde rijst eten; de anderen mogen alle voedsel gebruiken, behalve pisang, oebi en mais. Tegen

het einde dezer zes dagen bewerken de *topalalanan* de kleeren der aanwezigen met een gele kleurstof. Deze kleeren mag men na afloop van het feest in het dagelijksche leven dragen of ze opbergen, al naar men verkiest.

Wanneer men uit den waringin neer zal dalen, komen er eerst twee mannen in oorlogstenue, *toma'rinding* geheeten, van wie één beneden en één boven aan de ladder tandakt. Hierop dalen allen op den grond neer en slacht men een buffel en eenige varkens. Met het bloed dezer dieren stipt men voorhoofd en handpalmen van hen aan, die zoo juist uit den waringin zijn gekomen. Tenslotte gaat een der *toma'rinding* van uit de hut in den waringin een kip loslaten. Deze moet bruine veeren aan de vleugels hebben en witte aan de pooten. Wanneer deze kip naar Karoea (naar 't N. O.) vliegt, is dit een zeer gunstig teeken. Overigens laat men deze kip geheel aan haar lot over.

Een Boddhapratista

door

J. L. Moens

(met twee foto's).

In aflevering 5 van deel LIX van dit tijdschrift, waarin een foto van het buddhistische beeld van Gondang Lor is opgenomen, wordt door Dr. Bosch de inscriptie, welke op den onversierd gelaten rand onder het lotuskussen is aangebracht, besproken en vertaald. Ik zal mij niet verstouten daaromtrent een oordeel uit te spreken. Waar de geleerde schrijver echter den inhoud van den tekst in verband brengt men het beeld zelf, vermoed ik dat zijn betoog tot een minder juiste eindconclusie heeft geleid. Dr. Bosch meent n.l. dat het beeld, om de uitbeelding als een volledige godheid, geen portretbeeld kan zijn, maar een Tathāgata-beeld, terwijl het naar alle waarschijnlijkheid juist *wel* het portretbeeld is van Çrī Dharmawança Kṛtawarddhana; het is zijn „portret", niet als Jinawimba in sakala-gedaante, doch als Jinawimba in goddelijken tooi [1]) en, zooals wij zullen zien, zelfs als conterfeitsel van den Ādibuddha zijner sekte. Het is dan ook uitsluitend uit een iconografisch oogpunt, dat er hier weder op de inscriptie wordt teruggekomen; tevens zal blijken, dat hetgeen in het, in de voetnoot genoemd opstel ten aanzien van dit soort portretbeelden is opgemerkt, aanvulling behoeft.

Voor de overzichtelijkheid van hetgeen volgen zal, wordt hier de vertaling der inscriptie woordelijk herhaald:

---

[1]) Vlg. Hindu-Javaansche Portretbeelden, Tijdschr. Bat. Gen., dl. LVIII, pag. 496—498.

276.

„Moge de luisterrijke, wijze Amānadīdhiti als wij-„priester naderbij komen, die uit overvloedig mede-„doogen den in den schoot der drie werelden verwijlen-„den sterveling grootmachtig, vrij van zonden, verge-„noegd, blijde en welvarend maakt. Voor hem, den deug-„denrijken Çrīghana, buig ik, Mandaṇkul genaamd, mij „ootmoedig neder.

„Nu ik een Buddha-beeltenis, volmaakt van leden, „heb laten vervaardigen, heilbrengend, bekranst (?), in „grootschen stijl (?mahīyaḥ), kom ik, Çrī Dharma-„wañça Kṛtawarddhana genaamd, tot den onverander-„lijken staat van Jina".

Het geheele opschrift wemelt, zooals Dr. Bosch opmerkt, van woordspelingen, „die meer in den In-„dischen dan in den Europeeschen smaak vallen". Gelukkig dan ook voor den niet-Sanskrit-kennenden belangstellende, dat hij deze woordspelingen eveneens heeft willen bespreken; op grond daarvan kan thans ook een andere, mogelijke lezing der inscriptie, welke meer uitsluitend voor de iconografie van belang is, in beschouwing worden genomen.

Beginnen wij met het eerste vers en laten daarbij de vindingrijkheid van den priester Çrīghana, onder wiens toezicht de inscriptie wel zal zijn aangebracht en die wellicht ook de bewoordingen van den tekst zal hebben vastgesteld, een oogenblik buiten beschouwing. Vervangen wij de woorden „wijpriester" door „heilbrenger", „naderbij komen" door „nederdalen" (volgens Dr. Bosch is dit geheel toelaatbaar) en vertalen wij het vers, alsof er uitsluitend sprake was van een godheid, dan kan de beteekenis ervan ongeveer in deze woorden worden uitgedrukt: Ik, Mandaṇkul (leerling van Çrīghana) verzoek den zegenbrenger, den God Amānadīdhiti, neer te dalen, Hem, die mij, die in den schoot der drie werelden verwijl, gelukkig, grootmachtig, welvarend enz. maakt. Voor dezen God, ook Çrīghana genaamd, buig ik mij ootmoedig neder.

Maar wie kan dan wel die godheid Amānadīdhiti zijn, die ook Çrīghana geheeten wordt en wiens „epitheta, „opzettelijk zoo gekozen zijn, dat zij ook op een wolk toe- „passelijk zijn?" Het antwoord op deze vraag is, dank zij de verklaring der woordspelingen, niet moeilijk te geven.

Deze „luisterrijke wolk" (çrīghana), die „zegenrijk" is (lees met een kleine geoorloofde variatie: „regenrijk") en „in oneindigheid stralend", is uitteraard niemand anders dan de buddhistische gedaante van den vruchtbaren, goudglanzenden, in een gouden wagen rijdenden Indra, in de Indische epiek bij herhaling de „grootmachtige Heer der drie werelden", de „Schenker van kracht, energie en geluk", de „Regengever bij uitnemendheid", de „Bevrediger van de wenschen zijner gunstelingen" geheeten. Het buddhistische equivalent van deze lichte gedaante van Indra kan daarom nooit de donkerblauwe Akṣobhya [2]) zijn, die immers diens demonische duisternisgedaante is, noch Amitābha [3]) die weliswaar „oneindig lichtgevend" is, doch in het geheel geen vorm van Indra; met Amānadīdhiti wordt geen andere Buddha bedoeld — en wij zullen zien, hoezeer dit voor de hand ligt — dan de goudgele *Ratnasambhawa*, wiens bepalende, in waradamudrā gehouden rechterhand den „Schenker van goede gaven" karakteriseert, die Indra's vruchtbare paarden tot wāhana heeft en op wiens fallischen pauwestaart (eveneens aan Indra ontleend) reeds elders de aandacht is gevestigd.

Behoeft het voorts eigenlijk wel bevreemding te wekken, dat de zeer eerwaarde leeraar Çrīghana in de verleiding is gekomen om zichzelf door middel van de inscriptie mede te doen vereeuwigen, door daarin vernuftiglijk aan den heilbrengenden God een toepasselijken naam toe te kennen, welke geheel gelijkluidend was

---

[2]) Onbekend met den inhoud der inscriptie vermoedde de heer Knebel, dat het beeld *dezen* god voorstelde.

[3]) Zooals Dr. Bosch vermeende den naam Amānadīdhiti te moeten interpreteeren.

met den zijne? En daarmede zelfs implicite te kennen te geven, dat hijzelf, wiens macht aan dien van den Oppergod gelijkwaardig was, als zegenbrengende wijpriester behoorde te worden vereerd en aangebeden, gelijk Dr. Bosch uit het eerste vers leest? Daarom eischte vermoedelijk ook de hoffelijkheid, dat in dit vers de Vorst, onder zijn jeugdnaam Mandaṇkul, sprekende werd ingevoerd om devotie te verrichten aan godheid en guru.

Wordt in het eerste vers gezinspeeld op de gelijkenis van den *priester* met de godheid, in het tweede vers stelt de vorstelijke jīwanmukta *zichzelf* (en vermoedelijk juist daarom onder zijn abhiṣeka-naam als regeerend vorst) op het standpunt van de godheid, met wie hij de adwaita-verbinding zal aangaan. Laten wij echter niet op de verklaring van het vers vooruit loopen. Er worde slechts nog het volgende aangestipt. Koning Kṛtanāgara van Singosari, de grootvader van Kṛtawarddhana's gemalin, liet ter gelegenheid van zijn Jina-wijding een monniksbeeld oprichten als Akṣobhya, wiens evenbeeld hij was geworden krachtens dit rituaal; voorts deed hij portretbeelden in de volledige godengedaante van meerdere verschijningsvormen van den Oppergod zijner sekte wijden, als toekomstige verblijfplaatsen voor zijn ziel, wanneer deze tot de godheid weergekeerd zou zijn. Waarschijnlijk zal Kṛtawarddhana iets dergelijks hebben doen verrichten; hij, die volgens de Nāgarakṛtāgama „als de godheid Ratnasambhawa het welzijn van anderen in de wereld trachtte te bevorderen", [4]) zal ter gelegenheid van *zijn* Jinawijding natuurlijk een monniksbeeld hebben doen oprichten als de Jina *Ratnasambhawa* sakala (wellicht het Kedirische monniksbeeld in deze gedaante, zooals Dr. Bosch vermoedt) en voor zijn toekomstig ziele-pratiṣṭhā een of meer portretbeelden als

---

[4]) Men lette op de overeenkomst tusschen deze omschrijving der eigenschappen van Ratnasambhawa en die in het eerste vers van de goede gaven van Amānadidhiti.

dezelfde Jina in volledig godenornaat. Dat tot deze laatste „portretten" zeer waarschijnlijk het op de begraafplaats van Gondang Lor aangetroffen beeld behoort te worden gerekend, zal aan de hand van de bewoordingen der inscriptie getracht worden aan te toonen.

Laat ons daartoe de woorden „tāthāgata" en „jena" nader beschouwen; van het eerste zegt Dr. Bosch „dat „(het) een regelmatige wṛddhi-afleiding is van tathā„gata" terwijl „jena" een overeenkomstige vorm is van het woord „jina". Dat de eerste woordverlenging niet metri causa is gevormd, wordt m.i. versterkt door het bezigen in hetzelfde verband van den verlengden vorm „jena". „Tāthāgata pratikṛti" ware dan ook vermoedelijk juister weer te geven, niet met „Buddha-beeltenis", zooals Dr. Bosch vertaalt, doch met *bauddha*-beeltenis, met *portretbeeld van een buddhist* zelfs met *boddhapratiṣṭa!* Evenzoo ware „jenapada" niet te vertalen met „Jina-staat" of „Jina-verblijf", doch met *verblijf van een aanhanger der Leer van den Jina;* in dit geval is daarmede niet de godenhemel, doch het *beeld* bedoeld, het ritueel gewijde conterfeitsel van dien Jina, waarin deze tengevolge van de wijding is afgedaald. In dezen „jenapada" zou de ziel van den vorstelijken doode, na het afleggen van het allerlaatste fijne omhulsel haar toevlucht zoeken, om er zich met de Alziel-Ādibuddha tot een ongescheiden onderscheiden geheel te vereenigen.

Het tweede vers ware m.i. dan ook aldus te begrijpen: Nu ik, Çrī Dharmawañça Kṛtawarddhana een boddhapratiṣṭa heb doen oprichten en wijden, heilbrengend (als de daarin neergedaalde Ādibuddha Ratnasambhawa zelf) en bekranst (als zijn vedischen tegenhanger, de met bonte guirlandes „ever free from dust" omhangen vruchtbaarheidsgod Indra), nu kan ik (bij mijn dood) herboren worden in dezen onvergankelijken jenapada

(d.w.z. in dit vooraf daartoe gewijde beeld, dat ons beider gelijkenis zal dragen).

Uit bovenstaande lezing van het tweede vers der inscriptie zou echter volgen, dat er geen sprake is geweest van een Jinawijding, zooals Dr. Bosch vermeende, [5]) doch van de wijding van een *portretbeeld* (pratikṛti), dat de laatste veilige rustplaats (pratiṣṭhā) zou vormen voor de vorstelijke ziel; dat het vervaardigd werd naar de beeltenis van den Ādibuddha *Ratnasambhawa*, „qui sera son propre image futur", behoeft wel niet gezegd.

Om deze reden zal dus een Akṣobhya-gedaante voor het beeld van Gondang Lor al zeer onwaarschijnlijk zijn. De door Dr. Bosch van den Heer Knebel overgenomen determinatie van het beeld berust hoogstwaarschijnlijk op een gissing; immers de bepalende rechterhand, die door de beide goden op de knie wordt gehouden (Akṣobhya met de handpalm naar *beneden* en Ratnasambhawa met de handpalm naar *boven* gekeerd), is bij het beeld geheel afgebroken, terwijl van de vingers slechts resten zijn overgebleven, welke omtrent den stand der hand niets positiefs meer uitwijzen.

Hoe het Ratnasambhawa-beeld er in gaven toestand moet hebben uitgezien om een *portretbeeld* te kunnen vormen, laat zich gemakkelijk raden. Daar het geheel de gedaante van de godheid heeft (behoudens de ūrṇā op het voorhoofd?) moet het, ter onderscheiding van een normaal godenbeeld wel een *lotusrozet* gehad hebben in de palm van de, in waradamudrā gehouden hand. [6]) Iets dergelijks dus als bij de Javaansche Amitābha-

---

[5]) In deze omstandigheid ware m.i. de verklaring van het feit te zoeken, waarom geen jinawijdingsnaam van Kṛtawarddhana in de inscriptie wordt aangetroffen. Ook de ietwat gewrongen verklaring van Dr. Bosch, dat bij deze wijdingsceremonie *drie* Jina's vertegenwoordigd geweest zouden zijn, (pag. 525—526) kan in verband met het bovenstaande vervallen.

[6]) Vgl. Hindu-Javaansche Portretbeelden pag. 498 e.v.

(Amitāyus-?)beelden op bijgaande foto's het geval is Met de toepassing van het afwijkende symbool is de beeldhouwer bij het portret, dat gekleed is in een jas met lange mouwen, zelfs wat al te kwistig geweest; ook de kleedij is er van lotusrozetten voorzien, alsof het aangeven van het symbool in de handen niet reeds voldoende duidelijk geweest ware.

Dat het „portret" de gedaante van Akṣobhya zou hebben gehad, kan ook daarom minder aannemelijk worden geacht, omdat het dan in geen andere dan in de behouden gebleven, open in den schoot liggende, hand het lotusrozet zichtbaar zou hebben kunnen voeren en deze hand is ledig. [7])

Beschouwen wij thans de definitie van een *boddhapratiṣṭa*, gegeven in het slot van het meer aangehaalde opstel over portretbeelden, nader in verband met den vondst van de op het beeld van Gondang Lor voorkomende betiteling van het „portret" van koning Kṛtawarddhana.

Een Jinabeeld, dat volledig is uitgebeeld als de Ādibuddha Ratnasambhawa en dat als afwijkend attribuut een lotusrozet in de hand moet gehouden hebben, wordt er een boddhapratiṣṭa geheeten. Vanzelfsprekend zal dan *elk* portretbeeld als Jinawimba een boddhapratiṣṭa kunnen zijn, mits het slechts het evenbeeld is van den Oppergod; de laatste behoeft daartoe echter niet uitsluitend de Ādibuddha Mahāwairocana te zijn, zooals in het hooger bedoelde opstel werd verondersteld. Dat voor een portretbeeld als dezen specialen Jina op

---

[7]) Was daarin *wel* het rozet aanwezig geweest, dan zou het beeld evenzeer een Ratnasambhawa hebben kunnen zijn, aangezien de beeldhouwer aan deze godheid immers zonder bezwaar in *beide*, met de handpalm naar boven gekeerde, handen het afwijkende embleem gegeven zou kunnen hebben.

Java [8]) de uitbeelding werd verkozen in monniksgedaante, welke door de verlossingsmudrā van Mahāwairocana voldoende gekarakteriseerd was als het evenbeeld van de Alziel, zal vermoedelijk daarom zijn geschied, dat het praktisch onmogelijk is om het afwijkende kenmerk van het lotusrozet zichtbaar te doen dragen in de, in dhwajamudrā gehouden, handen.

De definitie van boddhapratiṣṭa's moet dus zoodanig worden aangevuld, dat niet alleen monniksbeelden met de dhwajamudrā van Mahāwairocana daaronder worden begrepen, doch ook *beelden als de Ādibuddha in de gedaante van een der vier overige Tathāgata's, welke door het voeren van een lotusrozet in een of in beide handen als „portretten" zijn gekarakteriseerd.*

Februari 1921.

---

8) Behalve de geopperde mogelijkheid van een toepassing van den mokṣaliṅga op de uṣṇīṣa als kenmerkende afwijking van de normale Ādibuddha-gedaante, zooals reeds in de IXe eeuw in Campā en in Kamboja,speciaal bij een verlossing in den Adibuddha Awalokiteçwara, gebruikelijk was. Ook in de, uit denzelfden tijd dateerende, Lokeçwaraçataka (Journal As. serie 11 tome XIV, vertaling van S. Karpelès, zang 95) wordt een lofzang gewijd aan de „imposantes tresses d'ascète", die het verblijf zijn van Amitābha, en „dont le noeud nous mène inévitablement à la Libération finale".

De samenstelling van de Pararaton

door

Dr. N. J. Krom.

Het bijzondere belang van de Pararaton als bron voor een groot deel der Javaansche oude geschiedenis brengt de wenschelijkheid met zich van een onderzoek naar de wijze, waarop dat werk zijn tegenwoordigen vorm kan hebben gekregen. Bij dat onderzoek zal, naar het ons voorkomt, de taalkundige het laatste woord hebben te spreken; dit neemt echter niet weg, dat het ook zijn nut heeft de kwestie van een andere zijde te bezien en na te gaan tot welke resultaten men geleid wordt, wanneer men de compositie van de Pararaton als geschiedbron zonder meer beschouwt. Daarom mogen de volgende opmerkingen, waartoe de voorbereiding van den tweeden druk (thans als Verhand. Bat. Gen. LXII verschenen) aanleiding heeft gegeven, hier een plaats vinden.

Dat de Pararaton geen eenheid vormt, blijkt bij den eersten blik; en het is niet moeilijk er, ruw genomen, drie stukken in te onderscheiden van verschillende waarde en verschillenden aard. Het eerste, bijna de helft beslaande, is de min of meer legendarische voorgeschiedenis van koning Angrok, die aan het geschrift zijn ondertitel gaf; het middengedeelte kan als een, zij het dan ook sterk anecdotisch, geschiedverhaal gelden; het slot is een kroniek. Zulk een onderscheiding is voldoende, wanneer men in groote trekken de Pararaton in zijn samenstelling wil karakteriseeren [1]; het nader onderzoek mag er zich natuurlijk niet mede tevreden stellen.

---

[1] Versl. en Meded. Kon. Acad. v. Wetensch., Afd. Lett 5: II (1917) p. 311; Inl. tot de Hindoe-Jav. kunst (1920) I p. 38.

Brandes heeft zich, in zijn Inleiding bij de eerste editie, de vraag gesteld, wanneer de tekst vervaardigd kan zijn, en gaat daarbij uit van het feit, dat de laatste erin vermelde gebeurtenis (uit 1403 Çaka) niet voor het begin der 15de Çaka-eeuw kan zijn te boek gesteld. „Maar daarnevens" — zoo vervolgt hij (p. 2*) — „wettigt de kroniekmatige vorm van het laatste gedeelte van het geschrift het vermoeden, dat de tekst gaandeweg ontstond, en dus, gedeeltelijk althans, ouder is, ook al zou het boek in den vorm, waarin wij het thans hebben, vervaardigd zijn naar aanteekeningen in zulk een trant verzameld. De taal zou daartegen niet pleiten", enz. Verder dan het constateeren van deze tegenstelling tusschen het kroniekmatige slot, en oudere gedeelten in het voorafgaande, is deze geleerde niet gegaan. Inderdaad spreekt hier het onevenwichtige in de Pararaton-compositie het duidelijkst, en wij zullen dan ook bij dat slot in kroniekvorm onze beschouwingen aanvangen.

Voor wij daartoe overgaan, willen wij een korte analyse van den tekst geven, d.w.z. voorloopig alleen van de tweede helft, met verwaarloozing van Angrok's jeugdgeschiedenis. Wij vatten de Pararaton op daar, waar wij historisch het eerst op vasten bodem staan, en waar wij ook het eerste jaartal aantreffen. Wij bedoelen natuurlijk de episode van den val van Daha en hetgeen daartoe de onmiddellijke aanleiding was, reeds dadelijk daarbij opmerkend, dat dit eerste vaste punt werkelijk vertrouwen verdient: immers het feit en het jaartal worden ons door den Nâgarakĕrtâgama bevestigd.

Ons aanvangspunt zij dus de passage, die wij op blz. 13 regel 12 zien beginnen [1]). In het voorafgaande is ons in bijzonderheden medegedeeld, hoe Angrok het tot hoofd van Tumapĕl heeft weten te brengen, en dit

[1]) Geciteerd wordt natuurlijk naar bladzijden en regels der editio princeps, evenals dat in de tweede uitgave geschiedt (Voorbericht, p. XIV, noot).

verhaal is besloten met eenige berichten over zijn vrouwen en kinderen. Dan volgt, in een dorre opsomming, die het best aan ons doel beantwoordt:

conflict van den koning van Daha met de hooge geestelijkheid (13 : 12 — 13 : 27);

Angrok werpt zich op als koning van Tumapĕl (13 : 28 — 14 : 6);

val van Daha, in 1144 (14 : 7 — 14 : 34);

dood van Angrok, in 1169 (15 : 1 — 15 : 26);

dood van Anûṣapati (15 : 27 — 16 : 14);

familieberichten (16 : 15 — 16 : 19);

opstand tegen en val van Tohjaya (16 : 19 — 18 : 4);

kroniekmatige berichten over Wiṣṇuwardhana (18 : 5 — 18 :13);

familierelatie (18 : 14 — 18 : 15);

voorbereiding en uitvoering van den opstand tegen Kĕrtanagara (18 : 16 — 19 : 20) en in directe aansluiting:

zwerftochten van Wijaya enz. en de Chineesche expeditie (19 : 20 — 24 : 26);

familierelatie (24 : 27 — 24 : 30);

kroniekmatige berichten over Kĕrtanagara en Wijaya (24 : 30 — 25 : 5);

Rangga Lawe-episode (25 : 5 — 25 : 15);

begin der Nambi-episode (25 : 15 — 25 : 27);

kroniekmatige berichten over Jayanagara (25 : 27 — 25 : 31);

slot der Nambi-episode (25 : 31 — 26 : 9);

kroniekmatige berichten over Jayanagara (26 : 9 — 26 : 11);

Kuṭi-episode (26 : 11 — 26 : 37);

dood van Jayanagara (Tañca-episode; 27 : 1 — 27 : 11);

familieberichten (27 : 12 — 27 : 27), hier en in de omgeving met enkele kroniekberichten ertusschen;

Saḍeng-episode (27 : 28 — 28 : 15);

palapa-episode (28 : 16 — 28 : 28); met

Sunḍa-episode (28 : 29 — 29 : 17);
familieberichten (29 : 18 — 29 : 26);
kroniek, 1284 — 1308 (29 : 27 — 30 : 2);
familieberichten (30 : 3 — 30 : 18);
kroniek, 1310 — 1323 (30 : 19 — 31 : 4);
parĕgrĕg-episode (31 : 5 — 31 : 15);
kroniek, 1328 — 1403 (31 : 15 tot slot, met familierelatie 32 : 23 — 24).

Uit dit overzicht kan al dadelijk blijken, dat er geen sprake van is als zou, overeenkomstig de bovengegeven verdeeling in drieën, op een gegeven punt het geschiedverhaal ophouden en de kroniek beginnen. Integendeel, zuiver kroniekmatige berichten worden reeds sinds de twaalfde eeuw tusschen de verhalende passages aangetroffen. De eerste vraag, die zich voordoet, zal dus deze zijn: behooren die verspreide kroniekberichten al dan niet bij elkaar, en kunnen ze al dan niet beschouwd worden als een eenheid, los van de tusschenliggende verhalen en familieberichten?

Wat het laatste deel van de Pararaton aangaat, lijkt ons die vraag niet moeilijk te beantwoorden. Vanaf het jaar 1284 loopt de kroniek met twee onderbrekingen geregeld door. De eerste onderbreking wordt gevormd door de familieberichten van 30 : 3 en volg., geschoven tusschen twee in tijdsorde onmiddellijk aansluitende gebeurtenissen, van 1308 en 1310, op een voor het verband volkomen willekeurige plaats. De tweede, de parĕgrĕg, is niet anders dan een uitwerking van wat gebeurd is in 1326 — 1328; het begin, *hĕlĕt tigang tahun tumuli dadi manih kang parĕgrĕg*, is nog in kroniekstijl, dan volgt het tusschengevoegd verhaal, en het slot, Wîrabhûmi's vermoording door Gajah en bijzetting, met het jaartal 1328, kan eveneens zonder meer aan de kroniek ontleend zijn. Ook de kleine mededeeling over Sinagara's kinderen in 32 : 23 baart geen moeilijkheid; de kroniek heeft b.v. op het *tumuli sah saking kaḍaton* van koning Panḍan Salas doen volgen: *Bhre prabhu mokta ring*

kaḍaton i çaka 1400, en de Pararaton-samensteller heeft om duidelijk te maken, dat een andere koning bedoeld was, een zinnetje over diens afstamming toegevoegd.

Wees de zonderlinge plaats van het familiebericht van 30 : 3 vgl. er reeds op, dat deze berichten oorspronkelijk geen onderdeel van de kroniek vormden (wat opzichzelf bij een „konings"- kroniek natuurlijk volstrekt niet onmogelijk of onwaarschijnlijk zou zijn), deze conclusie wordt bevestigd door de wijze, waarop elders de aansluiting van de familieberichten is tot stand gebracht. Het kroniekbericht van 27 : 18: *Bhreng Kahuripan istri prabhu i çaka 1250* wordt gevolgd door de opsomming van haar kinderen: *Bhreng Kahuripan aputra titiga* enz., dit dubbele Bhreng Kahuripan is leelijk, een redactie-slordigheid, ontstaan door de combinatie van oorspronkelijk aan verschillende bron ontleende mededeelingen. Na de familiezaken bewijst het aanvangswoord *tumuli* van de dan volgende passage ook al weder, dat het onmiddellijk aan dat woord voorafgaande een feit uit een bepaald jaar geweest moet zijn, niet de aan geen jaren gebonden of over vele jaren verspreide berichten aangaande de dynastie.

Datzelfde nu doet zich voor op het punt, waar wij zooeven, de kroniek van achteren naar voren doorloopend, waren aangekomen, het jaar 1284. Ook daar staat t u m u l i *paçraddhanagung*, enz. maar hier is het niet voldoende ter verkrijging van de aansluiting de familieberichten 29 : 17 — 26 te elimineeren. Immers dat *tumuli* kan evenmin volgen op het bericht van 29 : 16, dat Gajah Mada elf jaar rijksbestierder was. Wij moeten nog een regel terug om een feit en een jaartal te vinden: 1279 met de pasuṇḍa en de paḍompo.

Daarmede zijn we aangeland in het groote middenstuk van de Pararaton, waar de kroniekmatige berichten afwisselen met de verhalende passages, een stuk dat wij goed zullen doen eerst even in zijn geheel te beschouwen. Wat daarbij vooral opvalt, is de onregelma-

tigheid, waarmede beide bestanddeelen onder elkander zijn gemengd, nu eens een enkele mededeeling, die aan een kroniek ontleend schijnt, tusschen groote verhalende fragmenten, dan weer wat klaarblijkelijk aaneengeschakelde kroniekstukken zijn. En niet minder willekeurig lijkt de wijze, waarop de eene historische gebeurtenis wel, de andere niet een uitvoerige behandeling is waardig gekeurd. Waarom hooren wij geen enkele bijzonderheid aangaande de omtrent Wiṣṇuwardhana medegedeelde feiten en zooveel over Wijaya? Waarom, ons tot eenzelfde regeering bepalend, vernemen wij wel, wat er met Nambi in 1238 gebeurd is, maar blijven wij volstrekt onwetend omtrent hetgeen Gajah Biru in 1236 overkwam?

Door te pogen ons van dien willekeur rekenschap te geven, krijgen wij, dunkt ons, tevens een aanduiding van de werkwijze van den Pararaton-schrijver (resp. den samensteller van dit stuk Pararaton). Een kroniek zonder meer wilde hij niet maken, dat is duidelijk; anders had hij *alle* gebeurtenissen in kroniekvorm gegeven en nergens uitgewijd. Zijn doel is juist de verhalende geschiedenis; waar hij kan, rijgt hij de episoden aaneen: Kuṭi, Tañca, Saḍeng, met slechts een enkel noodzakelijk jaartal ertusschen, en dan, na een vulcanische uitbarsting, welke zich niet tot episodische behandeling leende, de palapa-geschiedenis en Sunḍa. Waarom heeft hij dat niet overal gedaan? Naar het ons voorkomt uitsluitend, omdat hij het niet *kon*.

Met andere woorden, hij putte zijn zakelijke mededeelingen uit de eene, zijn verhalen uit de andere bron. Een kroniek strekte hem tot legger, en daar hij een volledige geschiedenis wilde maken, vermeldde hij getrouw alles wat hij daar vond, ook feiten, waar hij verder niets van af wist. Maar zoodra het hem mogelijk was, verduidelijkte en beschreef hij de feiten, aan de hand van zijn andere, verhalende bronnen. Is deze redeneering juist, dan moet daaruit volgen, dat in de Pararaton vooreerst de kroniekmatige mededeelingen,

na het wegnemen van de verhalen, als een ononderbroken geheel doorloopen, en in de tweede plaats dat de verhalen wel niet ieder op zichzelf zullen staan, maar zich, naar de bronnen, waaraan ze ontleend zijn, tot groepen zullen laten samenvatten, bepaaldelijk zulke groepen, die verklaren, waarom ze de eene episode wel, de andere niet beschrijven. Deze proef op de som zullen wij thans trachten te nemen.

Vooreerst vatten wij dus de kroniek weder op, en bij het elimineeren van de episodes springt ook hier opnieuw in het oog, hoe slordig dikwijls de aansluiting is. Op 24 : 30 is de verhalende geschiedenis tot de troonsbestijging van Wijaya, dus tot 1216, gekomen. Dan volgen opeens een paar jaartallen en mededeelingen, die anterieur zijn; de schrijver heeft het verhaal niet willen onderbreken, en geeft nu wat eigenlijk tusschengevoegd had moeten worden, maar aan het eind. Elders is het beter; zoo wordt bijvoorbeeld de Nambi-episode door chronologisch ertusschen hoorende berichten onderbroken, en is, niet zonder handigheid, hier en daar het kroniekjaartal in den verhalenden tekst gelascht. Dat alles neemt niet weg, dat het o.i. mogelijk is den inhoud der kroniek in hoofdzaak te reconstrueeren, d.w.z. wat den inhoud betreft; de vorm zal ongetwijfeld bij de adaptatie aan de tegenwoordige Pararaton wijzigingen hebben ondergaan. In het slot van de kroniek kan men opmerken, dat op enkele plaatsen de kroniekschrijver een verduidelijking in een paar woorden van het vermelde feit geeft, bijv. dat Raden Gajah in 1355 gedood werd om den vroegeren moord op Wîrabhûmi; datzelfde zien wij eveneens aan het begin, in de mededeelingen over Wiṣṇuwardhana. Het is dus klaarblijkelijk een eigenaardigheid van de kroniek, die het ons niet zal verwonderen ook weder aan te treffen in het tusschenliggende gedeelte, het stuk dus dat overblijft na het uitschieten der verhalen. Dat stuk kan er — wij herhalen: naar den inhoud — aldus hebben uitgezien, voor

de periode van 1216 tot 1284. Wij beginnen bij 24 : 34, en eindigen bij 29 : 27.

Raden Wijaya añjĕnĕng prabhu i çaka rasa-rupa-dwi-çitangçu [1]), 1216. Abhiṣekanira duk prabhu çrî Kĕrtarajasa... tahun pañjĕnĕngira, orĕmira awihĕn. Mokta sira i çaka 1217, dhinarma ring Antapura.

Gumanti Raden Kala Gĕmĕt angadĕg prabhu, abhiṣeka bhaṭâra Jayanagara. Çrî Çiwabuddha dhinarma ring Tumapĕl, bhiṣekaning dharma ring Purwapatapan. Hĕlĕt pituwĕlas tahun adĕging dharma lawan paranggalawe, i çaka 1217.

Sira Sora ingilangakĕn mati denira Kĕbo anabrang, i çaka 1222.

Guntur palungge i çaka 1233.

Tumuli pajurudĕmung, hĕlĕt rong tahun lan pasora. Patine jurudĕmung i çaka 1235.

Tumuli pagajahbiru i çaka 1236.

Tumuli pamaṇḍana. Mangkat angawaki sirâji Jayanagara angilangakĕn wong Maṇḍana wulan Karo. Anuli mangetan, sira Nambi ingilangakĕn. Kalah deça Lamajang i çaka 1238. Tunggal pawagal lan pamaṇḍana.

Hĕlĕt rong tahun pawagal lan palasĕm. Sira Sĕmi ingilangakĕn mati i soring rangḍu i çaka 1240.

Tumuli pakuṭi. Lĕt sangang tahun pakuṭi lawan patañca, i çaka 1250. Sirâ(ji Jayanagara) dhinarmeng Kapopongan, bhiṣeka ring Çrĕnggapura, pratiṣṭa ring Antawulan.

Bhreng Kahuripan istri prabhu i çaka 1250.

Tumuli pasaḍeng. Hĕlĕt tigang tahun patañca lawan pasaḍeng, i çaka 1253.

Tumuli guntur pabañupiṇḍah i çaka 1256.

Tumuli pasuṇḍa-bubat, i çaka 1279. Tunggalan paḍompo pasuṇḍa.

[1]) In het vervolg laten wij de sĕngkala's weg.

Tumuli paçraddhanagung ; çaka 1284.

Tot zoover onze proeve van kroniek, waarbij in aanmerking moet worden genomen, dat wellicht hier en daar bij de gebeurtenissen, die door een verhaal zijn uitgewerkt, oorspronkelijk ook een „korte verduidelijking" als bovenbedoeld heeft gestaan, welke natuurlijk bij de invoeging van het verhaal moest vervallen. Ook kan men veronderstellen, dat waar de kroniek ons verderop altijd nauwkeurig over de rijksbestierders inlicht, ook Gajah Mada's optreden als zoodanig (eind van 26, en critische noot der tweede editie bij den eersten regel van 28) in de kroniek heeft gestaan; evengoed als deze de koningstitels van Hayam Wuruk (27 : 22) bevat zal hebben. Zoo kan er meer zijn, doch dat zijn alles bijzaken. Hoofdpunt is, dat bij weglating der verhalende episodes een doorloopende kroniek te voorschijn komt, van geheel denzelfden aard als die, welke het slot van de Pararaton vormt.

Deze kroniek is dan klaarblijkelijk het geraamte, waaraan de episodische verhalen zijn opgehangen. Van enkele der medegedeelde feiten wist de Pararatonschrijver verder niets af, en die liet hij dus precies zoo staan. Maar waar aan zijn andere bron(nen) licht over de feiten der kroniek ontleend kon worden, voegde hij, ter plaatse waar het moest, de verhalende geschiedenis in. Soms is hij daarbij in staat geweest een nauwen band te leggen en beide bronnen door elkaar te werken, elders is een aansluiting achterwege gebleven.

Het stuk, voorafgaande aan 1216 hebben wij nog even buiten beschouwing gelaten, omdat het zich op het oog wat anders voordoet, door het zeer lange, samenhangende, verhaal, dat Kĕrtanagara's optreden scheidt van dat van Wijaya. Het verschil is echter meer schijnbaar dan werkelijk. De mededeelingen onmiddellijk vóór 1216, de jaren van pamalayu en patumapĕl en van Jaya Katong's koningschap (24 : 30 enz.) behooren ontegenzeggelijk tot de kroniek; het zijn dezelfde jaartallen,

waarvan hierboven reeds gezegd werd dat ze naar achteren geschoven zijn, omdat het verhaal niet onderbroken kon worden. Ook het bericht van Kĕrtanagara's regeeringsaanvaarding aan den aanvang der passage (18 : 15, *sirâji Kĕrtanagara sira añjĕnĕng prabhu, abhiṣeka bhaṭâra Çiwabuddha)* is in kroniekstijl; het sluit zich natuurlijk direct aan bij den dood van Wiṣṇuwardhana in 1194 en kan gevolgd zijn door de mededeeling van 18 : 23 over de verdelging van Bhaya en de daarop volgende troepenzending naar Malayu. Wij hebben dan als kroniekberichten voor deze regeering: 1194 optreden van Kĕrtanagara, daarna dood van Bhaya, 1197 Maleische expeditie en val van Tumapĕl, 1198 koningschap van Jaya Katong. Ook hier dus, als het verhaal wegvalt, een aaneengeschakelde jaartallenreeks, waarbij alleen weer de mogelijkheid openblijft, dat een korte verduidelijking der patumapĕl is weggelaten in verband met de uitgebreide beschrijving dier gebeurtenis, welke werd ingevoegd. Een lacune in de kroniek is er echter stellig niet, zoodat wij deze via de zuivere kroniekberichten over Wiṣṇuwardhana opvoeren tot 1172 (18 : 5).

Waar wij nu telkens regeeringsaanvaarding, naam, dood en bijzetplaats der koningen met de jaartallen in de kroniek vermeld vonden, daar is er alle reden om de overeenkomstige berichten aangaande de vorsten vóór Wiṣṇuwardhana aan diezelfde bron ontleend te achten; afgezien van Angrok zelf vinden wij trouwens behalve bedoelde berichten uitsluitend de episode van hun dood. Volgens hetzelfde procédé als daareven de verhalen weglatend, houden wij voor het begin van de kroniek (van af 13 : 28) het volgende over:

> Tumuli sira ken Angrok inastwakĕn prabhu ring Tumapĕl, araning nagara ring Singasari, abhiṣekanira çrî Rajasa, bhaṭâra sang Amûrwabhûmi. Sakakala pañjĕnĕngira huwus kalah

ing Daha 1144. Linanira sang Amûrwabhûmi i çaka 1169, sira dhinarmeng Kagĕnĕngan.

Sang Anûṣapaty angadĕg ratu i çaka 1170 [1]). Lina sang Anûṣapati i çaka 1171, dhinarma sira ring Kiḍal.

Gumanti sirâpañji Tohjaya anjĕnĕng ratu ring Tumapĕl. Linanira i çaka 1172, dhinarmeng Katang Lumbang.

Tumuli sira Rangga wuni angadĕg ratu, enz.

Dat de kroniek van Angrok's beide opvolgers niets bijzonders mededeelde, behoeft bij deze weinig op den voorgrond getreden vorsten uit een ver verleden niet te verwonderen. Van Angrok werd misschien wat meer verteld, dat dan echter in verband met den grooten Angrok-tekst is verdwenen of erin is verwerkt; ook uit het aanvangswoord *tumuli* mag men opmaken, dat de kroniek nog wel iets uitgebreider zal zijn geweest. Doch van heel veel beteekenis was dat vermoedelijk toch niet; niet slechts omdat de Pararatonschrijver geen enkel vroeger jaartal heeft opgenomen, maar ook omdat voor zulk een kroniek, die de geschiedenis der koningen van Tumapĕl en Majapahit behandelde, het optreden van den eersten koning, stamvader der dynastie, het aangewezen beginpunt is.

Mogen er nu ook al eenige bijzonderheden aan onze waarneming ontgaan, het lijkt ons niettemin duidelijk, dat bij elimineering der verhalende geschiedenis uit de Pararaton een doorloopende kroniek, van 1144 tot 1403, te voorschijn komt. Deze kroniek is verduidelijkt met familieberichten over het koninklijk huis, en door de invoeging der verhalende episodes tot „geschiedenis" gemaakt.

Voor we die episodes nader bezien, staan wij nog even bij de familieberichten stil, waarmede wij natuurlijk uitsluitend de passages over de afstamming en relatie

1) Ook hier (15 : 27) lette men op de slordige aansluiting en het herhalen van ongeveer dezelfde woorden.

bedoelen, niet de bij de kroniek behoorende mededeelingen over den dood van verschillende prinsen en prinsessen in bepaalde jaren. Hebben wij het recht, zulke berichten als zelfstandige bron te beschouwen? Ten dezen lijkt ons een plaats in den Nâgarakĕrtâgama van groote beteekenis, waar sprake is van de „geslachtslijsten" *(gotrasawala)*, bewaard door den ouden geestelijke, die aan het hoofd stond van het vorstelijk vrijgebied te Singasari (38 : 3). Weliswaar ligt het voor de hand, dat overal waar het voor de leden eener familie eenig belang kan hebben, hun afstamming vast te stellen, van zulke zaken aanteekening wordt gehouden, maar de uitdrukkelijke bevestiging van het bestaan daarvan is toch zeer welkom. Voor het bijhouden eener geslachtslijst kwam natuurlijk de koninklijke familie wel allereerst in aanmerking, en het feit dat van de Singasarische geslachtslijst(en) juist melding wordt gemaakt, vóór de geestelijke in kwestie de geschiedenis der dynastie gaat verhalen, wijst er misschien op, dat juist in dit geval de koninklijke geslachtslijst bedoeld is: door zijn zegsman als den bewaarder dier lijst te introduceeren, waarborgt de dichter de authenticiteit van zijn berichten. Het nauwkeurig nagaan van de relatie tusschen de vorstenhuizen van Singasari en Majapahit vormt dan ook een belangrijk onderdeel van de zoogenaamde historische zangen van den Nâgarakĕrtâgama; deze zangen, als geheel beschouwd, zijn trouwens niet anders — de eigenlijk erbuiten vallende loftuitingen op Kĕrtanagara buiten rekening gelaten — dan in een dichterlijk kleed gehulde kroniekberichten, gecombineerd met mededeelingen over de koninklijke familie. Een zelfde soort geslachtslijst nu als de door den eerwaarden Ratnâmça geraadpleegde, kan onzes inziens ten grondslag liggen aan de mededeelingen over het koningshuis in de Pararaton, in het bijzonder dan de aaneengeschakelde passages, die met 27 : 19, 29 : 17 en 30 : 3 aanvangen, en de kortere van 24 : 27. Van de opgave van

Angrok's kinderen (13 : 1 — 11) moet in het midden gelaten worden, of ze ook rechtstreeks uit zulk een bron komt, dan wel reeds in het Angrok-verhaal (waarover zoo dadelijk) opgenomen was, terwijl ook omtrent de enkele zinnen als 16 : 15 en 18 : 14 geen zekerheid te verkrijgen is, daar stellig de verhalende episodes tot recht begrip van het verloop den lezer van de relatie der optredende personen op de hoogte moeten hebben gesteld.

Thans wenden we ons tot die episodes, de in de kroniek gevlochten verhalende geschiedenis, en wel in de eerste plaats tot die, welke betrekking hebben op de regeering van Anûṣapati en Tohjaya. Deze zijn van een anderen aard dan de latere omdat ze, in het relaas der omstandigheden die tot den dood dezer vorsten leidden, de directe tegenhangers zijn van wat voorafgaat omtrent Angrok's dood, en zonder de Angrok-geschiedenis geheel onbegrijpelijk zouden zijn. Die Angrok-geschiedenis nu, vormt zooals zij ons is overgeleverd ongetwijfeld een eenheid, ook al is zij uit los aaneengeschakelde stukken opgebouwd. Zelfde personen komen in den loop van het verhaal weder terug; Bango Samparan bijvoorbeeld, die heel in het begin een voorname rol speelt, is ook weder onverbrekelijk verbonden aan den moord op Tunggul Amĕtung in het laatste gedeelte; op de godenvergadering van den Lĕjar, waar Angrok zijn investituur krijgt, wordt gesproken van de vrouw van Pangkur, zijn moeder blijkens de eerste bladzijden; Palot, de man van de dharmakañcana-episode, ontvangt veel later een belooning; en zoo vervolgens. Wij willen hiermede niet beweren, dat één auteur den Angrok van bladzij 1 tot 15 aan één stuk door geschreven heeft, integendeel, het is stellig ten deele een combinatie van oorspronkelijk onafhankelijke bestanddeelen. Maar de Angrok, zooals die is overgeleverd, vormt ongetwijfeld een op zichzelf staand geheel.

Van die eenheid nu maken de verhalen over Anûṣapati en Tohjaya eveneens deel uit. Anûṣa's dood is de

wraak voor Angrok, Tohjaya's angst voor zijn neven, die ten slotte tot zijn eigen val leidt, is slechts verklaarbaar, omdat hij Anûṣa's moordenaar was. De beruchte kris van Gandring, die Tunggul Amĕtung en Angrok zelf den dood gaf, is ook het middel tot den moord op Anûṣapati en zal, daar twijfelen wij niet aan, ook een rol hebben gespeeld (al verzuimt de Pararaton dat mede te deelen) bij het afmaken van Tohjaya. Kortom, er is tusschen dat alles een onverbreekbare samenhang; de stukken over Anûṣapati en Tohjaya kunnen wij niet anders beschouwen dan als het slot van den Angroktekst, dien wij dus tot 18 : 3 zien doorloopen.

De episode, die met het optreden van Kĕrtanagara een aanvang neemt, is van anderen aard en staat met het voorafgaande niet meer in verband. Het is vooreerst de geschiedenis van Kĕrtanagara's val, vooral medegedeeld om Wîrarâja's rol te doen uitkomen, en als noodzakelijke inleiding tot de lotgevallen van Wijaya, zijn zwerftocht met enkele getrouwen, samenzwering met Wîrarâja, verblijf aan het hof te Daha, opstand en overwinning met behulp der Chineezen. Wijaya is hoofdpersoon, maar ook diens krijgsmakkers treden individueel op den voorgrond, Rangga Lawe, Sora en Nambi. Zoo wordt de lezer voorbereid op wat hij zoo straks over het verdere lot dier helden zal vernemen, en is het relaas over de opstanden van Rangga Lawe en Nambi het natuurlijk vervolg op de beschrijving hunner daden tijdens het Daha'sche tusschenbewind. Wat ons alleen verwondert is, dat Sora's dood in een enkel zinnetje wordt afgedaan; het dunkt ons niet onwaarschijnlijk, dat ook daarvan een uitgebreidere lezing bestaan heeft, hoewel wij niet kunnen verklaren hoe en waarom die uit den aan de Pararaton ten grondslag liggenden tekst is verdwenen. Hoe het ook zij, de verhalende stukken van 18 : 14 tot 25 : 9 meenen wij te mogen opvatten als deel uitmakend van een complex, dat wij gemakshalve als Wijaya-cyclus zouden kunnen karakteriseeren.

Alles wat er dan verder volgt, van het optreden van Kuṭi in 1241 tot het bloedbad van Bubat in 1279, wordt ook weder bijeengehouden door de figuur van den hoofdpersoon, hier de groote Gajah Mada. Wij zien hem eerst de aandacht op zich vestigen door de redding van zijn koning, dan dien vorst na zijn vermoording wreken, de nieuwe vorstin bijstaan in de moeilijkheden met Saḍeng, de gelofte afleggen tot onderwerping van den Archipel, en op Java zelf de Sunḍaers ten onder brengen. Ook hier hebben wij samenhang, mogen wij zonder gevaar misverstaan te worden voor het stuk van 26 : 11 tot 29 : 16 van een Gajah Mada-cyclus spreken.

Het ligt dan echter voor de hand, dat beide verhalencomplexen niet zonder onderling verband gebleven zijn; niet alleen bestond er aanleiding ze te combineeren, omdat ze chronologisch elkander naderden, maar ook zien wij, hoe ze nog op andere wijze in elkander loopen, door de intrigues van Mahâpati, die achter al de woelingen tijdens Jayanagara's bewind, van Rangga Lawe tot Kuṭi, te voorschijn komen. Het lijkt ons daarom geen ongerijmde conclusie, dat deze band reeds gelegd was, vóór de desbetreffende bron de verhalende episodes voor onze Pararaton leverde. Van overwegend belang is dat echter ook al weder niet; de hoofdzaak blijft de waarschijnlijkheid, dat die bron gevormd werd door verhalencombinaties, samengesteld uit één bepaald gezichtspunt. Immers het is het aanvaarden van deze verklaring, die het begrijpelijk maakt, dat de Pararaton wel bijv. de Rangga Lawe-episode beschrijft: die vond hij in zijn Wijaya-cyclus, maar niet de geschiedenis van Gajah Biru: daarvan stond natuurlijk in die bron niets en daarom moest hij dit feit, gelijk zooveel andere, laten voor wat het was.

Het laatste Gajah Mada-verhaal is tevens het laatste der beschrijvende invoegsels, op één uitzondering na, en deze daargelaten zou men dus kunnen concludeeren, dat over latere gebeurtenissen den schrijver geen ver-

halende bron meer ten dienste stond. Die eene uitzondering is de in het begin dezer beschouwingen reeds genoemde, op 31 : 5 vgl. beschreven parĕgrĕg, die er een tiental regels inneemt, flauwe afspiegeling van wat, ook blijkens Chineesche berichten, een geweldige gebeurtenis schijnt te zijn geweest, die op de tijdgenooten grooten indruk heeft gemaakt. Is het bijzondere belang, dat aan dezen strijd tusschen de beide Javaansche koninkrijken en den ondergang van het eene is toegekend, oorzaak geweest, dat de kroniek hier wat uitvoeriger werd, of is er een afzonderlijke parĕgrĕg-traditie ingevlochten? Voor het laatste zou het sprekend invoeren der beide prinsen, wier hulp den doorslag gaf, kunnen pleiten, voor het eerste het betrekkelijk zakelijke der overige mededeelingen. In elk geval staat de parĕgrĕg-episode, geheel alleen tusschen de doorloopende kroniek aan het slot van de Pararaton, in alle opzichten op zich zelf.

Maken we nu uit het tot dusver beredeneerde onze gevolgtrekkingen, dan zou onze veronderstelling over de compositie van de Pararaton deze zijn, dat dit werk geenszins een doorloopend geschreven geschiedenis van het behandelde tijdvak in meerdere of mindere uitvoerigheid is, maar dat het is samengesteld uit minstens vier herkenbare bronnen:

a. een kroniek van Singasari en Majapahit, van de Çaka-jaren 1144 — 1403, aangevuld door

b. familieberichten, teruggaande op een geslachtslijst der dynastie.

c. de Ken Angrok, een reeds als geheel bestaande tekst, eindigend met den val van Angrok's zoon Tohjaya.

d. een historisch verhalencomplex aangaande Wijaya en zijn volgelingen, en een aangaande opkomst en grootheid van Gajah Mada; deze beiden vermoedelijk reeds tezamen tot een geheel gecombineerd.

De Pararaton in den ons overgeleverden vorm is dan

ontstaan, doordat de auteur de door familiegegevens vervolledigde kroniek als het ware heeft vastgehaakt in het slot van den Ken Angrok, en verder heeft uitgebreid door overal, waar het mogelijk was, de desbetreffende passages uit zijn verhalende bron in te voegen, een en ander natuurlijk zoonoodig met redactiewijziging. De parĕgrĕg-episode heeft hij misschien reeds in de kroniek gevonden, en anders aan een hem van elders bekende afzonderlijke traditie ontleend.

In zake de historische betrouwbaarheid van de Pararaton zal de aanvaarding van bovenstaande hypothese leiden tot een onderscheid in hetgeen aan de kroniek en aan de verhalende bronnen is ontleend. De kroniekschrijver heeft feiten willen geven, heeft gestreefd naar juistheid. Zeer zeker is hij daarin niet altijd geslaagd; de kroniek op zichzelf kan natuurlijk ook zeer wel in verschillende tijden uit verschillende gegevens tot stand gekomen zijn. Met name in de jaartallen zijn grove fouten ingeslopen, die echter ook ten deele de schuld der handschriftelijke overlevering kunnen zijn. De *feiten* zelf van de kroniek verdienen in hoofdzaak alle vertrouwen, evenals de familieberichten: contrôle aan de hand van oorkonden, Nâgarakĕrtâgama en Chineesche gegevens wijst dikwijls een fout in de jaartallen, zelden een in de feiten aan.

Met de verhalende bronnen staat het geheel anders; daar is het doel van de schrijvers niet geweest geschiedenis, maar litteratuur te leveren. De historische achtergrond is bijzaak, het verhaal, bij voorkeur in gedramatiseerden vorm, hoofdzaak. Gaat men hier met andere bronnen vergelijken, Wijaya's heen en weer trekken na den val van Singasari met zijn eigen relaas in de oorkonde van 1216, de opmarsch van het Chineesche expeditiecorps met de rapporten der generaals zelve, dan blijkt de Pararaton alleen in enkele groote lijnen met de historische waarheid overeen te komen, doch verder een eigen fantastische voorstelling te geven. In

alle bijzonderheden van de verhalende episodes is het grootste wantrouwen dus geboden. Voor het „historische" slot van den Ken Angrok geldt dat natuurlijk evenzeer, en voor de vroegere gedeelten van dien tekst in steeds hooger mate.

Verklaart zoodoende de hier ontwikkelde hypothese zoowel den eigenaardigen vorm van de Pararaton als het verschil in betrouwbaarheid van dien tekst, toch spreekt het vanzelf, dat haar deugdelijkheid aan een grondiger onderzoek onderworpen moet worden, dan thans plaats had. Mogen anderen, in de eerste plaats van taalkundige zijde, zich daartoe opgewekt gevoelen!

Februari, 1921.

Marabangun

door

R. Ng. Poerbatjaraka.

Misschien zal de lezer zich herinneren dat ik in mijn vorig opstel [1]) het vermoeden geopperd heb dat de „maan-schedel" als zegelmerk van Kāmeçwara, of liever als symbool van Kāma, den god der Liefde, een aanduiding is van de onsterfelijkheid van dezen god. Met mijn Javaansch gevoel meen ik nl. in de „halve maan" de beteekenis van het „ontwaken" en in den „doodskop" die van den „dood" te zien. Of deze veronderstelling nu zoo niet bevestigd dan toch verwaarschijnlijkt is, zal ik in het ondervolgende trachten aan te toonen.

Onder de vele namen van onzen beroemden Pañji behoort volgens de overlevering ook de naam Marabangun. Deze is echter, zooals Cohen Stuart reeds opmerkte, slechts een epitheton van Pañji [2]). Wat nu de beteekenis van deze, hoewel hibridische dwandwa [3]) (d.i. twee woorden aan elkaar gekoppeld) is, is zoo klaar als de dag, nl. „mara" is „dood" en „bangun" is „ontwaken". Men ziet dus dat de vertaling van „ma-

---

1) In dit Tijdschrift deel 58 blz. 480 noot 2.

2) Cohen Stuarts Djaja-lĕngkara, Bijdr. T. L. en Vkk. van Ned.-Indië, tweede deel (1854) blz. 169 regel 1. Hoe „Marabangun" in dit werk verklaard wordt laat ik geheel in het midden. Verder komt deze naam voor in de Tjĕnṭini VII-VIII blz. 75 tweede kolom regel 4 en in een betrekkelijk jong werk (sĕkar-sĕkaran, door M. N. IV, uitg. door Padmasoesastra; Albert Rusche & Co. Soerakarta 1906) als wangsalan met een verklaring: Priyambada, een van de namen van Pañji. Hoewel deze laatste naam niet voorkomt in Roorda's Pañji-verhalen (opnieuw uitg. door Gunning), is het toch duidelijk dat ook deze naam een bijnaam is van Pañji, wijl dit woord „Liefelijke woorden" beteekent, van het Skt. priyamwāda.

3) Mara is zuiver Sanskrit en Bangun is Mal. pol.

rabangun" volkomen overeenstemt met de door mij veronderstelde symbolische beteekenis van de „candrakapala" of „maan-schedel" tevens dat Mara-bangun een zeer gepaste bijnaam is van den god der Liefde geincarneerd als Koning Kāmeçwara.

Evenwel is het gewone woord voor het ontwaken van de maan in het Nieuw-Jav. en voor zoover ik heb kunnen nagaan ook in het Oud-Jav. niet „bangun" maar „tanggal" of „tumanggal" [4]), doch deze twee woorden zijn louter synoniemen zooals men direct kan opmaken uit de beteekenis van „bangun" in het Maleisch en die van „tanggal" in het Oud-Jav., die beide „opstaan" beteekenen.

Naar de beteekenis van het woord „mara-bangun" en de toepassing hiervan als bijnaam van Pañji te oordeelen, kan dit m.i. nooit een verzinsel zijn van de Nieuw-Javanen.

Maar omdat de wetenschap eenmaal geneigd is, en dit is m.i. terecht, om niet te veel waarde te hechten aan de overlevering, zoolang deze niet door de een of andere historische gegevens bevestigd wordt, blijft mijn stelling, dat „marabangun" niet een nieuw verzinsel is, niettegenstaande de door mij gegeven verklaring op de beteekenis van het woord berustende, een onderstelling. Inderdaad komt dit woord voor in het historische gegeven niet minder dan de Nāgarakrĕtāgama, en liefst als naam van een heiligdom, dat dicht bij Daha, de stad dus waar Kāmeçwara geresideerd heeft, stond (zang 17 str. 5). De naam van dit heiligdom wordt echter niet in de lijst der eigennamen van bedoeld gedicht door Dr. Krom opgenomen [5]), hetgeen licht te begrijpen is.

---

[4]) Op een Annamsche inscriptie vindt men wel degelijk de uitdrukking: „wangun wulan", voor de meer gebruikelijke Oud-Jav. çukla-pakṣa (zie Bulletin d'extreme Orient IV blz. 113).

Ook heeft men in het N. J. nog de uitdrukking „bangun rina" O. J. „wangunḍahina" beide beteekenen „(bij) het ontwaken van den dag".

[5]) Tijdsch. Bat. Gen. deel 54 (1914) blz. 494—549.

omdat Prof. Kern onzeker was omtrent dat woord en zelfs in zijn vertaling van de bewuste plaats open liet. Voor de duidelijkheid laat ik daarom de strophe in kwestie voorzien van een volledige vertaling hier volgen.

yan tan mangka mareng phalah marĕk i jöng hyang acalapati bhakti sâdara.
pantĕs yan panulus ḍatĕng ri balitar mwang i jimur i çilâhrit ālĕngöng.
mukya ng polamaning dahe kuwu ri lingga mara-bangun ikā lanenusī.

d.i. Anders gaat Hij naar Phalah eerbiedig en nederig hulde brengende aan de voeten van den goddelijken Bergheer. Het is wel te begrijpen, dat Hij dan zijn tocht voortzet naar Blitar, Jimur en Çilāhrit om zich te vermaken. In het bijzonder wordt de vischvijver van Daha bij het gehucht [6]) te Lingga Mara-Bangun steeds (door Hem) bezocht. [7])

Daargelaten de onbeduidende afwijking van mijn vertaling met die van Prof. Kern, wil ik alleen de aandacht hierop vestigen, dat „mara-bangun" hier als naam van een heiligdom natuurlijk ook het zelfde moet beteekenen als het voorgaande. Nu, wanneer wij gezien hebben dat „mara-bangun" een naam is van Pañji-Kāmeçwara, en dat in de Nag. Krĕt. gewag wordt gemaakt van een „Lingga" of Heiligdom van den zelfden naam dicht bij Daha, dan bestaat m.i. alle reden om niet te twijfelen dat dit heiligdom van genoemden koning is; vooral wanneer men opvat alsof „mara-bangun" tot „lingga" in de genitieve betrekking staat, dus: Lingga van Marabangun, dan is men m.i. zelfs

[6]) „Kuwu" beteekent niet speciaal „kampement", het kan ook beteekenen „gehucht" welk laatste m.i. zelfs de beste vertaling er van is.

[7]) De laatste voet van deze strophe, die geen betrekking heeft tot het voorgaande, wordt achterwege gelaten.

verplicht om het aldus aan te nemen. Echter zou men zich nog kunnen afvragen waarom dit heiligdom niet genoemd wordt bij de opsomming van heiligdommen in de zangen 73 t/m 78. Het antwoord hierop, in aanmerking nemende dat Prapañca de een en dezelfde plaats nu eens met den eenen dan weer met den anderen naam noemt, is bevestigend, met dien verstande echter dat ook dit heiligdom, evenals Lĕmah citra, die ergens L. tulis en L. surat heet, en Watsari voor Mātahun, genoemd wordt met zijn anderen naam.

Immers in zang 76 strophe 2 vindt men onder de Çiwaietische stichtingen, tot welke Çiwaietische pantheon de god Kāma behoort, opgegeven: Rati-Manmathāçrama en vertaald door Prof. Kern: De kluizenarij van Rati en Manmatha (den Minnegod). Welnu, dit Çiwaietische heiligdom is m.i. niet anders dan de eveneens Çiwaietische Lingga Marabangun, zegge het heiligdom van of gewijd aan Pañji-Kāmeçwara, voornoemd.

Uit het boven vermelde kunnen wij dus de volgende conclusie trekken:

Marabangun is, behalve de naam van Pañji, de naam van een heiligdom dicht bij Daha, ook genoemd Rati-Manmathāçrama tevens de symbolische beteekenis van de candrakapala, terwijl dit laatste de materieele benaming is van het zegelmerk van Koning Kāmeçwara. Jammer is het, dat ik deze plaatsnamen in de detailkaart nog niet heb kunnen terugvinden.

Ten slotte, of de „doodskop en halve maan" op de kroon van Çiwa en op die van Gaṇeça ook een symbool is van de onsterfelijkheid, durf ik vooralsnog niet beweren.

Weltevreden, Mei 1921.

Iets over de Roem Seram en over Nanggi.

(naar aanleiding van Feuilleteau de Bruyn's rapport, gepubliceerd door het Encyclopaedisch Bureau)

door

F. J. F. van Hasselt,

Zendeling der Utrechtsche Zendings-vereeniging.

Aflevering XXI van de Mededeelingen van het Encyclopaedisch Bureau, bevattende een rapport van den heer Feuilleteau de Bruyn over zijne verrichtingen op de Schouten- en Padaido Eilanden, is voor allen, die belang stellen in Nieuw-Guinee een hoogst belangrijk werk, en als ik in de volgende regelen eene enkele opmerking maak, waaruit blijkt, dat ik van den schrijver in gevoelen verschil, geschiedt dit alleen om het ontbrekende aan te vullen of hetgeen m.i. niet juist is, te herstellen.

Tijdsgebrek verhindert me, om het geheele werk te behandelen maar over een punt, dat het E. B. ook als belangrijk aanduidt, wil ik een enkel woord zeggen, n.l. over de Roem Seram, door den Heer F. de Bruyn op blz. 33 met enkele woorden behandeld; maar in die enkele woorden toont de heer F. de Bruyn een ander inzicht te hebben in de beteekenis van de Roem Seram dan tot heden bijna algemeen bestond bij degenen, die de Roem Seram hebben leeren kennen.

En nu moet ik, tot mijn spijt, zeggen, dat de heer F. de Bruyn op de Schouten-Eilanden niet één echte Roem Seram heeft gezien, evenmin als ik er een op die eilanden gezien heb, sedert ik in 1907 mijne tochten daar deed. Wat de heer F. de Bruyn er zag, en als Roem Seram beschreef, zijn de jongelinghuizen, die men placht te zetten bij de Roem Seram, gelijk men nog in het oosten van Noord-Nieuw Guinee die jongeling- of mannenhuizen aantreft bij den geestentempel.

De Roem Seram is op de Schouten-Eilanden omstreeks 1897 in verval geraakt, toen ook de laatste Roem Seram in de Doré Baai omviel en niet meer herbouwd werd. De pokkenepidemie omstreeks dien tijd was fataal voor genoemde tempels. Te Rowdi in de Doré Baai, waar de dikwijls beschreven Roem Seram van de Doré Baai stond, wenschte men geen gebruik te maken van de vaccinatie, die de Zendelingen aanrieden tegen de pokken. Daar voelde men zich sterk met en bij den Seram [1]). De geesten van den Seram lieten hunne getrouwen echter in den steek en de sterfte was groot onder hen, die aan de geesten geloofden.

Toen de Seram begon te vervallen, stak men nog geen hand uit om haar voor instorten te behoeden. Eenige stijlen en het beeldenpaar dat in het midden van den tempel was, en de huwelijksgemeenschap voorstelde, kon ik door aankoop machtig worden. Ik zond deze zaken aan de Nederlandsch Indische Commissie voor de wereldtentoonstelling te Parijs. Ik vernam echter later niet, waar deze beelden gebleven zijn.

Dat was de laatste van de Seram in de Doré Baai. Vroeger had iedere kampong er een; op het eiland Mansinam stonden er twee. Eén verbrandde er, en de andere stortte in, en werd niet meer herbouwd. En na den val van den Rowdi Seram, vervielen ook de tempels onder de stam- en religie-verwante Biakkers.

Echter bleven de jongelinghuizen, die men nog Seram bleef noemen, over. En nu kan het wezen, dat deze jongelinghuizen op Biak den naam „jaberdares" hadden, zooals de heer F. de Bruyn meedeelt, maar als de heer F. de Bruyn „jaberdares" vertaalt als „zonnehuizen", dan is hij abuis.

In zijn werk vertaalt hij Soepiori [2]) als Zonneland,

---

1) De Papoe zegt ook kortweg Seram of Sram, zonder de toevoeging van Roem.

2) Deze verklaring van Soepiori is oppervlakkig. Soep is land en ori is zon, maar Soepiori, dat beter geschreven wordt Soeppiori beteekent Navel des lands, en is oorspronkelijk de naam van den berg achter Roredo, door den heer F. de Bruyn op zijn kaart genoemd „Bon Soepiori".

omdat ori zon is. Ori is zon. Zonnehuis zou moeten zijn: Roem ori. Dares is zonneschijn. In het taalverwante noemfoorsch is hut = jamer en ook gelijk abdares.

Jaberdares is kortweg hut, en tegenover de groote geestentempels waren de jongelinghuizen hutten.

Het zou zoo veel niet geven, deze foutieve vertaling, als niet de heer F. de Bruyn op die vertaling de verklaring bouwde, dat de Roem Seram aan den zonnedienst gewijd was. Ik ontken niet, dat de Roem Seram met den zonnedienst in verband zou staan, maar om dit te gronden op den naam „jaberdares" gaat te ver.

Meer en meer meen ik, dat de oorspronkelijke religie der Papoea's eene aanbidding van Hemel en hemellichamen was.

Het vermoeden, door het Encyclopaedisch Bureau uitgesproken in een noot op blz. 102 is volkomen juist. Het Encyclopaedisch Bureau vraagt of de vertaling van Manseren Nanggi niet moet zijn: „Heer Hemel" en niet zooals tot heden Hemelheer. De zendelingen vonden bij hun komst het geloof in „Manseren Nanggi" en vertaalden dit als Hemelheer. Die vertaling is niet foutief of liever de vertaling kan luiden Hemelsche Heer evengoed als de Papoe sprekend van Manseren Koreré, niet Heer Koreré bedoelt, maar de Korenesche (Tidoreesche) Heer in tegenstelling van Radja Belanda.

Maar toen ik eens vroeg, of de Papoea's altijd in een persoonlijk God geloofd hadden, was het antwoord der ouden: „neen, dit zijn wij gaan weten, toen de Zendelingen het ons verteld hebben, vroeger noemden wij den heelen Hemel, Heer".

De heer F. de Bruyn vermeldt ook het feest voor den Manseren Nanggi. Men noemt dit ook kortweg: Farser Nanggi of Fan Nanggi d.w.z. „Aan Nanggi offeren" en „de Nanggi voeden", zonder toevoeging van Manseren.

In zons-op- en ondergang, maar nog meer in het opkomen, toenemen, afnemen en ondergaan van de maan, ziet de Biakker het menschelijk leven en de opstanding. Niet onmogelijk dus, dat hun tempel oorspronkelijk ook

aan zon en maan gewijd was. Maar van lieverlede werd de Seram een geestentempel. De tempels van de Geelvinks-Baai en oostelijk Noord-Nieuw Guinea kwamen in dit opzicht overeen.

Lang zocht ik naar een verklaring voor het woord Seram. De verklaring Roemah Slam, hoewel zeer voor de hand liggend achtte ik onwaarschijnlijk; de idee, dat het zou samenhangen met het eiland Ceram, met welk eiland de Papoea's reeds voor eeuwen handelsbetrekking onderhielden, wel vernuftig, maar niet houdbaar, omdat de Noemfoor sprekend van genoemd eiland immer Raïn zegt.

In het Noemfoorsch heb ik behalve „Seram" voor geestenhuis het woord alleen maar gevonden in de uitdrukking „Paik i jar sram" lett: De maan loopt om de sram heen. Met deze uitdrukking wordt aangeduid de kring om de maan, wat de Maleiers noemen: „Boelan paké pajoeng". Of dit sram identisch is met sram, geestentempel, kan ik niet zeggen.

In 1910 begonnen mijne reizen zich uit te strekken tot de Humboldts Baai en kwam ik in aanraking met de „Karwari". Ik begreep al spoedig, dat dit woord een Noemfoorisme was, ingebracht door Noemfoorsch verstaande koelie's, en naar de inheemsche namen vragend trof het me te Djaman te vernemen: „Darma", te Anoes,: Daram en Masi-Masi „Deram". Ik meldde mijne bevinding aan Dr. N. Adriani en besprak ze met Prof. Maarvel Brown van Christchurch, die een reis langs Nieuw Guinea deed. Beide taalgeleerden meenden, dat dit deram, darma, daram, met het Mal: „dalem" het inwendige, het geheimzinnige, het binnenhof van een vorstelijke woning, zou verwant zijn, en dat wij in seram deram, mogelijk een ongewone klankverandering zouden hebben.

Ongewoon is die overgang van d in s wel, maar seram deram, staat toch niet heelemaal alleen. Het Biaksche *dif* (aanhitsen, aansporen) luidt in het Noemfoorsch in geheel dezelfde beteekenis *sif*. Terwijl de

naam Mansarmakeri voor den Papoeschen messias, die de gouden eeuw zal brengen, bij Feuilleteau de Bruyn luidt Mandarmakeri.

Ik gaf in de „Bijdragen", deel 69, 1913, over Manseren Mangoendi handelend, reeds de namen Mamakeri, Mandarmakeri en Mansarmakeri, voor een en denzelfden persoon — genoemden messias.

Is deze meening juist, dan is *seram:* „hetgeen voor ingewijden bestemd is". En de geestentempels, zoowel in de Doré Baai als in het Oosten van de Noordkust, hebben alle hetzelfde karakter — bij verschil van ceremonieel en van versieringen — n.l. dat ze door een bepaalde klasse niet mogen betreden worden en wederom door anderen alleen bij zekere gelegenheden. Op Anoes bvb en stellig nog wel elders ook, waren de ingewijden nog weer verdeeld in soorten. Het allergeheimste waren de ceremoniën die de „mannen met de varkenstand" mochten bijwonen, dat waren de helden, die gemoord hadden en als teeken daarvan een varkenstand voor iederen moord als versiering mochten dragen. Algemeen was de Seram voor vrouwen gesloten. In de Doré Baai, werd er alleen de vrouw toegelaten, die de geheimen van het huwelijk aan de opkomende jongelingschap moest onderwijzen. In de Humboldts Baai draagt de cultus van den geestentempel een bijna den vrouwen vijandig karakter.

Het geheim dat men daar verborgen hield, was al heel weinig bijzonders. Een groot blok de „Tor" werd naar beneden geworpen, en als de dreun die hierdoor ontstond vernomen werd, vluchtten de vrouwen naar het bosch, want de geest was neergedaald. Maar dit stuk hout werd neergeworpen, nadat de mannen bericht gekregen hadden van een gelukte varkensjacht. Als de vrouwen weg waren, werd het varken binnengebracht en de mannen genoten van het maal, zonder dat de vrouwen er een aandeel van kregen. En de jongens, die ingewijd werden, moesten beloven nooit iets aan moeders en zusters te vertellen van hetgeen in den tempel

gebeurde. Die het wel deed, werd eerst de tong uitgesneden, en daarna vermoord.

Dat men van de vereering van maan en zon, de groote vruchtbaarmakende krachten, overging tot vereering van de vruchtbaarheid in den vorm van de geslachtsgemeenschap, zag men ook elders wel.

Nog even wil ik terugkomen op het geloof in „Nanggi". Bij de zangen ter eere van „Nanggi" (de heer F. de Bruyn gaf er enkele) treft het wel, dat men hem dikwijls slecht „Nanggi" noemt, o.m. bij den stam der Oerembo, waar men het gebed begint met: „Nanggi Nanggi, wa'ado, w'ado". Alleen komt daar voor de regel: „Sren d' is au" — d.w.z. „Heer, zijt Gij".

Ik heb ook wel eens vermoed, wat de Redacteur der Mededeelingen van het Encyclopaedisch Bureau op blz. 98 in een noot zegt: „Zou dit wijzen op een geheel uitheemschen oorsprong van den eeredienst van M. Nanggi"? Er is het een en ander in dien dienst, dat doet vermoeden, dat het niet oorspronkelijk is, maar die invoer is dan toch zeer oud, aangezien in de gebeden die tot Nanggi opgezonden worden, woorden voorkomen, die nu niet meer gebruikt en door velen zelfs niet meer verstaan worden.

Nog dit: „Nanggi" wordt ook wel „Nanek" [3]) genoemd en „Nanek" is het Biaksche woord voor regen. Men denkt zich dan regen dus wel heel nauw met „Nanggi" verbonden. De gebeden tot Nanggi zijn heel dikwijls om regen voor de droge velden.

„Nanggi" is niet de plaats, waar de zielen der gestorvenen heengaan. Deze gaan naar de onderwereld: „Soeraga".

Voorts heeft ieder een afzonderlijke „Nanggi" en men kan bij woordenwiseling hooren: „*Mijn* Nanggi is sterker dan de *jouwe;* of: *mijn* Nanggi zal die van *jou* wel onderste boven gooien".

Van de dooden heet het, dat de Nanggi ze als „Maf-

---

[3]) Ik meen Nanggi te hooren uitspreken als „Nanggé".

fene" (toespijs gelijk visch, wild e.d.g.) tot zich heeft genomen. Van de afgestorvenen hoopt en gelooft men, dat ze de levenden zullen zegenen, maar grooteren zegen verwacht men van Nanggi. Van menschenoffers aan Nanggi weet men niet te vertellen. Op Masi-Masi (Oost Nieuw Guinea) vertelde men mij, dat oudtijds de Aroet (heilinge fluiten) nog kinderbloed gedronken hadden, m.a.w. dat kinderoffers gebracht waren, maar later had men dit veranderd in visch. Dit is de eenige maal geweest, dat ik hoorde, dat menschenoffers aan de hoogere machten waren aangeboden, uitgenomen dan de koppen, die gesneld werden na sterfgevallen.

Mansinam, 29 Maart 1921.

Die Ornamentik und insbesondere die Darstellung menschlicher Formen in der Kunst von holländisch Süd-Neu-Guinea

von

Dr. P. WIRZ.

Bei der Betrachtung der ausgedehnten Museumssammlungen aus dem Gebiet von holländisch Süd-Neu-Guinea überrascht einem nichts so sehr, wie die ausserordentliche Mannigfaltigkeit der dekorativen und künstlerischen Ausbildungsformen an Waffen und Geräten, so dass man sich unwillkürlich vor die Frage gestellt sieht, ob nicht irgend ein Zusammenhang die anscheinend ganz verschiedenen Stilformen beherrscht; welche Formelemente in einem Gebiet jeweilen die vorherrschenden sind und ob dieselben nicht gemeinsame Wurzeln haben.

Um diese Frage zu entscheiden müssen wir uns folgende Grundlinien der ornamentalen Kunst vor Augen halten. Erstens wirkt bei der Entwicklung eines Ornamentes aus realistischen Formen der Raum, den das Ornament zu füllen hat, mehr oder weniger bestimmend auf die Gestallt der Figuren. Es wird also bei einer Vergleichung der Stilformen zweckmässig sein, möglichst gleichartige Objekte, also z. B. Schilde mit Schilden, Speere mit Speeren u.s.w. zu vergleichen. Weiterhin sind natürlich Material und Technik zu berücksichtigen, durch welche die Entwicklung der Ornamentik weiterhin bedingt ist. So kann z. B. ein Ornament mit gerundeten und gewundenen Formen in der Flechtkunst schwerlich wiedergegeben werden; eckige Formen werden hier vorherrschend sein.

Dessen ungeachtet ist aber bei einer in sich abgeschlossenen Kultur stets eine Uebereinstimmung der künstlerischen Ausdrucksformen wahrzunehmen, die wir als Stil bezeichnen. Diese Uebereinstimmung kann aber nur verstanden werden, wenn die Gesamtheit von dem gleichen, alles andere verdrängenden Impulse erfüllt ist, einem Gedanken, der jeder Kunstäusserung mit Notwendigkeit bestimmte Vorwürfe zuweist, weil andere Objekte der Darstellung völlig unwert erscheinen und der hierdurch die Kunstformen in eine bestimmte Richtung zwingt. Mit Aenderung dieses Impulses, mit dem Aufblühen anderer Kultformen, ändert sich notwendigerweise auch der Stil, der dem Volke eigen war. Künstlerische Formen können entlehnt und übertragen werden; findet hierbei aber nicht gleichzeitig auch eine Uebertragung des lebendigen Inhaltes derselben, d.h. des Kultes statt, so muss notwendigerweise eine Dekadenz des Stils eintreten, bis ihm durch einen neuen Impuls frische Triebe und Nahrung zugeführt wird, welche die Entwicklung des Stils in neue Bahnen lenken.

Betrachten wir in wiefern dies für unsern Fall, die Kunst von holländisch Süd-Neu-Guinea zutrifft; inwieweit die künstlerischen Erzeugnisse dieser Stämme auf realistische Darstellungen zurückgeführt werden können und einen tiefern Inhalt in sich schliessen. Wenden wir uns zunächst zu den am besten bekannten *Marind-anim.*

Bei der Künstlerischen Belebung von grossen Flächen, den Pfosten der Festhütten, den Kanu und all dem Zierat der bei den Festen und Maskentänzen verwendung findet, wiegen realistische Darstellungen vor. Am liebsten werden dargestellt Krokodil, Vögel, Schlangen, Arecazapfen, Mond und Sterne, kurz alles, was dem Marind irgend wie nahe liegt und seine Phantasie fesselt. [1]) Recht selten kommen hingegen auf den pro-

---

1) Vergl. P. Vertenten: Die Zeichen- und Malkunst der Marindinesen von holl.-Süd-Neu-Guinea. Int. Arch. f. Ethnographie 1916.

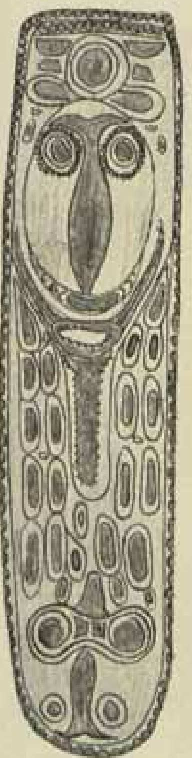

Fig. 1

Fig. 2
(*Digul*).

Fig. 3
(*Mappi Fl*).

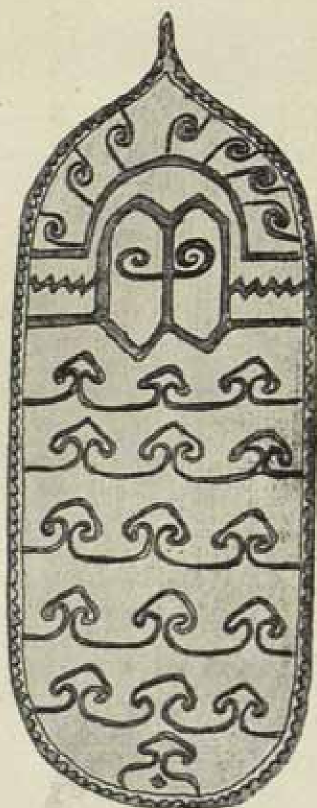

Fig. 4
(Digul).

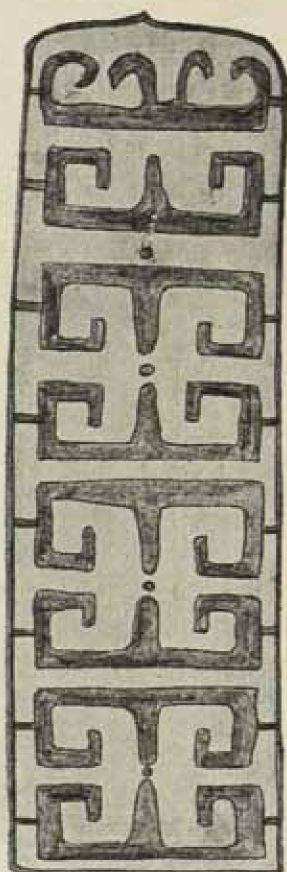

Fig. 5
(Digul).

Fig. 6
(Digul).

Fig. 7
(*Digul-gebiet und Südlich*).

Fig. 9
(*Lorentz Fl*).

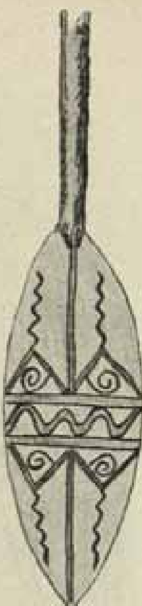

Fig. 8
(*Digul-gebiet und Südlich*).

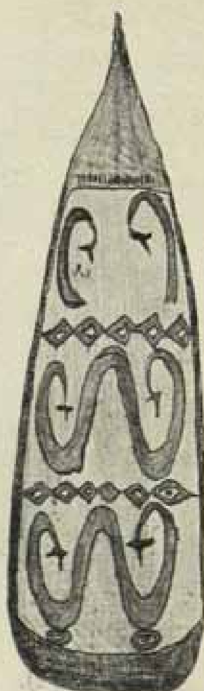

Fig. 10
(*Lorentz Fl*).

Fig. 11
(*Lorentz Fl*).

Fig. 12
(Nord-West Fl).

Fig. 13
(Nord-West Fl).

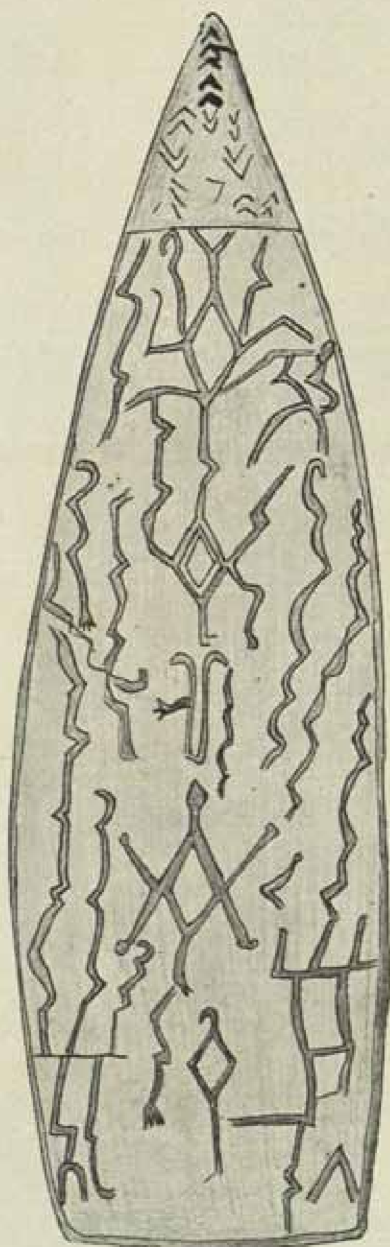

Fig. 14
(Nord-West Fl).

Fig. 15
(Lorentz Fl).

Fig. 16
(Mimika).

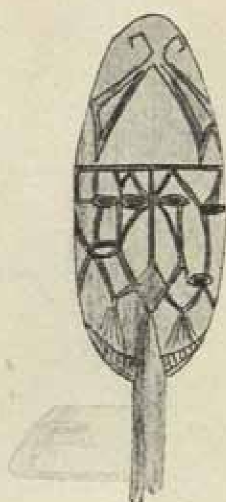

Fig. 17
(*Mimika*).

Fig. 20

Fig. 19

Fig. 18
(*Mimika Fl*).

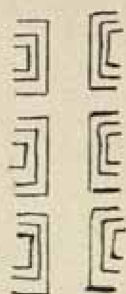

Fig. 21a

Fig. 21b

Fig. 21

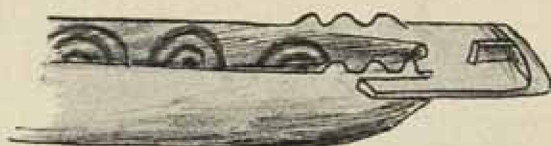

Fig. 22
(Marind).

Fig. 23

Fig. 24

fanen Objekten Darstellungen des Menschen vor, abgesehen von den als Ahnenbilder aufzufassenden, mit menschlichen Bildnissen bemalten Sagoblattscheiden die man im westlichen Teil des Wohngebietes der Marind in den Kokospflanzungen Verstorbener aufzustellen pflegt. Weiterhin wären auch zu erwähnen die Objekte die man bei grossen Festen der Majo-Anhänger herumträgt und mythologisene Wesen, Dema, repräsentieren. Von diesen selbstverständlichen Darstellungen wollen wir hier jedoch absehen.

Die andern profanen Objekte, wie Trommeln, Ruder, Kalkspatel, u.s.w. werden hingegen ausschliesslich rein ornamentale Ausstattung aufweisen, als deren beliebtestes Motiv Wellen- und Zickzacklinien; concentrische Kreise und Halbkreise, so wie gebrochene linienzüge, > > > > > die sogenannte Schweinefährten- oder Vogelspurenmuster, zu nennen sind. (vergl. Fig. 7, 8 und 21) Ein weiteres beliebtes Motiv, mit dem wir uns nun eingehender beschäftigen wollen, bildet das Spiralornament. Dieses Ornament ist über einen grossen Teil von holländisch Süd-Neu-Guinea verbreitet und beherrscht die Ornamentik. Eine tiefere Bedeutung als kultisches Symbol scheint ihm daher ohne Zweifel zuzukommen, um so mehr als es noch vielerorts unter dem Namen „*Augenornament*" bekannt ist, obschon realistische Darstellungen von Menschen wie gesagt sehr selten sind. Sicher ist, dass seine Entwicklung sehr weit zurückgeht und in langen Zeiträumen vor sich gegangen sein muss; sie scheint mir für unser Gebiet von der Nordküste von Neu-Guinea ausgegangen zu sein und also die ganze Insel durchquert zu haben. Die Entwicklung des Augenornaments noch weiter zurückzuverfolgen und andere Gebiete seines Vorkommens mit dem unsrigen in Beziehung zu bringen, scheint meines Erachtens ein vergebliches Bemühen zu sein, wenn man bedenkt, wie ausserordentlich weit gerade das Augenornament verbreitet ist und wie selbst in einem kleinen Gebiet die mannigfaltigsten Convergenzerscheinungen

in der Entwicklung der Ornamentik möglich sein können. Insofern scheint es mir auch verfehlt zu sein, aus dem Vorkomnis eines Ornamentes wie dem Augenornament weitgehende Schlussfolgerungen zu ziehen und anthropogeographische Probleme lösen zu wollen — wie dies H. Schurtz [2]) für die Südsee und Nord-West-Amerika getan hat—wenn nicht wirkliche Entwicklungsreihen der Ornamentik konstruirt worden können, und dies ist auf einem so grossen Gebiet rein unmöglich.

Ich möchte mich daher auf ein kleines Gebiet beschränken, wo eine fortschreitende Entwicklung der ornamentalen Kunst an Hand von Entwicklungsreihen leicht übersehen werden kann, und mich weiterhin auf dasjenige Augenornament beschränken, das uns in der Spirallinie entgegentritt. Im Anschluss hieran sollen dann weitere Darstellungen des menschlichen Körpers betrachtet werden, deren Zustandekommen ich psychologisch erklären möchte, und auf welche Weise die mannigfaltigsten Convergenzerscheinungen entstehen können, die genetisch gar keinen Zusammenhang haben.

Die künstlerische Darstellung menschlicher Körperformen an Waffen und Geräten mag einerseits ihre Wurzelen im Ahnenkult haben. Man verfertigte nicht blos Ahnenfiguren, sondern versah auch die Schilde und Speere, Speerwerfer und Pfeile mit menschlichen Bildnissen von Ahnen, welche die Waffe kräftig machen, sie beseelen sollten, bezw. Schutz gewähren. Solches ist namentlich aus Nord-Neu-Guinea bekannt, wo sich auch der Ahnenkult am vollkommensten entwickelt findet. Von hier aus möchte ich auch die Entwicklung des Spiralornamentes als Augenmotiv ausgegangen sehen. Sie erfolgte von hier weiterhin sehr wahrscheinlich längs der drei grossen Flusssysteme: Sepik, Digul und Fly-river, längs welcher sich auch der Austausch zahl-

---

[2]) Siehe H. Schurtz. Das Augenornament und verwandte Probleme. Abhandl. der philolog. histor. Classe der Kgl. Sächs. Gesellschaft der Wissenschaften. 1895 Bd. XV.

reicher anderer Kulturgüter vollzog; ich erwähne hier nur den Korbpanzer, die knieförmigen Steinbeile und Peniskalebassen von Kürbisschalen.

Die künstlerische Darstellung menschlicher Körperformen an Waffen und Geräten findet man am volkommensten im Norden von Neu-Guinea, speciell im Gebiet des Sepik entwickelt, und bis ins Anillgebiet dieses Flusses bekannt geworden. Sie sind auch durchwegs realistisch gehalten, ein Zeichen dass deren Bedeutung noch unzweideutig bekannt und lebendig ist (vergl. Fig. 1).

Mit dem Uebergang ins Digul-Gebiet ist bereits eine Dekadenz eingetreten. Auf dem Schilden ist zwar das ursprüngliche Gesichtsmotiv noch überall zu erkennen, aber nicht ohne dass bereits eine weitgehende Stilisierung eingetreten ist. Wir können daher annehmen dass auch ihre ursprüngliche Bedeutung nicht mehr geläufig ist. Dieses Gebiet ist nun charakterisiert durch das Vorkommen des spiralförmigen Augenornamentes. Von allen Objekten starrt es uns an, denn Schilde und Ruder, Speere und Trommeln werden gleichfalls mit Spirallinien versehen. Mit der beginnenden Stilisierung (Fig. 2 — 5) ist aber auch ein weiterer Process verknüpft, nähmlich die Wiederholung der Formen. Wir sehen wie die Spiralornamente überhand nehmen, bald einzeln die ganze Fläche der Schilde ausfüllen, bald aneinandergereiht neue Motive bilden u.a. das Mäanderornament welches für dieses Gebiet gleichfalls kennzeichend ist (Fig. 4).

Besonders rein entwickelt erscheint dieses letztere auf den Signaltrompeten (Fig. 6). Als weitere Kümmerform resultierte aus den aneinander tretenden Spiralornamenten die Wellenlinie und zulletzt die Zickzacklinie (Fig. 2).

Vom Digulgebiet ging anscheinend ein Kulturstrom nach Norden und Süden aus, wie wir aus der Entwicklung der Ornamentik schliessen müssen. Betrachten wir zunächst wieder das spiralförmige Augenornament auf

den Schilden vom Eilanden- und Lorentzfluss. Noch immer nimmt es auf einzelnen Objekten und namentlich auf denen vom Eilanden-rivier seine ursprünglich centrale Lage ein, die an seine alte Herkunft und Bedeutung zurückerinnert (Fig. 9). Aber die fortschreitende Stilisierung der bereits stark abgegriffenen und sinnlosen Formen hat auch hier eingegriffen und wir begegnen es andrerseits häufig als sich wiederholendes Motiv, die ganze Schildfläche zierend, aber bereits stark in Auflösung begriffen (Fig. 10).

Daneben beginnt aber ein weiterer Process: die Darstellung der menschlichen Körperformen wird von neuem angestrebt auf Grund von animistischen Vorstellungen, welche in allen Objekten das menschliche Bildnis als beseelendes Medium erblicken. War es das erste mal im Digul-Gebiet das Auge gewesen das als wesentliches Sinnesorgan des menschlichen Körpers animistische Kräfte ausstrahlte, so erscheint nun hier in der Kunst der Eingeborenen am Lorentz- und Nordwest-Fluss die menschliche Hand als wesentliches Motiv das seine Blüten treibt. Wie aus dem Spiralornament, dem ehemaligen Augenpaar, durch einen neuen Impuls angeregt, wieder eine menschliche Form hervorgeht, zeigen die Schilde (Fig. 10, 11 und 13).

Die Spiralen öffnen sich, werden zu einfachen Wellenlinien, die sich weiterhin verkürzen und in Hände auslaufen, währenddem in der Mitte der Kopf angeschlossen wird. Erstere scheinen in der Phantasie dieses Stammes eine bedeutende Rolle zu spielen, denn Händepaare erscheinen nun überall, und alle die mehr oder weniger unregelmässigen Wellen- und zickzacklinien laufen in Hände aus (Fig. 13 und 14).

Aber diese künstlerischen Motive, die in sich nicht geschlossenen und ohne jegliche bestimmte Anordung verlaufenden Linienzüge, scheinen als ornamentales Dekorationsmotiv wenig geeignet zu sein. Ueberhaupt macht das ganze mehr den Eindruck einer vollständigen Dekadenz. Die ganze Ornamentik scheint sich in ein

inhaltloses Gekritzel verloren zu haben, als komme es nur drauf an, die Fläche irgend wie zu beleben, gleichgültig wie und mit was, als seien es nur tastende Versuche neue Stilformen zu schaffen. Aber hierzu scheinen die grossflächigen Schilde wenig geeignet zu sein. Ein Stil der sich aus diesem Gekritzel entwickeln konnte verlangte kleine Objekte und musste notgedrungen zu einer feinen netzartigen Arabeskenornamentik führen. In der Tat finden wir auch diesen Schritt an der Bekunstung der Ruderblätter vom Utumbuwe und Lorentzfluss vollzogen, wenn auch das alte Motiv, der letzte Ueberrest des Spiralornamentes, auch hier noch in weitgehendster Stilisierung wiederzukehren pflegt (Fig. 15).

Begeben wir uns noch weiter westwärts, nach dem Mimikagebiet, so finden wir auch hier künstlerische Formen, die sich unmittelbar an die östlichen anlehnen, aber eine Entwicklung in aufsteigender Richtung repräsentieren. Man kann den Mimika-Stil auffassen als eine Verfeinerung und Vervollkommung des östlichen. Formen die dort sich erst zu entwickeln begannen, haben nun hier ein festes Gepräge angenommen und einen durchaus neuen, für dieses Gebiet charakteristschen Stil geschaffen.

Schilde scheinen diesen Gebiet zu fehlen, aber an ihrer Stelle finden wir die mit einer feinen Linienornamentik bedeckten schildformigen Kanu-aufsätze (Fig. 18): vielleicht dass sie sich tatsächlich aus jenen entwickelt haben. Die Ruder sind gleichfalls denen vom Lorentz- und Utumbuwe rivier ähnlich, zeichnen sich aber wiederum durch eine verfeinerte Ornamentik aus, welche stets das ganze Ruderblatt bedeckt. (Fig. 16 und 17). Die Ornamente in einzelne Formen auflösen zu wollen scheint ein vergebliches Bemühen zu sein; ich möchte sie wie gesagt als von Osten entlehnt, aber is besondere Weise umgebildet betrachten. So erscheint als altes Motiv wieder die Hand, deren Bedeutung jedoch nicht mehr klar zu sein scheint (siehe Fig. 18) und

weiterhin auch das Augenmotiv, wenn wir die elliptischen und spindelformigen Gebilde als solches ansprechen können.

Aber dieses Augenmotiv hat sich, wie wir uns leicht überzeugen können nicht aus den alten Spiralornamenten zurückentwickelt, die obschon stark in Auflösung begriffen, noch an den Ruderblättern vom Lorentzfluss (Fig. 15) und auch hier am Mimika in den W-förmigen Motiv als letzter Ueberrest von jenen zu erkennen sind. Das Augenornament hat sich hier viel mehr von neuen gebildet, — denn im Gebiet des Lorentz- und Nordwest Flusses ist es gänzlich unbekannt — vielleicht durch das Hineinsehen von menschlichen Formen in die verworrenen Ornamente wie sie uns vom Lorentz- und Nordwestfluss her bekannt sind. Man vergleiche nur die Fig. 9, 11, 15 und 16, so wird man erkennen welche Wandlungen das spiralförmige Augenornament durchgemacht hat.

Kehren wir nun zum Schlusse nochmals nach dem Gebiet südlich des Digulflusses, zu den Marind-anim und ihren Nachbarstämmen zurück, so sehen wir uns plötzlich vor ein Problem gestellt, das eine Erklärung für das vollständige Fehlen von Schild, Speer [3]), Signaltrompete und andern Geräten fordern würde. Es bildet somit der Digulfluss eine scharfe Grenze ethnisch verschiedener Stämme, was wir einstweilen nur durch weit zurückliegende Wanderungen erklären können. Dass die Marind-anim tatsächlich von Westen her eingewandert sind, habe ich an andern Orten eingehend auseinandergezetzt und zu begründen versucht. [4]) Dann bleibt aber für uns immer noch die überraschende Tatsache, dass die Stilformen in der Kunst der Marind-anim ganz mit denen der Bewohner am Digul-fluss übereinstim-

---

[3]) Einfache Speere sind allerdings bekannt, werden aber nur zur Jagd verwendet.

[4]) Die Marind-anim von holl. Süd-Neu-Guinea. Publikation des Hamburger Museum f. Völkerkunde.

men; wir können dies nicht anders erklären als dass einige Geräte wie die Trommel und Ruder mit den Spiralornamenten umgekehrt von den nördlichen Nachbarstämmen entlehnt worden sind. Das Schild brauchten die Marind-anim nicht zu übernehmen, da ihnen auch die Lanze als Waffe unbekannt war; statt deren bedienten sie sich im Kriege langer Holzkeulen die im Digulgebiet wiederum unbekennt sind. Bei der Trommel mit den hübschen Spiralornamenten war es hingegen etwas anderes. Von Digul-fluss ausgehend hat sich dieses Gerät rasch nach Süden verbreitet; wir finden heute die Trommel in unveränderter Form von Frederik-Hendrik-Eiland bis zum Flyriver verbreitet und desgleichen findet man auch überall die Ruder mit den Spiralornamenten versehen; wie sie auch am Digul-fluss bekannt sind (Fig. 7 und 8). Aber die Bedeutung der Spiralornamente scheint heute nicht mehr geläufig zu sein, denn sie werden von den Marind-anim an der Küste meistens als Wespenornamente (Pihui-arir) ausgelegt, was wahrscheinlich wiederum auf eine Verwechslung mit andern Ornamenten der Flechtwerke zurückzuführen ist, welche gewisse Ahnlichkeit mit den Woben der Wespen haben und auch so benannt werden. Als Augenornament (Kind-arir) bezeichnet hingegen der Marind wiederum die Nautilusschale, womit Anklänge an die alte Bedeutung des Spiralornamentes nog lebendig zu sein scheinen. Aber auch sie beginnen zu verblassen; man spricht bereits überall von „Kindali" oder „Kindli" ich weiss nicht ob die Eingeborenen noch wissen was mit diesem Wort ursprünglich gemeint war. Aus dem Spiralornament entwickelten sich weiterhin die concentrischen Halbkreise (Fig. 21) bezw. offenen Rechtecke (Fig. 21a) welche als häufig wiederkehrendes Motiv auf fast allen Geräten (Kalkspatel, Zauberhölzer (Fig. 19), Ruder, Kanu (Fig. 22), etc.) eingeritzt oder aufgemalt werden. Seine Entstehung lässt sich am besten an den mit Spiralornamenten gezierten Lanzenschäften vom Digul- und den nördlichen Flüssen verfolgen, (Fig. 20

und 21). Werden die paarweise angeordneten Spirallinien der Länge nach durchschnitten so erhält man gerade dieses concentrische Halbkreisornament (Fig. 19). Aus ihm mag schiesslich das ebenfalls häufige Sternmotiv hervorgegangen sein (Fig. 21b). Soweit hat sich also das spiralförmige Augenornament im Laufe seiner Entwicklung umgewandelt.

Auf den Flechtwerken mussten notgedrungen die Spirallinien in geradlinige Formen übergehen; wir treffen auf den hübschen Betelkorben und Trauergewändern der Marind und ihrer Nachtbarstämme rechteckige Ornamente welche in der Tat als Augenornamente (Kind-arir, bezw. Tjur-u-tjur, *) bei den Jee-anim) genannt werden (Fig. 23 und 24).

In unverkennbarer Form kehrt hingegen das Augenpaar als Spiralornament auf den hübschen Pfeilen (Kaprau) der Jee-anim wieder, als deren Erfindung sie auch zweifellos zu betrachten sind. Hier ist auch die ursprungliche Bedeutung und Benennung (Tjur-u-Tjur) des Ornamentes noch lebendig, obschon es heute blos noch den Charakter eines Symbols hat, das auf eine ferne Entwicklung zurückblicken mag.

Realistisch ausgeführte Menschenegsichter begegnen uns hingegen auf den Tanzpfeilen der östlichen Nachbarstämme; die Marind selbst kennen nichts dergleichen.

Seiner Bedeutung nach ist also das Spiralornament bei den Marind nicht mehr oder kaum mehr geläufig. Die Dekadenz dieser Form ist hier eine vollständige geworden; blos als Dekorationsmotiv wird es noch sinnlos copiert und ist fast untrennbar mit den Geräten verbunden, mit denen es von den nördlichen Stämmen übernommen worden ist, ohne ihnen jedoch einen tiefern Inhalt zu verleihen, obschon eine Trommel ohne Spiralornamente unvollständig und undenkbar wäre.

*) Tjur = Auge.

Aber die Darstellung menschlicher Formen, und vor allem des Gesichtes oder das Hineinsehen derselben in natürliche Gebilde und Kunstobjekte, wird in Uebereinstimmung mit den animistischen Auffassungen auch hier wieder angestrebt, worauf wir nun etwas näher eingehen können. Es ist als wolle der Eingeborene durch Aufmalen und Einritzen von Gesichtern und Augen auch seinen Geräten ein gewisses „Etwas" einverleiben, ihnen Kräfte mitgeben, welche deren specifischen Eigenschaften steigern, deren Emanationen erhohen sollen. Als töne eine ornamentierte Trommel besser als eine schlichte, unverzierte, als treffe ein Pfeil mit Augenornamenten sein Ziel sicherer als einer ohne diese Beigaben u. s.w. Diese Tendenz, die Geräte und Waffen mit menschlichen Formen zu versehen, finden wir immer und immer wieder von neuem sich entfalten. Neue künstlerische Formen menschlicher Darstellungen werden hervorgebracht bis sie durch fortgesetzte Wiederholung und Verfestigung zum Ornament geworden den Höhepunkt ihrer Entwicklung erreichen, nunmehr nur noch als kultisches Symbol funktionieren, worauf die anfänglich realistischen Formen allmählich verschwimmen .und ihre Bedeutung verblasst, bis ein frischer Impuls stark genug wird um die abgegriffenen Gebilde neu zu beleben oder ganz neue zu schaffen.

Für das Gebiet von Inner-Neu-Guinea fehlen uns einstweilen wie gesagt die Kenntnisse um aus der Ornamentik weitere Schlussfolgerungen ziehen zu können. Ich schliesse daher wieder an die Marind-anim an.

Ihre Ornamentik, dh. diejenigen Formen die sie von den nördlichen Nachbarstämmen entlehnt haben, sind wie gesagt zu inhaltslosen und leeren Figuren erstarrt. Was sie hingegen auf ihren Wanderungen von Osten her mitgebracht, bezw. in ihrem neuen Wohngebiet ausgebildet haben, sind ganz andere künstlerische Motive die mit den Geheimkulten, vor allem dem Majo-kult und den anschliessenden Festen zusammenhängen, welche das ganze Streben und Denken der Eingeborenen beherr-

schen. Da treten uns weiterhin künstlerische Darstellungen entgegen, die durch die totemistischen Kulte und Feste genährt werden. Daher finden wir hier ein Ueberwiegen lebenskräftiger, realistischer Darstellungen, die unmittelbar der Natur entnommen sind, was gleichzeitig beweist dass die ganze Kultur eine relativ junge ist, die ihren Höhepunkt erreicht hat.

Ein anderer Impuls scheinen weiterhin die Kopfjagden zu bilden, auch an sie schliessen sich bestimmte Kunstäuserungen an wie z. B. das Motiv des Gabelastes (Ahat) an welchen die erbeuteten und präparierten Köpfe am Fest aufgehängt werden. Wir finden dieses Motiv in der Tat auf allen Geräten wiederkehren die irgend wie mit der Kopfjagd in Verband stehen.

Daneben zeichnen sich aber die Marind- und deren Nachbarstämme durch eine ausserordentlich rege mythenbildende Phantasie aus, die aus animistischen Anschauungen entsprungen fortwährend nach neuen Beziehungen sucht und das Hineinsehen der menschlichen Gestalt in Geräte und Naturobjekte in stärkstem Masse beeinflusst.

War es bei den Stämmen von Nord-Neu-Guinea der Ahnenkult der zur Darstellung menschlicher Formen anregte, so sind es hier und sehr wahrscheinlich auch bei den Stämmen am Digul- und den nördlichen Flüssen animistische Anschauungen, und die Auffassung nach denen alle Natur- und auch die Kunstobjekte aus dämonenhaften, aber menschen ähnlichen Wesen und Urhebern, den „Dema", hervorgegangen sind und als deren Abbilder erscheinen. Die menschliche Gestalt wird also in alle Objekte hineingesehen, als deren seeliches Princip sie angenommen wird und von der die für jedes Objekt specifischen Kräfte ausgehen. Die Lebenskraft oder allgemein gesagt das geistige Princip eines Objektes bezeichnet der Marind mit „Wih" womit bildlich z.B. eine Moluske oder ein Krebs innerhalb der toten Schale genannt wird, also stets derjenige Teil eines Organismus in dem das lebenskräftige Princip enthalten

ist. An einigen Beispielen möchte ich dies klar machen. So ist z.B. die Kokospalme aus einem Dema, einem menschenähnlichen Wesen hervorgegangen; daher das die Palme bis auf den heutigen Tag menschenähnliche Merkmale aufweist. Das ist vor allem die Kokosnuss mit den 3 Keimgruben die noch an den Kopf des Dema errinnert; der Stamm der Palme entspricht dem Fuss, die Blattwedel dem Haaren und im Zischeln derselben lässt sich noch heute die Stimme des Dema hören: „So redete einst der Kokos-Dema", würde der Marind sagen um die mythologischen Beziehungen der Kokospalme zu deren Urheber zu begründen. Oder ein anderes Beispiel:

Der Bogen war einstmals ein lebendes Wesen, ein Dema, die Sehne seine Gattin, der Pfeil deren Kind. Die Bogen und Pfeile die heute verfertigt werden sind blose Abbilder dieser mythologischen Wesen aber die Emanationen haben sich wie durch eine lange Ahnenreihe hindurch übertragen. Aber hiemit ist der Marind noch nicht zu Ende. Sein Bogen hat ein Nasen- (Angib) und Fussende (Tagu), hat Mund und Augen, das sind die Internodienrinnen des Bogenkörpers (der stets von Bambus verfertigt wird) und die Knospen überhalb derselben. Die Würzelchen darunter entsprechen hingegen dem Bart (Haz). Um seinen Hals hängt sich ihm die Gattin, d.i. die Bogensehne, während dem das andere Ende dem Copulationsakt entspricht. Seine Tochter ist der Pfeil, der zusammengesetzte Pfeil der Jee-anim, mit dem rot bemalten Schaft und dem Augenornament, während dem die andern Pfeiltypen der Mythe nach secundäre Nachbildungen des Dema-Pfeils sind und ehemals überhaupt nicht bekannt waren sowenig wie der Bogen.

Ein weiteres Beispiel ist die Trommel: Auch sie war ursprünglich ein Dema, und die Trommeln die heute verfertigt werden sind dessen Nachbildungen. Aber wiederum haben sich die Emanationen übertragen und machen das Gerät zu dem was es wirklich ist.

Auch die Trommel hat als Abbild des Dema einen Körper, Mund, Zähne, Augen wie sie der Trommel-Dema besass. Der Mund ist das bespannte Ende der Trommel, die Zähne die Harztropfen auf der Haut, mittels welcher die Schwingungen des Trommelfells abgestimmt werden; die Augen schliesslich entsprechen dem Ornament auf dem obern Trommelteil. [5]) „Kind damo Kaheipat" dh. „Sollst die Augen öffnen" spricht der Marindinese vor seinem Fest zu seiner Trommel damit sie voll und laut tönen soll und streicht mit der Hand über das erwärmte Trommelfell, damit es die nötige Spannung wieder erhalten soll. In gleicher Weise werden auch die Ruder mit den Augenornamenten besprochen damit sie das Kanu räscher vorwärts bringen sollen.

Der Einbaum wird im Gebiet der Marind-anim in seinem vordern Teil häufig als Menschengesicht ausgebildet, indem an der Plattform des Vorderstevens Augenwülste und eine Nase herausgeschnitzt werden die seitlichen Einkerbungen an der Bootwand entsprechen den Händen, der Bootkörper dem Leib (Fig. 22). Der Mythe nach ist auch das Kanu aus einem Lebewesen, einem Dema hervorgegangen, die aus Baumstämmen-verfertigten Kanu sind blose Nachbildungen in denen sich die ursprüngliche Gestalt des menschenähnlichen Dema in abgeschwächtem Grade noch erhalten hat.

Diese Beispiele lassen sich beliebig vermehren, aber ich glaube sie werden genügen um zu zeigen von welcher Bedeutung die künstlerische Ausbildung von Geräten in

---

[5]) Merkwürdigerweise wurden mir von meinem Gewährsmann nicht die Spiralornamente am untern Trommelrand als Augen bezeichnet sondern das stirnförmige Ornament auf der obern Trommelhälfte. Es zeigt dies deutlich dass das Spiralornament seiner ursprünglichen Bedeutung nach nicht mehr geläufig ist. Das Sternornament auf den Trommeln hat gleichfalls eine lange Entwicklung durchgemacht. Wir sehen es successive übergehen in Darstellungen vom fliegenden Hund einerseits und von menschlichen Gesichtern andrerseits.

der mythenbildenden Phantasie und den animistischen Aeusserungen scheinen mir doch nicht im Dienste dieser Neu-Guinea ist. Zweifellos bildeten sich die Mythen wie die vom Bogen oder Kanu erst secundär durch das Hineinsehen der menschlichen Gestalt in die natürlichen Formen der Naturobjekte und Ausbildungen von Geräten heraus, an welchen die lebhafte Phantasie der Eingeborenen reichlich Nahrung fand. Denn es wäre doch undenkbar dass so phantasiereiche Mythen, wie die vom Kanu oder Bogen zuerst und deren menschenähnliche Gestaltung infolge dieser entstanden wären, obschon andrerseits das menschliche Bildnis, das seinem Urheber dem Dema entspricht auch ohne dies einem jeden Objekte theoretisch zu grund liegt. Denn auch Objekte die gar nichts menschenähnliches verraten z.B. die Bäume und die Trommel werden so gedeutet. Da half dann die künstlerische Ausstattung der Objekte mit, ihnen menschliche Formen zu geben oder beizulegen als Mittel deren seeliches Princip bezw. deren Kräfte zum Ausdruck zu bringen in Uebereinstimmung mit der animistischen Auffassung. Daher versah man wahrscheinlich die Trommel mit einem menschlichen Antlitz oder gestaltete den Trommelgriff menschenähnlich (wie dies am Lorentzfluss der Fall ist) oder bildete das Kanu menschenähnlich aus und versah die Ruder mit menschlichen Gebilden. Aber alle diese künstlerischen Anschauungen der Eingeborenen von holländisch Südcomplicierten Auffassungen entstanden zu sein als vielmehr auf rein spielerische Weise und ohne anfänglich einen tiefern Zweck zu verfolgen.

Umgekehrt in Nord-Neu-Guinea. Hier haben ganz bewusste Vorstellungen wie der Ahnenkult mit seiner Kraftübertragung, die Darstellung menschlicher Formen als künstlerisches Motiv geschaffen, die sich dann längs des grossen Verkehrsweges, dem Sepik ins Innere von Neu-Guinea fortpflanzten und schiesslich auch ihren Weg nach dem Digul-Gebiet nahmen, wobei sie natürlich umgeformt, stilisiert wurden und ihre

ursprüngliche Bedeutung einbüssten. Als solche Kümmerform möchte ich vor allem das spiralförmige Augenornament ansprechen, das im Süden von holländisch Neu-Guinea blos noch als künstlerisches Motiv zu betrachten ist aber in der animistischen Auffassung der Eingeborenen eine nicht unbedeutende Rolle spielt und sich zu weitern Formen entwickelt hat.

Fassen wir nun zum Schluss nochmals die Motive zusammen auf welche die stets wiederkehrende Darstellung menschlicher Formen in der Kunst von holländisch Süd-Neu-Guinea zurückgeführt werden können, so möchte ich deren 4 nennen.

1) Der rein spielerische Antrieb, dem noch jeder tiefere Impuls fehlt und daher auch nur volkommen realistische Formen schafft. Wir finden solche zB. auf den Tabakpfeifen und Kalkkalebassen eingeritzt, gelegentlich auf Kanu aufgemalt u.s.w.

2) Der rein spielerische Antrieb möchte die Formen geschaffen haben, denen aber nachträglich animistische und mythologische Deutung beigemessen wurde. Die künstlerischen Darstellungen sind also mit der animistisch-mythologischen Auffassung verknüpft; sie wollen das wiedergeben was das Objekt einstmals war, bezw. aus was es hervorgegangen ist und als was es noch jetzt aufgefasst werden kann. Dahin gehören meines Erachtens die meisten künstlerischen Darstellungen von menschlichen Formen in unserem Gebiet. Nach Ansicht der Eingeborenen von holl. Süd-Neu-Guinea (spec. der Marind-anim) sind alle Objekte aus Dema, den menschenähnlichen Urwesen und Urhebern hervorgegangen, daher sie auch heute noch als deren Abbilder und Abkömmlinge erscheinen.

3) Bestimmte und bewusste Vorstellungen waren von Anfang an bei der künstlerischen Ausstatung eines Gerätes oder der Ausbildung eines Objektes massgebend gewesen. Das war notwendigerweise der Fall bei den Objekten die mächtige Kräfte in sich schliessen und abgeben mussten, also allen Kultobjekten, wie den

Zaubergeräten, Amuletten, Schwirrhölzern, Masken, u.s.w. Diese sollen ein bestimmtes Tier oder dämonenhaftes Wesen darstellen so zB. die Zauberhölzer der Marind eine Schlange, oder die Zaubernuss ein Schweinchen und die Schwirrhölzer einen Dema verkörpern. Die Kräfte deren sie noch bedürften, werden ihnen dann auf verschiedene Weise inspiriert. Bei den Tanzmasken und Tanzemblemen braucht dies natürlich nicht immer der Fall zu sein wie zB. bei den Marind-anim; sie wären also somit unter 1) zu rechnen.

4) Als 4tes Motiv wäre schiesslich der Ahnenkult zu nennen. Die menschlichen Formen auf Geräten und Waffen wurden wie die Ahnenbilder als Medien angefertigt von denen Kräfte ausgingen. Ihre Hauptverbreitung hat diese Kultform wie gesagt im Norden von Neu-Guinea. Wie man aber bei der nähern Betrachtung sehen wird, lassen sich die 3 letzten Fälle nicht scharf gegen einander abgrenzen, sie scheinen vielmehr in einander überzugehen und zu verschwimmen, umsomehr als auch die Vorstellungen der Eingeborenen keineswegs klar und durchsichtig sind und mänistische Anschauungen in den meisten Fällen mit hinüberspielen. Die bewusste Darstellung menschlicher Formen möchte ich somit ganz allgemein als ein Ausdrucksmittel betrachten, deren seeliches Prinzip von dem die Emanationen ausgehen zum Ausdruck gebracht werden soll und das nur durch ein höheres Lebewesen sinnlich wiedergegeben werden kann.

Houtleveranties onder de O. I. Compagnie

door

E. H. B. Brascamp.

III. Memorie en Instructie voor den Resident van Japara Bernhard Volsch van 20 Februari 1652.

(uit het Koloniaal Archief No. XXXII.) [1]

Bij memorie van den 5en December 1651 [2]) was den Opperkoopman Joan Goessens, die door de Hooge Regeering in commissie naar Japara was gezonden om een onderzoek in te stellen naar de handelingen en het beheer der Residenten aldaar, B. Volsch en J. Backer, opgedragen den eersten dezer met het jacht De Zeemeeuw, waarmede hij de reis van Batavia naar Japara maakte, herwaarts te doen vertrekken, om aldaar of elders zijnen dienst te verrichten, terwijl de onderkoopman Backer te Japara kon verblijven en na ontvangst van eene instructie door hem met de waarneming van het Comptoir belast kon worden tot nader ordre.

Na zijne commissie verricht te hebben en dus Backer als Resident te Japara achtergelaten te hebben, keerde Goessens naar Batavia terug. Het door hem ingediende schriftelijke rapport is in het Rijksarchief alhier niet aanwezig en ook het Daghregister van Batavia van 1652

---

1) Het nummer XXXI (II) dezer serie artikelen verscheen in dit Tijdschrift, deel LIX (1920), blz. 451 e. v.

2) Zie de Bijlage V van mijn: Houtleveranties uit Japara onder de residenten B. Volsch en J. Backer in 1651, opgenomen in dit Tijdschrift, deel LIX (1920), blz. 467 vv.

ontbreekt. Wij verkeeren dus in onzekerheid betreffende den uitslag van de commissie.

Echter leest men in de Resoluties van Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië van den 16en Februari 1652:

„Alsoo by't schriftelycke als mondelinge rapport van den Oppercoopman Joan Goessens, met de Zeemeeuw van Japara alhier geretourneert, verstaen, hoe aldaer wel twee scheepsladingh Houtwercken opgecocht ende gereet waren leggende, soo hebben in Raade goetgevonden ende geresolveert, dewyle alhier om Houtwerck, als 't cromhout, seer benodicht syn, de Fluytschepen Den Coninck van Poolen datelyck aenteleggen ende derwaerts aftevaerdigen ende De Smient, die alhier binnen 5 à 6 dagen van Onrust (daer versien wert) staet te comen, mede alsdan datel. te laten volgen, alsoo alhier met liefst tydich genouch de retour connen zyn, om noch voor d' eerste besendinge naer de Noordt, daertoe geprojecteert syn, te connen gebruyckt ende aengelecht te werden. Ende met den Coninck van Poolen den ondercoopman Bernhard Volsch met behoorlycke Instructie te versien, weder derwaerts te laten keeren, om aldaer van den ondercoopman Backer van 's Comps. effecten behoorel. transport overtenemen, ende denselven om anderwaerts gebruyckt te werden met 't eerste schip herwaerts te laten comen, ende hy Volsch aldaer voortaen als Opperhooft wegens 's Comps. negotie als verderen bedryffs te verblyven, ende verrichten, 't geene hem by Instructie ordonneren." [3])

Het onderzoek naar de gedragingen van Volsch schijnt dus niets bezwarends tegen hem opgeleverd te hebben en werd hij opnieuw naar zijne vroegere standplaats gezonden, voorzien van eene „Memorie by forme van Corte Instructie", gedateerd 20 Februari 1652.

Aangezien het hier de eerste, bewaard geblevene, in-

---

[3]) Koloniaal Archief 574. Bataviasche Resolutien 1652.

structie voor eenen resident op Japara, dus op Java betreft, wordt zij hierachter weergegeven [1]), vooral ook omdat er nog eens duidelijk uit blijkt, dat niet in de laatste plaats deze oudste blijvende vestiging der Nederlanders in Midden-Java tot oorzaak had de behoefte der Compagnie aan houtwerken, die zij nergens anders zoo goed en goedkoop kon bevredigen als op Java. Wanneer dus op Java misschien eens geene djatibosschen aangetroffen waren geworden, wie weet, of de Compagnie dan wel reeds zoo *vroegtijdig* overgegaan ware tot de vestiging van een blijvend comptoir te Japara, en hoe geheel anders dan wellicht het aspect onzer koloniale geschiedenis zoude geweest zijn. De djatibosschen waren de buit, die ons naar Java lokte.

Uit de Instructie blijkt dan o.a. het volgende.

G. G. en Raden zeggen tot een inleiding, dat het hem, Volsch, „ontwyffel. genoechsaem bewust moet wesen, op wat consideratien ende insichten van wegen de Comp. plaets op Japara begrepen hebben", n.l. op den voorslag door den Soesoehoenan aan den ambassadeur R. Van Goens indertijd gedaan, maar dan ook „ten anderen, om ons soo nu en dan van benodicht timmerhout te connen dienen, als oock met eenige bequame vereyste Jachten, vermits de bequame gelegentheyt, ende goetcoop hout, aldaer op te laten setten". Er waren dan ook twee jachten op stapel gezet, waarvan de aanbouw aanvankelijk goed vorderde, doch daarna schenen de Javanen gemeend te hebben, dat de Compagnie „om deselve grootel. benodicht zynde", zij „haar" door telkens belemmeringen in den aanbouw te veroorzaken (al was het ook zonder voorkennis van den Soesoehoenan), van de residenten „telckens de handen naer haren begeerigen aert gesalvt" zouden kunnen krijgen. Volsch moest daarom maar het air aannemen, alsof de Compagnie aan de geheele vestiging te Japara niets gelegen lag, en zij er alleen een Comptoir op na hield om den Soesoehoenan een genoegen

---

[1]) Bijlage I.

te doen, eene houding die in de eerste jaren der vestiging te Japara telkens opnieuw aan de Residenten wordt aanbevolen aan te nemen.

Bernhard Volsch is bestemd als eerste persoon, als Opperhoofd te Japara te resideeren; hij moet „Comps. effecten aldaer in behoorl. forme, gel. sulcx behoort" overnemen van den onderkoopman Jacob Backer, die met den assistent Dircq Jacobs Fray, welke al met Rykloff van Goens te Japara was aangekomen [5]), naar Batavia terug moet keeren; maar omdat het toch wenschelijk is, dat er iemand aanwezig zij, om wanneer Volsch door ziekte, reizen of anderzints verhinderd is, hem te vervangen, zenden Hunne Hoog Edelhedens den assistent Barent Hunius met hem mede, om als tweede te Japara te fungeeren.

Aan Volsch wordt nog eens speciaal medegedeeld, dat het „de Intentie blyft", in de eerste plaats „tot sincere onderhoudinge van de geaccordeerde alliantie", en van den inkoop van rijst, suiker, enz. te Japara een comptoir te hebben, maar vooral „tot de spoedige bevorderinge van Houtwercken, wel verstaende zoodanige, als voor desen ten dienste zyn gevordert, ende noch volgens modellen benodicht mochten wesen", maar hij moet daarbij „de Comp." en zichzelven „buyten laste houden".

Na aankomst te Japara behoort hij zich dadelijk bij den Gouverneur „Pastramangala" [6]) te presenteeren; dezen de medegenomen schenckagie te offreeren, en dan zoo spoedig mogelijk naar Rembang en „Caringananght" te zeilen, om te zien hoe het met den bouw der jachten, reeds onder Schouten begonnen, staat, en mochten de

---

[5]) Zie Bijlage II van mijn: Stichting van een comptoir te Japara en de Opperkoopman Dirck Schouten als eerste Resident in 1651, opgenomen in dit Tijdschrift, deel LIX (1920), blz. 441 e.v.

[6]) In de Bijlage II, bedoeld in noot 5) hierboven heet de regent Patramangala; zie verder ook beneden, waar hij Patra Mengale heet.

regenten Natairnawa en Patra Mêngale niet bereid zijn, waarom hij „uit onsen name simpel., doch met fatsoen versoeck doen" moet, te helpen de vaartuigen gereed te maken, dan wordt hem gelast, de werklieden, gereedschappen en materialen medetenemen naar Rembang en het jacht aldaar, dat verder gevorderd is dan in Cariganangh, trachten (hoewel onafgewerkt) te water te laten, en naar Batavia te doen verzeilen. Mochten de Javanen zulks niet toelaten, dan is het wenschelijk toch al het werkvolk en materialen mee naar Japara te nemen, om elken schijn te vermijden, als of de Compagnie iets aan het jachten bouwen op Rembang gelegen is. De kiel voor een derde jacht, die reeds gelegd werd, behoort met de overige nog te bekomen kromhouten naar Batavia gezonden te worden, om daar verder afgemaakt te worden.

Ook voor de overige negotie, in cleeden, suiker, rijst, was, etc. worden instructies gegeven. De uitstaande voorschotten daarop moet getracht worden binnen te krijgen en geen nieuwe verleend worden, behalve op houtwerken, op welke „wy Ul. soo strict niet willen binden". De Engelschen, die toen nog eene logie op Japara hadden, moet men voortgaan „met minsame courtoisie, gelyk zy gewoon zyn" te bejegenen, „zonder veel gemeenschap te gebruyken", of 't mocht hem gaan als den Resident De Dieuw in Bantam, die na een feestmaal „voor 't affscheyden met vuyst ende Rottangh sause zoo danich overgoten wierde, dat buyten kennisse ende als doot bleef leggen"!

Thys Pietersz (de boomwachter!), „die vermits in de Javaense tale promt is, ende vrypasticheyt heeft, om by de groote zyn woort redelick te doen", gaat met Volsch weer mede om te onderhandelen met de regenten, waarna hij naar Batavia moet terug keeren.

Betreffende Volsch's werkzaamheden na zijne terug-

komst te Japara, als vierde resident aldaar, in een volgende bijdrage.

E. H. B. BRASCAMP.

Den Haag, Augustus 1918.
Buitenzorg, October 1920.

Bijlage I.

„MEMORIE by forme van CORTE INSTRUCTIE tot naerricht voor den ondercoopman BARNARD VOLSCH, gaende met het fluytschip De Coninq van Poolen naer Japara omme aldaer als Eerste Persoon te resideren. [1])

Op wat consideratien ende insichten van wegen de Comp. plaets op Japara hebben begrepen, moet ontwyffel. Ul. genoechsaem bewust wesen des geen extensie daervan doen sullen, maer eenel. seggen sulcx als een toetssaecke principael. geschiet op den voorslach voor desen by den Sòusouhounangh gedaen tegen den Oppercoopman Rycklof van Goens, ten tyde in ambassade derwaerts was, ten anderen omme ons soo nu en dan van benodicht timmerhout te connen dienen, als oock met eenige bequame vereyste Jachten, vermits de bequame gelegentheyt ende goetcoop hout aldaer, op te laten setten, gel. reede met 2 dos. onderstaen hebben, die in 't eerste gewenste voortganck hebben genomen, maer met misnoegen als nu vernemen met veele fastidien daerinne ten hoogsten werden geobsteert, latende die infidele natie hun voorstaen,wy om deselve grootel. benodicht syn, dierhalven de bevorderinge van dien, dagel. als van hooger handt comende beletten, op insichten om telckens naer haren begerigen aert de handen gesalvt te crygen, over welcke als andere fastidien meer, voornemens waren schriftel. aen de Mayt. (buyten wiens kennisse ende meeninge wy vertrouwen sulcx geschiet) te doleeren, maer om considerate redenen maer blyft, om daerdoor by de grooten in geene verwyderinge ende consequent meerder nadeel te behalen, maer door andere wege ons misnoegen ten Hove te doen hooren, met vertooch ons aen die plaets, veel min aen de weynige voordeelen aldaer te behalen zynde, niets gelegen laten, maar eenl. tot genough van den Sousouhounangh ende bewys van onse oprechte genegentheyt tot onderhoudinge van den gemaeckten vreede zyn verblyvende, om dan hierinne onder die nydige ende superbe, doch onredel. humeuren omsichtich te gaen, wij ons op Ul. ervarentheyt, aldaer becomen, sullen gerusten.

Ul. sult dan met gedachte schip in des Heeren name dadelyck onder seyl gaen ende de reyse naer Japara spoedigen en ter aencomste U dadel. aen lant ende by den Gouverneur Pastramangala vervoegen, ende hem neffens onse groete bekent maecken, dat Ul. zyt gesonden om tot des Mayts. welgevallen aldaer te blyven resideren; dienvolgende, dat hy met genegentheyt t'onswts. met syne wedergunste wil betoonen ende tot teecken van dien

[1]) Koloniaal Archief 779. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1652.

Ul. vooreerst de hant bieden om alle de houtwercken, zoo veel in voorraet mochte wesen, op spoedichste t'imbarqueren tot welcken eynde dit ende het noch te volgene schip expressel. zenden & a., overleverende ondertusschen de neffensgaende erkentenis, bestaende uyt 2 Mataramse gobars, 2 zyde chindes, 2 cty. amphioen ende een kelderken gedistileerde Haare wateren ende het briefken door den Hr. ontfanger uyt onse naem ten dien eynde gesz. Om het welcke wel te bevorderen ende de schepen sonder eenich het minste tytversuym weder herwaerts te laten keeren, wy Ul. tot een preuve op 't serieuste gerecommandeert ende bevolen laten; Edoch by weygeringhe (des niet vertrouwen) is 't, dat door haer gewoonelycke irresolutie ende traineringen den tyt oogenschynl. zoude verloopen om gedachte schepen tot nodiger dienste na de noort te gebruycken, zoo zal Ul. deselve naer fatsoenl. gedaene insinuatie om verachteringh in Comps. emportante diensten voortecomen, soo als zyn, laten retourneeren, zonder U te betoonen, om 't hout, zoodanich als zy imagineren, benodicht te wesen.

By obtenue van afschepingh sult geen tyt laeten verlooren gaen, zoo met het gecochte als gecontracteerde hout in voorraet ende by de wercken zynde, maer alle mogel. vlyt daertoe aenwenden, voornamentl. cromhouten, als sware balcken ende plancken, daerom nu present verlegen zyn.

Het sal oock nodich wesen, Ul. sich metten eersten naer Rambangh ende Cariganang vervoecht om inspectie te nemen op de gelegentheyt en de voortganeq der opgestelde Jachten, ende ondervindende, dat gel. op Ul. vertrecq de wercklieden ons onthouden, ende des de opbouwinge verhindert te blyven, zoo sult aen den Tommagon Natairnawa ende Patra Mengale Gouverneur dier plaetse, neffens onse behoorlicke groetenisse, uyt onsen name simpel. doch met fatsoen versoeck doen, dat hare gunste t' onswaerts genegen syn om hooger intercessie (sulcx ongaerne doen zouden) voor te comen, 't welcke over dien bouch evident niet willende effectueren, soo wert Ul. mits desen geordineert, om mede te betoonen, hoe weynich ons daer aen gelegen laten, alle de wercklieden, gereetschappen, matrialen &a. van Cariganangh naer Rambangh te transporteren om het opgestelde Jacht (aldaer vry verder als het ander in den opbouw zynde) by toelatinghe met ernst aen te vangen ende te water te brengen, om ons 't sy dan achter het eene of andere schip herwaerts gesleept, ofte met opgereefde Rompen ende cleen zeyl int begin van 't veranderen van des mousons, ons toe te mogen comen, ende alhier voltoyt werden. Edoch off sulcx al mede geen voortganck conde nemen, maer wederhouden mochten werden, zoo zult Ul. met al ons volcq daer-

aen werkende, neffens gereetschappen, matrialen &a. naer Japara vervoegen, maeckende mine de jachten, zoo verre syn, in hun wesen te laeten, ende ons volcq (volgens ordre) naer Batavia te versenden, alsoo dus lange de vertreckinge des selfs getardeert hebbende, het op 1 à 2 maenden vorder tardance niet aencomen zal, ende vertrouwen zy door zulcx wel omsichtiger werden zullen.

De Steven ende kiel tot oprechtinge van een derde Jacht in voorraet leggende, sult metten eersten herwaerts renvoyeren met soodanige diergel. meer, als oock daer toe vereyste cromhouten, als sult connen bemachtigen, zullende hier beter als daer bestelt werden.

Den Opperstierman Adam Evertsen Claver zult neffens Ul. mede derwaerts nemen om behoorel. inspectie van gedachte Jachten te hebben, ende ons op ons voornemen in advys contentement te connen doen.

Gelyck gesecht, zoo wert Ul. derwarts geordonneert om als eerste persoon op Japara te resideeren op vertrouwen van becomen experientie ende kennisse der humeuren dier natie, als de gedaene opofferinge ende belofte van fidele vigilantie en opmercking ten dienste van de Generaele Comp., gel. met eede verplicht zyt; achtervolgens dien zoo zult uyt crachte deses den ondercoopman Jacob Backer van alle des Comps. effecten aldaer in behoorl. forme, gel. sulcx behoort, transport vorderen, ende doen laten, gedachtich zynde, alvooren te vereffenen, in te vorderen ende liquide te stellen alle zoodanige uytstaende schulden, posten ende partien, als eenichsints zal connen wesen ende uyt de Boeckiens mogen blyken ende alles zuyver ende claer mach blycken, als wanneer de boeckiens sluyten ende accurate copien ons metten eersten toesenden zult, om in d' Bataviase boecken ingetrocken te werden, ende met die Reecq. liquide te mogen gaen. Gedachte Jacob Backer ende den asst. Dircq Jacobs Fray sult, om redenen ons daertoe moverende, met eerster gelegentheyt laeten herwarts keeren om herwaerts tot meerder dienste van de Generaele Comp. gebruyckt te mogen werden.

Ende alsoo om den geringen ommeslach aldaer naer behooren te dirigeren een persoon genoech zy, soo hebben echter geraden gevonden Ul. tot adjunct by te voegen, om by vertrecq, uytreysch, sieckte off andersints niet verlegen te blyven, maer altoos yemant, kennisse van zaecken hebbende, in loco te wesen, den assistent Barent Hunius, naer getuygenisse een Jonchman van goet humeur zynde, met wien wy Ul. ordonneeren in alles communicatyf te gaen ende breedel. conversatie ende eenicheyt houden, opdat volcomen kennisse mach becomen, om ten opsichte als gesecht, practica te mogen werden, dat Ul. ten dienste van de

Generaele Comp. hoochlycq gerecommandeert blyft. Gem. adsistent Barent Hunius hadden wy gedacht op zyn versoecq eenige verbeteringe toe te voegen, maer hebben hetselve uytgestelt tot de expiratie zynes verbonden tyts als wanneer wy naer zyn capaciteyt ende meriten, zoo als daer van uyt Ul. schryven van daer zullen onderrecht werden, ten dienste der G. Comp met hem zullen handelen, waer op sich vryel. mach rusten.

Als vooren gerecht, zoo zult niet naerlaten immers zoo veel mogel. is ende dat voor 't vertreck van Backer alle uytstaende schulden in te vorderen ende loopende partien te vereffenen ende in de boeckxkens afschryven; Ul. voortaen wachtende van vordere, insonderheyt merkel. schulden te maecken, zynde een natie (gel. Ul. zelve voorgeeft), die niet te vertrouwen sy.

Gelyck vooren aengeroert, soo blyft de Intentie om te doen blycken ons aen die Plaets niet vorder gelegen te wesen, als tot sincere onderhoudinge van de geaccordeerde alliantie, 't welck Ul. oock ernstel. gerecommandeert blyft, alsoo promptel. naer te comen, zonder iets te doen blycken, ons ergens anders om te doen zy, 't sy dan in 't begeren tot opsamelinge ofte creditere tot bevorderinge van zuyckeren, wasch, rys ofte diergel. wercke zobere negatie daerop te hasardeeren, te meerder Rys ende verdere nootelyckheeden, daer vallende, abondant herwarts aengevoert werden, maer tot de spoedige bevorderinge van Houtwercken, wel verstaende zoodanige, als voor desen ten dienste zyn gevordert, ende noch volgens te senden modellen benodicht mochten wesen, willen wy Ul. soo strict niet binden, echter met die insichte ende bevel dat daerinne circumspect ende matelycq gegaen werde, oock dat, naer den Eysch, goet, durabel ende bequaem hout becomen mogen, om als voorsz. de Comp. ende Ul. buyten laste te houden.

De 370½ pcol. zuycker jongst met de Zeemeeuw becomen, valt seer slecht, sulcx de Comp. ondienstich is, derhalven de bevorderinge van dien gestaeckt dient ende geen meer versamelt, als 't bedragen van 't contant, daerop reede uytgestelt ende dat dan oock voor zuyver leverbare ware mach verstrecken, drooch, wit, ende wel gegreynt, welcke voorcomende tot civilen pryse mocht voor contant aenslaen, zonder daerin het minste te Iveren, alsoo bereets desen Jare meer van die spetie versien zyn, als benodicht, ende ons weynich aengelegen laten, off onse vrunden, d' Engelsche, by becomen secours voor geringh gedeelte daerinne participeren.

In 't venten der cleeden hebt Ul. mede niet te verhaesten, veel min op credit uyt te setten, zynde des Comps. negotie in dien, ten reguarde van de geringe quantiteyt, die aldaer vertiert wert, ende de zobre voordeelen daer op als noch behalen, te respectabel, om

ens daer aen aldaer gelegen te toonen, wes beter stil geseten tot beter gelegentheyt, ende dat door andere daerinne zoo hevich, gelyck tot noch bespeurt hebben, niet gevigileert werde.

By jongst gedaene transport bemercken mede onder anderen, dat g' annotteert staet veele, maer voornamentl. onder de cleeden, bedorven, dat hier alsoo niet connen approbeeren, maer sufficante reden in de Boeckiens voor 't sluyten gegeven moeten werden.

De Logie ofte wooninge, op maniere van 't model by den Oppercoopman Goosens herwaerts gebracht, bevalt ons wel, ende oordeelen als noch genoechsaem bequaem te wesen, tot 't gene aldaer te verrichten hebben.

Publycq geselschap ende conversatie met die van de Engelse Comp. sult excuseren, zoo veel het respect ende gerustheyt ten dienste van de Generaele Comp. can gedoogen, om onlusten met haer voor te comen, gel. onsen resident De Dieuw jongst op Bantam is wedervaren, die op het scheydmael van den president Pennisson feestel. genodicht, ende wel getracteert zynde, voor 't affscheyden met vuyst ende Rottangh sause zoo danich overgoten wierde, dat buyten kennisse ende als doot bleef leggen. Laet Ul. sulcx ende andere meer haer maximen tot exempel dienen, bejegende haer met minsame courtoisie, gel. zy gewoon zyn, zonder te veel gemeenschap te gebruycken, blyvende ondertussen geensints naerlatich ons van haer gedoente, als vordere passerende staatszaecken als de commertie aldaer raeckende, by alle occurentien promt advys te dienen.

By voortganck van 't Jacht ofte Jachten gelyck vooren gemelt, zoo wert Ul. gerecommaneert den opperstierman Claver behoorl. de behulpel. handt te bieden tot uytvoeringe zynes opgeleyde chergie onder dat rouwe volcq, hem adsisterende in alle redelyckht. ende nootsaekel., zoo veele ten dienste van de Generaele Comp. zoude mogen vereysen.

Van wasch zyn sober versien, becomelycq zynde sult ons daer van tydelycq dienen te provideren.

Met Ul. gaet derwaerst Tys Pieters, die vermits in de Javaense tale promt is, ende vryposticheyt heeft, om by de groote zyn woort redelyck te doen, zoo sult hem allesints by laeten wesen ende na verrichter zaecken met dit schip weder herwarts zenden.

Ende alsoo wy op alle onverwachte voorvallen gene punctuele ordre cunnen geven, zoo sullen ons aen de voorhenen successive gegeven Instructien ende advysen gedragen, Ul. recommanderende deselve in allen delen te onderhouden, ende te achtervolgen voor zoo veel deselve in desen niet zyn contrarieerende. Weest in alles selfs een goede voorganger, onderhout goede ordre onder 't volcq, opdat die natie geen oorsaecke van onlusten gegeven werde, waer-

mede aflatende, wenschen Ul. een voorspoedige en behouden reyse ende den zegen des alderhoogsten in Ul. verrichten. Amen.

In 't Casteel Batavia, den 20en February 1652. Was geteeckent. Carel Reniersz., *enz.*"

IV. Houtleveranties te Japara onder den Resident B. Volsch in het jaar 1652.

(Uit het Koloniaal Archief XXXIII).

In een vorig artikel [1]) werd medegedeeld de Memorie en Instructie voor den nieuw aangestelden resident van Japara, den onderkoopman Bernhard Volsch van 20 Februari 1652. Deze bijdrage behandelt thans het tijdvak van zijn aankomst te Japara en overname van het comptoir aldaar van den onderkoopman Jacob Backer tot aan de komst van den ambassadeur aan den Soesoehoenan van Mataram Ryckloff van Goens te Japara in midden September 1652.

De stof daartoe leveren voornamelijk de brieven door de Hooge Regeering te Batavia aan Volsch geschreven van 18 April, 17 Mei, 11 Juli, 27 Juli en 15 Augustus 1652, welke achterstaande in uittreksel worden weergegeven, voorzoover van belang hier. De missiven door Volsch zelven aan Hunne Hoog Edelheden te Batavia geschreven, gedurende dien tijd, zijn helaas niet aanwezig in het Rijksarchief alhier.

Uit den eersten brief van 18 April [2]) blijkt, dat tengevolge van de strubbelingen met de regenten van Japara verscheidene te Batavia tehuishoorende vaartuigen ledig van Japara terugkeerden, waarom de Hooge Regeering Volsch verzoekt haar daaromtrent nader in te willen lichten, ten einde bij het in den aanstaande te doene gezantschap naar den Mataram bij den Soesoehoenan daarover „wacker te doleeren"!

Ten dienste van de nog steeds in aanbouw zijnde

---

[1]) Zie: Memorie en Instructie voor den Resident te Japara B. Volsch van 20 Februari 1652, in dit Tijdschrift, deel IX, 1921, blz. 132 vv.

[2]) Bijlage I.

jachten te Rembang worden den opperstuurman Claver smeekolen toegezonden, die deze blijkbaar toen nog niet in de gelegenheid was in het houtrijke Rembang aan te maken, of aan te koopen.

Uit den tweeden brief, van 17 Mei, [3]) blijkt, dat Volsch in zijn antwoord-missive van 6 Mei aan de Hooge Regeering had geschreven, dat al de kwellingen van de zijde der Japarasche Regenten niets anders ten doel hebben als van ouds „om eenige schenckagie te mogen crygen", en zij daartoe den afbreng van de houtwerken voor Batavia bestemd en tot den opbouw der vaartuigen, belemmeren. De regenten „Pattromangale en Nategenawa" echter hebben, bij hunne terugkomst van het Hof, van den Soesoehoenan de pertinente toezegging gekregen, dat er licentie tot de scheepstimmeragie en den uitvoer van houtwerken moet verleend worden. Gouverneur-Generaal en Raden verzoeken Volsch dan ook ten spoedigsten de weldra te komen fluyt De Salm, benevens het eerste gereed gemaakte jacht te „Caraganangh" „volgepropt met houtwerken" over te sturen, liefst ook met wat voor- en achter-stevens en kielen, — om die te Batavia verder aftebouwen, — beladen, terwijl het tweede jacht te Rembang in aanbouw zoodra mogelijk moet beeindigd worden.

Volgens de „Ordre voor den schipper Jan Springer, gaende op het fluytschip De Salm als opperhooft van hier naer Japara, waernaer sich sal hebben te reguleeren" [4]), welke hier niet overgenomen wordt, vertrekt dit schip den 23 Mei 1652 naar Japara.

Uit den derden brief van 11 Juli [5]) per „Barent Hunius met Comps. Tingang gesz.", blijkt echter, dat niet alleen De Zalm, maar ook nog twee andere schepen onverrichter zake van Japara te Batavia teruggekeerd zijn, zonder houtwerken medetebrengen, „dat voorwaer

---

[3]) Bijlage II.
[4]) Koloniaal Archief 779, Bataviasch Uitgaand Briefboek 1652.
[5]) Bijlage III.

verdrietich valt tot geen cleene prajuditie van de Comp.". Volsch laat per deze schepen weten, dat twee gezanten van den Soesoehoenan, onder den schijn van paarden te koopen, naar Batavia vertrokken waren, medenemende „een cleen brieffken van de Mayt.".

Zooals uit de missive van 11 Juli blijkt keeren deze afgezondenen „Wangsapade en Chittra Nala", den 9en Juli naar den Mataram terug, met een schrijven van de Hooge Regeering gedateerd 8 Juli 1652, [6]) Gouverneur-Generaal en Raden stellen zich daarin op het standpunt, dat het naar des Soesoehoenans believen is om den uitvoer van rijst en houtwerken te verbieden, „zonder aen yemants wetten in sulcx gehouden te wesen", en dat zij moeten aannemen, dat hij „'t selve niet buyten considerabile redenen gedaen hadt". Echter hopen zij, dat Zijne Majesteit onderzoek doende naar de waarheid, wel zal vernemen, dat „eenige menschen ons trachten odieux te maecken", en dat vergunning tot den uitvoer van het hout zal verleend worden. Tevens kondigen zij aan, dat zij binnenkort „een aensienl. besendinge" zullen doen onder den kapitein der burgerwacht Hendrik van Gent, eerste Raad van de Stad Batavia.

In de Resoluties van Gouverneur-Generaal en Raden van Indië van Woensdag 3 Juli 1652 [7]) leest men over dit gezantschap het volgende:

„Alsoo hier op den 29en der verleedene maent wegens den Sousouhounangh Mattaram Wangsa Pada ende Chittranalla als Gesanten waren g'arriveert ende ter audientie verschenen onder andere redenen van des Majts. goede genegentheyt tot onderhoudinge van de gemaeckte vreede, achtervolgens de verdrachspoincten tusschen syne Mayt. ende d'E. Comp. aengegaen, dat alle jaeren van wedersyden tot onderhoudinge van een goede vaste ende onverbreeckelycke vrundtschap Gesanten souden

---

[6]) Bijlage IV.

[7]) Koloniaal Archief 574, Bataviasche Resoluties 1652.

gesonden werden tot die eynde van Syne Mayt. expres nu gesonden waren gecommitteert alsmede speciale ordre hadden deesen Raade voor te houden, oft mede nu onse Gesanten niet aen den Mataram souden committeren ende wie die souden wesen, wanneer ende waermede van hier vermeenden te senden, om den Sousouhounangh daervan te dienen, opdat ordre mochte stellen, deselve in syn landt comende, met behoorlycke eere ontfangen ende boven gebracht wierden; dieshalven draecht d'Edle Heer Gouverneur-Generael aen deesen Raade voor, wat men ten dienste der E. Comp. op 't selve besluyten ende de Gesanten in antwoorde dienen sal. By desen Raade sircumspectel. overwogen ende geconsidereert van hoe grooten gewichte ende gevolghe het sy, dat d'E Comp. by dese occurentie der tyden metten Sousouhounangh Mattaram in vrede blyven sitten, soo hebben goetgevonden ende geresolveert, dat noch van deese maent ofte soo haest sal cunnen geschieden, in conformite van 't contract, besendinge aen den Sousouhounangh Mattaram neffens een eerlycke te beramen schenckagie sullen doen, ende tot uitvoeringe geseydes legaetschap, overleveringe der presenten, als 't gene, wes meer aen den Sousouhounangh voor te doen draegen ende te verrichten hebben, daertoe te employeren ende gebruycken als wel bequaemst (ende genegen synde sich daertoe te laten employeren) Sr. Hendrick van Gendt, vice-preses van 't Eerwaerdige Collegie ende Captn. der Nederlantse burgerye alhier, als den ondercoopman Petrus Ceporinne, beyde in de Maleytse Tale wel ervaren, nevens Intchie Amath, Captn. van de Maleytsche Ingesetenen alhier, welcke onse resolutie op naermiddach des Mattarams Gesanten ter audientie comende tot hare naerichtinge sullen bekent maecken."

In de bovenaangehaalde missive van 11 Juli schrijven Hunne Hoog Edelheden verder aan Volsch, dat zij gaarne den ambassadeur dadelijk gestuurd hadden, maar het nog uitstellen tot de aankomst van de verwachte

vloot uit Patria. De Mataramse gezanten hadden nl. bericht, dat het den Soesoehoenan aangenaam zou zijn om Van Goens nog eens bij zich ten hove te zien verschijnen, en „ten ware in 't principaele zaysoen des jaers van 't aencomen ende afvaerdigen der scheepen," zouden ze dezen dan ook liever gezonden hebben. Echter hopen ze, dat Van Gent, „hebbende deze Landen lange gefricquenteert ende der Indianen humeuren doorgront," ook wel contentement zal geven. Zij verwachten voorts van het aan de twee afgesondenen medegegeven schrijven reeds, dat licentie zal verkregen worden tot den uitvoer der jachten met de houtwerken en bevelen Volsch „citto citto" daarvan in advies te dienen. Hem wordt verder opgedragen zich gereed te houden om met den ambassadeur „sich mede naer boven te begeven om U persoon voor de Mayt. te vertoonen, 't sy tot verblyf of tot nader ordre".

Nog eens blijkt duidelijk, dat de vestiging te Japara geschiedde om zich „(des doenlycq zynde) ons van eenige noodelyckheden *als principalyck timmerhout te versorgen* [8]) sonder te bethoonen ons aen Rys ofte andere te negotieeren coopmanschappen benodicht te wesen, om die perfidieuse natie geen voet te geven, gelyck hun imagineren ons ten hoogsten gelegen zy".

Ook geschiedde toenmaals de handel in sandelhout reeds via Macassar, gelijk die plaats tot de jongste tijden toe de stapelplaats voor den handel daarin gebleven is in Nederlandsch-Indië.

Den 27en Juli 1652 [9]) schrijven Hunne Hoog Edelheden, dat de legatie weldra zal geschieden, omdat de vaderlandsche schepen aangekomen zijn. De overgezonden tingangs moeten met de meest benoodigde houtwerken spoedig gezonden worden, in geval de uitvoer

---

[8]) De cursiveering is van mij.
[9]) Bijlage V.

toegestaan is geworden, nu de afgezondenen „Wangsa Pada en Tsitramala" in den Mataram teruggekeerd zijn.

In hunne vergadering op Vrijdag den 9en Augustus 1652 [10]) resolveerden Gouverneur-Generaal en Raden dan ook:

„De schepen De Provintie ende Leeuwarden nu jongst naer Siam tot herwaerts voeren van ryst ende houtwercken gedestineert *enz.*

Ten jongsten by voorgaende Resolutie vastgestelde besendinge aen den Sousouhounangh Mattaram metten eersten voortganck te doen nemen, wert ter presente vergaderinge daertoe 't imployeren g'ordonneert 't Jacht Den Dromedaris ende naer gemaeckte overslach van de te doene ende mede te senden schenckagie nevens onse missive door onse Gesanten aen Syn gemelte Majt., soo is goetgevonden de schenckagie in quantiteyt ende ten pryse hieronder gedruckt te doen, namentlyck. Een grooten schonen Eliphant *enz.* Somma *fs* 6980.

Sulcx gespecificeerde schenckagie aen den Sousouhounangh aleene, boven 't geene de verdere Grooten des Rycx als ordr. staet te geschieden, wel wat hooge comt te beloopen; dan op insichten, dat de Majt. daerdoor te eerder den uytvoer van ryst ende Houtwercken als andersints uyt desselfs landen naer herwaerts sal openstellen, dat daerdoor abondant sullen g'accommodeert, maer oock met rycke wedergeschencken van ryst als anders sodanich gerecompenseert werden, dat daerdoor d' E. Comp. merckelycke voordelen uyt te gauderen stae".

Ten slotte brengen de onderkooplieden Barent Hunius en de onmisbare Thys Pietersz. een schrijven van den 15en Augustus [11]) over naar Japara. De laatste is speciaal meegekomen om eenige „weynige regulen aen Tommagon Natternaya en Keey Wierajaja" overte-

---

[10]) Koloniaal Archief 574. Bataviasche Resoluties 1652.
[11]) Bijlage VI.

brengen, die dan de aanstaande komst van den gezant H. Van Gent aan den Soesoehoenan kunnen bekend maken. De tolk Michiel Zeeburg moet ook maar vast naar Semarang gaan om eens uittevorschen en te berichten, hoe de zaken in den Mataram staan. Daar de Compagnie in oorlog met Portugal was, werden alle Portugeezen, die blijkbaar nog in tamelijk grooten getale nl. van 37 personen te Japara aanwezig waren, door den Soesoehoenan aan den resident als gevangenen overgeleverd, hetgeen de Hooge Regeering eigenlijk niet zeer welkom schijnt te wezen.

De uitvoer van houtwerken blijft evenwel gestremd, want den ambassadeur, „die in 10 à 12 dagen te volgen staet" zal opgedragen worden, „aen te houden principael., het versenden van de Jachten met houtwercken volladen, hetwelck ons groote gerustheyt ende meerder vertrouwen tot hun baren soude".

De volgende bijdrage zal de zending van R. van Goens behandelen.

E. H. B. BRASCAMP.

Den Haag, Augustus 1918.

Bijlage I.

Uittreksel uit den brief van den G. G. Carel Reiniersz. en de Raden van Indië te Batavia aan den Resident te Japara B. Volsch van 18 April 1652. [1])

„Desen dient tot geleyde van ½ Last smeekolen ende ses groote vyssels, gaende met het jacht van den Vryburger Sr. Ferman, ten behoeve van de Jachten aldaer onder handen zynde, die dan voorts aen Claver sult laten voorgaen, als daerom aen ons gesz. hebbende. Ondertussen sullen wy met den eersten een advys verwachten van eenige zaken aldaer voorgevallen ende insonderheyt van 't gene in den Mattaram by Padramegale zal verricht wesen, zeer verwondert synde daer soo veel vaertuygen alhier van Japara dagelycx comen aen te landen, dat Ul. ons het rechte finael niet en weet te geven, waeromme de schepen ledich van daer zyn wedergekeert, derhalven serieusel. recommandeerende ons van die ende verdere ongeregelde vexatien der grooten tegens ons met den alderearsten aenteschryven, opdat wy dese saecken alhier daer naer mogen aenleggen, van meeninge synde, eerstdaechs eene expresse gesant na den Mattaram aftevaerdigen om over dat wacker te doleeren".

Bijlage II.

Uittreksel uit den brief van den G. G. Carel Reiniersz. en de Raden van Indië te Batavia aan den onderkoopman en Resident te Japara Bernhard Volsch van 17 Mei 1652. [2])

„Ul. schryvens dato 6e stanty is ons uyt handen van 's Comps. soldt. pr. Javaens vaertuygh afgeveerdicht wel toegecomen, waeruyt met misnoegen aen d'eene zyde gesien, hoe van dat canaelie om eenige schenckagie te mogen crygen om den thuyn geleyt worden int versoecken van licentie, tot uytvoeringe van eenige in voorraet geprocureerde goederen, voornementl. in den opbouw der jachten, als vervoer van houtwercken, schynende by haer ons daer aen ten hoogsten gelegen zy, ende buyten dien niet wel zoude connen bestaen, waerinne hun bedrogen zoude vinden. Hierentegen is ons te aengenamer om te vernemen, hoe mèt de wedercomste van

---

[1]) Koloniaal Archief 779. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1652.
[2]) Koloniaal Archief 779. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1652.

Patremengale (dié met den Tommagon Nataghinawa onsen formeelen vrunt betoont te wesen) door zyn voordragen in ons faveur soo veel bewerckt heeft, dat den Sousouhounangh persisteerde by zyne gedaene toeseggingе, dat ons niet alleen is gelissentieert het bouwen der vaertuygen, maer oock het incoopen ende vervoeren van zoodánige goederen, als de Comp. benodicht mochte wesen, waeronder ontwyffel. de Houtwercken mede gemeent sullen wesen, soo willen wy vertrouwen, dat het Jacht Caraganangh tot het te water geseten te werden, vaerdich gemaect zynde, volgens Ul. goet voornemen volgepropt met Houtwerck op wege zal wesen, ende ons in corten toecomen sal, op welck vertrouwen oock geresolveert dees fluyt De Salm Ul. toe te laten comen om inderyl met syne volle ladinge van houtwercq, dat genoechsaem costy in voorraet leyt, te retourneren, verdacht synde daerinne geen tyt versuymt, maer staet maeckt ditto fluyt in begin van Julio zonder eenich het minste faikant weder hier zy, om naer Cormandel met Eliphanten, daertoe half Julio te verseyle geprojecteert is, te connen gebruycken, dat Ul. ten hoogsten bevoolen blyft, doch ofte de Gouvernr. haer oude gangh wilde gaen, sult de fluyt dan liever ledich weder herwarts laten keeren, om geen tyt te spillen.

Eenige voor ende achterstevens als kielen, dienstich tot opsetten van Jachten off Galioots in voorraet synde, sal Ul. niet naerlaten mede herwaerts te laten comen, alsoo ten hoogsten daerom verlegen zyn.

Aen den Tommagon Nategenawa en Pattremangale zult onse groeten doen ende bedancken voor de genegentht. die t' onswaerts bespeuren. Wy hadden gaerne Haer E. by desen met yets bedachticht, dan vermits het subyt vertreck des schips ende occupatie tot nader uytgestelt, versoeckende zy in haere genegentheyt t'onswaerts soo veel de redelyckheyt vereyst te continueren ende met hare gunste t'onswaerts te blyven, op dat integendeel, gel. genegen syn te bewysen, oock mogen wesen, waerop hun hebben te verlaten.

Den 25 April comt hier ter reede te paresseeren het schoone nieuwe schip De Peerl, 27 8ber des voorleden jaars wt Texel gescheyden, waermede onder anderen becomen tydinge, hoe met de Portugeesen in openbare oorloge zyn getreeden, met ordre *enz.*

Het tweede Jacht te Rambangh blyft Ul. de bevorderinge ten hoochsten gerecommandeert, opdat volgens de benoodicheyt het gebruyck daervan ten dienste van de Generale Comp. mogen trecken, waeromme ten hoogsten benodicht zyn."

Bijlage III.

Uittreksel uit den brief van den G. G. Carel Reiniersz. en de Raden van Indië te Batavia aan den Resident te Japara B. Volsch van 11 Juli 1652. [3])

„Sedert onsen jongsten pr. de fluyt De Zalm, gedateert 17 May, becomen Ul. advysen 27e derselver maent als 17 en 23 Junio, by welcke 't gepasseerde aen dien cant zedert Ul. jongste van den 6e May hebben vernomen ende onder anderen de ongestadigheyt van des Sousouhounangs resolutie, waerop langs soo meer bespeuren geen staet te maecken zy, ende oorsaecke is 3 onser scheepen vruchtloos hebben moeten wederkeeren, dat voorwaer verdrietich valt tot geen cleene prajuditie van de Comp. Wy connen ons niet genoech verwonderen, daer soo verscheyde assurante preuven van ons genegen gemoet tot opservantie van de onderlinge gemaeckte alleantie gesmaeckt hebben, sich soo lichtel. van partie onser wangunstige (die bespeure niet te mancqueren) het hooft laet vol blasen zonder het rechte finael te onderstaen, gelyck Ul. zeggen, ende wy wel gelooven, Wangsapade en Chittra Nalla onder schyn van paerden te coopen daertoe afgevaerdicht soude wesen. Ul. dan hebben wel gedaen ten aensien het andermaelde stricte verbodt de fluyt De Zalm niet vruchteloos op te houden, maer volgens onse ordre citto ledich aftevaerdigen, ende ons van de comste van de genoemde gesanten te verwittigen, die hier oock verscheenen zyn, medebrengende eenelicke een cleen brieffken van de Mayt., welcke wy te synen respecte met de vereyste solemniteyt ingehaelt ende den tyt hares aenwesens wel bejegent hebben, soodat sy op eergisteren met contentement de wederreyse hebben aengevangen, met beloften de Mayt. alles naer de waer heyt, soo by haer in offerte gebleecken was, ter goeden van de Comp. Rapport te sullen doen; 't gevolge daer op Ul. voor ons te vernemen staet; wy verhoopen, dat het ten goede van de Comp. wesen sal, ende Ul. licentie becomen, het Jacht ons met den eersten volladen met houtwercken toe te schicken. Tot wechneminge (ware 't mogl.) van alle differentie ende tot bewys onser sincere goede intentie, als om onse wangunstige t'haerder schande eenmael ten toon te stellen, soo hebben tot een voorbereydinge in antwoorde van des Mayts. missive alsoo op desselfs gesanten mondelinge rapporten haer een cleen briefken mede gegeven, neffens toeseggingе in corte dagen een aensienl. Legatie aen de Mayt. staet te volgen, onder vertrouwen denselven als

[3]) Koloniaal Archief 779. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1652.

dan volcomen contentement te doen, gelyck uyt het nevensgaende afschrift desselfs beoogen. Wat veranderinge dit baren sal, sult niet naerlatich wesen ons citto citto in advys te dienen, schoon daer toe by non offreseerende occasie een expres vaertuygh soude moeten huiren, gelyck Ul. by occurentie, des meriterende, qualificeren, zonder soo traech in de advysen te wesen, gelyck bywylen bevonden hebben, te meer dagelycx gelegentheden presenteren.

Sr. Van Goens afgevaerdicht (*sic*) zynde, of ten tyde synes aenwesens in den Mattaram belofte zoude gedaen hebben, des Sousouhounangs behoefticheyt van cleeden by ons tot Japara te genaecken soude wesen, negeert sulcx wel expressel., maer is wel in discours voorgevallen, dat soo wy een resident tot Japara verhielden, gel. de Mayt. voorgeslagen hadde, denselven oock tot des Mayts. dienste konde wesen, om als yetwes van Batavia benodicht mochte hebben, 't selve gevoechelycq door den resident te connen voirderen, zonder meer; oock is sulcx noyt onse meeninge geweest, noch oock te laten blycken ons aen die Residentie veel gelegen te wesen, veel min importanten handel te stabileeren, maer eenl. als een staetsplaetse te houden, ende eenige weynige cleeden tot soulaes van de voorvallende ongelden ende ondertusschen (des doenlycq zynde) ons van eenige noodelyckheden als principalick timmerhout te versorgen, sonder te bethoonen ons aen Rys ofte andere te negotieeren coopmanschappen benodicht te wesen, om die perfidieuse natie geen voet te geven, gelyck hun imagineren ons ten hoogsten gelegen zy; 't selve Ul. haer by weder verschyninge om cleden te coopen op 't fatsoenlyckste wel mogen voorhouden met byvouchinge, soo tot yets (als gesecht) voor den Sousouhounangh genegen syn, 't selve Ul. bekent maecken, opdat daervan spoedich (des by de magasynen synde) geaccomodeert mogen werden.

Wy hebben gedachte gesanten oock bekent gemaeckt, hoe verstaen hadde de Mayt. aengebracht te wesen, dat alles wat uyt syn landt voerden tot Bantam brachten, maer het contrary conde blycken, ende in tegendeel Rys uyt des Bantammers landt dagel. tot Batavia toegevoert wierde, gelyck uyt alle gewesten van India vry beter coop, als uyt des Sousouhounangs landt, te becomen waren, ende dat soo eenigen Rys van daer quame te versoecken, dat sulcx eenelick sach op de gemaeckte alliantie en de nabygelegentheyt van de plaetse; voirder, soo by imandt van Batavias inwoonders een ofte yemant anders alhier aengebracht wierde, wy sulcx niet verboden, maer toestonden op de Basaer vryelyck aen een yder te mogen vercoopen &a.

Ul. seggen meer als 60 picol wasch, als mede goede partie rys ende suyckeren ten civilen pryse te becomen ware, gelyck ver-

nemen al in de 30 pls. wasch aengeslagen haddet, dat immers wel ruydelyck contrarie onse ordre is, ende Ul. om redenen, doenmaels bekent gemaeckt, alsmede hier boven aengeroert, gelasten Ul. dan van sulcx voortaen te desisteren tot nader ordre, insonderheyt geduirende dese ingenomene diffidentie tot ons, om geen vermeerderinge derselver in de gemoederen te veroorsaecken.

Wy hadden goerne gesien de voorgenomene Legatie aenstondts effect hadde genomen, ten ware de tardance onser scheepen uyt Vaderlant, Persia, Suratte &a. die alle uiren tegemoet sien ende verhoopen noch dese maent geschieden staet; gelyck de meergemelte gesanten bekent gemaeckt is, Sr. Van Goens vermercken daer aengenaem zoude wesen, zulcx oock geschiet hadde, ten ware in 't principaele zaysoen des jaers van 't aencomenen en afvaerdigen der scheepen. Wy vertrouwen aen Sr. van Genth oock niet mancqueren zal, maer de Mayt. contentement geven, hebbende dese Landen lange gefricquenteert ende der Indianen humeuren doorgront, zynde oock een persoon van qualiteyt ende aensien, becleedende praesent het capiteynschap ende vicepracis in 't Eerweerdige Collegie van Scheepenen deser steede, soo dat hun dies niet hebben aen te trecken.

Met verlangen sullen tegemoet sien het voirder wedervaren van het Portugees vaertuygh met sandel geladen van Maccassar tot Japaras Reede om water te halen verscheenen ende by de Javanen onder pretext van onse vyanden oock des Mayts. te wesen, aengehaelt; ongeluckich zullen die lieden wesen, soo als gevangenen aengehouden blyven. Oock verstaen tot ons misnoegen *enz.*

Het schandelyck uytseggen van de Engelsen tot Japara siet (onses gevoelens) verder de rechte waerom connende vernemen, blyft Ul. gerecommandeert ons van te dienen, Insgelycx des Mayts. voornemen met syne onder handen zynde Jachten, ons niet connende inbeelden, sulcx expressel. tot negotie naer Tayonan ende Cormandel sien zoude, dat den tyt ons leere.

Met verwonderinge sien soo ernstel. als nu, alsof byne verlooren wierd gelaten, om comptant syt roepende, daer ten tyde Uwes personelen aenwesens soo weynich van gerept hebt; yetwes benodicht zynde mancqueert het dagel. aen geene gelegentht., om ons bekent te maecken. By desen gaen dan voor af in handen van Sr. Barent Hunius 1000 Ra. in spetie; gelycke somma hebt Ul. per den ambassadeur te gemoeten om neffens 't gene van de aenwesende cleeden comt te procedeeren tot voorvallende Gastos geemployeert te werden, ende niet tot insamelinge van eenige waren, voornamentlycq Rys, 't onser nader ordre, om redenen als vooren, dat Ul. andermael blyft gerecommandeert, neffens de

mesnagie desselfs tot Ul. verantwoordinge.

Het Jacht Popkenburch op de verschyninge deser daer omtrent noch cruysende op de verwachtende Portugeese navetten van Maccassar met verseeckeringe deselve niet gepasseert souden wesen, zoo mach Ul. dese tingangh, zynde wel beseylt, ende gearmeert, dadelyck na voorsz. Jacht depecheren om den dienst daervan te trecken na vermogen, off, de Portugeesen gepasseert zynde, hun daervan advertentie te doen, om sonder tyt versuym hun de retour over Japara herwaerts te vervoegen.

By verschyninge van den Hr. Ambassadeur sal Ul. geordonneert worden sich mede naer boven te begeven om U persoon voor de Mayt. te vertoonen, 't sy tot verblyf of nader ordre.

Boven de 1000 Ra. gaen noch tot verstreckinge aen 't volck (des behoeftich synde) 4 packen cleeden, t'samen ter somma van ƒ 3663:1:12, als pr. bygaende facturken, waer vooren 't generael sult ontlasten, ende naer behooren distribueren, daer 't nodich is, verstreckende soo veel aen den stierman Claver, als hy tot oncosten en timmeren van Jachten van nooden heeft, opdat syne clachten van schaersheyt mogen ophouden ende de bevorderinge van de Jachten niet achterblyve.

't Offerende met die van Sangora *enz. enz.*"

Bijlage IV.

Brief van den G. G. Carel Reiniersz. aan den Socsoehoenan van Mataram van 8 Juli 1652. [4]

„MATTARAM.

Aen den Sousouhounangh Mattaram
pr. de gesanten van den Mattaram gesz.

Brief van den Gouverneur generael Carel Reniersz aen den Sousouhounangh

Grootmachtich Heer ende Coninck.

UE. Mayts. schryvens gesonden met Siewangh Pada ende Siet Chittra Nalla hebben met behoorlicke eere ende respect aengenamentl. ontfangen ende daerby als desselfs mondelinge rapporten Uwe Mayts. intentie vernomen, ende was ons onder anderen ten hoogsten aengenaem om hooren Uwe Mayts. goede dispositie, dat den grooten Godt geve veele jaren mach continueren ende des Mayts. goede regieringe wil zegenen tot welstandt van syn rycke.

---

[4]) Koloniaal Archief 779. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1652.

Dat Uwe Mayt. verbodt heeft gedaen aen alle zyn volck van de zeehavens van geen rys ofte plancken te laeten vervoeren, dat staet in des Mayts. macht ende geliefte, zonder aen yemants wetten in sulcx gehouden te wesen; zoo houden wy oock voor vast de Mayt. 't selve niet buyten conciderabile redenen gedaen hadt; hierby bevalt ons wel te vernemen, des Mayts. genegentheyt t'onswaerts, doordien de Mayt. secht, wy over het gedaene verbodt niet ongerust zoude wesen, alsoo ons daerinne geen verhinderinge zoude geschieden, waerover vertrouwt hadden, dat Licentie tot vervoeringe van timmerhout, by onsen resident opgecocht, erlangt souden hebben, alsoo, dat wy ons verseeckeren buyten Uwe Mayts. kennisse te wesen, het welcke nu tot maecken van onse huyssinge waren benodicht ende van andere quartieren hebben moeten halen. Wy vermoeden eenige afgunstige menschen ons trachten odieux te maecken, maer verseeckeren Uwe Mayt., soo na de waerheyt ten rechten gevorscht wert, desulcke hare valscheyt tegens ons naecktel. moet comen te blycken tot harer schande.

Desen gaet eenel. tot weder geleyde van Uwe Mayts. gesanten, aen wien hare gedaene voorstellinge tendeele by monde beantwoort hebben, alsoo voorgenomen hebben in corte dagen een aensienl. besendinge aen Uwe Mayt. te doen door Cappn. Hendricq van Gent, zynde Capiteyn ende eerste Raet van de Stadt Batavia, als wanneer vertrouwe de Mayt. in alles contentement sal geschieden tot meerder bevestinge van de onderlinge gemaeckte alliantie.

Wy hadden de Besendinge als nu met het wederseeren van de gemelte gesanten geerne ondernomen, ten ware de tardance onser scheepen zoo uyt Hollandt, Suratta als Persia, waerdoor van 't gene, waerdich aen Uwe Mayt. te presenteeren, noch onvoorsien zyn, maer dagel. tegemoeten hebben, dat wy vertrouwen by Uwe Mayt. gelooff sal meriteeren. Godt beware Uwe Mayt. veele jaren in gesontht. ende voorspoet.

Int Casteel Batavia, desen 8en July 1652. Onderstont. Den Gouverneur generael. get. CAREL RENIERSZ."

Bijlage V.

Uittreksel uit den brief van den G. G. Carel Reiniersz. en de Raden van Indië te Batavia aan den Resident te Japara B. Volsch van 27 Juli 1652. [5]

„Onsen jongsten gedateert 18e deser [6]) neffens 1000 Ra. en eenich goet tot cleedinge" *enz.*

---

[5]) Koloniaal Archief 779. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1652.

[6]) Deze missive bevat niets van belang voor ons.

De vaderlantse schepen beginnen te voorschyn te comen, zoodat wel conde gebeuren de geprojecteerde Legatie aen den Sousouhounangh in weynich tyt spoedichden.

Off het geviel dat op de Rapporten van Wangsa Pada ende Tsitramala ons de uytvoer van de houtwercken gelicentieert wierde, daer op als noch weynich staet connen maecken, soo sal Ul. de tingans met soo veele uyt het benodichste herwaerts laten comen, als sy gevoechelycq sullen connen voeren."

Bijlage VI.

Uittreksel uit den brief van den G. G. Carel Reiniersz. en de Raden van Indië te Batavia aan den Resident B. Volsch te Japara van 15 Augustus 1652. [7])

Met expres gehuirt vaertuygh den 27e verleden hebben aen Ul. gesz een cleen briefken neffens een vrygeleyde voor Francisco Viero *enz.*

By Ul. advysen, dato 7e stanty pr. den soldaet Pieter Goulaert den 10e hier aengecomen, vernemen d'aencomste onser twee afgesonden tingangs, als 't gene sedert Ul. jongste in 't een ende ander voorgevallen, onder anderen, hoe op des Sousouhounangh gegeven ordre alle de Portugeesen ende hare adherenten wierden aengeslagen om aen ons overhandicht te werden, voorgevende dat onse vyanden oock de syne waren, gel. reets tot 37 persoonen in 't getal in verseeckeringe hadden genomen, ende aen Ul. gepresenteert ende alsoo sulcx een saecke is syn bedencken hebbende, sal Ul. sich daer van met fatsoen om buyten suspitie te blyven accuratel. informeeren, op wat gront sulcx licht van de Mayt., 't selve met sinceriteyt nemende, voor een groot teecken van syne genegentheyt t'onswaerts t'estimeren zoude wesen, daer op als noch zonder omsien het meeste vertrouwen op die natie niet te stellen zij, te meer (niettegenstaende des Mayts. schryven, met syne gesanten jongst gesonden, inhout, wy onder het verbot van Rys, houtwercken & a. niet waren begrepen) den uytvoer van alles, ons soo wel als andere, weerhouden wort, gelijck notoir verscheyde malen heeft gebleecken tot schade van de Comp. niet alleen daer boven, maer noch present mede Crawangh, omtrent 7 mylen van hier gelegen, Jae hebben den Zoldaet Goulart voorsz. op syn herwarts comen 2 sacxkens rys, yder houdende vier

---

[7]) Koloniaal Archief 779. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1652.

gantingh, uyt het vaertuych gehaelt ende hun niet meer als schaers provisie tot de herwarts reyse willen gedoogen, teken zynde van geringh vertrouwen. Ul. hebben dan wel gedaen gedachte Portugeese natie als noch niet te accepteeren maer onder haer bewaringh te laten, onder excuse naer de waerheyt van ongelegentheyt ende onvermogen van haer behoorlick te connen verseeckeren tot ordre ende occasie van versendinge, welcke gelegentheyt becomende, ende van des Sousouhounangs oprechte intentie in desen verseeckert zijnde, zoo sult haer onder goede opsichte ende sorge mogen herwarts dimitteren, om naer gelegentheyt van saecken alhier verder daer inne te disponeeren, sendende daer benevens specificatie harer namen, ouderdom, geboorteplaets ende qualiteyt &a.

Den uitvoer van houtwercken sien als noch op des ouden voet werkende bleef; echter diene Ul. by dees geleegentheyt, dat den toegeseyden ambassadeur op wege, is aen te houden principal. het versenden van de Jachten met houtwercken volladen, hetwelcke ons groote gerustheyt, ende meerder vertrouwen tot hun baren soude, dan moet sulcx niet als met fatsoen ende voorsichticheyt te geschieden, om geen jalousie en suspitie te baren.

Ul. ware ordre gegeven de tingangs weder op 't spoedichste herwarts te largeeren, ende niet om vorder om de oost te cruysen te gebruycken, maer wel, dat in 't gaen en keeren een waeckent ooch op de verwachtene Portugese navetten zoude houden, nu het contrary synde, soo willen wy verhopen het volck van die als van de tingangs daer met desen gaet (soo by den anderen comen en buyten verleth van nodiger can geschieden) sullen connen dienen en bestant wesen, benevens eenige gehuirde Inlantse de Jachten te water te brengen, soo anders daertoe gepermitteert worden, dat dan in der yl dient te geschieden, eer de wispelturige natie van sinnen weder veranderen, sulcx Ul. is 't eenichsints mogel. te bewercken gerecommandeert blyft.

Het is ten hoogsten aengenaem om vernemen het goet rapport by de jongst hier gewesene gesanten aen de Mayt. gedaen; wy willen 't beste hoopen, zynde haer eerder meer eer aengedaen, als hun respect mede brachte.

Bras Pinto is hier aengecomen, doleerende *enz.*

Desen comt Ul. toe pr. den ondercoopman Hunius, gaende met Comps. tingangh in Comp. van den ondercoopman Thys Pietersen, die expressel. voorafgesonden wert met weynige regulen aen Tommagon Natternaya en Keey Wierajaja om in alle spoet daer met op te reysen naer Mattaram ende de Mayt. cuntschap te doen, hoe dat den ambassadeur d' Hr. Van Genth met het schip Den

Dromedaris op wege derwarts is, geschiedende dese voorafsendinge, ter saecke de veelvoudige vreemde ende diverse geruchten hier loopende, om was 't mogel. verseeckeringe van de Mayts. humeur ende genegentheyt t' onswaerts te mogen erlangen ende tot nader reglement daer van by alle doenlicke middelen Zyn E. doorgaens op de derwartsreyse advertissement te doen, 'tselve Ul. insgelycx ten hoogsten gerecommandeert ende gelast houden, mits 't welcke den tolck Michiel Zeeburch aenstonts naer Samarangh zult senden om hem onder pretext van het een of ander ter dier fine aldaer te verhouden, zoo wel eenige tydinge van Ul. als Thys hem ter ooren comende, dat hem hoochlyck gerecommandeert dient, in alle fideliteyt te verrechten, synde d' E. Comp. daer aengelegen.

Het is goet Ul. aen 't volck goede maenden verstrect hebt, waerby oock geleth dient, 'tselve niet onnuttel ofte in debauche doorbrengen om in geen onlusten te vervallen, soo wert Ul. mede geordonneert den stierman het vereyste tot de Jachten te verstrecken om vorder clachten van verachteringe voor te comen, staende Ul. pr. den ambassadeur nader secours te geschieden. Blyve Ul. op 't hoogste gelast des Comps. dienst naer alle occurentien in tyden ende wylen met alle vermogen te betrachten ende te bewercken.

Soo opstonts in 't sluyten deses becomen metten Quartiermeester Meyndert Jansen Ul. briefken in dato 11e deser pr. expres Javaens vaertuych aen ons gesz., waerby gesien de vraecgpoincten door den Sousouhounang Mattaram doen voorstellen ende 't gene door Ul. daerop in antwoorde gedient zy, daer mede ons voor dees tyt confirmeeren ende sullen op alle 't selve in onsen raade verder disponeeren, ende metten gesant, die in 10 à 12 dagen te volgen staet, beantwoorde, daerop Ul. sich te verlaten geeft."

De Boea' en eenige andere feesten der Toradja's van Rantepao en Makale

door

J. Kruyt.

II.

Als tweede groep van feesten hebben wij die genoemd, welke ten doel hebben de levenskracht in het algemeen te versterken, maar waarbij geen *totoembang* een rol spelen. Als een goed type van dit soort van feesten kan het *meraoek* genoemd worden, zooals ik het in Sa'dan heb hooren beschrijven. Hieronder volgt dan in de eerste plaats een korte beschrijving van het *meraoek* in Sa'dan.

Toen ik vroeg naar het doel van het *meraoek*, gaf men mij ten antwoord, dat het gevierd werd uitsluitend met de bedoeling zich van voorspoed en gezondheid te verzekeren. Met den landbouw heeft het rechtstreeks niets uit te staan, en men is bij dit feest ook niet gebonden aan bepaalde stadia van den rijstbouw. Zooals bij al deze kostbare feesten het geval is, kunnen alleen rijken en grooten ze geven. De *parenge* van Sa'dan, een man van ongeveer dertig jaren, zei mij, dat men gedurende zijn leven reeds vier maal in deze streek het *meraoek* had gevierd.

Teneinde de overzichtelijkheid van de riten, die men samenvat onder den naam van *meraoek*, te verhoogen, wil ik de handelingen in drie groepen verdeelen. Die zijn dan: 1. de inleidende offers; 2. de periode van het vrije contact met de andere wereld; 3. de afsluiting van dat contact. Zooals wel te verwachten is, zijn de hande-

lingen onder 1 en 3 vol afwisseling, terwijl in tijdsduur de 2e periode de andere twee verre overtreft.

Ieder feest begint met een offer aan de voorouders. Dit is ook het eerste, wat men bij het *meraoek* doet. Ongeveer om zes uur in den avond, dus bij zonsondergang, gaat de *toindo* ten westen van het huis van den feestgever *ma'pakande karoeën:* de voorouders te eten geven. Daartoe neemt hij een zwarte kip en slacht die op de genoemde plaats. Het bloed vangt hij op in een pisangblad, waarin men het wikkelt. Dit pakje doet men samen met het hart, de lever, de longen, het kraakbeenig deel van het vleugelgewricht, de kop en de vier sleutelbeenderen van de kip, alsmede wat ontbolsterde rijst in een bamboe-geleding. Nadat men dit mengsel van vleesch, beenderen en rijst aldus gekookt heeft (*dipiong*), bereidt de *toindo* hiervan een spijsoffer toe op een pisangblad. Dit blad legt hij op den grond en roept nu met het gezicht naar het westen de voorouders aan.

Omtrent den aard van het ambt van *toindo* heb ik niet een heldere voorstelling gekregen. Wij zullen zien (op blz. 180—181), dat men in Baroepoe twee soorten van *toindo* heeft, n.l. de *indo aloek* en de *indo padang*. Of wij hier met een dergelijk *indo*-schap te doen hebben, weet ik niet.

Den volgenden dag voert men twee verschillende offerriten uit. De eerste noemt men *ma'tadoran*, welke ten noordoosten van het huis van den feestgever plaats heeft. Men neemt daartoe een stengel van den *ao'*-bamboe, waaraan men de bladeren laat zitten. Verder haalt men een lange staak van den tjendana. Den *ao'* zet men zoodanig in den grond vast, dat hij naar het noordoosten overhelt. De tjendana-staak plant men ten noordoosten van den *ao'* in den grond met een helling naar het zuidwesten. De beide elkaar kruisende toppen bindt men aan elkaar. Aan den *ao'*-stengel bindt men aan de noordoost-zijde langs zijn heele lengte een jong uitgevouwen blad van den arenga saccharifera. Ongeveer ter halver

hoogte van den grond hangt men aan denzelfden stengel een *karerang* (zie afl. 1—2, p. 55). Dit offertoestel heet *tadoran* (vgl. de *tadoran* op blz. 174). Bij dezen *tadoran* offert de *toïndo* een kip of een haan aan de *deata's*. Bestaat het offer uit een kip, dan moet deze *rame* [1]) zijn; bestaat het uit een haan, dan moet men een rooden nemen. Ook legt men nog op een pisangblad sirih-pinang met kalk op den grond bij den *tadoran*.

Tegen den avond heeft de tweede offerplechtigheid plaats, die den naam draagt van *ma'boeboeng*. Ter eere van de gasten slacht men een varken en een hond. Hoewel men van geen van beide dieren iets offert [2]) mogen zij toch niet achterwege gelaten worden. De plechtigheid heeft in huis plaats en wordt door den *tominjawa* uitgevoerd. Hij legt de groote trom op den vloer met haar lengteas evenwijdig aan de nok van het huis. Op deze trom legt hij een pisangblad, en terwijl hij met het gezicht naar het noordoosten gericht staat, slacht hij een kip. Het bloed laat hij op het pisangblad druipen. Van dit bloed strijkt hij iets op de trom, terwijl het vleesch van de kip in een gewonen aarden kookpot gekookt wordt. Hiervan neemt nu de *tominjawa* en offert op dezelfde trommel aan de *deata's*, waarbij hij weer met het gezicht naar het noordoosten gericht staat. Dien avond begint men met het *ma'daga*, een

---

1) Achter de juiste beteekenis van het woord *rame* ben ik in den korten tijd van ons verblijf in de Toradja-landen niet kunnen komen. Nu eens wees men mij een grijs-bonte, dan weer een eigenaardig, roodachtig bonte kip aan als zijnde *rame*. Toch beteekent dit woord niet „bont" zonder meer, want eenige malen dacht ik een *rame* kip te zien, maar bleek dit onjuist te zijn.

2) Bij geen van de beschrijvingen der offerplechtigheden ben ik het offeren van hondenvleesch aan voorouders of *deata's* tegengekomen. Wel wordt het bloed van een hond, vermengd met dat van een kip en een varken, gebruikt om de groeikracht van de rijst te versterken; dit is een zuiver magisch gebruik (zie n.l. blz. 181 — 182).

dans, die alleen tijdens het *meraoek* uitgevoerd mag worden; zoodra het feest gesloten is, is ook deze dans verboden. De mannen en vrouwen staan hierbij los en gemengd in een kring, terwijl zij zingen.

Na drie nachten gaat men *ma'pairoe*, d.i. te drinken geven. Dit bestaat uit een grooten maaltijd, waarbij aan de gasten bij hun rijst als toespijs kip, hond en visch gegeven wordt, en waarbij men vooral veel palmwijn van den arenga saccharifera drinkt. Hierbij noch hiervan wordt iets geofferd.

Alles wat wij tot nu toe hebben zien gebeuren, is op te vatten als de opening van het riten-complex, dat men *meraoek* noemt. Nu volgt de periode, waarin men mag *ma'daga*, maar waarin men uit den aard der zaak niet elken avond dezen dans uitvoert. Hoelang deze tijd van opheffing van het *ma'daga*-verbod duurt, hangt geheel van den feestgever af. Het schijnt, dat ongeveer één maand de gewone tijd ervoor is.

Heeft nu de feestgever tot het sluiten van het *meraoek*-feest besloten, dan hebben op één dag een reeks van handelingen plaats, waarvan de plaatsing van een grooten steen ten noordoosten van het huis van den feestgever de kern uitmaakt.

Tevoren heeft men in de rivier een langwerpigen steen van ongeveer een meter lengte uitgezocht. Den dag voor de sluiting van het feest brengt men dezen steen, die met een *mawa*-doek bedekt is, van de rivier naar het huiserf van den feestgever. Den volgenden morgen verzamelt men de volgende planten: tjendana, *tagari*, *ao'*, *tabang* (dracaena terminalis), *iko'masapi*, *sirri'-sirri'*, *passekke*, *bakoembaloesoe* en *belo tondok*. Heeft men dit alles bijeen, dan gaat de *tominjawa* op de plaats, waar men den steen overeind wil zetten, *ma'tamboeli* (zie blz. 59). In het gat, waarin op den bodem de *pamoentoe* en de drie *manik riri* liggen, zet men nu den steen op, samen met de zooeven genoemde planten. Het gat stopt men verder dicht met den eruit gegraven grond.

Bij dezen steen brengt men vervolgens de volgende drie dieren: een buffel, een kip en een varken. Twee maal drie *tominjawa's* moeten deze drie dieren in de genoemde volgorde *ma'soerak* (zie p. 66, ook noot 8), dus: *ma'soerak tedong*, *ma'soerak manoek* en *ma'soerak bai*. [3]) D.w.z. van elk dezer dieren dreunt de *tominjawa* zijn geslachtslijst op, waarop hij het mededeelt, dat men het nu zal dooden volgens de oude overgeleverde gewoonte. Het eerst wordt de kip geslacht, waarbij men bloed in een bamboe-kokertje opvangt *(sokka'-sokka')*. Vervolgens legt men het varken gebonden met zijn rechterzijde op den grond en met den kop naar het noordoosten. De plek, waar men het den doodsteek zal toebrengen, begiet men met een weinig water, en legt er sirih-pinang en kalk op; daarop slacht men het met een ijzeren mes. Ook van het varken vangt men bloed op in een bamboe-kokertje, terwijl men met de lever wichelt, evenals men ook met die van de kip gedaan heeft. Met den buffel handelt men geheel als met het varken, alleen wichelt men niet met de lever. Het bloed van alle drie de offerdieren doet de *tominjawa* nu in één *sokka'-sokka'* bij elkaar. Van dit bloed strijkt hij eerst op den steen en op de bij dezen behoorende planten, waarop hij de familie-leden van den feestgever beide wangen en het voorhoofd ermede aanstipt *(toding)*.

Hierna offert de *tominjawa* op de *pa'dewatan* (zie fig. 7). Dit is een vierkant offertafeltje met drie

---

[3]) Omtrent het *ma'soerak* van de kip en het varken ben ik niet zeker want: 1e. heb ik geen spoor van een geslachtslijst van een dezer twee dieren gevonden; en 2e. onder degenen, die op het eind van het feest beloond worden (zie blz. 166) worden wel degenen genoemd, die voor het *ma'soerak tedong* hebben gezorgd, maar van *ma'soerak manoek* en *ma'soerak bai* is geen sprake. Ik vermoed dus, dat ik bovengenoemde mededeeling verkeerd begrepen heb.

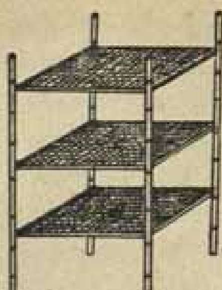

Fig. 7.

boven elkaar aangebrachte bladen. De stijlen zijn van vier, ongeveer een meter lange bamboe's vervaardigd. Het bovenste deel dezer bamboe stijlen is versierd met figuren, als fig. 4 te zien geeft. Hierin giet men een weinig palmwijn der arenga saccharifera, en stopt de opening dicht met een prop bladeren der dracaena terminalis. Bovendien voegt men bij elk dezer proppen een dun houtje, zoo dun en lang als een breinaald, en bevestigt aan het boveneinde hiervan een stukje katoen-pluis; dit stokje plaatst men met een helling naar het noordoosten. De zijden van het offertafeltje verloopen noordoost-zuidwest en noordwest-zuidoost. Aan de randen der drie vloertjes heeft men jong uitgevouwen blad van den arenga sacch. en *mawa*-doek vastgemaakt, zoodat het geheele offertafeltje omwikkeld is.

Men kookt nu het vleesch van elk der drie offerdieren; samen met gekookte rijst maakt men op pisangbladeren twee portie's van elke vleeschsoort klaar. Op het onderste vloertje legt men het spijsoffer met het vleesch van den buffel; op het tweede, het middelste vloertje legt men de rijst met het varkensvleesch; op het bovenste of derde vloertje krijgt het kippenvleesch zijn plaats. Achter het offertafeltje staande, met het gezicht naar het noordoosten gewend, roept de *tominjawa* de *dewa's* aan.

Is deze offerplechtigheid afgeloopen, dan gaat men over tot het slachten en verdeelen van vele varkens, die men tevoren bijeen heeft gebracht. Allen, die aan de werkzaamheden van het *meráoek* hebben deelgenomen, krijgen hun deel. Hierbij neemt men een vaste volgorde in acht. De lijst, die men mij heeft opgegeven, is weliswaar onvolledig, maar het heeft wellicht toch zin hem hier te geven: 1e. de *toma'soerak tedong;* degenen,

die het *ma'soerak manoek* en het *ma'soerak bai* hebben uitgevoerd, worden niet genoemd; 2e. de *topobalian*, welke echter in boven beschreven handelingen nergens voorkomt; 3e. de *tomanampan*, dit zijn degenen, die de slachtdieren in stukken snijden en verdeelen; 4e. de *toma'tamboeli*; 5e. de *tontoto sendana*, d.i. hij, die den tjendana-paal gehaald heeft; 6e. de *tometabang*, die de dracaena terminalis gehaald heeft; 7e. de *tomeao'*, die den *ao'*-bamboe gehaald heeft; 8e. de *toleleng tadoran manoek*, die den bamboe voor de *tadoran* gehaald hebben, maar dezen zouden dan dezelfden moeten zijn als die onder 7e genoemd. Tenslotte worden ook de deelnemers aan het feest bedacht.

Hiermede is het feest afgeloopen, want ieder neemt zijn deel van het varkensvleesch mee naar huis. Men eet dus niet gemeenschappelijk.

De steen, die men bij dit *meraoek* opgericht heeft, heet *batoe perangkan*. Een bepaalde beteekenis geeft men hem niet. Wanneer men om de een of andere reden aan de *deata's* offeren wil, b.v. in geval van ziekte, dan doet men dit liefst bij zulk een steen. Dit is echter het eenige gebruik, dat men van een *batoe perangkan* maakt.

Gaan wij in het kort nog een feest van dit soort na, dan kiezen wij daartoe het *ma'boea'* in Manipi. Dit landschapje ligt in het noordwestelijke deel van de onderafdeeling Makale.

De openingsriten van deze *boea'* zijn zeer eenvoudig. Men mest tevoren een varken vet en slacht dit dier op den bepaalden dag samen met een kip. Met het bloed strijkt men de te velde staande *dora* aan (een knolgewas), waarnaar deze geheele plechtigheid *ma'dora* heet. De *tomakada*, die al deze handelingen uitvoert, neemt nu een weinig van het gekookte vleesch van de twee offerdieren en bereidt daarvan met wat gekookte rijst een spijsoffer op een pisangblad. Hij spreidt een matje buiten op den grond uit, legt daarop een opgevouwen

baadje of willekeurig stuk katoen en daarop het spijsoffer. Hierbij heeft hij het gezicht naar het oosten gekeerd en roept hij Batara aan, die in het uitspansel (den „hemel") woont.

Nu treedt een periode van afwachten in. Blijken de gewassen op het veld goed te gedeien en heeft men ook anderszins voorspoed, dan waagt men het de in andere tijden verboden handelingen uit te voeren. Drie nachten achter elkaar slaan de *toma'gandang* in het huis van den feestgever op een trommel. Diezelfde drie nachten zingen de vrouwen onder leiding van een voorgangster, de *pa'bawa*, hun zangen *(menani)*. Elken avond, voordat deze zangen beginnen, slacht de feestgever een kip, waarbij de vrouwen hun linkerneusgat moeten dichthouden. Dit *menani* wordt uitsluitend door de vrouwen uitgevoerd, de mannen mengen er zich niet in. Zij zijn daarbij op een lange bank gezeten vóór het huis. Op hun hoofd hebben ze een band, de *sa'pi*, waarin men de veeren van den bawan-vogel rechtop gestoken heeft, en waaraan gouden versierselen gehangen zijn, de z.g. *tida-tida*.

Na deze drie trommel- en zang-nachten, wacht men een maand; hierop trommelt en zingt men weer drie avonden, waarop men nogmaals een maand ophoudt. Zoo doet men drie malen.

Na de derde wachtmaand treedt het eindstadium van het feest in. Bij deze sluitingsriten zou men den *tangaran* als de kern kunnen beschouwen, hoewel met dezen eigenlijk niets bijzonders gedaan wordt, evenmin als met den *batoe perangkan* in Sa'dan.

De eerste avond wordt gewijd aan de reizangen van mannen en vrouwen, *soemengo* of *manimbong* geheeten. De vrouwen zijn weer op de lange bank gezeten, terwijl de mannen tegenover hen in een rij op den grond staan. De laatsten zijn getooid met om den hals gehangen snoeren van een langwerpige, oranje vrucht, de *terong* (Bare'e: *poki-poki*, Oost-Morisch: *woea ntetoe*).

Den tweeden avond komen twee *toma'karombian* op het tooneel. Deze hebben een stel buffelhorens op het hoofd bevestigd en spreken goede wenschen uit voor de gevers van het feest en hun familie *(ma'singgi)*. Ongeveer middernacht worden zij afgewisseld door den *toma'balang*. Deze is geheel uitgedost als zijn twee voorgangers, en heeft tot taak den lof van de feestgevers te zingen. Dit houdt hij vol tot tegen zonsopgang.

Op den derden avond zet men op het erf vóór het huis den *tangaran* overeind. Deze is een lange bamboe staak, waaraan men van boven tot beneden een lange reep wit goed heeft bevestigd, en wel zoodanig, dat het katoen de staak geheel omsluit en de overblijvende strook vrij in den wind kan wapperen. Wanneer men wil, kan men aan deze strook wit katoen nog reepen goed van andere kleuren naaien, zoodat men een vlag krijgt met lange, verticaal verloopende banen. Deze *tangaran* wordt na gebruik weer zorgvuldig in huis opgeborgen, en mag alleen bij gelegenheid van een volgende *boea'* weer tevoorschijn gehaald worden.

Wanneer het nu al een tijdlang donker is, zoo ongeveer om acht uur 's avonds, steekt men op een tevoren op het erf aangebrachte haard een vuur aan. Dan verschijnen de tien of vijftien *toma'pakaroa*, die met gouddraad doorweven doeken bij zich dragen, en ook buffelhorens op het hoofd hebben. Zij worden vergezeld van twee *tomaro*, de grappenmakers, die zich als dwazen aanstellen en de toeschouwers aan het lachen maken. De *toma'pakaroa* voeren om het vuur een dans uit, na afloop waarvan zij er omheen gaan zitten. Langzamerhand trekken allen zich in hun huizen terug om te slapen.

Den volgenden morgen brengt men den *tangaran* op een open ruimte buiten het dorp, waar men hem weer overeind zet. Tevoren heeft men hier reeds een hut gebouwd. De *toma'pakaroa*, de *toma'karombian* en de *toma'balang* loopen eenige malen om deze hut heen en

verdwijnen van het tooneel. Hierop slacht men een willekeurig aantal varkens en een jongen buffel. Een gedeelte van het bloed dezer dieren kookt men. Op een pisangblad biedt nu de *toma'kada* hiervan aan de *deata's* aan, terwijl hij met het gezicht naar het oosten gekeerd staat. Hij vraagt om veel kinderen, lang leven en goede gezondheid, goede oogsten en veel vee. Dan eet men gezamenlijk ter plaatse en bergt hierna de *tangaran* weer op.

In het landschap Baroepoe (onderafd. Rantepao) onderscheidt men tusschen twee soorten van *boea'*, n.l. *boea' padang*, dat speciaal met het oog op de gewassen gehouden wordt, en de *boea'kale* (*kale:* lichaam), die betrekking heeft op de gezondheid van den mensch. Deze tweede *boea'* zou dus, op het eerste gezicht geoordeeld, tot de volgende rubriek behooren. Toch komt het mij voor, dat hij naar zijn aard tot deze tweede categorie gerekend moet worden, en wel om twee redenen. Ten eerste wordt dit feest niet gevierd om een bepaald geval van ziekte te genezen, maar om een algemeene ziektetoestand van een uitgebreide groep van menschen te bestrijden. Wanneer men veel met ziekte en dood te kampen heeft, dan eerst viert men dit feest. En in de tweede plaats omdat de deelname aan deze *boea'* zeer algemeen is. Een *tomakada* geeft weliswaar den toon aan, maar ieder, die wil en kan, doet ook mee.

Hieronder volge een korte opsomming van de opeenvolgende handelingen. Wanneer men reeds eenigen tijd veel van ziekten te lijden heeft gehad, en een voorname *tomakada* ondergaat hetzelfde lot als velen voor hem, dan besluit men de *boea'kale* te vieren. De voornamen beleggen nu met de *tominaa's* een vergadering (*sikombong)*, waarin men zoekt naar fouten, die begaan zijn en die mogelijkerwijze deze onheilen veroorzaakt hebben. Men belooft nu de *boea'kale* te zullen vieren, wanneer de ziekten een einde nemen. Dit geeft men met verschillende offers aan de *deata's* te kennen.

Wanneer nu in de hierop volgende twee of drie jaren geen sterfgevallen of ernstige ziekten de menschen hebben verontrust, gaat men de gelofte inlossen. Een reeks van verschillende offers bij de huizen der deelnemers en buiten het dorp brengt men aan de *deata's* en aan de voorouders. Gedurende deze dagen mogen de vrouwen *ma'dandan* en de mannen *manimbong*, een reidans, dien wij reeds eenige malen genoemd hebben. Al deze riten vat men samen onder den naam van *meraoek*. Ze hebben echter zeer weinig gemeen met wat men in Sa'dan onder dezen naam verstaat.

Wederom wacht men eenige jaren, en wanneer in dien tijd alles goed blijft gaan, sluit men de *boea'* met de volgende groep van handelingen. In de eerste plaats trachtte men in vroeger jaren in Mamoedjoe of Galoempang een slaaf te koopen, dien men als menschenoffer noodig had. Ten westen van het dorp werd deze gekochte door een *kaoenan* (slaaf) gedood en begraven. Men deed overigens niets met dit offer. Zonder eenig ceremonieel liet men dezen mensch door slaven dooden en in den grond stoppen. Niemand keek er verder naar om.

Een tweede handeling is de vervaardiging en wijding van de *bala'ba*. Deze *bala'ba* bestaat uit een bamboe staak, waarlangs men een jong, uitgevouwen blad van den arenga saccharifera gebonden heeft. Allen, die aan het feest deelnemen, maken voor zich zulk een *bala'ba*. Ten oosten van het dorp verzamelt men op een open plek deze *bala'ba's* en legt ze plat op den grond in noord-zuidelijke richting op een stapel bijeen. Men slacht een varken, de *bai padang* geheeten, en maakt twee *pesoengs* klaar. Alle *bala'ba's* worden met het bloed van het varken aangestreken. De *pesoeng* voor de *deata's* legt men op den stapel, die voor de voorouders op den grond ten westen ervan. Hierop springt een man, „de dappere" geheeten, drie maal over den stapel heen, waarop ieder zijn *bala'ba* weer opneemt. Nadat

men hiermede drie malen om de plek, waar het varken geslacht is, geloopen heeft, gaan allen weer naar huis. Onder het uitstooten van den krijgskreet *(soemapoeko)* hangt ieder zijn *bala'ba* in de *longa* van zijn huis op, dit is de ruimte onder het vooruitstekende gedeelte van het dak.

Twee avonden trommelt men nu in de huizen der deelnemers. Hierna sluit men de *boea'* met festiviteiten op de *kala'paran*. Behalve een reeks van offers heeft ook hier het *ma'singgi* plaats. Hier zij alleen nog vermeld, dat bij de oprichting der hutten een varken geslacht wordt. Hetgeen men hiervan aan de *deata's* offert, doet men in een z.g. *karoerak* (zie fig. 8), d.i. een stuk bamboe, dat aan het eene uiteinde tot reepen gespleten is, welke reepen tot een mandje gevlochten zijn, en met het andere uiteinde in den grond gestoken wordt.

Fig. 8.

III.

Tot nu toe hebben wij in de twee voorgaande groepen van feesten handelingen beschreven, die een meer algemeen en vaag doel hadden. In de twee gedeelten, die nu volgen, willen wij die groepen van riten bezien, die een belijnd, begrensd doel hebben. In de eerste plaats beschouwen we een feest, waarop men de genezing van een bepaalde zieke op het oog heeft. Een zeer sprekend voorbeeld van zulk een feest deelde men mij in het landschap. Baloesoe mede (in het noordoostelijke deel van de onderafd. Rantepao), n.l. het *maro*. [4]) Teneinde de beschrijving te vergemakkelijken, verdeelen wij de opeenvolgende riten wederom in drie groepen: 1. de inleidende offers, 2. de eigenlijke genezingsriten, en 3. de afsluitingsriten.

---

[4]) Niet te verwarren met *maro'*, met welk laatste woord de staat aangeduid wordt, waarin een rouwende persoon verkeert.

Dit *maro* is niet aan een bepaalden tijd van het jaar (bepaald stadium van den landbouw) gebonden. Wanneer een voornaam man voortdurend ziek is en maar niet beter kan worden, gaat men *ma'kombongan:* de heele familie vergadert, en een oude van dagen vraagt aan elk der aanwezigen, ook aan den zieke, af, of hij geen fout begaan heeft, waardoor deze hardnekkige ziekte gekomen kan zijn. Het slot is, dat men bepaalt, dat er een *maro*-feest gehouden moet worden.

De inleidende offers worden gebracht door den *tominjawa* en zijn van tweeërlei aard. Op den avond van een tevoren bepaalden dag gaat de *tominjawa* ten westen van het huis (fig. 9 op c.) *ma'pakande nenek,* de voorouders te eten geven. Daartoe slacht hij een kip en vangt het uitdruipende bloed op in een pisangblad. Dan neemt hij van deze kip de volgende deelen: het kraakbeenig deel van de gewrichten van linkervleugel en linkerpoot, de sleutelbeenderen, het hart, de lever, de onderkaak met de tong, de teenen van de linkerpoot, het uiteinde der linkervleugel en de bil. Al deze deelen worden samen met het zooeven opgevangen bloed in een bamboe gekookt *(dipiong).* Een mengsel van zwarte en witte rijst vouwt men in pisangbladeren en kookt die in een kookpot; deze pakjes gekookte rijst heeten *kaledo.* Ook poft men een *oepe* (Mal. *talas)* in het vuur. De *tominjawa* gaat nu bij c (fig. 9) met het gezicht naar het zuiden gericht zitten, en legt voor zich op een rij van links naar rechts vier pisangbladeren op den grond. Op elk dezer bladeren legt hij achtereenvolgens: een *kaledo,* een *kaledo,* een *kaledo* en de tot schijfjes gesneden

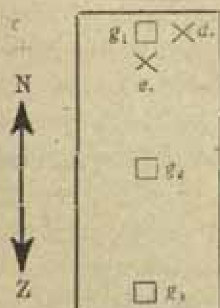

Fig. 9.

gepofte *oepe*. Bij elke portie voegt hij van het in bamboe gekookte offervleesch, en giet er vervolgens uit een tot een napje gevouwen stuk pisangblad een scheutje palmwijn *(toeak)* over. Verder legt hij op elk dezer pisangbladeren een sirihblad, daarop een stukje pinangnoot en daarop een weinig kalk. Is hij tot zoover gevorderd, dan schuift hij twee *kaledo*-portie's naar het zuiden, en de twee andere *pesoengs* daarachter. Hierop roept hij de geesten van alle de stichters der in den omtrek staande stamhuizen *(tongkonan)* op om de aangeboden offers aan te nemen; en tevens deelt hij hun mede, dat men het *maro*-feest gaat vieren, omdat er een ernstige zieke is.

Het tweede offer wordt den volgenden morgen gebracht, wanneer de *tominjawa* gaat *ma'tadoran*. Daartoe neemt men twee bamboestengels, waarvan men aan de ondereinden de bladeren afneemt, maar ze aan de boveneinden laat zitten. Ten noordoosten en zuidoosten van het huis (fig. 9 bij a en b) zet men een tjendana-stok overeind en schuin daartegen leunend de twee bamboestengels. De bamboe bij a helt naar het noordoosten, die bij b naar het zuidoosten. Bij de *tadoran* op a legt men een sirih-pinang offer op den grond neer.

Nu neemt de *tominjawa* een kip in de hand en, met het gezicht naar het noordoosten gekeerd, snijdt hij haar, bij a staande, den hals door. Het uitdruipende bloed vangt men op in een stuk pisangblad. Eenige veeren van vleugels en staart bindt men tot een bundeltje samen en hangt dit aan den *tadoran* op. Nadat de kip schoongemaakt en aan stukken gesneden is, kookt men dit vleesch in een bamboe-geleding. Verder kookt men nog *kaledo's* en poft men pisangs van een willekeurige soort. Is al dit voedsel gaar, dan hurkt de *tominjawa* bij a neer met het gezicht naar het noordoosten gekeerd en den *tadoran* voor zich, en legt op een rij van links naar rechts twaalf pisangbladeren voor zich neer (zie fig. 10,

waarin elk pisangblad met een cijfer is aangeduid). Op elk der zeven links liggende bladeren legt hij een

N. W. ← 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 → Z. O.

Fig. 10.

kaledo, op elk der vijf rechts liggende een geschilde, gepofte pisang. Het in bamboe gekookte kippenvleesch snijdt men tot kleine stukjes en voegt daarvan bij elk offer een beetje. In een kookpot brandt men onontbolsterde rijstkorrels *(ra'toek)*, en legt hiervan eenigen in een kring om elke portie. Tenslotte legt de *tominjawa* op elk pisangblad nog sirih-pinang en kalk, en giet over elk spijsoffer een scheutje palmwijn.

Nu neemt de *tominjawa* de portie's 6, 7 en 8 (dus twee *kaledo's* en één pisang), en legt die in de *karerang* van de *tadoran* bij a; dan neemt hij de portie's 4, 5 en 9 (weer twee *kaledo's* en één pisang), en legt die in de *karerang* van b; 3 en 10 (een *kaledo* en een pisang) legt hij aan den voet van den *tadoran* bij a, 2 en 11 (een *kaledo* en een pisang) aan den voet van die bij b. De twee overblijvende portie's (1 en 12, een *kaledo* en een pisang) laat hij liggen, omdat niet alles weggenomen mag worden. Dan neemt de *tominjawa* een bamboe-kokertje met water in de hand en roept bij a met het gezicht naar het noordoosten de *deata's* aan, om hen uit te noodigen de handen te wasschen en het offer te nemen. Of deze zelfde aanroeping ook plaats heeft bij de *tadoran* b en wel met het gezicht naar het zuidoosten gewend, is mij niet medegedeeld. Tot hiertoe de inleidende offers.

Tot nu toe is de *tominjawa* de handelende persoon geweest. De genezingsriten worden echter geleid door den *tomadampi*, den arts. Den avond van denzelfden dag gaat de *tomadampi* het huis van den zieke in en neemt een bundeltje bladeren der dracaena terminalis mee. Vrienden en verwanten verzamelen zich ook in huis. Eerst beginnen vier mannen, die daartoe de vaar-

digheid bezitten, op twee trommels te slaan *(didara'pi)*. Daarna wordt de zieke in doeken gewikkeld en midden in het vertrek gelegd. De verzamelde gasten dansen nu allen om hem heen, terwijl zij de daarbij behoorende zangen zingen: *maro*. In deze zangen roepen zij in de eerste plaats Pong Matoea aan, den vader van alle menschen, en in de tweede plaats Ndo' Beloloembang, de vrouw in den hemel, die aan den rand van een meer haar *tabang* (dracaena terminalis) heeft staan groeien, en het eerst de menschen het gebruik van deze plant heeft geleerd. Verder wordt nog de bijstand van andere *deata's* ingeroepen voor de genezing van den zieke.

Tenslotte haalt de *tomadampi* zijn *tabang* tevoorschijn. In de vlammen van een harsfakkel brandt hij een stukje van een houtsoort, die men *tagari* noemt, maar waarvan ik den wetenschappelijken naam niet ken. In de rook van deze *tagari* houdt hij den bundel dracaena terminalis, waarop hij het geheele lichaam van den zieke met deze *tabang* inwrijft. Wanneer de *tomadampi* het geval heel ernstig opneemt, geeft hij zich een sneedje in de punt van zijn tong, en wrijft het lichaam van den patiënt bovendien nog in met zijn speeksel, vermengd met wat bloed uit zijn tong. Drie nachten aan-èèn herhaalt men het boven beschrevene.

Tegen den avond van den vierden dag gaat men *mangrara gandoeng*, het bebloeden der trommels. In het huis van den zieke legt men twee trommels op den vloer naast elkaar, die met de lengteas dezelfde richting volgen als de nok van het dak. De *tominjawa* slacht nu een kip en strijkt van het uitloopende bloed op elk der trommels. Het vleesch van dit offerdier wordt in een kookpot gekookt, terwijl men buiten op het erf rijst in bamboe's toebereidt. Van deze *piong* en het gekookte kippenvleesch maakt de *tominjawa* twee maal twee *pesoengs* (spijsoffers) klaar op *tabang*-bladeren, en legt dan op elke trommel twee dezer offers. Ten zuiden van de trommels staande, werpt de *tominjawa* gebrande

rijstkorrels *(ra'toek)* over dezen heen in noordelijke richting, terwijl hij de *deata's* aanroept.

Hierop bindt men *tabang*-bladeren tot een lange lijn aan elkaar; het eene uiteinde ervan bindt men aan den middelsten huispaal (fig. 9, g_2) (*petoeo*), leidt vervolgens deze lijn door de deur naar buiten, en bindt haar andere uiteinde aan een paal vast, die men daartoe op het erf voor (ten noorden van) het huis gezet heeft. Evenzoo spant men een lang stuk *mawa*-doek van den middelsten *petoeo* (fig. 9, g_2) naar genoemden paal op het huiserf.

Intusschen is het reeds donker geworden. De zieke gaat nu naar buiten, terwijl hij met de rechterhand de *tabang-mawa*-lijn volgt, en aldoor gebrande rijstkorrels (*ra'toek*) voor zich uit strooit. Op het erf aangekomen, gaat de zieke op een matje op den grond liggen en wordt hij met doeken bedekt. Alle familieleden en belangstellenden scharen zich in een kring om hem heen en gaan *goemelong*, dit is dezelfde zang als het *maro* van de drie vorige avonden, maar met dit verschil, dat men nu niet in huis, maar in de open lucht zingt. Na eenigen tijd bemedicineert de *tomadampi* den zieke weer geheel op dezelfde wijze, als hij de vorige drie avonden gedaan heeft. Is hij hiermede gereed, dan gaan allen eten. Want tevoren heeft men voor een groote hoeveelheid kippenvleesch en visch, alsmede rijst in den vorm van *piong* (in bamboe gekookt) en *pokon* (in bamboebladeren gevlochten pakjes) gezorgd, terwijl de palmwijn niet mag ontbreken. Na den maaltijd gaat men met *goemelong* voort.

Dit nu herhaalt men telkens weer, hetzij 's nachts, hetzij overdag, totdat de patiënt genezen is. Gemakshalve woont de zieke gedurende dezen tijd niet in huis, maar verblijft hij onder een zijner groote rijstschuren.

Wanneer de zieke genezen is, gaat men over tot het laatste stadium van het *maro*-feest, n.l. de afsluiting van het contact met de andere wereld. Als inleiding

hiertoe is te beschouwen het *mampakande nenek* (te eten geven van de voorouders), dat de *tominjawa* uitvoert geheel als bij het begin van dit feest. Den volgenden morgen hebben er eenige werkzaamheden tegelijkertijd plaats. Terwijl de daartoe aangewezen lieden een groot aantal kippen slachten en toebereiden, en ook rijst koken in bamboe's, gaat de *tominjawa* bij de bron, waar de pas herstelde gewend is te gaan drinken, *ma'tadoran*. Dit heeft weer op geheel dezelfde wijze plaats, als bij de opening van de feestelijkheden, n.l. weer met twee *tadorans* en de twaalf *pesoengs* (zie blz. 174 en 175).

Intusschen gaat de *tomadampi* de *bate* halen. Daartoe gaat hij naar een plek, waar veel bamboe *(tallang)* groeit. Hij zoekt een bamboestengel uit, die aan de volgende eischen voldoet: Hij moet naar het noordoosten overhellen, aan alle geledingen (knoopen) bladeren dragen en een gave top hebben. Heeft hij een gevonden, die aan genoemde eischen voldoet, dan omwikkelt hij hem bij de plaats, waar hij hem afhakken wil, met *tabang* en een *mawa*-doek, strooit er gebrande rijst *(ra'toek)* in noordoostelijke richting overheen, en roept de voorouders van de bamboe aan om hun kennis te geven van zijn voornemen en zijn doel. Hierop kapt hij de bamboe beneden de omwikkeling af, en doet in de overblijvende stomp drie gele kralen *(manik riri)* en een scherfje van een ijzeren pot *(pamoentoe)*. De afgekapte stengel heet nu *bate*, en wordt naar het feesthuis meegenomen. Op het huiserf gekomen, zet men de *bate* ten noordoosten van het huis met een helling naar het noordoosten overeind. De top wikkelt men in een mooien *mawa*-doek, en hangt er een oud zwaard en een met goud bewerkte kris aan.

Alle mannen en vrouwen kleeden zich nu in hun mooiste kleeren en de pas herstelde heeft een krans van *tabang*-bladeren op het hoofd. Men neemt nu de *bate* van zijn plaats en gaat hiermede in optocht naar de

rivier. Daar aangekomen zet men de *bate* weer met een helling naar het noordoosten op, en slacht de *tomadampi* een *mañoek rame*, een kip van een *rame*-kleur (zie p. 163, noot 1). Deze kip moet geheel gaaf zijn, en vooral geen nagels missen. Met het bloed van deze kip bestrijkt hij de *bate* en stipt den herstelde ermede aan op voorhoofd, beide wangen en in de palm van de rechterhand. Hierna kookt men de kip en maakt men *piong* van rijst. Van dit voedsel maakt de *tomadampi* op tabang-bladeren vier *pesoengs* klaar, waarop hij eenige malen om de *bate* heen loopt in de richting, waarin men een moer losdraait, daarbij de *deata's* aanroepende.

Nadat men gezamenlijk ter plaatse het bereide voedsel opgegeten heeft, gaat men *ma'paoendoe*: de *tomadampi* buigt de *bate* drie malen zoover naar beneden, dat de top het water raakt. De herstelde gaat nu te water en dompelt zich geheel onder, zoodat de krans van *tabang*-bladeren van zijn hoofd gaat en afdrijft. Hierop vermaken de menschen zich met allerlei spelen.

Tenslotte brengt men nog een offer aan de *deata's*. Het is nog licht, wanneer de herstelde, de *tominjawa* en de *tomadampi* naar het huis van eerstgenoemde gaan om te *ma'pepara*. Daartoe nemen zij *ao'*-bamboe en maken daarvan een stellage, zooals men gewoon is te gebruiken voor het schroeien van een geslacht varken. Zij slachten nu een varken en schroeien het op genoemde stellage van *ao'*. In een bamboe-geleding kookt men de volgende deelen: een stukje van hart, lever, longen, linker nier, dito rib, dito wang, dito heup, dito sleutelbeen en een gedeelte van het bloed. In huis kookt men in een kookpot rijst. Van dit gekookte voedsel maakt de *tominjawa* in huis de volgende *pesoengs* klaar. Op een wan legt hij drie toppen van pisangbladeren; op elk daarvan legt hij een beetje gekookte rijst uit den pot, daarop een stukje varkensvleesch uit de bamboe, hieromheen legt hij eenige korrels gebrande rijst (*ra'toek*), en dan overgiet hij elke portie met een scheutje palm-

wijn, en legt tenslotte bij elk sirih-pinang en kalk. Deze wan zet hij op het muurrek *(para)*, op de plaats, die in fig. 9 met d aangeduid is. Een geheel gelijke *pesoeng*, ook op een pisangblad, legt hij nog achter de voorste *petoeo* op den grond (in fig. 9 op e). Met een bamboekokertje met water in de hand en het gezicht naar het noordoosten gekeerd, roept de *tominjawa* de *deata's* aan, terwijl men intusschen op het erf ten noordoosten van het huis *tagari* brandt.

Op het erf, ten noorden van het huis, iets naar het oosten (dus niet recht voor het huis), legt men een slaapmatje op den grond. Hierop plaatst men een sirihdoosje *(tapere)*, waarin het loon van den *tomadampi*, n.l. 24 of 3 × 24 *oeang* (oude, zilveren V.O.C. geldstukjes). Hierop nemen de *tomadampi* en de herstelde afscheid van elkaar, hetgeen *nambi' kadamammi'* heet: de *tomadampi* wenscht den herstelde heil toe, waarop deze bedankt.

IV.

Evenals het *maro*-feest hebben ook de hieronder volgende groepen van riten een zeer bepaald en beperkt doel, n.l. het welslagen der veldgewassen te verzekeren. Doordat de rijstbouw zulk een overheerschende beteekenis heeft in de Toradja-landen, heeft men bij dit feest ook vrijwel uitsluitend het oog op de rijst. Volgen wij het verloop van de *boea' padang* in Baroepoe (vgl. blz. 170), dan zien wij hierin duidelijk drie deelen, die zich van elkander onderscheiden: 1e. de versterking van de te velde staande rijst; 2e. de riten vlak na den oogst; en 3e. de eigenlijke *boea'*, die vlak voor het uitzaaien van de nieuwe rijst wordt gevierd.

In elk dorp of groep van dorpen heeft men in Baroepoe een *parenge*, die tot taak heeft alles te regelen, wat tot de oude adat behoort en die voor de juiste opvolging der voorschriften waakt. Zulk een persoon heet *indo aloek (aloek* is de overgeleverde gewoonte). Dit ambt wordt steeds door een lid van een bepaald

parenge-geslacht bekleed en is dus erfelijk. Een ander erfelijk ambt is dat der *indo padang*, hetwelk echter in het eene dorp bekleed wordt door een *tomakada*-geslacht, in een ander weer door een *kaoenan*-familie.

De *indo aloek* regelt ook de geheele *boea' padang*. Wanneer de rijst al hoog staat, maar nog geen vrucht gezet heeft, wijst hij in de eerste plaats vier leden van de *indo padang*-familie aan om de volgende functie's waar te nemen: een *toma' oeri-oeri*, een *toma' pesoeng* en twee *tomantoenoe*. Verder stelt hij nog de volgende functionarissen aan: vier *toma'gandang*, twee *tometamba* en twee *toma' dandan;* de twee eerstgenoemden zijn mannen, de laatsten zijn vrouwen.

Denzelfden dag nog slacht men op het erf van de *indo padang*-familie een kip, een hond en een varken. Het bloed van deze dieren doet men bij elkaar in een etensbak voor varkens *(paloengan)* en lengt dit aan met water. Ieder, die aan het feest deelneemt, doet in een bamboe-kokertje wat van dit gemengde en verdunde bloed. De hond wordt verder door de mannen geheel verorberd. Van de kip en het varken neemt men de bepaalde deelen van de linkerhelft en kookt die in bamboe's voor de *deata's*. Ook maakt men een groot aantal *piongs* klaar van rijst, n.l. evenveel als er sawahs zijn.

Op het erf van den *indo padang* offert nu de *toma'-pesoeng* aan de *deata's*. Hij maakt daartoe twee *pesoengs* (spijsoffers) gereed van gekookte rijst en kippenvleesch. Een deksel van een rijstmand *(toetoe nase)* legt hij met de holle kant naar beneden op den grond en legt daarop de *pesoeng* voor de *deata's*, ten westen daarvan op den grond legt hij die voor de voorouders. Palmwijn giet hij niet over deze spijzen heen, maar wel heeft hij een *padoek* (bamboetje met water) in de hand, wanneer hij met het gezicht naar het oosten de *deata's* aanroept.

Ieder der deelnemers neemt nu van het in bamboe

gekookte varkenvleesch en een bamboe met rijst *(piong)*. Hiermede en met zijn kokertje met gemengd en verdund bloed gaat ieder naar zijn sawah om aan de *deata's* te offeren. Daartoe kiest hij op zijn sawah op een willekeurig punt een mooie rijststoel uit en maakt twee *pesoengs* van het medegebrachte voedsel klaar. Met het gezicht naar het oosten gewend, strijkt hij eerst van het bloed aan de rijststoel, legt vervolgens een *pesoeng* voor de voorouders op den grond ten westen van de rijststoel en een voor de *deata's* erin. Voert een *tominaa* deze handelingen uit, dan roept hij een heele reeks van goden en geesten bij name aan; is hij, die het doet, geen *tominaa*, dan geschiedt alles zwijgend *(di-papore)*.

De tweede groep van handelingen heeft plaats vlak na den oogst. Op een daartoe bepaalden avond gaat men onder leiding van den *toma'oeri-oeri ma'dandan*. Daartoe maakt men voor het huis van den *indo padang* een *laang-laang* (lange bank), waarop de vrouwen dien nacht hun zangen houden. Voordat deze zangen beginnen, slacht de *toma'oeri-oeri* een varken, waarvan men met gekookte rijst twee *pesoengs* gereed maakt, welke de *toma'pesoeng* aan de *deata's* aanbiedt op een *toetoe nase*, geheel zooals boven reeds beschreven is. Den volgenden avond gaan de vrouwen weer *ma'dandan*, maar nu onder leiding van de twee *toma'dandan* (vrouwen), die dezelfde handelingen verrichten als de *toma'oeri-oeri* den vorigen avond. Na onderling overleg bepalen de leiders dezen avond, wanneer men de eigenlijke *boea'* zal vieren.

Wanneer men nu de sawahs gereed gemaakt heeft en voor de zaairijst moet gaan zorgen, is de tijd voor het laatste stadium van de *boea' padang* aangebroken. Dit speelt zich geheel af op de *kala'paran*, de open ruimte buiten het dorp. Aldaar bouwt men tevoren een aantal hutten. Wanneer de eerste dag aangebroken is, slacht

ieder, die aan de *boea'* deelneemt, een varken op het erf voor zijn huis, en offert daarvan op dezelfde wijze als hierboven beschreven is, n.l. op de *toetoe nase*. Zijn allen hiermede gereed, dan trekt men in optocht en in de mooiste kleeren uitgedost gezamenlijk naar de *kala'paran*.

Midden op deze open plek heeft men een *palandoean-doean* gemaakt. Dit is een offertafeltje van den volgenden vorm (zie fig. 11). Men neemt een stuk bamboe van ongeveer een meter lengte en snijdt aan het boveneinde figuren als op fig. 4 (p. 53) is weergegeven. Vlak onder deze beteekening steekt men twee stukjes hout horizontaal door de bamboe, zoo, dat ze een kruis vormen. Tusschen deze dwarshoutjes maakt men nu een vloertje, zoodat men een tafeltje krijgt op één poot, die in het midden dwars door het blad steekt. Te Angin-angin (Rantepao), waar men mij ook zulk een *palandoean-doean* beschreef, bindt men naast het van figuren voorziene deel van den bamboesteel nog een klein bamboe-kokertje. In dit kokertje giet men water, in de poot van het offertafeltje palmwijn. Maar in Baroepoe doet men dit niet, men gebruikt water noch palmwijn.

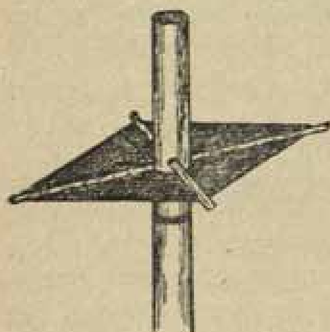

Fig. 11.

Wanneer allen op de *kala'paran* aangekomen zijn, slacht de *tomatoiapi*, een man, een varken. Hij legt daartoe het dier met den kop naar het oosten en den rug naar het zuiden. De voor de *dea'a's* bestemde deelen kookt men in bamboe. De *tomatoiapi* gaat nu met het gezicht naar het oosten staan en legt de volgende offers op de *palandoean-doean*: rechts een gemengde *pesoeng* van gekookte rijst met varkensvleesch (aan de zuidkant

dus), links een van uitsluitend varkensvleesch (aan den noordkant); verder brengt hij in den bamboe poot aan de noordzijde een gleuf aan, waarin hij een gemengde *pesoeng* klemt, terwijl hij ten noordwesten op den grond een gemengde portie legt voor de voorouders. Zooals reeds gezegd is, gebruikt men hier palmwijn noch water aan den *palandoean-doean*. Wel neemt de offeraar een kokertje met water in de hand bij zijn aanroeping. Een andere eigenaardigheid is, dat men de spijsoffers niet op de linkerhelft van het pisangblad legt, maar op den middennerf. Dit offer met den *palandoean-doean* heet *soerasan taliang*. Wanneer de offers gebracht zijn, staan èèn voor èèn eenige *tomenani* op (soms tot zes toe) en roepen met het gezicht naar het oosten gekeerd de *deata's* aan om zegen over het gewas te vragen. Hierbij houden zij een stok van *karoa*-hout in de hand.

Hierna krijgen de werkzaamheden een meer feestelijken glans. De mannen gaan *manganda' barang:* van *tile*, een rietsoort, en *arroe*, de zwarte, harde pennen, die men in de haren van den arenga saccharifera vindt, heeft men horens *(tandoek tedong boelaan)* gemaakt; hiermede uitgedost dansen zij rond. 's Avonds gaat men *ma'dandan*, terwijl de vrouwen *menani*. Een geheel andersoortig vermaak is het *sikaroeme*, raadsels opgeven. Dit mag men alleen bij deze gelegenheid doen.

Den volgenden morgen heeft de slotplechtigheid plaats. Op de *kala'paran* heeft men een tjendana- en een *karoa*-paal samen in één gat in den grond gezet. Aan dezen dubbelen paal bindt men een buffel vast. Nadat dit offerdier is *dideatai* of *disoerak* (zie p. 66, ook noot 8 aldaar), waaraan ook de *tomenani* deelnemen, steekt de *indo aloek* het dood. Dichtbij heeft men een offertafeltje gemaakt met vier pooten van bamboe en één vloertje. Deze vier pooten zijn aan het boveneinde weer van figuren voorzien en dichtgestopt met een prop *tabang*-bladeren. Van den buffel neemt men de gedeelten van de linker

helft, die voor de *deata's* bestemd zijn, en bereidt die toe. [5]) Op het offertafeltje legt men een *toetoe nase*, waarop de *pesoeng* voor de *deata's* zijn plaats vindt. Die voor de voorouders legt men weer op den grond.

Ieder heeft een weinig zaairijst van huis meegebracht; deze besprenkelt men met het bloed van den buffel. Weer thuis gekomen trapt men de overige zaairijst uit en mengt die met de door bloed besprenkelde. Na den oogst en het schuren van de rijst slacht men voor iedere rijstschuur een kip of varken, wat men alleen doet, wanneer men tevoren een *boea'* gevierd heeft. [6])

Aan het eind van mijn beschrijvingen gekomen, wil ik besluiten met op te merken, dat mijn verdeeling van bovengenoemde feesten in vier groepen alleen heeft willen zijn een ruwe indeeling, teneinde de beschrijving mogelijk te maken. De vier groepen zijn geen species van één genus. Behalve dat mijn geringe kennis van de feesten der Toradja's het vaststellen van een fundamentum divisionis zeer précair zou maken, drukt bovengenoemde verdeeling in vieren reeds het formeele bezwaar van verandering van fundamentum divisionis. Wanneer het zin mocht hebben om aan het al of niet aanwezig zijn van *totoembang* zulk een groote beteekenis te hechten, dan zouden wij alle feesten, die versterking van de levenskracht bedoelen (dus dooden- en huwelijksfeesten

---

[5]) Bijna bij elk offer, dat mij medegedeeld werd, heb ik gevraagd, of de spijs in een pot of in een bamboe werd toebereid. Hoewel ik er niet speciaal navraag naar gedaan heb, geloof ik toch wel te kunnen zeggen, dat buffelvleesch, bestemd voor een offer, nooit in bamboe, maar steeds in potten wordt gekookt. Kippen- en varkensvleesch worden daarentegen zeer dikwijls in bamboe toebereid (*dipiong*).

[6]) De onvolledigheid van de hier aangeboden gegevens blijkt duidelijk hieruit, dat eenige der op blz. 181 genoemde functionarissen (n.l. de *tomantoenoe*, *toma'gandang* en de *tomatamba*) in den loop van onze beschrijving niet zijn voorgekomen.

buiten beschouwing gelaten), dichotomisch kunnen verdeelen in:

A. die, waarin *totoembang* een rol spelen,

B. die, waarin geen *totoembang* voorkomen.

Deze laatste groep zou dan te verdeelen zijn in:

I. die, waarop levenskracht in het algemeen gevraagd wordt,

II. die, waarmede de versterking van de levenskracht voor personen beoogd wordt,

III. die, waarop vermeerdering van levenskracht voor de gewassen bewerkstelligd wordt.

Op deze wijze verdeelende hebben wij in dit opstel onder I de groep A behandeld, onder II de groep BI, onder III de groep BII en onder IV de groep BIII. Moge dit mede dienen tot het voorkomen van een verkeerde waardeering van het hierboven gegevene.

Indrukken over het schoolwezen in de Hidjāz

door

E. Gobée.

De omstandigheden brachten de gelegenheid voor mij mede de 3 laatste jaren het overgangs - „examen" van de hoogste klasse der lagere school te Djeddah bij te wonen.

Nu die hoogste klasse zoover is dat ze de school volgens haren oorspronkelijken opzet heeft afgeloopen — de school toch is nieuw en werd eerst in Juli 1917 geopend, zoodat bij de opening alleen de 3 eerste jaren bezet werden — lijkt mij het oogenblik gekomen om eenige indrukken van het onderwijs, welks resultaten ik eenigszins nader leerde kennen, weer te geven.

De Hāsjimitische school eigenlijk de Hāsjimitische school van liefdadigheid (zoo genoemd naar een Arabische school, die de Sjerīf ten tijde van het Turksche bestuur op eigen kosten te Mekka oprichtte) *Al-madrasat al-Hāsjimijjat al-chairijjah*, bestaat uit 2 afdeelingen, de eerste van 2 jaren, waar het onderwijs voorbereidend *(taḥḍīrī)* is, de tweede van 4 jaren met lager onderwijs *(ibtidā'ī* eig: wat de beginselen geeft). Daarvóór is dan nog één klasse voor heel kleine jongens van 5 jaren ongeveer aan wie spelenderwijs de letters van het alphabet worden geleerd. Men noemt 't onderwijs in die klasse *iḥtiāṭī*: wat uit voorzorg gegeven wordt.

De school werd in de oorlogsjaren na de omwenteling opgericht en, als alles wat van de Regeering in Mekka uitging, met weinig instemming begroet, behalve door hen, die daar door hun ambt toe verplicht waren. — Als leerlingen van de 4e klasse werden toen eenige jongens

aangenomen, die vroeger op de Turksche school geweest waren en daar behalve Koraanreciet, de beginselen van rekenen, geschiedenis en aardrijkskunde geleerd hadden. Ook hadden zij er iets van wet en geloofsleer gehad, maar veel was het niet. Volgens de onderwijzers van de tegenwoordige school was het onderwijs toen buitengewoon slecht. Zonder twijfel moet die critiek dienen om uit te laten komen hoe goed de jongens in die enkele jaren onder hunne leiding geleerd hebben, maar inderdaad, 't onderwijs in een taal die den leerlingen vreemd is, kon niet veel opleveren.

Door de ongewone wijze waarop de jongens van de hoogste klasse op school zijn gekomen verschillen zij onderling nog al veel in leeftijd en schat ik ze tusschen 13 en 17. — Op den gewonen leeftijd van 6 of 7 jaren op school komende zullen zij die op ongeveer twaalfjarigen leeftijd verlaten.

In de 4 klassen der lagere school zijn ongeveer 60 leerlingen, in de 2 der voorbereidende van 180 — 200.

De 2 eerste schooljaren worden geheel besteed aan het Koraan-reciet. Het eerste jaar lazen de kinderen het laatste 30ste deel van den Koraan, dat zoolang herhaald en geleerd wordt tot zij het van buiten kennen. Een gedeelte van het 29e deel of wel dit in zijn geheel wordt daar nog bij genomen waarna in het 2de jaar de heele Koraan wordt doorgenomen. Doordat de jongens een of twee hoofdstukken uitstekend kennen, gaat de rest gemakkelijk.

Van de reciteerkunst — *at-tadjwīd* — worden dan nog slechts de voornaamste regels geleerd en in toepassing gebracht. Verder krijgen de jongens de allereerste beginselen van de plichtenleer, zoodat zij de rituee!e wasschingen en de bewegingen van de ṣalāt leeren.

Het schoolexamen is een voornaam ding in de Hidjāz, was 't vooral in de eerste jaren van het bestaan der school.

De Gouvernements bureau's werden ontvolkt om de noodige, ja meer dan de noodige examinatoren te leveren. Tevens moest deze methode werken als een soort propaganda voor de school. De goede vruchten van het onderwijs werden zoo alom bekend.

Het examen valt altijd in Dzoe 'l-Qa'dah, zoodat vóór het begin van de haddj alles is afgeloopen. Is het geëindigd dan begint de vacantie. Vóór de Ramadhān-vacantie wordt in de maand Sja'bān proefwerk gegeven, dat vrijwel even lang als het eigenlijke examen duurt.

We zullen ons bepalen tot de hoogste klasse, die ongeveer 14 dagen onder het mes moest.

Van de volgende vakken werd er per dag één afgehandeld: Koraancommentaar; *ḥadīth; fiqh;* lezen; meetkunde; rekenen; aardrijkskunde; geloofsleer; opstel maken; grammatica; schoonschrijven; geschiedenis; redekunst; letterkunde (niet-godsdienstige) en reciteeren.

Van al deze vakken werden behalve lezen, slechts de eerste 2 en de laatste 2 mondeling behandeld, alle overige schriftelijk. Het Departement van Onderwijs in Mekka had het zoo bepaald, vermoedelijk om niet te veel beslag op den tijd der examinatoren te leggen — en, daarvan mocht niet worden afgeweken. 't Dwaze geval deed zich daardoor voor, dat aardrijkskunde zonder kaart geëxamineerd werd. Contrôle of de leerlingen de door hen genoemde plaatsen, kapen, rivieren, enz. inderdaad wisten te vinden was er dus niet.

De examinatoren in de beide eerste vakken zooals ook in *fiqh* en *tauḥīd* waren de *qāḍī* van Djeddah en zijn voorganger. De laatste een zeer gezien en geleerd Sajjid fungeerde meer als bijzitter.

Van de Koraan was 7|8 van het 1ste hoofdstuk behandeld aan de hand van den eenvoudigen commentaar van al-Djalalain. 'n Willekeurig vers werd opgeslagen, de commentaar gelezen en nader door den leerling verklaard. De reden van de openbaring werd

gevraagd, waarbij b.v. naar aanleiding van de verzen over de koe handelende in de 2de soerah, gevraagd werd waarom aan de Joden dit teeken werd gegeven. 't Antwoord, omdat zij afgoden dienden, gaf aanleiding eens nader te vragen wanneer en waar de Joden dat gedaan hadden en waarmede zij toen gestraft werden.

Waren de hier aangegeven vragen zeer op hare plaats, naar aanleiding van andere verzen werden wonderlijke vragen gesteld. Zoo werd o.a. in verband met de aankondiging der schepping van Adam aan de engelen en den hun gestelden eisch zich voor Adam ter aarde te buigen, gevraagd: „Waar waren de engelen toen Allah hun de schepping van Adam aankondigde, in den hemel of op aarde?" „Hoeveel jaren was Adam reeds op aarde, voordat Allah hem den levensadem inblies?" Deze finessen, waarop de rechter met overtuigende zekerheid de antwoorden inplaats van den ongelukkigen examinandus gaf, brachten dezen in een letterlijk doorweekten toestand, die hem onvatbaar maakte de verdienste der profeten boven de engelen te bedenken!

Bij de ondervraging over de *ḥadīth* werd een boek gebruikt getiteld *Hāsjiat as-sjaich asj-Sjanāwānī*, ongeveer 340 overleveringen bevattende, waarvan de helft behandeld was. De bedoeling van de overlevering moest nader uitgelegd worden, verschillende begrippen als *dīn*, *sirqah* (diefstal) moesten waar dat pas gaf taalkundig en volgens de wet worden verklaard. Zelfs de besten der leerlingen brachten van dergelijke vragen niet veel terecht. 'n Jongen blijft 'n jongen of hij nu Arabisch is of Hollandsch en sommigen herhaalden met groote handigheid 'n antwoord door den ondervragenden qāḍī gegeven, als was het van henzelf.

Zoo was ook het vaste antwoord op de vraag naar de beteekenis van een of ander Koraanvers als de uitleggingen van den examinandus waren uitgeput: „*ḥikmah*", z.v.a.: 's Heeren ondoorgrondelijke wijsheid waarnaar het ons niet verder betaamt te vragen!

Ook meer eenvoudige vragen werden gedaan als: hoeveel jaren na de openbaring van het profeetschap volgde die waarbij de Profeet zich tot Allah's gezant zag aangewezen?

't Onderwijs bleek zijn normalen gang nog niet geheel te hebben daar de *'ilm al-ḥadīth* nog niet onderwezen was en de jongens dus over de eischen aan een goede overlevering te stellen niets wisten te zeggen. Dit vak wordt altijd onderwezen vóór men met de overleveringen zelf begint.

Als extra vraag, waarvan het antwoord niet gekend behoefde te worden — ze werd meer als toegift gedaan — viel mij de volgende op. De overlevering, die behandeld werd was: *man joerīdoe 'llāh bihi chairān joefaqqihoehoe fī'd-dīn* (met wien Allah het goede wil dien maakt hij bekwaam in den godsdienst). De vraag was nu deze: waarom heeft al-Boechārī op die overlevering laten volgen, hetgeen er oorspronkelijk niet bij behoort: *wa innamā'l-'ilmoe bi't-ta'alloem* (evenwel geen kennis verkrijgt men zonder leeren). 't Waarlijk niet voor de hand liggende antwoord was, dat God ons niet de kennis zelf geeft maar de middelen *(al-asbāb)*, het vermogen, de lust die te verwerven. Dat zelfs de primus van de klas dit niet zoo spoedig inzag was te begrijpen.

Hetgeen ik over het examen in de *fiqh* te zeggen heb, vormt een eenigszins donkere bladzijde in dit verslag. De behandelde stof bevatte alles over de godsdienstige verplichtingen, wat daar buiten viel was nog niet behandeld. Er wordt afzonderlijk les gegeven voor de Ḥanafieten en voor de Sjāfi'ieten, voor beide richtingen waren afzonderlijke vragenlijsten gemaakt, waaruit de qāḍī er voor elke madzhab 3 kon kiezen voor het schriftelijk werk.

Dat uit een zoo ruime keuze van vragen als deze stof biedt, er waren er zeker 30 opgeschreven, sommige der volgende uitgekozen werden, vond ik een werkelijk zeer bedenkelijk teeken. Sjāfi'ieten:

1°. Wat verstaat men onder menstruatie, hoe lang duurt zij op zijn kortst, hoe lang op zijn langst. Zoo ook de *nifās* en de *istiḥāḍah* (menstruatie boven den normalen duur).

2°. Wat zijn de voorwaarden voor het houden van een Vrijdagsdienst?

3°. Wat schrijft de wet voor omtrent iemand die sexueele gemeenschap heeft (*man djāma'min iḥda's-sabīlatain*) vóór de *woeqōef* te 'Arafah of daarna, of dat doet na geschoren te zijn, of gedurende de *'oemrah?*

Hanafieten:

1°. Wat schrijft de wet voor over water waarin reukeloos (!) rozenwater is gevallen?

2°. In welke gevallen is de *ghoesl* verplicht?

3°. Wat moet volgens de wet hij doen, die geen water noch zand vindt (bedoeld wordt voor de *woeḍōē')?*

Van deze laatste 3 vragen gaf vraag 2, blijkens de antwoorden, die ik las, aanleiding tot zeer uitvoerige beschrijvingen, die hier beter achterwege blijven.

Ik kan niet anders zeggen dan dat des qāḍī's keuze een beeld geeft van de moraliteit van het land. Dat die meening niet ingegeven is door oud-Hollandsche benepenheid op dat punt bewijst wel het feit, dat de vader van twee der jongens, die examen deden, mij verklaarde, dat hij z'n zoons de laatste jaren bijna altijd uit het boek over de lichamelijke onreinheden en reinigingen (*an-nadjāsah wa'ṭahārah*) had zien leeren en, dit voegde hij er bij, altijd veel moeite moest doen om het geestelijk vuil dat hun van het onderwijs in de school aankleefde, te verwijderen. Ik moet hierbij voegen dat deze man 'n vrijzinning Pers is, die zich nauw verwant voelt aan de Bahā'ī's. Die laatste opmerking toch zou ik van een ander niet gehoord hebben.

De leerboekjes, die gebruikt worden zijn: *Matn al-Qoedoērī li'l-aḥnāf* voor de Hanafieten en *Matn Ba-Faḍl* voor de Sjāfi'ieten.

Voor meetkunde werden eenige eenvoudige vraagstukjes gegeven.

1°. Hoe groot is de som van de hoeken van een willekeurigen veelhoek.

2°. Wat weet ge omtrent die 2 zijden van een vierhoek, waarvan de 2 andere evenwijdig loopen en gelijk zijn. Met het bewijs.

3°. Bewijs, dat elke zijde van een driehoek kleiner is dan de som der 2 andere.

Leek mij het vorige jaar de kennis en bevattelijkheid der jongens in het rekenen bepaald zeer gering, de vorderingen, die zij daarin onder een goed onderwijzer gemaakt hadden, waren inderdaad zeer opvallend.

De navolgende vraagstukken werden opgegeven.

1°. Hoe moeten 5 partijen meel, die 320, 350, 390, 410 en 450 piaster per zak kosten, gemengd worden om meel van 360 piasters te verkrijgen.

2°. Twee getallen zijn samen 66.
$^1/_3$ met $^1/_4$ van het eerste is evenveel als $^1/_2$ met $^1/_5$ van het tweede. Hoe groot zijn die getallen.

3°. $\sqrt{1542376}$. Als er een rest blijft, op te geven hoe men dat zien kan dadelijk aan het getal.

4°. Van een som gelds werd een gedeelte uitgezet tegen 4½ % gedurende 3 jaar en 8 maanden, een ander gedeelte zoo groot als 2 × het eerste — 3 jaar en 6 mnd. tegen 5 % en het laatste gedeelte — 3 maal zoo groot als het tweede gedurende 3 jaar en 9 maanden tegen 4 %. Totaal werd 14150 frank gewonnen. Hoe groot was de som en elk deel?

5°. Herleiding van tiendeelige in gewone breuken en omgekeerd.

De klasse was slechts 7 jongens groot, 5 waren in den loop van het jaar afgevallen. Hoewel de zwakkeren er niet meer bij waren, meende ik, daar deze vragen voor 'n lagere school niet gemakkelijk zijn, eenige onvoldoende antwoorden aan te zullen treffen. Bij inzage van het werk na de beoordeeling zag ik dat geen hunner minder dan 7 had. Een werkelijk gunstig resultaat.

Voor het lezen werden fabels genomen uit het bekende boekje van Kalīlah en Dimnah. De tekst was ongevocaliseerd. In de meeste gevallen moesten de jongens eerst de fabel vertellen, die hun voorgelegd werd en dan een stuk lezen, waarbij hun verschillende vragen over de grammatica gedaan werden. Hun werkelijk buitengewoon goed geheugen komt hun uitstekend te pas bij de beantwoording van vragen waarbij verschillende gevallen moeten worden opgenoemd. Eigenaardig was het hoe een der besten, die met een groot gemak de naamvallen die het woordje *illā* mee kan brengen en de omschrijving daarvan kende, haperde bij de eenvoudige vraag het verschil tusschen *a'lām* en *i'lām* aan te geven.

De *Alfijjah* van ibn-Mālik wordt niet meer op school geleerd, maar de examinatoren laten geen gelegenheid voorbij gaan in koor 'n toepasselijken versregel daaruit aan te halen.

Nu en dan waren de inzichten over een naamval verdeeld en werd het examen korter of langer tijd onderbroken door een dispuut tusschen de examinatoren!

Het lezen gaat in zekeren zin rythmisch. Blijft een jongen, die werkelijk goed leest, even haperen, dan begint hij eenige woorden te voren om den cadans weer te vatten.

Verder was er een afzonderlijke dag aan taalregels gewijd, waarbij de in bijlage 1 opgenomen vragen werden gegeven.

Over de redekunst *(al-balāghah)* werden ook eenige vragen opgegeven, waar ik niet verder op in zal gaan. Ter vermijding van misverstand zij hier even opgemerkt, dat de naam redekunst wel wat wijdsch is voor dit vak. De zinsbouw wordt hier nader bezien en voor de verschillende zinsdeelen en de onderling afwijkende wijzen waarop ze gevormd zijn, is een kunstig systeem met bepaalde technische termen en reeksen gevallen opgebouwd, dat de jongens als zooveel meer in hun geheugen opnemen. De vragen zijn opgenomen in bijlage 2.

De moderne taalboekjes bestaan uit 4 leergangen (*Kitāb qawā'id al-'loeghat al-'arabijjah litalāmīdz al-madāris al-falāḥijjah*) te Mekka gedrukt. Elk boekje wordt in een jaar behandeld en omvat de geheele stof. Voor het eerste jaar alleen de hoofdzaken, voor het laatste heeft het geheel de vereischte uitgebreidheid. In het 4e stukje was een toevoegsel over de rhetoriek opgenomen.

Voor het opstel werd de keuze tusschen 2 onderwerpen gegeven.

1°. Een volk is wat zijn individuen zijn (*al-oemmatoe bi afrādihā*).

2°. Als gij het wassen van de nieuwe maan ziet, dan weet ge zeker dat ze eens vol zal worden.

Zonder onderscheid kozen de jongens het eerste onderwerp, dat gemakkelijke aanknoopingspunten biedt met de in deze streken veel besproken ontwikkeling van het Japansche volk op technisch gebied en de wonderen van toepassing der wetenschap op de industrie in Amerika. In bijlage 3 zijn 2 opstellen opgenomen, waarvoor het hoogste cijfer werd toegekend.

De beantwoording der vragen over de geloofsleer gaf weder gelegenheid de methode van werken te leeren kennen. Uit een 30 à 40 vragen waren de 3 volgende ter beantwoording gegeven:

1°. Waarvan moet men in de eerste plaats kennis hebben en welk verschillend inzicht doet zich daarbij voor.

2°. Kan het profeetschap verkregen worden door voortdurende afzondering en gebed of is het in het bijzonder van Allah afkomstig? Hetzelfde ten aanzien van het verkrijgen van heiligheid.

3°. Zijn de namen en eigenschappen Gods van eeuwigheid bestaande geweest dan wel ontstaan?

De antwoorden zijn opgenomen in bijlage 4. Drie verschillende antwoorden die ik doorlas, waren vrijwel woordelijk hetzelfde. Waar een der Ḥanafitische leerlingen gesproken had over de overtuiging van de *ahl*

al-ḥaqq, daar schreef een ander van Perzische afkomst *ahl assoennah*, meer verschil was er niet te ontdekken. Het leesboekje dat in de hoogste klasse gebruikt wordt is *Kitāb al-djauharah* van *Ibrahīm al-Laqānī*. [1])

Mag naar onze opvattingen dergelijk geheugenwerk weinig waarde hebben voor de ontwikkeling van het inzicht en het denken, de leerlingen krijgen door den grooten voorraad goed gestelde zinnen, die zij in het hoofd hebben, de beschikking over veel degelijk materiaal om hunne gedachten te leeren uitdrukken in hunne rijke en lastige taal. Duidelijk blijkt dat b.v. uit de hierboven genoemde opstellen.

Wat de aardrijkskunde betreft, gelijk ik in het begin reeds zeide, weet ik niet in hoeverre aan de plaatsnamen ook de voorstelling van hare ligging op de kaart verbonden is, daar de vragen zonder meer schriftelijk behandeld moesten worden. Afrika was in bijzonderheden, Europa in groote trekken behandeld gedurende het laatste leerjaar.

Het viel mij op, dat ook een nauwkeurige opsomming verlangd werd van de koloniën der verschillende Europeesche mogendheden. Onnoodig te zeggen dat wat vóór den oorlog Duitsch was, ook nu nog te Djeddah Duitsche Koloniën heetten te zijn.

Over Azië, dat het vorige jaar behandeld was, werden geen vragen meer gesteld. Uit een overweldigende hoeveelheid vragen, waarin aantallen inwoners en oppervlakten in vierkante K. M. een groote rol speelden, werden door belangstellende toehoorders — de examencommissie was dien dag niet verschenen — ter beantwoording gekozen:

1°. de grenzen van Afrika met de voornaamste kapen en baaien,

2°. plaatsen in Egypte, de grenzen en de producten van dat land,

[1]) Gelijk Dr. van Arendonk mij mededeelde bestaat hiervan ook een commentaar van al-Bādjōerī en een uitgave met Fransche vertaling van Luciani.

3°. de voornaamste groote rivieren van Europa en
4°. eenige steden in Engeland.

Van de geschiedenis was dit jaar die der Abbāsiden meer in bijzonderheden behandeld, zooals in het vorige jaar die der Omajjaden het jaarprogramma uitmaakte. Bijlage 5 geeft de vragen.

Tenslotte valt nog een en ander te zeggen over het examen in litteratuur en het reciteeren. Naast enkele algemeene vragen zooals over de beteekenis en het nut van de litteratuur-geschiedenis, het verschil tusschen een spreekwoord *(mathal)* en een spreuk *(ḥikmah)*, het begrip taal, hare verdeeling in poëzie en proza en definities daarvan, enz. enz., waren er voor de leerlingen van de hoogste klasse ongeveer negen vragen over verschillende dichters opgegeven.

Van elk hunner werd een zeer korte levensbeschrijving gevraagd, waarvan geboorte- en sterfjaren het belangrijkste waren en een proeve van hun dichtkunst door het luid met voordracht reciteeren van een langer of korter gedicht. De hoeveelheid die de jongens uit het hoofd moesten kennen was naar schatting 20 à 30 bladzijden.

Zonder eenig voorbehoud meen ik hier te kunnen zeggen dat de leerlingen hier die van onze scholen ver vooruit zijn. Drie achtereenvolgende jaren heb ik dezelfde jongens hooren voordragen en was in het eerste jaar hun gebaar houterig en eentonig en het begrip van de moeilijke verzen, die ze reciteeren, niet al te best, in den loop der schooljaren kwam daarin veel verbetering. Was er destijds nog wel een zekere schroom te bespeuren, thans reciteeren allen met zeer groot gemak zoowel op school zelf als op het schoolfeest dat elk jaar op een avond in het begin van Moeharram wordt gehouden ter eere van de prijsuitdeeling.

Een rijk, ja overladen programma geeft dan eenigen honderden toehoorders in samenspraken, voordrachten en gedichten het resultaat van het onderwijs te genieten. In het midden latende of de werkelijke waarde van het

onderwijs uit deze reclame-avonden valt op te maken, mag het groote gemak waarmede de jongens leeren spreken ongetwijfeld een zeer goed resultaat van de aandacht, die aan de voordrachtkunst besteed wordt, genoemd worden. De Regeering maakt van de bedrevenheid der schoolgaande jeugd in dit vak een practisch gebruik. Onder de inwoners van Djeddah zijn niet veel bekwame sprekers en den weinigen, die er nog zijn, ontbreekt het aan de noodige liefde voor de Hasjimitische Regeering om daar door een schoone rede op een der nationale feestdagen: de herdenking der vrijheidsbeweging (9 Sja'ban) of die van de uitroeping van Sjerief Hoesein tot Koning der Arabische gewesten (9 Moeharram) te doen blijken.

Men laat nu de oudste jongens der scholen een feestrede houden, opgesteld door den onderwijzer en te voren naar alle waarschijnlijkheid in Mekka gekeurd. De ambtenaren en handelaren luisteren met een belangstellend gezicht en vinden dat daarmede aan de verplichting voldaan is. De schooljeugd is in haar geheel bij dergelijke gelegenheden op het erf van het Gouvernementsgebouw opgesteld en behalve dat zij door passende liederen den noodigen luister aan de plechtigheid bijzet, doet zij ook dienst — 't woord is oneerbiedig in dit verband — als officiëele „claque". Wordt toch bij het inleidend gebed 's Konings naam genoemd, dan is er uit de omstanders nauwlijks één, die instemt met des Imāms amīn, uitgesproken na den zegenwensch voor den Koning. Daar de stilte op dergelijke feestdagen nog pijnlijker zou zijn dan zij dat elken Vrijdag bij de middagsalat is na het gebed voor zijne Majesteit, is het de jeugd, die met den Imām invalt en met luider stem Amīn roept. Zoo zien we dan het hart der natie zich door jongensmonden uiten. Kort na mijn aankomst een dergelijke plechtigheid bijwonende, maakte ik tegen het hoofd der school de opmerking, dat ik het zeer bedenkelijk vond voor de mannen van Djeddah dat zij het spreken op dergelijke officiëele dagen

aan de jeugd overlieten. Wat voor indruk kan een van buiten geleerd lesje b.v. over: „zelfstandigheid", door een jongen opgezegd, op de toehoorders maken. Ook van andere zijde werd critiek uitgeoefend op het toespreken der burgerij door middel van een *babaghā'*! (papagaai).

De hoofdonderwijzer toonde zich eenigszins geraakt en zeide een dergelijke plechtigheid te Mekka te hebben bijgewoond waar een der schooljongens de feestrede hield in tegenwoordigheid des Konings. 't Was zóó mooi geweest en had zooveel indruk gemaakt, dat de minister van oorlog er tranen van in de oogen kreeg! ! „Och" zeide een cynisch faqīh, wiens meening ik over het geval vroeg, „de dichter heeft gezegd *Ṣoeghāroe zamāninā aḍḥau kibāran Wa qad ghaḍaba'z-zamānoe alā'l-kibāri; Ka'anna zamānanā min qaumi Lōetin Jamīloe ilā ḥoebb aṣ-ṣoeghāri* [2]) (De jeugd van onze dagen is als volwassen. Onze tijd is vertoornd op de volwassenen. 't Is alsof onze tijd van Lot's volk is, neigt naar de liefde van de jongens).

Hiermede is het overzicht van den leercursus, zooals die in de examenweken was waar te nemen, afgeloopen.

Gelegenheid verder te werken is er te Djeddah niet. Te Mekka bestaat een dergelijke gouvernementsschool, terwijl er 3 andere zijn waar voorbereidend lager onderwijs *(taḥḍīrī)* gegeven wordt; dezelfde getallen werden mij voor Medina genoemd. Verder zijn er te Mekka 2 particuliere scholen waar dergelijk onderwijs als op de hiervoor besproken school gegeven wordt. Een daarvan is de „*Madrasat al-felāḥ*", die door Indische kooplieden wordt bekostigd, de andere is de school van 'Abd. al-Haqq al-Hindī. Hier ter plaatse is eveneens een *madrasat al-felāḥ* door den zoon van den Perzischen groothandelaar

---

[2]) Het metrum van het laatste vers is defect, men verbeterde dit als volgt: lahoe wala'oen bitaqdīmi 'ṣ-ṣoeghāri: hij heeft een sterke liefde voor het op den voorgrond brengen der jongens.

Zainal 'Ali Riḍā gesticht. De school is bijzonder fraai gebouwd; er krijgen ± 700 jongens onderwijs. Boven de deur, die op sierlijke wijze omgeven is met spreuken in gestyleerd schrift als:

man arāda 'l-āchirah fa 'alaihi bi'l-'ilmi; man arāda 'd-doenjā fa'alaihi bi'l-'ilmi; ṭalaboe'l-'ilmi farīdatoen 'alā koelli moeslim wa moeslimah, staat de volgende opdracht in vers-maat.

Hā badroe madrasati'l-felāḥi laqad badā
Man nāla noera 'oeloēmihā faqad ihtadā
Fa'djnoē thimāra'l-'ilmi min djannātihā
Jā ahla djoeddata man djanāhā oes'ida
Wa'd'oe liman assasahā Mohammad 'Ali [3])
Zainal Riḍā wa liman a'āna wa'as'ada
Ta'sīsoehā ta'rīchoehoe jā ṣaḥibī:
(5) (11) (101)
Hā badroe madrasati'l-felāḥi laqad badā.
(6) (206) (704) (150) (134) (7)

De laatste anderhalve versregel hiervan geeft in cijfers overgezet het jaartal van oprichting (1324H).

Te Mekka was er voor twee jaren een op de lagere school volgende M.U.L.O.-school voor 3 jaren, *al madrasat at-tadjhīzijjah* (voorber. school n.l. voor hooger onderwijs). Die school bestaat evenwel niet meer, daar verscheidene leerlingen overgingen naar de militaire school; het vorige jaar werden er ook toegelaten tot de landbouwschool. Van de eerste dezer beide scholen schijnt het leerplan nog niet te zijn vastgesteld. Gedurende den oorlog duurde de opleiding 2 maanden, na afloop daarvan 6 maanden en thans is de cursus reeds meer dan een jaar aan den gang.

De trots van het Hasjimitische Gouvernement, de landbouwhoogeschool, waartoe de leerlingen na een éénjarige voorbereiding na afloop van de M.U.L.O.-school toegang zouden kunnen krijgen, is, na korten tijd in werking te zijn geweest voor de voorbereidende klasse, gesloten.

3) Het metrum is in deze regel in de war. Dichters kunst is hier blijkbaar te kort geschoten.

De fondsen waren er niet meer om de school met hare Syrische leeraren in stand te houden. Plant- en dierkunde, natuurkunde, scheikunde, stoomwerktuigkunde en Fransch stonden naast verschillende practische leervakken op het programma. In no. 397 van het Mekkaansche blad al-Qiblah is het programma uitvoerig beschreven. In de tegenwoordige omstandigheden is een wederopvatting van deze opleiding voor landbouwkundige zeer onwaarschijnlijk.

Wat niet boven de krachten der Arabische Regeering zou gaan, n.l. jaarlijks de besten der hoogste klasse naar Egypte of Syrie te zenden om daar een vreemde taal te leeren en zich met behulp daarvan op een der buitenlandsche universiteiten in die streken voor een of ander vak te bekwamen, laat zij na. Om twee redenen is dat jammer, ten eerste omdat daardoor vele zeer goede krachten, die hun land vooruit zouden kunnen brengen verloren gaan en omdat de gunstige invloed, die onderwijs in den vreemde door verruiming van gezichtskring voor die jonge lieden zou kunnen hebben, hun voorbij gaat. Zij blijven in den engen kring van het schoolsch — godsdienstige onderwijs gevangen. Fanatisme wordt wel niet direct op de hier genoemde school gekweekt maar zeker wel een zelfgenoegzame hooghartigheid, die velen van de op ouderwetsche wijze geschoolde Moslims eigen is. Andere elementen en invloeden zijn hier zoo uitermate noodig om het land zich door de inspanning zijner inwoners zelf aan den verstarrenden invloed der Moslimsche behoudzucht te doen ontworstelen. De tijd schijnt daarvoor helaas nog niet gekomen en de ondervindingen, die de Arabische landen door hunne verhouding tot de Westersche „bondgenooten" in en na den grooten oorlog hebben opgedaan, kunnen niet anders strekken dan om de kloof tusschen hen en het Westen, die wij zoo gaarne overbrugd zouden zien, wijder en dieper te maken.

Djeddah, November 1920.

Bijlage 1.

Vragen over de grammatica.

1. Matā toewakkadoe 'l-fi'loe wa matā jadjiboe taukīdoehoe wa matā jamtani'oe wa matā jadjōez.
2. Mā'l-aṣloe fi'l-moebtadi' wa mā jasjtariṭoe fi'l-chabar wa mā ta'rīfoe 'l-moefrad fī bābi'l-moebtadi' wa'l-chabar.
3. Mā hoea 'l-maf'oel fīhi wa hal asmā'oez-zamān wa'l-makān koelloehā ṣālihatan li'n-nasb 'ala'ẓ-ẓarfijjah.
4. Mā i'rāboe qauli 's-sjā'ir:

   Qifā nabki min dzikrā ḥabībin wa manzilin Bi saqṭi 'l-liwa baina'd-Dachoēla fa Ḥaumala (Verklaring van deze versregels waarin Dachōel en Haumal plaatsnamen zijn werd niet gevraagd, alleen de verklaring der woordvormen).

Bijlage 2.

Vragen over de balāghah (zinbouw, redekunst).

1. Mā hija 'l-faṣāḥah loeghatan wa'ṣṭilāḥan.
2. Ma'l-farq baina 'l-chabar wa'l-insjā'.
3. Mā hoea 'l-qaṣr wa mā aqsāmoehoe wa mā ta'rīfoe koelli qismin wa amthilatoehoe.
4. Mā'l-farq baina 'l-waṣl wa 'l-faṣl.

Bijlage 3a.

الأمة برجالها

نعم نعم ما الامة الا بافرادها وما الرجال الا باعمالها ومتى ما كان
ابناء الامة رجالا عاملين وقادة (¹) محنكين يعرفون معنى الحياة الحقيقية
ولا تأخذهم في محبة امتهم وبلادهم لومة لائم فانهم ليأخذون بيدها
ويقودونها الى (²) مصاف الامم الحية والحكومات الراقية (³) وينشلونها
من ظلمات الجهل (⁴) ودياجير الهمجية الى رياض السعادة ونعايم

---

[1]) Moeḥannakīn: ervaren.
[2]) Maṣāff, meervoud van maṣaff: rij.
[3]) Jansjoelōēna min: zij ontrukken aan.
[4]) Dajādjīr, meervoud van daidjōēr: duisternis.

العرفان فتعيش عيشة راضية وتحيا حياة سعيدة بخلاف ما لو كانوا بعكس، ذلك فانهم يتركونها تتخبط في (5) عراص الذل والهوان ضالة سبل الرقي ومناهج العرفان حتى تمسي كانها لم تكن شيئًا وما علينا الان نقول سلاما سلاما على حياتها ٭

ولعمري ان من ينظر بعين الحكمة والتبصر في الامم التي على سطح البسيطه يتجلي له كالشمس في رابعة النهار ان ما من امة وهي ترتع في السعادة والهناء الا وبين ظهرانيها رجال (6) يذبون عن كيانها ويبذلون حياتهم دونها حبا بسعادتها وراحتها واوضح دليل على ذلك ماوصلتا اليه امة اليابان وجمهورية امريكا من القوة والمنعة والسعادة والرفعة بما اهرقته رجالهما وضحت افرادهما من النفس والنفيس فحبذا اولئك الرجال العظماء (وحقا ان الله لايضيع عمل عامل ابدا) ولامشاحة انا نحن العرب اذا ثابرنا على عملنا بجد ونشاط لايتخللهما كلل ولا ملل انا نصل في القريب العاجل الى اقصي افلاك التمدن والرقي فمن جد وجد ومن سار على الدرب وصل ٭

ليس الحياة بانفاس نرددها ٭ بل الحياة حياة العلم والعمل

Bijlage 3b.

ابوبكر ناظر من الصنف الرابع الابتدائي الرقي

الأمة بأفرادها

لو تبقع الانسان وامعن بكهربا (1) مقلته واغتدي بمتجرد رأيه لينشد طرق ماتربعت عليه الامة القابضة على (2) صولجان المدينة وزمام الحضارة وما انتهت اليه الاخرى من ذل الاستعمار وتجرع الصعاب في حياتهم الدنيوية لوجد من غير اختلاف الاثنين ان منهج الاولى رجالها وطريق الثانية افرادها وكانك واولئك داعي الخير والصلاح (3) ينادي حي على الفلاح حي على الفلاح فترى ابناءهم

5) ‘Irāṣ, meervoud van: ‘arṣah: open plaats.
6) Jadzoebboena ‘an, z. v. a.: joedāfi‘oena ‘an, zij verdedigen.
1) Moeqlah: oog.
2) Ṣawladjān: staf.
3) Ka'annaka wa'oelā'ika dā‘i'l-chair joenādī: 't is alsof gij onder hen iemand zijt, die het goede wil en uitroept enz.

يتحملون على (3a) المعاهد حملة على على ابن ودوابهم يهاجمون
الترقي هجومه على باب خير وقدسد # فماهي الا عشية اوضحاها
الا وخيم الجهالة انطوى من افكارهم على عجل (3b) وليالي الحضارة
تسرق لهم الاجل وكلما رفعوا عن عاتقهم حملة الظلم والجور تحن
اليهم السعادة حنين المؤمنين الى الحور #

فلا (3c) مداجاة اذا قلنا ان ما وصلت اليه معظم دول اوروبا من العز
والهناء وانواع التمدن والارتقاء ماهو الابواسطة رجالها الذين نشاؤا تحت
اجنحة المدارس (4) وتغذوا بزبدة لبانها فانظر الى انكلترا وماتحت
سيطرتها من المستعمرات التي تبلغ اضعاف اضعافها ولاتسل الفرنسفال
التي هي اصغر مستعمراتها وماتستثمر منها بنحو ٢٠ مليون جنيه افيها
رجل لايعتمد على نفسه ولايحب الاستطلاع انالت هذا كلها بغير
رجالها. كلاثم كلا وقس على ذلك باقي رجال دول اوربا الذين اذا
طلع عليهم الفجر قالو لبيك كوكب الصبح دام نداك وسعديك
نسيم الصبا طاب شذاك #

نرجع ونقول نعم السبب الاعظم فى نكس الاخري على ام
راسها حتى اصبحت تحت سيطرة الغير (4a) تستبدها لحظة وحين
بضبط رجالها معكراله وربما ياخذونهم لمساعدتهم على اخوانها في الدين
هو رجالها الذين يستبدلون الحلو بالمر ويقدمون الرقيق علي الحر كيف
لاوهم يرمون ضعفاءهم بنبال الجور في الظلم في قوس حب التحكم
ولايهمهم غير مصالحهم الشخصية ومنافعهم الذاتيه كيف لاوقد استبدلوا
تعب القسيم فى ايام قلائل بنقص عيشهم بربط اعناقهم في اعاظم
السلاسل فتقطع (5) لهم الامم (5a) الشقة قطع الصواعق للجو والغيث.

3a) Al-ma'āhid, de plaatsen waar men samenkomt, hier, om te studeeren.

3b) Wa lajālī 'l-ḥaḍārah tasriq lahoem al-adjal, terwijl de avonden der stedelingen hun tijd verschaffen (de bedoeling is eenigszins duister).

3c) Moedādjāt — onware bewering.

4) Wa taghadzdzoe bizibdat libānihā, en zich voedden met het vette van hare melk.

4a) Het (volk) wordt bedreigd.

5) لهم waarschijnlijk te lezen: lihamm; al-lihamm: assābiq al-djawād min al-chail wa 'n-nās.

5a) As-sjoeqqah, den langen weg of afstand.

(⁶) للنو فشتان مابين المقامين هذا عذب فرات سائغ شرابه وهذا ملح اجاج : واننا لننبه كل من اخرف عن جادة الحق والبصيرة ان ينهجوا منهج السعادة الجليلة الجلل بالتشمو عن ساعد الجد والعمل بان يقابلوا هوي انفسهم بنبال الطرد في الاعناق حتى (⁷) اذا اثخنتمو هم فشدوا الوثاق انا ننبه (⁸) لعله يذكى اويذكر فتنفعه الذكري : وقد صار امر الامتين عنده جليا : فاي الحزبين خير مقاما واحسن نديا والسلام ✻

Bijlage 4.

س — ماالذي يجب معرفته اولا وماخلاف الواقع في ذلك ؟
ج — ان مايجب معرفته اولا معرفة الله تعالى اي معرفة صفاته وسائر احكام الوهيته لمعرفة ذاته (¹) وكنه حقيقته اذلا يعرف ذلك الاهو وفي الحديث الشريف (تفكروا في الخلق ولاتفكروا في الخالق فانه لاتحيط به الافكار) والجملة لايعرف الله الا الله فترك الادراك ادراك والبحث عن ذات الله اشراك ولقد اختلفت العلماء في ذلك فقال بعضهم ان اول مايجب معرفته المعرفة وقال اخر ان اول مايجب معرفته الدليل الموصل الى المعرفة وقال بعضهم اول مايجب تفريغ القلب من الشواغل وقال اخر ان مايجب النطق بالشهادتين غير ذلك ✻
س — هل اسماؤه وصفاته سبحانه وتعالى قديمة ام حادثة ؟
ج — ان مذهب اهل السنة والجماعة ان اسماء الله تعالى وصفاته جل شانه قديمة ليست بحادثة كما تزعم بذلك المعتزلة فانهم يقولون انها حادثة وانها من وضع الخلق وتمسكوا بان الاسماء الفاظ وهي حادثة قطعا فتكون اسماؤه عندهم حادثة فكيف توصف بالقدم لكن اجيب عن هذا انها قديمة ليست باعتبار التسمية ✻

---

⁶) An-naw, volgens sommigen, de regenwolk.
⁷) Idza athchantoemoēhoem enz. Koraan 47-4.
⁸) Lees: la'allahoe jazzakkā aw jadzdzakkar enz. Koraan 80-4.
¹) Lees: wa kaunihi.

س — هل النبوة مكتسبة بملازمة الخلوة والعبادة ام لا وكذا الولاية؟

ج — ان ماذهب اليه اهل السنة الحنيفية السمحة (²) انه لانبوة مكتسبة بمباشرة اسباب مخصوصة كالخلوة اوالعبادة خلافالما ذهبت اليه الفلاسفة لغبم الله فى زعمهم ان النبوة مكتسبة بمباشرة اسباب مخصوصة ومالنبوة فى الحقيقة الا خصيصة من البارى جل وعلا يختص بها من يشاء من عباده؛ واما الولاية ففيها طريقتان فانهاتكون بامتثال الاوامر واجتناب المناهى امتثالا حقيقيا واجتنابا تاما وهذه تسمى الولاية العامة وهذه مكتسبة ومنها غير مكتسب كالقطا بالربانية كالعلم اللدنى ورؤية اللوح المحفوظ وغير ذلك والله اعلم؛

Bijlage 5.

Vragen over de geschiedenis.

1. Kaifa kāna ẓoehōer awwal chalīfat Abbāsijjīn wa 'aina ẓahara?
2. Kaifa kānat moebāja'atoe'r-Rasjīd wa mā dzā balaghat Baghdād fī ajjāmihi wa matā fataka 'r-Rasjīd bi 'l-Barāmikah wa limā dzālik; matā toewoeffija 'r-Rasjīd wa kam 'oemroehoe wa moeddat chilāfatihi wa mā hija sīratoehoe 'l-idjmālijjah.
3. Kaifa boēji'a'r-Rāḍī wa mā fa'ala ma'a ibn Moeqlah wa man awwal amīri 'l-oemarā' wa limā nāla hādza 'l-mansab wa matā toewoeffija 'r-Rāḍī wa kam 'oemroehoe wa moeddat chilāfatihi wa mā hija sīratoehoe wa (mā) hija 'l-af'āloe 'llatī choetima bihā 'l-choelafā'?

---

²) Assoennat al-hanīfijjat assamḥā': de lichte hanīfitische (van ḥanīfen afgeleide) levensleer.

Over de smeden en eenige andere ambachtslieden op Bali

door

P. de Kat Angelino.

Eenigen tijd geleden werd mij de volgende vraag gesteld:

„Worden voorname ambachten, zooals het bedrijf der „goud- tevens zilversmeden, welke op Bali ook nu nog „door den godsdienst rechtstreeks of zijdelings sterk „worden beïnvloed, en die aldaar vermoedelijk voor een „niet gering deel hun ontwikkeling te danken hebben „gehad aan de Hindoe-Javaansche invasie tevens kolo-„nisatie, wellicht in die ouderwetsche maatschappij ook „uitgeoefend in bijzondere organisaties, als die, waarop „met betrekking tot Britsch-Indië, o.a. Hunter wees bij „zijne beschrijving van de „trade guilds" van het „Ahmadabad District, Oostersche instellingen, waarvan „de merkwaardige inzettingen inderdaad treffende ge-„lijkenis vertoonen met die van onze Westersche am-„bachtsgilden?"

Het Groot Nederl. Woordenboek geeft van deze westersche instellingen de volgende omschrijving: „-ge-„sloten, -door de stedelijke overheid erkende, onder „eigen bestuur staande vereenigingen van burgers eener „stad, die dezelfde of aanverwante bedrijven als mees-„ters volgens vaste bepalingen uitoefenden, met uit-„sluiting uit dat bedrijf van al wie niet tot de leden „behoorden."

Volkomen gelijkheid met de Oostersche instellingen zou niet behoeven te worden aangetoond, om tot de slotsom te geraken, dat in het Oosten en Westen zich gelijksoortige instellingen hebben onwikkeld. Zooveel is

zeker, dat het gilde-begrip van *broederschap*, vereenigingen tot onderlinge hulp vooral bij begrafenissen, tevens beoogende de vereering van een eigen beschermheilige aan Bali niet vreemd is, gelijk o.a. het bandjar-instituut aldaar leert. Maar, — hebben op Bali ook ambachtsgilden bestaan?

Op deze vraag poogt het hierna volgende eenig antwoord te geven.

Ook voor oud-Java schijnt deze kwestie wel van belang. Bekend is dat in Soerakarta, op de westelijke helling van den Lawoe, te Soekoeh, de overblijfselen van een heiligdom worden aangetroffen, waaronder een merkwaardig bas-relief, — dateerende vermoedelijk van omstreeks 1362 Çaka of A.D. 1440 —, vertoonende een krissenmaker met zijn helper, die een blaasbalg in beweging brengt, terwijl God Ganeça toekijkt.

Rouffaer heeft bij herhaling er op gewezen, dat een bekwame wapensmid, blijkens de litteratuur, hoog aangeschreven stond als kunstenaar in de oud-Javaansche maatschappij (de titel „Empoe" wijst o.a. daarop) en het zou zeer wel kunnen zijn, dat Soekoeh indertijd een, van een beroemden wapensmid afstammende, nederzetting van in getale hier samenwonende „pandé-besi" is geweest, een oud-Javaansche bandjar-pandé. Intusschen verdient het de aandacht dat in v. d. Tuuk's Kawi-Balin Wbk. sub voce „aṣṭa tjandala" (de acht minderwaardige occupaties) uit de Koetara wordt aangehaald, dat daartoe werden gerekend „undahagi ..... amahat, apaṇḍe wesi, apande mas, katambran, apande sisingen, enz. [1])

In den lateren tijd vinden we op Java duidelijk uitgedrukt het begrip — van in vorstendienst, tegen belooning werkende groepen van ambachtslieden —, een begrip, dat vermoedelijk heel oud en ook nu nog niet geheel verdwenen is in de Vorstenlanden.

---

1) Zie echter Schrieke, T. B. G. K. W. 59 p. 155 rt. 6 156 met rt. 3.

Zoo hadden de Mataramsche vorsten tal van bekwame ambachtslieden in dienst als: pandé, kemassan, gending, soengging, pangoekir, oendagi, sajang, gerdji, enz., d.w. groepen van in land bezoldigde abdi-dalem, die elk onder een eigen, met den titel van „ngabehi" toegerust, ambachtshoofd stonden.

Naast deze, in de eerste plaats voor den vorst werkende, ambachtslieden waren er ook andere, zoowel in de steden als daarbuiten, die voor eigen rekening werkten. In de steden woonden de diverse ambachtslieden nog al eens te samen in, naar hun bedrijf genoemde, wijken; zij schijnen onderworpen te zijn geweest aan een bedrijfsbelasting, of wel werkten zij eenige dagen om niet voor den vorst of den dezen vertegenwoordigenden regent.

Van groot belang waren voor de krijgszuchtige Mataramsche vorsten de geschutmakers; teekenend is het verhaal bij van Goens over het beproeven van een, door deze inheemsche ambachtslieden vervaardigd, kanon, ten overstaan van Soenan Tegalwangi, [2]) welk kanon echter aan stukken sprong, hetgeen den vorst een ijselijken schrik op het lijf joeg.

In West-Java schijnen van ouds de koperslagers in aanzien te hebben gestaan; van zulk een nederzetting vinden wij o.a. gewag gemaakt in het district Rantja van Tjiamis, met betrekking tot de desa Bakeloeng; [3]) niet onmogelijk dat van hier afkomstig zijn de Mataramsche koperslagers in Krawang, van wier zwerftochten, onder het bewind der Compagnie, naar Tangerang, vervolgens naar Keloengbadak en ten slotte naar Buitenzorg, ons Dr. de Haan verhaalt in zijn Priangan. [4])

Op Bali hadden, zooals uit het volgende nader zal blijken, de vorsten mede speciale ambachtslieden, soms min

[2]) De Jonge Opk. VI. blz. 33, noot.

[3]) Verh. Bat. Gen. XXXIX. Rapport van Rees blz. 27|8, noot.

[4]) Priangan III par. 570 sqq. en vgl. over Soemedangsche koperslagers par. 361 vlg.

of meer georganiseerd, evenals op Java onder een „loerah", later onder een perbekel, in dienst. Van deze groepen stond wel het hoogste die van de pandé's.

In het algemeen beteekent „pandé" hier smid; in de eerste plaats echter en bovenal „wapensmid" d.i. de kundige ambachtsman, die het zoo nuttige, echter op Java en Bali in gemakkelijk winbaren toestand niet voorkomende, ijzer weet om te werken tot in den oorlog onmisbare wapens, waarnaast zij verder de nuttige landbouwwerktuigen vervaardigen.

Deze laatste groep, de pandé-besi, hebben van de smeden in het algemeen (de pandé of toekang-pandé, onder welke dus ook de kemassan en de koperslagers zijn te begrijpen) dit bijzonder kenmerk, dat zij zich beschouwen als de leden van een aloud (mythisch) geslacht van ijzersmeden, van een bangsa-Pandé, gelijk men op Bali ook spreekt van een Bangsa-Pasek, een Bangsa-Bandesa Mas, Bangsa-Gelgel, enz., groepen van personen die, elk voor zich, afstamming van eenzelfden stamvader reclameeren.

Met de koperslagers is dit echter niet het geval; althans mijn onderzoek heeft mij daarvoor geen materiaal gegeven; wel wonen zij gewoonlijk samen in één bandjar, die naar hen den naam draagt (denk b. v. aan bandjar Kamasan nabij Gelgel), maar gemeenlijk vindt men onder hen ook alle andere kasten, tot de Brahmanen toe, vertegenwoordigd.

De bangsa-Pandé daarentegen heeft op de plaatsen, waar de leden eenigermate in getale zich bevinden, een eigen gemeenschap met een eigen tempel, een poera dadia [5]) waarop we straks zullen terugkomen. De personen die tot de bangsa-Pandé behooren, gevoelen onderling zich leden van eenzelfde *geslacht*, waartoe zij

---

[5]) Dadia is volgens Wdb. Van der Tuuk: vergoode stamvader; Bangsa is geslacht, familie, kaste.

zich blijven rekenen, ook al oefenen zij het ambacht van ijzersmid niet meer uit, wat dikwerf het geval is; een ijzersmid, geen lid van de bangsa-Pandé zijnde (wat heel zelden voorkomt), kan uit hoofde van zijn beroep *nooit* in die familie worden opgenomen.

De leden der bangsa-Pandé vieren jaarlijks het groote offerfeest (de Odalan) in die familie-tempel gezamenlijk mede.

Ook zal een man uit de bangsa-Pandé zich bij voorkeur een vrouw uit eigen groep zoeken, onverschillig of hij het ambacht van zijn geslacht uitoefent of niet, en onverminderd het feit, dat huwelijken met vrouwen uit andere kringen in het geheel niet zeldzaam zijn.

Onwillekeurig denkt men hierbij aan die Britsch-Indische groepen of onderkasten, waarvan de leden zich bij voorkeur met een of ander bedrijf bezig houden en als zoodanig zich krachtig organiseeren.

Op gelijke wijze als deze pandé-besi, vormen de teekenaars-schilders, de „sangging", een eigen sociale groep of „geslacht" met een eigen poera dadia, maar overigens is zulk een instelling onder de overige handwerkslieden niet algemeen, en zelfs heb ik betreffende de goudsmeden alléén in *Bangli* een heel klein tempeltje gevonden dat als hun poera dadia wordt aangewezen.

Opmerkelijk is ook, dat ik in de afdeeling Boeleleng heel weinig resultaat in dit opzicht heb verkregen, ofschoon ook daar nog ettelijke leden der bangsa-Pandé worden aangetroffen; nergens vond ik evenwel een poera dadia, zoodat ik den indruk kreeg, dat de oude toestand aldaar is teloor gegaan of nooit bestaan heeft; het smidswerk wordt daar hoofdzakelijk verricht door rondreizende ijzersmeden van Zuid-Bali, die voor langeren of korteren tijd naar Boeleleng vertrekken. De groote groep van goud- en zilversmeden, wonende in de bandjar Bratan te Singaradja, die nog tot de Bali-aga gerekend worden, wist mij heelemaal niets te vertellen.

In verband met den beperkten tijd, welke ik voor dit doel kon afzonderen, heb ik slechts in beschouwing kunnen nemen de volgende vijf groepen, welke achtereenvolgens hier zullen worden behandeld:

I. de ijzersmeden (pandé of pandé wesi).
II. de koperbewerkers (pandé singèn).
III. de goud- tevens zilversmeden (kamasan).
IV. de houtbewerkers (oendagi).
V. de teekenaars-schilders (sangging).

Mijn onderzoek heeft zich moeten bepalen tot Gianjar, Kloengkoeng en Bangli; naast plaatselijke opneming heb ik hierbij gebruik kunnen maken van mij vertoonde presasti's, aan welke door de betrokkenen groote waarde wordt toegekend.

Sommige gedeelten dezer presasti's deden bij mij echter sterken twijfel rijzen aan de authenticiteit daarvan, al kunnen de beschreven bijzonderheden geheel of in hoofdzaak wel juist zijn geweest.

In alle presasti's, ook van andere families, zag ik het verschijnsel, dat buitengewone rechten aan de belanghebbenden werden toegewezen, waarom het geraden zal zijn, hunne presasti's niet als volkomen betrouwbare bronnen te raadplegen.

Deze op lontar geschreven presasti's worden in de poera dadia of in de woning van den pemangkoe opgeborgen en worden met veel ceremonieel naar buiten gebracht, zooals dit ook met de beschreven koperen platen — in de wandeling radja poerana genoemd — pleegt te gebeuren.

Een afschrift der presasti mocht alleen in den eigen tempel gemaakt worden.

Toen ik een lontar uit de desa Tamanbali (Bangli) bij mij in Gianjar ter inzage ontving, kwamen gedurende den tijd dat het geschrift in mijn handen was, dagelijks

eenige lieden daar de noodige offeranden aanbieden, waarvoor een offernisje op het erf was opgericht.

Deze vereering hunner presasti deed wel zonderling aan, toen mij bleek, dat hun lontar absoluut niet over de pandé's handelde; waarschijnlijk heeft in vroeger tijd de persoon die zich met de vervaardiging dier lontar belastte, tegen grof geld de onwetende menschen een pseudo-presasti in handen gespeeld.

Ook is het voorgekomen, dat een pemangkoe eener poera dadia buiten medeweten van zijn dadia-leden, mij een valschen lontar aanbood, omdat hij zeker liever niet zag, dat vreemde oogen een blik zouden slaan in hun geheime boeken.

Over het algemeen ontving ik evenwel de meeste medewerking; bijzonder veel ben ik verplicht aan I Goesti Poetoe Djiwa, eerste kantja te Kloengkoeng, en Nengah Patra, eerste kantja te Bangli, die als mijn medewerkers hier behooren genoemd te worden.

Tevoren had nog geen pandé ooit een blik in hun presasti geslagen, zoodat hen ook niets bekend was omtrent den inhoud van dat geschrift.

Merkwaardig dat alle presasti's op lontar zijn geschreven; alleen in Bangli trof ik een presasti van de bangsa-Sangging aan, die gegrift is op koperen platen; het schrift is gewoon Balisch karakter; de platen zijn echter veel dunner dan die, welke als zgn. radja-poerana bekend werden.

Aan de verschillende groepen van ambachtslieden worden afzonderlijke hoofdstukken gewijd, waarin de presasti's, op hen betrekking hebbende, zullen worden besproken.

Van alle smeden stonden de eigenlijke pandé's, de ijzersmeden, wel het meest in aanzien, denkelijk omdat *zij* het waren die de Vorsten voorzagen van de zoo noodige wapens, de krissen en lansen, waaronder wapens van zeer hooge waarde en bovennatuurlijke kracht,

waaraan reeds behoefte bestond toen de aarde nog woest en ledig was. [6])

Zien we in de lontar Tantoe Pagelaran hoe het er vroeger op deze aarde wel uitzag.

We treffen daar bijna dezelfde geschiedenis aan als in het boek Genesis, het boek der wording, evenals „pagelaran" ook wording beteekent.

Hiang Brahma en Hiang Wisnoe schiepen den mensch, man en vrouw schiepen zij; uit deze eerste menschen kwam een geslacht dat de geheele wereld zou bewonen.

In den aanvang waren deze menschen nog in een staat van onvolkomenheid; naakt liepen zij rond, woningen kenden zij niet, zoodat de hemel hun dak en de aarde hun bed was; als spijze gebruikten zij de gaven der natuur, de blaren der boomen en de planten der bos-

---

[6]) De pande's verheugen zich tot heden in het voorrecht, hun dooden bij de lijkverbranding op een wadah met zeven verdiepingen naar de begraafplaats te mogen vervoeren, een voorrecht, dat zij van de bangsa-Senggoehoe zouden hebben overgenomen.

Volgens een oud verhaal bij vele Baliërs nog bekend, maar ook te vinden bij van Eck op bladzijde 392 van zijn Verhandelingen over de Balische spreekwoorden, zou de Senggoehoe I Goeta den bekenden pedanda Waoe Raoeh hebben overgehaald om den zeer beroemden wapensmid I Toesan (de naam Toesan zegt ons reeds genoeg) van het hof te Gèlgèl te verwijderen, omdat het niet paste een wapensmid in de nabijheid van zoo'n heilig man als pedanda Waoe Raoeh te dulden. De pedanda ging op het gestook van I Goeta in en liet I Toesan naar de wildernis verbannen. Toen later bij gelegenheid van een groot feest pedanda Waoe Raoeh wapens noodig had, verlangde hij zeer naar den terugkeer van I Toesan, die evenwel alleen genegen was te komen, als de senggoehoe hem kwam halen. Zoo geschiedde. I Toesan dwong toen den senggoehoe nog om hem op zijn rug naar het paleis te dragen, waarbij I Pandé Toesan zich vasthield aan den haarwrong van den senggoehoe. Sindsdien draagt de senggoehoe zijn wrong (proetjoet) achter op het hoofd, terwijl het voorrecht, bij de lijkverbranding een wadah toempang pitoe te gebruiken, van den senggoehoe overging op de bangsa-Pandé.

Het stoffelijk overschot wordt bij de bangsa-Pandé gewoonlijk in een lemboe gelegd.

schen; de man nam zich een vrouw om zijn lusten te koelen, gelijk hij dit zag bij de dieren des velds.

De Goden moesten vanuit den hemel (Sorga) tot hun groot ongenoegen dit spel der menschen gadeslaan; zij besloten gezamenlijk voor Betarā Goeroe te vers hijnen, waar zij beraadslaagden en allerlei plannen maakten om verbetering te brengen in den toestand op de aarde.

Na afloop der beraadslagingen in tegenwoordigheid van Betarā Goeroe, kreeg Hiang Brahma de opdracht, om op de aarde neer te dalen, om de menschen te leeren wapenen en werktuigen te maken. Aan hen die deze werktuigen maakten, werd de naam pandé gegeven. Voorts werd een opdracht gegeven aan Hiang Wisowakarma om naar de aarde af te dalen, teneinde de menschheid het bouwen van huizen te leeren; aan hen die zich daarmede bezig hielden zou de naam van Oendagi gegeven worden.

Zoo ook kreeg Hiang Isowara bevel van Betarā Goeroe om neer te dalen op de aarde, waar hij het menschdom de taal moest onderwijzen en hen moest inwijden in alles wat eerbaar, beschaafd en betamelijk is.

Hiang Wisnoe daalde neer met de opdracht op de aarde als een koning te heerschen, teneinde de menschheid te kunnen leiden, hen gevende in alles een voorbeeld ter navolging.

Aan Hiang Maha Dewa werd gelast naar de aarde te gaan om daar de menschen te leeren hoe men de edele metalen, goud en zilver, behoorde te bewerken, teneinde voor de menschen mooie voorwerpen te kunnen maken, waarmede zij zich konden versieren.

In de laatste plaats werd Hiang Tjita Goepta naar de aarde gezonden, met de opdracht de menschheid te onderwijzen in de schilderkunst, in de kunst met de hand en het penseel de kleuren te schakeeren naar eigen smaak en inzicht.

De beoefenaars van deze kunst werden Sangging genoemd.

Aldus liet Betarā Goeroe de menschenkinderen onderwijzen in alle noodzakelijke kundigheden, opdat zij zich zouden kunnen onderscheiden van de dieren des velds.

I. De IJzersmeden.

A. De presasti:

De pandé's, en wel de ijzersmeden, heeten dus een schepping van Batara (Hiang) Brahmā; iedereen in Bali weet ons dat ook te vertellen; in hun presasti (babad) wordt natuurlijk uitvoeriger over hun oorsprong gesproken.

In de presasti's, afkomstig van de bangsa-Pandé uit de desa Gèlgèl (bandjar Kamasan), Koesambā en Bangli, allen in de onderafdeeling Kloengkoeng, en van de pandé's uit de desa Blahbatoe (onderafdeeling Gianjar), die vrij wel met elkaar overeenkomen, vond ik het volgende over hun oorsprong opgeteekend.

In vroeger tijden schiep Sang Kesoehoen Kidoel of Hiang Brahmā de tjatoer djadmā of de vier geslachten der menschheid, de Brahmanen, de Satria's, de Wesia's en de Soedra's. [7])

De Satria's werden aangewezen als de koningen der aarde, die het land moesten regeeren; de Brahmanen zouden zijn als de zon, die de wereld verlicht en als een leeraar (Goeroe) de menschheid behoorende voor te lichten door woord en voorbeeld, troost en opbeuring gevend aan allen die nog in duisternis wandelen.

De Wesia's zouden de patihs der vorsten zijn, terwijl de Soedra's de bevolking der wereld zouden uitmaken.

---

[7]) In de Oesanā Java, zegt R. Friedrich op bldz. 48 van zijn Voorloopig Verslag van het Eiland Bali (Verh. Bat. Gen. deel 23), ontstaan de Brahmanen uit de Sivadvarā, de opening van het hoofd, die bij de kinderen eerst na eenige jaren dicht groeit, de Ksatria's uit de borst, de Wesia's uit het onderlijf, en de Soedra's uit de knie van Brahma.

De Brahmanen woonden in Ketepeng Reges, terwijl de wesia's in Witană (Java) of in het land hunner afkomst woonden.

De als satria geboren mensch huwde volgens ons verhaal met Gegani (een soort geest) uit welk huwelijk negen satria-zonen geboren werden, waarvan de oudste, als de incarnatie van Betară Brahmă, onder den naam Empoe Brahmă Wisèsa of Empoe Radja te Loeloembang (Java) leefde; hij beschikte over een groote bovennatuurlijke kracht, was wijs, doch wenschte niet nà zijn vader den troon te beklimmen; als een vroom kluizenaar zocht hij te leven, afgezonderd van de wereld, temidden van de stilten der bergen; daar hield hij zich onledig met het maken van wapenen, waarbij zijn vuist als hamer en zijn dij als aanbeeld diende, terwijl het vuur benoodigd voor het verhitten van het ijzer uit zijn handpalm te voorschijn kwam. [8])

Aangezien de oudste zoon van den eersten Satria, de zooeven genoemde Empoe Brahmă Wisèsă of Empoe Radja niet genegen was als koning over het land te regeeren, werd de tweede zoon als troonopvolger aangewezen, zoodat hij zijn vader als koning van Witană opvolgde.

De broers van dezen radja worden in de presasti aangehaald als de, ook van elders bekende, Arjă Kentjeng, Arjă Beleteng, Arjă Sentong, Arjă Bentjoeloek, Arjă Kepakisan, Arjă Waringin, de Arjă Datang en de Arjă Belog.

Wanneer we nu goed rekenen, krijgen we acht arja's nummer negen is de vorst van Witană en de tiende is Empoe Brahmă Wisèsă, zoodat in het geheel tien zonen van Satriă zouden bestaan.

De oudste, Empoe Brahmă Wisèsă wordt evenwel als de incarnatie van Hiang Brahmă opgevat, wordt dus

---

[8]) Het geslacht der bovengenoemde geesten is bekend als de Gegană-Gegani (gegană de mannelijke, gegani de vrouwelijke leden).

niet meegerekend als een zoon van Satriă, zoodat inderdaad negen zoons van Satriă genoemd worden.

Empoe Brahmă Wisèsă kreeg twee zonen, genaamd Arjă Empoe Soegoenă en Empoe Gandering. [9])

Bij den wil der Goden maakte de zooeven genoemde vorst van Witană met al zijn volgelingen zich op om naar Bali te gaan waar hij zijn paleis bouwde te Gèlgèl (Kloengkoeng), terwijl Arjă Kentjeng als zijn patih optrad.

Empoe Soegoenă, de hierboven genoemde zoon van Empoe Brahmă Wisèsă volgde den vorst ook naar Bali, doch vestigde zich in de desa Toesan, gelegen in het tegenwoordige district Bandjarangkan en bekend als een der oudste desa's in het rijk Kloengkoeng.

Empoe Gandering bleef achter op Java.

Bij gelegenheid van den grooten uittocht van Java naar Bali had Empoe Brahmă Wisèsă aan den vorst en al zijn familieleden een kris en een lans met bovennatuurlijke kracht geschonken, met behulp waarvan zij alle vijanden zouden kunnen overwinnen en te gronde richten.

Toen de Vorst reeds zeven jaren op Bali vertoefde, bezat noch hij, noch zijn patih Arjă Kentjeng, noch de genoemde Empoe Soegoenă een zoon, klaarblijkelijk omdat zij allen gekweld en verzocht werden door een boozen geest genaamd Boetă Wawangsil.

Daarom begaven zij zich alle drie weer terug naar Java, om daar een nieuw huwelijk aan te gaan.

De vorst huwde met een Brahmaansche vrouw, de oudste dochter, terwijl zijn patih de jongere dochter huwde en Empoe Soegoenă als vrouw nam de dochter van den vorst van Wilatiktă (Modjopahit), een zuster van den vorst van Bali.

---

[9]) Wellicht een herinnering aan den in de Pararaton genoemden smid Mpu Gandring van Loeloebang in het landschap, later rijk van Toemapel op Java, wiens afstammelingen om de verdienste van dezen voorzaat van alle vorstendiensten en -lasten werden vrijgesteld (Pararaton, Verh. Bat.-Gen. LXII blz. 53, 62 en 69.)

Nadat zij allen in het huwelijk waren getreden, gingen zij, vergezeld van hunne echtgenooten, terug naar Bali.

Niet lang daarna werd den vorst van Bali een zoon geboren, dien hij liet opvoeden en bewaken door de Boetă Lawéjan, die een ijzeren snavel bezat, opdat het kind niet zou worden lastig gevallen door Boetă Wawangsil.

Toen ook patih Arjă Kentjeng een zoon kreeg, droeg hij de bewaking op aan Boetă Lawéjan (Boetă Koemală).

Op zekeren dag nam Boetă Lawéjan de beide kinderen op en bracht ze naar Sang Kesoehoen Kidoel (Hiang Brahmă); Hiang Brahmă schonk aan den vorstenzoon een ijzeren ringetje (Walangroepek), dat aan alle vingers gedragen kon worden omdat het ringetje grooter en kleiner werd naar gelang van den vinger waaraan men den ring stak.

Toen hij het zoontje van patih Arjă Kentjeng zag, schreef Hiang Brahmă hem eenige teekens op de tong, met geen ander oogmerk, dan om het koningschap te verzekeren aan de afstammelingen van den zoon van den tegenwoordigen vorst en het patihschap aan de afstammelingen van Arjă Kentjeng; als daarin verandering mocht komen, dan zou stellig het land verwoest worden en allerlei ellende daaruit voortkomen, zooals onderlinge twisten, doodslag en andere misdrijven.

Empoe Soegoenă kreeg een zoon genaamd Arjă Kepandéan, die weer een zoon kreeg genaamd Loerah Kepandéan. [10])

Toen de eerste vorst op Bali reeds lang op den troon gezeten had, kwam op zekeren dag Empoe Brahmă

---

[10]) We krijgen dus de opvolging:
Empoe Brahmă Wisèsă of Empoe Radja, die wapens smeedde op zijn dijen;
Empoe Soegoenă, die naar Bali vertrok en in Toesan woonde;
Arjă Kepandéan, die reeds de geslachtsnaam van Pandé aannam;
Loerah Kepandéan, aan wien vele privileges zouden zijn geschonken.

Wisèsă of Empoe Radja bij den vorst, tot wien hij het volgende sprak:

„Gij hebt al Uw verwanten uitgenoodigd met U te „gaan naar Bali; ik hoop dat gij steeds allen eensgezind „en elkander getrouw bijeen zult blijven; het zal goed „zijn, dat gij bij alles wat ge onderneemt, steeds voor „oogen houdt, dat onder U geen hoog en geen laag of „omgekeerd bestaat; wilt U alleen herinneren dat gij „allen afstamt van denzelfden tak uit Wilatikta (Modjo„pahit).

„Als te eeniger tijd één Uwer dat mocht vergeten, of „minder daarop mocht achten, dan zal stellig Uw heele „bestaan daarmee op het spel staan. Acht Uw afstam„ming niet gering; wil daaraan steeds denken en deze „in eere houden; schrijft het op in Uwe annalen, opdat „het voor Uw nageslacht bewaard blijve.

„Want mogelijk dat Uwe kinderen eenmaal ver uit „elkaar in andere desa's zullen wonen, zoodat zij, onbe„kend met de regels van hun geslacht, tegen de voor„schriften zouden zondigen".

De raadgevingen van Empoe Brahmă Wisèsă (Empoe Radja) nam de Vorst gaarne ter harte; hij beloofde de woorden van Empoe Radja steeds indachtig te zullen blijven en al het mogelijke te doen om alles omtrent hun afkomst voor het nageslacht te bewaren.

Onmiddellijk gelastte hij zijn schrijver, genaamd Koedă Pengasih, om alles wat Empoe Brahmă Wisèsă gesproken had op schrift te stellen, waaraan hij de afstamming en wording tot op dat tijdstip moest toevoegen.

Al wat toen door den schrijver van den Vorst werd te boek gesteld, noemde men de presasti, opdat deze als een herinnering voor alle verwanten mocht bewaard blijven, zoodat in de toekomst een familielid niet voor een vreemde zou worden aangezien.

In de presasti werd toen opgenomen, dat Patih Arjă Kentjeng een paleis te Tabanan en te Nambangan (het

tegenwoordige Tambangan-Badoeng) had, dat Arjă Beleteng aan de overzijde der bergen in het tegenwoordige Boeleleng (Dèn-Boekit) woonde, terwijl de andere familieleden in Boengajă (Karangasem), Telikoep (Gianjar), Kapal (Badoeng), Tambahan (Bangli), Kabă-Kabă (Tabanan) en Sideman (Karangasem) woonden.

Vervolgens vinden we opgeteekend, dat de vorst den Loerah Kepandéan met een zekere macht bekleedde; hij kreeg eenige lieden onder zich; het tjampoetrecht werd op hem van toepassing verklaard, terwijl weduwen en buiten huwelijk geboren kinderen in zijn bezit konden worden gebracht.

Ook werd hem het recht gegeven zijn onderdanen te verbannen, kortom Loerah Kepandéan kreeg dezelfde rechten als reeds aan de Satria's waren geschonken.

Steeds houden zij voor oogen dat zij afstammen van één vader; ook al zouden zij nog zoo ver verwant zijn, nimmer mogen zij de bloedverwantschap uit het oog verliezen; niemand bewere dat een zijner neven slechts een achterneef is.

Al wie deze voorschriften overtreedt, zal stellig een groot onheil over zich brengen; nooit zal Loerah Kepandéan iemand zijner familie als slaaf mogen verkoopen; al wie zich daaraan schuldig maakt, zal stellig veel ellende over zich brengen; bovendien zal hij vervloekt worden volgens de heilige schrift ( ) Hang mati salah pati; hij zal geen natuurlijkën dood sterven, maar zich zelf door ophanging van het leven berooven, of hij zal zich op een andere wijze dooden, dan wel uit een boom vallen, of gebeten worden door een slang of door een amokmaker worden afgemaakt.

Misschien ook zal zijn lichaam van dit aardrijk verdwijnen zonder een spoor na te laten, omdat hij door den watervloed zal worden meegesleurd, om nimmermeer als mensch te incarneeren.

Verder luidt het in de presasti:

Goederen en personen behoorende tot het geslacht der Pandé's mogen niet tot boeten veroordeeld worden als volgens de voorschriften zij nog niet in de betaling van een boete vervallen. Heeft Loerah Kepandéan of één zijner familieleden zich aan een overtreding schuldig gemaakt, dan behoort voor de eerste maal vergiffenis te worden geschonken, terwijl in een volgend geval de schuldige kan verbannen worden gedurende ten hoogste voor één jaar; verbanning sluit geen verbeurdverklaring van goederen in zich; na ommekomst van den verbanningstijd kan de teruggekeerde zijn goederen weer opeischen en deze weer in bezit nemen.

Staat op de overtreding een veroordeeling tot boetebetaling, dan zullen zij niet meer dan 8000 kepengs mogen betalen. Mocht tegen deze presasti worden gehandeld, dan zal de vorst, zoo deze de schuldige is, onttroond, de patih zal ontslagen worden, de loerah blijft geen loerah meer; is de schuldige een mantri, dan is het gedaan met zijn ambt; een satria zal in dat geval ophouden satria te zijn, ja zelfs een schuldige brahmaan zal vervallen verklaard worden van zijn kaste, indien hij deze instellingen niet in eere houdt. [11])

Erger nog; het heele land zal verdeeld zijn, overal zullen opstanden uitbreken, velen zullen een onnatuurlijken dood sterven, terwijl onderlinge twisten aan de orde van den dag zullen zijn.

Aldus is het gesteld met Loerah Kepandéan en zijn heele geslacht die, zoo verzekert de presasti, door geen enkele heffing zullen mogen worden getroffen, omdat

---

[11]) In bijna alle presasti's vindt men dergelijke vreeselijke voorspellingen opgenomen; in de presasti van de familie waaruit Kebo Hiwe (Kebo joewa) stamde, trof ik precies dezelfde voorrechten, maar ook dezelfde voorspellingen aan; ook daar — heet het — zal stellig het land verloren gaan als aan hun rechten zou getornd worden; ook daar vrijstelling van vorstendienstplicht; vrijwaring voor het tjampoet- en mandjingrecht.

zij afstammen van den satria-tak uit Wilatiktă (Modjopahit).

Van ouds is het geslacht van Loerah Kepandéan gehouden, om voor den Vorst het ambt van ijzersmid uit te oefenen, ten behoeve van den aanmaak van wapens en andere voorwerpen, die zij met een getrouw en oprecht gemoed, hun vorst ter eere, zullen moeten maken, en teneinde hen daartoe in de gelegenheid te stellen en geregeld met hunne bezigheden te kunnen doorgaan, werden zij vrijgesteld van alle verplichte diensten, hetzij deze verschuldigd waren aan den vorst, hetzij aan een andere autoriteit, zelfs — heet het — van de desadiensten.

Noch de kabajan, noch de petinggi, de bendesa, de sedahan, of de kasinoman zou eenigen dienst van hem mogen vorderen; „de afstammelingen van Loerah Ke„pandéan wonende in de desa's Gèlgèl, Toesan en Boe„ngaja en zij die nog in andere desa's mochten wonen, „zullen steeds van alle verplichte diensten ontheven „moeten worden".

Mocht — heet het ten slotte — er iemand zijn, die geen vertrouwen stelt in de aan Loerah Kepandéan toegekende privileges, zooals dat alles is vastgelegd in de presasti der pandé's en mocht die persoon inzage van die presasti wenschen, dan kan hem dat vergund worden, tegen storting van een bedrag van 160 pekoe kèpèng; eerst na betaling van dat bedrag zal hem inzage gegeven worden. [12])

Ingeval hij, die geen vertrouwen stelt in de voorschriften der pandé's, inzage der presasti wenscht, zonder genegen te zijn de verschuldigde som van 160

[12]) Door de inzage van de presasti afhankelijk te stellen van het betalen van een som van maar eventjes 160 pekoe, werd zeer handig aan iedereen de kans benomen om de presasti te bekijken; wie bezat in die tijden een bedrag van 160 pekoe? De doodstraf kon vroeger met 40 pekoe of 80 pekoe worden afgekocht; stellig zal dan ook nooit iemand gevraagd hebben hem inzage van een presasti te verstrekken.

pekoe kèpèng te storten, dan zal die persoon ongetwijfeld door Betară Jamă in het hiernamaals op vreeselijke wijze gekweld worden, omdat ten duidelijkste gebleken is dat zoo iemand lieden van hooge afkomst naar beneden tracht te trekken, terwijl, zooals reeds werd gezegd, het gedrag van dien persoon ook de veilige rust in het land in gevaar brengt, aangezien velen zich dan slecht zullen gedragen en niet getrouw als weleer de inzettingen des lands zullen eeren.

Teneinde deze voorschriften te bestendigen heeft de vorst — aldus alweer de presasti — hiervan mededeeling gedaan aan al zijn ambtenaren, de patih, de poenggawa's en den loerah en in de eerste plaats aan de brahmanen, opdat niemand onwetendheid zoude kunnen voorwenden.

Voorts zou hij aan Loerah Kepandéan ten behoeve van hem en zijn geslacht ook verschillende stukken grond hebben toegewezen, en wel tegals in Belimbing (waarschijnlijk noord-Tabanan), Sandă (idem), Moendoekkoelkoel, Moendeh en Ampadan, alle ten westen van den Batoekaoeh gelegen; de gronden met de opgezetenen en de te heffen oepeti der tegals zouden hem zijn geschonken.

De sawahs zouden hebben gelegen in Baseng, winih 2000, in Tangoentiti (Krambitan-Tabanan) winih 100, in Beraban (Kediri-Tabanan) winih 60, in Patemen (Boeleleng) winih 150, in Moenggoe (Kediri) winih 80, in Telikoep (Gianjar) 30 winih, in Todjan (Badoeng) 40 winih, in Sampalan 50 winih en in Kloengkoeng 100 winih.

De zoon van den meergenoemden vrijgevigen vorst, die in een paleis in Djeroek zou gewoond hebben, waarheen Loerah Kepandéan hem volgde, zou dezen nogmaals sawahs winih 100 gelegen in Batoeboelan (Gianjar) ten geschenke hebben gegeven.

Na geruimen tijd in Djeroek gewoond te hebben, verhuisde die vorstenzoon naar Tegal Nambangan

(Badoeng) waarheen Loerah Kepandéan hem ook volgde, om daarna in de desa Tondja te wonen.

Aangezien Loerah Kepandéan een buitengewoon stoutmoedig man was, zou de vorst dezen hebben aangesteld over een groep van veertig lieden in de desa Boekit (Badoeng), met het recht om daarvan de oepeti te innen, terwijl hem nogmaals sawahs werden geschonken en wel in Batoeboelan winih 40, in Padang Loeah winih 25, in Tondja winih 35, in Peraoepan winih 25, in Kajoepoetih winih 15, in Krobokan winih 150.

Intusschen weet niemand meer iets te vertellen omtrent die sawahs, noch waar ze precies liggen, noch wie nu die sawahs bezit; het is trouwens de vraag, of deze presasti wel echt is, en of niet in dat geschrift oude herinneringen eigenmachtig tot een officieel stuk zijn gemaakt.

We willen ons verhaal nu weer opvatten, en vertellen van de reis van Empoe Soegoenă die we geheel uit het oog hadden verloren nadat hij van Java weer naar Bali zou vertrekken.

Bij zijn overtocht van Java naar Bali had Empoe Soegoenă een plaatsje gekregen op een stuk drijfhout, dat hem over de zee (segară Roepek) zou brengen. [13])

Bij dien overtocht werd hij voortdurend gevolgd door een meerval (ikan lèlè), die hem den weg wees en voorthielp, totdat hij veilig de overzijde in Djembrana bereikte.

Vandaar zette hij zijn tocht voort en zwierf zeven dagen in de dichte wouden van West-Bali, zonder te weten in welke richting hij zich moest bewegen; doorweekt door de hevige regens (hij reisde juist in de zevende maand, zoodat elken dag zware regens neerdaalden), wanhoopte hij reeds ooit veilig uit die wildernis te geraken, toen plotseling een vlucht dedaloe (of lelaron) uit een opening te voorschijn kwam en naar den hemel opvloog.

[13]) Op oudere kaarten zag ik den naam segara Roepek ten westen van Glimanoek wel eens vermeld.

Daar Empoe Soegoenă geen raad meer wist en geheel verdwaald rondliep, rijpte ineens het plan om die vlucht larons maar te volgen; en werkelijk, het geluk diende hem, want, loopende in de richting der vliegende larons, bereikte hij na eenigen tijd den grooten weg die hem in zuid-oostelijke richting verder bracht.

Toen hij den weg ten halve had afgelegd, ontmoette hij een bediende van het hof van Modjopahit, wat den armen verdoolde zeer verheugde; nadat zij elkander naar naam en doel der reis gevraagd hadden, zetten zij gezamenlijk de reis voort totdat zij in de desa Toesan aankwamen.

Aangezien Empoe Soegoenă zich dankbaar herinnerde de groote hulp ondervonden van de lèlè en van de larons, waardoor hij veilig over de zee en zonder ongelukken uit het dichte bosch was geraakt, wilde hij deze dankbaarheid voor de hem bewezen diensten toonen, door een verbod uit te vaardigen, geldig voor zijn verwanten en zijn geheele nageslacht, in welk verbod het kwellen of eten van den meerval en de larons ten strengste werd afgekeurd.

Tot op heden komt dit verbod in de presasti's der pandé's voor; en, hoewel onbekend met het voorschrift in hunne presasti's, wordt tot heden dit voorschrift in eere gehouden bij de pandé-familie; geen enkel lid dier familie durft een meerval (lèlè) of laron te kwellen of op te eten; vroeg men hen waarom zij dat niet durfden, dan wisten zij daarop alleen te antwoorden, dat in hun familie die gewoonte van oudsher gevolgd werd; het waarom waren zij vergeten; nu de presasti hun is voorgelezen, is dat verbod voor hen weer duidelijker en gebiedender geworden dan ooit tevoren.

Nadat Empoe Soegoenă zich gevestigd had in de desa Toesan, zijn vandaar uit de ijzersmeden over het geheele eiland verspreid geraakt, overal hun smeedkunst in de gunst der vorsten aanbevelend, want vooral de Vorst was het, die hunne diensten behoefde.

Het geslacht der pandé's behoort tegenwoordig tot de kaste der soedra's; vraagt men hen zelf tot welke kaste zij behooren, dan antwoorden zij stellig dat zij behooren tot de pandé-Toesan, dat wil zeggen dat zij zich wenschen te rekenen tot het geslacht der pandé's, dat zich eenmaal in de oude desa Toesan vestigde.

Volgens inlichtingen van Ktoet Pangă, bandesa van de desa Galiran (Kloengkoeng) zouden op het oogenblik op Bali nog ongeveer 1400 mannelijke volwassen leden van de Pandé-familie aanwezig zijn en wel:

Karangasem:	300.
Gianjar:	231.
Badoeng:	228.
Tabanan:	200.
Kloengkoeng:	290.
Boeleleng:	115.
Djembrana:	80.

De in Kloengkoeng wonende leden der Pandé-familie beoefenen bijna nog allen het beroep hunner voorvaderen; in andere onderafdeelingen zijn er evenwel reeds velen, die het beroep ontrouw zijn geworden en een ander bestaansmiddel gezocht hebben.

De gegevens, door Ktoet Pangă vnd. mij verstrekt, zijn naar ik geloof wel betrouwbaar, omdat hij, zelf een lid der Pandé-familie zijnde, nog als een hoofd van het geheele geslacht mag beschouwd worden, die altijd de banden zoo hecht mogelijk heeft willen bewaren en zich steeds op de hoogte liet houden van de voorvallen onder de Pandé-familie in de andere streken.

Naast de hierboven gegeven mededeelingen, welke uit de presasti geput werden, verhaalt dit geschrift dan verder, welke handelingen moeten verricht en welke voorschriften in acht moeten genomen worden, wil de ijzersmid slagen met zijn werk.

Wil hij wapenen smeden van superieure waarde, die volkomen aan het doel beantwoorden, dan moet hij bij zijn werk niet nalaten de gebruikelijke gebeden op te

zeggen, opdat de zegen van boven hem niet onthouden worde.

Het gebed: „Hang, hang, hang, hang, hang, hang, hang, hang, hang", driemaal op te zeggen, en wel in den ochtend, 's middags en 's avonds, houde hij in eere.

Onder het uitspreken van het gebed moet men zich voorstellen, dat vuur uit de negen lichaamsopeningen (babahan sangă) straalt, nml. uit beide oogen, uit de gehooropeningen, uit de neusgaten, uit den mond, den anus en het uro-genital-kanaal.

Het vuur, dat men zich voorstelt uit die negen openingen te komen, denke men dan de geheele wereld te vervullen, opdat alles wat het werk in den weg zou kunnen staan door het geweldige wereldvuur verschroeie en te gronde ga.

Heeft men zich voldoende duidelijk verbeeld dat alle beletselen zijn uit den weg geruimd, dan denke men zich weer dat gewijd water gereed staat, waarbij men bidde:

„Hoeng, hoeng, hoeng, hoeng, hoeng, hoeng, hoeng, „hoeng, hoeng."

Onder het opzeggen van dit gebed denke men, dat genoemd heilig water uit alle geledingen van het lichaam naar buiten treedt, terwijl alle dingen die het werk vijandig zijn, door het wegvloeiende water worden verzwolgen en meegesleurd.

Zijn we eenmaal zoover, dan nog denken we ons dien vijand weer tot het leven teruggekeerd; aan hem, zoo stellen we ons voor, geve we de tojă tirtă te drinken, terwijl we bidden:

„Ong, Oeng, Mang mertă janamah."

Eerst daarna mag men aan den arbeid tijgen.

Wil de pandé zijn vuur voor den arbeid weer aanwakkeren, dan bidde hij: „Ong, ageni prală janamah".

Voordat men een der werktuigen ter hand neemt, wijde men die ook in door het opzeggen van een heilige spreuk.

Voor den hamer kan gelden: „Kertă sară janamah".

De vuurtang neme men op onder het spreken van: „Mari mară sară janamah".

Toegangspoort tot de Poerä-dadiä van de Pandé's in Todjan

Voor den pook geven we de spreuk: „Tatā geni loedrā wisiā janamah".

De voorhamer eischt de spreuk: „Pageh pakoeh toetan depā sarā janamah."

Bij het gebruik van den koubeitel zegge men: „Soerat soerit goenā wenang janamah."

Bij de vijl past: „ong sang kertadnjanā sarwā lokā ri goenā wisesā teg janamah."

Voor de goerindā geldt: „Ratā janā dewaning wesi hatatā loenggoeh prasarā pragoenā hamor janamah."

Als men bij het harden zout en water zal gebruiken, dient men over deze ingrediënten de volgende spreuk uit te spreken, waarbij men voor de keuken ga staan: „Ong, ong sarā goenā geni lodriā sarā goenā wisèsā „atmané dandā doepā maksalā badjarā tjakrā jat manā- „namā prekerti oerip hamepeki karā sikā tri goenā „Ang, Ong, Mang pasoepatiā."

Hoewel veel voorschriften in de presasti aan de pandé's niet bekend waren, of liever hun onbekend was, dat zoodanige voorschriften ook in de presasti voorkwamen, zien we hen toch naar bepaalde regels, voorschriften die van vader op zoon zijn overgegaan, leven.

B. De Poerā-dadiā.

De pandé's trachten steeds het familieverband te bevorderen; waar op een plaats eenige pandé's in voldoend aantal bijeen wonen, zullen zij zich stellig als familie tot een vereeniging geroepen voelen, onverschillig of de leden het beroep van pandé uitoefenen, of niet.

Zoo'n vereeniging van leden van een familie (geslacht) noemt men een dadiā; zoo eenigszins mogelijk, zal zoo'n dadiā een godshuis (kahiangan of poerā) oprichten, waar zij als leden van één familie de noodige offerfeesten kunnen houden; niemand kan zich in die familie (dadiā) laten opnemen, of aan die offerfeesten meedoen, als hij niet afstamt van de familie der pandé's.

Alle families (geslachten) op Bali vormen elk een

eigen dadiă en hebben een eigen poeră dadiă, waar zij hun eigen, aparte offerfeesten plegen te houden.

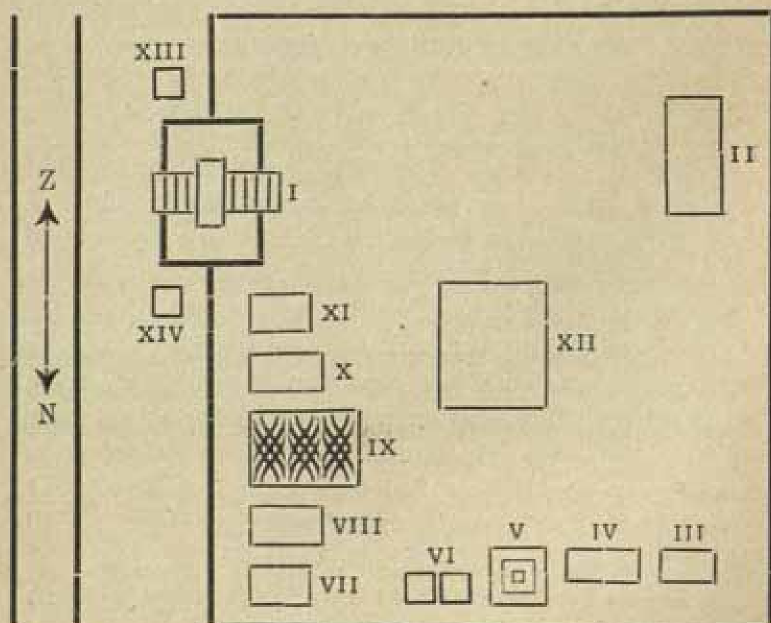
De dadiă-pandé is dus een vereeniging van leden van één geslacht en niet een vereeniging van beoefenaars van een beroep.

Aan het hoofd der dadiă staat altijd een klian, die door de leden is gekozen, opdat hij alle noodige verrichtingen, de dadiă betreffende, naar behooren doet.

We behoeven onze schreden slechts te richten naar een desa waar vele leden der pandé-familie wonen, om te constateeren dat overal de poera dadiă nog wordt aangetroffen.

Zoo o.a. in de desa's Toesan, Gèlgèl, Kamasan, Todjan, Selat, Tihingan, Galiran en Koesambă in de onderafdeeling Kloengkoeng.

De poera-dadiă voor de bangsa-Pandé, wonende in de desa's Gèlgèl, Kamasan en Todjan (drie desa's, onmiddellijk in elkaars nabijheid liggende) treffen we aan langs den grooten weg van Kloengkoeng naar den be-

roemden tempel (poerā Dasar) van Gèlgèl, en wel in de desa Todjan.

We zien hierneven een plattegrond van de poera dadiă te Todjan aan den weg van Kloengkoeng naar de poera Dasar te Gèlgèl. [14])

I. De toegangspoort aan de Oost-zijde van den tempelmuur gelegen. De deur in die poort is gemaakt van harden zwarten steen, voorzien van keurige ornamenten; deze deur wordt toegeschreven aan den beroemden Balischen beeldhouwer uit het begin der 18e eeuw Goesti Pekak Oengoe, aan wien ook wordt toegeschreven de prachtige naga in de poera Penataran te Kloengkoeng.

Volgens de legende zouden de onkosten voor deze deur een flink bedrag hebben uitgemaakt; het loon aan Goesti Pekak Oengoe uitgekeerd zou, in kèpengs, evenveel gewogen hebben als het gewicht van de zware deur.

Boven de deur zien we vier horizontale balkjes met eenige figuren versierd; op de bovenste balk is een menschenhoofd (bomă) afgebeeld; op de tweede balk zien we een paard, verder naar beneden zien we een arm en een been.

We hebben hier natuurlijk te doen met een jaartal (çaka); voor een menschenhoofd mogen we het cijfer 1 stellen; voor het paard 7; voor den arm en het been ieder 2; we krijgen dan het jaartal 1722.

De presasti geeft als jaartal waarop deze waarschijnlijk weer vernieuwd is 1717, zoodat de deur 5 jaar nadat de presasti werd overgeschreven is aangebracht.

Of tempel en poort van denzelfden datum zijn, kon mij niet verteld worden.

II. Dit is de balé-piasan; in deze balé worden de godenbeeldjes (pretimă of artjă Dèwă) geplaatst bij gelegenheid van de groote tempelfeesten; ook worden hier verschillende offeranden neergelegd.

---

[14]) In de bijlagen heb ik nog een plattegrond van de poera dadiă der pandé-besi in de desa Bangli opgenomen, om daarmee aan te toonen, dat deze tempels heelemaal niet naar één model zijn ontworpen.

III. De naam van dit huisje is Mandjangan seloewang, de zetel voor Batară Tajă.

IV. De overal voorkomende Gedong sari, de plaats voor de tempelschatten, tevens zetel voor Batară Wisnoe.

V. Een kleine méroe met drie daken, de zetel van Batară Pramă Siwă of Maha-Dewă.

VI. De Limastjari en de Limastjatoe; plaats voor de Godheid Limastjari, die als een sedahan al de inkomsten verzamelt, waarnaast de Godheid Limastjatoe als een sedahan wordt beschouwd die zorgt voor de uitgaven.

VII. Sanggaranagoeng, de plaats voor Batară Premesti-goeroe of Batară Soeriă.

VIII. Kehen (gedong simpen) de plaats voor alle Batară's.

IX. Paibon; dit is de plaats voor de Gegani, de geest waarmede Satria huwde en waaruit de bangsă-Pandé is voortgekomen.

X. Saptepetală; (de zeven aardlagen) zetel van Hiang Antabogă, de God die de wereld draagt.

XI. Ngeroerah-agoeng, plaats voor de godheid Ngeroerah-agoeng, die beschouwd wordt als de poenggawa der Batară's, en als zoodanig belast is met het regelen der bevelen.

XII. Balé pasamoewan; de plaats waar de Goden vergaderen.

XIII en XIV. De toegoe pengapit Lawang de beide toegoe's (bewakers) ter weerszijden van den toegang (lawang).

De Odalan van dezen tempel heeft plaats op Saptoe kliwon, woekoe Landep (toempek). Op dezen dag wordt de presasti naar den tempel gebracht, waar de doos met de lontar in de balé pasamoean wordt gelegd, waarop aan de presasti de noodige hulde wordt gebracht. [15])

---

[15]) De Odalan in den tempel der pandé-besi valt samen met de Odalan sendjata, die zooals hierachter nog wordt meegedeeld ook valt op Saptoe kliwon, woekoe Landep.

Zooals overal op Bali, kan de Odalan poerā-dadiā op een anderen dag worden gehouden als de daarvoor vastgestelde dag minder gunstig is, omdat b.v. een familielid van den pemangkoe gestorven is en nog geen twintig dagen sinds den sterfdag verloopen zijn, danwel omdat de desa waar de tempel gelegen is door een sterfgeval of door „manak salah" sebel is, zoodat ook in die gevallen de Odalan moet worden uitgesteld.

In de balé piasan wordt op Odalan aan offeranden het volgende klaargelegd: banten bajoehan a-doelang; banten adjoeman a-doelang; banten sesajoet a-doelang; banten peras a-doelang; banten penjeneng a-doelang; banten panganbejan a-doelang; banten pangiring a-doelang; banten pangapit a-doelang; banten telangā a-doelang; banten pantjoran a-doelang; banten goeroe a-doelang; banten koerenan a-doelang; banten tjarak pantjoeng a-doelang; banten djerimpen a-doelang; banten beléjan a-balé; banten datengan 11 tanding pamereman. [16])

In de Mandjangan seloeang legge men neer: de banten soetji a-soroh; palinggih, pasadoe 2 tanding (tanding is partij, stuk).

In de Gedong sari legge men: banten soetji a-soroh, pasadoe 2 tanding.

In de Méroe moet men klaar zetten: banten soetji a-soroh, rajoenan a-padjeg.

In de Limastjari en Limastjatoe legge men: banten daksinā, adjoeman katipat patoeloeng oerip en tetoempoek.

In de Sanggarangagoeng: banten soetji a-soroh, pelinggih rajoenan a-padjeg.

In de Gedongsimpen: banten soetji a-soroh, pelinggih pesadoe 2 tanding.

In de Paibon: banten pemereman, soetji 3 soroh en rajoenan a-padjeg.

---

16) Omtrent deze offeranden lichtte de pemangkoe ons in; de presasti geeft daarover geen aanwijzingen.

In de Saptă petală: banten sesajoet, banten pangambean, banten peras, panjeneng, katipat adjengan toeloeng oerip, adjengan balean, soetji a-soroh, pelinggih, daksină, segehan agoeng, nasi tjatjahan 11 tanding, labaan nasi 3 kepel, embe bawang djahé.

In de Ngeroerah-agoeng: banten tetoempoek, katipat adjengan toeloeng oerip, daksină tatoempoek kawisan bawi lebeng matah.

In de Balé pasamoean: banten soetji a-soroh, rajoenan a-padjeg. Bij de pengapit lawang: banten tatoempoek, adjengan katipat, daksină.

Op het erf voor den tempel (leboeh): banten tetoempoek, adjengan katipat, daksină, segă-agoeng segetjatjahan 54 tanding, toewak en arak.

De poera-dadiă heeft geen eigendommen (labă), zoodat alle kosten der feesten komen voor rekening der bangsa-Pandé, die door een hoofdelijken omslag het noodige geld bijeen brengt.

Ook gebeurt het wel, dat de leden der sekehe-poerădadiă bij toerbeurt voor het klaar zetten der offeranden moeten zorgen. Op den dag van de Odalan gaan alle mannen en vrouwen, groot en klein in hun mooiste kleeren gedost naar den tempel, terwijl de veelkleurige offeranden op de sierlijke doelangs door de vrouwen naar den tempel worden gedragen; bij de offeranden die hierboven reeds genoemd werden, voegen zij nog de banten tetebasan en rajoenan. De in den tempel gebrachte offeranden worden allen door den pemangkoe (tempelwachter) of door een priester den Goden aangeboden.

C. *De pandé's onder het vorstenbestuur.*

Vanaf de oudste tijden stonden de ijzersmeden om hun verdienstelijk werk in hooge gunst bij de vorsten, die deze kundige lieden niet missen konden, omdat zij de wapens voor hen smeedden.

Onder de pandé's werd één uitgekozen tot hoofd (perbekel); aan hem gaf de vorst zijne bevelen die dan vervolgens aan de pandé's werden overgebracht, zoodat bij opdrachten tot het aanmaken van de noodige wapens of andere voorwerpen, de vorst zich slechts tot dien perbekel behoefde te wenden.

De vorsten hebben ook herhaaldelijk aan de smeden, als belooning voor hunne diensten, sawahs in vruchtgebruik afgestaan; deze sawahs noemde men dan sawah-petjatoe; bij gebrek aan sawahs werd aan een vereeniging van pandé's één of meer dan één sawah geschonken; dat zijn de zgn. paoeman-velden.

Deze gronden waren echter ajahan, dus dienstplichtige velden, welke niet verkocht of verpand mochten worden en mitsdien behoorden tot het in vruchtgebruik afgestaan domein.

De ijzersmeden waren voor alles verplicht *voor den vorst* te werken; naast de krissen, lansen en ander wapentuig legden zij zich toe op het smeden van bijlen, messen, hakmessen, schrijfmessen, en dergelijke instrumenten; ook bekwaamden zij zich in het maken van munitie, speciaal in het maken van kogels, die uit lood gemaakt werden.

IJzer, staal en pamor kochten zij gewoonlijk van de Chineesche handelaren.

Wanneer in oorlogstijd een ieder werd opgeroepen om zich naar het terrein van den strijd te begeven, werden de pandé's weer van dezen dienstplicht ontheven, om belast te worden met de wacht in het paleis van den vorst, waar zij het paleis en de bewoners hadden te bewaken.

Begaf de vorst zich zelf naar het oorlogsterrein, dan trokken ook de pandé's met hem mee, waar zij als voorvechters van den vorst hun aandeel in den strijd kregen en den vorst steeds omringden om hem te beschermen tegen mogelijk gevaar.

Wanneer de vorst een lijkverbranding hield, dan moesten de pandé's de rijkssieraden dragen, gedost in gelijkkleurige klederen; zij droegen b.v. een witten hoofddoek en een zwarte kain, welke costumes hun meestal door den vorst geschonken waren.

Als de vorst eenige opdracht gaf om een kris, lans of zwaard te maken, dan werden de pandé's meestal in de poeri ontboden, waar zij arbeiden moesten van 's ochtends tot 's avonds, gedurende welken tijd de vorst voor hun spijs en drank zorgde.

Was de vorst veel aan het bestelde wapen gelegen, dan behoorde — wilde het wapen volkomen aan het doel beantwoorden — eerst een gunstige dag te worden uitgekozen. [17])

Als gunstige dagen staan boven aan de lijst: Ahad-pahing, woekoe Pahang op den eersten van de maand; of Djoemaat-Pahing, woekoe Pahang op den eersten of zesden der maand; ook Selasa-Legi, woekoe Wajang op den zevenden dag; Kemis-Wagé, woekoe Madangkoengan op den vijfden dag; Senen-Kliwon, woekoe Landep op den eersten dag en Ahad-Legi, woekoe Merakih, op den eersten dag.

D. *Zien wij thans den IJzersmid aan het werk.*

Is een gunstige dag uitgekozen, dan behoort men, voordat met den arbeid wordt aangevangen, eenige offeranden klaar te zetten; o.a. de banten sesantoen met 1700 kepengs en de banten segehan, teneinde alle mogelijke onheil af te weren.

Het sesantoen-offer komt na het noodige gebruik aan de pandé's toe, die vooral gesteld zullen zijn op de aanwezige kèpèngs.

Is aan al deze voorschriften voldaan, dan eerst kan de pandé met zijn arbeid beginnen, waarbij hij de werk-

[17]) De gunstige dagen voor het smeden der wapens werden als alle andere dagen in de Warigă, den Balischen almanak, opgezocht en staan niet in de presasti vermeld.

tuigen gebruikt zooals bijgaande plaat ons duidelijk genoeg toont.

De gereedschappen van den ijzersmid zullen we hieronder noemen:

I (zelfde nummering als op de plaat). De blaasbalg (penglamboesan).

II. De soepit of vuurtang.

III. De vuurpook of toelik.

IV. De penangges of ijzerbeitel (geklemd tusschen eenige bamboe's).

V. De paron, een steenen aanbeeld, voor het bewerken van zware stukken ijzer.

VI. De Goerinda; bij de letter a. wordt een ronde vijl bevestigd; het toestel wordt gebruikt bij de wapensmeden; door aan de beide touwen te trekken wordt de spil in een roteerende beweging gebracht.

VII. De teloedoegan kikir; dit is een soort bankschroef waarin mes of kris wordt vastgezet.

VIII. De Boengboeng; een bamboe kokertje waarin het zout (hardingsingredient) wordt opbewaard.

IX. De kandoea (kleine en groote voorhamer).

X. De peningkab.

XI. Kikir (gewone vijl).

XII. Kikir sebitan pendjalin (halfronde vijl). [18])

XIII. Kikir pengobedan. [19])

XIV. Peneragan; hierop worden de ringen voor messenheften en andere instrumenten gemaakt.

XV|XVI. Hamers.

XVII. Landesan (aanbeeld).

XVIII. Paloengan; koelbak om het gloeiende ijzer af te koelen.

---

18) De halfronde vijl noemt men sebitan pendjaling omdat deze vijl in vorm gelijkt op een in tweeën gespleten bamboe = pendjalin.

19) De kikir pegobedan is de ruwe vijl, de vijl met grove oneffenheden. Het grasmes dat dikwijls aan de snijkant met tanden wordt voorzien als ware het een zaag, noemt men ook de arit mengobed.

XIX. Karandjang saingan; een mand voor de houtskool.

XX. Goerinda; een slijpsteen voor het slijpen van sporen die bij de hanengevechten gebruikt worden.

XXI. Andar; een soort drilboor om ijzer te doorboren.

XXII. Tatah pengerantjap; een beiteltje om in het ijzer kleine gleufjes te slaan voor het bekende inlegwerk met zilver en gouddraad.

XXIII. Tatah pengoekoe; een zelfde soort beiteltje.

XXIV. Tatah pangajaman; met dit beiteltje slaat men de metaaldraad in de gleuf.

XXV. Tatah pangajaman; hiermee wordt de in de gleuf ingeslagen draad verder geplet.

XXVI. Paloe natah; plethamer voor het inlegwerk.

Voor het vuur mag alleen houtskool van bamboe, van kajoe boeloeh of van djati-hout gebruikt worden.

E. Het smeden van wapens.

De smeden beginnen altijd, of behooren in ieder geval te beginnen met het pletten van het metaal, hetzij ijzer, staal of pamor.

Daarna schrijve men met een gouden naald op het ijzer de letter (Hoeng) op het staal de letter (Hang), en op de pamor de letter (Mang). [20])

Bij deze bezigheid mag niet nagelaten worden eenige offeranden klaar te zetten en wel de banten sesantoen, terwijl zoo mogelijk de letters door een geleerde of door

---

[20]) Deze gegevens en ook die omtrent de pasoepati, voorts de figuren op bldz. 243 e.v. vond ik in een lontar, mij ter hand gesteld door de pedandă Pidadă Lingsir te Kloengkoeng; bedoelde lontar was een compilatie van verschillende uittreksels uit andere lontars, zonder vermelding der namen. Dergelijke lontars noemt men hier lontar keketoesan of lontar petikan.

een priester moeten worden gegrift in het metaal, waarbij die persoon zich moet voorstellen dat Hoeng is Sanghiang Wisnoe of water; Hang is Sanghiang Berahmă of vuur; Mang is Sanghiang Isowară of wind.

Is dit alles goed ten einde gebracht, dan kan de smid uit alle macht aan zijn arbeid gaan en het metaal bewerken of mengen met andere metalen en dit smeden totdat hij het wapen of het gereedschap gemaakt heeft dat van hem vereischt werd.

Voordat de pandé tot het harden van het instrument overgaat, een der voornaamste procédé's, vooral vóór een wapen, moet weer eerst een gunstige dag worden uitgekozen.

Voor het harden worden als gunstige dagen opgegeven:

Selasă wagé in de vierde maand op den derden dag der maand.

Selasă pahing in de negende maand op den derden dag dier maand.

Selasă pon in de vierde maand of in de negende maand en op den zevenden dag.

Voor het harden schrijve een wijs en heilig man, liefst een pedanda, op de punt van het wapen de letter (Hang), waarbij hij moet denken aan Sanghiang Brahmă of het Vuur.

Op het andere uiteinde schrijve hij (Ah), waarbij hij denken moet aan Sanghiang Wisnoe of het Water, terwijl hij in het midden moet schrijven (Mang, Hoeng, Ang), d.i. Sanghiang Isowară, Wisnoe en Brahmă of Wind, Water en Vuur, hierbij denkende dat de kracht van Wind, Water en Vuur in het wapen wordt opgenomen, waardoor het eerst volkomen zal worden.

Eerst hierna gaat de pandé over tot het harden van het staal.

Is het wapen gehard, dan moet weer een gunstige dag worden uitgekozen voor het schoonmaken van het staal, opdat dit, van alle onreinheid gezuiverd, glanzend en blinkend wordt.

Het schoonmaken der pas afgeleverde wapens, wordt aan aparte lieden opgedragen die inderdaad in dat werk een groote vaardigheid hebben gekregen; hoewel onder de toekang njeroek (de wapens worden toch met djeroeksap gepoetst) alle kasten vertegenwoordigd zijn, treffen we toch meestal onder hen de bangsa-Pandé aan.

Bij deze werkzaamheden behooren ook banten sesantoen te worden klaargelegd; dan begint de toekang njeroek eerst met het wapen op een ruwen slijpsteen te slijpen (die steen heet serawad).

Daarna wordt het wapen geschuurd met een fijnere steensoort, genaamd katèng, om vervolgens te slijpen met de nog fijnere steensoort, dat is de lebontă, om daarna de allerfijnste slijpsteen de batoe las te gebruiken. (De laatste is zwart van kleur.)

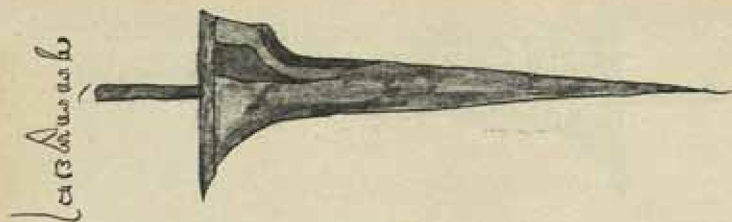
Deze batoe las wordt tot fijn poeder gestampt, waarmede het staal prachtig glanzend wordt gemaakt; is de pandé zoover, dan begint hij met arsenicum en djeroeksap het staal te wrijven, waardoor dit een diepen, blauwen, donkeren glans verkrijgt die de Baliërs zoo gaarne in hun wapens zien, omdat dan de witte kleur van de pamor zoo schitterend uitkomt.

Het slijpen en poetsen, kortweg njeroek genoemd, is een werkje van geduld en nauwkeurigheid, waarom het alléen aan menschen kan worden overgelaten, die zich van jongs af daarin geoefend hebben.

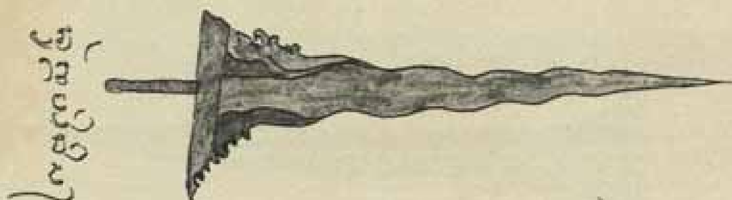
Is het wapen zoover gereed, dan behoort dit nog de wijding te ondergaan, zonder welke geen enkel wapen van hooge waarde kan worden.

Het spreekt vanzelf dat ook hiervoor eerst een gunstige dag moet worden gezocht; hiervoor wordt gaarne

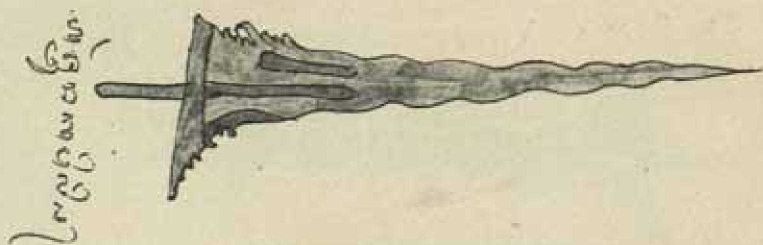
Krissen.

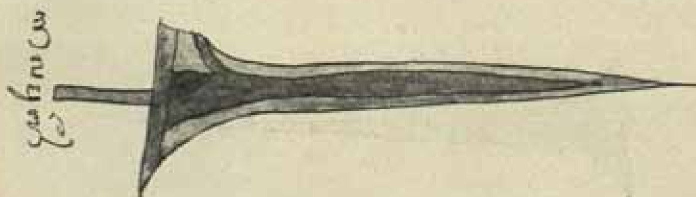
1. *Goebar Balĕman.*

2. *Doergam Pinis.*

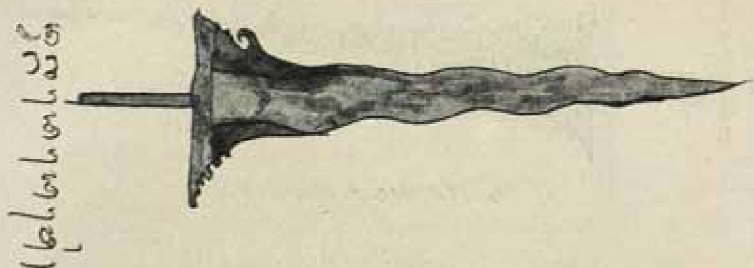

3. *Hardjoena Kapilis.*

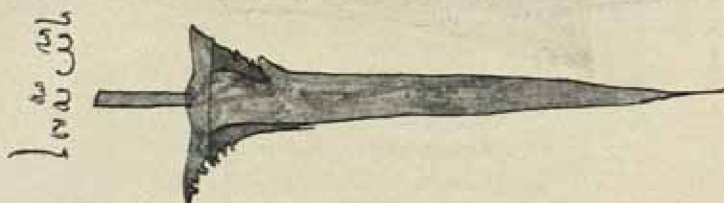

4. *Kala Moenjĕng.*

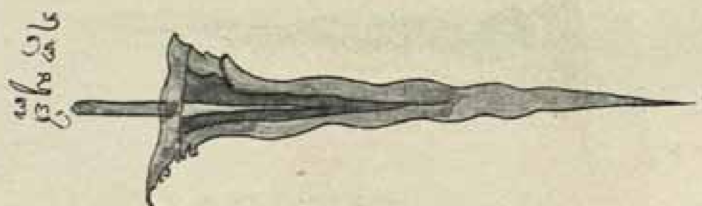
Krissen *(vervolg)*.

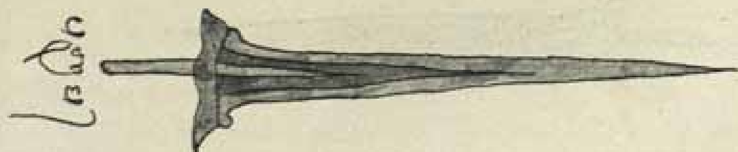
5. *Doerga Dèdèwèng.*

6. *Gĕbog Basah.*

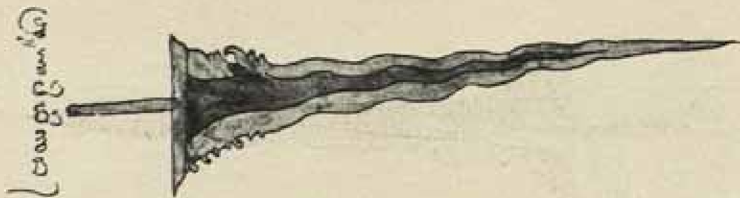

7. *Rangga Soembi.*

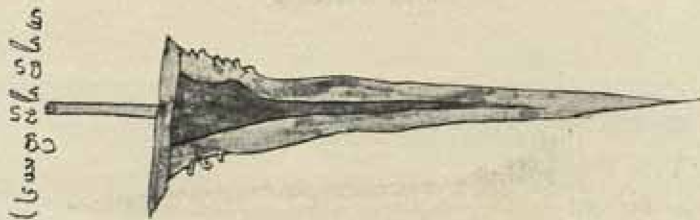

8. *Patrĕm.*

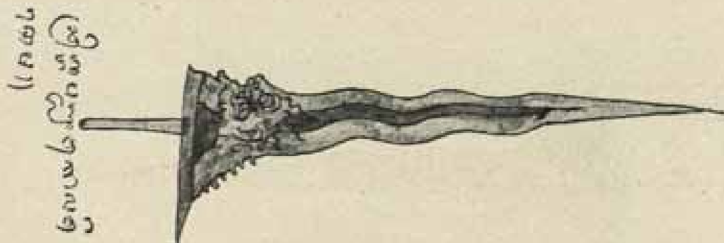
Krissen (*vervolg*).

9. *Tĕroena Pidikan.*

10. *Angoen-angoen Adikara.*

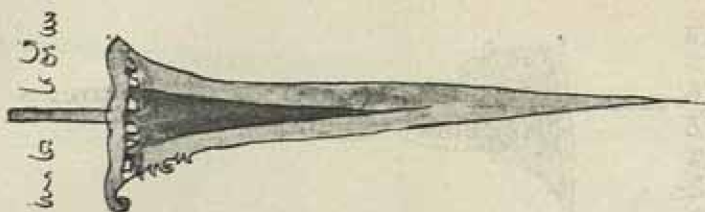

11. *Tjĕrita Pandawa-Kalawisesa.*

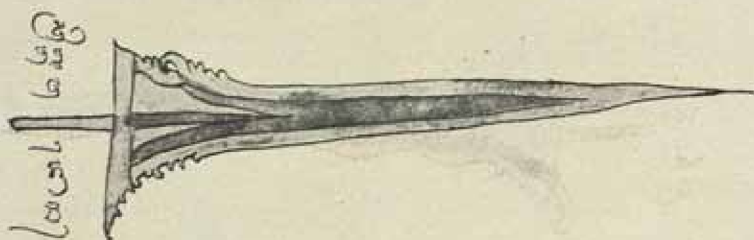

12. *Rangga Perawangsa.*

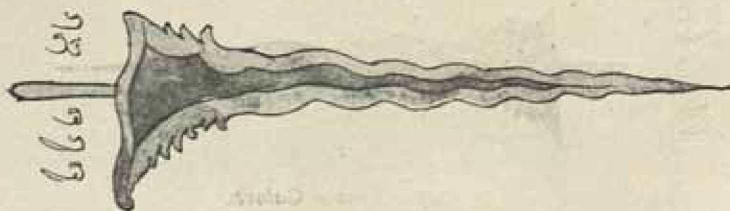
Krissen *(vervolg)*.

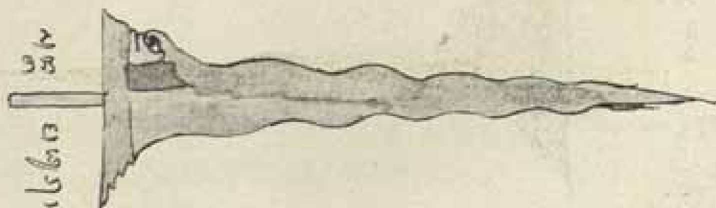
13. *Kadga Rawana.*

14. *Tjerita Wadon.*

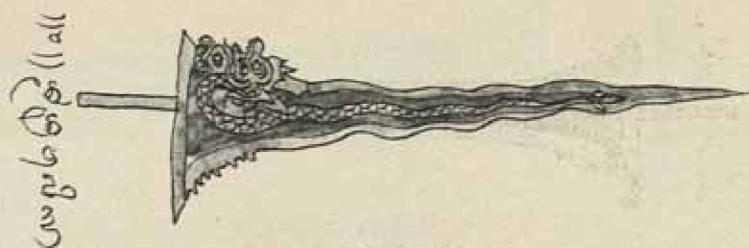

15. *Rangga Djaroedjoe.*

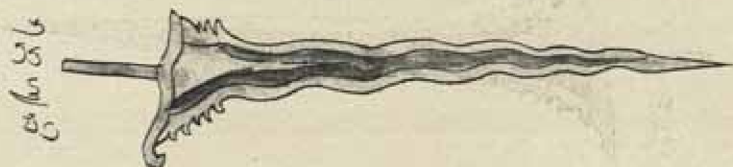

16. *Santa Madoera.*

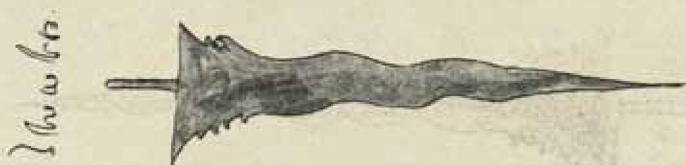
Krissen *(vervolg)*.

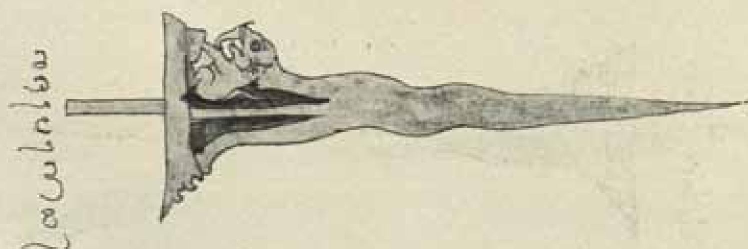
17. *Demang Drĕwalika.*

18. *Rangga Hoewi.*

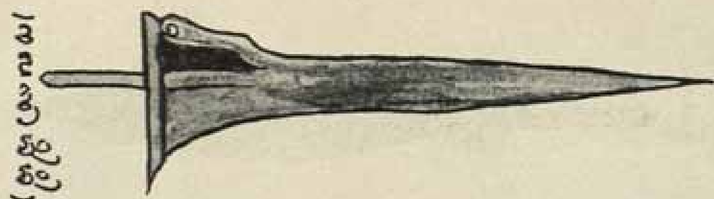

19. *Empoe Galoeh.*

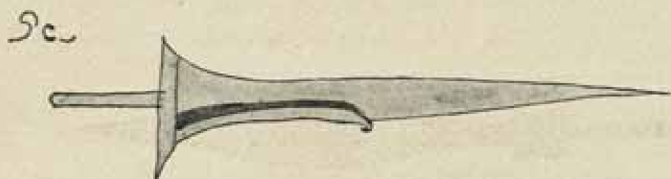

20. *Gadjah Pagon.*

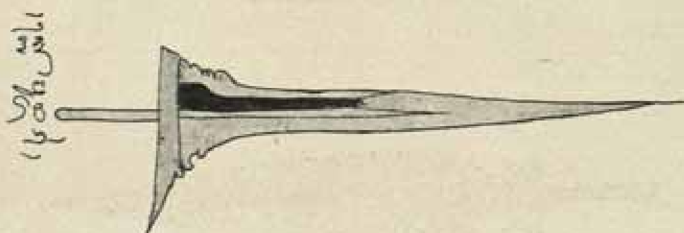
Krissen *(vervolg)*.

21. *Galaka Dingding.*

22. *Pĕdang.*

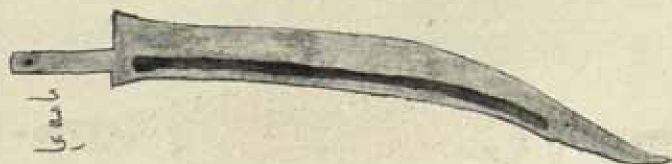

23. *Kĕbo Moendarang.*

Pĕdang.

24. *Bĕrang.*

25. *Bĕrang.*

Lansen.

1. *Pahan Bèbèk.*

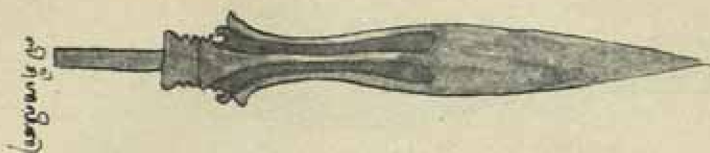
2. *Poesoeh Kĕtjitjang.*

3. *Don Tihing.*

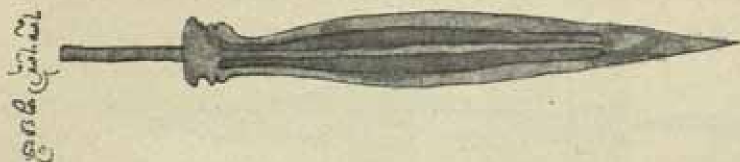
4. *Bangoen Dolog.*

5. *Poespa Kètaki.*

Lansen *(vervolg)*.

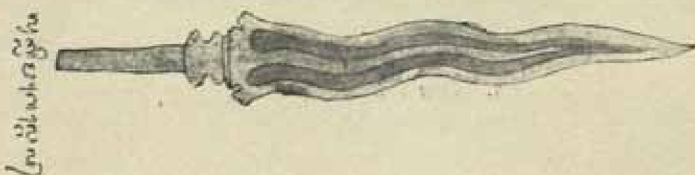
6. *Bĕring Agoeng.*

7. *Djodjor.*

8. *Loeklima Gĕlgĕl.*

9. *Loeklima Paroetoeng.*

10. *Bĕlĕntjong Lĕmading.*

11. *Biring Alit.*

Saptoe-kliwon woekoe Landep gekozen of poernamă in de vierde maand.

Deze wijding (masoepati van pasoepati) behoort in den tempel plaats te hebben, en dan zoo mogelijk in een tempel, waar juist het Odalanfeest wordt gehouden, opdat alle voorschriften zoo volkomen mogelijk worden opgevolgd.

Als offeranden worden klaar gezet: de banten sesajoet a-soroh, banten tehenan, sesarit, teteboes bang, banten soetji a-soroh, een witte kuifeend en een zwarte kip.

De priester behoort dan de gebeden op te zeggen; allereerst zegt hij de weda padmă-agoeng op, waarna hij de gebruikelijke gebeden opzegt om de tojă paleloekatan te maken; met dit water worden dan de offers besprenkeld, opdat alle gebreken of onvolmaaktheden worden opgeheven; daarna spreekt de pedanda de weda Ngastawă Kală Radjă Astră uit, opdat Kală-Radjă-Astră zich vereenigt met het wapen waaraan de Godheid zijne eigenschappen afstaat, waardoor dit eerst volkomen aan het doel zal kunnen beantwoorden.

Hierna hooren we het gebed Moektihang tri-boewană, waarbij de priester zich moet voorstellen dat de, met de kris vereenigde, Kală-Radjă-Astră wordt uitgenoodigd, van de tevoren klaar gezette offeranden te eten.

Vervolgens wordt de weda Masegeh uitgesproken, waarbij de kală-kală worden uitgenoodigd van de banten segehan te eten.

Tenslotte maakt de eigenaar van het wapentuig onder het uitspreken van de Weda Ngaksama Djagad-nata de sembah voor het ingewijde wapen, opdat de Goden, ziende hoe alle voorschriften nauwkeurig werden opgevolgd, hun onmisbaren zegen niet onthouden zullen.

Alleen door het opvolgen en in eere houden der oude gebruiken en voorschriften, is het mogelijk wapens te maken die volkomen zijn en, als het noodig is, den eigenaar bijzondere diensten zullen bewijzen tegenover zijne vijanden.

Wil men de waarde der wapens hoog houden, dan heeft

men er voor te zorgen dat geen vrouw de wapens aanraakt of wegneemt, alzoo niet, wanneer die vrouw de menses heeft.

Zoo ook mogen de restanten der banten pasoepati sendjata onder geen voorwaarde door een vrouw worden opgegeten (zooals bekend worden bij alle tempelfeesten de offers weer mee naar huis terug genomen, waar dan een feestmaaltijd wordt aangericht van de offers waarvan de Goden alleen den geur genoten).

Nog wordt als eisch aan goede wapens gesteld dat om de zes maanden een nieuwe inzegening, bekend onder den naam Odalan-sendjata, plaats vindt. Deze Odalan-sendjata wordt bij voorkeur gehouden op Saptoe Kliwon, woekoe Landep, op welken dag weer verschillende offeranden moeten worden klaar gezet. (De laatste Odalan-sendjata heeft plaats gehad op Zaterdag 29 Januari 1921.) [21])

Het spreekt vanzelf dat de hierboven beschreven ceremoniën alleen door den Vorst konden worden gehouden, omdat die offerfeesten heel wat onkosten met zich mee brachten.

Alleen zag men wel bij de Odalan-sendjata in de hofstad, dat ook de bevolking haar lansen, krissen en zwaarden voor de poeri van den vorst of van den poenggawa bracht, waar dan alle wapens tegelijkertijd werden ingezegend, terwijl de kosten van de Odalan door den Vorst grootendeels werden gedragen en de kleine man weinig meer behoefde te doen dan zijn wapen mede te brengen voor den gebruikelijken zegen. Sinds onder ons rechtstreeksch bestuur de onderlinge oorlogen zijn beëindigd, is de beteekenis der wapens uiteraard sterk verminderd en de Odalan-sendjata voor den kleinen man van geen waarde meer; alleen de Anak-anak Agoeng die in het bezit zijn van hun oude, fraaie poesaka-wapens, houden

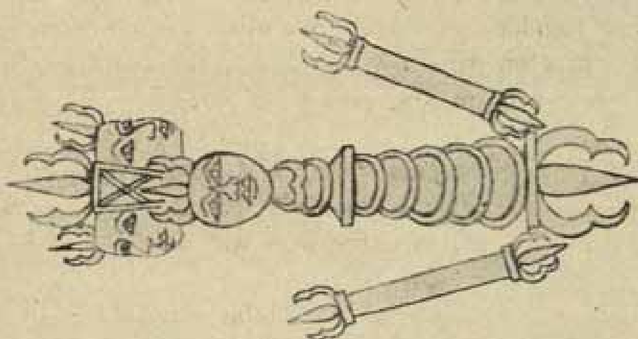
---

[21]) Verwezen wordt naar noot 15 hiervoor, waar we medeelden dat Odalan-sendjata en Odalan poera dadia pandé op denzelfden dag vallen.

de Odalan-sendjata nog in eere door, binnen in de poeri, een offerfeest te houden, waarbij de pedanda als van ouds de sendjata's inzegent.

Naast de zooeven genoemde, op de wapens ingegrifte letters zijn nog een heele serie van andere inscripties bekend, die bij de wapensmeden worden toegepast ter verhooging van de waarde der door hen gemaakte wapens. [22])

Bij het maken van krissen is b.v. zeer bekend de figuur Sanglang-Bowana, die op het ijzer, staal en de pamor wordt gegrift, zooals hier beneden afgebeeld:

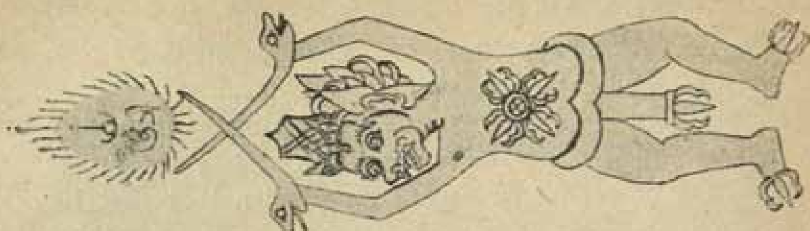

Bij het graveeren van de figuren in het metaal moet men de volgende offeranden klaar zetten: banten tjaroe, bestaande uit asoe bang boengkem, binangoen oerip, sege bang, sadjine abang genep, sampejan abang, tateboes abang, artă sakeoetaman (1700 kepèngs).

De figuur Sanghiang radjah pengalah wordt ook gaarne gebruikt om op ijzer, staal en pamor te griffen; bij het smeden van krissen, lansen of zwaarden zien we dan de figuur hieronder afgebeeld:

---

[22]) We moeten ons niet voorstellen dat deze figuren blijvend worden ingegrift; de teekeningen worden met inkt of met een andere vloeistof op de metalen aangebracht en verdwijnen weer bij de bewerking van het wapen; de eigenschappen die aan de figuur worden toegeschreven gaan evenwel in het wapen over.

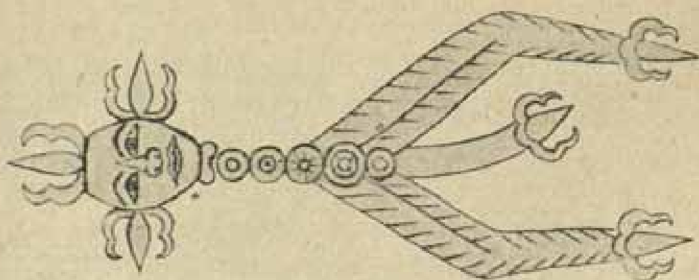
Deze figuur wordt opgebracht met kurkuma en arsenicum.

Na het opbrengen van de figuur wordt het ijzer of staal gesmolten of verhit om daarna weer de figuur erin te griffen en dan weer het metaal te smelten of te verhitten.

Dit procédé herhaalt men zeven malen.

Als offerande moet een witte kuifeend met de andere noodige bijoffers worden klaar gezet op een uitgekozen gunstigen dag, waarvoor saptoe-kliwon (toempek) gaarne gekozen wordt.

De hieronder geteekende derde figuur, genaamd Koelasedană wordt bij het maken van krissen op het metaal gegrift.

Krissen met deze figuur gemaakt, zijn zeer geliefd bij de Baliërs, omdat zij den eigenaar beschermen tegen verwondingen door welk ander wapen ook.

Alle wapens zullen in kracht onderdoen voor dit wapen, terwijl den eigenaar een lang leven beschoren is.

Onder het ingriffen der figuur bidt men aldus: „Hong „Sanghiang Kală Sedană ri Empoesakenă sakoewehing

„ngală paksane ring awak sarirankoe, asing teke rim-
„poesen teke rep sirep, ngindjeng." [23])

Behalve naar deze eigenschappen (afhankelijk van de ingegrifte figuur) wordt de waarde van een kris ook nog naar andere teekens afgemeten.

F. Kenteekenen en eigenschappen van krissen.

De lengte van het lemmet wordt gemeten met de vier vingers van de hand (de duim uitgezonderd) waarna, naar het aantal malen dat die maat op de kris kan worden afgepast, de waarde der kris bepaald wordt, een eigen naam krijgt, met geheel bijzondere eigenschappen.

Op een kris van gewone lengte moet men vier maal die handmaat kunnen afpassen; blijft er dan niets over, kan men dus juist vier maal de vingers afmeten, dan heet de kris Nagă Raksă; zij die zoo'n kris bezitten zullen dapper en stoutmoedig zijn; niet makkelijk zal het anderen vallen hun eenig leed te berokkenen.

De God van deze kris is Sanghiang Bajoe; deze kris moet men dragen als men zich naar een vergadering begeeft.

Is de lengte van de kris een vinger meer dan de opgegeven maat, dan heet die kris Kală Wisiă; als dit wapen behoort aan iemand die in hoogheid gesteld is, dan zullen zeker alle bevelen, uit hoofde van zijn ambt gegeven, met groote nauwkeurigheid worden opgevolgd.

De God van Kală Wisiă is Sanghiang Siwă; aan te raden is, dat deze kris gedragen wordt door hen, die het land en de tegals bewerken.

---

[23]) Moge Sanghiang Kală Sedană en Empoesakenă alle boosdoeners die het op mij voorzien hebben (die zich tegenover mij stellen) de handen binden, opdat zij zich niet bewegen kunnen, en groote vreeze over hen kome.

Is de kris twee vingers langer dan de voorgeschreven maat, dan geeft men den naam Kală Mertă aan het wapen; de eigenaar ervan zal stellig een wijs en scherpzinnig mensch worden, geëerd door zijn familie en verwanten tot in lengte van dagen.

Draagt men die kris terwijl men een misdadiger wil oppakken, zoo zal deze ongetwijfeld in onze handen vallen.

De God van Kală Mertă is Peramă Siwă; doekoens en balians en andere lieden die gewoon zijn de heilige gebeden op te zeggen moeten deze kris dragen.

Kală Djajă heet de kris die 3 vingers langer is dan normaliter; de eigenaar van deze kris zal stellig ijverzuchtig, haatdragend en wraakgierig worden, gierig en hebzuchtig.

Gaat men met deze kris op reis om schulden te innen, dan kan men verzekerd zijn niets op te halen; niets anders dan ongeluk zal den drager ten deel vallen.

De God van Kală Djajă is Sanghiang Sadesiwă; vreemd genoeg wordt dan aan lieden, die van goede giften en gaven moeten leven of hun inkomsten uit renten ontvangen, aangeraden deze onheilskris te dragen.

Is de kris minder dan een vinger langer dan de maat, dan heet die kris Lemboe kepater; de dragers van die kris zullen dikwijls aan buikziekte lijden; de God van Lemboe pater is Sanghiang Antabogă (de god der onderwereld); deze kris geeft geluk aan hen die er op uit trekken om te stelen.

Is de kris iets meer dan een vinger langer dan de maat, dan noemen we die kris Kală mangap; de dragers van die kris lijden dikwijls aan ziekten en hebben veel tegenslag; straatroovers moeten die kris dragen.

Zooals we reeds eerder schreven, moeten we onder de wapensmeden ook de geweermakers rekenen aan wien we onze aandacht nog niet wijdden. Geweren, kruit en

lood (kogels) werden in vroeger tijd op Bali door de pandé's ten behoeve van de vorsten aangemaakt. [24])

De Baliërs Nang Wasti en I Djendjen uit de desa Kamasan en Pan Soengsoet en I Weneng uit de desa Koesambă, allen uit Kloengkoeng afkomstig, waren beroemd door hun kunde in het maken van geweren en munitie.

De geweren waren allen voorladers, zooals deze in die dagen meest gebruikt werden omdat ze eenvoudig van constructie waren.

Voor het uitboren van den loop kenden de geweermakers een zeer eenvoudig en vernuftig middel; het stuk ijzer dat uitgeboord moest worden, werd in een klem vastgezet.

Een flinke scherpe drilboor werd op een rad bevestigd; de drilboor werd tegen het ijzer geplaatst dat uitgeboord moest worden, waarop over het rad, dat de grootte van een wagenwiel had, een snelvlietende waterstroom werd geleid, die het wiel in een krachtige, roteerende beweging bracht en de drilboor in het ijzer perste, waardoor het ijzer zonder eenige inspanning vlug en goed werd uitgeboord.

Aan dit toestel wordt de naam pengoerikan gegeven.

Is de loop-opening aangebracht, dan wordt deze van binnen gepolijst met een vijl waaraan een lange steel is bevestigd; dit ontzaglijke geduldwerk heet „ngerindjem".

We schetsten den arbeid der pandé's hoofdzakelijk in hun kwaliteit van dienstknechten in de poeri's der vorsten en rijksgrooten. Bleef hen evenwel nog vrijen tijd over, dan ook konden zij de bestellingen voor andere lieden uitvoeren, tegen betaling van een zeker arbeidsloon (maakloon).

---

[24]) Ik herinner mij jaren geleden in Krambitan in de woning van den toenmaligen poenggawa twee groote ijzeren potten te hebben gezien, die volgens den eigenaar voorheen gebruikt werden om daarin buskruit aan te maken. In Djro Anom (kotta Tabanan) waren vroeger ook eenige bekwame geweermakers.

Gaf de vorst zijn opdrachten aan het hoofd der pandé's, den perbekel, die verder voor de afwerking had zorg te dragen, de bestellingen van de dorpsmenschen werden aan de pandé's zelf gedaan; de pandé die in de gunst stond had natuurlijk de meeste klanten.

Hij die een kris wenschte te bestellen, noemde aan zijn pandé slechts den naam van het wapen, b.v. Menarang, of Demang Derawă Welikă of een andere soort, zooals we die hebben aangegeven in de hierbij gevoegde teekeningen, waarnaast de verschillende namen vermeld werden.

De grondstof voor de kris of de lans zooals het ijzer, staal of pamor moest hij die zoo'n wapen bestelde, zelf aan den pandé verschaffen, nog precies als tegenwoordig wanneer men gouden of zilveren voorwerpen bestelt, in welk geval de besteller ook voor gouden dienaren of rijksdaalders moet zorgen.

Gewoonte is ook dat het maakloon, geheel of gedeeltelijk, als voorschot aan de pandé's wordt afgestaan.

Het maakloon, dat door de tegenwoordige smeden wordt gevraagd, vinden we in onderstaand staatje:

Het maken van een kris van 5 tot 30 pèkoe of van 5 tot 30 Rksd.

Voor een lans	van 1 tot 3 pekoe.
Een hanenspoor	500 kepeng.
Een mes	100 kepeng.
Een tjaket	200 tot 600 kepeng.
Een belakas	500 kepeng.
Een aroeg	500 kepeng.
Een arit (grasmes)	150 kepeng.
Een timpas	1200 kepeng.

G. *Achteruitgang der kunst.*

Wanneer we den arbeid der pandé's uit vroegere tijden dateerend, vergelijken met de prestaties van de tegenwoordige smeden, valt die vergelijking zeer in het nadeel van de laatsten uit; de kunstvoorwerpen der oude pandé's

zijn, èn door vorm èn afwerking in de details, verre de meerderen van de tegenwoordige producten; tegenwoordig schijnt meer naar de kwantiteit, dan naar de kwaliteit te worden gestreefd; voorwerpen van hooge waarde, den tegenwoordigen pandé's aangeboden als voorbeeld, vermogen zij niet eens na te maken. Op alle gebied is hier, tot mijn grooten spijt moet ik 't zeggen, achteruitgang.

In vroegere tijden hoorde men, zooals reeds gezegd, verschillende pandé's met eere noemen over geheel Bali; waar komt dat nu nog voor? Zoo verhaalt de geschiedenis van een man, genaamd Goeroen Soedarmă, afkomstig uit de desa Koesambă, die in hooge gunst stond bij den Dewa Agoeng van Kloengkoeng, omdat hij zoo bijzonder bekwaam was in het maken van wapens waaraan buitengewone kracht werd toegeschreven.

Op zekeren dag had de Dewa Agoeng een heft voor een kris gekocht, waarop hij Goeroen Soedarmă liet ontbieden om een kris Demang Derawă Welikă te maken, die precies in het gekochte heft zou passen. Goeroen Soedarmă gaf zich niet eens de moeite om de opening van het heft aandachtig te bekijken of deze te meten, maar zette zich onmiddellijk aan het werk.

Nadat hij met zijn arbeid gereed was, werd de kris gepast op het handvat en bleek precies in de opening te passen, als had de pandé tevoren nauwkeurig de opening gemeten.

Hoogst verwonderd was de Dewa Agoeng dat een pandé zoo'n goed oog had, dat hij maar even een voorwerp behoefde te zien om voor goed de afmeting te kunnen onthouden.

Sinds dien tijd noemde de Vorst hem I Tingal; tingal beteekent scherp van gezicht, een talent hebben om afstand en maten in het algemeen te taxeeren.

Genoemde I Tingal, wiens werken door heel Bali bekend waren, is gevallen tijdens de expeditie van generaal Michiels tegen Koesambă in de vijftiger jaren.

Pandé's met een reputatie als Tingal kunnen tegenwoordig niet meer genoemd worden, hoewel van vroeger af de pandé's van Kloengkoeng in Bali onder de beste ambachtslieden gerekend werden.

De vorsten en mantja's uit andere rijken riepen herhaaldelijk de hulp van den Dewa Agoeng van Kloengkoeng in, om hen voor eenigen tijd één zijner pandé's af te staan voor het maken van wapens of andere noodige gereedschappen.

De Dewa Agoeng zond een of meerdere der pandé's naar die rijkjes toe om daar de bestellingen der vorsten of mantja's uit te voeren.

Gedurende den tijd dat zij daar werkzaam waren, zorgde de gastheer voor spijs en drank e.a. levensbehoeften, terwijl de pandé's, na beëindiging van hun taak nog dikwijls een stel kleeren kregen, bestaande uit een kain, hoofddoek, lendendoek en sapoet, dan wel een belooning in geld; en ook waren er wel van die milde, in hoogheid gestelde heeren, die den nijveren pandé niets schonken, als hij naar Kloengkoeng terugkeerde.

Ook nog in deze tijden worden pandé's uit andere rijkjes dan het land van inwoning gezocht, maar de heerlijke welluidende naam van vroeger, de naam die klonk over de bergen en de ravijnen tot in de uithoeken van het eiland is niet meer.

Deze achteruitgang dateert hoofdzakelijk van de laatste decennien; zoo stond vroeger, een vijftig jaar geleden de kunst van het inlegwerk nog op een zeer hooge trap; in Koesambă woonden tal van pandé's (met name Nang Rawas, Wajan Djată, I Joetă en I Roewit) die het in de kunst om het kapiteel van de kris (het breedere bovenstuk aan het lemmet van een kris) te versieren met hun zilver en goud inlegwerk, zeer ver gebracht hadden; hun inlegwerk stond bekend onder den naam natah (inleggen) kemoeroegan, waarbij zij hoofdzakelijk goud-

draad gebruikten, waarnaast zij ook beroemd waren om hun natah gegopèlan. [25])

Na den dood van deze bovengenoemde personen was er niemand die hun plaats kon innemen, zoodat die sierkunst meteen verdween.

Het natah kemoeroegan kent geen enkele pandé meer; natah gegopèlan wordt nog toegepast.

In vroeger tijden schenen de pandé's van grooten naam al heel weinig lust te toonen om hun bekwaamheid aan anderen te leeren, niet omdat zij de kunst voor zich alleen opeischten, maar omdat zij in hun bekwaamheid geen geluk zagen, integendeel een drawback.

Ook bij de Baliërs gold het Duitsche woord: „Der Kunst geht um Brot".

Brood bracht hun kunst hen evenwel weinig; de knapste pandé's werden natuurlijk door den vorst opgecommandeerd om in de poeri voor hem te werken; hoe bekwamer men was, hoe meer werk de vorst den pandé gaf, hoe meer ook die pandé naar andere rijken ontboden werd.

En wat was het loon voor dezen kunstenaar bij de gratie Gods?

Dikwijls de kost zonder loon, zooals tegenwoordig de veroordeelden ook van het Gouvernement genieten.

Vandaar dat deze pandé's zoo echt raak, zooals de Baliër dat in een enkel woord zeggen kan, zeiden: „Mijn verdienste is mijn straf" (goena dosa).

Juist door hun bekwaamheid stonden ze in hooge gunst bij den vorst, die zijn liefde evenwel meesterlijk wist te verbergen, maar wel volkomen beslag op den pandé legde, zoodat deze niet eens voor anderen kon werken, met welk werk hij tenminste nog een daggeld had kunnen verdienen.

---

[25]) Bij het natah kemoeroegan ligt het inlegwerk bovenop het metaal; de ornamenten liggen dus op de kris, terwijl bij het natah gegopèlan de figuur in de kris ligt.

De vorsten uit den lateren tijd waren zoo inhalig en bekommerden zich zoo weinig om het lot hunner onderdanen, dat zij geen oogenblik dachten aan de wijze waarop de vrouw en de kinderen van den pandé aan den kost moesten komen, terwijl deze iederen dag in de poeri zijn beste krachten gaf tegen den kost en niets meer.

En zat hij zijn tijd een beetje te verbeuzelen, of meende de vorst dat zijn pandé aan het luieren was, dan was een oogenblik van opkomenden toorn genoeg om den armen man naar het graf te brengen.

Vandaar dat een pandé om alles ter wereld zijn kinderen voor dien ramp wilde sparen door hen niet tot pandé op te leiden, ook al merkte hij dat hetzelfde talent in hun aderen sluimerde.

„Goena dosa", sprak hij zacht voor zich heen; ik zal mijn kinderen voor die bestraffing der Goden weten te bewaren.

Sinds den val van het rijk Kloengkoeng is de „wapen"-smeedkunst zeer achteruit gegaan, omdat bijna niemand meer een kris of lans bestelt, terwijl vroeger iedereen, tot den kleinsten man, zich een wapen aanschafte omdat de landreizen door het groote aantal straatroovers gevaarlijke ondernemingen waren, die goede wapens noodzakelijk maakten.

Thans verkeert het land volkomen in rust; geen straatroovers maken de heirwegen onveilig, geen oorlogsgerucht wordt gehoord; niemand behoeft meer een wapenarsenaal in zijn woning, of poeri te onderhouden om een verradelijken vijand van zich af te slaan.

Hierdoor moet de wapensmeedkunst achteruit gaan; er zijn dan ook nu, na zoo korten tijd, bijna geen pandé's meer die een behoorlijken kris kunnen afleveren.

In 1911 heeft wijlen Controleur G. K. B. Agerbeek dezen achteruitgang bij de pandé's ook geconstateerd en getracht wat opleving bij hun arbeid te brengen.

Elke ijzersmid die een goeden naam had, als ijverig bekend stond, stelde hij vrij van heerendienst, opdat

zij al hun kracht konden wijden aan het uitoefenen van hun beroep, welk beroep zij dan ook in geen enkel opzicht mochten verwaarloozen.

Vooral trachtte genoemde controleur de inlegkunst met goud, zilver, koper en brons weer in eere te herstellen; al de door hen afgewerkte voorwerpen werden door een commissie van deskundigen gekeurd, zoodat iedere pandé zijn best ging doen om goed werk af te leveren, om niet in de schaduw te worden gesteld door zijn kameraden.

Deze maatregel heeft veel goede vruchten afgeworpen; een Baliër is gaarne vrijgesteld van heerendiensten; de controleur had dat heel goed ingezien; ongeweten heeft hij een voorschrift der oude presasti, dat reeds lang in het vergeetboek was geraakt, weer in eere hersteld.

Op het oogenblik zijn in Koesambă twaalf ijzersmeden vrijgesteld van heerendienst; zij behooren tot de besten in het land en leggen zich vooral toe op het inlegwerk; wie, die Bali bereisd heeft, kent niet de pinangscharen, de kleine bijlen, zwaarden en messen voorzien van het keurig inlegwerk.

Toch staat hun werk nog ver af van de kunstproducten door hun grootvaders gewrocht; vooral de schitterende glans, die vroegere werkers aan hun wapens en andere kunstvoorwerpen wisten te geven, ontbreekt nu. Mogen we hopen dat de ijzersmid, de pandé, afstammeling uit een roemrijk geslacht, drager van schoone en oude tradities, weer eenmaal de plaats zal innemen die hem vroeger was toebedeeld.

Als ik — door deze bijdrage die ons een blik liet slaan in verleden en heden — heb mogen medewerken, tot bevordering van den wederopbloei van de kunstnijverheid in het algemeen, en van het smidswerk in het bijzonder, zal ik mij zeer gelukkig achten.

Noot. Van een overzicht van de gereedschappen van den ijzersmid is, ten gevolge van een misverstand en door de uitlandigheid van den auteur, de perscopie niet tijdig in ons bezit gekomen. — Redactie.

II. De Koperwerkers.

Op het gansche eiland Bali is slechts één centrum aan te wijzen, waar de inwoners zich bezig houden met de bewerking van geel en rood koper, waaruit zij alle mogelijke voorwerpen weten te vervaardigen.

Dit centrum is de Bandjar Boedaga, gelegen nabij de oude hoofdplaats van het voormalig rijk van den Dewa Agoeng van Kloengkoeng, in de afdeeling Zuid-Bali.

Mannen en vrouwen, ja men kan wel zeggen alle bewoners van die buurtschap, ongeveer een veertig gezinnen sterk, beoefenen de kunst der koperbewerking, gedeeltelijk gieten zij, gedeeltelijk zijn zij kopersmeden en slechts een heel klein gedeelte doet ook aan den landbouw. In mijne verwachting dat hier merkwaardige inlichtingen over het ontstaan van dit centrum der kopergieterij konden worden gegeven, werd ik echter grootelijks teleurgesteld, wijl ik moest ervaren dat deze desalieden wel rijk aan kennis, maar arm aan verhalen zijn, zoodat zij mij even onwetend lieten vertrekken als ik gekomen was.

Geen babad of presasti kon mij worden vertoond; niets is hen bekend omtrent hun voorouders, die stellig al in zeer oude tijden hier het gietwerk hebben verricht; de vraag waarom juist hier, en in die desa alléén, kopersmeden wonen, moest ook onbeantwoord blijven.

De pamakasan en de bale-bandjar te Boedaga zijn uitingen der bandjar-vereeniging, maar niet bepaald van een sekaha dezer gezamenlijke koperbewerkers *als zoodanig;* wel lieten deze kopersmeden mij een geschrift zien dat zij hun presasti noemden, maar ik durf niet de minste waarde aan dat geschrift toe te schrijven; ik geloof veeleer dat het valsch en van zeer recenten datum is, zooals in de laatste tijden vele valsche presasti's zijn opgemaakt om vermeende rechten te kunnen bevestigen of een vermeende afstamming te kunnen aantoonen.

Het meest populair van het Balisch koperwerk zijn thans onder de toeristen de zgn. pedandă-stellen, de attributen van de priesters, die alle van koper werden en worden gemaakt, n.l. de priesterschel of gentă, en de badjră die door den pedandă-Boeddha gebruikt wordt, voorts de pedamaran of wel de lamp, ook bekend als Soeriă, nog de pasepan of het wierookvat, de pawidjaan of het rijstvaatje en een vaatje voor de bedak.

Al deze voorwerpen worden uit geel koper gemaakt, terwijl een lange lepel waarmede het heilige water wordt geschept uit het wijwatervat bij voorkeur uit rood koper wordt gemaakt.

De priesterlijke schel wordt ook door den pedanda Boeddha, door den senggoehoe en door den pemangkoe gebruikt.

Naast deze priesterlijke attributen vervaardigen de kopersmeden nog een heele reeks andere voorwerpen die we hieronder zullen laten volgen:

I. Groote en kleine belletjes, die als een keten om den hals van de draagpaardjes, van koeien, buffels, geiten en honden worden gehangen.

II. Dergelijke schellen maar wat grooter, gangsèng genaamd.

III. Een metalen voorwerp, als wig gebruikt voor afsluiting van de deur, op Bali bekend als djedjoeloek. (Djedjoeloek beteekent ook „naam".)

IV. Een dergelijk voorwerp, de zgn. djedjoeloek tapoek manggis (versierd).

V. De pangeretan, die gebruikt wordt voor het maken van djadjan als offerande.

VI. Pengelotjokan of penjawisan, de bekende sirihstamper, die tandenlooze menschen plegen te gebruiken om de sirih in een kokertje fijn te stampen, om daarna het roode papje van den stamper af te likken.

VII. De selepă, dat is een rond, plat doosje waarin de Baliër de sirihkalk bewaart.

VIII. De tjeroeroek, de bewaarplaats voor de gambir.

IX. Tjetjeleng, onder de bladen der deuren aangebracht om slijtage door het draaien tegen te gaan.

X. Kendali (gebitten voor paarden).

XI. Arm- en voetringen in allerlei soorten en vormen. Hieronder hoort de gelang Teridatoe, de driedraadsche armband, die vervaardigd is door het in elkaar draaien van drie draden en wel ijzer, geel en rood koper. [1])

XII. De wewer, dat is de ring die onder het krisheft zit.

XIII. Allerlei soorten ringen en banden.

XIV. Onggar boengă, een koperen staafje waarop de uit goudblad gemaakte (ook wel echte) bloemen worden gebonden om ze daarna op de hoofdversiering van dansmeisjes te steken.

XV. Verschillende soorten draad.

XVI. Tjetjatoet. De bekende kleine pincet, waarmede de Baliër zich de baardharen uittrekt.

XVII. Oesses. Een ring om de steel van een lans.

XVIII. Ante pemalaran. Draad om de kèpengs aan te rijgen.

XIX. Grondong; een halsketen voor de duiven, waardoor onder het vliegen een geluid gehoord wordt, alsof op een fluit wordt geblazen.

De pedanda-attributen en de voorwerpen aangegeven door de nummers I t|m IX worden allen *gegoten*.

Daartoe wordt van het te maken voorwerp eerst een model van bijenwas vervaardigd. [2])

Bij het maken van het model (polé) gebruikt men een bamboe mes, waarmede langzamerhand, door het wegnemen van de overtollige was, de goede kontoeren aan

---

[1]) De armband teridatoe wordt veel door kleine kinderen (baji) gedragen. Aan die armband hangt dan een heele kleine ketoepat die met drie draden (van roode, witte en zwarte kleur) aan den armband is bevestigd; in de miniatuur-ketoepat zit o.a. een stukje van den navelstreng der kleinen.

[2]) De was der bijen (tabon) heet „malem".

het brokje was worden gegeven; teneinde de was soepel en kneedbaar te houden wordt deze telkens een beetje verwarmd, waardoor met het bamboe mes gemakkelijk, al strijkende langs de oppervlakte, de gewenschte vorm wordt verkregen.

Deze oppervlakte wordt dan gepolijst met de gegandèn (zie de bijlage). Is de kopersmid gereed met het wasmodel, dan maakt hij van leem en gebrande padi-zemelen een papje door bijvoegen van water; hij neemt 10 deelen gebrande zemelen op één deel leem; is dit papje goed dooreengemengd, dan wordt het mengsel weer flink gemalen op dezelfde wijze waarop men bedak uit rijst bereid.

Een flinke dikke laag van deze fijne leem wordt dan op het wasmodel aangebracht; de laag mag niet te dun zijn, omdat men daarna bij het branden allerlei tegenslag kan ondervinden.

In de leemlaag moet een klein gaatje blijven, waardoor straks de verhitte en vloeibaar geworden was kan afvloeien.

Het plaatsen van het model in de leem heet „nampel”.

De leem wordt nu te drogen gezet in de zon, opdat deze spoedig volkomen droog worde.

Ongeveer een heelen dag moet dit modelletje in de volle zon drogen.

Den volgenden dag wordt het ingedroogde model nog eens overgoten met de leem van den vorigen dag die evenwel met wat water in een dunne brij is veranderd, opdat langs dezen weg eventueel aanwezige barstjes of scheurtjes kunnen dichttrekken.

Ook dit moet weer een dag in de volle zon staan te drogen.

Het goed gedroogde model wordt nu in de keuken flink verhit, zoodat de was gaat smelten en door de opening ontwijkt naar buiten; het verhitten gaat zoolang door totdat geen was meer naar buiten komt, zoodat verondersteld mag worden, dat alle was uit het aarden

klompje verdwenen is en daar een opening heeft achtergelaten, die den vorm van het te maken voorwerp nauwkeurig aangeeft.

Zoo mogelijk tracht men de uitloopende was op te vangen en meestal gelukt het een derde der hoeveelheid terug te krijgen, welke was weer voor een volgenden keer kan gebruikt worden.

De leemvorm wordt nu in heete sintels van klapperdoppen geplaatst en flink rood gebrand; de vorm staat dan ook weer in een aarden pot welke gemaakt is van leem vermengd met gebrande zemelen.

Het te smelten geel koper wordt met een twaalfde van zijn gewicht vermengd met rood koper, terwijl ingeval een priesterschel wordt gemaakt, nog klokkenspijs wordt toegevoegd, opdat de bel een mooien, helderen klank krijgt.

Is de vorm voldoende gebrand, dan wordt deze uit het vuur genomen om af te koelen; is de leemen vorm voldoende afgekoeld dan kan het gieten beginnen door de vloeibare metaalmassa in den vorm te gieten.

Het gieten heet hier „noeroeh".

Om te zien of het koper voldoende verhit is om gegoten te worden, let de kopersmid vooral op de hoeveelheid rook die uit de smeltkroes opstijgt; de ervaring heeft hem voldoende geleerd op welk oogenblik hij de vloeibare massa van het vuur kan nemen.

Na het gieten kan de vorm afkoelen, waarna de leemvorm wordt verbroken en het gegoten voorwerp te voorschijn komt, aan de oppervlakte nog ruw, maar in details toch het model nauwkeurig gelijkend.

De ruwe oppervlakte wordt met fijne vijltjes gepolijst, waarna nog een polijstijzer gebruikt wordt.

Moeten in het koper nog eenige ornamentjes worden aangebracht die bij het gieten niet konden worden aangebracht, dan maakt de kopersmid gebruik van eenige beiteltjes en wel de pahat pengoekoe, waarvan hij er zes

heeft, voorts drie pahat pengerantjap en pengetok (zie de teekeningen).

De andere hiervoor genoemde voorwerpen, die *niet gegoten worden*, kan de smid eenvoudig smeden, terwijl hij voorwerpen die aan elkaar gevoegd moeten worden, zooals ringen, met zilversoldeer aan elkaar soldeert. Voor het maken van draad smelt de kopersmid eerst het koper, waaraan hij een tiende gedeelte rood koper toevoegt; de gesmolten kopermassa giet hij daarna over in een sleuf welke in roode steen of paras is aangebracht (de pejangkaan), in welke sleuf tevoren al klapperolie is gegoten opdat het koper week blijft en niet bros wordt.

Het weeke koper wordt daarna zoolang met den hamer bewerkt, totdat het uitgerekt is en de vereischte dikte gekregen heeft; de punt, die toegespitst wordt, steekt men daarna in de opening van de pemoeroetan (zie de teekening) waarna men den draad door de opening van de pemoeroetan langzaam heentrekt, onder welke bewerking het koperdraad den vorm (doorsnee) van de opening aanneemt; in de pemoeroetan zitten, zooals te zien is, openingen van verschillende grootte zoodat men, van groot af te beginnen, den draad op iedere gewenschte dikte kan trekken.

Dit draadtrekken wordt gewoonlijk door de vrouwen gedaan. [3])

Het materiaal kochten de Baliërs vroeger van de Chineezen; ongeveer een halve eeuw geleden hielden deze handelaren op met den verkoop van geel en rood koper, zoodat de smeden toen maar zelf moesten zien aan de noodige materialen te komen.

Toen werden de munten, de kèpèngs, en oud koper omgesmolten om als materiaal te dienen; niet alle kèpèngs bevatten het gewenschte materiaal, zoodat deze moesten worden uitgekozen; de smeden deden dit zelf of zij kochten ze op van lieden die zich met het uitzoeken

---

[3]) Meestal specialiseeren de kopersmeden zich; de één maakt alleen bellen, een ander sirihstampers, een derde pedanda-stellen.

dier munten onledig hielden, voor welke moeite zij werden beloond met 10 kèpèngs voor iedere tweehonderd goede kèpèngs die zij afleverden.

De bijenwas werd bij voorkeur gekocht van lieden uit de desa Toekad Soemaga, in het district Pengastoelan (Boeleleng), omdat de bevolking daar zich vooral bezig houdt met het zoeken van was en honing.

Voor een hoeveelheid, die evenveel woog als 25 kèpèngs, werd door den kopersmid 200 kèpèngs betaald.

De lieden van Boedaga werken gewoonlijk voor de markt en niet op bestelling, dit in afwijking met de ijzersmeden en goudsmeden, die liefst op bestelling werken. Elk hunner houdt zich meest bezig met de vervaardiging van eenzelfde voorwerp.

Opkoopers komen bij hen de vervaardigde zaken opkoopen en leuren deze op alle passers over het geheele eiland; geen passer of men ziet daar iemand die belletjes, arm- en voetringen, doosjes voor sirih-ingrediënten e.a. voorwerpen aan den man tracht te brengen.

Deze koperwerkers, de eenigsten op heel Bali, wonende in één dorp te samen, hebben zich toch niet tot een ambachtsgilde vereenigd; een ieder gaat zijn eigen gang, zoowel bij den aanmaak als bij den verkoop; er is — gelijk gezegd — hier wel een bandjarvereeniging maar geen kwestie van een sekaha van kopersmeden als zoodanig. Uit de benaming van hun ambacht als „pandé singèn" blijkt dat gieten (oud-Jav. singi) de hoofdvorm van het bedrijf is. In aanzien zou dit kopergieten oudtijds niet hebben gestaan; het komt n.l. voor onder de in V. d. Tuuk's Wbk. opgesomde „astatjandala" — de „acht minwaardige occupaties" van de Koetara, te zamen met de pandé wesi, pandé mas, alsook de oendagi (timmerlieden) enz. [4]) In Boedaga zijn de meeste koperwerkers *Soedra's;* slecht 2 behooren tot de *Satria*-kaste.

---

[4]) Zie echter Schrieke, T. B. G. K. W. 59 p. 155 — 156.

Tijdens het Vorstenbestuur waren hier slechts een zes-tal der koperwerkers vrijgesteld van vorstendienstplicht, die ook ieder een sikoet domein-sawah van den vorst als sawah-ajahan, dienstplichtige grond, in bewerking hadden ontvangen, zonder dus het recht te hebben die gronden te verpanden of te verkoopen.

Hun verplichting, hun hofdienst voor den Vorst, bestond in het maken van al de door dezen begeerde koperen voorwerpen, zooals ringen voor de lansen, koperdraad voor alle mogelijke doeleinden, priesterattributen, maar voor alles opiumpijpen (bedoedan of tjangklong), welke in de meest sierlijke vormen werden afgewerkt.

De kopersmeden werkten voor den Vorst zoowel in diens poeri, als ook in eigen werkplaats; werkten zij in de poeri, dan ontvingen zij daar ook hun maaltijden; van alle andere dienstplicht waren deze zes smeden verder vrijgesteld.

Daar alleen in de desa Boedaga kopersmeden woonden, spreekt het vanzelf dat Vorsten, poenggawa's en mantja's uit Gianjar, Badoeng, Tabanan, Karangasem en Bangli herhaaldelijk den Dewa Agoeng moesten lastig vallen om een of meerdere zijner kopersmeden, hetzij dat deze de van elders ontvangen opdrachten ter plaatse in Boedaga kon uitvoeren, hetzij dat hem verzocht werd naar elders te gaan om daar te arbeiden.

De Dewa Agoeng gelastte dan aan zijn koperwerkers om die opdrachten uit te voeren, waarvoor zij geen loon ontvingen; alleen moest hun het materiaal worden verstrekt.

Vertrokken de kopersmeden naar elders, dan ontvingen zij daar ook de maaltijden en anderen leeftocht om niet, terwijl bij hun vertrek dikwijls een milde gever een stel kleeren aan den pandé meegaf.

Het minst vaardig zijn de kopersmeden in het maken van de bekende pedanda schellen, omdat deze het minst verkoopbaar zijn; één bel, gemaakt voor een priester,

kan weer overgaan op diens zoon en kleinzoon, zonder dat de kwaliteit van de gentă merkbaar achteruitgaat; het aantal priesters is ook vrij beperkt, zoodat jaarlijks de aanmaak van bellen vrij gering blijft, waarom de kopersmeden minder lust hebben om deze voorwerpen aan te maken uit vrees met den stock te blijven zitten; liever maken zij voorwerpen die grage koopers lokken en gemakkelijk worden verkocht, zooals de paardenschellen, de sirihstampers, armbanden en ringen, edg.

Het is weer Controleur Agerbeek geweest, die geijverd heeft om den aanmaak dier sierlijke schellen aan te moedigen; vijf lieden stelde hij vrij van heerendienst, op voorwaarde, dat zij met ijver zich zouden toeleggen op den aanmaak van koperen voorwerpen, w.o. vooral de pedandastellen, die sindsdien veel beter worden afgewerkt en steeds grage koopers onder de Bali bezoekende toeristen vinden.

Ook op tentoonstellingen van kunstnijverheid maakte het koperwerk van Boedaga steeds een uitstekend figuur.

De beste kopersmid, wiens pedandastellen het meest gezocht worden, is nu Nang Karang die voor een pedandastel gemakkelijk *f* 75 uitbetaald krijgt.

Door de voortdurende vraag naar koperwerken, zoowel van binnen, als buiten Bali, mogen we verwachten dat deze kunst in de toekomst nog lang bewaard blijft en wellicht nog voortreffelijker wordt, als van bestuurszijde de noodige belangstelling getoond wordt.

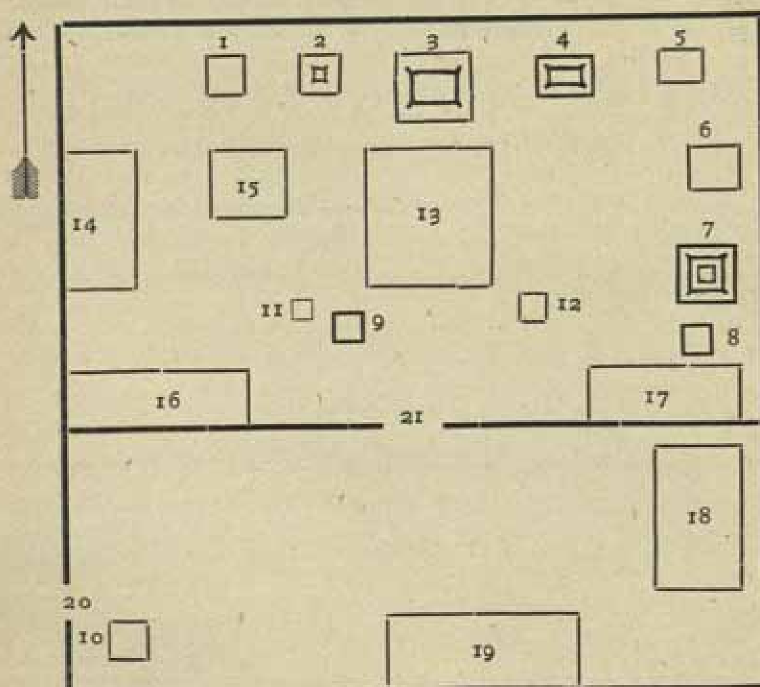
(Wordt vervolgd.)

Bijlage.

PLATTE GROND
van de poera Pandé in de br. Pandé te
BANGLI.

LEGENDA:

1. Gedong pasimpangan Betară Ratoe Mas Pait dan Ratoe Madjapahit.
2. Méroe toempang 2 zetel van BETARĂ PANDÉ.
3. Méroe toempang 3 pasimpangan Betară Sakti Goenoeng Lebah di Batoer.
4. Méroe toempang 3 pasimpangan Betară van de Goenoeng Agoeng.
5. Sanggaran-Agoeng pasimpangan Betară Soeriă.
6. Gedong; pasimpangan Betară Ratoe Ajoe Mas Ngolet, (perampijan Betară Kentel Goemi). *)

*) Een perampijan is een bediende van hoogere orde — die wij kunnen rekenen tot de zgn. „pahlawan".

7. Méroe toempang 3 pasimpangan Betară uit de poera Kentel Goemi (desa Bandjarangkan-Kloengkoeng).
8. Gedong; pasimpangan Betară Ratoe Ajoe Mas Malilit (perampijan Betară in Kentel Goemi).
9. Zetel van Betară Sakti Ngeroerah-Agoeng.
10. Zetel van Betară Leboeh (voorerf v. d. tempel).
11. 12. Artjă Widedară — Widedari.
13. Balé pengaroeman (balé pepelik) een plaats voor de offeranden (sadjen).
14. 16. 17. Balé pesamoean; plaats voor de offeranden.
15. Balé panggoengan; plaats voor de offeranden.
18. Pawaregan. De keuken waar bij gelegenheid der tempelfeesten de maaltijden worden bereid, het varken wordt gebraden, enz.
19. Balé paebatan; plaats waar de vleeschoffers worden bereid.
20. 21. De poorten; no. 20 geeft toegang tot den voorhof (djabă); door no. 21 gaat men van den voorhof naar den eigenlijken tempel.

De gereedschappen van den kopersmid.

---

a. De pemoeroengan of blaasbalg.
b. De penjangkaan; een parassteen met gleuf waarin de gesmolten kopermassa wordt uitgegoten voor de draadbewerking.
c. De penotok of drijfhamer.
d. De sepit of vuurtang.
e. De patol of nijptang welke gebruikt wordt bij het draadtrekken.
f. Moese of smeltkroes.
h. Het ijzer voor het draadtrekken. (Pengoeroetan).
i. De halfronde vijl of kikir sebitan penjalin.
j. De kikir ikoeh bikoel (de bij ons bekende rattenstaart).
k. De groote vijl.
l. De pengoekoe.
m. De pengerantjap.
n. De geganden.
o. Een fixeerblok voor de koperwerken die bewerkt zullen worden.
(het koperen voorwerp wordt in hars vastgezet).
p. Pemabetan of polijst-toestel.
q. De ijzeren voorhamer.
r. Het aanbeeld of landasan.
s. De beitel (pemadja).

De Roteneezen

door

Dr. Alb. C. Kruyt.

Op mijn reis in den Timor-archipel was ik stellig van plan ook een bezoek aan het eiland Rote (Rotti) te brengen. Maar mijn onderzoek op Timor vereischte meer tijd, dan ik had gedacht noodig te zullen hebben, zoodat ik van mijn voornemen om naar Rote te gaan moest afzien. Ik vond ter hoofdplaatse Koepang echter een paar Roteneezen, die goed in hun adat bleken thuis te zijn. Zij waren bereid mij op mijne vragen naar vermogen te antwoorden, en zoo zijn wij dan eenige dagen te zamen geweest. Bij mijn onderzoek ging ik op dezelfde wijze te werk als ik dit overal gedaan had, en het hieronder volgende is het resultaat er van. Ik geef alleen wat ik van mijne zegslieden vernam, zonder nadere opgaaf van de overeenstemming en het verschil er van met reeds door anderen gepubliceerde gegevens van Rote. Ook onthoud ik mij voorloopig van het maken van gevolgtrekkingen uit het gehoorde. Dit zal ik voor later moeten bewaren, wanneer ik in een samenvattend werk hoop mede te deelen, wat ons deze gegevens leeren omtrent de verspreiding der volken over den Indischen Archipel, en de verschillende beschavingen, die op hen hebben ingewerkt.

De namen van mijn zegslieden zijn Michael Ngefak, godsdienstleeraar te Koepang, en Michiel Amalo, hulponderwijzer aan de Gouvernements lagere school op dezelfde plaats. Maar ook andere Roteneezen stelden belang in dit onderzoek. Zoo ontving ik een schrijven van een Gouvts. onderwijzer M. Rote genaamd, waarin hij mij mededeelde, hoe het eiland aan zijn naam gekomen is.

Deze naam dan zou stammen uit den tijd der Portugeezen. Toen dezen voor de eerste maal langs de kust van het eiland voeren, wisten zij er den naam niet van. Toen zij aan een plek kwamen, die hun geschikt toescheen om er het anker uit te werpen, deden zij dit; dit gebeurde te Landoe Sopalean, in het noordoosten van het eiland. Daar hadden ze ook de eerste aanraking met de bewoners. In dien tijd heerschte in die streek als radja het geslacht Rote. Toen de Portugeezen vroegen wie de vorst van dit land was, en zij den naam Rote als antwoord ontvingen, pasten zij dezen op het geheele eiland toe. Bij die gelegenheid schonken de vreemdelingen aan het hoofd een stok en een Portugeesche vlag als teekenen, dat zij dezen Rote als hoofd erkenden. De namen van de andere radja's, die toen mede door de Portugeezen zijn erkend, moeten in een grooten steen aan het strand van Sopalean ingebeiteld staan. In 1908 werden pasgenoemde teekenen van de Portugeesche occupatie van het eiland door het Ned. Indisch Gouvernement ingenomen.

Het volk der Roteneezen maakt één geheel uit; alleen vindt men dialectische verschillen in de taal van het Westen en die van het Oosten van het eiland welke verschillen ook telkens in dit opstel zullen worden vermeld, waar ze voorkomen. [1]) Alleen in Dela en Oenale wordt een andere taal gesproken, daar de bewoners van die distrikten van Savoe afkomstig zouden zijn. Ook in gewoonten bestaan kleine verschillen tusschen Oost en West.

Prof. Jonker noemt negen dialecten en hij acht het Roteneesch het meest verwant met het Timoreesch. Het was ook hem bekend, zooals ik straks zal mededeelen, dat de Roteneezen beweren van Ceram afkomstig te zijn, maar Ceram is een zeer veeltalig eiland — men beweert dat er 35 talen worden gesproken. Ceramsche talen die dicht bij het Roteneesch zouden

---

[1]) Zie de Aanteekeningen aan het einde van dit artikel.

staan, zijn echter niet bekend. De Roteneesche groep in haar geheel is het naast met de Sawoe'sch-Soemba'sch-Bimaneesche groep verwant.

De bewoners van West Rote noemen zich *Sela soele dai Langa,* Sela soele van den zonsondergang; die van Oost Rote: *Sela soele dai Laka,* S.S. van den zonsopgang. Sela soele of Soeë moet Seran zijn. [2]) Van dit eiland zeggen de Roteneezen dat ze gekomen zijn, en dit feit is vastgelegd in een versje, dat nagenoeg iedere bewoner van dit eiland kent. Van Seran zouden deze emigranten op Kesar (Kisser) zijn gekomen, en vandaar op Midden-Timor, waar de Beloeneezen afstammelingen zouden zijn van enkele achtergeblevenen dezer landverhuizers. De overigen trokken verder langs de Noordkust van Timor tot ze zich op het eiland Rote vestigden. Volgens mijne zegslieden moet het Beloeneesch veel overeenstemming vertoonen met het Roteneesch. *)

*) Dr. H. F. C. ten Kate vermeldt in zijn „Verslag eener Reis in de Timorgroep en Polynesie", bl. 224 — 225, ook deze legende. Naar aanleiding daarvan merkt hij op: „Dat die overlevering werkelijk gegrond is, meen ik om de volgende redenen. De schedelvorm der Rotineezen gelijkt het meest op die der Beloneezen; het blaasroer trof ik in de Timorgroep slechts bij Beloneezen en Rotineezen aan, terwijl pijl en boog, op Timor althans, alleen bij de Beloneezen in gebruik, blijkbaar vroeger ook op Roti bekend zijn geweest, daar men er een naam voor heeft; boog is in het Rotineesch *kokooe ina;* pijl: *kokooe isik.* Ook gelijkt het Rotineesche zwaard geheel op dat der Beloneezen. Iemand, een gewezen posthouder, die zoowel het Tetoem als het Rotineesch machtig was, verzekerde mij, dat beide talen vrij sterk op elkander geleken". Ook zou de naam Bilba, een der voornaamste distrikten op Rote, naar Beloe op Timor wijzen. Bilba of Beloeba namelijk zou afgeleid zijn van Baloebalanga do Kailakoe, den naam waarmede in de overlevering Atapoepoe wordt bedoeld.

De Heer Ngefak deelde mij mede, dat de naam Bilba eerst aan de plaats is gegeven in den tijd van den Madjapahitschen oorlog, waarvan wordt verteld in het verhaal van Djangkor en Poesangga. Vroeger zou die plaats Kaitio do Halatake hebben geheeten; daarna ontving zij den naam van Pangodoea do Hilateloe, en

Volgens bovenbedoeld versje was het land onbewoond, toen de eerste immigranten daar aankwamen. Ze hebben zich toen over het geheele eiland verspreid; van deze landverhuizers zouden de geslachten of clans afstammen, waarin het Roteneesche volk verdeeld is. Ieder geslacht, *leo* of *bobongi*, [3]) heeft zijn eigen stamvader, *ba'i*. [4]) Soms vindt men in een groot distrikt wel 30 verschillende geslachten. Deze dragen meestal een anderen naam, dan dien van den voorvader, die er het aanzijn aan gegeven heeft, zoodat vermoed mag worden, dat de naam van het geslacht de woonplaats aangeeft, waar de stamvader verblijf hield. Oorspronkelijk toch bewoonde elke *leo* een afzonderlijke streek. Ook wordt niet altijd de naam van den Urheber van het geslacht als achternaam gebruikt. Dit was bijvoorbeeld wel het geval met den onderwijzer Amalo, die uit het geslacht Folatein is, welks stamvader Amalo was. Maar zijne vrouw heet Maria Daulima, uit het geslacht Hoeanoempoek, stamvader Koeeanan. De godsdienstleeraar Michael Ngefak is van het geslacht Moemoek, stamvader Loede. Zijne vrouw heet Paulina Manafi, uit het geslacht Besitein, stamvader Besi.

In vroegere jaren droegen de kinderen als „van" de eigennaam van hun vader, zoodat deze bij iedere generatie veranderde. Toen er door Gouvernement en Zending meer orde hierin werd gebracht, koos men zich een vasten geslachtsnaam, waarvoor die van een der voorouders genomen werd; aan dien naam houden zich dan alle nakomelingen. Welken geslachtsnaam hij moge

---

daarna werd zij pas Beloeba genoemd, dat verbasterd is tot Bilba. Omtrent het ontstaan van dien naam wordt het volgende verteld: Toen de voorouders der Roteneezen Timor aandeden, noemden zij dat land Belo, dat „iets aandoen", „ergens aangaan" beteekent. Te Bilba aangekomen, verjoegen ze de oorspronkelijke bewoners en namen hun plaats in. Eenigen tijd daarna verlieten eenigen hunner Rote, en keerden terug naar Timor; daarom noemden zij die plaats: Beloeba, dat zou moeten beteekenen: „de vrienden zijn weggegaan".

dragen, iedere Rotenees weet van welke clan hij is, want bij het hier bestaande vaderrecht mag een man nimmer met een meisje uit zijn eigen geslacht huwen, al is de graad van bloedverwantschap tusschen die twee personen ook niet meer na te rekenen.

Een kind noemt zijn vader *ama*. Zijns vaders broer is zijn *ama tolanô*, zijns moeders broer zijn *tohoè* (Oost), of *to'o* (West). Vaders zuster is *te'o*; moeders zuster: *ina tolanô*. Den man van vaders zuster noemt hij *ama*, en de vrouw van vaders broer *ina*. De vrouw van moeders broer, en den man van moeders zuster beschouwt hij eigenlijk niet als zijn verwanten, maar alleen uit eerbied zal hij ze met *ama* en *ina* aanspreken. Den vader van vader en dien van moeder noemt hij *ba'i*, en de moeder van beiden noemt hij *bei*. De kinderen van zijn zoons en dochters zijn zijn *oepoe*.

Een man noemt zijn zuster *feto*, en een vrouw spreekt van haar broer als haar *sav*. Broers en zusters onderling spreken elkaar aan met *fadik* en *ka'a* (West) of *kaka* (Oost), waarmee jongeren en ouderen in leeftijd worden aangeduid. Zoons van broers en zusters zijn elkaars *tolanô*; dezen zelfden naam geven ook de dochters van broers en zusters elkaar onderling. Een man noemt de dochters van vaders broers en zusters ook *feto*. Eene vrouw noemt de kinderen van haar broers en zusters: *ana*.

Zoowel de man als de vrouw noemen hun schoonvader *aliama* (West), *kalaama* (Oost); hun schoonmoeder *alina* W, *kalaina* O. Iemand noemt zoowel zijn schoonzoon als zijn schoondochter *manafeu*; [5]) den broer van zijn vrouw *kela*; [6]) de jongere zuster van zijn vrouw *fadik*; haar oudere zuster *sau* [7]) *ka'a* W, *sau kaka* O. De man van zijns vrouws zuster is zijn *pala*, [8]) maar de vrouw van zijns vrouws broer rekent hij niet meer tot zijn familie te behooren.

Zooals reeds is opgemerkt, mogen lieden uit hetzelfde geslacht niet met elkaar huwen, zoodat een huwelijk

tusschen broers kinderen uitgesloten is. Een verbintenis tusschen de kinderen van twee zusters is geoorloofd, maar het liefst ziet men een huwelijk tusschen de kinderen van broer en van zuster; zulk een neef en nicht zijn elkaar *sau toeti talike* (of *kalike*); [9]) maar wanneer een van beide partijen de verbintenis niet wenscht, wordt het paar niet daartoe gedwongen. In zulk een geval wordt ook de gebruikelijke bruidschat betaald, zoodat zulk een huwelijk niet „goedkooper" uitkomt. Het komt er niet op aan of de man een zoon is van de broer of wel van de zuster.

Twee broers mogen met meisjes trouwen, die elkaars zusters zijn. Ook is het huwelijk van iemands zuster met den broer van zijn vrouw geoorloofd. Maar toch hebben velen bezwaar tegen zulk een huwelijk, omdat men het voelt als een „ruilen" van elkaars kinderen, en daarvoor zegt men is men beschaamd. Met twee zusters tegelijk gehuwd zijn kwam wel voor, maar zelden, omdat men daarover geminacht werd. Wanneer men zich na den dood van zijne vrouw met haar zuster verbond, werd hierin niets verkeerds gezien; ja, zulk een tweede huwelijk werd aanbevolen, omdat dan de kinderen uit den eersten echt op eene goede verzorging door hun tweede moeder konden rekenen.

Het leviraatshuwelijk, zoo vaak met vaderrechtelijke toestanden vereenigd, bestaat op Rote niet. Wel kan daar een man met de weduwe van zijn overleden broer huwen, maar dan betaalt hij opnieuw bruidschat voor haar, al is het bedrag daarvan, als zijnde voor een weduwe, minder dan dat voor een maagd.

Een huwelijk met zijn schoonmoeder of met de vrouw van zijn vader (niet de eigen moeder) is niet geoorloofd. Daartegenover komt het wel voor dat iemand huwt met de zuster van zijn schoonmoeder.

Ofschoon het op zichzelf streng verboden is, schijnt het nogal eens voorgekomen te zijn, dat broers en zusters huwelijksgemeenschap met elkaar hielden. De doodstraf

stond op zulke bloedschande niet, maar men verkeert in de stellige meening, dat zulk een paar menschen niet lang in het leven zal blijven: het door hen bedreven kwaad zal hen dooden. Ook de huwelijksgemeenschap tusschen twee lieden uit hetzelfde geslacht wordt als bloedschande beschouwd. Werd zulk een geval ruchtbaar, dan werd de man zwaar beboet; van deze boete ontvingen de ouders van de vrouw de helft, terwijl de andere helft aan den radja verviel. De vrouw werd beschouwd als onschuldig te zijn. Vervolgens werd het schuldige paar van elkaar gescheiden (dit schijnt zonder eenig ceremonieel te gaan, zooals andere volken gewend zijn om het kwade dat uit de bedreven bloedschande is voortgekomen, te vernietigen), en beide partijen zoo spoedig mogelijk uitgehuwelijkt.

Kwam een ziekte de bevolking teisteren na het ruchtbaar worden van een daad van bloedschande, dan werd deze als een gevolg daarvan beschouwd. Dan werd een offer gebracht aan de geesten, om de daad te verzoenen. Hiervoor wordt een varken, een geit of een kip geslacht (nimmer een hond), waarvan men oor en staart, of veeren (als het offerdier een hoen is) te zamen met ontbolsterde rijst aan de geesten *(nitoe)* aanbiedt, en hen aanroept. Daarna heeft een maaltijd plaats, waaraan ook de schuldigen deelnemen.

Aan den een of anderen vorst zijn de Roteneezen vóór de komst van de Portugeezen nimmer onderworpen geweest; zij leefden onder hun eigen hoofden, radja's, in een aantal rijkjes of landschappen. Die hoofden zijn geen afstammelingen van later geïmmigreerde vreemdelingen; het volk en zijn hoofden zijn van dezelfde afkomst; alleen door rijkdom, macht en persoonlijke eigenschappen werd vroeger iemand radja over een landstreek, en zoolang de familie waartoe hij behoorde rijkdom en aanzien had, werd een lid daarvan door het volk tot radja gekozen, wanneer de vorige titularis over-

leden was. Het behoefde niet altijd de zoon van den vorigen radja te zijn, die gekozen werd; het kon ook diens broer zijn. Raakte zulk een radja-familie in armoede, of verloor zij om andere redenen haar aanzien, dan koos het volk een persoon uit een andere familie als hun hoofd. Na de komst van het N. I. Gouvernement is dit anders geworden: toen werd vastgesteld uit welke families de radja's moeten worden gekozen; die families kunnen nu niet meer verarmen, of hun aanzien verliezen, omdat ze gesteund worden door de macht van dat Gouvernement.

Toen ik wederom op Celebes was teruggekeerd, ontving ik een schrijven van een mijner zegslieden, den Heer M. Ngefak, van den volgenden inhoud: „Er is nog een aangelegenheid, waarnaar U niet heeft gevraagd, maar waarover ik U toch wil inlichten, namelijk over de wijze waarop de Roteneezen hun hoofden en andere aanzienlijken eer bewijzen.

„Wanneer de Roteneezen in dit opzicht met andere volken worden vergeleken zegt men van hen, dat ze geen manieren kennen, en onbeleefd zijn. Maar in werkelijkheid zijn ze dit niet. De Roteneezen zijn niet gewend om voor hun aanzienlijken de sembah te maken of te buigen: ze zijn niet gewoon hun hoed af te nemen bij een ontmoeting, en ze zijn niet bevreesd om dicht bij hun hoofden te gaan zitten. Ook zijn ze niet gewend hun bestuurders te vleien, opdat dezen te hunnen gunste zullen beslissen. Ze toonen hun eerbied in hun woorden, in hun wijze van zitten en staan. Wanneer een Rotenees van zijn radja houdt, dan houdt hij van hem met zijn heele hart, en wanneer hij boos op hem is, tracht hij dit niet te verbergen.

„Wanneer men ons gedrag met dat der Timoreezen vergelijkt, zegt men dat dezen beleefd en wij onbeleefd zijn. Maar wanneer men dieper kijkt, ziet men dat de beleefdheid der Timoreezen vaak een van de lippen is,

terwijl hun hart met haat tegenover hun hoofden vervuld is".

Dit schrijven is voor mijn onderzoek daarom van zooveel belang, omdat in de hier omschreven houding der menschen weer duidelijk aan het licht treedt, wat pas gezegd is, dat de Roteneezen nimmer veroveraars hebben gediend, vreemde radja's, die hun macht deden gelden. De Timoreezen hebben zulke vorsten in het hoofdengeslacht der Sonnabaits wel gekend.

Het geslacht, *leo*, van den radja van Bilba (een der voornaamste hoofden van Rote) is Talakoko; nu wordt ieder lid van dit geslacht, ook al is zijn bloedverwantschap met het regeerende huis niet meer na te rekenen, beschouwd als van betere afkomst te zijn dan de Roteneezen van andere geslachten in dat rijkje. Een jonkman acht het een bijzondere eer, wanneer hij een meisje uit de *leo* Talakoko kan huwen.

De radja's worden aangesproken met den titel van *Lamatoeak,* [10]) een naam waarmee ook God wordt aangeroepen. Overigens bestaan er geenerlei gewoonten in den omgang met den radja, waaruit zou kunnen blijken, dat men hem als een min of meer goddelijk persoon beschouwt; alleen worden de dagelijksche beleefdheidsvormen tegenover hem strenger in acht genomen, dan tegenover andere menschen. Vluchtte vroeger een doodslager of een overspeler in het huis van den radja, dan mocht hij niet meer worden gedood.

Bij dit democratische volk werd dan ook geen slavenstand gevonden; wel kwamen er slaven voor, maar dit waren lieden, die bij binnenlandsche oorlogen gevangen genomen waren, of die om de eene of andere reden door hun clangenooten naar een ander distrikt verkocht waren. Wanneer zulk een slaaf zich goed gedroeg, werd hij in de familie van zijn heer opgenomen, en dan werd hij gerekend te behooren tot de *leo* van zijn meester; dezelfde toestand dus, dien ik op Timor heb aangetroffen.

Als regel kan men aannemen, dat de ouders van een jongeling het meisje uitkiezen, waarmee hij zal huwen. Mocht hij zijn hart aan een ander hebben gegeven, dan kan hij zijn eigen wil wel doorzetten, en met zijn uitverkorene samen gaan leven, maar hij wordt dan door de zijnen niet meer als bloedverwant erkend, en hij behoeft niet meer op hun hulp of op een deel van de erfenis te rekenen. In zulk een geval woont de man bij zijn vrouw in, en tracht zelf den vereischten bruidschat bijeen te brengen.

Wordt de goede weg gevolgd, dan roepen de ouders van den jongeling de familie bijeen om over het aanzoek te beraadslagen; allen moeten in deze zaak gekend worden, want van allen wordt verwacht, dat zij zullen medehelpen om den niet geringen bruidschat bijeen te brengen. Is de zaak beslist, dan neemt men een rooden doek, *dela* genaamd, een uitheemsch weefsel, en daarin worden een oneven aantal pinang- en sirihvruchten, waaraan de steeltjes gelaten zijn, en verder 5 of 10 gulden aan geld gewikkeld. In plaats van het geld voegt men wel aan de vruchten een oneven aantal van de bekende *moeti salah* toe, gele of oranje kralen, die den vorm hebben van stukjes pijpesteel.

Met dit pak gaan drie of vijf ouden van dagen (twee vrouwen en een man, of 3 vrouwen en 2 mannen) naar het huis van het meisje. Deze afgezanten heeten eenvoudig *mana matane*, „die gaan vragen". In de woning van het meisje is men op dit bezoek voorbereid. De „vragers" geven het pak over aan degenen, die hen opwachten; ze doen dit met een versje, waarin ze zeggen iemand te zoeken, die water en hout kan halen. De ouders van het meisje weten reeds om welke personen het gaat. Staat het voorstel hun niet aan, dan wordt het pak ongeopend teruggegeven, wederom met een versje, waarin aan de afgezanten wordt medegedeeld, dat er wel is waar „iemand is, maar dat deze niet in staat is water en hout te halen". Of men geeft te kennen, dat er wel een vrucht

is, maar dat deze nog zoo jong is, dat de bloemblaadjes ervan nog niet zijn afgevallen. Soms wordt een afgeslagen aanzoek wel eens tot drie of viermaal herhaald, en dan gebeurt het ook wel eens dat de ouders van het meisje voor den aandrang bezwijken.

Valt het aanzoek in goede aarde, dan wordt voorloopig niets gezegd, maar uit de wijze waarop de afgezanten worden ontvangen en onthaald, kan dadelijk worden opgemaakt, hoe de zaken staan. Aan de „vragers" wordt medegedeeld, dat later bescheid zal worden gegeven, en als dezen vertrokken zijn, worden de familieleden bij elkaar geroepen om over het aanzoek te spreken. Is dit aangenomen, dan worden de aangeboden pinang- en sirihvruchten onder hen verdeeld.

Het groote punt waarover op deze vergadering gesproken wordt, is de grootte van den bruidschat, *beli*. Deze is zeer verschillend, omdat hij afhangt van het aantal *oema* of huizen, zooals men in het Oosten zegt. Men telt namelijk het aantal huizen, dat een deel van den bruidschat moet ontvangen. Het bedrag, dat iedere *oema* ontvangt, is niet even groot, maar dit hangt af van den graad van bloedverwantschap, waarin de bewoner daarvan tot de bruid staat, en van het bedrag, dat hij voor den bruidschat van den vader of van een broer van de bruid heeft bijgedragen. Er worden ook wel gefingeerde oema's bijgeteld om den bruidschat hooger te maken. Als voorbeeld van den bruidschat van een gewoon Rotenees werd mij opgegeven, dat hij te betalen had: aan drie oema's, elk *f* 5; aan vier of vijf oema's elk *f* 25; aan drie oema's elk *f* 35 — 40, en aan drie oema's elk *f* 75—100.

In het Westen spreekt men niet van *oema*, maar van *ina*, „wijfje". Wanneer bijvoorbeeld de bruidschat opgegeven wordt 30 *ina* te bedragen, dan beteekent dit, dat de ouders van den bruidegom een som hebben op te brengen gelijkstaande met de waarde van 30 wijfjesbuffels *(ina kapa)*, of 30 wijfjes-paarden *(ina ndala)*. Voor

de verdeeling van dit bedrag zorgt de familie van de bruid zelf.

Is deze aangelegenheid geregeld, dan gaat men aan de ouders van den jongen man kennisgeven, dat de sirihpinang is aangenomen. Dit heeft zonder versje plaats. Tevens wordt dan gevraagd, wanneer de ouders van den man de *tafa*, waarover straks, komen brengen. De familie van den man komt dan bijeen, en op deze vergadering wordt de bruidschat over de hoofden verdeeld. Een *oema* van een klein bedrag wordt gewoonlijk door een enkel persoon op zich genomen, maar het bijeenbrengen van een oema-bedrag van hoogere waarde wordt wel eens over drie personen verdeeld.

De verschillende plechtigheden, die tot de voltrekking van een huwelijk leiden, worden geopend met het brengen van de *tafa*. Dit is een zwaard, dat aan een zilveren ketting, *lilo*, hangt. Op den bepaalden dag gaat een vrouwelijk familielid van den bruidegom met dit zwaard over den schouder gehangen, en door velen gevolgd, naar de woning van het meisje. Bij de galerij gekomen, die lager ligt dan de vloer van de woning, en die den naam draagt van *oema dae*, „benedenhuis", vanwaar de trap naar boven leidt, hangt de vrouw het zwaard aan een der huispalen op. De daar aanwezigen becritiseeren het voorwerp streng: is de ketting niet mooi genoeg, of het zwaard niet nieuw, dan wordt het geweigerd, en moet het gebrachte vervangen worden. Met het brengen van de *tafa* wordt te kennen gegeven, dat de bruidegom in het huis van zijn bruid gekomen is, en dat hij bereid is om alle werk, dat hem wordt opgedragen, op zich te nemen.

Van den bruidegom zelf merkt men echter nog niets, want van het oogenblik af, dat het huwelijksaanzoek gedaan is, vermijden de jongelui elkaars woning; mochten de ouders van haar aanstaande eens in haar huis komen, dan verbergt het meisje zich voor hen.

Een of twee dagen, nadat de *tafa* bezorgd is, heeft de tweede acte plaats: het brengen van den bruidschat of *beli*, waarbij de bruidegom niet tegenwoordig is. Dit brengen van den bruidschat gaat met groote feestelijkheid gepaard. Alle familieleden, vrienden en kennissen van beide partijen zijn dan bij elkaar, en dan ontstaat groote drukte en levendigheid bij het taxeeren van hetgeen als bruidschat wordt aangeboden. Want al drukt men deze in geldswaarde uit, voor een groot deel wordt hij vaak voldaan in sawahs, oude kostbare kralen, gouden versierselen en derg. Voor een oema van *f* 100.— wordt bijvoorbeeld een sawah aangeboden; maar de ontvangende partij taxeert den akker op slechts *f* 75.—; dan moet er iets bij gegeven worden om het bedrag vol te maken. Wanneer de partij van den man op haar stuk blijft staan, moet dit nu en dan aanleiding geven tot heftige tooneelen, die zelfs wel eens in formeele vechtpartijen ontaarden. Maar het einde is toch meestal dat de partij van den bruidegom toegeeft; want de *tafa* is nu eenmaal gebracht, en dus kan er van terugtrekken geen sprake meer zijn. Het laat zich denken, dat zulk een handel niet in één dag is afgeloopen. Soms duurt het 2 à 3 weken voordat de zaak in orde is gebracht.

Eindelijk zal dan het huwelijk plaats hebben, en worden de jongelui bij elkaar gebracht; dit heet in het Oosten *makasoesoengoe*, [11]) in het Westen *songo loak*. [12]) Bij deze gelegenheid heeft men in het Oosten de volgende gewoonte: Wanneer bijvoorbeeld de bruidschat uit 30 oema's bestaat, dan houdt de vader van de bruid 30 vrouwen gereed die den naam dragen van *tate inak*, vrienden van de bruid. Deze mogen zoowel getrouwd als ongehuwd zijn. De vader van den bruidegom wijst op dezelfde wijze 30 mannen aan, *tate tooe*, vrienden van den man.

Den dag voordat het *makasoesoengoe* plaats zal hebben, gaat de man naar de woning van zijn bruid om te helpen bij het slachten der dieren en het toebereiden

van het vleesch, bestemd voor den huwelijksmaaltijd; maar hij mag zijn aanstaande daarbij niet ontmoeten. Tegen het vallen van den avond is alles gereed. De „vrienden van de bruid" zijn elk voorzien van een welgevulde sirih-pinang-tasch, en een kokosdop (tegenwoordig een aarden kom), waarin reukwerk, gemaakt uit kokosvleesch, daoen mangkok en koentjoer, die samen zijn gestampt; daarmee zullen zij straks de lichamen van de „vrienden van den bruigom" insmeeren. Terwijl de gasten komen als het reeds geheel donker is geworden, verschijnen de 30 „vrienden" eerst een of twee uur later onder geleide van een oud man. Deze lieden naderen de woning van de bruid tot op eenigen afstand, blijven daar staan, schreeuwen en roepen: Ina! ama! (Moeder! vader!) Eene vrouw in dat huis antwoordt alleen met: O! (ja!) De „vrienden" vragen dan met een pantoen of zij binnen mogen gaan, maar als hun daartoe verlof is gegeven, maken zij daarvan geen gebruik, maar zij antwoorden weer met een versje, waarin zij zeggen, dat zij zich te gering en te klein achten om binnen te gaan. De menschen in huis moedigen hen daartoe aan, en dan verschijnen zij op het erf. Hier wachten hen de „vriendinnen van de bruid" op, die daartoe in de goot van het huis geschaard staan, en zoodra beide partijen elkaar hebben ontmoet, smeert iedere vrouw een man in met het bovengenoemde reukwerk.

Nu mogen de mannen naar binnen gaan; maar zoolang zij de ouders van de bruid niet hebben ontmoet, mogen zij niet gaan zitten. De vader of de moeder van de jonge vrouw heeft zich echter in huis verstopt, en nu gaan allen aan het zoeken. Het duurt soms heel lang voordat de verstopte gevonden is. Maar ook het meer genoemde zwaard (*tafa*) is verstopt, en moet door de mannen gezocht worden. Is ook dit te voorschijn gebracht, dan zetten de vrienden en vriendinnen zich paarsgewijs neer, en kauwen samen sirih-pinang. Die paren beruiken

elkaar, de man neemt de vrouw wel op zijn schoot, en zij eten gezamenlijk; zelfs de echtgenooten van de getrouwde vrouwen, die onder die „vriendinnen" mochten zijn, mogen zich hieraan niet ergeren. De bruid is gedurende deze bedrijven niet te zien, en de bruidegom houdt zich druk bezig met het bedienen der gasten.

In de woning is van te voren reeds een fraaie slaapbank gereed gemaakt. Deze heet *loa sina*, lett. Chineesche rustbank. Volgens een mijner zegslieden is dit bruidsbed zoo genoemd, omdat de Roteneezen de timmerkunst van Chineezen zouden hebben geleerd. Deze slaapplaats is omhangen met 3, 7 of 9 lagen Roteneesche doeken.

Na middernacht onttrekt de bruidegom zich aan zijn werk, en verwisselt van kleeren, waarna hij fraai uitgedoscht te voorschijn komt. Ook de bruid is in haar fraaiste plunje gekleed. Tot hare uitrusting behooren ook twee gordels: een om de borst, *talike laik* genaamd, en een om den buik, *talike daik* geheeten. Niemand buiten haar echtgenoot mag die gordels aanraken of zelfs zien. Laatstgenoemde buikband wordt gemaakt van zeven draden garen, die in elkaar worden gedraaid, en daarna met was ingewreven. Deze band wordt de bruid om het middel gebonden met 7 of 9 knoopen, waarna deze weer dik met was worden bedekt, zoodat bijna niet te zien is, waar de uiteinden van den band zijn.

Wanneer beiden gereed zijn, brengt een priester, *manasongo*, [13]) bruid en bruidegom bij den middelsten paal (*dii ina*, „moederpaal") van de woning, waar een wan is neergelegd, waarop gekookte rijst en varkenslever. De priester roept nu de huisgoden aan, en daarna eet het jonge paar samen van het hun voorgezette voedsel.

Om een uur of drie in den morgen worden beiden in het bruidsbed gestopt, en op die plek moeten ze drie dagen doorbrengen. Daar eten en slapen ze: alleen om hunne behoeften te doen, mogen zij zich even naar buiten begeven, maar ze mogen daarbij met niemand spreken.

Zoodra beiden in het bruidsbed zijn, moet de bruidegom met beide handen de knoopen van den buikband *(talike daik)* losmaken. Zoolang hem dit nog niet gelukt is, worden beiden nog niet als getrouwd paar beschouwd. Zoodra het hem gelukt is den band los te maken, wordt deze door de ouders van de bruid nauwkeurig bekeken: want wanneer het blijkt, dat de bruidegom bij het openen zijn tanden heeft gebruikt, of den band heeft gebroken, dan moet hij van *f* 25.— tot *f* 50.— boete betalen. Want, zegt men, deze man zal ontrouw worden en zijn vrouw weinig liefhebben.

Den dag volgende op het pas beschreven feest gaan de familieleden van den jongen man naar huis terug om alles in gereedheid te brengen voor de feestelijke ontvangst van de menschen, die het jonge paar naar hun woning zullen geleiden. Een groote maaltijd wordt aangericht, waarop de gasten van de zijde der vrouw worden onthaald. Wanneer dezen in optocht naar de woning van den jongen man trekken, nemen zij tegengeschenken mede, die in dieren bestaan. Voor iedere oema, waaruit de bruidschat heeft bestaan, wordt een beest gegeven. Voor een kleine oema (van *f* 5.—) een schaap, voor grootere een varken, voor de grootste een buffel of twee varkens. Deze dieren worden echter niet levend meegenomen, maar alle worden van te voren geslacht, de ingewanden worden er uit gehaald, en daarvoor in de plaats legt men een Roteneeschen doek. Deze heet *soele tene*, „de bedekking van de borst". Verder moet bij elk dier een pot gekookte rijst zijn, die wordt toegedekt met de lever van het geslachte dier. Al dit vleesch wordt door tal van menschen naar het huis van den bruidegom gedragen.

Van de zijde van de familie des bruidegoms heeft niets bijzonders plaats. Alleen staat, wanneer de stoet aankomt, een oud man uit die familie gereed om de bruid aan de hand in huis te geleiden. Hij brengt haar naar den hoofdpaal, *dii ina*, in het midden van het huis,

drukt haar voorhoofd er tegen, en laat haar vervolgens met het lichaam een oogenblik tegen den paal leunen. Dan volgt de maaltijd, en hiermede zijn de plechtigheden aan de voltrekking van een huwelijk verbonden, afgeloopen.

Gewoonlijk blijft de vrouw geruimen tijd in de woning van haar schoonouders, voordat de man in staat is zich een eigen huis te bouwen.

In het Westen wordt niet zoo'n uitgebreiden huwelijksadat gevonden als in het Oosten. Daar zijn geen vrouwen, die de mannelijke gasten met reukwerk inwrijven. Men neemt gezamenlijk deel aan een grooten maaltijd, waarbij de familieleden van den man alles moeten opeten wat hun wordt voorgezet. Indien eenigen hiertoe niet in staat zijn, mogen ze door de partij van de bruid worden beboet. Zoo iets geeft dan aanleiding tot veel vroolijkheid. Het samen eten van de wan en het verblijf in het bruidsbed heeft ook in het Westen plaats, alleen duurt dit laatste hier maar één dag.

Ook in het Westen wordt een groot deel van den bruidschat vergoed met dieren, die hier echter voor een deel niet van te voren worden geslacht: van de geslachte worden ook de ingewanden er niet uit verwijderd.

Het komt voor dat een Rotenees er een tweede vrouw bijneemt. Zijn eerste vrouw heet *sau oeloe*, „eerste of voornaamste vrouw", en men spreekt haar wel aan met *ina oeloe*, „voornaamste moeder". Gewoonlijk verzet de vrouw zich tegen een tweede huwelijk van haar man, wanneer zij merkt wat hij van plan is. Sommige mannen laten zich door zulk een tegenstand wel van hun plan weerhouden, maar anderen zetten hun wil door. Van een overhalen van de eerste vrouw met geschenken om haar te bewegen haar tegenstand in deze te laten varen, is geen sprake. Het is wel voorgekomen dat de eerste vrouw voor haar mededingster naar haar familie terugvluchtte, maar dan werd zij teruggebracht. De beide vrouwen leven samen in dezelfde woning, en dit

geeft gewoonlijk aanleiding tot veel getwist en gevecht. Maar dat zulk een geval aanleiding zou hebben gegeven tot moord, daarvan hadden mijn zegslieden nimmer gehoord.

Ofschoon het van Rote dus ten volle geldt, dat de man de vrouw koopt, zoo mag hij haar toch niet verhinderen om bij feestelijke gelegenheden, of wanneer haar ouders haar om andere redenen tot zich roepen, naar het ouderlijk huis te gaan. Mocht de man zoo iets weigeren, dan kan hij hiervoor worden beboet. Zelfs getrouwde kinderen kunnen door de ouders van de ouders van hun moeder worden geroepen om bij bijzondere gelegenheden te komen helpen.

De vertegenwoordiger van de familie van de vrouw is haar broer, die in het Oosten *tohoe*, in het Westen *to'o* heet. Bij een sterfgeval in de familie van zijn zuster moet hij aanwezig zijn, voordat met het maken van de kist en het delven van het graf begonnen kan worden. Bij de inwijding van de woning zijner zuster, bij feesten voor haar kinderen gegeven, en bij andere bijzondere gebeurtenissen in het gezin zijner zuster is zijn komst noodig. Bij het overlijden van vader of moeder geven de kinderen hun oom (den broer van hun moeder) een geldgeschenk van *f* 10 tot *f* 50.

Zoo nu en dan heeft er ook echtscheiding plaats. Kinderloosheid van de vrouw is op zichzelf geen reden daartoe. Meestal heeft een scheiding plaats, wanneer aan het licht is gekomen, dat de vrouw overspel gepleegd heeft. De heele bruidschat moet dan aan den man worden weergegeven, terwijl de overspeler beboet wordt met een som van *f* 50 tot *f* 100. Een enkele maal is het voorgekomen, dat de man zijn vrouw naar huis terugzond, maar dan ziet de man niet alleen niets van den bruidschat terug, maar hij is ook verplicht zijn vrouw te *mate'a*, „uit te rusten". Hij geeft haar daartoe een slimoet en een kain, terwijl hij aan het hoofd, dat getuige is geweest van zijn huwelijk (men kan zeggen:

dat het huwelijk gesloten heeft), van ƒ 5 tot ƒ 25 moet geven.

Nu en dan gebeurt het ook, dat een echtpaar met wederzijdsch goedvinden scheiden wil. Dan is het de vrouw die den man behoort te *mate'a*, waartoe zij hem een of twee slimoets schenkt, en het hoofd een varken geeft. De bruidschat wordt dan niet teruggegeven, ook niet gedeeltelijk. In alle gevallen van echtscheiding blijven de kinderen bij den man. De moeder blijft echter ook rechten op de kinderen behouden, en de vader mag dezen niet verhinderen nu en dan eenigen tijd bij hun moeder te gaan doorbrengen. Zijn de kinderen nog zoo klein, dat zij de zorg van de moeder nog niet kunnen ontberen, dan neemt zij ze natuurlijk voorloopig mee.

Is haar man overleden, dan staat het de weduwe vrij naar haar familie terug te keeren; maar als zij kinderen heeft, doet zij dit gewoonlijk niet, omdat zij dezen dan zou moeten achterlaten.

Zoodra de vrouw zwanger is, moet zij enkele dingen in acht nemen. Zoo moet zij na het vallen van de duisternis niet meer buitenshuis gaan, want dan zou de *pontianak*, het „kraamvrouwenspook", haar gemakkelijk kwaad kunnen doen, waardoor het kind op de eene of andere manier schade zou lijden. Ze mag niet meer paardrijden. Wat de reden van dit verbod is, wist men niet meer te zeggen; vermoedelijk heeft men vernomen of ondervonden, dat door paardrijden licht abortus ontstaat. Om de pas genoemde reden mag ze niet over een sawahdijkje heenstappen. De slimoet, die ze om het lijf draagt, mag ze zich niet om den hals hangen, omdat anders de navelstreng zich om den hals van het foetus zal leggen. Ze moet zich onthouden van het eten van visschen, die met den hengel gevangen zijn, omdat het te verwachten kind dan met een hazelip geboren zal worden; ook zal de bevalling zelf hierdoor heel moeilijk worden. Voor den aanstaanden vader is het

verboden om zich gedurende de zwangerschap van zijn vrouw het haar te laten snijden: zijn kind zou daardoor zonder haar op het hoofd ter wereld komen.

Wanneer een zwangere vrouw iets aan een ander vraagt, mag haar verzoek niet geweigerd worden. Zij zelve mag echter wel iets aan anderen weigeren.

Duurt de bevalling lang, en gaat het proces moeilijk, dan wordt ondersteld, dat dit komt omdat de vrouw eenig kwaad heeft gedaan. Bij dit „kwaad" wordt voornamelijk gedacht aan overspel, diefstal en overvragen voor iets, dat zij heeft verkocht. De barende wordt dan vermaand het bedreven kwaad te belijden (*po'a*). Heeft zij onder deze omstandigheden bekend overspel of diefstal gepleegd te hebben, dan wordt daarvan later geen werk gemaakt. Ook de aanstaande vader moet het kwaad, dat hij mocht hebben gedaan, bekennen. Dan gaat een priester met wat ontbolsterde rijst naar een viersprong van wegen, spreekt de nitoe's toe om het beleden kwaad weg te doen, en strooit de rijst in de richting, waarin de wegen loopen.

Soms ook noemt men bij een moeilijke bevalling de namen van bekende voorvaderen; want men gelooft, dat deze in kinderen herboren worden. Komt het kind spoedig na het noemen van een naam, dan twijfelt men er niet aan of het is de genoemde voorvader, die in dat kind herboren is, en dit ontvangt dan ook diens naam.

Sommige menschen beweren een medicijn te hebben, die zij de barende boven het hoofd houden. Door daarop dan te blazen, meenen zij het kind spoedig te voorschijn te kunnen doen komen.

Wijze vrouwen die bij de bevalling helpen, zeggen een kind in de dwarsligging te kunnen keeren. Tot het met de hand verwijderen van de placenta moeten ze ook in staat zijn.

Wordt een kind in de voetligging geboren, dan zal het een dapper mensch worden, of het zal zich later een groote kennis verwerven van medicijnen. Het zal ook

in staat zijn om dorens, kogels en andere voorwerpen, die in het lichaam gedrongen zijn, daaruit te verwijderen. Wordt een kind met den helm geboren, dan wordt dit vlies gedroogd en bewaard. Bij ernstige ziekten wordt het in water gelegd, en dit wordt aan den kranke te drinken gegeven. Een kind, dat dadelijk als het ter wereld komt, schreeuwt, zal lang leven. Hoe langer het duurt voordat de kleine schreeuwt, hoe korter zijn levensduur zal wezen. Een middel om een pas geborene aan het schreeuwen te krijgen, kenden mijn zegslieden niet.

Lijkt een kind sterk op vader of moeder, dan „eet" dit zijn ouder of andersom; m.a.w. dan zal òf de ouder òf het kind spoedig sterven. Zulk een kind wordt dan gewoonlijk aan een ander familielid ter opvoeding gegeven.

Tweelingen zijn over het geheel gewenscht. Toch zal men dingen vermijden te doen, waarvan men gelooft, dat de geboorte van een tweeling er het gevolg van zal zijn. Zoo zal een gehuwde vrouw nimmer aan elkaar gegroeide sirih- of pisangvruchten eten, of een pinangnoot met twee kernen gebruiken. Zijn de tweelingen van hetzelfde geslacht, dan denkt men, dat een er van spoedig zal sterven. Zijn ze van verschillend geslacht, dan zullen ze lang leven. De Rotenees kent in zulk een geval geenerlei vrees voor een bloedschendige verbintenis tusschen die twee; er worden dan ook geen pogingen gedaan om zoo iets te voorkomen, bijvoorbeeld door een der kinderen aan een ander ter opvoeding te geven.

De navelstreng wordt aan de zijde van het kind met wit garen afgebonden, waarna zij met een splinter van de *mila* (bamboesa longinodis) wordt doorgesneden, met een plankje als onderlegger. De wond wordt bespogen met gedroogde sirih en zout, die te zamen worden gekauwd om bloeding te voorkomen.

De placenta, *foeni*, wordt zonder bijvoeging van iets anders in een mandje gelegd, dat door een man in een

slendang wordt gedragen. Bij dit wegbrengen mag hij niet rechts of links kijken, en ook met niemand, die hij tegenkomt, praten. Bij een soort boom, *kai noenak*, gekomen, klimt hij er in, en hangt het mandje in een tak er van op.

Het pas geboren wicht wordt met warm water gewasschen, in lappen gewikkeld en dan op den vloer neergelegd, want een wieg kennen de Roteneezen niet. Voorloopig geeft men het kind wat lontarsuiker te drinken, met water aangelengd. Na een halven dag wordt het aan de borst gelegd. Als een goed middel om het zog op te wekken werd mij opgegeven het eten van kleine groene erwten (katjang hidjau) en karbouwenvleesch. Een middel om de borsten te doen opdrogen is de tepel in te smeeren met groote zwarte mieren, die men daartoe eerst tusschen de vingers fijn wrijft. Wanneer men een kind wil spenen, strijkt men daartoe iets bitters op de tepel, of het kind wordt tijdelijk naar een andere woning overgebracht. Wordt een kind doodgeboren of sterft het spoedig na de geboorte, dan wordt hem geen moedermelk meegegeven in het graf; ook durft men een ander kind niet de borsten van de beroofde vrouw uit te laten zuigen, uit vrees, dat dit kind zal sterven, omdat het iets neemt, dat hem niet toekomt.

Vrouwemelk wordt als medicijn aangewend bij aandoeningen van het oog. Zoo wordt het ingedruppeld, wanneer men iets in het oog heeft gekregen. Voor oogontstekingen wordt moedermelk met kruiden gemengd als medicijn gebruikt.

Zeven dagen lang moet de kraamvrouw bij een der vuurhaarden, die men in ieder Roteneesch huis aantreft, blijven liggen, wanneer zij voor de eerste maal een kind ter wereld brengt; bij een volgende bevalling behoeft zij zich slechts vijf dagen te warmen; vooral de rug moet zij aan de hitte van het vuur blootstellen. Gedurende dien tijd wordt zij elken dag eenige malen met warm water gebaad. De haard, waarbij de kraam-

vrouw zich warmt, mag gedurende die zeven of vijf dagen alleen gebruikt worden om er rijstepap voor haar op te koken, en het water te warmen, waarmee zij gebaad wordt.

Na afloop van de bedoelde 7 of 5 dagen heeft een kleine plechtigheid plaats, die *matono bane*, „den pot toedekken" heet, n.l. den pot waarin het badwater warm wordt gemaakt. Bij die gelegenheid heeft geenerlei offer plaats: alleen wordt een schaap of een varken geslacht, waarvan een kleine maaltijd wordt aangericht, ten teeken, dat de vrouw van nu aan weer versch vleesch mag eten; want gedurende de periode van zich verwarmen mag zij alleen visch en vleesch in gedroogden staat nuttigen, altemaal met de bedoeling om de inwendige organen spoedig te doen „opdrogen" (herstellen).

Zeven dagen hierna heeft een groot feest plaats, dat *saoemasi* heet, en dat de bedoeling heeft, „om degenen die bij de bevalling eenige hulp hebben verleend, voor hun moeite te beloonen". Vele familieleden komen dan te zamen, en drie of vier beesten worden geslacht. Het vleesch daarvan wordt verdeeld onder degenen, die bij de geboorte van het kind eenigen dienst hebben gepresteerd. Men houdt dan een gezamenlijken maaltijd.

Den daarop volgenden dag heeft het *ngeoe langa*, „het scheeren van het hoofdhaar" plaats. De kleine wordt daartoe mooi aangekleed, en met oude kralen en zilveren kettingen versierd. De moeder of de grootmoeder draagt het kind in een slimoet naar buiten, en dan wordt door een priester, *manasongo*, die tot de familie van de moeder behoort, met een mes een weinig haar boven het voorhoofd van de kleine afgeschoren. Dan brengt hij de ooren van de geslachte dieren, wat brandhout van den haard, waaraan de moeder zich heeft verwarmd, en de waaier waarmee het vuur is aangewakkerd, naar een viersprong van wegen. Daar legt hij een en ander neer, en verdrijft met zijn kunst de booze geesten, die het kind kwaad zouden kunnen doen. Het afgeschoren

hoofdhaar wordt boven op het dak geworpen, opdat het kind spoedig groot moge zijn. Na deze plechtigheid mag het kind vrij buitenshuis komen.

Ongeveer een maand later heeft de naamgeving plaats, dat *foi nádek*, „naamgeven" heet. Tot het bijwonen van deze plechtigheid worden niet alleen familieleden uitgenoodigd, maar ook vrienden en kennissen. En wanneer de ouders van den kleine het maar eenigszins doen kunnen, worden daarbij veel beesten geslacht. De ouders hebben onderling al vastgesteld, hoe hun kind zal heeten, maar die naam mag nog niet worden gebruikt. Een jongen wordt zoolang *tooe lasi*, „oude man" (in het Oosten) of *ta'e* (in het Westen) genoemd. Een meisje heet zoolang *ina lasi*, „oude moeder" O. of *fe'o* W.

Gesteld het kind zal Boelan heeten. Wanneer dan de voor deze gelegenheid bestemde dieren geslacht zijn, komt een oude vrouw naar het huis toeloopen, en roept: „Is Boelan er al?" Men antwoordt uit de woning: „Al". Dan roept de oude vrouw weer: „He Boelan!" En men antwoordt: „O" (ja). Dan slaat men op gongen en het feest wordt gevierd met allerlei spelen, dansen en een grooten maaltijd. De ooren der geslachte dieren worden bij deze gelegenheid niet aan de gasten gegeven, en van eenig offer is geen sprake.

Soms tracht men een gelukkigen naam voor het kind uit te vinden door het *lea te*, „het meten van de speer", een wichelmethode, die in de heele Timorgroep gebruikelijk is. Men plaatst daartoe een speer met de punt tegen den wand of tegen een paal, en langs de schacht strekt men zijn vadem uit, waarbij de top van den rechter middenvinger den wand (den paal) raakt. De hand van den uitgestrekten linkerarm omklemt dan de speer, opdat het lichaam niet naar rechts kan verschuiven. Dan wordt een naam genoemd, en nu tracht de wichelaar met den duim van de rechterhand den wand of den paal te raken, die hij te voren met den middelvinger heeft bereikt.

Gelukt hem dit dan is de naam goed. Gaat het niet dan wordt een andere naam genoemd, en de proef wordt herhaald.

Als men geen speer bij de hand heeft, vergenoegt men zich ook met het meten van den linker benedenarm met de hand door middel van den span van de rechterhand. De top van den rechter middelvinger wordt op dezelfde plek van de linkerhand geplaatst, en dan meet men drie span uit naar boven. Dadelijk daarop (zonder de rechterhand van den linkerarm te verwijderen) weer drie span naar beneden. Wanneer daarbij de toppen van de beide middelvingers weer op elkaar komen te liggen, beteekent dit een gunstig antwoord op de gestelde vraag.

Een ander middel om een naam uit te vinden is het volgende: Men houdt een leege kalebasflesch *(bongko)*, waarin palmwijn wordt bewaard of vervoerd, in de hand en houdt deze zoo stil mogelijk. Nu noemt men een naam, en als de flesch daarbij begint te trillen, dan is die de geschikte naam. Anders wordt een tweeden en een derden genoemd.

Als een klein kind sukkelt met den afgang of wanneer het veel huilt, is dit een bewijs, dat het niet tevreden is met zijn naam, en dan zoekt men met de pas genoemde middelen een anderen voor hem. Ook bij ziekte wordt de naam veranderd. De ouders worden naar hun kind genoemd, dus: vader van NN, en moeder van NN.

Is de tijd van het tandenwisselen gekomen, dan worden de uitgevallen tanden van de onderkaak boven op het dak geworpen, en die van de bovenkaak in den grond begraven, met de bedoeling dat de eerste recht naar boven, en de laatste recht naar beneden zullen groeien.

De tanden van vele jongens en meisjes worden met een steen gevijld; dit gebeurt gewoonlijk tegen den tijd, dat ze gaan trouwen. Zoolang dit niet gebeurd is, wor-

den ze nog als kinderen beschouwd; ze zijn wel verantwoordelijk voor hun daden, maar men houdt nog geen rekening met wat ze zeggen. Er zijn toch een aantal jongelui, die zich de tanden niet laten korten, en de godsdienstonderwijzer Ngefak deelde mij mede, dat hij zijn vader meer dan eens heeft hooren zeggen, dat er vroeger veel minder jongelui zich de tanden lieten vijlen dan tegenwoordig. Men gelooft, dat zoodra dit gebeurd is, die persoon niet meer in lichaamslengte toeneemt. Gewoonlijk wordt er bij deze gelegenheid een dier geslacht, maar dit moet niet dienen als offer aan de geesten, doch alleen om den operateur van vleeschspijs te voorzien. Hij krijgt een der pooten van het dier en den kop.

De operatie geschiedt steeds in huis. Voordat daarmede wordt begonnen, wordt de steen samen met een halven gulden in een kom met water gelegd. Met dit water bevochtigt de operateur (ook vrouwen doen dit werk) gedurende zijn arbeid voortdurend zijn steen. Het geldstuk wordt het eigendom van den operateur.

Het besnijden heeft op twee wijzen plaats. Soms wordt de voorhuid tusschen een bamboetangetje geknepen, en het voorste gedeelte daarlangs afgesneden; dit heet *kada.* [14]) Soms ook wordt de voorhuid tusschen een bamboetangetje gekneld en vastgebonden, zoodat deze ten laatste afvalt. Wanneer de patiënt moet urineeren, wordt het bamboetje een oogenblik losgemaakt. Dit proces duurt gewoonlijk zeven dagen; deze wijze heet *kabi.* [15])

De besnijdenis gaat met geenerlei plechtigheid gepaard. Meermalen verrichten de jongens deze bewerking aan elkaar. Er moet ook een aantal jongens zijn, dat er zich niet aan wil onderwerpen.

Van jonge meisjes scheert men het hoofdhaar af op een pluk na, die op het hoofd blijft staan: zoodra de menstruatie intreedt, laat men al het haar groeien, als

teeken, dat zij den leeftijd bereikt hebben om aan trouwen te denken. Jongens dragen een band van lontarblad om het voorhoofd, en tegen den tijd dat zij manbaar worden, verwisselen ze dezen met een eigengemaakt hoofddeksel.

Het is hier ook de plaats om iets te zeggen van het tatoueeren op Rote. Dit heet *balatete*. Volgens mijne zegslieden zouden nog niet lang geleden driekwart der Roteneezen getatoueerd zijn geweest, maar tegenwoordig wordt het veel minder gedaan. De teekening wordt voornamelijk op armen en beenen aangebracht; soms ook op de borst. De ouden vertellen, dat de zielen met deze tatouage-figuren hun eten in het hiernamaals koopen. Dit doodenvoedsel bestaat uit wurmen (die het lijk verteeren). Daarom wenschen kinderen van ongeveer vijftien jaar, die al iets van doodgaan beginnen te beseffen, dat hun lichaam zal worden getatoueerd.

Er zijn personen die zichzelf helpen voor zoover het de beenen aangaat, maar gewoonlijk wordt het door een ander gedaan. Het zijn alleen vrouwen die deze kunst verstaan. Voor goede kennissen brengen ze voor hun diensten niets in rekening, maar anderen betalen loon, en wel in sirih, pinang en tabak.

De instrumenten bestaan uit een naald of een doren van een boom, die in het Roteneesch *ai saoek* heet, en een plankje. Als verfstof gebruikt men het donkere sap van een zekere boomvrucht, die ik niet nader heb kunnen bepalen. Deze vrucht wordt boven een kokosdop uitgeperst. De naald of doren wordt telkens in dit vocht gedoopt, waarna de punt er van met het plankje zacht in de huid wordt geklopt; het sap blijft in de huidwond achter.

In den ouden tijd werden vooral sterren en dieren op armen en beenen geteekend; maar tegenwoordig ziet men ook schepen, prauwen, huizen en menschen afgebeeld. Velen prikken ook hun naam in de huid.

Wanneer iemand gestorven is, hetzij man of vrouw, wordt het lijk midden in de *oema langa*, het mannenvertrek of de algemeene huiskamer, in gestrekte houding op den rug gelegd, met het hoofd naar het Oosten. Het lijk wordt gewasschen door iemand van gelijke kunne als de overledene, waarna het van nette kleeren voorzien wordt; het haar wordt opgemaakt, maar de kam (*soea* O, *soeak* W) mag er niet in blijven zitten. Vroeger toch was het dragen van haarkammen door de mannen algemeen, zooals dit op Timor nog zoo is. Maar tegenwoordig dragen veel Roteneezen het haar kortgeknipt, zoodat kammen overbodig zijn geworden.

Het lijk wordt in vele inheemsche slimoets gewikkeld, maar het hoofd wordt vrij gelaten; in den mond van het lijk stopte men gekauwde sirih en tabak; aanzienlijken doet men ook wat goud in den mond. De doeken waarin de overledene gewikkeld wordt zijn geschenken, die door de familieleden worden aangebracht of gezonden; men noemt ze *sofik* of *napotik*. [16]) De doeken die eigendom zijn van den overledene worden op een lijn gehangen, die in de nabijheid van het lijk wordt gespannen. Ook zijn gouden en zilveren sieraden worden op deze wijze tentoongesteld.

Is dit alles gereed, dan wordt het lijk bewaakt, *mete* O, [17]) *be'e* W. Geldt het aanzienlijken, dan duurt het soms zeven dagen voordat de lijkkist en het graf gemaakt zijn. Gewoonlijk zijn de familieleden niet eerder bijeen. Gedurende die dagen wordt er veel geweeklaagd, op gongen en trommen geslagen, er wordt in huis gedanst, en zangen worden aangeheven, waarin men aan zijn verlangen naar den overledene uitdrukking geeft. De nabestaanden zorgen dat er volop eten en drinken is, om de aanwezigen te voeden.

De weduwe of weduwnaar zit bij het lijk van haar (zijn) echtgenoot, en ze mag dit niet verlaten. Ze mag ook niet slapen zoolang het lijk boven aarde staat. Ze mag zich het haar niet kammen of olieën. Alleen spijzen

die in een andere woning dan het sterfhuis zijn bereid, mag ze nuttigen; het eten van rijst is voor haar niet verboden. Een bepaald weduwenkleed kent men niet, en rouwgebruiken worden, zoover ik heb kunnen nagaan, niet in acht genomen: Een mensch zou het niet in zijn hoofd krijgen over een lijk heen te stappen; ook moet worden opgepast, dat een hond of een kat er niet overheen springt. Het lijk zou zich dan plotseling oprichten, en iemand of iets beetpakken. En wat een doode heeft gegrepen, kan niet meer uit zijn handen worden losgemaakt. Een dier dat zoo iets gedaan heeft, moet onmiddellijk worden gedood.

Sterft iemand in den vreemde, dan wordt een deel van zijn haar afgesneden en naar zijn woning gebracht, waarvoor dan een soort feest wordt gevierd, *foea oeloe*, „haarfeest". Van het hoofdhaar van iemand die tehuis sterft, wordt niets afgesneden.

In vroeger dagen werden de lijkkisten uitsluitend gemaakt van den stam van den lontarboom; deze kisten heeten *kopa toewa'* (opmerkelijk is, dat *kopa* ook „prauw" beteekent). Tegenwoordig ziet men veel kisten van planken, maar de oude *kopa toewa'* is nog overwegend in gebruik. In het Oosten neemt men daarbij nog in acht, dat voor het lijk van een man de stam van een mannelijken palm, *toewa' mane*, wordt genomen; deze boom draagt langwerpige vruchten. Het lijk van een vrouw wordt gelegd in een kist van een vrouwelijken boom, *toewa' feto*, die ronde vruchten heeft. De stam wordt daartoe op de lengte van den doode gehakt, en gespleten, waarna het merg er uit wordt gekapt; alleen aan de beide uiteinden laat men een wand van merg staan als afsluiting. In de eene helft van den boom wordt het lijk gelegd en de andere helft dient als deksel.

Het lijk wordt in gestrekte houding op den rug zoodanig in de kist gelegd, dat het hoofd bij de *pohon* of voet van den boom, waaruit zij is gemaakt, komt te

liggen. Zoodra dit gebeurd is, wordt de kist gedraaid, zoo dat het hoofd niet meer naar het Oosten maar naar het Westen komt te liggen. In deze richting wordt de overledene ook begraven. De in zijn doeken gewikkelde doode moet precies in de kist passen, want wanneer daarin ruimte overbleef, zou er spoedig weer iemand sterven. De kist wordt in huis gesloten, en het deksel wordt met drie of vijf banden met de kist samengebonden. Gebruikt men daarvoor houten pennen, dan behoeft men zich niet aan een bepaald getal te houden. De doode wordt met het hoofd vooruit uit de woning gebracht, maar buiten gekomen wordt de kist gewend, en brengt men den overledene verder met de beenen vooruit naar zijn graf.

Bij het graven van het graf worden geen voorschriften in acht genomen; er is ook niemand aangewezen, die met het delven een aanvang moet maken. Als de kist in het graf is geplaatst, wordt dit zonder meer met aarde dicht geworpen. Zij die het lijk zijn gaan begraven, nemen geenerlei maatregel in acht om te voorkomen, dat de ziel van den doode hen zal volgen. Zij moeten zich, als ze in het dorp zijn teruggekeerd, ook niet op de eene of andere wijze reinigen, maar ze gaan dadelijk het sterfhuis binnen.

Eerst op den dag volgende op dien van de begrafenis, omringt men het graf met een muur van op elkaar gestapelde steenen, waarvan de binnenruimte met aarde of met steenen wordt opgevuld. Helpen velen aan het bouwen van dit graf mede, dan wordt deze tombe soms bijna een meter hoog. De graven van aanzienlijken worden wel bepleisterd en met een zerk voorzien. Op het graf worden geen steenen overeind gezet; alleen wordt er een stok bij in den grond gestoken, en hieraan worden het eetgerei, het palmwijnvat en de sirihtasch van den overledene opgehangen (een sirihtasch voor mannen heet *tona;* een voor vrouwen *oli, O, ndoenak,* W). Dit opbouwen van een graf gaat met een klein feest

gepaard, dat in het O. *oe malini*, in het W. *oë makalini*, „koud water", heet.

Gedurende drie dagen na de begrafenis gaat een vrouwelijk familielid daar 's morgens en 's avonds bij het graf eten koken, opdat de ziel van den doode, die nog niet uit het graf is gegaan, zich kan voeden. Op den derden dag heeft het *fai teloe* „derde dag" plaats. Aan den avond van dien dag doet de kookster voor de laatste maal haar werk bij het graf, en daar wordt dan in dien nacht een maaltijd aangericht. Ongeveer middernacht begeven eenige lieden zich naar het graf, en roepen den doode bij zijn naam. Wordt eenig fluitend geluid vernomen, dan is men tevreden, want dit is een teeken, dat de ziel het graf verlaten heeft. Men keert dan naar huis terug, en ondersteld wordt, dat de doodenziel ook daarheen gegaan is. Ook in het sterfhuis zelf wordt dan een feest gevierd, waarvan de maaltijd het hoofdmoment is.

Van nu af tot aan den negenden dag na zijn overlijden wordt den doode dagelijks eten voorgezet. Dit wordt daartoe op het rek, *talioe*, geplaatst, waarop borden, kommen en ander kook- en eetgerei worden bewaard. Na afloop van die negen dagen wordt weer een feest gevierd, dat *fai sio*, „de negen dagen", heet. Bij deze gelegenheid worden weer alle familieleden bij elkaar geroepen, en vele dieren worden geslacht. Dit is het grootste van de reeks doodenfeesten. Ieder, die een geschenk (een doek) aan den doode bij diens overlijden heeft gegeven, wordt dan extra met vleesch bedacht. Het eigenaardige van dit vleeschgeschenk is, dat de huid van het dier er aan moet zitten; de dieren worden voor deze gelegenheid dus niet gevild.

Op dezen negenden dag wordt ook de doodenziel van de overlevenden door den priester, *manasongo*, gescheiden. Deze plechtigheid heet *nakafifinak*. [18]) Hij heeft daartoe de ooren van een der offerdieren en wat ontbolsterde rijst voor zich liggen. Hij roept de weduwe

(den weduwnaar), de kinderen en naaste verwanten van den doode tot zich, en dan spreekt hij den overledene ongeveer op de volgende wijze toe „Gedurende deze negen dagen hebt ge samen met ons geleefd; we hebben daardoor niets kunnen uitvoeren; we zijn niet naar onze akkers kunnen gaan, en onze dagelijksche bezigheden hebben wij moeten laten loopen; ga nu naar uw eigen plaats, en schenk ons rust, voordeel en gezondheid". Daarna gaan allen eten, en de weduwe (weduwnaar) gooit een weinig van het eten, dat voor den overledene bestemd en op een bord naast haar geplaatst is, weg, onverschillig in welke richting. Ook de priester werpt het oor van het offerdier weg, en strooit de rijst uit, waarna ondersteld wordt dat alle gemeenschap tusschen den doode en de nabestaanden verbroken is.

Wanneer later familieleden, die ver weg wonen, en die daardoor de begrafenis niet hebben kunnen bijwonen, de woonplaats van den overleden bloedverwant komen bezoeken, zullen ze niet nalaten wat sirih-pinang op het graf neer te leggen. Deden zij dit niet, dan zou hun eenig onheil treffen, of ze zouden ziek worden (*sale*, „ongelijk, berouw" Mal. Pol. *salah*).

Eertijds moesten de graven dichter bij het dorp zijn gemaakt; men begroef zelfs lijken onder het huis. In den lateren tijd is men ze verderweg gaan delven. De graven van gesneuvelden of van hen, die door een ongeluk plotseling om het leven zijn gekomen, worden niet verzorgd. Voor zulke lieden wordt ook geen feest gemaakt. Vrouwen die in het kraambed zijn overleden, worden op de gewone wijze ter aarde besteld; maar toch is men voor zulke dooden bang; ze zijn „warm"; het verband tusschen de ziel van zulk een doode en het kraamvrouwenspook (pontianak) is den Rotenees echter niet duidelijk.

Het lijkje van een doodgeboren kind wordt met bijzondere zorg behandeld; het wordt in wit katoen gewikkeld, en dan aan den voet van een *ngala ngiti-* (O), of *nggala*

nggitik- (W) plant [19]) begraven. Die plant stelt men zich voor als maagd, aan wier schoot men het kind toevertrouwt. Eenmaal in het jaar offert men binnenshuis witte rijst in een witte kom, en een witte kip aan dit kind, want hiervan verwacht men rijkdom en geluk.

Voor rijke lieden heeft na den dood nog een bijzondere plechtigheid plaats, vooral voor personen, die op een andere plaats zijn overleden, en wier lijk naar hun woning is gedragen. Dan komen eenige maanden na de begrafenis bloedverwanten en vrienden van den overledene weer te zamen om een steenhoop te maken op den weg, waarlangs de doode is gebracht. Deze steenhoop heet *toetoes* of *toetoë*, dat „zitplaats" beteekent. In de zangen wordt dit woord gebruikt in den zin van „herinnering". De steenen worden op elkaar gestapeld in den vorm van een cylinder of afgeknotte kegel. Men doet dit steeds onder een grooten boom, en als deze niet aanwezig is, plant men er een bij den *toetoes*. Men zegt dit te doen, opdat de ziel van den overledene zich op dien hoop zal neerzetten om van zijn omzwervingen uit te rusten. Anderen zien er alleen een herinneringsteeken in, opdat de kinderen en kleinkinderen van den overledene een voorbeeld aan hem zullen nemen en zij zullen trachten even knap, dapper en rijk te worden als deze.

Voor geringe lieden wordt geen *toetoes* gemaakt, want bij de oprichting er van wordt een groot feest gegeven, waarbij tientallen beesten het leven laten. Bij dit feest zingt men:

Longo toetoe batoena, tao ela Latoe Longo;
ma Enga lalae limana, tao ela Enga Limo.

In dit vers stellen Longo en Enga de vaders voor, die hun voorbeeld aan hun zoons Latoe en Limo achterlaten.

Uit de bovenstaande mededeelingen blijkt reeds, dat de Rotenees zich voorstelt, dat de ziel van den overledene voorloopig een dag of drie in het graf blijft, en dat zij daarna naar het sterfhuis wordt overgebracht.

Men neemt daarbij geen steentje of iets dergelijks als belichaming van de ziel mee, zooals in andere streken van den Timor-archipel wel het geval is; maar wanneer men thuis gekomen een vlieg of kapel ziet vliegen, of een sprinkhaan opmerkt, maakt men zich wijs, dat dit de geroepen ziel is. Waar zij blijft, wanneer de priester den band met de nabestaanden heeft verbroken, wist men niet te zeggen. Men zegt wel, dat de zielen naar het Westen gaan, maar van een zielenstad is niets bekend. Men roept de *nitoe* (zielen) aan, waar men wil, en gewoonlijk draagt men hun op eenige bede aan hoogere geesten over te brengen. Ze zijn dus, evenals op Timor, min of meer de tusschenpersonen tusschen menschen en goden.

Bij de zielen van afgestorvenen onderscheidt men twee soorten: *nitoe oema*, „zielen in huis", de zielen van hen die pas overleden zijn, en die naar de aanwijzing *oema* in het sterfhuis verblijf houden, en de *nitoe dea*, „zielen buitenshuis", de zielen die inmiddels al tot een soort goden zijn geworden; deze houden zich op verschillende plaatsen op. Ze worden ook wel *nitoe moela* [20]) genoemd, en wanneer dit laatste woord hier „begin" of „oorsprong" beteekent, dan zou men onder de tweede categorie van zielen die der stamvaders moeten verstaan.

Zooals reeds is opgemerkt kent men geen zielenverblijf; ook van een onderwereld heeft de Rotenees niet gehoord. Wel bestaat er in de zee een geestenrijk met een eigen radja, Mane toea lioen, en zijn rijksbestuurder, Danga lenek sain, maar hierheen gaan geen zielen van afgestorvenen.

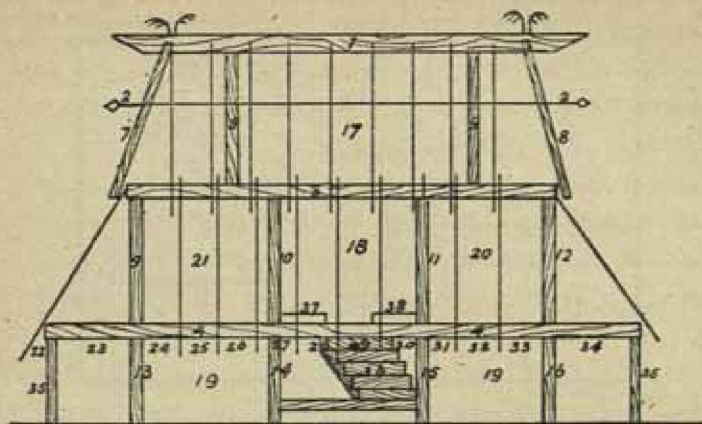
De zielen van hen die in den strijd zijn gesneuveld, en die door een ongeval om het leven zijn gekomen, veranderen in booze geesten, die de menschen aan het schrikken maken, en op andere wijzen kwellen.

Het pantheon der Roteneezen is weinig ontwikkeld. Als hoogsten god kent men Ledo no Boelan, zon en maan, die steeds te zamen worden genoemd. Alle andere gees-

ten en goden, die hier en daar vereerd worden, en die geen naam dragen, worden beschouwd als kinderen van dien hoogsten god. Zoo zijn er oorlogsgeesten, ziektegeesten, enz., die op hun tijd worden aangeroepen met een offer, meestal door tusschenkomst van de zielen der afgestorvenen, zooals boven reeds is meegedeeld. Een door velen te zamen gebracht offer, een stam-offerfeest dus, aan Ledo no Boelan komt niet voor. Wel wordt zulk een algemeen offerfeest gevierd ter eere van Lakamola. [21]) Deze is echter een mensch geweest, over wien beneden meer, wanneer wij over den landbouw zullen spreken. De offers aan zon, maan en sterren kunnen op alle plaatsen worden gebracht. Aan Ledo offert men „roode" buffels, bruine hoenders, dito varkens en geiten. Deze kleur moet dapperheid aanduiden. Aan Boelan biedt men zwarte dieren aan, terwijl witte voor de sterren bestemd zijn.

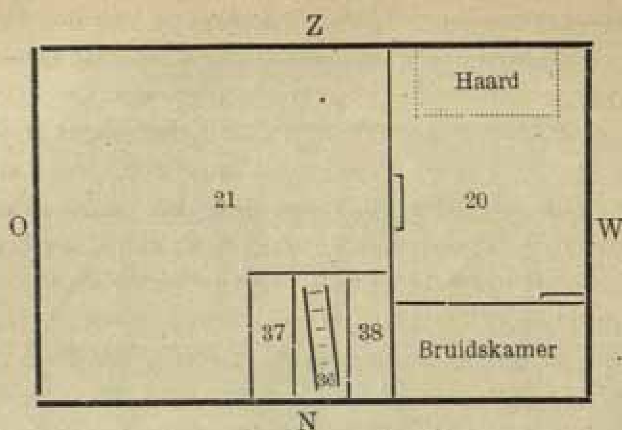
Een persoon die bij de vereering der Roteneezen van hoogere machten nog een rol speelt, is de Dae langak, de eigenaar of heer van den grond. Met deze wordt bedoeld de eerste ontginner van het dorp. Hij wordt nog vaak aangeroepen bij voorkomende rechtszaken in het dorp.

Wanneer men in moeite zit, of men heeft eenig voordeel behaald, dan bedenkt men vaak de sterren met een offer. Helpt dit niet, dan wendt men zich tot andere geesten; gewoonlijk zoekt men daarvoor aanwijzingen in den droom. Maar het meest richt men zich tot de *nitoe* omdat de eerste gedachte, die bij een ongeval of bij tegenspoed bij de menschen opkomt, is, dat een voorvader vertoornd is over eenige overtreding van of eenig verzuim in den adat, en daarvoor de menschen straft. Naast deze *nitoe's* spelen andere geesten een mindere rol in het leven der Roteneezen.

Teekening van een Roteneesch huis door M. Ngefak.

1. Nokbedekking, *oema tohak*. 2. *Letemanoen*, een lat waarop de kippen zich 's nachts neerzetten. 3. *Papaoe inana*, groote zijbalk van het huis. 4. *Papaoe anana*, groote vloerbalk. 5, 6. *Dii tohak*, stijlen die de nok dragen. 7, 8. *Bahanik*, de planken die de uiteinden van het dak bedekken. 9—12. *Dii papaoe inana*, de palen die de zolderbalken dragen. 13—16. *Dii papaoe anana, de* palen die de vloerbalken dragen. 17. *Oema hoehoeloe lain*, de zolderruimte. 18. *Oema lain*, de woonruimte. 19. *Oema dae* (*dae*, „grond, aarde"), ruimte onder de woning. 20. *Oema dale*, woonruimte voor de vrouwen. 21. *Oema deak*, woonruimte voor de mannen. 22. *Nitoe mon*, de weg der geesten. 23. Weg voor varkens. 24. Weg voor geiten en schapen. 25. Weg der mannen. 26. Weg der paarden en karbouwen. 27. Weg waardoor het geluk binnenkomt. 28. De hoofdingang van de woning. 29. Weg waardoor het geluk (de voorspoed) de woning verlaat. 30. Weg voor Lakamola. 31. Weg voor de vrouwen. 32. Weg voor de kinderen. 33. Weg voor de mannen. 34. Weg voor de voorouders. 35. Hulppaal. 36. *Hedahoe*, trap. 37. *Sosoi doelao*, en 38. *Sosoi moeli*, twee vloertjes aan beide zijden van de trap, waarop men zich neerzet om samen te praten.

Plattegrond van de woonruimte in een Roteneesche woning, door M. Ngefak. De daarin geplaatste cijfers correspondeeren met die van de vorige teekening.

20. *Oema dale*, O, *oema dalek*, W, (*dalek*, „binnen, binnendeel"), woonruimte voor de vrouwen. 21. *Oema deak* of *oema langak*, (*langak*, „hoofd, voornaamste") woonruimte voor de mannen; 36. *Hedahoe*, trap. 37. *Sosoi doelao*, en 38. *Sosoi moeli* (in het Oosten, in het Westen heeten de beide *sosoi*: *bafa*), de vloertjes aan beide zijden van de trap, waarop men zit te praten, gewoonlijk met de beenen afhangende in de trapruimte.

Zooals uit den plattegrond blijkt, ligt het huis met den hoofdingang naar het Noorden. De Roteneesche woning is in twee groote deelen verdeeld: de oostelijke helft is voor de mannelijk leden van het gezin bestemd, de *oema deak* of *oema langak*. Zoodra de zonen des huizes het hakmes aanbinden en de sirih-pinang-tasch omhangen, dus op den leeftijd van ongeveer 14 jaar, nemen ze hier hun vast verblijf. In deze ruimte mogen de vrouwen overdag zitten, en allerlei werk doen; maar 's nachts zijn ze in haar eigen afdeeling, die aan den Westkant is gelegen, de *oema dale*, O, of *oema dalek*, W. Daar mag alleen de heer des huizes binnen gaan, en andere mannen mogen dit vertrek alleen betreden als

ze daartoe toestemming hebben gekregen van den huisvader. Toch slaapt de eigenaar van de woning meestal op de *sosoi*, de naast de trap gebouwde vloertjes. Alleen als hij zich niet wel voelt, brengt hij den nacht in het vrouwenverblijf door. Daar vindt men ook den haard, *la'o*, en nog een klein kamertje, dat den naam draagt van *manao*, wat kan worden overgezet met „bruidskamer", omdat hierin het jonge paar de eerste dagen van hun huwelijk doorbrengt, zooals boven reeds is meegedeeld. Dit kamertje moet echter een uitvinding van lateren tijd zijn.

Wanneer men een huis wil gaan bouwen, moet men zich eerst overtuigen of de plek, waar men dit zal doen, goed is, opdat de bewoners van dat huis later niet met allerlei kwalen en ongelukken te worstelen zullen hebben. Om dit te weten te komen heeft men verschillende middelen. Een daarvan is, dat men om de gewenschte plek een touw spant. Midden in die ruimte plant men een stuk van den wilden wingerd (*kate lasi*, O, *ates*, W). Het snijvlak bovenop bestrijkt men met kalk, waarna Nengo Dae, de aardgeest, wordt aangeroepen, en aan hem wordt gevraagd om aan te toonen of men daar mag bouwen of niet. Dit doet men tegen het vallen van den avond. Den volgenden morgen gaat men kijken wat met de kalk is gebeurd: is alles zwart geworden, dan is de plek niet goed, en men zoekt een andere. Is slechts een gedeelte er van zwart geworden, dan wordt het afgebakende terrein wat verplaatst naar den kant toe waar de kalk wit is gebleven. Vertoonen zich geen zwarte plekken op de kalk, dan kan men daar gerust gaan bouwen.

Een ander middel om de geschiktheid van den bodem te bepalen is het volgende: men zet daar een kokosdop neer met wat zout er in; is dit den volgenden morgen vloeibaar geworden, dan blijkt die plaats ongeschikt te zijn.

Is deze aangelegenheid in orde, dan roept men een bouwmeester, een *loloe ina* (*loloe*: timmerman; *ina* = moeder, voornaamste), iemand die precies weet hoe een woning in elkaar gezet moet worden, want als dit niet naar den regel gaat, dan komt daaruit weer onheil voort. Aan dezen voorman worden meest een twintigtal werklieden, *loloe*, toegevoegd. Het groote houtwerk wordt dan onder deze lieden verdeeld; ieder moet bijvoorbeeld zorgen voor een paal en een zwaren balk. Is dit afgesproken, dan wordt een maaltijd voor hen aangericht, die den naam draagt van *nakokona loloe*, „de timmerlieden te voorschijn brengen". Daarbij wordt een varken geslacht, maar een offer aan eenigen geest wordt niet gebracht. Nu bepaalt de werkbaas op welken dag met het werk een aanvang zal worden gemaakt. Op dien dag wordt weer een maaltijd bereid, die *nakokona taka fela*, „het te voorschijn brengen van bijl en hakmes" heet. Van het varken dat daarbij geslacht wordt, worden de ooren met wat ontbolsterde rijst aan de werktuigen geofferd, opdat deze scherp zullen blijven, en geen verwondingen zullen aanbrengen of ongelukken veroorzaken. Dit offer wordt ergens neergelegd, want het gereedschap is voorloopig in huis achtergelaten.

Daarna gaan de werklieden geregeld aan den arbeid. Degeen die de opdracht tot het bouwen gegeven heeft, zorgt iederen dag voor hun voedsel. Wanneer de balken zullen worden gemaakt, moet er weer een dier het leven laten, want de *papaoe ina* en de *papaoe ana*, de vier balken boven en de vier beneden worden van groote beteekenis geacht. Vooral bij het aanmaken van den *oema toka* of nokbalk wordt bij aanzienlijken erg uitgehaald, en meestal slacht men daarbij een buffel.

Niet alle hout mag voor den huisbouw worden genomen. Wanneer er bijvoorbeeld in den bast van een boom een doode plek is, moet deze er zorgvuldig worden uitgehakt, want in zulke plekken verschuilen zich gaarne ziekten. Wanneer in een balk op een verkeerde plaats

een gat is gebeiteld, of zich van nature een gat bevindt, mag dit niet dichtgemaakt worden, anders zou de eigenaar van de woning inwendig wonden krijgen. Wil men zulk een gat toch voor het oog verbergen, dan moet men er eerst een geldstuk of zilveren ring in doen. De balken moeten met het benedeneind (met het uiteinde, dat bij den voet van den boom gelegen was) naar het Noorden of naar het Oosten worden gelegd. Is men genoodzaakt een krommen paal te gebruiken, dan moet worden gezorgd, dat de kromming naar binnen gericht wordt; want werd zij geplaatst met de bult buitenwaarts, dan zou daardoor alle geluk van het huis worden geweerd.

In het bijzonder moet ook op het binden worden gelet. Zoo moeten de daksparren op het gebindte worden gebonden met de *henge kofa*, „het prauw-bindsel", dit is niet kruiselings over beide houten heen, maar rechthoekig er overheen. De uiteinden der banden mag men niet laten hangen, maar deze moeten onder het overige bindsel worden gestoken, omdat de eigenaar anders allerlei dingen zal ervaren, die zijn ergernis wekken. De eene band mag ook niet op den anderen liggen, maar de omwikkelingen moeten naast elkaar gelegd worden, anders zou de eigenaar „kort van gedachte" worden; hij zou dan spoedig driftig en boos over iets worden. Men mag de bindsels ook kruisgewijs aanleggen (dit heet *nganga*), maar dan moet ook alles aan de woning op deze wijze gebonden worden. *Feo* noemt men het binden, wanneer dit wel schuin over de twee stukken hout wordt aangelegd, maar in één richting, niet kruiselings.

Zijn de voornaamste houtwerken gereed en ter plaatse gebracht, dan heeft het *lole oema* plaats, het uitmeten van de plek waar de woning moet komen te staan. Op dienzelfden dag worden ook de gaten voor de palen gegraven, waarbij weer een dier geslacht wordt. Het aantal palen van een woning varieert gewoonlijk van vier

tot negen. De grootste huizen worden door 20 palen gedragen. De voornaamste paal, de *dii ina*, is die, welke in den zuidoosthoek van het huis staat. Wanneer deze geplant wordt, legt men er onder: een varkensoor, een pinangtros, twee jonge kokosnoten en sirih. Wanneer alle palen in de gaten staan, begint men met die in den noordoosthoek vast te stampen, en vervolgens doet men dit ook met de andere palen; de moederpaal wordt het laatst vastgezet door den werkbaas zelf.

Het opbouwen van de woning gaat zonder plechtigheden, alleen wanneer de nokbalk wordt opgebracht, heeft een feestje plaats, het *sokoe oema toka*. Voor een groot huis bestaat die nokbalk vaak uit twee deelen, bij het samenvoegen daarvan moet men dan een geldstuk of wat rood katoen in de voeg tusschen de beide helften klemmen. Er worden pakjes rijst (ketoepat) en koekjes in groote hoeveelheid gemaakt, en dit alles wordt aan de uiteinden van den nokbalk opgehangen. De werklieden en de gasten wedijveren dan samen om zich zooveel mogelijk van deze lekkernijen toe te eigenen.

De gaten in den nokbalk, waarin de uiteinden der daksparren worden gestoken, moeten door den werkbaas zelf daarin worden gebeiteld. Want dit is een voornaam werk. De Rotenees toch gelooft, dat tusschen de benedeneinden van de daksparren de wegen liggen van de geesten, van de huisdieren, en de menschen. Wanneer in dit werk fouten worden gemaakt, zouden de bewoners van dit huis de schadelijke gevolgen ondervinden. Op de teekening van den opzet van een Roteneesch huis, door den Heer Ngefak gemaakt, staat aangegeven hoe deze wegen verdeeld zijn, en daarop behoeft hier dus niet te worden teruggekomen. Alleen dient nog vermeld, dat sommige lieden op den weg voor paarden en karbouwen een steen in de goot van het huis leggen. Is nu een dezer dieren ziek geworden, of heeft men een nieuw rijdier of een karbouw gekocht, dan wordt dit naar dien steen geleid. Het dier wordt met water

waarin geneeskrachtige kruiden zijn gelegd, begoten, terwijl op den steen ontbolsterde rijst als offer wordt gelegd. Hierbij worden de geesten aangeroepen, die voor deze dieren heeten te zorgen. Zij die geen karbouwensteen er op na houden, strooien de rijst op het dier zelf. Zoo doet men met de andere beesten bij voorkomende gelegenheden ook. Alleen menschen en kinderen worden daar niet behandeld. Het is mogelijk dat deze gewoonte uit den tijd stamt, toen de huisdieren 's nachts nog onder de woningen werden samengebracht.

Vroeger gebruikte men in het Oosten voor dakbedekking algemeen lontar (*toewa'*) bladeren; in het Westen de bladeren van de gebanga (*toela*), terwijl alleen rijken hunne huizen met alang-alang vermochten te dekken. Ook de bast van Eucalyptus-boomen wordt nu en dan daartoe gebruikt. Bij dit dekken van een woning wordt meestal een groot feest gevierd, waarbij de familieleden helpen met beesten en rijst. De nokbalk mag dan echter nog niet worden gedekt.

Wanneer het dak op het huis ligt, wordt verder alles in de woning afgewerkt. De trap wordt aangebracht. Deze kan bestaan uit een balk, waarin diepe inkervingen zijn gemaakt, waarop de voet een steun vindt, of uit een trap met sporten. In elk geval moet het aantal treden oneven zijn, 5, 7, of hoogstens 9. De trap moet beneden steeds op een steen rusten. Bij het plaatsen er van wordt een zwart wijfjesvarken geslacht, dat nimmer geworpen heeft; dit dier wordt gegeven aan „den heer van de trap", en de ooren van het varken worden samen met onbolsterde rijst op de onderste trede er van gelegd. Wie met dien „heer" bedoeld wordt, is mij niet duidelijk geworden; waarschijnlijk is hij een verpersoonlijking van de trap zelf. Rijke lieden hangen soms bellen aan de leuning van de trap, opdat deze zullen klinken, wanneer iemand bij het naar boven gaan haar aanraakt. Deze bellen hadden in tijden van oorlog hun

nut om de bewoners te waarschuwen, als er 's nachts ongewenscht bezoek mocht komen.

Zoo is dan eindelijk de woning geheel afgebouwd, en de dag wordt bepaald, waarop het laatste feest, het *poeni oema* [22]) zal worden gevierd, waarbij de inwijding van het huis plaats heeft. Voor aanzienlijken zijn bij dit feest wel tien buffels noodig; want de werklieden worden met karbouwenvleesch betaald: één buffel voor vier man. Verder krijgt iedere werkman een slimoet; geld werd vroeger nooit als loon gegeven. De werkbaas krijgt 2 of 3 slimoets, en een heelen of halven buffel. Het uitbetalen van dit loon gaat met eenige feestelijkheid gepaard: voor iederen werkman is namelijk een bamboestaak opgericht, waaraan als vlag de slimoet prijkt. Verder zijn aan dien staak opgehangen: sirih pinang, gebak en het hen toekomende deel vleesch. Dezen staak draagt de werkman naar huis. Naar aanleiding van deze wijze van loonverdeeling wordt dit wel *dedeo* genoemd, dat „vlag" beteekent. Er zijn wel werklieden die niet tevreden zijn met hun aandeel, omdat zij hun loon te klein achten; dan protesteeren zij. De eigenaar van de woning is dan verplicht er wat bij te doen. Gedurende dit feest brengt de werkbaas ook een offer aan de geesten van het hout, dat voor deze woning is gebruikt, opdat deze verblijfplaats „koud", gezond, zij. Voor dit offer bedient hij zich van de ooren der buffels en van ontbolsterde rijst. Het bloed der geofferde dieren wordt niet aan het houtwerk gestreken.

Op dit feest wordt ook de nok van het huis gedekt. De menschen die dit werk doen, worden door de gasten, die op den grond staan, met ketoepat, vleesch en aarde geworpen. Ook de gasten onderling vermaken zich met elkaar te schoppen. Tegen het einde van het feest neemt de werkbaas een bos *linido*-bladeren [23]) (die het vermogen heeten te hebben om iets koud of gezond te maken), en daarmede sprenkelt hij kokoswater op de werklieden en op den huiseigenaar. Dit besprenkelen ontaardt meest-

al in een algemeen elkaar nat gooien met water. Het slot van alles is, dat men gaat dansen.

In het dagelijksche leven zegt men voor „huis" *oema*, maar in gedichten en toespraken betitelt men het met *loo*.

Na afloop van het pas beschreven feest komen de werklieden nog eens terug, en nemen alle afval van het gebruikte hout, bladeren, enz. van de woning mee naar een kruisweg, waar ze alles neerleggen met wat ontbolsterde rijst en hoenderveeren, of haar van een ander offerdier er bovenop. Dit heet *nafoeli lide fepa*, het terugbrengen van *lide* (bladnerven) en *fepa* (bladscheeden van palmen). Men doet dit, opdat die overblijfselen den eigenaar van het huis geen onheil zullen aanbrengen, omdat hij ze gebruikt heeft.

In zijn woning brengt men offers aan de zielen der overledenen (*nitoe oema*) tot wie men ook al zijn verzoeken richt, en van wie men hulp en heil verwacht. Voor deze offers is geen bepaalde plek in huis aangewezen; ze worden ook niet bij den hoofdpaal, *dii ina*, gelegd. Een steen als offertafel, zooals dit op Timor en Soemba gebruikelijk is, treft men op Rote niet aan. De rijst en de kippenveeren of het haar der geslachte dieren worden hier of daar op den vloer neergelegd.

Ieder *leo*, geslacht, heeft bovendien nog zijn stamhuis, dat *oema lasi* (*lasi*, „oud, oudste") heet. Dit wordt door de leden van het geslacht gezamenlijk opgericht en onderhouden. Het wordt door een gezin bewoond. Wanneer de vader van dit gezin sterft, volgt zijn zoon hem als bewaker op. Hij zorgt ook voor de heilige voorwerpen, die van de voorouders afkomstig zijn, en die op de zoldering boven het mannenverblijf worden bewaard. Dit zijn reliquieën van Lakamola, over wien straks meer. Hier ook liggen de oude wapenen, die in den strijd worden gebruikt. Heeft een der leden van het geslacht een der heilige voorwerpen voor de eene of andere plechtigheid noodig, dan komt men dit hier halen.

Gewoonlijk komen de leden van het geslacht eenmaal per jaar in dit gemeentehuis te zamen om te bidden en te offeren.

De Rotenees is landbouwer. Volgens de overlevering was hij dit niet, toen hij zich pas op Rote kwam vestigen, maar wat men toen als dagelijksche kost at, wordt niet vermeld. Het verbouwen van mais en rijst dateert eerst uit den tijd, nadat Lakamola deze gewassen op Rote op de eerste akkers bij Bilba had geplant. Deze Lakamola kwam uit den hemel; zijn vader was de maan. Rijst en mais bracht hij echter niet uit den hemel mee, maar deze kreeg hij van de zee. Dit kwam zoo: Lakamola had vijf zusters, en van deze zou een huwen met den Heer der Zee, Mane toea lioen. [24]) Deze vorst bood aan Lakamola als bruidschat voor zijne zuster karbouwen aan, maar deze weigerde ze aan te nemen; ook goud wilde hij niet voor zijn zuster aannemen. Lakamola had in het rijk van den zeegod gewassen zien groeien, die hij nog niet kende, en hiervan eischte hij de zaden. Dit verzoek werd toegestaan, en zoo ontving hij de zaden van verschillende graansoorten. Van de gierst, *betek*, kreeg hij alleen de witte soort; toen gebeurde het eens, dat Lakamola zich den voet verwondde, en toen hij met die wond door het gezaaide liep, werd een deel van de geplante gierst door het bloed rood gekleurd.

Lakamola groef ook een vijver, die tot op den huidigen dag aanwezig is, en die den naam draagt van Lopatek. Hij vroeg aan de goden of er visschen in mochten komen, en dit gebeurde. Zijne zusters huwelijkte hij uit naar Noord, Zuid, Oost en West. Ieder van haar nam van de granen mede, zoodat de rijst- en de maisbouw over geheel Rote verspreid werd. Ook namen zij water uit de vijver Lopatek mee, en daarmee maakten zij alle bronnen en rivieren, die tegenwoordig op dit eiland worden gevonden.

Elk jaar vieren alle Roteneezen een feest, waarbij aan Lakamola geofferd wordt. Men doet het bij het openen der akkers, waartoe de leden van hetzelfde geslacht zich in de *oema lasi* vereenigen. Dit feest heet in het Oosten *hoes*, in 't Westen *lipa* of *laiha*. Allen dragen hun aandeel tot dit feest bij in rijst, kokosnoten, sirih, pinang, varkens, schapen of kippen. Dit alles wordt door den priester, *manasongo*, aan Lakamola opgedragen. In den avond van dien dag wordt al dit eten klaar gemaakt en daarna een groote maaltijd gehouden. Gedurende dien nacht moet men *mete*, „waken", dit is: men moet waken.

Den daarop volgenden dag is het groot feest: wedrennen te paard worden gehouden, dansen worden uitgevoerd, waarbij mannen en vrouwen elkaar bij de hand vasthouden, en waarbij ook gezongen wordt onder leiding van een voorzanger, die *manahelo* genoemd wordt. Een geliefkoosd spel is ook om elkaar te schoppen, *lafapa* O, *lafitik* W. Een jongen laat zich daartoe in de nabijheid van een anderen knaap voorover op de handen vallen, en trapt zijn makker, met den voet achteruit slaande. Ook slaat men elkaar met vuisten, *lapongo* O, *latoetoe* W. Uit deze spelen ontstaan nu en dan formeele vechtpartijen, waarbij het kampong tegen kampong gaat, en waarbij men elkaar met steenen gooit. Zulk een gevecht heet *lapia*.

De plek waar tijdens dit feest geofferd wordt, heet *pasak dale*. [25]) Dit is een boom midden in het dorp of er buiten; het komt er niet op aan wat voor soort boom daarvoor genomen wordt. Om den voet er van wordt een hoop steenen opgeworpen, en daarop plaatst men een langwerpigen steen van 3—5 d.M. lengte. Deze steen moet mooi glad zijn: dit is de *batoe ba'i* (*batoe* = steen; *ba'i* = grootolie ingesmeerd. Op de plaatsen, waar nog reliquieën van Lakamola in het clanhuis, *oema lasi*, bewaard worden, bouwt men tijdens het feest een klein huisje bij den vader). Terwijl men waakt (*mete*), wordt deze steen met de zijn, als de geest zijn offer komt halen.

steenhoop. Dit is de *oema hanas* of *oema loelik*, [26]) en daarin worden bij deze gelegenheid pasgenoemde reliquieën overgebracht. Deze bestaan in een hakmes, borden, sirihdoos, speer en lendendoek, *hahala*. Na afloop van het feest wordt dit alles weer naar zijn oude plaats teruggebracht.

Bij het einde van het feest gaat het aldus toe: De bewaarder van Lakamola's reliquieën windt zich den lendendoek van dezen grootsten voorvader om de heupen en de einden er van spreidt hij breed uit. Met de oude speer in de eene, en het hakmes in de andere hand danst hij. Hij roept daarbij den zegen in van de maan (*ndo boelan*). De meisjes en vrouwen houden elkaar bij de hand vast, en dansen op deze wijze zeven- of negenmaal het feestterrein op en neer. Dit dansen heet *sole*. Op dit plein heeft men ook een staak opgericht, die *ai sele*, „opgevischte paal", heet, en waarvoor alle houtsoorten gebruikt mogen worden. Op den staak is een jonge kokosnoot geplaatst. Dan komt een man aantandakken met een hakmes in de hand, en als hij de *ai sele* is genaderd, noemt hij den naam van een voornaam persoon uit een ander distrikt, waarbij hij tevens de staak doorhakt. Een ander doet ditzelfde bij een weer opnieuw opgerichten stok, en deze handeling wordt zoovele malen herhaald als er clans of geslachten, die dit *hoes* [27]) feest vieren, in dit distrikt zijn. Dit zegt men te doen om den grond, waarop het gewas zal worden geplant, koud te maken, opdat het geplante goed zal gedijen.

In den drogen tijd, die tusschen het einde van den oogst en het openen der nieuwe tuinen ligt, worden de lontarpalmen bewerkt, en tijgt ieder aan de bereiding van suiker. Maar ondershands wordt de grond ook van onkruid gezuiverd om er in November mais (*pela* O, *pelak* W) te kunnen planten. Ieder stuk land heeft zijn eigenaar. Heeft iemand te veel land om alles zelf te kunnen bebouwen, dan laat hij een deel er van onbewerkt. Bij den maisplant wordt niet op den stand der

sterren gelet, wel bij het planten van de rijst. Wanneer het onkruid gewied is, en de boomen geveld zijn op het veld waar men mais wil telen, wordt een klein offerfeest gevierd, dat *hela seseli*, „de slijpplank wegsleepen", heet; soms wordt daarbij een dier geslacht, maar anders is een stuk gedroogd vleesch daarbij voldoende, met in gevlochten kokosbladeren gekookte rijst (ketoepat). Aan dezen maaltijd nemen alleen de lieden deel, die dit land bewerken. De bladeren van de leeggegeten pakjes rijst worden als offergave aan de *lai* opgehangen (*lai* beteekent „vroeg rijpend").

Op iederen maisakker namelijk laat men zooveel mogelijk in het midden van het veld een boomstam staan, die de *lai* wordt genoemd. Het liefst heeft men daarvoor een *kai noenak*, [28]) waarin ook de nageboorte wordt opgehangen (zie boven); de vruchten er van worden gegeten; men maakt er ook een soort lijm van. Is zulk een boom niet aanwezig, dan bestemt men een anderen tot *lai*. Om de *lai* wordt een laag muurtje van steenen gemaakt, en deze plek wordt beschouwd als „de navel van den akker". Daar rust men uit als men vermoeid is van den arbeid, daar roept men Lakamola om zich op de steenen te komen neerzetten, en daar legt men offers voor hem neer. Als de boom te weelderig groeit, wordt hij wel besnoeid, maar hij wordt nimmer omgehakt. Alle zaden van mais en andere gewassen, die men gewend is op droge gronden te verbouwen, worden eerst onder de *lai* neergelegd; hiervan plant men ook enkele zaden binnen het steenen muurtje om den boom. Eerst wanneer dit is geschied, mag men den akker gaan beplanten.

Eenmaal wordt de akker gewied (*tofa* of *tete*). Geenerlei gebruiken worden in acht genomen, wanneer de vrucht rijp begint te worden. Wanneer het tijd is om ze te oogsten, worden de daarvoor benoodigde manden naar buiten gebracht, waarbij een maaltijd wordt aangericht. In den avond van dien dag gaat de eigenaar naar den

akker om aan Lakamola kennis te geven, dat den volgenden dag zal worden geoogst. Hij blijft niet in het veld slapen, maar keert na deze kennisgeving naar huis terug.

Den volgenden morgen brengen de vrouwen de manden naar den akker, en plaatsen die op het muurtje bij den *lai*. Die manden heeten in het dagelijksche leven *lepa neoe*, maar wanneer ze bij den oogst worden gebruikt mag men ze zoo niet noemen. De kleinste soort, die men omhangt en waarin men een en ander voor het sirihkauwen en dergelijke bij zich draagt, heet dan *oli ba'i*, het sirihmandje van grootvader. De tweede soort, waarin de geplukte vruchten worden verzameld en vervoerd, heet *nona*. De grootste soort eindelijk, waarin de inhoud van de verschillende *nona* wordt uitgestort, draagt den naam van *bongo*.

Terwijl men aan het oogsten is, mag men niet spreken en geen voorbijganger mag het woord tot de plukkende vrouwen richten. Wanneer dezen willen drinken of haar gevoeg doen, moeten zij eerst de *oli ba'i* afleggen. Baden mogen ze alleen na afloop van de dagtaak.

Als een groote mand, *bongo*, vol is, wordt de inhoud daarvan uitgestort op een groote mat, *lafa*, die ook bij den boom is uitgespreid. Tegen het vallen van den avond binden de mannen de maiskolven aan elkaar, en maken er bossen van. Zijn er op een dag minder bossen geoogst dan op den vorigen, dan is dit een bewijs, dat de vrouwen een of ander voorschrift niet in acht genomen hebben, of dat zij huwelijksgemeenschap hebben uitgeoefend, wat gedurende den oogsttijd verboden is.

In het Oosten van het eiland oogst men alleen van 6 tot 10 uur 's morgens, maar in het Westen zet men dit werk voort tot 5 uur 's avonds. De Roteneezen van het Oosten verwijten aan die uit het Westen, dat door dit haasten bij het oogsten veel van de vrucht verdwijnt, want dat de vrucht daardoor geen tijd heeft om „adem" te krijgen; wij zouden zeggen: niet op haar

gemak wordt gesteld en daardoor haar volle voedingskracht behoudt. Die van het Westen noemen hun landslieden aan den anderen kant lui, omdat zij slechts een deel van den dag werken. De hier medegedeelde gebruiken bij het plukken van de maisvruchten gelden ook bij het oogsten van de rijst.

Het gewas, dat in de buurt van den ommuurden boom staat, wordt pas het laatst gesneden; dit noemt men: *mamoa lai*, „den *lai* berooven". Dit gaat met eenige plechtigheid gepaard, want ook andere lieden komen dit laatste deel meeoogsten. Alleen de *poele sio* moet men laten staan. *Poele* is de naam voor een rijstaar of maisvrucht en *sio* is negen. Dit zijn eenige maisplanten of rijsthalmen, wanneer van een rijstveld sprake is (het behoeven er geen negen te zijn), die bij elkaar gebonden zijn. Als alle andere werkzaamheden zijn afgeloopen, neemt een oude vrouw deze vruchten, wikkelt ze in een slimoet en draagt ze op den rug, op de wijze zooals men dit een klein kind doet. Dit gebeurt pas op het allerlaatst, wanneer de oogst al naar huis is gebracht. De *poele sio* wordt in de woning van den eigenaar door eenige lieden opgewacht en in ontvangst genomen met het volgende versje:

Kae kali-kali mai,
Hene ho'o-ho'o mai,
Mai totoe tetenem,
Mai soso'do bekoe nda'em.

De eerste twee regels beteekenen hetzelfde: klim op en kom gerust; ook de laatste twee regels willen hetzelfde zeggen: Zet u neder op een prettige plaats.

De *poele sio* wordt boven den haard opgehangen. Is de oogst zeer groot geweest, dan wordt er wel eens een feest gegeven, maar regel is dit niet. Zooals gezegd is worden deze gebruiken ook in acht genomen bij den rijstoogst.

Hun rijst verbouwen de Roteneezen op natte velden. Wanneer men het water op de akkers laat loopen,

brengt men een offer aan den heer of den eigenaar van het water; dit heet *songo oë* O, of *lala oë* W. Deze „heer" is een geest, en daarom is het de *manasongo*, die dit offer moet brengen. Ieder die een sawah bezit in het complex, dat door dezelfde leiding of bron gevoed wordt, draagt een of ander aan het offerfeest bij: een kip, rijst of geld; van dit laatste wordt een varken gekocht, de *bafi oë*. Dit laatste wordt bij de bron of op het punt, waar het water op de sawahs komt, geslacht. Een oor en de staart van het dier worden te zamen met wat rijst aan den watergeest opgedragen, terwijl de menschen er gezamenlijk een maaltijd gebruiken.

Ik heb overigens niets kunnen vinden, waaruit kan blijken, dat men bronnen als heilige plaatsen beschouwt. De palingen, *toena*, die er in leven, worden gevangen en gegeten, en men brengt geenerlei verband tusschen deze dieren en het watervoortbrengend vermogen van de bron. Men zegt dat sommige palingen een aanmerkelijke dikte bereiken: ze zijn donkerbruin van kleur, en worden *boeta* genoemd (een geest, Jav. *boeta*). [29]) Ook deze worden zonder vrees gegeten. De staart van de paling wordt wel eens aangewend als medicijn om een bevalling voorspoedig te doen verloopen; de staart wordt dan met eenige kruiden samengekookt met rijstepap, en deze moet de barende eten. Het kind zal dan zoo glad als een aal worden, en te voorschijn komen.

Wanneer het water op de sawah staat, worden de buffels samengebracht, en de eigenaar richt een klein feest aan voor de karbouwenhoeders; dit heet *nakona ai lilioek*, het naar beneden brengen van den stok of de zweep, waarmee de dieren worden voortgedreven. Bij deze gelegenheid worden de beesten met water besprenkeld en met rijst bestrooid: hiermee geeft men ze naar het gevoelen der Roteneezen te kennen, dat ze met hun arbeid zullen beginnen. Een dergelijk feestje wordt ook gevierd, wanneer de karbouwen hun werk hebben gedaan, en dit heet *nafoea ai lilioek*, den drijversstok op-

bergen. Hier en daar worden de buffels voor de ploeg gespannen, maar meestal worden ze op de doorweekte akkers rondgedreven, zoodat ze den grond tot modder trappen. Vroeger zal de laatste wijze van grondbewerking wel algemeen zijn geweest. De eerste maal dat de akker zoo vertreden wordt heet: *mamale* of *hana* (*male*, „week maken"; *hana*, „voorloopig kenmerken, voorloopig bewerken"). Na deze eerste bewerking wacht men twee of drie dagen totdat het vertrapte onkruid verstikt is, en dan worden de buffels voor de tweede maal er over gejaagd; dit heet *fetoe*. De eerste maal laat men de buffels van West naar Oost loopen, de tweede maal van Zuid naar Noord. Bij de derde maal, *natassa* [30]) genoemd, wordt niet op richting gelet, maar dan komt het er op aan dat iedere kluit aarde fijn getrapt wordt. Ten slotte worden de nog overgebleven kluiten aarde met de hand stuk gemaakt; dit heet *kame*, „kneden".

In het Westen van Rote wordt het zaad dadelijk op den akker uitgestrooid, maar in het Oosten legt men daartoe eerst beddingen aan, dat *mata nooe*, „zaailingen maken", heet. Eerst na het aanleggen hiervan worden de sawahs bewerkt en als de rijstplantjes 40 dagen oud zijn, plant men ze over; dit heet *feka* O, of *fe'a* W, „uittrekken, uitrukken".

De tijd voor het uitzaaien der rijst op een kweekbed, of dadelijk op den akker, wordt berekend naar den stand van het Zevengesternte, *hitoek*. Wanneer dit bij het vallen van den avond aan den Oostelijken horizont te zien is, begint men er mee. Dan spreekt men van de *hitoek manahela hade*, het Zevengesternte van het rijstoogsten. Houdt men hiermede geen rekening, dan zal dit gesternte het gewas opeten, en alle moeite aan het planten besteed zal vergeefs zijn geweest.

Van de Pleiaden vertelt men, dat ze zeven maagden zijn geweest die over het eiland reisden, van het O. naar het W. gaande. Overal waar ze kwamen vroegen

ze om eten, maar nergens gaf men haar dit, totdat ze aan Hitoek, „zeven", kwamen. Dit is een groote vlakte in de nabijheid van Beloe Baa, waar in den tegenwoordigen tijd veel sawahs worden gevonden. De reden, waarom die zusters op Rote waren gekomen, was om haar beide broeders te zoeken, Ndoe Boela en Fe Boela geheeten, die vóór hun zusters te Bafi sole, „dansend varken", waren aangekomen, een plaats ten Westen van de vlakte Hitoek gelegen. Daar zagen die twee een kudde spelende varkens, waarvan ze er een doodden, en dit brachten ze naar een water, dat Oë baoe, „waroeboom-water", heet. Op dat oogenblik waren de zusters in Hitoek. De menschen vervolgden de beide broeders, die met het varken tusschen zich in vluchtten en zich naar den hemel trachtten te redden. Daar werden ze sterren van den gordel van Orion (de middelste is het varken; de beide andere heeten Loe manalapa bafi, „sterren die het varken dragen"). Toen de menschen de twee broeders niet konden pakken, doodden ze de zusters te Hitoek; deze werden ook sterren, het Zevengesternte, en daarboven ontmoetten ze haar broers, die ze nog steeds naloopen.

Wanneer men langs de plek op de Hitoek-vlakte loopt, waar volgens de overlevering die zusters zijn gedood, mag men niet praten of spuwen, anders zou men dood neervallen. Op de sawahs die daar zijn aangelegd, mag men niemands naam noemen, anders zouden èn de drager van dien naam, èn hij die hem uitspreekt, sterven.

De Roteneezen kennen nog een ster (*loe* O, *ndoek* W), die Loe manoek wordt genoemd. Deze ster dient den menschen 's nachts als wegwijzer. Ik heb niet kunnen vaststellen welke ster hiermede bedoeld wordt.

De maandagen worden in acht genomen. De eerste dag der maand wordt gerekend die te zijn, waarop even iets van de maansikkel te zien is. Deze dag heet *koee kode litan*, d.i. wanneer de maansikkel nog zoo klein is, dat alleen de *koee* (moesang) en de *kode* (aap) haar zien

(litan). In het Westen heet deze dag: *daton esa*. Naar den stand van vloed en eb heet deze dag *metin nitoe* (*metin* = eb; *nitoe* = ziel, spook), omdat de eb dan op z'n laagst is. De tweede dag heet *lane fai* (*lane* = grens, *fai* = dag), zoo genoemd omdat wanneer de dag eindigt, de kleine maansikkel als het ware als een grens tusschen dag en nacht aan den Westelijken horizont staat. In het W. heet deze dag: *daton doea*. Naar den stand der zee heet hij: *metin kea langa* (*metin* = eb, *kea langa* = kop van een schildpad), omdat dan 's morgens de eb zoo ver is afgeloopen, dat de steenen aan het strand boven het water uitsteken als de koppen van schildpadden. De derde dag heet *lefe bafi*, „de varkens loopen", in het W. *daton teloe* genoemd. Deze drie dagen zijn voor den landbouw alle even slecht: men mag dan niets planten, want dan zullen de varkens het gewas vernielen.

Verder volgen: 4. moli fai ha O, Lesik tasin esa W. (*moli*, „groeien, opkomen").

5. moli fai lima O, Lesik tasin doea W.

6. „ „ ne O, „ „ teloe W.

Op deze dagen mag men mais en groene erwtjes (katjang hidjau) planten, maar voor de rijst zijn deze dagen nog niet bijster gunstig.

7. moli fai hitoek O, Lesik oë esa W. (*lesik oë*, „langs het water gaan").

8. moli fai faloe O, Lesik oë doea W.

9. „ „ sio O, „ „ teloe W.

Deze dagen zijn aangewezen om gierst te planten, *nggali betek*.

10. Hana oë O, Lesik panala esa W. (*panala*, „groote afstand").

11. Lane fai O, Lesik panala doea W. (*lane fai*, „tijd bepalen").

12. Taboe eik O, Lesik panala teloe W. (*taboe eik*, „willen trappen").

Op een dezer dagen wordt de zaaipadi te weeken gezet.

De 13e dag heet *tema anan* (*tema* = vol, *anan* = kind), de mindere, dus „bijna vol" van de maan. Naar den stand der zee heet deze dag *metin dato kisin* (*metin* = eb, *dato* = trap, *kisin* = de eerste). In het Westen heet hij: *Batoe ngoesin esa.*

De 14e dag is *tema inan, ina* (moeder) als de meerdere opgevat; naar den stand der zee gerekend: *metin dato doean*; in het Westen: *Batoe ngoesin doea.* Deze dagen worden vooral uitgekozen om er de rijst op uit te zaaien.

Volle maan op den 15den dag is: *Seloe ledo* (*seloe* = vervangen, *ledo* = zon), omdat de zon bij haar ondergang dadelijk door de maan vervangen wordt. In het Westen heet deze dag: *Nabolo lai.*

De 16de dag is *bolo foedi* O (*bolo* = donker, *foedi* = bij benadering, doen alsof); *bolo esa* W. De volgende dagen worden alle met *bolo* geteld. 17 en 18 zijn geen goede dagen; 19 tot 21 als 4 tot 6; 22 tot 24 als 7 tot 9. De overige dagen van de maand worden niet geteld; deze worden voor minder gunstig gehouden.

Bij het overplanten der rijst van de kweekbedden op de sawah heeft geen feestelijkheid of plechtigheid plaats. Meestal zijn het mannen die de zaailingen uittrekken, en in bosjes gebonden naar den akker brengen, waar vrouwen ze uitplanten. Op de sawah heeft men geen boom met steenen muurtje er om heen als op droge velden, maar meestal bevindt zich toch in het midden of in een der hoeken van den akker een heuveltje. Daarop wordt een stok geplant van een harde houtsoort, en deze heet ook *lai.* Bij het oogsten van de rijst doet dit heuveltje dan denzelfden dienst als de boom op het droge veld, zooals dit boven beschreven is.

Wanneer op een dag minder rijst geoogst is dan op den daaraan voorafgaanden, moet hiervoor een reden wezen: de manden, waarin het geplukte gedaan wordt, zijn misschien niet met de noodige onderscheiding behandeld; iemand is misschien over de *lafa,* de mat

waarop de rijst wordt uitgestort, gestapt; misschien heeft een der oogsters water gedronken zonder het mandje, *oli ba'i*, dat zij om het middel heeft hangen, af te leggen; misschien ook hebben twee uit het huisgezin van den eigenaar des akkers twist met elkaar gehad. Een dezer redenen wordt aan het licht gebracht door een van de boven reeds medegedeelde wichel-methoden: het meten van de speer, het laten trillen van een leege kalabasflesch in de uitgestrekte hand, of ook wel door het onderzoek van de lever van een kip, die daartoe geslacht wordt.

Sommige menschen nemen veel verbodsbepalingen in acht bij het oogsten; deze worden dan alle bekend gemaakt aan de deelnemers aan het oogsten; dit heet *kai dae*. Behalve de reeds genoemde verboden mag men soms ook niet urineeren of spuwen onder het werk. Maar de uitoefening van huwelijksgemeenschap is in dien tijd nergens verboden. Wanneer het orakel aanwijst dat de belemmering in den oogstarbeid veroorzaakt is geworden door een twist, en twee menschen bekennen iets met elkaar te hebben gehad, dan is het niet altijd uit te maken, wie bij dien twist ongelijk heeft. In West-Rote heeft men een middel om dit vast te stellen: In het midden van een niet al te sterk touw wordt een knoop gelegd, en dan moet ieder der beide partijen aan een eind er van trekken, tot het touw breekt. Degeen in wiens touwdeel de knoop gevonden wordt, wordt als de schuldige aangemerkt. Deze bekent dan ook schuld; samen kauwen de twee sirih-pinang, en ze verzoenen zich, *mamahii*.

Bij het oogsten van de rijst stroopt men met de hand de korrels van de aren. Maar er zijn ook soorten, waarvan de korrel niet gemakkelijk loslaat. Zulke planten worden in haar geheel uit den grond getrokken, en naar de tuinhut gebracht. Alles wat geoogst is, moet op dienzelfden dag worden gedorscht, d. i. door met de voeten op de aren te trappen en te wrijven, worden de korrels

van het stroo gescheiden. Bij dit werk gelden geen verbodsbepalingen. De padi wordt in groote vaten van gebanga- of van lontarblad (*neka* geheeten) ergens in huis bewaard. Op den zolder worden alleen mais en lontarsuiker opgeborgen.

De *poele sio* van het veld, dit zijn de aan elkaar gebonden halmen, die het laatst geplukt en naar huis gebracht worden, wordt aan de dakspar gehangen, die correspondeert met den „weg der vrouwen" (zie de teekening van een Roteneesche woning), maar aan de zijde van den wand, waar het mannenverblijf is.

Zooals uit de vroeger medegedeelde overlevering blijkt, weet men nog dat rijst een ingevoerd voedingsmiddel is. Wanneer ik vroeg wat men at, voordat men rijst leerde kennen, kreeg ik nooit een bepaald antwoord. Gewoonlijk zei men: Toen aten we vruchten en vleesch.

Vroeger verbouwde men de rijst alleen op sawahs. Het was niet verboden haar op droge velden te planten, maar men wist niet dat zulks mogelijk was. In lateren tijd zag men de ladangs der Timoreezen, en omdat er nu en dan te weinig regen viel om de sawahs voldoende te bevloeien, ging men er toe over om ook droge velden met rijst te beplanten. Beide soorten van rijst (van ladangs en van sawahs) worden gescheiden bewaard, en niet dooreengemengd gekookt. Dit geschiedt echter niet omdat zulk een vermenging eenig noodlottig gevolg zou hebben voor den eigenaar of voor het welslagen van het gewas, maar omdat men voor beide soorten van akkers bepaalde rijstsoorten gebruikt, en de tijd om dit voedsel gaar te koken voor die van droge velden verschilt met die van sawahs. Bij het strooien van rijst als offer aan de geesten was men gewend te zeggen: „Waar dit ook moge vallen, al ware het op rotsen, dat het gedijen moge".

De Roteneezen kennen ook een verhaal, waarin verteld wordt, dat het in den ouden tijd voldoende was om één

korrel rijst te koken om een pot vol van dit voedsel te verkrijgen. Toen leefde er een oude vrouw, Koekoe Nokoe geheeten, die van huis moest, en daarom aan haar beide kinderen opdroeg de rijst te koken, maar daartoe niet meer dan één korrel in den pot te doen. De kinderen deden er echter een handvol korrels in, met het gevolg dat de rijst overkookte, de pot brak, en een stroom van pap over den grond vloeide de oude vrouw tegemoet. Toen deze de verspilling zag, werd zij boos, en sloeg de beide kinderen met den boog, waarmee men katoen vlokkig maakt. Deze veranderden daarop in apen. Daarna had de rijst haar vermogen om bovenmatig uit te dijen verloren.

Onder deze oude verhalen is er ook een, waarin verteld wordt, dat eertijds hemel en aarde verbonden waren door een trap, welker voet op den berg Ingao foefoe stond. Daar woonde een oude vrouw, Seoek genaamd, met haar kleindochter Lasi. Op een goeden dag ging de oude vrouw naar den hemel om vuur te halen, maar ze bleef zoolang weg, dat in dien tusschentijd de trap door een houtworm *(foefoe*, Mal. *boeboek)* was verteerd, en ineenstortte. Hierdoor was de aarde van den hemel gescheiden, en de oude vrouw kon niet meer naar de aarde terug. In haar pogingen om haar grootmoeder weer te vinden, werd de kleindochter een groote wouduif, die overal rondvloog, telkens roepende: bei Seoek o! bei Seoek o! (o! grootmoeder Seoek!) Naar den naam van Lasi wordt die vogel *kalasi* genoemd *(Seoek*, vgl. *seoe*, „afbreken").

Behalve van de opbrengst van zijn natte en droge velden leeft de Rotenees ook van de suiker, die hij uit het vocht van den lontarpalm stookt. Vroeger groeide er geen lontar, *toewa'*, op Rote, maar eens heeft iemand pitten van dezen boom meegebracht uit Lioe sain, „in de zee". Zoo zegt het verhaal, en dat daarin wel waarheid kan zijn gelegen, blijkt uit de omstandigheid, dat deze boom op Soemba tot nu toe onbekend is, en alleen

aangetroffen wordt bij de nederzettingen van Savoeneezen, die de pitten er van uit hun land hebben meegebracht. Het verhaal zegt dan verder, dat zekere Mane Pale van Rote huwde met een meisje uit het „lontarland", Feto Meme geheeten. Hij zei tot zijn vrouw: „Wanneer ik u straks naar mijn land mee zal nemen, en je ouders vragen, wat ze je mee zullen geven, vraag dan om lontarzaad". Dit deed ze en op deze wijze kwam de lontar op Rote. Daar ieder plekje gronds op Rote een eigenaar heeft, behooren dus ook alle lontarboomen die er groeien aan iemand toe.

Zooals bekend is, zijn er mannelijke lontarboomen, *toewa' mane*, met langwerpige vruchten, en vrouwelijke exemplaren, *toewa' feto*, met ronde vruchten. Van beide soorten wordt het vocht gewonnen; men beweert dat het vocht van de vrouwelijke exemplaren zoeter is dan dat van de mannelijke. De vruchten, waaruit men het vocht zal tappen, worden eenigen tijd met een houten tang, *kakabit* geheeten, geknepen. De eene arm van de tang laat men op den schouder rusten, terwijl men den anderen arm naar beneden drukt met de vrucht er tusschen, waardoor deze telkens een kneep ontvangt. Dit werk wordt driemaal herhaald, telkens met een dag rust er tusschen. Dan worden de vruchten bij elkaar gebonden, en de stengel, waaraan ze vast zitten, naar beneden gebogen. Vervolgens snijdt men van de vruchten een dun schijfje af, en als het vocht er uit begint te druipen, wordt er een bakje van lontar- of van gebangablad onder gehangen. Deze bakjes heeten *haik saiseloek*, „bakjes die verwisseld worden", omdat men het 's morgens opgehangen bakje, dat gedurende den dag vol loopt, 's avonds met een ander verwisselt. Omdat deze *haik* uit den aard niet sterk is, wordt ze nog in een mandje gezet, dat *pisak* heet.

Als iemand een boom wil gaan bewerken, maakt hij een kleinen maaltijd gereed met pakjes rijst (ketoepat) en een stukje gedroogd vleesch, waarbij hij de beide

bovengenoemde personen, die de *toewa'* op Rote zouden hebben gebracht, toespreekt. Hij geeft hun ook een klein deel van den maaltijd, dat hij na de aanbieding eenvoudig weggooit. Het mes, waarmee de schijfjes van de *toewa'*-vruchten worden afgesneden, mag voor geen andere doeleinden worden gebruikt, want anders zou de vrucht spoedig opdrogen. Overigens is men er niet bang voor om het vocht met vuur in aanraking te brengen, want de gevulde *haik* wordt bij de haard opgehangen. Dit vocht heet *toewa' mata*, ongekookte toewak. Dit mag niet gedronken worden door menschen, die hoesten of die koorts hebben, want dan zou hun ziekte verergeren. De stroop, die van dit vocht gekookt wordt, is *toewa' nasoe*, gekookte („gare") toewak. Deze kan voor zieken geen kwaad. Verkookt men het vocht tot harde suiker, dan is dit *toewa' watoe*, toewak als steen, of harde toewak. Heeft men de stroop in dunne bamboe kokertjes laten stollen, zoodat men suiker in rolletjes krijgt (als z. g. Javaansche suiker), dan heet ze: *toewa' batoe menik*. Gegisten palmwijn maakt men door de stroop met water te verdunnen, daarin bepaalde wortels te leggen, en dit dan te laten gisten.

De lontarboomen worden in twee tijdperken bewerkt: in de *toewa' timoe* (Mei en Juni) en in de *toewa' fanoek* (Augustus — November). Wanneer men een boom in bewerking heeft, moet men iederen dag er heen gaan, want als men eens oversloeg, zou het vocht ophouden te vloeien. Een sterke man, die zijn werk goed verstaat, kan 60 tot 70 boomen per dag onderhanden nemen. Het minste aantal, dat een man per dag bewerkt is 20 à 30. Vroeger verstond men de kunst niet om uit palmwijn arak, Rot. *ala*, te stoken. Dit heeft men van vreemdelingen geleerd.

Over het ontstaan van karbouwen, *kapa*, bestaat op Rote meer dan een verhaal. Zoo wordt in een er van gezegd, dat een man, Saoe dale boela genaamd (de Fettor van Talae moet onder meer van dezen voorvader afstam-

men), ging jagen. Op een gegeven oogenblik ontmoette hij een wijfjes varken, maar toen hij dit wilde neerschieten, veranderde het zich in een vrouw. Deze zeide Foë ledo te heeten (*foë* = krokodil, *ledo* = zon). De jager nam haar mede naar zijn huis, maar omdat hij getrouwd was durfde hij haar niet in zijn woning te laten gaan. Hij wees haar daarom een plaats aan onder het huis. Toen hij den volgenden morgen naar haar ging kijken, vond hij haar in een buffelkoe veranderd. Niet lang daarna zag men een man uit de zee te voorschijn komen, die korten tijd nadat hij op het land was, in een stier veranderde. Van de jongen, die dit karbouwenpaar kregen, keerde een deel naar de zee terug, en deze werden daar kaaimannen; de andere bleven buffels: de roode (bruine) en bonte stammen van den man af, de witte en de zwarte van de vrouw. De krokodillen die van dit buffelpaar afstammen heeten *foë*, en hebben aan iederen poot vier teenen. Maar er zijn ook nog krokodillen die zouden zijn afgestamd van een man, die in zee ging baden, en daar bleef (in een krokodil veranderde). Deze dieren hebben vijf teenen aan iederen poot, en zij worden *ba'i*, „grootvader" genoemd. Als men aan deze *ba'i* een offer wil brengen, moet het een roode buffel zijn. Overigens let men er bij het brengen van buffeloffers niet op of ze wit of zwart zijn.

Een ander verhaal vertelt het volgende: In den tijd, toen hemel en aarde nog dicht bij elkaar waren, was er een man van de aarde, Ndoe Boelan, die met een meisje uit den hemel, Neloe Fai geheeten, huwde. Deze vrouw zond haar echtgenoot naar de aarde terug met de opdracht een buffelkraal te maken. Toen hij hiermede gereed was en haar dit kwam zeggen, gelastte zij hem naar de zee te gaan om daar haar geleide in ontvangst te nemen. Zoodra de man aan het strand stond, kwam een menigte buffels uit de zee op, en met deze dieren vulde hij zijn heele kraal.

De derde vertelling heeft veel van de pas medegedeelde, maar hier zijn het twee broers, Lifoeama Boka en Lae Boka, die met twee dochters van den „Heer der zee" huwden. De namen van die twee meisjes zijn Noeni Kele en Peni Leki. Die prinsessen kregen een bruidsgift mede van karbouwen, die uit de zee opkwamen. Vooraf was ook dezen mannen opgedragen een kraal voor deze dieren te maken, en toen dit gebeurd was, werden de dieren daarin opgeborgen. Er waren echter beesten bij, wier horens te lang waren, zoodat ze niet door de poort van de kraal konden. Deze keerden naar de zee terug en veranderden daar in krokodillen. Op de bonte en roode buffels mogen de hoeders zich nooit boos maken, als deze dieren niet doen wat van hen gewenscht wordt. Men mag ze niet verwenschen, en bijvoorbeeld zeggen: „De bliksem zal je treffen!" of: „Een krokodil zal je opeten", want zulk een verwensching zal zeker in vervulling gaan.

Aan de geesten die voor de buffels zorgen, brengt men offers op de plekken waar deze dieren gewend zijn 's avonds bij elkaar te komen onder een boom, in de kraal of bij de woning van den eigenaar (zie boven onder huisbouw). Het offer, bestaande uit de veeren en het bloed van de voor deze gelegenheid geslachte kip en wat ontbolsterde rijst, wordt daar òf op een daarvoor bestemden steen, òf op den grond gelegd.

Buffels hebben ook vleinamen: in versjes, en wanneer zij op de sawahs aan het werk zijn, worden de buffels nooit alleen *kapa* genoemd, maar *tena' kapa*. *Tena'* is „jong wijfjesdier, dat nog niet gejongd heeft". Ook noemt men ze *iko kilok*, „kromstaart", of *soela loak*, „breedhoorn". De karbouwenhoeders worden dan *manalolo* of *manatada* O, of *manakioe* W, genoemd, wat zooveel als beschermers, behoeders, beteekent. Met deze namen worden ook vaak godsdienstleeraars vereerd.

Het vleesch van witte buffels wordt even goed gegeten als dat van zwarte. Heeft men een karbouw geslacht, dan wordt een zijner ooren in huis of aan een

boom voor de woning opgehangen. Men zegt zoo te doen, opdat een ander nooit de beschuldiging zal kunnen uiten: Ge hebt mijn buffel geslacht! In zoo'n geval zou men op dat oor wijzen en zeggen: Zie zelf na of het dier dat ik geslacht heb, uw merkteeken in het oor draagt. Iedere Rotenees toch mutileert op eigen wijze de ooren zijner buffels door een langere of kortere insnijding, of door het wegnemen van een deel van de oorschelp, waardoor hij een dier dadelijk als het zijne kan herkennen.

Werpt een buffelkoe tweelingen, dan beschouwt de eigenaar dit als een bijzonder gelukkige gebeurtenis.

Wanneer vroeger het vleesch van een buffel bij een of andere plechtigheid verdeeld werd, liet men de huid er steeds aan zitten; als deze er af gehaald werd, zou dit als een beleediging worden opgevat, en de begiftigde zou weigeren zijn aandeel aan te nemen. Eerst in latere jaren, nadat men de handelswaarde van huiden heeft leeren kennen, worden de dieren algemeen gevild.

Voor het bakken van potten en het branden van kalk gebruikt men karbouwenmest; men zegt dat deze meer warmte ontwikkelt dan hout.

Wanneer men in een boom geklommen is om vruchten te plukken of eenig ander werk te doen, moet men niet naar beneden urineeren, want dan zal men te eeniger tijd door een buffel worden nagezet, en door hem gestooten worden.

Is een karbouw wat wild geworden, zoodat hij moeielijk te vangen is, dan werpt iemand die daarvan verstand heeft, zekere medicijn naar het dier; daarna loopt hij in een kring om hem heen, en dan recht op hem af; hij zal het dier dan zonder eenige moeite kunnen pakken.

Naast buffels fokt de Rotenees paarden, *lala* O, *ndala* W. De hengst zou oorspronkelijk een mensch zijn geweest. Men vertelt namelijk, dat er eens een man was, die Malesi Lai heette, en die twee zoons had, Loe Malesi en Fe Malesi. De laatste had wonden aan de bee-

nen, zoodat hij niet kon loopen, en daarom droeg zijn broer hem iederen dag naar den tuin, en 's avonds weer terug naar huis. Maar eens gelukte het hem een varken te dooden. Hij raakte hierdoor echter in groote verlegenheid, omdat het hem niet mogelijk was den buit en zijn broer beide naar huis te brengen. Daarom ging hij er op uit om hulp te zoeken. In zijn begeerte om beide tegelijk te dragen werd hij in een paard veranderd. Dit kwam bij Fe Malesi, wreef zich tegen hem aan, hinnikte, kortom, het deed zoo menschelijk, dat Fe begreep, dat dit hem onbekende dier zijn broer moest wezen. Hij heesch dus het varken op den rug van het paard, daarna zichzelf ook, en zoo werden beide thuis gebracht. Fe bond het paard aan zijn huis vast, en toen hij den volgenden morgen naar het dier ging kijken, vond hij bij den hengst een merrie. Daarom, zegt de Rotenees, beladen we alleen merries met goederen, want deze zijn van den aanvang af dieren geweest; maar hengsten worden alleen door menschen bereden, omdat zij van een man afstammen. Een dichterlijke naam voor paard is: *iko fioe*, „zwaaistaart".

Het eenige geval dat ik te weten ben gekomen, waarbij paardeharen worden aangewend, is het verdrijven van walang sangit uit het gewas, wanneer deze insekten den oogst dreigen te verderven. Men kent twee soorten van deze schadelijke diertjes: de *bolomangi lala* (*lala* = paard), met een lang lichaam, en de *bolomangi kea* (*kea* = zeeschildpad), met een plat en rond lijf. De eerste meent men te kunnen verdrijven door het branden van paardeharen, vermengd met kajoe poetih olie; terwijl de tweede zal weggaan, als men hier en daar op den akker zeeschildpaddenvet brandt.

Alle Roteneezen eten paardenvleesch.

Wanneer een man overlijdt, wordt zijn rijpaard genomen door zijn *to'o*, den broeder van zijn vrouw.

Ofschoon de Rotenees niet bedreven is in de kunst om uit de verschillende haarwervels aan een paard op

te maken welke eigenschappen het dier heeft (tenzij een vreemdeling, bijvoorbeeld een Javaan, hem daarover heeft ingelicht), zoo hecht hij toch waarde aan eenige kenteekenen. Zoo zou hij vroeger altijd ten strijde gaan, gezeten op een paard met een bruinen kop, want dit zijn dappere dieren (hoe het lijf van het rijbeest er verder uitziet, komt er niet op aan). Paarden, van wier staart de punt wit is, zijn niet gewild, want zulk een dier brengt zijn meester ongeluk aan. Paarden met slechts één teelbal zijn ook onheilaanbrengend. Dieren, wier staartharen bij den anus naar binnen groeien, wil men ook niet, omdat zij kwaad over hun meester brengen.

Wanneer een paard hinnikt, als het met zijn meester van huis vertrekt, zal deze op de eene of andere wijze moeilijkheden krijgen. Als het urineert, terwijl zijn baas op hem zit, zal deze niet lang leven. Dit zal ook het geval wezen, wanneer het dier op het touw bijt, waaraan het staat aangebonden. Wanneer een paard niet voort wil, en het begint te steigeren, als het wordt voortgedreven, is dit een teeken dat het iets kwaads ziet; men moet het dan niet dwingen voort te gaan, want dan zou men een ontmoeting krijgen met een boozen geest, of met een krokodil, en dit zou op een ongeluk uitloopen.

Ook honden fokt de Rotenees. In het dagelijksche leven heet dit dier *boesa*, maar in dichterlijke taal wordt hij *asoe* genoemd. Volgens een verhaal zou de hond uit den hemel zijn gekomen. Een van de gezellen van den hemelheer, die hier Boelan wordt genoemd, had een hond. Deze hemeling mishaagde aan zijn meester, omdat hij zich boven hem verheffen wilde. Daarom werden hij en zijn hond aan touwen op de aarde (Rote) neergelaten. De hond ging zoo te keer, dat hij aan het touw heen en weer schommelde, en zoodoende kwam hij te Talae neer, terwijl zijn meester in het Oosten van het eiland terecht kwam. Van dezen hemeling wordt verteld, dat hij allerlei soort van ziekten op aarde

bracht. Later verdween hij in de zee, maar de ziekten en de hond bleven. Daarom zegt men dat de hond een ongeluksdier is, en daarom veracht men hem.

Wanneer een hond tegen iets urineert, is dit een bewijs, dat in dat voorwerp eenig vergif verborgen is, waarmee men zijn medemensch kwaad wil doen. Daarentegen hecht men aan vomeeren, defaeceeren en coïre van honden in huis geen beteekenis. In ieder geval moet men er niet naar kijken als honden zich paren, en nog minder er om lachen, want dan zou men uitslag om den mond krijgen. Schuift een hond op zijn achterdeelen over den vloer voort in de richting van de deur, dan zal er spoedig een doode in die woning zijn; dan moet er gebeden en geofferd worden, maar de hond wordt niet gedood. Beweegt hij zich op de beschreven wijze voort van de deur af naar binnen, dan voorspelt hij, dat eenig geluk die woning binnen zal komen. Als een hond in den nacht huilt, ziet hij geesten.

Als offerdier wordt de hond nooit gebruikt, noch bij huisbouw, noch bij huwelijk, landbouw of begrafenis. Wel wordt hij bij sommige gelegenheden gedood om van den dynamischen invloed die van het dier uitgaat, gebruik te maken. Zoo doodt men gewoonlijk een hond op de plek waar een graf gedolven zal worden. Wanneer een dapper man overleden is, doodt men wel een hond om aan diens ziel het vleesch er van te eten te geven. Ook als men in den ouden tijd ten strijde trok, doodde men vooraf een hond, en daarvan aten alle leden van den troep een stukje om dapper te worden. Wanneer de goudsmeden van het eiland Ndau hun werktuigen „koud" willen maken, opdat deze geen kwaad zullen veroorzaken en goed werk zullen leveren, slachten zij daartoe een hond.

Hondenvleesch wordt gegeten; alleen zij die er een tegenzin in hebben, gebruiken het niet. Gewoonlijk wordt het dier gedood door hem met een rijststamper tegen den kop te slaan; maar soms is het juist om zijn

bloed te doen, en dan wordt hij met een mes geslacht. Dit is bijvoorbeeld het geval, wanneer een eed moet worden afgelegd. Dan wordt het bloed van een hond met arak en wat water in een kom gedaan, en dit alles wordt met de punt van een zwaard of hakmes geroerd. Dit mengsel wordt door dengeen die den eed aflegt, gedronken. Het is echter niet noodig dat de hond hiervoor geslacht wordt. Men kan zich zijn bloed verschaffen door het dier een oor af te snijden. Soms ook mutileert men daartoe het oor van een kat.

Omdat de hond nimmer als offerdier dienst doet, worden zijn ingewanden of lever ook nimmer onderzocht om daaruit iets kwaads of iets goeds voorspellends op te maken.

Bij katten onderscheidt de Rotenees twee soorten: *abeo dina* (Chineesche kat), *abeo lala* (rondzwervende kat). De eerste zijn aan het huis gehecht, en blijven daar altijd; daarom noemt men ze ook wel: *abeo oema lai*; deze dieren worden vriendelijk toegesproken en vaak roept men ze met het woord „nona". Men vertelt van haar, dat zij de afstammelingen zijn van de katten, die oorspronkelijk door de voorvaderen naar Rote zijn meegebracht; wanneer men ze niet goed verpleegde, zouden ze terugloopen naar het land vanwaar ze gekomen zijn.

De rondzwervende katten worden min of meer beschouwd als booze geesten, die de ziel van den mensch komen weghalen. Wanneer men 's nachts een kat buitenshuis of in de wildernis hard hoort miauwen, wordt dit als een teeken aangemerkt, dat spoedig iemand zal sterven. Wanneer een kat van de eerste soort het huis verlaat, zegt men dat de huisheer of de huisvrouw zal overlijden.

Op Rote kent men de gewoonte niet om te zeggen, dat men een kat ten huwelijk komt vragen, wanneer men zulk een dier koopt, een gewoonte, die bijvoorbeeld op Soemba algemeen is. Men zal nooit een huiskat slaan,

want het gevolg daarvan zou zijn, dat men een drogen hoest (tering) zou krijgen. Sterft zulk een dier, dan wordt het niet ingewikkeld en begraven, maar men legt het kreng in een boom, onverschillig in welken. Huiskatten mogen niet worden gedood en gegeten; van wilde katten daarentegen eet men het vleesch wel.

Zooeven noemde ik den eed. Er zijn echter nog andere wijzen, waarop een aangeklaagde zijn onschuld kan bewijzen. Zoo door het *tete manoe*. Daarbij wordt een kip met den kop op een stuk hout gelegd, en dan moet de beschuldigde na de noodige aanroepingen te hebben verricht, het hoen den kop afslaan; gelukt hem dit met één slag, dan heeft hij daarmee bewezen onschuldig te zijn.

Kakaido O, *kaaidok* W, is een wortel, die bij het zoeken naar den schuldige wordt gebruikt. Degeen, die het onderzoek leidt om bijvoorbeeld te ontdekken, wie iets, dat verdwenen is, gestolen heeft, noemt den naam van een persoon. Dan klemt hij pas genoemden wortel tusschen de tanden vast, en trekt er aan. Knapt hij af, dan is de genoemde den dief; breekt hij niet, dan wordt een andere naam genoemd, en de proef met den wortel herhaald.

Een andere wijze om den schuldige te ontdekken is het *makamo isi*, „rijst in den mond houden". Daartoe krijgen alle verdachten in een zaak drie korrels rijst in den mond; ze moeten die eenigen tijd daarin houden. Men gelooft, dat de korrels van den schuldige zoodanig zullen zwellen, dat die persoon den mond niet meer kan openen.

Bij een andere werkwijze wordt een ei gebruikt: over den kop van het ei worden een aantal strepen getrokken, die elkaar bovenop het ei snijden. Aan elke lijn wordt de naam gegeven van een der verdachten. Dan wordt de schaal van den kop afgepeld, en kijkt men bij welke

streep zich het vruchtbeginsel, de kiemkern, bevindt. De persoon wiens naam aan die lijn is gegeven, wordt dan als den schuldige aangewezen.

Nu en dan wordt ook een gloeiend gemaakte ijzeren bijl op de hand van een verdachte gelegd om te zien of hij schuldig is. Dit wordt bewezen geacht als die persoon het voorwerp niet kan houden. Deze methode moet nog van jongen datum zijn; ze heet ingevoerd te zijn door radja Nero Lenggoe van Beloe Baa.

Hier en daar in deze aanteekeningen is de priester, *manasongo* genoemd. Als zoodanig doen alleen mannen dienst. Ieder geslacht heeft zijn *manasongo*. Men kiest voor priester iemand uit, die alle overleveringen der ouden goed kent, en die weet te vertellen, hoe alle dorpen zijn ontstaan. Men geeft hem een stuk land dat hij kan bebouwen. Als een priester zonen heeft, zorgt hij dat een hunner in zijne wijsheid wordt ingewijd, opdat men dezen in de plaats van zijn vader zal kiezen, als de oude overleden is. Bij huisbouw, sterfgeval, geboorte en huwelijk wordt hij niet geroepen. Alleen in tijden van ziekte wordt hij gehaald. Dit wil zeggen: wanneer iemand ziek wordt, haalt men hem niet dadelijk; eerst beproeven allerlei vrienden en kennissen hun middelen op den kranke om hem beter te maken. Pas wanneer een besmettelijke ziekte in aantocht is, of haar intrede in het dorp heeft gedaan, treedt de *manasongo* op. In het eerste geval neemt hij maatregelen om de ziekte tegen te houden. Daartoe draagt iedere bewoner van het dorp een hoen en wat geld bij. Van dit laatste wordt een varken gekocht. Daarmee gaat de priester een eindweegs buiten het dorp, waar hij het dier slacht en diens oor en staart met wat rijst als offer op den weg legt. Verder plaatst hij een stok dwars over het pad, en spreekt de naderende ziekte in dezer voege toe: „Hier hebt ge eten, ga nu weg!" Is men in het dorp teruggekeerd, dan wordt een maaltijd aangericht, waaraan allen deelnemen.

Om de booze geesten, de *nitoe dea* of geesten van buitenshuis, die ziekten brengen, af te schrikken, plaatst men bij den ingang van het woonerf of het dorp wel een omgekeerden aarden kookpot, waarop men met kalk een gelaat heeft geteekend. De geesten zijn bang daarvoor en verwijderen zich.

Heeft de ziekte eenmaal haar intrede in het dorp gedaan, dan is er voorloopig niets aan te doen. Maar wanneer zij heeft uitgewoed, doet de priester haar uitgeleide, opdat ze niet wederkeere. Daartoe maakt hij vijf of zeven mandjes van lontarblad. Deze korfjes, die *poko tana* heeten, zijn zóó klein, dat er juist een ei in zou kunnen. Daarin wordt wat rijst, sirih-pinang en tabak gelegd, en dan brengt de priester ze een eindweegs buiten het dorp, tevens de ziekte met zich meenemende. Is hij ver genoeg gegaan, dan worden de mandjes op den weg gezet, of aan een in den grond geplanten stok opgehangen. Daarop volgt dan weer een gezamenlijke maaltijd in het dorp. Soms ook brengt hij de ziekte in een bakje van lontarblad naar de zee waar hij een en ander op het strand neerzet. Geen haar of draad uit de kleeding van de dorpelingen gaat mede als plaatsvervanger van de bezitters.

Bij sawahwerk of bij eenigen arbeid van belang in het dorp moet de *manasongo* weer zijn diensten bewijzen. Hij moet dan aan de goden eten geven, opdat ze het gewas of het werk niet zullen bederven; hij moet om zegen vragen, opdat het geplante moge gedijen; en wanneer de regen op zich laat wachten, vraagt hij er om. Maar met de regeling van genoemde werkzaamheden heeft hij niet te maken.

De priester kan de menschen geen kwaad doen; dit zijn weer andere personen, die zich met *doti*, geheime vergiften, met weerwolverij en hekserij (*matalani*) bezig houden. De *manasongo* verstaat de kunst niet om de ziel terug te roepen, wanneer deze den nog levenden mensch heeft verlaten. In het algemeen heeft de Rote-

nees weinig begrip van de ziel of de levenskracht als zelfstandig wezen gedacht, die tijdens zijn aardsch bestaan in hem woont.

Er zijn ook menschen die zeggen geesten te zien, die de menschen belagen. Zij verstaan de kunst die geesten weg te jagen. Zulke lieden heeten *manalosi* of *lada*. Dezen worden vaak bij kranken geroepen om hen te behandelen.

In den tijd toen de Roteneezen nog oorlog met elkaar voerden, waren zij ook gewend om de hoofden van de verslagen vijanden mee te nemen. Maar zij hechtten daaraan niet de minste animistische beteekenis. Vandaar dat men voor het bouwen van een groot huis, bij gelegenheid van het overlijden van een radja, geen hoofden ging halen.

Wanneer ten gevolge van de eene of andere twist een oorlog was uitgebroken, werd besloten tegen den vijand op te trekken. Voordat men vertrok werd een hond geslacht, waarvan het vleesch onder de tochtgenooten werd verdeeld, en dat alleen gegeten werd met de bedoeling om even dapper te worden als een hond gewoonlijk is. Gedurende den nacht gingen twee of drie mannen in alle stilte naar het vijandelijk dorp, dat gewoonlijk niet ver van de eigen woonplaats verwijderd lag. Zij haalden daar wat aarde vandaan, en brachten die in de *oema nitoe*, het geestenhuis, dat in elk dorp gevonden werd, en waarover boven reeds gesproken is. Dit aanbrengen van aarde uit het vijandelijk dorp heette: „de ziel van het dorp halen", want met die aarde meende men macht over den vijand gekregen te hebben.

Wanneer tegen het aanbreken van den dag de troep optrok, stoorde men zich niet aan de kreten van vogels. Het vogelgeschreeuw speelt een zeer geringe rol bij de Roteneezen. Den uil geeft men wel den naam van „spook", en een anderen vogel betitelt men met *pontianak*, of kraamvrouwenspook, maar de kreten dezer dieren zeggen niets anders, dan dat zulk een kwade geest in

aantocht is. Ook zegt hen de *doa*, een vogel die alleen in den regentijd zijn geroep laat hooren, dat er oorlog zal komen, wanneer men zijn kreten in den drogen moeson verneemt; overigens hecht men niet de minste beteekenis aan vogelgeluiden. Zelfs een ontmoeting met een slang of varken zal niemand van zijn voornemen doen afzien. Alleen wanneer een der tochtgenooten zijn voet stoot, of zich genoodzaakt voelt gedurende den marsch te urineeren, keert men maar liever voorloopig naar huis terug.

Terwijl de mannen op weg zijn, moet in de *oema nitoe* een vrouw voortdurend de wacht houden bij een pot, die steeds vol water moet zijn, opdat ook de harten der strijders „vol", d.i. onversaagd zullen wezen. Zij mag geen oogenblik slapen gedurende de afwezigheid der bende. De plek waar die vrouw zit, heet *kapalooek*, „karbouwenhuid", maar dit mag evengoed een plank of een matje zijn. Daarom is de titel van deze vrouw *manamangatoek kapalooek*, „die op de karbouwenhuid zit". Wanneer zij zich een oogenblik moet verwijderen, moet een ander zoolang hare plaats komen innemen.

Maar ook de echtgenoote van iederen strijder moet zich gedurende de afwezigheid van haar man zeer in acht nemen: zij mag niet werken; alleen mag zij haar voedsel koken en eten; een pot vol water moet steeds in huis aanwezig zijn; het vuur mag ze niet uit laten gaan; ze mag ook niet slapen, geen mat oprollen, en vooral niets uit huis aan anderen afgeven.

Zoolang het oorlog is, en de man zijn oorlogsuitrusting niet heeft afgelegd, mag hij alleen op het voorportaal van zijn woning komen, maar niet naar binnen gaan. Zijn vrouw mag hem de sirih-pinang niet aanbieden, maar zij zet deze eenvoudig op het voorportaal neer, waar de man zichzelf kan bedienen. Al deze voorschriften sluiten reeds op zichzelf alle mogelijkheid voor huwelijksgemeenschap tusschen de echtelieden uit. Het komt wel

voor, dat de moeder al deze voorzorgsmaatregelen in acht neemt in de plaats van de echtgenoote.

Hij die een vijand gedood had, mocht hem het hoofd niet afslaan, maar hij moest dit werk overlaten aan een *manafetoe na'oe*, [31]) een soort van voorvechters, menschen, die zulk werk al meer bij de hand hadden gehad. In ieder dorp waren twee of drie van hen aanwezig. Alleen wanneer geen van deze personen in de buurt was, mocht een ander het hoofd van den romp scheiden. Hij, die een vijand had gedood, kreeg den naam van *palane* „held"; hij was vrijgesteld van alle diensten voor den radja en het dorp. Deze *palane* droegen geen uiterlijke kenteekenen van hun dapperheid.

Wanneer het bericht was gekomen, dat de terugkeerende dapperen in aantocht waren, gingen de vrouwen hun buiten de kampong tegemoet. Het hoofd, dat aan het haar gedragen werd, werd onder veel gejoel en gejuich en het aanheffen van den krijgskreet (*eki* of *lasanggati*) met water begoten. Het werd verder in een voor dat doel opgeslagen hutje gebracht, en daar opgehangen. De voorvechters namen er de punt van de tong en een deel van de hersens van, om die in gedroogden staat of vermengd met iets anders te eten. Het hoofd liet men hangen tot alle vleeschdeelen vergaan waren, en het skelet alleen was overgebleven; dit bracht men dan naar een spelonk, waarin het werd weggeworpen.

De strijders hadden geen formaliteiten te ondergaan, wanneer zij in hun dorp waren teruggekeerd. Zij gingen dadelijk in hun huis, en legden er hun oorlogskleeding af, waarna zij dadelijk hun gewone leven konden voortzetten.

Wanneer een der uitgetrokken mannen gesneuveld was, nam men zijn lijk mee naar huis; het werd daar buiten de kampong in gestrekte houding begraven, maar zonder kist; geenerlei formaliteit werd bij dit begraven in acht genomen, en geen dier werd er bij geslacht. Meermalen werd het graf van zoo iemand niet met steenen opge-

bouwd. Op deze wijze handelt men ook met de lijken van personen, die door een ongeluk om het leven zijn gekomen. Wichelen om te zien of men spoedig voor den gesneuvelde wraak zou kunnen nemen, werd niet gedaan.

Wanneer bij de eene partij twee of drie dooden waren gevallen, werd men bang. Men zond dan eenige lieden van daar naar een anderen radja, die eenzijdig was gebleven, met het verzoek vrede te maken. Was een kampong ingenomen en verbrand, dan sloot dit feit in zich, dat de tegenpartij overwonnen was, en de oorlog was daarmee geëindigd. De partij die de nederlaag had geleden, had geen oorlogsschatting of boete te betalen, daar de overwinnaars gewoonlijk zichzelven reeds schadeloos hadden gesteld door plundering.

Van een steencultus merkt men op Rote weinig. Offersteenen, zooals op Timor en Soemba gebruikelijk zijn, vindt men er niet. Alleen op het jaarlijksche plantfeest (*hoes*) moet een steen zijn, die telkenjare weer voor hetzelfde doel gebruikt wordt, zooals wij boven hebben gezien bij de gebruiken in verband met den landbouw.

Wel zijn er op Rote verschillende steenen, waaraan eenig verhaal verbonden is. Zoo vindt men op eenige plaatsen (te Beloe Baa, Lelenoe, Oë paoe, Ringgoe, Landoe, Lole, Keka) steenen, waarin men een vaartuig ziet, waarom ze *batoe kofa* (*kofa*, soms als *kopa* uitgesproken, is prauw) heeten. Deze steenen worden in verband gebracht met het op Rote bestaande zondvloedverhaal. In dat vaartuig redde zich bij den watervloed Ledo's zoon: Loe Ledo (*loe* = ster, *ledo* = zon) met vrouw en kinderen. De prauw strandde, en veranderde toen met alle opvarenden in steen. De steen te Lole heet Mabatoen; het is het schip geweest van een man die Maboela heette; de prauw strandde, en veranderde met den schipper in steen.

Te Beloe Baa is een steen, waarvan men vertelt, dat deze een vrouw is geweest, Lopolei genaamd. Deze vrouw kwam met haar man een bezoek aan dit dorp brengen, maar zij bedreef overspel. Toen sloeg haar man haar, en

gelastte haar op die plek te blijven, waarop zij in steen veranderde. Als men voorbij die plek gaat, is men bevreesd, en aan ieder kind wordt ingeprent daar in de buurt niet te praten of te spuwen, omdat het anders ziek zal worden.

Het merkwaardigste ten opzichte van steenen is Termanoe. Bij dat dorp vindt men twee steenen in zee, waarvan verteld wordt, dat het man en vrouw zijn. De man Soe'a lai en de vrouw Batoe hoen. Volgens de overlevering zijn die twee steenen van Amarassi op Timor gekomen. Op hunne reis langs de kusten van Timor hielden ze bij iedere plaats stil, en daar waar men hun eer bewees, bleven ze een poos liggen. Zoo waren ze ook een poos te Beĺoe Baa. Toen gingen ze tusschen Rote en Landoe door, en het land werd daardoor in tweeën gescheiden, want vroeger waren deze twee eilanden een, maar de steenen hebben ze gescheiden. Ze reisden verder naar Termanoe, en daar gevoelden ze zich zoo op hun gemak, dat ze daar bleven.

Aan den voet van deze steenen groeit een dadap-boom (Rot. *delas*). Wanneer in den ouden tijd Termanoe in oorlog was, ging de priester (*manasongo*) naar dien boom, en vroeg hem om regen en storm, en deze twee vernietigden dan het dorp en de prauwen van den vijand. Wanneer een tak van den boom afbrak, wist men dat er zwaar weer zou komen.

Bij Termanoe is nog een steen, die den vorm heeft van een krokodil en daarom Batoe foë wordt genoemd. Deze steen, vertelt men, was vroeger een vrouw, Kene of Kowama genaamd. Deze was een afstammelinge van krokodillen, en zij zou de kunst van het ikatten bij het weven op Rote hebben gebracht. Toen zij uit de zee opkwam, was zij uitgedoscht met allerlei bloemen, en ze kwam op het land om een man te zoeken. Alle dorpen op Rote bezocht ze, maar nergens was het haar naar den zin, totdat ze te Termanoe kwam. Hier vond zij een man die haar beviel. Ze trouwde hem dan ook, en bleef

in dit dorp wonen. De andere vrouwen keken haar de mooie schilderingen op haar lichaam af, en brachten die op het doek over. Zoo werd Termanoe een drukke plaats, want velen kwamen de ikat-kunst bij Kene leeren. En toen men alles goed van haar had geleerd, doodde men haar.

Aangaande de komst van het ijzer op Rote bestaat geen verhaal. Alleen vertelt men hoe alle ijzer over het land verdeeld werd. Daarbij kreeg Rote een bijl en een hakmes, zoodat de lieden hier landbouwers zijn geworden. Die van het eiland Ndau kregen een hamer en een aanbeeld, en daarom zijn zij goudsmeden geworden. De Roteneezen zeggen, dat de lieden van Ndau van Savoe afkomstig zijn.

Ten slotte nog iets over slangen. Van een slangenvereering merkt men niets op Rote. Het eenige verband tusschen slangen en geesten wordt gevonden bij de *kai sao bali* of *menge nggoak* (*nggoak*, „dom, stom, dwaas"). Dit is een kleine zwarte slang, die zich dikwijls in de huizen ophoudt, en daarom wordt hij beschouwd als een afgezant van de *nitoe* of zielen van afgestorvenen. Men doet deze diertjes nooit eenig leed. Wanneer ze iemand bijten, is dit een bewijs, dat die persoon iets verkeerds heeft gedaan. Hij moet zijn zonde dan bekennen, waarop iemand komt, die hem „koud" maakt, het zondige van hem afneemt. Men beweert, dat soms iemand aan de beet van zulk een slang sterft, en dan wordt dit aangemerkt als een bewijs, dat het kwaad dat hij gedaan heeft, te groot was om van hem te kunnen worden afgenomen.

Men gelooft dat slangen en sprinkhanen niet sterven (als men ze tenminste niet doodt) omdat ze vervellen. Dit wordt *losi lama* (*lama* = sprinkhaan), of *oloe menge* (*menge* = slang) genoemd.

Als een slang op een erf of in huis komt, zal daar iemand sterven. Als men voor een zieke geneeskrachtige

kruiden zoekt, en een slang gaat van Noord naar Zuid, of van Oost naar West, dan moet de zieke voor wien men er op uit is gegaan, sterven. Beweegt de slang zich in tegengestelde richting voort, dan zal de kranke herstellen. Gaat men op reis om handel te drijven of op andere wijze eenig voordeel te zoeken, en kruist een slang den weg, dan zal men geen geluk hebben bij zijn onderneming.

De python, *lolo mene* of *menge madoelak*, „gebloemde slang", wordt niet met onderscheiding behandeld. Als men er den durf voor heeft, mag men haar dooden. Haar vleesch wordt niet gegeten, omdat men er een afkeer van heeft. Als men toevallig een nieuwe slimoet aan heeft, en op den weg een paar copuleerende slangen aantreft moet men dadelijk dit kleedingstuk over die dieren uitspreiden. Als men dan over een poos op die plek weerkomt, zal men er een bezoarsteen onder vinden, die den bezitter veel geluk aanbrengt.

AANTEEKENINGEN.

Met de hulp van Dr. N. Adriani kan ik de volgende taalkundige aanteekeningen aan het vorenstaande opstel toevoegen; een en ander is ontleend aan het Roteneesch Woordenboek van Dr. Jonker.

[1]) Jonker noemt 9 dialekten en acht het Roteneesch het naast verwant aan het Timoreesch. Het was ook hem bekend dat de Roteneezen beweren van Seran afkomstig te zijn, maar Seran is een zeer veeltalig eiland (men beweert, dat er 35 talen worden gesproken); Seransche talen die dicht bij het Roteneesch zouden staan, zijn niet bekend. De Roteneesche groep in haar geheel is het naast met de Sawoe'sch-Soemba'sch-Bimaneesche groep verwant.

[2]) *Sela soele*, bij Jonker zijn deze woorden niet te vinden.

[3]) *Bobongi*, van den stam *bongi*, baren. *Leo*, ook „wonen, bewonen".

[4]) *Ba'i* staat voor *baki*, en is verwant met Mal. *laki*, Jav. *kaki*, Bare'e *ngkai*, enz.

[5]) *Manafeu*. Jonker geeft op, dat *feu* wrschl. identisch is met *beuk*, nieuw.

[6]) *Kela*, identisch met Bare'e *era*.

[7]) *Sau*. Jonker geeft op *sao*, „echtgenoot".

[8]) *Pala:* Jonker geeft op „mede-vrouw", en stief- (in de bekende verbindingen).

[9]) *Sau toeti kalike;* de twee laatste woorden beteekenen: „de buikbanden aaneenlasschen", d. i. over en weer trouwen van twee families.

[10]) *Lamatoea;* hier is *la* een beleefdheidsvoorvoegsel en *matoea* is van den stam, *toea*, id. met Mal. *toea*, *matoea*, „groot, aanzienlijk". *Lamatoea* is „heer".

[11]) *Kasoesoengoe* (stam *soengoe*, „slapen") = doen slapen (met elkaar).

[12]) *Songo loak*, van *songo*, „offeren", en *loak*, „kamer, vertrek, dus: „offeren aan het (slaap-) vertrek".

[13]) *Manasongo*, „offeraar".

[14]) *Kada* is het gewone woord voor „snijden, doorsnijden".

[15]) *Kabi* is het gewone woord voor „klemmen, knijpen".

[16]) *Napotik* beteekent eigenlijk „hulsel, ompaksel", en duidt

oorspr. de doeken aan, waarin de overledene werd gewikkeld.

[17]) *Mete*, „zien naar, in 't oog houden".

[18]) *Finak*, „splijten, scheiden, losmaken".

[19]) *Nggala-nggitik* is een plant; er is ook een soort rijst die *hade nggala-nggitik* heet. De Clercq geeft onder No. 2353 Uncuna pruriens, Mol. Mal. *kouara-gatal*, op, „klimplant met peulen, welker haartjes jeuk veroorzaken". Op Sumatra wordt deze plant opgehangen in de tuinen, om het gewas tegen dieren te beschermen. In het Bataksch heet deze plant *kalakatai*, in het Roteneesch dialekt van Ranggou heet zij *kalakiti*. Het zal dus ook wel oorspronkelijk de bedoeling der Roteneezen zijn geweest om het kind onder bescherming dezer jeukplant te stellen.

[20]) Jonker geeft op *niti moela*, „allerlei duivels, geesten". Hij houdt dit *moela* afzonderlijk, en geeft ook nog een *moela-moela*, „overal rondzoeken". Een Maleisch *moela* geeft hij niet op, wel den vorm *moelai*.

[21]) *Lakamola*. Jonker heeft het volgende: Lakimola, een berg, die bij den zondvloed niet door het water bedekt werd, en waaraan geofferd wordt om een goeden oogst te verkrijgen. *Lakimola ana-n sio*, de negen gewassen, die de mensch van de Lakimola heeft verkregen om ze te verbouwen. (*mola*, vgl. Bare'e *moeja*, elders *moela*, „planten".)

[22]) *Poeni*, „nok van het huis dekken".

[23]) *Lini-do; lini*, „koud", *do*, „blad".

[24]) *Mane toea*, „groote vorst; *lioen*, „zee". Jonker noemt ook: *Mane toea lain* „de groote heer daarboven".

[25]) *Pasak dale; pasak* is de Roteneesche vorm van 't Mal. *pasar; dale is* òf „binnen", òf „zich vermaken".

[26]) *Oema hanas* of *oema loelik*; Jonker geeft *oema hanas*, Mal. enz. *panas;* ook *loelik*, „pemali", beteekent oorspronkelijk „heet", evenals trouwens *pali*, de stam van *pemali*, *kapali*, enz.

[27]) *Hoes*. Van dit feest zegt Jonker, dat het gevierd wordt van ongeveer eerste kwartier tot volle maan. Ook geeft hij op „de met steenen afgeperkte ruimte, waar de *hoes* gevierd wordt", en „een puntige paal, waarop jonge kokosnoten gestoken worden, welke na het *hoes*-feest afgehouwen worden".

[28]) De *kainoenak* is de Cordia Mijxa, de Clercq 879, Minah. t. *kanonang*, Jav. *kendal*, Bare'e *tamampapoe*, Mol. Mal. *teo-teo*.

[29]) *Boeta* wordt door Jonker niet opgegeven. Indien het identisch is met Jav. *boeta*, dan moet het overgenomen zijn, want het Jav. woord stamt uit het Sanskrit.

[30]) *Fetoe* en *natasa* noemt Jonker als synoniemen, „voor het laatst schoonmaken". *Tasa* bet. „gaar maken".

[31]) *Manafetoe na'oe*, „die tegen het gras stoot".

Houtleveranties onder de O. I. Compagnie

door

E. H. B. Brascamp.

V. Ryckloff Van Goens als ambassadeur naar den Soesoehoenan van Mataram om vrijen uitvoer van houtwerken te bekomen in het jaar 1652. [1])

(Uit het Koloniaal Archief No. XXXIV). [2])

Bij de Resoluties van Woensdag 3 Juli en Vrijdag 9 Augustus 1652 [3]) hadden Gouverneur-Generaal en Raden van Indie besloten Hendrick van Gendt als ambassadeur naar den Soesoehoenan Mataram te zenden, en was de schenckagie tot een waarde van *f* 6980 vastgesteld, terwijl dit alles reeds bij missive van den 15 Augustus d. a. v. [4]) aan den Resident Volsch te Japara bekend gemaakt was.

Bij de Resolutie van Zaterdag 24 Augustus 1652 leest men echter: [5])

„Dewyle den Captn. deser stede burgerye Hendrick van Gent „by desen Raade (op desselfs vrywillige aenneminge) g'ordon„neert als onsen Expressen Gesant aen den Sousouhounangh „Mataram op te reysen, aen ons verthoont heeft, hoe niet wel „conde resolveren geroerde Legaetschap te ondernemen, dewyle „in de stadt seeckere tydinge van des Sousouhounangs macht

---

[1]) Het vorige nummer dezer serie werd opgenomen in dit tijdschrift deel LX Afl. 2 blz. 144 vv.

[2]) Als voren.

[3]) Zie mijn: Over houtleveranties te Japara onder den Resident B. Volsch in het jaar 1652 in dit Tijdschrift, deel LX blz. 146 en 149.

[4]) Zie de Bijlage VI van voornoemd artikel, t.a.p. blz. 158.

[5]) Koloniaal Archief 574. Bataviasche Resoluties 1651|52.

„reede tot een getal van omtrent 10 à 12 duysent coppen, rede „tot over de Riviere Carawangh waren geseth ende gecomen, oock „den uytvoer tegens syn belofte van rys ende Eetwaren naer „herwaerts was verbiedende, als anders meer, sulcx ons was „bedenckende, Ende in onsen Raade overwogen, hoe volgens de „belofte aen de Majts. Gesanten, t'harer aenwesen gedaen, van „dat onse gesanten aen deselve in corten souden senden, daerop „gevolcht, dat den ondercoopman ende Tolck Thys Pietersz. reede „met een oorlogspraeuw afgeveerdicht hebben om beneden der- „selver Gouverneurs als de Majt. te verwittigen, dat den Gesant „in weynige dagen hem staet te volgen ende op weege was, als „insonderheyt by dese gelegentheyt van de schaersheyt van ryst „des E. Comps. dienst op 't hoogste daeraen gelegen sy, de „besendinge voortganck neme, Soo hebben in onsen Raade naer „voorgaende overslach goetgevonden ende geresolveert den eersten „oppercoopman deses Casteels Sr. Ryckloff van Goens als reets „daer in gesegde qualite driemaal geweest, ende de Majt. aenge- „naem, tot onsen Expressen afgesandt aen den Sousouhounangh „Mataram te nomineren ende eligeren, die daer op gehoort, diende „altyt bereyt bleeff sich te laten gebruycken, daer haer Edns. „ten dienste der E. Comp. hem gelieffden te gebruycken, mits „alvoorens transport syner administratie mochte doen aen syn „confrater Sr. Hendrick van Zeelst, dat hem toegestaen blyft, „mits sich bevlytigende 't selve soo spoedich geschiede, als „eenichsints doenelyck sal syn. Wyders versochte gemelten Van „Goens, dat in plaetse van de reede voor dato geordineerde „persoonen boven Sr. Van Gent naer den Mataram, mochten „verblyven, ende hem eenlick Mr. Petrus Andreas, die 't selve „aen hem gepresenteert hadde, met hem mochte mede gaen, „besyden 's Comps. Resident Bernart Volsch op Japara ende „eenige lyfschouten, waermede by dees tyt gevolch genoech „soude syn".

Het blijkt dus, dat, zooals de Hooge Regeering bij haar missive van ultimo Januari 1653 [6]) naar Patria schreef, dat „dewyl met desselfs uytrustinghe en het formeren van de schenckagie besich syn, soo worden de voorsz. geruchten" van oorlog tusschen den Soesoehoenan en Bantam „vernieuwt, en met veele omstandicheden verhaelt, hoe de gemelte Coningh immer groote toerusting

[6]) De Jonge, De Opkomst enz. Zesde (Derde) deel, Bijlage IX, blz. 30.

van oorlogh was doende, ende het op Bantam gemunt had, en dat hij beducht synde, dat wy die van Bantam wel souden mogen assisteren, daerom gesanten van Batavia begeert hadde, om dezelve in arrest te houden ende ons daer mede te verhinderen syne vyanden assistentie ofte hulp te doen, welcke quade geruchten niet alleen onder de goede ingesetenen eene groote alteratie hebben veroorsaeckt, soodat elcqeen trachtte eenigen rys in voorraed te hebben, hetwelcq dan dapper op ons magasyn aenquam; maer oock in den voorsz. Capiteyn van Gent soodanige cleynmoedicheyt heeft veroorsaeckt, dat hy eyndelyck in Rade van India gecompareert is, ende eerbiedich versocht heeft van de aengenomen legatie te mogen werden geexcuseerd om syn vrou en jonge kinderen in geen ongelegentheyt te brengen", dat aan den heer Van Gent de moed in de schoenen zonk en hij geen lust toonde om den Soesoehoenan tot gijzelaar te dienen, waarop dan Van Goens, die reeds drie malen te voren (o.a. in 1651 met Dirk Schouten) als gezant naar den Mataram was geweest, aangewezen werd hem te vervangen, om weer den vrijen uitvoer van rijst en houtwerken te kunnen bekomen.

In de aan van Goens meegegeven memorie, gedagteekend 17 September 1652 [7]) wordt op deze openstelling der Mataramse havens uitdrukkelijk nog eens de aandacht gevestigd.

Voor bizonderheden betreffende Van Goens' zending hebben mij ten dienste gestaan, behalve wat daarover te vinden is in bovengenoemd schrijven van ulto. Januari 1653 van den G.G. Carel Reyniersz. en de Raden van Indië naar Patria [8]), zijn rapport, gedagteekend 17 November 1652 en verder de brieven door de Hooge Regeering aan hem geschreven tijdens zijn verblijf te Japara,

---

[7]) In extract weergegeven in Bijlage I; de missive van de Hooge Regeering aan den Soesoehoenan door Van Goens meegenomen bevat niets bizonders.

[8]) De Jonge. De Opkomst enz. deel VI (III), blz. 31 vv.

en gedagteekend 27 September, 16 October en 9 November 1652. De brieven door Van Goens zelve naar Batavia geschreven werden niet aangetroffen in het Koloniaal Archief alhier.

Uit de missive van 27 September [9]) blijkt alleen, dat den 22en te voren het gezantschap behouden te Japara was aangekomen.

Uit den tweeden van 16 October [10]) blijkt, dat den 7en te voren Van Goens op het punt stond naar den Mataram op te reizen door den „Tommagon Natairnawa, wien tot noch boven andere Javanen tot onse natie geinclineert bevonden hebbende, wt last des Mayts. geordonneert" begeleid. De fluitschepen De Wolff en Overschie worden naar Japara gezonden om gezamenlijk met de nieuw-gemaakte jachten met „hun last van houtwercken als rys in corten de retour te comen" [11]). Hunne Hoog Edelheden bevelen Van Goens aan om den Soesoehoenan „te diverteren" van zijn meening dat net (zooals de Tommagon Pati aan Van Goens medegedeeld had) „een bequaem middel was" om „alle verwijderinge ende onlusten tusschen d'E. Comp. ende Syn Mayt. wech te nemen", „om de Hollanders alleene op hare verschyninge den rys uyt syne zeehavenen te laten volgen, mits altyt daertoe een van de onse boven quame ende selfs licentie

9) Zie Bijlage II.

10) Zie Bijlage III.

11) De Resolutie van Dinsdag den 15en October 1652 (Koloniaal Archief 574) zegt daarover:

„Ten jongsten gesien by 't schryven van d' E. Ryckloff van Goens van Japara, daer by eenige scheepsbodems is vorderende tot halen van ryst ende Houtwercken, die aldaer overvloedich te becomen sy ende buyten twyffel 't concent totten uytvoer voor soo veel sullen comen te begeeren, daertoe van den Sousouhounangh zal gegeven werden, als reede daer van verseeckeringe door des Landts Grooten becomen hadde, soo hebben goetgevonden derwaerts de fluytschepen de Wolff, als hebbende een lastpoort tot houtwercken, op morgen ende Overschie tot ryst te halen, binnen twee à drie dagen derwaerts te laten vertrecken".

van de quantite, die mochte comen te eysschen, versochte", want dat zou een soort servituut zijn en de Compagnie geheel van de grillen van den Soesoehoenan afhankelijk maken.

Bij zijn rapport [12]) vertelt Van Goens, dat hij den eersten dag van zijne ontvangst ten hove geen kans had gezien om den Soesoehoenan af te brengen van diens voorstel aan hem „om aen niemant als aen d'Hollanders Rys te vercoopen ende van deselve aen niemant als aen d'E. Comp. ende dat UEde. telckenmael Imant behoorde te senden om te versoecken, hoe veel rys wy begeerden, voorgevende, dat (dit met een compliment versoetende), hy onder den Gouverneur-Generaal alleen handelende, niemant hun soude cunnen bedriegen" en de rijst zoodoende niet in handen van zijne vijanden, de Bantammers of Balineezen, zoude kunnen geraken. Van Goens deed daarom het verzoek nog een tweede maal door den vorst te mogen worden ontvangen, „ende dat wy dan soude voorstellen, 't geen ons van onsen Heer belast was". Dit werd toegestaan, hoewel de Soesoehoenan liever gezien had, dat „wy dit syn voorstel met Inge Noon (dat is: U woorden accepteeren wy op onse hoofden) geadvoyeert hadden".

Zooals De Jonge zegt: [13])

„Met groote behendigheid wist de „lange kapitein", zooals „Van Goens steeds in des Soesoehoenan's hof genoemd werd, den „Javaanschen vorst in een goeden luim te brengen. Met al zijn „despotisme en ondanks den schrik, dien hij aan zijne onderdanen „wist in te boezemen, bleek het dat de magtige Souverein, toch „in vele opzigten niet veel wijzer en beter was, dan een groot, „aan grillen en kuren onderhevig kind; want de looze Van Goens „wist hem al zeer spoedig in beter luim en daar heen te brengen, „waar hij hem hebben wilde. In den aanvang wist Van Goens te „zwijgen en te vleijen, wanneer hij meende, dat dit beter paste; „dan liet hij eene groote speeldoos of klein orgeltje al spelende „voor den Soesoehoenan brengen, eindelijk liet hij allerlei potsen „en goocheltoeren door een tweetal soldaten, die welligt vroeger

[12]) Zie Bijlage IV.

[13]) De Jonge. De Opkomst enz. deel VI (III), blz. xlvii vv.

„de boerenkermissen in Nederland hadden afgereisd, verrigten. „Hiermede wist Van Goens het zoover te brengen, dat de Soe- „soehoenan hartelijk aan het lagchen geraakte en langzamerhand „drong Van Goens zich zóó in de gunst van den vorst, dat deze, „wat nog nimmer was geschied, van zijn zetel opstond om nader „bij den geliefden „langen kapitein" te kunnen nederzitten, wien „zelfs dezelfde eerbewijzen als aan den Pangéran troonopvolger „werden toegekend".

Toen den Soesoehoenan „wel gedondocioneert [14]) van nateur vindende", en „soo wel geprepareert" liet de listige Van Goens Angapraya verzoeken, of de vorst nu „gelieffde te hooren naer 't bevel, dat UEde ons opgeleyt hadde, Angapraya met eenen erinnerende syne beloofteu aen my soo speciael gedaen van alles sonder simulatie te vertaelen als ick 't hem voorseyden, hem met eenen voorhoudende de vyff poincten UEde. op 29e October geadviseert".

Deze punten waren eerstens, dat aan de inwoners van Batavia de vrije vischvangst, en het kappen van timmer- en brandhout op de rivier van Krawang zou toegestaan worden, en dat de westzijde van de rivier door de Compagnie mocht worden beplant, en tweedens, dat het hout, reeds door de Bataviasche ingezetenen verzameld en door de Matarammers in beslag genomen, weer vrij gegeven zou worden.

Daarop antwoordde de Soesoehoenan, „dat Crawangh zyn lant was ende niettemin althoos wel geweeten te hebben, dat de Hollanders soo verre uytgebreyt waeren, doch men had hem geseyt, dat men van Batavia Crawangh conde sien, dienvolgens 't lant niet seer groot conde weesen, dat bewesten dese Revier naer Batavia lach; dat voortaen toestont de westzyde ons ende de Oostzyde syne zoude blyven met expresse conditie dat wy met hem de Banthammers daer niet soude gedogen, maer helpen verdryven, dewyl de Revier ons gesaementlyck toequam ende hy met Bantam in geen vreeden was,

14) Vermoedelijk bedoeld „geconditioneert"?

dat die hem in deese Revier groote moorden toebrachten tot groote hoon synes persoons, dat se oock onder de Hollanders schuylende noyt te attraperen waeren, ende soo wy dese conditie aennamen, dat hy ons voorstel in volle deelen insgelycx inwillichde".

Nadat Van Goens toegestemd had in het beletten van vijandelijkheden der Bantammers tegen de Matarammers in (maar niet vóór) de rivier, en wanneer „met onse vaertuygen daer present waeren", verklaarde de Soesoehoenan dit punt voor aangenomen. De Compagnie verkreeg aldus het recht van onbelemmerden houtkap en afvoer langs de rivier van Krawang en de bevoegdheid om den westoever te beplanten, en dat deze zijde voortaan 's Comps. land zoude zijn. Voorts werd het aangehaalde hout, waarvan de Soesoehoenan verklaarde niets te weten, weer vrij gegeven. [15])

Over het derde punt van den vrijen onbelemmerden handel van alle Batavia's inwoners in de havens van den Mataram „hadde veel pitchiaringen over en weeder" plaats. Na lang aandringen, en nadat Van Goens zonder behulp van den tolk de Majesteit zelf in het Maleisch toegesproken had, werd erin toegestemd, en tevens dat de schepen van de Compagnie zelve ook met hout en rijst gevuld teruggezonden zouden mogen worden, mits betalende de door den Soesoehoenan ingestelde of nog intestellen tollen.

De twee overblijvende punten, n.l. dat de Compagnie op Japara ten allen tijde rijst en houtwerken zou mogen inkoopen om naar eigen believen uittevoeren en indien ze daarin verhinderd werd, dat de Resident aldaar dan

---

[15]) Dr. F. De Haan (Priangan deel III, § 38 vv.) is van meening, dat bij de door Van Goens met den Soesoehoenan gesloten overeenkomst geen sprake kan zijn van een afstand van zijne rechten op het grondgebied ten westen van de Tji Taroem, maar alleen van een verleening van vrije vaart op deze rivier. Hierachter wordt de bedoelde passage uit Priangan in zijn geheel weergegeven.

terstond naar het Hof zoude moge reizen om den Soesoehoenan bericht te doen van de ongehoorzaamheid van zijne dienaren, en dat voorts alles zou plaats hebben onverminderd het contract van 1646, werden „seer lieberael toegestaan".

Na het sluiten dezer overeenkomst keerde Van Goens den 23en October (na een verblijf van 12 dagen) weer naar Japara terug, nadat de Soesoehoenan „ons op 't afscheyden met sulcken assurantie 't voorverhaelde verseeckerde, dat geen van de onse in 't minste aen syn woort dorst twyffelen, gelyck aen 't succes ten deele Godt loff gebleecken heeft". Op Samarang gekomen bleek echter, dat de Javanen beweerden de rijst alleen voor 50 Realen de last te mogen verkoopen en dus nog niets ingeladen was in de schepen. Hij voer toen naar Demak om de hem ten geschenke gegeven tweehonderd last ten eerste in ontvangst te nemen en verkreeg daar nog meerder tegen 14 Realen de last, waarmede toen de schepen De Griffioen en De Wolff beladen werden, terwijl Van Goens zijn reis vervolgde naar „Carranganangh", waar na eenig dralens de reeds te water gelaten twee jachten (die eindelijk, naar het schijnt, voltooid waren geworden) met hout volladen, evenals de te Joana met rijst volladen fluit Uytgeest, daarmede geballast werd. Van Joana uit werd nog de Tommagon Pati te Patî „een schoone groote stadt, van buyten met een seer oude dicke muur beslooten" bezocht; daarna weer via Rembang, Japara naar Demak gereisd en den 13en November kwam Van Goens voor de vierde maal te Japara aan.

Den onderkoopman en resident Barend Volsch liet hij eene Instructie na, terwijl de onderkoopman Barent Hunius gelast werd met nog andere overbodige Compagnies dienaren naar Batavia te vertrekken, en de boekhouder van het schip De Dromedaris te Japara gelaten werd. Te Samarang en Rembang bleef nog een scheepslading houtwerken over, die Volsch gelast werd dadelijk

in vaartuigen te laden, omdat ze anders nog tot den volgenden oostmoeson zouden moeten blijven liggen. Den 17en November vertrok Van Goens weer van Japara per Drommedaris naar Batavia, waar hij den 24 November 1652 [16]) aankwam.

In de Resoluties leest men over den uitslag der zending en de belangrijke voordeelen die Van Goens van den Soesoehoenan had weten te bedingen niets, dan hetgeen in de zitting van Dinsdag den 13 December 1652 [17]) staat. Ook in de missive van 9 November 1652 [18]) aan Van Goens geschreven als antwoord op den zijnen van den 29en October te voren, en toen hij dus reeds uit den Mataram teruggekeerd was, zeggen Hunne Hoog Edelheden slechts, dat ze „daerinne met genougen gesien, hoe UE syn commissie naer wensch verricht hadden".

Dat noch in de resolutie, noch in deze missive iets voorkomt over het belangrijke feit, dat de Soesoehoenan het recht van de Compagnie op de landstreken ten westen van de rivier van Krawang erkend had, verwondert wel eenigszins. Toch meen ik, dat zulks uit het rapport van Van Goens ten duidelijksten kan gelezen worden, hoewel Dr. De Haan deze meening niet toegedaan is. Deze schrijft toch op de vooraangehaalde plaats: [19])

„GRENSREGELING MET MATARAM 1652. In de Afgaande „Patriasche missive van 31 Januari 1653 (De Jonge VI, 31) zegt „de Regeering: „Aengaende de rivier van Crawan, die altijd „gehouden is voor de limietscheidinge tusschen het land Jacatra „ende dat van de Mattaram, (*is overeengecomen*) dat ons vrij „sal staen 't allen tijde in deselve te komen visschen, bamboesen, „timmer- en brandhout te halen en uyt te voeren sonder eenig „gerechticheyt te betalen, na ons gelieven, en dat wij het land „aen de westzyde van deselve gelegen, sullen gebruycken als ons „eygen land, sonder tegenseggen van de syne, aen de andere „cant morerende". Mij dunkt, dat hier de vrije vischvangst en „houtkap (een voorbeeld van houtkap aldaar geeft Dagregister

[16]) De Jonge. De Opkomst. deel VI (III), blz. 34.
[17]) Zie Bijlage V.
[18]) Zie Bijlage VI.
[19]) Zie noot 15 blz. 350 hier voor.

„1637, p. 170; 228) [20]) geheel op den voorgrond treedt, en dat men „aan de slotregelen alleen door eene gewrongen interpretatie de „beteekenis kan geven van een afstand van het Jacatrasche, „veeleer is te denken aan zekeren waarborg voor het rustig bezit „van eene strook land aan den westoever van den benedenloop „der rivier, om twisten met de Matarammers aan den oostoever „te voorkomen. De bedoeling zal dan zijn, dat geene Hollanders „zich aan den oostoever met houtkap enz. zouden bemoeien. „Voor zoo ver ik weet, was er voor den Soenan in 1652 geen de „minste aanleiding om aan de Comp. zijne aanspraken op het „Jacatrasche af te staan; hij had de Comp. veel minder noodig „dan deze hem, ja, de gezant die deze overeenkomst bewerkte, „Van Goens, zegt zelf (Berigten Hist. Genootschap Utrecht „V, 2. 33) dat hij werd gezonden om „de wankelende vreede „wederom te herstellen, doenmaals een dangereuse en kommer- „lijken tijd sijnde, dat niemant sich derwaarts heeft durven avon- „turen" behalve hij. Het doel was dus bereikt, als hij wrijvingen „aan de Tjitaroem wist onmogelijk te maken. Wanneer Van „Deventer (Geschiedenis der Nederlanders op Java, I, 198) in „deze overeenkomst eene poging ziet om de twisten der Mata- „rammers met Bantammers aan deze rivier te doen veranderen „in twisten van de Comp. met Bantam, dan is mijne tegenwer- „ping, dat de Soenan waarlijk voor een twist met Bantam niet „bang behoefde te wezen. Tegen de bewering, dat de Soenan in „1652 het Jacatrasche afstond, pleit ook, dat de Regeering des- „tijds niets om landaanwinst gaf, wel om vrije vaart op rivieren. „(Met de burgerij was het ongeveer evenzoo. Abraham Struijs „vraagt en erlangt Resolutie 1 December 1665 het monopolie „van houtkap op de landen langs zekere niet nader aangeduide „spruit „boven in de rivier van Maronde", en wel over eene lengte „van 300 roeden en zoo diep aan weerszijden landwaarts in als „hij verkiest; om den afstand van het land, waarop dat hout „groeide, vroeg hij niet eens, ofschoon hij 't denkelijk gratis had „kunnen krijgen). Weliswaar — het den 25 Februari 1677 gesloten „contract (De Jonge VII, 80,3) zegt dat de „Bataviase jurisdictie „en limyte is en sal blyven tot het midden in de rivieren Carawan, „gelyck in den jare 1652.... versproken is, sulcx de Javanen be- „westen de reviere Crawan tot aen de Zuydtzee onder Comps. „gehoorsaemheyt en gebiet staen", maar dit bewijst niet veel; men

[20]) Vermoedelijk een drukfout, aangezien volgens Mr. J. A. van der Chys (Dagh-Register Batavia. Anno 1640|1641, blz. IV) en Mr. J. E. Heeres (Dagh-Register Batavia, Anno 1624|1629, blz. V) het Dagregister van het jaar 1637 niet bewaard is gebleven.

„had in 1677 natuurlijk gaarne een antecedent, en in het contract „van 19|20 October van dat jaar is de verwringing der vroegere „afspraak nog handtastelijker. Ik zeg: *„afspraak"*, omdat er „niets op schrift gesteld was en de Comp. later den afstand „gaarne zwart op wit wilde zien (De Jonge VII, p. II). Uit „Dagregister 14 en 30 Januari 1653 ziet men, dat de mondelinge „belofte zoo weinig beduidde, dat de Mataramse ambtenaren in „het Krawangsche er niet eens officieel kennis van kregen, en „weigerden 's Comps vrijen uitvoer langs de Tjitaroem toetelaten, „waarop Dagregister 8 Februari 1653 nader bij het Mataramse „hof wordt verzocht om den „vrijen uytvoer van houtwercken „ende andere materialen"; dat baatte echter niet, ibid p. 109 „Zoo geeft ook *enz. enz.*

„Couper verzocht in 1677 (De Jonge VII, 113) van den Soesoe- „hoenan" opene brieven van ratificatie, daarbij alle de volcken „bewesten Carawangh zouden cunnen sien, dat den Sousouhounan „achtervolgens 't contract affstandt dede van alle pretensien „omme daarover te gebieden"; dus die bevolking had van het „contract van 1652 nooit gehoord. Wanneer dus de Soesoehoenan in „een brief (De Jonge VII, 114) erkent, dat het contract van „Februari 1677 slechts eene hernieuwing is van „het oude con- „tract", dan praat hij na wat de Hollanders hem voorzeiden. „Kenschetsend voor deze laatsten is, dat bij Resolutie 12 Maart „1658 de visscherij op de Tjitaroem en de Tjisadana tot eene pacht „wordt gemaakt, dus nog voordat een contract met Bantam over „beider rechten op de laatste rivier was gesloten en zeker in „strijd met den geest der afspraak met den Soenan. Wanneer „Resolutie 20 October 1656 en bij Van Goens in 1655 (Bijdragen „IV, 175) de Tjitaroem de limietscheiding van de landen der „Comp. en des Soenans heet, dan is dit eenvoudig eene herinne- „ring aan Coen's willekeurige grensbepaling, evenals wij hier „boven de Regeering in 1653 zien beweren, dat de Tjitaroem „altijd" voor de grens is gehouden; en wanneer Dagregister 30 „October 1657 Mataramse Hoofden zeggen, dat „het gebiet des „Matarams" zich „tot" die rivier uitstrekt, dan sluit dit niet uit, „dat het naar hunne opvatting ook wel daarover kan strekken. „Gepubliceerd heeft de Comp. hare limietscheiding eerst in 1686; „maar hoever hare usurpaties konden gaan, toont de kaart van „1692, alwaar als de Tjitaroemgrens wordt aangegeven deze „rivier *tot aan haar oorsprong* (die veel oostelijker ligt dan de „monding) en van hier eene lijn recht zuidwaarts, zoodat dan ten „gevolge van den later in 1677 met moeite aan Mataram afge- „dwongen afstand der landen tot de rivier van Pamanoekan, „alleen een stuk land benoorden het gebergte werd gewonnen: „dat ten Z. bezat zij reeds! Mochten *enz. enz*".

Uit de in extenso overgenomen passage uit Priangan blijkt niet, of de schrijver het rapport van Van Goens, dat in copie in het Koloniaal Archief berust, en v.z.v.m.b. nooït gepubliceerd is (afgezien van de bij De Jonge, deel VI. (III), blz. 32 vv. voorkomende passage), in handen heeft gehad, in elk geval haalt hij het niet aan. Mijns inziens wijst het daarin geschrevene: „dat voortaan toestont de westzyde ons en de Oostzyde syne zoude blyven", weinig twijfel over, of de Soesoehoenan stond toenmaals werkelijk het Krawangsche district ten westen van den Tjitaroem aan de Compagnie af. Men moge met Van Deventer van meening zijn, dat hij het deed om tusschen Bantam en de Compagnie vijandelijkheden te veroorzaken, of met Dr. De Haan, dat er geen reden voor den Soesoehoenan was, om toenmaals dat stuk land te begeeren; een feit blijft het, m.i. dat de door den gezant Van Goens geschreven woorden den afstand inhouden, zooals de Hooge Regeering ook korten tijd daarna aan Heeren Bewindhebbers schreef.

Overigens is volkomen juist wat Dr. De Haan opmerkt, dat de mondelinge beloften weinig beduidden. In de Resoluties van Dinsdag 14 Januari 1653 toch leest men: [21])

„Alsoo door den Luytenant onser oorlogvaertuygen nu onlangs naer de riviere van Craoan tot hulp ende bystandt der „Chinesen in 't afbrengen van haer gekapte ende vlot leggende „houtwercken gesonden, bericht syn, de aldaer residerende Ja„vaense opperhoofden volgens bekomen expres bevel van den „Sousouhounangh geene in 't minste provisie ofte Houtwercken „daerom men seer benoodicht is, naer Batavia te voeren, „gelast waren toe te staen, welcke onaengenaeme ende onver„wachte tydinge alsoo ons vremt voorgevallen, hebben hoochno„dich geoordeelt onsen oppercoopman Ryckloff van Goens, jongst „gesant naer den Coninck van Mataram, van waer met groote „Eere ende tot onser volcomen genoegen gekeert sy, als heb„bende kennis van saecken, op 't spoedichst met eenige oorlogs„prauwen en de soldaten derwaerts affteveerdighen om te onder-

---

[21]) Koloniaal Archief 574. Bataviasche Resoluties 1651|52.

„staen, off de ongenuchten door het conincx mandaet (dat wy „niet vertrouwen), ofte door de quaetwillighe Javaense opper- „hoofden mochten veroorsaeckt syn, in welcken gevalle ons soo van „het conincx mandaet soude versekert syn, sal hebben te ver- „wittigen, om daer over in onsen Raade ten meesten dienste „van de Comp. gedisponeert te werden, maer by ondervindinge, „dat meest met ons gevoelen overeenkomt, uyt de quaetwillige „Javaense opperhoofden gesproten te syn, tegens deselve uyt den „naem van haren Coninck sal hebben te protesteren, ende tot „verantwoordinge voor syne Majt. beroepen, synde het Jacht „Sluys ten dien insichte naer de genaemde Rivier mede geseylt „om in dien gevalle naer Samarangh over te steecken ende den „Coninck over syne ongehoorsame ende onse quaetwillige clachtich „te vallen, aen welckers goede uytkomste, alsoo ons den ge- „noemde van Goens vigilante arbeyt bekent sy, geensints met „de hulp des alderhoochsten te dubiteren staet".

Ook in het Bataviasch Dagregister van 1653 is sprake van de moeilijkheden met het afbrengen der houtwerken uit Krawang ondervonden. De daarop betrekking hebbende passages zijn o.a. de volgende: [22])

"14 Januarius. Den lieutenant van des Comps. oorloogsprauwen, over eenige dagen naer de riviere Crawang gevaren synde omme de Chinesen in 't afbrengen van haer gecapte ende vlotleggende houtwercken aldaer te helpen ende by te staen, keert op heden weder, met tydingh, dat de Javaense opperhoofden, aldaer residerende, geene de minste provisie ofte houtwercken hadden willen laten volgen, alsoo haer 't selve, soo sy seyden, expresselyck van den Sousouhounang verboden was".

"18 Januarius. Op de quade tydinge, den 14en deser van Craoan bekomen, vertreckt den E. Ryckloff van Goens, jongst gewesen ambassadeur aen den Sousouhounangh Mataram ende den Capn. lieutenant deses Casteels Michiel Tresahar, met eenige oorlogsprauwen ende gewapende soldaten derwaerts, volgens resolutie by haer Ed.

---

[22]) Mr. J. A. van der Chys. Dagh-Register gehouden int Casteel Batavia vant passerende daer ter plaetse als over geheel Nederlandts India. Anno 1653. Batavia 's Hage. 1888.

genomen, om de oorsaecke van dese verhinderingh te ondersoecken, ende, byaldien de Coninck selfs daer in bevonden wordt, 't selve met den aldereersten alhier te laten weten om daer in by tyts te connen voorsien, of andersins, soo de Javaense opperhoofden daervan de oorsaeck syn, gelyck niet onwaerschynlyck is, met het jacht Sluys, dat tot dien eynde derwaerts al voor uyt gesonden is, van daer na Samarangh over te steken ende haerlieden by syne Mayesteyt te beclagen over hare ongehoorsaemheyt, etc".

20 Januarius. Eenige van de oorloghsprauwen, op eergisteren na Craoan gesonden, alhier weder gekeert synde, ontfangen daermede een cleen briefken van den E. Rycklof van Goens, aen haer Ed. op gister geschreven verhalende, dat hem syne reyse tot binnen de riviere Craoan seer moeyelyk gevallen was, alsoo dat meest alle d' oranghbays vol water geraeckt ende eenige prauwen te gronde gegaen waren, ende 2 van de beste oranghbays noch achterbleven, waerdoor de grootste helft van de mede genomen rys nat geworden was ende wel 2½ last verongeluckt, hopende dese reyse in 10 dagen te sullen voltrecken, binnen welcke tydt, byaldien daer geen arbeyders om het hout te doen vlotten en verschenen, syn Ed. weder herwaerts soude comen, om geen quaet vermoeden aen de Javanen te geven, oordeelende daer benevens hoogh noodich te syn, dat van dese reyse kennisse wierd gedaen aen de grooten in den Mataram, in allen schyn als of haer Ed. lieten vernemen, wie 't gebodt van syne Mayesteyt soo stoutelyck dorste contravenieren, om dan te syner tyt daerover ten hove te doleren.

Gelyck dan des anderen daechs, namentlyck:

21 do. een briefken tot dien eynde na Japara gesonden wordt met het fluytschip Wtgeest".

"30 Januarius. Retourneert van de reviere Craoan het jacht Sluys ende eenige prauwen met den E. Rycklof van Goens ende Capn. lieutenant Tresahar met hun ge-

volgh, hebbende de Javaense opperhoofden aldaer wegens den Sousouhounangh leggende, versproken, uyt welcke geen bericht van eenige nieuwe onlusten hadden connen vernemen, niet anders voorgevende, als dat sy daer nieuwelinghs gecomen syn ende geen speciale last om de houtwerken wt te laten voeren, mede gebracht hebben, daer sy om geschreven hadden".

Zooals blijkt liep overigens de kwestie alleen over den afvoer van de houtwerken en werd geenszins het bezit van den westelijken oever der rivier door de Javanen aan de Compagnie betwist.

Hoe het verder met den toegestanen vrijen handel en uitvoer van houtwerken te Japara en met den afvoer langs de Krawangse rivier ging, zal het onderwerp van eene volgende bijdrage vormen.

Den Haag, September 1918.

Bijlage I.

Uittreksel uit de Memorie voor den ambassadeur naar den Soesoehoenan Mataram, Ryckloff van Goens van 17 September 1652. [1])

„MEMORIE voor den E. RYCKLOFF VAN GOENS, eerste Coopman deses Casteels, gecommitteert Gesant aen den Sousouhounangh Mattaram om hem in voorvallende gelegentheeden van te dienen.

Dewyl de alliantie, tusschen de Sousounang Mataram ende d' E. Comp. gemaeckt, mede brengt, dat wy jaerlicx besendinge aen den selven moeten doen, ende wy vermercken, dat dien Vorst hem daer meer aengelegen laet als voor desen wel hebben gedacht, ende wy denzelven, om verscheyde redenen Ul. bekent, niet geern oorsaeck van miscontentement zoude geven, waeruyt verwyderingh mochte ontstaen, zoo is in raade van India goet gevonden UE. na weygeringh van andere daer dit jaer weder toe te gebruycken, alsoo daer voor desen 3 malen toe gecommitteert zynde geweest, den voorsz. Coninck altyt bysonder aengenaem geweest syt, ende ons contentement gegeven hebt, zullende anders om de administratie, die UE. bevoolen is van Comps. capitaele middelen alhier, liever gesien hebben, een andere daertoe hadde connen werden gebruyckt.

Ende nadien onse intentie ende oogmerck aengaende die Legatie UE. ten vollen bekent zy, ende bovendien door becomen ervaringh ende experientie uyt voorige commissien ten vollen geleert hebt, hoedanich UE. sich in 't volvoeren van dezelve te dragen heeft, soo hadden onnodich geacht UE. daertoe eenige besondere ordre ofte Instructie voor te schryven, maer gedacht hetselve t' eenemael aen UE. goede kennisse te gedragen, maer aengesien UE. ons voorgedragen heeft, hoe dat in voorige Commissien den versz. Sousouhounang UE. telckens eenige ernstige vragen van consequentie heeft geproponeert, die beducht syt hy alsnu weder ophalen sal ende wellicht meer als voor desen aennouden ende daerop UE. ronde antwoort te hebben, waertoe UE. onse ordre versoeckt, soo is goet gevonden ons tot UE. gerustheyt ende verantwoordinge. dienaengaende cortelick te verclaren als volcht.

Eertstel. stelt UE. vast, dat de zelve UE. gelyck voor dessen gedaen heeft vragen zal aengaende die van Bantem en het eylant Baly *enz. enz.*

---

[1]) Kolonlaal Archief 779. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1652.

Gelyck wy boven geseyt hebben, dat UE. geen toeseggingc doen zal Bantem niet te adsisteren offten ware door hooghdringende noot, zoo verstaen wy het selve veel meer van de adsistentie, die hy tegens deselve van ons versoeckt, alsoo wy sulcx in geenderhande maniere gehouden syn, uytwysende het contract anno 1646 met hem gemaeckt, waerin met duydelicke woorden uytgedruct staet, dat wy hem niet gehouden zyn te adsisteren tegen die onse vrunden ofte g'allieerden zyn, daer UE. op staen moet niet twyffelende off hy sal zyn woort houden ende ons niet constringeren tot saken, die expres uytbedongen hebben, niet gehouden te syn, aoch oft geviel, dat niet verhoopen, zyn onredelyckheyt soo groot ware, dat UE. niet wilde largeeren zonder het selve te belooven, ende dat alle andere excusen ende middelen voorgewent hebbende, geen ander wtcomste en saecht, zoo sal UE. om in geen ellendige detentie te geraecken ende ons niet te frusteren van het oochwit van dese Legatie, zynde ten principalen gedeserneert, op hoop om den voorsz. Sousouhounang daermede te bewegen, dat zyne havenen tot uytvoer van rys weder wil openstellen, nadien wy anders vresen in corten daer zeer om benodicht te sullen worden, wel vermogen desselven daer eenige toeseggingе van te doen, te weten, dat wy hem zullen helpen, zooveel onse macht toereyckt ende zonder eygen prajuditie geschieden can, met welcke clausul naderhant wel toegehaelt sal connen werden, *enz. enz.*

Int Casteel Batavia desen 17e September anno 1652, *enz. enz.*"

Bijlage II.

Uittreksel uit den brief van den Gouverneur-Generaal Carel Reiniersz en de Raden van Indië aan Ryckloff van Goens te Japara van 27 September 1652. [1])

„UE. schryven van den 22 deser hebben den tweeden dach daeraen ontfangen nevens die van Thys Pietersz. van Samarang aen ons gesz. die wel gedaen hebt te openen, alsoo UE. aen den Inhout gelegen is; de tydinge is, Godt zy gelooft, niet als goet, soodat wy aen het goet succes van de Legatie niet willen twyffelen, *enz. enz.*"

---

1) Koloniaal Archief 779. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1652.

Bijlage III.

Uittreksel uit den brief van den Gouverneur-Generaal Carel Reiniersz. en de Raden van Indië aan Ryckloff van Goens te Japara van 16 October 1652. [2])

„Met aengenamicheyt verstaen hebbende wtt UE. schryvens van den 7e deser maend ende den 14 daeraenvolgende pr. tingang ontvangen Ul. gedesireerde aencomste aldaer, als vordere gewenste beginselen ende praparatien tot den optocht te hove, zoo willen ons uyt het gevolge van dien niet anders belooven, als het succes onser goede meeninge, zulcx ons eerlange wt Ul. vordre advysen ten hoogsten aengenaem sal syn om vernemen. Boven alles was het ons lief te vernemen, den Tommagon Nataïrnava wt last des Mayts. geordonneert was met syn volck Ul. na boven te geleyden, wien tot noch boven andere Javanen tot onse natie geinclineert bevonden hebbende, op verhopen by dat humeur zal geconserveert connen worden ende dees besendinge naer wenschen zal helpen uytwercken. Ondertusschen zoo moeten eenige vordere grooten, schoon wat tegens ons ingenomen zynde, al mede bij dees occasie fatsoenl. in devotie gehouden, gelyck gaern vernemen reets met den flinck Angapraya ondernomen haddet om het werck deesmael in een vast ploye te brengen, zynde Ul. genoechsaem kennel. wtt wat motiven dees Legatie soo respectabel ondernomen is.

Niettegenstaende ons op Ul. schryven ende rapport van den brenger desselfs als verseeckert houden het fluytschip Wtgeest hebbende een lastpoort wt Amboina costy aengelangt zal wesen, zoo hebben echter op Ul. assurantie goetgedacht derwarts noch wtt te senden de fluytschepen De Wolff ende Overschie, gelyck den eersten nu brenger deses is ende den anderen in 2 à 3 dagen, zoo haest van zyn nagelladinge ontledicht zal wesen, te volgen staet, op vertrouwen alle gesamentl., als mede de nieuwe Jachten met hun last van houtwercken als rys in corten (lopende 't mousson ten eynde) de retour te comen, des deselve met advys van Ul. goet wedervaren in corten weder tegemoet sien, om elwers te gebruycken, ende by tardance van Ul. ten hoove, des niet verhoopen, een bequaem Jacht tot wederkeer derwarts te dimitteren; met gedachte Wolff gaen de geeyste 2 gyens met haer blocx zynde viersl. ende 6 yssche trossen.

De speculatien die Ul. genomen hebt op 't verhaelde by den Tommagon Paty raeckende des Sousouhounangs gunste tot de Hollanders, als voornamentl. dat van meeninge ware, by Ul.

---

2) Koloniaal Archief 779. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1652.

verschyning op nader middelen te dencken om alle verwyderinge ende onlusten tusschen d'E. Comp. ende syn Mayt. wech te nemen, waertoe vermeende een bequaem middel te wesen, de Hollanders alleene op hare verschyninge den rys uyt syne zeehavenen te laten volgen, mits altyt daertoe een van de onse boven quame ende selfs licentie van de quantite, die mochte comen te eyschen versochte, 't welck gelyck zeggen voor d'E. Comp. tot groote servituyt soude wesen, oock voor onse ingesetenen, Chineesen als andere natien, te schadel., derhalven Ul. by desen niet connen naerlaten te recommanderen op die zaecke wat nader te speculeren ende syn mayt. van die meeninge diverteren; met ende door wat middelen en wegen zulcx by aenhoudinge zult trachten te ondergaen, connen Ul. niet wel voorschryven, maer sullen 't selve Ul. goet oordeel, becomene experientie ende 't voortbrengen des tyts bevoolen laten, om met den Sousouhounangh zoo vast ende bondich te accordeeren als eenichsints tot verseeckertheyt van Comps. staet en 't genot van hares lants uytleverende Houtwercken ende rys als andersints moeten verseeckert blyven, waeraen d'E. Comp. een zonderlinge dienst geschieden ende UE.d' eere daer van toecomen zal, *enz. enz.*"

Bijlage IV.

Uittreksel uit het rapport, door den ambassadeur naar den Soesoehoenan Mataram, Rijckloff van Goens, ingediend, van 17 November 1652. [1])

„RAPPORT ende VERHAEL door den Oppercoopman RYCKLOFF VAN GOENS aen d'Ede Hr. Carel Reniersz. Gouverneur Generael ende d'E. E. Heeren Raeden van India gedaen, raeckende syne verrichtinge by den grootsten Coninck van 't Eylant Groot Java den Sousouhounan Ingalaga Mataram, daeraen als haer Edns. expressen gesant gecommitteert ende affgevaerdicht synde.

Met drie besondere brieven in dato 7e en 29e October ende 11e deeser loopende maent November hebben UEde successive verwitticht den toestant alhier ende wat in de Mataram tot die tyt voorgevallen was, 't welck in deesen om UEde niet met onnodige dingen te ontledigen, sulken voorbygaen ende eenlyck aenroeren de articulen daer aen my op dit rapport gerefereert hebbe, omme alsoo UEde by deesen alles wytloopiger onder oogen te brengen, welck voornemen van uytstel nootsaeckelyck was, om

[1]) Koloniaal Archief 1082. Eerste Boek, Tweede Vervolg der Brieven en Papieren overgekomen van Batavia in 1653.

dat op de wispeltuyright. ende veranderlycken aert deeser natie noyt staet heb derven maecken, niet alleen op 't geen my dagelycx voorquam, ende belooft wert, maer oock veel min op 't geen voor bestendich ende vast by den Coninck belooft ende vast gestelt was, dan nu 't principaelste van UE. concept verricht en uytgewerckt synde (immers soo veel met alle macht hebbe connen te wegen brengen), sullen deesen naer de eenvoudige waerheyt stellen, sodanigh als 't ons 't sedert den aenvanck deeser Reyse voorgecomen ende in myne vorige voorgemelte brieven niet gestelt is.

In myne eerste hebbe UEde aengecundicht het voornemen des Coninex ende wat oorsaeck de Rys opgehouden was, dat inderdaet bevonden hebbe de oorsaeck te wesen des Coninex bovenmaete giericheyt, ontstaen ofte opgeweckt uyt eenige verlies van penningen, die onder syn groote met hoope van winst uytgedeelt hadde, want op de eerste verscheyninge voor den Sousouhounan sagen noch weynigh middelen om hem te diverteeren van 't voornemen om aen niemant dan d'Hollanders Rys te vercoopen ende van deselve aen niemant als aen d'E. Comp., ende dat UEde. telckenmael Imant behoorde te senden om te versoecken, hoe veel rys wy begeerden, voorgevende, dat hy sulcx dede om ons te verseeckeren, hy den Rys alleen voor ons ofte wel voor den Gouverneurgenerael ende syne scheepen op hielt, ende dat de Bataviase handelaers (noemende die cleyne luyden) de rys vergunt synde, syn vyanden oock onder dien deckmantel gespyst werden, dit met een complment versoetende, dat hy onder den Gouverneur Generael alleen handelende niemant hun soude cunnen bedriegen. In dees eerste bejegeninge vonden niet geraeden den Coninck hier op te antwoorden (want het is onder de Javaenen een wet dat niemant den Coninck mach tegenspreecken op poene van de doot), maer swegen stil, ende gaven voor UEde. ons gesonden haddet om te sien naer des Coninex welvaren, ende dat onder ons geen gebruyck was op de eerste bejegeninge van eenige pitsiaringe te spreecken, dat wy altoos verseeckert waeren van 's Coninex goede affectie tot de Hollanders ende 't geene den Gouverneur Generael aen hem versocht, dat ons sulcx niet soude af geslagen werden; Wyder versoeckende, dat den Coninck ons gelieffde te vergunnen, dat den tweeden dach daer aen andermael 's Coninex oogen mochten sien, ende dat wy dan soude voorstellen 't geen ons van onsen Heer belast was. Syn vriendel. mynen alleen stonden ons dit versouck toe, alhoewel gaerne gesien had, wy dit syn voorstel met Inge Noon (dat is: U woorden accepteeren wy op onse hooffden) geadvoyeert hadden, tegens welcke tweede bejegeninge vonden geraetsaem noch een schenckagie te formeeren van 't geene onder ons particulier ende van 't Comps. wegen mede gebracht hadden; als nu onderstaen moesten te weder-

spreecken, 't geene den Coninck eenmael niet dan te vast gestelt had; ende door onse vereeringe hem genegen maecken ende alsoo 's Coninex verse. gunst te gebruycken ofte het yser te smeeden, terwylen 't gloeyt. De vereeringe bestont onder andere in een posetyff ofte orgeltien, dat (in een huysken bedeckt synde) al speelende voor hem gedragen wiert, daerin hy sulcken geneugt nam, dat hy verclaerde noyt gelooff te hebben sulcken aengenaem gehoir te vinden was, ende dat hem dit dermaeten behaechde; onder onse soldaten hadde twee Goochelaers, die verscheyde wonderlycke potsen aenrechten, onder anderen een, die naer schyn wel ses capoch at ende geduyrich vuir ende eyndelyck veel gecoleurde linten, naelden, spelden ende gelt uyt syn hals spooch; dit alles behaechden hem seer, soo dat dickmael seer hartelyck daer om lachten, waermede hem wel gedondocioneert van nateur vindende, geresolveert hebben, UEds last ende bevel voor te houden bestaende in deese poincten: voor eerst bedanckte hem voor de sonderlinge bewezen adsistentie aen ons in 't opbrengen van Francisco Vieros scheepen ende 't aenhouden van zyn persoon beweesen; ten tweede excuseerde onse besendinge soo die wat lancksaem was bygecomen, dat sulcx by Godes weer ende wint in 't spoedich off traegh aencomen der scheepen toequam, dat UEde. dickmael tot hun leetweesen geen volcomen cuntschap hadden, wat den Coninck aengenaemst was, dat wy soowel den Coninck sochten te accommodeeren met syn sinlyckheyt, gelyck wy bevonden de Coninck ons begeren althoos voldaen hadde, dat den Mataram ende Batavia een lant was etc.; met deese complimenten vonden hem soo wel geprepareert, dat ick door Angapraya liet versoecken off de Coninck gelieffde te hooren naer 't bevel, dat UEde. ons opgeleyt hadde, Angapraya met eenen erinnerende syne beloofften aen my soo speciael gedaen, van alles sonder simulatie te vertaelen, als ick 't hem voorseyde, hem met eenen voorhoudende de vyff poincten UEde op 29e October geadviseert, naementl.

1e. Dat wy in de Revier van Crawangh als ons eygen sullen vermogen alles te haelen, wat aldaer valt, niet uytgesondert, 't sy Timmerhout, Branthout, Visserye, dat wy de West zyde van 't lant mogen bebouwen, beplanten, etc.

2e. Dat dienvolgens alle 't hout, dat daer van Batavias onderdaenen ten onrechte wert aengehouden, vrye ende sonder molest sullen vermogen uyt te voeren.

3e. Dat alle Batavias inwoonders in des Mayts. landen negotierende vry sullen vermogen te handelen, even gelyck als des Mayts. onderdaenen op Batavia werden toegelaeten; insgelyex, dat 's Comps. scheepen, die om haer eygen goederen comen te laeden, niet ledich sullen terugh gesonden werden, maer vry ende

onverhindert haeren handel excerceeren gelyck nu tot dien eynde vyff scheepen met my hier waeren om met rys ende de nieuwe Jachten op Rambangh met hout gelaeden te werden, mits betaelende sodanige gerechticheyt als den Coninck daer op gestelt heeft ofte noch gelieven sal te stellen;

4e. Dat wy op Japara Rys ende houtwerck t'allen tyden mogen vergaderen, omme naer eygen believen uyt te voeren, ende soo in eenige deser poincten mochten verhindert werden, dat Sr. Volsch ofte onsen Resident op Japara terstont sal naer den Coninck reysen om straff over 's Coninex ongehoorsaeme onderdaenen te versoucken.

5e. Dit alles onvermindert de articulen by des Mayts. gesanten ende d'Edle Heer Gouverneur Generael ende d'E. E. Heeren Raden van India op Batavia besloten.

Deese vyff poincten syn den Coninck door Angapraya sodanich voorgehouden, dat alle de grooten over syn stoutheyt verwondert waeren, Ider poinct particulier, doch eerst alle generalyk ende heeft den Coninck op ieder poinct aldus geantwoort.

Op 't eerste ende tweede antwoorde, dat Crawangh syn lant was ende niettemin althoos wel geweeten te hebben, dat de Hollanders soo verre uytgebreyt waeren, doch men had hem geseyt, dat men van Batavia Crawangh conde sien, dienvolgens 't lant niet seer groot conde weesen, dat bewesten deze Revier naer Batavia lach; dat voortaen toestont de westzyde ons ende de Oostzyde syne zoude blyven, met expresse conditie, dat wy met hem de Banthammers daer niet soude gedogen, maer helpen verdryven, dewyl de Revier ons gesaementlyck toequam ende hy met Bantam in geen vreeden was, dat die hem in deese Revier groote moorden toebrachten tot groote hoon synes persoons, datse oock onder de Hollanders schuylende noyt te attraperen waeren, ende soo wy dese conditie aennaemen, dat hy ons voorstel in volle deelen insgelycx inwillichde.

Dit hebbe toegestaen onder deese conditie soo eenige Banthammers des Coninex volck aldaer aentasten ende feytelyck hostiliteyt binnen (maer niet voor) de revier bedreven, dat wij in sulcken gevalle sullen beletten, dt 's Coninex onderdaenen niet verdruct werden (wel verstaende soo met onse vaertuygen daer present waeren), dat oock UEde. geensins soude naerlaeten om op behoorel. middelen (tot bescherminge van 's Coninex volck) te practiseeren, dat de Mayt in deese saeck voortaen gelieffde gerust te wesen; daer heel in te vreeden was, verclarende noyt geweten te hebben ons hout daer aengehouden te zyn, dienvolgens oock terstont belaste sulc ontslagen ende deese conditien achtervolcht souden werden.

Het derde poinct hadde veel pitchiaringen over en weeder ende

bleeck dit tegens 's Conincx concept te stryden. Eyndel. naer hart aendringen (oock sodanich, dat niemant onse woorden langer dorst vertolcken, wy genootsaeckt waren in Maleys luyt uyt te spreecken, den Coninck selver vraegden, wat wy seyde) bequamen 't woort, dat naer deese alle Bataviase handelaers souden continueeren, maer tegenwoordich hadde soo veel niet by de wercken van syn eygen rys, alsoo voornemens was selver groote quantiteyt naer Batavia te senden ende onse scheepen eerst moesten laeden, niettemin die in handelinge laegen soude haer last voltrecken. Hier op diende, dat soo lange den Coninck syn lande niet voor alle handelaers van Batavia open liet staen, dat in sulcken geval de neringe verslappen en Syn Mayt. by gevolg niet wel conde vaeren; daer op diende naer deesen alles gel. vooren soude weesen, soo haest maer syn rys gereet was, die hy naer Batavia wilde senden, daer op ons verlaeten mochten.

Alle 't andere heefft seer liberael toegestaen ende ons versoeck gepresen, syn intentie wesende d'Hollanders in alles soude gemainctineert werden ende d'eerste, daer de Capns. van Japara over claeghde, dat het die ontgelden soude, sulcx in onse presentie aen syn grootste Stadthouders over de Noortzyde syner landen (genaemt Wiera ende Wiera D'Jaja) belaste syn bevel wel hadde te achtervolgen, gelyck die 't selve tussen ons particulier verscheyde maelen soo wel 't een als 't ander bevesticht hebben.

Met het sluyten deser articulen scheen alles uytgevoert ende voltrocken te wesen, derhalven terstont naer omlaegh sonden om de onse tot rys laeden te ordonneeren, daer 't niettemin soo claer noch niet en stont, alsoo alle den Rys in de bovenlantse dorpen op gehouden ende niet een graen op de zeehavens mochte affgebracht werden, derhalven voor 't bequaemste oordeelden onse spoedige demissie te versoucken, met ernstich voornemen, soo 't omlaegh ergens aen haeperde, dat terstont weder naer boven soude rysen om eenmael te weten, hoe wy met haer stonden ende off ons met winderige praetentiens wilden bedriegen; met welck voornemen op 23e October naer 12 dagen aenwesens onse demissie van den Coninck bequamen, die ons op 't afscheyden met sulcken assurantie 't voorverhaelde verseeckerde, dat geen van de onse in 't minste aen syn woort dorst twyffelen, gelyck aen 't succes ten deele, Godt loff, gebleecken heeft.

Op Zamarangh aengecomen weesende vonden de saecken noch t'eenemael buyten postuire ende sagen weynich apparentien tot ryslast voor onse scheepen, veel min voor de Bataviase vaertuygen en was een generael verbot door 't heele lant gedaen, dat niemant vermocht een gantang rys te vercoopen, ende die meer dan voor 3 à 4 dagen rys in syn huys hadde, wert de overige rys in de rivier geworpen, gelyck van diverse ettel. lasten in 't water ge-

smeeten syn, boven dat hiel men ons voor den Coninck hadde ons wel den rys toegestaen te vercoopen, maer niet min dan 50 Ra. 't last, dat daer vry staet op te maecken hadden, hoedanich ons daer tegen gestelt hebben, UEde. met ons laetste van den 11e deser aengeschreven; sulcx te Raede geworden ben van Samarangh op te breecken naer Damack, daer de saecke aenvangh genomen heeft eerst met de twee hondert lasten ons van den Coninck geschoncken, onderwylem wasser noch soo veel tyt verloopen, dat eyndel. de prys troffen tot 14 Ra. 't last, ende den Tol vry geschoncken, tot groote verwonderinge van onse vyanden, die den Coninck hadden verseeckert, dat wy van honger op Batavia sturven ende ons welvaeren aen 's Coninex wille gingh, ende sulcx meer, als UEde. by gemelte missive gelieven te sien; naer dat deese swaricheyt voorby was, den Griffioen ende Wolff op Damack gelaten hadt, hebben my met de Chialoup naer Japara begeven, daer 't met den Drommedaris aen 't gaen synde, voort gevaeren ben naer Carranganangh, daer de Jachten beyde te waeter vonden, doch seer weynich apparentien sagen om binnen corten tyt te laeden. Eyndelyck 't hout aentelaeden synde hebben my naer Javana gespoet om de fluyt Uytgeest syn ladinge met rys te suppleeren, alsoo op Caranganangh met Houtwerck al hadde doen ballasten; van Javana reysde te lande naer Paty, een goede halven dag reysens lantwaert in, daer den Tommagon syn residentie hielt, binnen een schoone groote stadt van buyten met een seer oude dicke muur beslooten, daer een etmael vertoeft hebbende andermael naar Javana ende van daer naer Caranganangh ende Rambangh voeren, hebbende middelertyt de fluyt aen Ryslaeden ende de jachten by naer vaerdich met hun ingelaeden hout geholpen, bygevolge quamen den 11e deser weder op Damack ende den 13e do. voor de vierde mael op Japara.

Wat neersticheyt voor de Batavise handelaers aen gewent hebben, gelieven UEde uyt hun selven t'syner tyt te vernemen, hebbende, *enz. enz.*

By nevens gaende copie Instructie [1]) aen den ondercoopman Barent Volsch op Japara gelaeten gelieve UEde te sien, hoedanige ordre aldaer gestelt hebbe, daeraen my om in desen cort te syn, refereere; onder anderen hebben bevoolen, dat met de jonck van Tingsoy soude volgen den ondercoopman Barent Hunius ende den Corporael.........................., mitsgaders den Chirurgyn Mr. Claarenbeeck, die aldaer om diverce redenen, UEde. mondelinge te rapporteeren, onnodich oordeelen; de oorsaecke, waerom haer op de jonck geordonneert hebben, blyckt insgelycx by gemelte Instructie, niet twyffelende ofte UEde. sullen 't selve voor wel

---

1) Deze Instructie is niet meer aanwezig.

gedaen achten. In de plaetse van Hunius hebbe aldaer benevens Volsch aen landt geleyt den Bouckhouder op den Drommedaris, een seer bequaem nuchtere borst, ende in plaets van den chirurgyn een onder chirurgyn van den Drommedaris welcke verwisselinge ten dienste van de Comp. (myns gevoelens) aldaer nodich was.

Aen Sr. Volsch hebben volgens nevensgaende cognoissiment gelaeten een capitael van *f* 42604:2:— bestaende in 14500 Ra. van 8en in spetie, ende diverse weynigh cleeden, synde 't verschot van onse mede genomen goederen op Batavia, daer mede tot het affbetaelen van den rys, die voor eerst met Comps. scheepen can herwaerts gebracht werden, genoch volstaen zal, doch soo UEde. hem naerder incoop believen te beveelen, gelyck by syn gelaeten Instructie geordonneert hebbe, sal 't noodich wesen dat met noch wat comptanten ten minsten 4 à 5000 Ra. geprovideert wert. Tot versterckingh van dit Captl. hebben van Thys Pietersz ende andere geleent de somme van 4100 Ra. ende daer aff obligatie tot laste van de Generaele Comp. gepasseert omme alhier op Batavia met gelycke spetie weder voldaen te werden, ende uyt gemelte penningen hebbe tot afladinge van Tingsoeys jonck aen Monsr. Petrus Andreas geleent op syn risico, mits gehouden sal syn d'E. Comp. op aenmaning op Batavia te betaelen ofte anders op syn gemelte quantiteyt penningen weder op Japara te doen leveren, waeraen verhoope wel gedaen te hebben, alsoo door die middel Batavia noch met ongeveer 100 lasten rys sal geprovideert werden, daer anders de Chineesen onmachtich waeren de jonck te vollaeden; daer en boven hebbe expres bedongen, dat de Rys tot volle dispositie van UEde. op Batavia sal gelevert werden, ende sy die niet sullen vermogen te vercoopen. Dit hebbe daerom gedaen, off UEde deese jonck gelieffde naer Amboina offte Banda te senden, tot welcken eynde daer op een stierman met vyff soldaeten, vier matroosen boven voorgemelte persoonen geordineert hebbe, omme alsoo voor de pryckelen te minder te duchten ende sulcx in dat geval de E. Comp. een geheele fluyt proffyteeren soude. Op Samarangh ende Rambangh blyfft noch ongeveer een scheepsladinge Houtwerck overleggen, dat Sr. Volsch bevoolen hebbe op vracht in vaertuygen te doen laden, die sonder rys soude mogen retourneeren, anders sal 't selve tot aenstaende Oostemousson moeten verblyven.

Bij deesen sullen UEde mede verhaelen hoedanich in de Mataram getracteert ende gehandelt syn, geheel contrarie de schandelycke geruchten, die soo abondant op Batavia tot merckelyck nadeel van de Comp. geloopen hebben, aenvangende *enz. enz.*

De naervolgende persoonen syn op UEds. approbatie op Japara

meest alle volgens den articulbrieff by halveringe van gagie in hooger qualiteyt gestelt ende daer aff acte verleent, dat bygevolge versoecke UEde. alsoo gelieven geapprobeert ende toegestaen te werden Pieter Goedaert van Hettingen, *enz.*

Jan Jans Knoop van Amsterdam [1]) met den Reyger dit jaer in 't lant gecomen voor schieman tot 22 gl. pr. mt. heeft ruymen tyt de plaetse van onderstuurman waergenomen ende hem volgens getuygenisse van den schipper wel gecomporteert, is op 30 gl. gestelt in do. qualiteyt op UEds. approbatie bevesticht.

Dingman Dingmans van Middelburg, *enz.*

Dit syn dan, Edle Heere ende E. E. Heeren, 't geene UEde van ons verrichten hebben connen rapporteeren, verhoopende UEde daeraen soo veel vernoegen sullen scheppen, als met malcanderen devoir gedaen hebben d'E. Comp. te dienen ende UEdles genoegen te geven, my van harten leet synde, soo noch yets mochte mancqueeren, dat tot uytvoeringe van UEds. intentie nodich was geweest, 't welck wy versoucken t' hartneckig onverstant van deese Trouloose Javaenen mach toegeschreven werden ende 't geene in deeses niet mocht gestelt werden twyffelen niet, ofte sullen mondelinge UEde contentement geven, daer mede, Ede Heere ende Heeren, sal ick affbreeckende UEde gesaementlyck beneevens den staet van d'E. Comp. (naer onse ootmoedige groete) Gode bevelen, die 's Comps. staet onder UEde beleyt ende regeringe lange gelieve te zegenen. Amen.

Int Jacht Den Drommedaris seylende van Japaras Reede deesen 17e November Ao. 1652. get. RYCKLOFF VAN GOENS."

Bijlage V.

Uittreksel uit de Resolutie van Gouverneur-Generaal en Raden van Indië van Dinsdag den 13en December 1652. [2])

„Soo verschynt mede in vergaderinge d'E. Ryckloff van Goens, jongst als onsen expressen Gesant aen de Sousouhounangh Mataram gecommitteert ende met verrichter sake hier weeder gekeert, verthonende hoe ten tyde syner aenwesen hem van den Sousouhounangh tot vereeringe was toegevoecht.

Een goude keetingh wegende 16 oncen

30 Javaense lasten ryst } van den Coninck
4 schoone piecken ende noch }

[1]) Vermoedelijk een voorzaat van den houtvester Knoop?

[2]) Koloniaal Archief 574: Bataviasche Resoluties 1651|1652.

4 lasten ryst } van diverse Grooten
6 piecken }

Noch aen Monsr. Petrus Andreas van den Sousouhounangh een goude kettingh wegende 16 oncen, 10 Javaense lasten ryst en 1 do, van Tommagon Suranata.

Alsmede door gemelten vorst aen den ondercoopman Barent Volsch 10 gelycke lasten ryst.

Soo versochte geroerde schenckagie booven aengewesen ider in erkentenisse van gepresteerde diensten particulier gedane geschenck ende oncosten mochte toegevoecht werden;

Wyders vertoonde geroerde Van Goens, hoe in 't opreysen van Japara naer boven des nachts booven eenige andere cleenicheden door de Javanen een van Comps. mede gegeven goude kettinghs gestoolen was geworden ende alsoo niet by desselfs versuym bygecoomen ware, versocht geroerde kettingh ten laste der E. Comp. mocht afgeschreven werden. Op 't een als 't ander in onsen raade geleth ende overwogen de goede successen tot het uytvoeren van ryst, Houtwercken als andersints by syn E. van de Sousouhounangh g'obtineert; soo hebben goetgevonden ende verstaen geroerde E. van Goens syn versoeck in 't geheel toetestaen, dan eenelyck, dat hem als Petrus Andreas ende Volsch voor de ryst in comptant sullen goetgedaen werden namentl. Sr. Van Goens vyfthien hondert Rycxdaelders, Petrus Andreas gelycke vyff hondert ende Volsch gelycke vier hondert rycxdaelders, waermede gerepeteerde E. van Goens ende Petrus Andreas dese vergaderinge waren bedanckende.

By dese occasie in Raade mede geleth op de versochte approbatie eeniger personen by gerepeteerde van Goens geduirende syner legatie soo op tytsexpiratie als andersints in qualite ende gagie verbetert, wert goetgevonden deselve om reedenen t'approbeeren, doch dat voortaen by onsen Raade op 't poinct van avancementen ende verbeeteringhen van 's Comps. dienaren naerder ordre tot ieders Gouverno sal gegeven werden".

Bijlage VI.

Uittreksel uit den brief van den Gouverneur-Generaal Carel Reiniersz. en de Raden van Indië aan Ryckloff van Goens te Japara van den 9en November 1652. [2]

„Op 5en deser is ons met verlangen Uwen in dato 29e October wel geworden, ende met genougen daerinne gesien, hoe UE. syn commissie ontrent den Sousouhounangh Mattaram naer wensch verricht hadden ende al weder beneden gecomen waert, besich zynde om ordre te stellen tot verdeelinge der aenwesende scheepsbodems om yder hare ladinge op 't spoedichste doenlyck, soo met Ryst als met Houtwercken, te versorgen, Opdat de Comp. de vruchten desselfs niet in woorden ende beloften, maer in derdaet mochten gaudeeren, dat ons wel laeten gevallen, zullende na verrichter saecken UE. met lief hier te gemoet sien, ende voornemen de vordre omstandicheden en des saeckx gepasseerde ten hoove als beneden aen de Strants staet.

Zoo hebben dan in onsen Raade goetgevonden, *enz. enz.*"

---

[2] Koloniaal Archief 779. Bataviasch Uitgaand Briefboek 1652.

Allerlei over de besnijdenis in den Indischen Archipel — I

door

Dr. B. Schrieke

met medewerking van velen.

Voorwoord.

In de maand Augustus 1921 werd ter gelegenheid van het Congres der *Far Eastern Association for Tropical Medicine* in een der lokalen van het nieuwe S.T.O.V.I.A.-gebouw op Salemba een tentoonstelling van de in verschillende streken van den Archipel gebruikelijke besnijdenis-instrumenten en -artikelen georganiseerd. Daarvoor was hetzij door mij rechtstreeks, hetzij door tusschenkomst van het Congrescomité en den B.G.D., hetzij door tusschenkomst van het Bataviaasch Genootschap de hulp van verschillende personen (Bestuursambtenaren, Indisch-artsen, Onderwijzers enz.) ingeroepen, die in grooten getale hunne medewerking wel hebben willen verleenen.

Hun allen zij op deze plaats voor hunne welwillendheid hartelijk dank gezegd! In het bijzonder zoude ik hier nog mijne groote erkentelijkheid willen betuigen aan Z. H. den Sultan van Djogjakarta, die met groote voorkomendheid een aantal kostbare kleedingstukken en sieraden alsmede een foto van de bij de besnijdenis gebruikelijke *kobongan* voor de tentoonstelling beschikbaar heeft willen stellen. Ook Pangeran Hario Hadiwidjojo van Solo heeft dit maal weder van zijn reeds zoo dikwijls betoonde belangstelling in quaesties van wetenschappelijken aard blijk gegeven door een complete collectie

kleedingstukken met bijbehooren in te doen zenden zooals die door de verschillende leden der Vorstelijke familie te Soerakarta naar rang en stand in de kraton vroeger en thans bij de besnijdenisplechtigheid gedragen worden.

Dat ook Gouverneur Westenenk weder door het toezenden van een keur van fraaie ethnografica uit zijn gewest krachtdadig tot het welslagen van de expositie heeft bijgedragen, zal ieder beseffen, die de in de Reflector van Augustus [1]) j.l. gepubliceerde foto's beziet. Met groote dankbaarheid maak ik verder nog speciaal gewag van de medewerking ondervonden van de Residenten van de Zuider- en Ooster- en der Westerafdeeling van Borneo en van Timor en Onderhoorigheden. Ook het persoonlijk interesse van Z. H. den Sultan van Pontianak in deze aangelegenheid wordt op hoogen prijs gesteld.

Zonder aan de verdiensten van de andere inzenders ook maar in het minste iets te willen afdoen, moet ik nog afzonderlijk vermelden de inzending van den Gouvernements Indisch Arts Raden Séno, wiens belangwekkende studie over de besnijdenis in zijn ressort men in het volgende vindt afgedrukt.

De van alle medewerkers ontvangen bijdragen worden hierachter gepubliceerd, zoodat men zich een beeld kan vormen van de besnijdenis zooals deze in de beschreven streken in zwang is. Met de publicatie wordt beoogd het bekend stellen van deze materiaal-verzameling, waartoe mede de hoezeer wellicht nog incomplete literatuuropgave aan het einde van deze verhandeling dienstig kan zijn. Tevens bedoelt zij echter anderen op te wekken tot het beschrijven van de besnijdenisgebruiken in de nog onbehandeld gebleven streken, terwijl de lectuur van de hierachter volgende mededeelingen wellicht anderen zal prikkelen het hier gepubliceerde nader aan te vullen of toe te lichten. In afwachting van

---

[1]) Naar deze foto's die hier verder niet worden gereproduceerd, wordt hierbij verwezen.

deze nieuwe bijdragen is daarom boven dit artikel het cijfer I geplaatst. Het zij mij mitsdien vergund ieder belangstellende tot het ruimschoots geven van addenda en corrigenda op te wekken, opdat deze materiaal-verzameling zoo volledig mogelijk worde!

De verschillende mededeelingen worden hierachter nagenoeg onveranderd gereproduceerd, zoodat de inzenders voor het geleverde zelf aansprakelijk blijven.

Voorts zal men nog aantreffen de door mij op het Congres gehouden voordracht, die eenige opmerkingen over de besnijdenis in het algemeen bevat.

Ten slotte zij het mij vergund mijn hartelijken dank te betuigen aan den Heer W. J. Kroon, destijds Adjunct Conservator bij de ethnographische verzameling van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen voor de medewerking, verleend bij het compileeren der literatuur-opgave.

De in de opstellen besproken besnijdenis-instrumenten zijn thans in het Museum van het Genootschap opgenomen.

Een index nominum wordt aangehouden tot een volgend verzamel-artikel.

Weltevreden, September 1921.

Some remarks on circumcision in Dutch-India

by

Dr. B. Schrieke.

Circumcision is practised amongst the most different peoples of the world, not only the primitive ones but also some which have attained a high degree of civilisation. It has been found among the ancient and modern Semites, the ancient Egyptians, several African peoples, some American Indians, in Melanesia, Australia, Polynesia, and the Indian archipelago, not to speak of the peoples not yet mentioned. Only the Indo-Germanic peoples, the Mongols and the Finno-Ugric races (except where they have been influenced by Mohammedanism) seem to be entirely unacquainted with it, not only in recent times, but also in former ages no trace of this custom appears.

As to the origin the notions of the savage peoples are not exact they often contenting themselves with referring to the practice of their fathers without bothering about the real meaning or the avowed origin. It was observed by their fore-fathers and must therefore be upheld by themselves. The peoples among whom this practice prevails are themselves generally unable to give an adequate account of its origin. The peoples who profess circumcision to be a religious rite either by custom or as a definite part of their cult find less trouble to explain the practice. To the ancient Jews it was a kind of sacrament of fundamental importance it being interpreted as a sign of the covenant between the people and Jahweh. Under the Mohammedan law circumcision is a duty but not a chief obligation or „pillar" of religion. Popular feeling, however, attaches great importance to this rite, regarding it more or less as the outward form of adoption into the Mohammedan community (Snouck Hurgronje,

Achehnese I p. 398; Wilkinson, Papers on Malay Subjects[2]; Life and Customs p. 17 — 19). European scholars however were not so easily satisfied as the primitives and not contented with the explanations given by Jews and Mohammedans. Several Western scientists, medical students, orientalists, theologians, Egyptologists, anthropologists and ethnologists have produced a huge mass of theories, which can not even be summarised here. They are of the most contradictory character. Some (Barton) explained circumcision as a sacrifice or a mark of consecration to the goddess of fertility in order to secure her favour in the production of offspring. But how then to account for the fact that many primitive peoples have no notion of goddesses of fertility, but still circumcise. Some see in it a tribal badge, but mutilations do not necessarily imply tribal marks as means of recognition.

Others declared it to be a sanitary precaution *(Wilken, Andree* [1]) although primitive man cannot be charged with holding very strong *opinions* in this respect not to speak of his habits and general behaviour in hygienic matters.

But circumcised and uncircumcised peoples live under the same conditions in the same neighbourhood side by side, without any difference in their physical condition. Moreover as Mr. *Spencer* observes, while the usage does not exist among the most cleanly races in the world it is common among the most uncleanly (Sociology II 67). In fact hygiene is not a strong point with them: it is quite a modern invention. Indeed the hygienic character of the rite is nowadays rejected by most authorities. The reasoning based on the pretended peculiar anatomy of certain races must also be set aside as such a hypothesis cannot account for this practice amongst other

---

[1]) Apparently Kohlbrugge still, see Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde 1908, Jg. 52, Eerste Helft A p. 1338 sq. (25 April 1908 No. 17).

peoples. *Frazer* (Golden Bough[3] I 96 sqq.) holds quite a different opinion. Although with great diffidence he conjectured that the two rites of circumcision and tooth-extraction may have had this much in common that they were both intended to promote the reincarnation of the individual at a future time by severing from his person a vital or specially durable portion and subjecting it to a treatment which, in the opinion of these savages, was fitted to ensure the desired object of bringing him to life again after death. But *Frazer* acknowledges too that the evidence which has suggested this conjecture is indeed very slight and scanty (cf. Totemism and Exogamy IV p. 458 nt. 1). *Kuenen* and *Gerland* emphasize the religious meaning of circumcision. The penis as instrument of procreation would seem to be consacrated to the gods. Thus the oblation of the prepuce was intended to expose it to the eyes of the gods. *Ploss* and *Wilken* however explained it as a means to further procreation, the religious meaning having arisen afterwards. *Jacobs* keeps to the Gerland-theory and interpretes the custom as sacrifice of the „organon procreans" to the „Deus generator". Others connect circumcision with puberty e.g. *Lagrange's* theory of redemption to admit the sexual life; *Zaborowski's* practique d'initiation, marquant le début de la vie sexuelle, l'age de la puberté; *van Genneps* rite of separation from the profane world; the hypothesis of *Robertson Smith* and others of the sanctification of the organs of generation („originally a preliminary to marriage and so a ceremony of introduction to the full prerogative of manhood"); *Leroy's* release from a restriction. However right these explanations may be with regard to certain peoples they appear not to hold for the universal practice. Others considered circumcision as a substitute for more serious rites including even human sacrifice (e.g. Letourneau who considers

circumcision as an attenuation of phallotomy [2]): „Un simple symbolisme assimilant le nouveau né à un vaincu offert à l'Eternel" Bull. Soc. anthr. de Paris 1893 p. 210 cf. Spencer II 67, Visscher, Rel. u. Soz. Leben II 435, 445), a sacrifice of a part instead of the whole person (Chantepie de la Saussaye; Sarasin II 53) a practice connected with totemism and forefathercult, a notion certainly existing in some more advanced races but not applicable to the case of the primitive ones and therefore it cannot have been the original meaning.

But enough of these theories. As circumcision is a universal custom, it seems probable that it may have a common origin, although the meaning of it may have changed in the different countries and the different times. „The history of religion", once exclaimed Dr. Frazer, „is a long attempt to reconcile old custom with new reason, to find a sound theory for absurd practice". The truth of this view is proved by the study of all great students of the history of religion and of anthropology. The uniformity of custom all over the world may be ascribed in great measure to the uniform working of uniform causes, not the least of which is the structure of human mind. On the other hand its various grades may be regarded as stages of development or evolution, which are the outcome of previous history. If we are to investigate into the origin of such universal customs, we have firstly to look at the primitive peoples, which, although slightly and slowly evolving too, appear to be less developed than the more civilizised ones amongst whom ancient custom is being kept up as a survival. If we endeavour to suggest a hypothesis of any universal practice, we ought to discriminate between the general and the particular and to scrutinise the principle which

---

[2]) See the authorities quoted by Zaborowski, Bull. Soc. Anthr. de Paris 1894 p. 83; cf. Lafargue, Bull. Soc. Anthr. 1887 p. 20 — 436.

is common to the greater part of the peoples as compared with the whole of their customs.

As I am speaking about the peoples in the Dutch Indian Archipelago it seems adequate to state in the first place the general position it holds in the life of the more primitive ones and the way in which it is performed. In this paper I shall only deal with the circumcision of the boys as circumcision of the girls is regarded as to be introduced by Islam and consequently cannot be called an original feature [3]). Although circumcision seems not generally to be practised amongst the Papuans of Dutch New Guinea (Nova Guinea III 266) — in South N. G. incision appears to exist (Versl. Mil. Expl. N. G. p. 259) but the details are not described—, nevertheless it is well known by the Papuans on the Schoutenislands and in British and former German New-Guinea (cf. Nova Guinea III 294) as well as in a certain sense by the tribes visited by the Cambridge anthropological Expedition to Torres Straits. All these peoples may be regarded as still living in the prehistoric state of mankind: the stone period and before. On the Schoutenislands exists, as is told by Mr. Jens (B. K. I. 72 p. 408 s.q.q.) and Mr. Feuilletau de Bruyn (Med. Enc. Bur. XXI p. 103 s.q.q.) a festival called *k'bor* which is to be considered as a kind of initiation of the boys into manhood: it is performed at *puberty-age*. To the ceremonies, which have to be passed through on that occasion belongs also a kind of circumcision the particular form of which will be discussed later on. Amongst several tribes of the former German New Guinea (Kai, Jabim, Bukaua, Tami, Sissanu, Melanasian immigrants on the coast, etc.) similar customs prevail. In the well-known work of Mr. Neuhauss they are fully described (III p. 34 s.q.q., 296 s.q.q., 402 s.q.q., 495 s.q.; I p. 155 s.q.q.). „Kein anderes (als das Beschneidungs-

---

[3]) Perhaps this might prove to be not quite true. See some of the papers infra.

fest) greift mit ähnlicher Gewalt ins Volksleben ein" (I p. 54). „Nach Ablauf des Beschneidungsfestes gilt der Jüngling als erwachsen und kann an den Beratungen der Männer teilnehmen" (I 158, III 298). „Die Jungen sind nun vollbürtige Glieder der papuanischen Gemeinschaft" (III 410.) „Ausserdem soll auch kein unbeschnittener Mann Nachkommenschaft erhalten" (III 38). (See also Ploss, Das Kind[2] I p. 359). As for the isle of *Rook* (New Guinea) Reina states that circumcision is also practised there (Zeitschr. f. Erdk. N.f. IV 357).

The initiation-ceremonies amongst the peoples at the Torresstraits are described by Prof. Haddon (Rep. C.A.E.T.S. V 208 s.q.q.) Here boys are secluded from the outer world and in this period they are instructed in the lore and customs of their people; nor is moral instruction omitted; also dealings with women are discussed. Although the lads who are being initiated into manhood — such being the object of this novitiate — seem not to be formally circumcised, nevertheless Mr. Haddon alludes to a practice which ought to be mentioned in this context. Amongst the Mabuiag the glans penis of the boys and their ears were beaten with ants' nests, the groin was scraped with prickly ray's skin, and so on (Rep. V 215). Amongst the Australian aborigines too circumcision is met with as also amongst the Melanesians and Polynesians. As Howitt (Native Tribes of South East Australia Ch. IX and X) and Spencer and Gillen (Native Tribes of Central Australia Ch. VII; Northern Tribes Ch. XI) tell us [4]), we can distinguish three classes of ceremonies in Australia: firstly that observed in the eastern and extreme western portions of the land, characterised by the knocking out of teeth and similar mild observances; secondly that in a narrow area on the inside of these two regions, where circumcision prevails. There it must be undergone by every youth before he is reckoned a full member of the tribe

[4]) Vgl. Thomas, Natives of Australia p. 184 s.q.q.

or is permitted to enter the married state; thirdly that in the great central area, where circumcision is only the preliminary to a severer operation, known as *mica*. In the latter case however circumcision still forms a part of the elaborate initiation to manhood at this turningpoint in the boy's career. At a final ceremony the lads are invested with mans attire, which is necessary before they can attend the tribal council.

The circumsision at puberty is also found in Polynesia, Tonga, Fiji, New Hebrides, New Caledonia, Samoa, Tahiti, Sandwich- and Marquesas islands [5]), among the heathen tribes of the Philippines etc. Dr. Wilken has shown, that in the Dutch Indian Archipelago circumcision is also practised as a usage to be performed at puberty. Such is the case with the Bataks in Sumatra, the Toradjas in Celebes, the Dayaks in Borneo, the aborigines on Buru, Ceram [6]), Sumba, Timor, Savu, Flores, Nias, the Aru-islands, the Makasar- and Bugis-peoples, the inhabitants of Gorontalo and Minahasa [7]), the Malays, the Javaneses etc. Among all these peoples circumcision tends to adapt lads to manhood (Wilken IV 227 s.q.), it originally being performed, as a rule, at puberty. Among the Mohammedan peoples of the Archipelago circumcision is not a new custom introduced by Indians or Arabs, but as Wilken has proved, an *original* feature too. Wilken (IV 220 s.q.) holds this opinion by putting forward anthropological arguments, such as the practice of incision in stead of circumcision among the Javaneses which cannot have been borrowed from Mohammedan immigrants and the fact that non-Mohammedan Indonesians perform this custom too. We

---

5) Vgl. Wilken IV 222; Waitz-Gerland VI p. 28; further: Andree op. cit.; Ploss op. cit. Amongst the newer authorities we mention: Basil Thomson, Fijians p. 216v.

6) Not mentioned by Sachse and Tauern cf. Int. Arch. f. Ethn. xxll p. 136; see however Jansen, Ber. Utr. Zend. vereen. 27 (1914) p. 33 sqq.

7) M. N. Z. 47 p. 97 sqq.

can add another argument. In the Batavia Museum stands a phallus which has been found on the mountain Lawu (Middle Java) on a place called Suku, where the remnants are of a Çivaist temple. This *lingga* appears to be circumcised [8]). There you have a proof that circumcision was already practised in Java before Islam. This fact is strengthened by the circumstance that at circumcision the *Kobongan* (a survival of the old-Javanese housetemple [9]) is used. Other practices, connected with the circumcision-ceremony also might seem to prove its prae-Muslim origin.

We now go on to discuss the way in which circumcision is practised by the peoples of the Dutch Indian Archipelago. In the first place we find the real circumcision as the modern custom among the Mohammedan peoples, incision being a rule the more ancient practice Nevertheless circumcision is met with as an original form among some Papuan tribes. Circumcision is performed in different ways: the first being a merely surgical operation by which the stretched prepuce clamped in a primitive kind of pincer is amputated. Allow me not being a medical student to quote here the description of Dr. Kleiweg de Zwaan [10]): Der Dukun (Taluk, Mittel Sumatra) bringt ein dünnes Bambusstäbchen (tumang) unter das Präputium und hebt dieses in einer Falte empor. Diese Falte wird zwischen den beiden Schenkeln einer kleinen Bambusklemme *(sapit)* eingeklemmt, wonach um die freien Enden der Klemme ein Ring (simpai) aus Kokosholz geschoben wird der die Enden der sapit zusammen presst. Hierauf wird die so abgeklemmte

---

[8]) See the picture in the paper of *Van der Vlis*, V. B. G. 19.

[9]) See *Hazeu* 's paper at the Leyden Congress of December 1920.— I hope to prove very soon that it is prae-Hindu.

[10]) A different method is reported e.g. M. E. B. II p. 217 sq.; Breitenstein, Einundzwanzig Jahre in Indien I 220 sqq.; Cornets de Groot, Herinneringen aan Blitong 1887 p. 297. See also: Louwerier and Jacobs in Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 1917 and the papers infra.

Präputialfalte mit einem scharfen Messer in einem Schnitt amputiert (Kleiweg de Zwaan in Maass p. 336). In Gunung Sahilan (Bengkalis, Ost Sumatra) pflegt man die Beschneidung etwas anders auszuführen. Dort wird die Vorhaut nach forn gezogen und dann zwischen zwei kleine Bambusklemmen gepresst, zwischen denen das Präputium kreisförmig durchgeschnitten wird (id. p. 339).

In Middle Java a similar method is practised, a triangular end of the prepuce being removed. This is excision.

Another method is reported among the Kayan Dayak, the equivalent of which is also found in some parts of the Batakcountries (Sumatra), on Roti (res. Timor), on the Aru-islands and elsewhere. „Die Eingeborenen des Aru Archipel pflegen eigenhändig das Präputium zwischen zwei scharfe Bambusstücke zu klemmen um es zur Putrefaction zu bringen und abfallen zu lassen, was in der Regel nach c.a. fünf Tage erreicht wird. Auch bei den Karo Batak's (Sumatra) pflegen die jungen Leute sich heimlich zu beschneiden: das Präputium wird gespalten indem man den oberen Teil zwischen zwei scharfe Bambusstückchen einklemmt."

Real circumcision however is also found among some Dayak tribes about whom Gomes (Seventeen years among the Sea-Dayaks of Borneo, 1911 p. 321) writes: „The cutting of the foreskin is not done with a knife, but with a piece of sharpened bamboo".

The first method mentioned has caused the invention of more elaborate instruments (e.g. Sunda-country on W. Java). Incision is practised in Celebes, Ceram, Buru, Java, Sumatra, etc. The cleaving method of Central Celebes is described by the brothers Sarasin (II p. 53) as follows: „Diese wird an allen Knaben vollzogen, indem man ihnen ein rundes Hölzchen unter die Vorhaut schiebt und diese darüber der Länge nach spaltet." The incision performed in Nias is mentioned by Schröder (I p. 56 § 173 s.q.) and Kleiweg de Zwaan

not to speak of the older authorities [11]) (Heilkunde p. 137 sqq.).

Besides cleaving which is the most common older form in these countries there are still some other methods:

a. a simple scratching of the prepuce;

b. a slight pricking into the upperskin of the prepuce in order to produce a few drops of blood;

c. bringing ants' or bees' or other stinging insects' nests in contact with the prepuce;

d. simply touching the prepuce with a knife (cf. B.K.I. 72 p. 409 Schoutenislands). The instruments used for performing the operation are stone-flints, shells, bamboostrips [12]), all kinds of knives (common or special knives, the spurs used in cockfights, razors etc.) or a patjol [13]).

The results of our present inquiry hitherto tend to show that the custom under discussion as performed in the Dutch archipelago (including the regions in which it forms nowadays a part of the Mohammedan cult) as well as in Australia, Melanesia and Polynesia is a practice connected with adapting boys to manhood and consists in touching the prepuce with a sharp object, as a rule in order to extract some blood from it, an ablation or cleaving of it in many cases not being effected or aimed at. These cases should not be overlooked as they occur among very primitive tribes. These results are the more interesting as they are in accordance with the facts met with in other parts of the world. Among

---

[11]) Sometimes incision and circumcision appear to be combined, Van Hasselt, Volksbeschryving p. 65. etc.

[12]) Moszkowski p. 164 (Tapungkanan, Rokan); M. E. B. II 218: it is the older fashion.

[13] Permadi, Tijdschr. v. Inlandsche Geneeskundigen 23e jg. (1915) No. 5 p. 11.

the Jews [14]) too it seems to have been performed originally upon the male at the time of marriage (Ex. 4, 24f and 34, 22). According to Doughty (Arabia Deserta I p. 128) among some of the Arabs a child was not circumcised in infancy but when he had reached the age to take a wife. Lane declares such still to be the prevailing practice amongst the Egyptian peasants. Such is also the case with the Aztecs (Bancroft, Nat. Races Vol III) and is still practised by the Caribs of the Orinoco and the Tacuna's of the Amazone. Among the African tribes we also find circumcision on a huge scale and it is generally speaking also connected with initiating or at least adapting boys to manhood.

We now can start to investigate into the probably original meaning of this practice. As remarked above we should especially pay attention to that which is common to all the primitive peoples, that is to say in the first place the working of their mind.

The principal difference between the primitive mentality and the modern more developed one is the absence of any notion concerning the relation of cause and effect in the case of the former. The primitive mind is associative: Post ergo propter. The cock crows at daybreak: ergo the crowing of the cock produces the sunrise. Further they cannot grasp the nature of all which is met with in their life. Many Australian tribes do not even know that conception is caused by copulation: all nature is a riddle to them. They feel the warmth of the blood and the warmth of the breath. They do not understand it, but their conclusion is, that warmth is agreeable and good. So is coolness. But excess of warmth (heat) and excess of cold cannot be good: The first you perceive when you are fevered, the second is the state of the dead. Heat and excessive cold are therefore evil

---

14) Cf. B. Stade, Zeitschr: f. Altt. Wiss. VI (886) p. 132 sqq. cf. Robertson Smith, Religion of the Semites p. 310; Wellhausen, Reste [2] p. 175.

influences, disagreeable, bad. The cold state of the dead is not understood: it causes an awful, gruesome, creepy sensation: The primitives are in fear of it [15]). The warmth of the blood and the warm breath have gone. As they have no scientific knowledge about it, they seek to hide themselves against the evil influences emanating from the corpse. But the means they use in order to neutralise the evil influences are not logical from our point of view, but their primitive methods are inspired by their primitive associations: they form a part of their —to use an expression of Steinmetz'—*psychical technics*. They disguise themselves and try to get rid of the corpse in such a way that the dead cannot come back to the village to vex them. The relatives often put ashes on themselves just as the other villagers spread ashes before their houses if a dead man is going to be buried. The meaning of this quite common custom (Sumatra, Malaka, Celebes, New Guinea, Java cf. Maass, Durch Zentral Sumatra p. 338 sq.) apparently is, that the warm properties of the ashes counteract the cold ones of the corpse. Perhaps the origin of cremation is to be found in this mental association too. Further they shut all the openings of the body in order to stop the emanation of the evil: sometimes *the mouth is stitched up* and the ears are stopped up. They bring the corpse out of the village often passing a river if possible and return by another way in order to bewilder the dead man. Sometimes they try to neutralise the evil influences by good: then they cause blood to flow: big vigorous animals (which therefore have also vigorous properties according to these associative non-scientific ideas) are slaughtered with the object that their warm blood (the essence of their life) may counteract the horrible influences of the dead man. Slaves are slaugtered too and

---

[15]) Cf. Jens, Handel. N. Anthr. Vereen. 1904 p. 57. This appears to be a general feature among the Papuans who are mentioned here and in the following as an example of primitive thought.

often they extract blood from their own bodies. This would appear to be the origin of tatooing among many tribes. Sometimes too the teeth are knocked out in case of mourning. Very frequently also the custom is met with that the relatives mutilate themselves by cutting off a piece of their fingers and so on (New Guinea, Africa). The dead man is a source of dangerous influences and is therefore to be shunned. So is all which is connected with him, especially his wife. She is shunned too and is expelled during some time from the village, passing her life in seclusion. She is *tabu* and therefore impure.

All occurences in the daily life of the primitive peoples are as great riddles to them and primitive man tries to secure himself by his *psychical technics* (including the usages connected with fishing, hunting, agriculture, treatment of illnesses, housebuilding, travelling etc,.). I cannot dwell very long on this subject — I would refer you to the wellknown studies of e.g. *Preuss, Kruyt* and others and especially those of *van Ossenbruggen* to whose instructive article on primitive mentality (B.K.I. 71) I am much indebted in building up this theory, the principles of which have already been laid down by this scholar (cf. too *Crawley*, Mystic Rose p. 137 sqq.), but still I should like to quote another few instances. A similar period of tabu is undergone by a woman in childbed. In primitive circles (such as those in Australia or among the Papuans) she is really regarded as dangerous and therefore isolated from her fellow-villagers. In a poor hut in the forest she awaits the birth of the child: often no people are allowed to help her, because such would be dangerous to the community. With their primitive *psychical technics* they try again to counteract the evil influences emanating from her: She is fumigated and roasted with a fire obviously to neutralise the humours which she produces. This is a period of drying: the woman suffering dread-

fully under this process tossing hither and thither to save her-skin from being scorched; not being allowed to quench her thirst with water: as I said above, often the woman is not allowed to have assistance at all, sometimes she may be helped by her mother or some old female expert, her husband and family being even forbidden to come in touch with her. (cf. Frazer, Tabu passim).

Sometimes the husband is also regarded as tabu, but as a rule the newborn child is tabu and therefore impure (as is the mother) and is not allowed to be brought outside unless the tabu is broken by special *psychical technics*. The end of the period of seclusion after birth is thus marked by a pecular practice, which chiefly consists of a bath in order to take away the impurity, a primitive form of baptism. You will find this custom amongst practically all the peoples of Dutch India: Papuans, Bataks, Dayaks, Malays, the inhabitants of Celebes and the small Sunda-islands etc., even in Java it survives as turun tanah: bringing the child in contact with the earth.

Thus all the different stages of life are connected with certain usages which are intended to enable the child to pass the dangerous period. Such critical occasions are often marked by the changing of the name and so on. Very often too every important act or occurrence according to the popular belief sets in motion „*hot*" (i.e. dangerous) influences against which precautions are necessary: in the first place „cooling" (e.g. a bath). Also marriage appears to be regarded as such a critical period by most people of the earth. If you study the rites connected with it and compare them with the primitive forms of them still existing among primitive tribes: then you will find that those practices to which afterwards several explanations are attached, originally are meant to take away the danger of the future congress. Bride and bridegroom are solemnly and cau-

tiously brought together and brought in contact. Often copulation is not allowed until they have slept a couple of days together. Elsewhere the bridebed of the young people is several times disturbed by some females who swing torches or by the noise of musical instruments and so on. The first weeks of the marriage are also marked by *a period of seclusion* and not seldom marriage is preceded and prepared by fasts, washing, not to mention other customs as those connected with defloration etc.

Frazer is quite right in remarking (G.B. XI p. 277): „It would be easy to prove by a long array of facts, that sexual relation is associated in the primitive mind with many serious perils." (cf. Crawley, Mystic Rose, passim).

In this connection it is also easily understood that the critical period of *puberty* causes the primitives also to produce some *psychical technics.*

By this time the lads are supposed to be filled with evil and dangerous potentialities, dangerous to themselves and dangerous to the community. If one treads on their urine, this will cause illness or even death (M. E. B. XXI p. 104 vgl. Neuhauss III p. 408). The boys are regarded as unclean (see above) and therefore are to be isolated by different tabus. *Frazer* says (Golden Bough III p. 156): „Restriction and taboos like those laid on menstruous and lying-in women are imposed by some savages on lads at the initiatory rites which celebrate the attainment of puberty; hence we may infer that at such times young men are supposed to be in a state like that of women at menstruation or in childbed". Among many peoples there are found separate houses for boys and girls after puberty. Several Papuan tribes have such dwellings (Nova Guinea III 293) which are inhabited by a number of these youths, who also sleep there and who during a longer or shorter period after the years of puberty are not allowed

to have any connection with the parental home. They may not even be looked at by any female being. If they chanced to do this, the women are believed to die in consequence thereof! Among many tribes this seclusion is very strictly observed, even on a higher stage of culture,although the meaning of it then often has changed.

In some primitive circles no work is allowed to go on during this novitiate of the boys. *Neuhauss* tells us very interesting details of this institution, his friend Schultz not being able to get any copra during some months as long as the tabu of the initiation rested on the whole community (I p. 157). This novitiate of the boys is quite an important factor in the life of the tribes of Australia, Melanasia, Polynesia, New Guinea (cf. Nova Guinea III p. 293 s.q.q.) in Africa, and among the Indians of America, not to mention other peoples.

Very often severe fasting [16]) is resorted to. In Neuhauss' book we can read all the elaborate ceremonies of the novitiate, which are to be passed through. Sometimes the boys are left alone in the forest and during this seclusion, sometimes they have to suffer many hardships besides (Post, Gr. Ethn. Jurispr. II p. 36 sq.). The meaning of the ceremonial followed is very often in a way a representation of death and resurrection [17]), the novices being killed first and then being restored to a new: that is to say the real life of manhood (Africa, America, Australia, Melanesia, New Guinea, Indian Archipelago, Ancient India and so on). In Australia for instance it is only after a young man has passed through the severe ceremonies of initiation which include most painful bodily mutilations that he is deemed worthy to be introduced to manhood. Certain foods are forbidden to the novices, their beards are

---

16) J. A. I XII p. 129 sq. (Andaman Islands.)
17) Totemism and Exogamy IV p. 227; I p. 42.

plucked out, their hair is shaven, their noses are bored: several tabus are imposed on them: their teeth often being extracted, knocked out or filed. (As we know this is a very common practice in Dutch India too at puberty). Many are the usages too by which the boys are supposed to be strengthened. Thus among the Toradja's of Central-Celebes, when a youth is being circumcised he is made to sit on the skull of a slain foe (Kruyt, Versl. Med. 4 III 166): elsewhere the liver, the ears, the testicles of conspicuously brave ennemies are eaten by the novices (Golden Bough VIII p. 227; I p. 42). Among the Andaman Islanders the carcase of a wild boar is pressed heavily on the shoulders, back and limbs of the novice in order to make him strong. The carcase is then cut up, the fat is melted and poured over the novice and rubbed into his person. Amongst the Arunta circumcised lads are often struck on the calf of the leg with the leg bone of an eagle-hawk, because this is supposed to impart strength to the boys' legs. Among some other Australian tribes the youth at initiation is smeared with blood drawn from the arms of the clansmen and he even receives the blood to drink. This practice is described by *Gason* (see Frazer, Totemism and Exogamy IV p. 201) as follows: „One of the old men then binds another old man round his arm near the shoulder with string pretty tightly and with a sharp piece of flint lances the main artery of the arm about an inch above the elbow, causing an instant flow of blood which is permitted to play on the young man until his whole frame is covered with blood. As soon as the old man becomes exhausted from loss of blood another is operated on, and so on two or three others in succession until the young man becomes quite stiff and sore from the great quantity of blood adhering to his person. The next stage in the ceremony is much worse for the young man. He is told to lie with his face down, when one or two young men cut him on the neck

and shoulders with a sharp flint about a sixteenth of an inch in depth, in from six to twelve places, which incisions create scars." This cruel practice is also known in other countries (cf. Frazer, Golden Bough VII p. 106) [18]. Sometimes the blood drawn from the lads at these operations is caught in a hollow shield and taken to certain kinsmen or kinswomen who drink it or have it smeared on their breasts and foreheads.

Among the Kafirs and Bechuana the lad is flogged until the blood flows.

In Kiwai (Rep. Cambr. Anthr. Exped. Torres Straits V p. 219) human effigies are shown to the lads at initiation into manhood and when first seen the youths have fire showered over them and fire-sticks thrust at them.

We now pass over other customs observed at initiation such as dances, exchanging of dresses between the two sexes, mascarades, noisy practices [19]), silence on the part of the boys, disguising, bathing, meals, intoxication, sexual licence at the end of it, which have all their meaning, but can not be dealt with in this paper, because of lack of time: we only mention another one of the *psychical technics* performed on this occasion: a process of scorching (c.f. G.B. XI p. 257, W. Africa) or sweating. Among the Galelarese and the Tobelorese of Halmaheira the novices expose themselves to the heat of the sun as much as possible (Golden Bough XI p. 248). Elsewhere the boys are not allowed to drink during a certain period of time and often are exposed to a fire. This practice is also found on the Schouten-islands, where the lad is smoked in his hut of seclusion during four days, a fire being kept burning beneath the small apartment in which he is shut up. At the end of his seclusion the boy makes a fire himself and leads

18) In Central Celebes round marks are burnt in the arms of the boys. Sarasin II p. 53.

19) Other interesting customs Haupt, Madagaskar (1906) p. 61.

the smoke through the bamboo which has served to carry off his urine during his retirement. The smoke he conveys along his penis until the bamboo is quite dry. When the bamboo is entirely filled with smoke, the ends of it are closed. Then it is put above the fire until it explodes with a loud bang (M.E.B. XXI p. 106). So we see of course that especially the penis is regarded as the dangerous object in this period. The primitive psychical technics therefore tend to neutralise its evil effect. In the Dutch Indian Archipelago the blood of a cock sometimes is smeared on it.

Elsewhere other practices are resorted to. Thus many peoples shut its opening at puberty. The most simple method is the so called penis-girdle. The putting on of the bark girdle is often a feast of great significance and forms a part of the initiation at puberty. This custom prevails among many Papuan tribes, who pinch the praeputium which is stretched upwards under a tie bound round their loins (rein-belt). Others cover the penis which is pulled upward in the same way, with a shell or a piece of cloth or bark. Others think it enough only to conceal this organ. Such penis-ties are also in use among the Bakairi and Bororo. They are called Baragara and „bestehen aus Wolle mit aufgereihten Vogelknochenperlen, Samenkernen oder aus gedrehten Bast und Palmblatt" (von den Steinen). „Die Yamawadi am Purus in Brasilien (the same author says) tragen ein eigenthümliches Suspensorium (Kahanafa) welches in die Bauchschnur mittelst Baumwollfäden eingeflochten ist und ausser fransenärtig herabhängenden Schnürchen eine Schlinge besitzt von welcher die Vorhaut festgehalten wird." So many other instances might be quoted [20]) in order to elucidate this peculiar custom, but this seems sufficient for my purpose.

[20]) E. g. from the New Hebrides see Rouffaer in Z. W. N. Guinea Exped. p. 618 nt.

Another custom is mentioned by Cook (as quoted by Westermarck, Human Marriage p. 205): „Novae Zealandiae incolas non solum se non circumcidere, sed contra anteriorem praeputii partem redimire ligamento, quo glandem penis tegant". The same curious usage is met with in some other islands of the South Seas and among the Paressi in Brazil *(„Kunokua")* according to Karl von den Steinen. According to this author the kunokua is applied to the boys as soon as the first erections appear. So the Papuans put on their penis-girdle or their penis-covering at puberty which is determined by the appearance of the pubes. The Trumai „binden das nicht aufwärts gerichtete Glied mit einem rotgefärbten Baumwollfaden am Präputium zusammen und raufen sich das Schämhar aus." „Auch die Männer der Karaya-stämme am Rio Araguaya schnüren nach Ehrenreich (Beitr. z. Völkerk. Brasiliens, quoted by Hovorka p. 141) die Vorhaut vor der Eichel mit einem schwarzen Baumwollfaden wurstzipfelartig zusammen." The binding off of the penis apparently tends to shut its opening, which method can be compared with the so called *kynodesmé* in ancient Greece („ein Band zum Aufwärtsrichten oder Unterbinden des Gliedes").

The same effect can also be produced by infibulation, which practice in fact is often resorted to (Africa, Rome) [21]. The infibulation as practised among so many African tribes would seem to have developed into a custom to prevent illegal coition which as a rule is regarded as very dangerous according to primitive psychology. Later on however the operation has been resorted to for other purposes. Infibulation or the attaching of a ring, clasp or buckle to the sexual organs, in females through the labia majora, in males through the prepuce, became an operation to preserve chastity. In Africa it

---

[21]) Cf. Hovorka, Mitt. Anthr. Gesell. Wien 1894 Bd. 24 p. 135 s.q.q.

is very common, but is there often replaced by an operation which consists in stitching the labia majora together.

We saw that the penis-girdles are intented to shut up the dangerous potentialities of the penis. The same is effected by the penis-calabashes, penis-shells, penis-husks and penis-sheaths.

Here you have the origin or at least the most primitive form of clothing (Cf. Nova Guinea III 37 s.q.q.), the later developments probably being influenced by the wish for adornment and the human tendency towards vanity. As to the penis sheaths allow me only to quote the description given by Wollaston: „The most remarkable thing about them is the case that each man wears, his only article of clothing; it is made of a long yellow gourd, about two inches in diameter at the base and tapering to about half an inch at the pointed end. It is worn with the pointed end upwards and is kept in position by a string round the waist. As the length of the case — some of them measure more than fifteen inches — is more than a quarter of the height of the man himself, it gives him a most extraordinary appearance" (Pygmies and Papuans p. 161 s.q.) [22]). In some regions difference is made between the wearing of their penis-girdles and penis-shells. *Schmeltz* says: „Nur unverheiratete Leute tragen die Penis-muschel, verheiratete den Leibgurt an dem vorn (öfters) eine kleine Muschel befestigt ist. Herr de Jong sagt dass das membrum virile in beiden Fällen nach oben gebogen (gezogen) getragen wird, doch gewönlich nach unten hängt und durch verheiratete Männer, sobald sich Frauen nähern, wieder nach oben gezogen und zwischen den den Körper fest umschliessenden Hüftgurt geklemmt wird" (Rouffaer, l.c. p. 613 nt. 1).

---

[22]) See also Rouffaer's most interesting remarks in Zuid-West Nieuw Guinea Expeditie 1904|5 p. 603 — 621.

But primitive *psychical technics* do not stop here. In connection with the usages performed in cases of death we mentioned the custom of extracting blood from one's body to counteract the evil influences emanating from the corpse. A similar practice is found among the primitives with regard to the boys who are going to be adopted to manhood as we stated above. Now it will be easily understood that extracting of blood is also applied to the most dangerous spot of the body in this mental association: the sexual organs. Kubary mentions the particular care with which the genitals of the girls on the Hukuoro Islands (Carolines) are tatooed (Nova Guinea III p. 40); elsewhere we often find the custom of decorating the girls before marriage from the navel to the knee. In Tonga the natives use to tatoo the glans penis (Waitz-Gerland VI p. 40). Thus we see too that the extraction of blood often is concentrated on the penis. Several customs are practised: we mentioned already circumcision, excision, incision, scratching or pricking. In this connection we ought to name another usage found among some Dayak tribes as well as some other peoples (already mentioned by Wilken IV 240 [23]), which is nowadays generally explained as a means ad augendam mulieris voluptatem (I would here bring to mind that the same is often told about the effect of circumcision [24])): I mean the *perforation*. Hose and Mac Dougall (II p. 170) say: „We must not pass over without mention a peculiar mutilation which is practiced by most of the Kayan youths *as they approach manhood*, namely the transverse perforation of the *glans penis* and the insertion of a short rod of polished bone or hard wood." Whatever nowadays the meaning

[23]) The same custom was also known on ancient Java, see the huge phallus of Suku (Java) in the Batavia Museum. Cf. also Hovorka op. cit. p. 134.

[24]) Kleiweg de Zwaan, Die Heilkunde der Niasser p. 141. Hastings Enc. Vol. 3 p. 666.

of this custom may be, it seems probable that the origin might be found in the mutilation of the sexual organs *at puberty* (Compare also the piercing of the lips, of the ear-lobes and the boring of the nose, of the teeth etc.). In fact among some tribes on New Guinea circumcision and perforation are found side by side, the customs being held to be equivalent [25]). But still more painful practices are found. Among some Hottentot tribes (S. Africa) and elsewhere one of the testicles is amputated at puberty [26]).

In Central Australia another usage is met with according to several first rate authorities: it is the socalled *Mica* ceremony, a *subincision* [27]). Spencer and Gillen write (Northern Tribes p. 255): „The operator then approached and quickly with a stone knife *laid open the urethra from below*". Subincision is practised upon the young men and apparently in close connection with this the rite of cutting open the vagina is practised upon the young women (id. p. 135).

A similar custom is found in different parts of Australia (cf. Hovorka, op. cit. p. 132 s.q.).

Another cruel kind of circumcision performed in South Arabia is mentioned and described by Barbier de Meynard and Niebuhr: „Sie beschneiden nicht nur die Vorhaut, sondern machen auch einen Schnitt in den Haut oben auf dem männlichen Gliede der Länge nach und lösen einen Theil der Haut am Unterleibe gänzlich ab". Similar practices prevail amongst some Indian tribes in America. Elsewhere even the navel is cut out.

We therefore see that circumcision is only one of the many mutilations of the body which are performed by primitive mankind in order to counteract the evil influences arising at puberty.

---

[25]) Schmidt, Anthropos II (1907) p. 1032, 1037-38.

[26]) Finsch, Zeitschr. f. Ethn. XII 316 (Ponape).

[27]) The purpose of it is *not* the keeping down of the number of the family as formerly was thought (Spencer and Gillen id. p. 269). See also Hastings Enc. Vol. 3 p. 666b.

The reasons why circumcision can fall into disuse are many, the principal one being that the fear for the dangers prevailing at puberty disappears [28]). But elsewhere the custom still exists although the psychical basis which underlies the original function has fallen away. Then new theories are invented to keep up „absurd practice". In that case the time at which the operation has to be performed easily may be changed too. Another reason may be the changing of the religion. That is the case if the natives become Christians. Nevertheless it should be stated that several Christian peoples still practise it. Among the aboriginal Christians of the Indian Archipelago, who continue the operation, we only mention the Javaneses in Muntilan (Kedu, Middle Java) the Amboneses in the time of Valentyn (Wilken IV 212—214, 224—225, 229, 234), the Minahasa-people (M. N. Z. 46 p. 49) etc. Amongst many aborigines (those in Enggano, in the Mentawei-islands, many Papuan tribes, some Dayaks and Bataks, the inland-tribes of Malaka [29]), the inhabitants of the Solomon islands [30]), those of the Andaman islands [31]), the Kubus and Lubus [32]) in Sumatra and so on) „real" circumcision appears not to have been performed at all, the obvious reason being that the primitive mind of those peoples has produced other *psychical technics* to neutralise the dangers arising at puberty such as tooth-filing, nose-boring etc.

If we accept the theory of the present writer as to the original meaning of circumcision: this usage being

---

[28]) On Ceram and Buru it is disappearing. Also on Flores T. B. G. K. W. 57 p. 144.

[29]) Martin p. 904; see also Skeat and Blagden.

[30]) Guppy p. 137; Krämer (1906) p. 336; Ribbe (1903) p. 145; Codrington, Melanesians p. 234. On the Hawaiite islands it appears to exist: Marcuse (1894) p. 109 cf. Ratzel II 234, 139.

[31]) J. Anthr. I XII p. 335.

[32]) Wilken IV 218-219; see however van Ossenbruggen, B. K. I. 71 p. 134.

one of the psychical technics of the primitives in order to neutralise the evil energies at puberty: it is clear that circumcision is not found everywhere and the further developments of this custom may easily be explained. As it is a means of adapting boys to manhood, it is often only a part of a large ceremonial to be gone through: then it is connected with the initiation of the boys into the full tribal arcana: thus under certain circumstances it may become a definite tribal-mark as a symptom of totemism. The instruction at the novitiate often deals with the tribal lore and the tribal customs and in that way it can become a token of the ancestral worship. As has already often been observed ancestral worship has the tendency to develop into the cult of the gods. By that way circumcision may become the outward sign of the covenant between the people and the tribal god, the special mark of the full worshippers of that god as opposed to strangers or lower classes of the people. Circumcision therefore can be the mark of devotion, a sacrifice of the self, a sacrifice pars pro toto.

Circumcision is associated with *manhood* [33]): it becomes the proof of it, a distinctive of courage and vigour, a test of indurance. The circumcised is the real man, able to produce offspring. The uncircumcised however is a coward, not a full man, unable to beget children, not being circumcised being a disgrace, causing disdain. Thus the practice of circumcision becomes associated with the idea of furthering procreation and may develop into a rite of the cult of the goddess of fertility.

Puberty is marked by a period of seclusion, women not being allowed to approach the boys. Here we find the origin of the socalled „Altersklassen" and „Männer-

---

[33]) A typical association connected with circumcision as a puberty-practice is mentioned by Francis, Herinneringen I p. 181 (Lampong, Sumatra).

bunde" about which feature Schurz has written his well-known book. Originally the dangerous potentialities of puberty are the common interest of the tribe. Therefore the tribal chief designates the time of initiation. As the economic state of the people very often does not admit of the performance of this custom every year (Neuhaus III 406), boys of different ages are initiated at one time. Later on, as the feeling of the common interest is attenuated, individual parents keep up the practice.

Often as we saw above, the state of the boy at puberty is held to be so dangerous that even his parents are not allowed to see him. Here lies methinks the origin of the custom we found among some Batak, Dayak and other peoples where the boys circumcise themselves secretly slipping into the forest [34]).

And finally circumcision may develop into a sanitary usage [35]). When the mental functions are less ruled by association and the relationship of cause and effect has begun to be understood, then *science* can decide that under certain circumstances circumcision should be practised as a hygienic operation. So psychical technics may possibly devolve into scientific technics if guided by experience and empirical *knowledge*. Such is the history of the evolution of medical science too.

In conclusion another few words on these mutilations of the body in general. We regarded them as forming a part of the primitive psychical technics performed at different „*hot*" occasions in life. We therefore cannot always state the definite origin of several practices. Tatooing is connected with extracting blood and is practised at puberty (e.g. B.K.I. 72 p. 407), as a form of mourning, to bring down rain and so on: the origin of tatooing among the different peoples may thus be a different one. The same is the case with the piercing of

---

[34]) Cf. Turner, Samoa (1884) p. 81, cf p. 317, 326, 341; Graafland, Minahasa I 426; Kruyt, T. B. G. K. W. 60 p. 291.

[35]) Cf. Breitenstein, Einundzwanzig Jahre I p. 210 sq.

the lips; extraction, knocking out or filing of the teeth.

Sometimes it is combined with the puberty-technics and then it is, according to the very probable theory of *Preuss*, a consequence of the idea that not coition but breath is the direct cause of conception. The custom of covering the mouth after puberty (Golden Bough III p. 122), quite the equivalent of the shutting of the opening of the penis, must also be regarded as connected with this. In other cases the origin of teeth-mutilation is — to use a term of Wundt's — „*Hauchzauber*" too, but the application is for a different purpose.

So we can go on to discuss the other mutilations but this seems sufficient. Circumcision is also one of the primitive psychical technics, but *it appears only to have been carried out at puberty*. But since circumcision is regarded as a very potent performance, it can be practised upon different occasions, as may be deemed necessary, in order to make use of its influence. Among other psychical technics thus in Fiji (Frazer, Belief in Immortality I p. 426 s.q.q.) it sometimes apparently is practised in cases of illness of a chief. In other places it appears to be carried out at harvest time or during the period of planting. But also such occasions are often chosen in order to further the operation itself.

JAVA

RESIDENTIE PREANGER-REGENTSCHAPPEN.

Inlandsche Besnijdenis, zooals gebruikelijk in de Preanger-Regentschappen, in het bijzonder in de afdeeling Tjiandjoer

door

Iskander Atmosoediro,

Indisch Arts te Onrust.

Beteekenis en doel.

Een der voornaamste gebeurtenissen in het leven der Islamieten is zeker wel de z.g. „besnijdenis". Hieronder

verstaat men het gedeeltelijk of in zijn geheel laten afsnijden van het praeputium van den penis of de clitoris, met dien verstande, dat het hierbij plicht is, dat de glans penis geheel ontbloot wordt (niet echter wat betreft de clitoris, zooals hieronder zal blijken).

Deze kunstbewerking is eene allereerste vereischte voor den (de) Islamiet. Wil een Christen b.v. overgaan tot den Mohammedaanschen godsdienst, dan moet hij, voordat hij wordt ingewijd in de geheimen van den Islam, eerst besneden worden. Het is hiermede echter natuurlijk niet gezegd, dat elke besnedene een Islamiet is.

Het doel van de besnijdenis is in hoofdzaak: Reinheid. Reeds van oudsher is het immers bekend, dat zich in de ruimte tusschen voorhuid en den peniskop allerlei onreinheden kunnen opzamelen, waarin verschillende ziektekiemen zich kunnen ontwikkelen. Uit dit oogpunt beschouwd, is de besnijdenis dan ook zeer aan te bevelen.

Echter is, zooals boven reeds gezegd, vereischt, dat de peniskop daarbij geheel bloot komt. Gebeurt dit niet, b.v. doordat een te klein stukje van de voorhuid is afgesneden, dan is men verplicht den persoon nogmaals te laten besnijden.

De leeftijd van den te besnijden persoon.

Wat betreft de leeftijd van den persoon, die besneden moet worden, hierover bestaan geen bepaalde voorschriften. Men is geheel vrij in zijn keuze. Er zijn menschen, die hun kinderen direct of een paar dagen na de geboorte laten besnijden; ook zijn er, die hiermede wachten tot ze wat ouder worden, maar gevallen zijn bekend, dat ze pas besneden worden kort voor hun huwelijk. Deze laatste komen echter niet veel voor.

De operateur.

De man, die de kunstbewerking doet, de operateur dus, is een specialist op dit gebied en wordt Bengkong genoemd. Hij is iemand uit de kampong, die geen bepaalde studie heeft genoten, doch slechts door veelvuldig zien tot die kennis is gekomen. Meestal gaat deze ook van vader op zoon over. Zijn vermaardheid hangt geheel af van de genezing van zijn eerste patienten. Geschiedt deze betrekkelijk vlug, dan is zijn naam gevestigd, niet alleen in zijn eigen kampong, maar ook in de omgeving. Het al of niet vlug genezen van de patienten is echter vaak niet te danken aan den Bengkong, want deze ziet na de operatie meestal niet meer naar hen om.

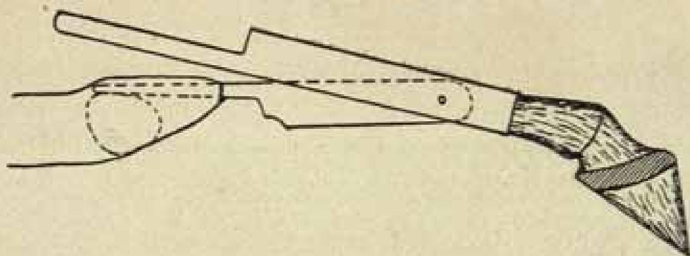
De instrumenten.

Het benoodigde instrumentarium voor de besnijdenis is werkelijk vrij eenvoudig en bestaat uit 3 voorwerpen n.l.

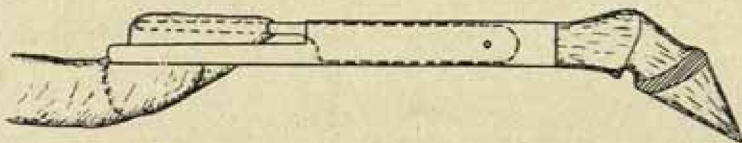
a. Soembi. Dit is niets anders dan een gewone rechte ronde sonde van ongeveer 1 dM. lengte, een paar mM. diameter, uit hout of hoorn of been gesneden en waarvan het eene uiteinde klein en afgerond en het andere breed en afgeplat is. Deze sonde dient om eventueel aanwezige verklevingen of vergroeiingen tusschen voorhuid en peniskop los te maken.

b. Babango. Dit is een instrument, dat eenigszins den vorm heeft van den snavel van een ooievaar, vandaar zeker de naam. (*Bango* (*Soend.*) — ooievaar). Het bestaat uit 2 deelen A en B.

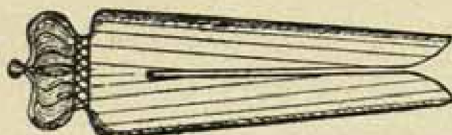
A is aan het eene uiteinde bewegelijk verbonden middels een pinnetje met B. Deze laatste bestaat uit 2 armen, waarvan

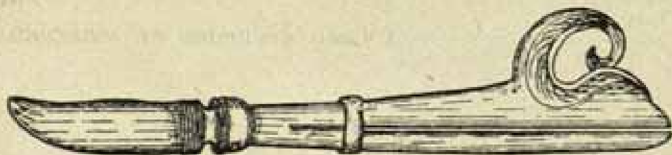
Babango (Tjiandjoer), p. 404.

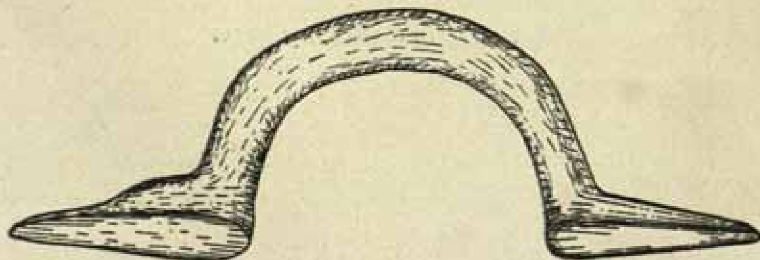
De babango (Tjiandjoer) in werking, p. 406.

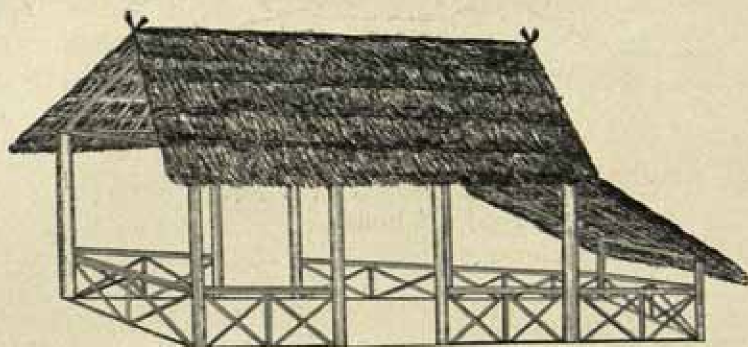
Tjepitan (Tjiamis), p. 409.

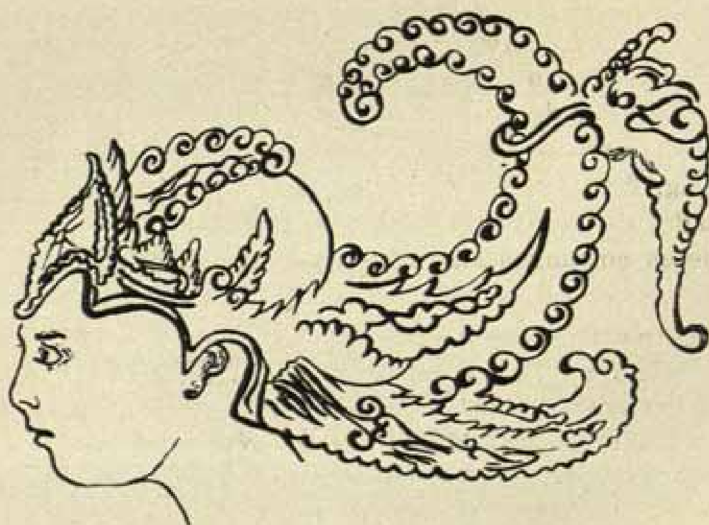
Babango sopa (Tjiamis) p. 409.

Babango belèk (Tjiamis), p. 409.

Balandongan (Tasikmalaja), p. 417.

Makoeta (Tasikmalaja), p. 419.

de uiteinden stevig en veerend tegen elkaar aangedrukt zijn, zoodanig, dat A tusschen deze armen door op en neer geklapt kan worden. De werking van dit instrument is tweeledig, n.l. rekken en knijpen, zooals later zal blijken. Het is meestal vervaardigd uit been of hoorn, doch kan evengoed uit hout gesneden worden.

c. *Het mesje*, onverschillig wat voor soort, is voldoende, als het maar scherp genoeg is. Een uit bamboe gesneden mesje is in de Preanger niet gebruikelijk. Meestal wordt van een gewoon scheermes gebruik gemaakt.

De voorbereiding.

Bij een nogal vermogende familie wordt de a.s. patient reeds 2 dagen vóór de besnijdenis onderworpen aan de daarbij behoorende voorbereidingsceremoniën. Vergezeld van de ouders en den *Bengkong* onderneemt hij een bedevaart naar de graven van zijn voorouders, om den zegen af te smeeken van de afgestorvenen. Den volgenden dag, dus één dag vóór de eigenlijke gebeurtenis, tegen den namiddag wordt de jongen gekleed in de beste plunje en omhangen met allerlei sieraden, geplaatst in een versierden draagstoel *(Djampana)* en gevolgd door de familieleden te paard of te voet met allerlei soorten Inlandsche muziek, gedragen naar een badplaats liefst op een afstand van het ouderlijk huis gelegen, alwaar hij dan wordt gebaad met allerlei soorten gewijd water, om daarna onder muziek weer naar huis te worden gebracht.

De besnijdenis.

Den volgenden morgen heeft dan eindelijk de besnijdenis plaats. Twee uren daarvóór moet het kind een koud bad nemen, liefst zoo lang mogelijk, opdat het door de kou minder pijn zal voelen bij de operatie.

Deze heeft plaats op het erf in een z.g. *Kebon alas*, d.i. een van bamboe opgetrokken huisje zonder wanden en zonder dak, waarvan de stijlen kwistig versierd worden met groen en bloemen. Vaak worden er zelfs vruchten en allerlei lekkernijen aan gehangen.

Het jongetje neemt dan in de *Kebon alas* op een stoel of op de schoot van den vader plaats. De *Bengkong* hurkt vóór hem op den grond, trekt de voorhuid onder het prevelen van gebeden naar zich toe en blaast lucht in de praeputiale zak zoodanig, dat deze begint op te zwellen. Kan dit niet, dan is het voor hem een teeken, dat er verklevingen of vergroeiïngen van de voorhuid met den peniskop aanwezig zijn. In dit geval wordt er van de *Soembi* gebruik gemaakt om ze los te maken. Zwelt de voorhuid wel goed op, dan wordt direct de *Babango* geappliceerd; hiertoe wordt deze horizontaal in de rechterhand genomen zoodanig, dat A lager staat dan B. Voorzichtig wordt A nu zoo ver mogelijk in de praeputiale zak gebracht en wel aan den bovenkant. Is dit geschied dan wordt A opwaarts gedrukt door de spleet van B heen, zoodanig, dat A nu boven B komt te staan. Thans is het praeputium door A zoo sterk mogelijk naar boven gerekt, terwijl B het zaakje fixeert. Dit is dan ook het doel van den operateur. Hij neemt nu het mesje in de rechterhand en de *Babango* in de linker en snijdt den voorhuid vlak langs den bovenkant van B af. Alles van het praeputium wat zit boven B valt dus af en wat daaronder is blijft aan de penis zitten. Dit laatste nu is dat gedeelte, dat door het frenulum verbonden is met den onderkant van de penis. Dit gedeelte laat de operateur speciaal zitten, omdat hij bij ervaring weet, dat hierin een bloedvat zit, dat bij door- of aansnijding sterk kan bloeden. Van aansnijding van de glanspenis kan bij deze operatie absoluut geen sprake zijn, omdat bij het snijden de peniskop beschermd is door B van de *Babango*. De besnijdenis is nu volvoerd. Ter desinfectie van de wond wordt deze nu overgoten met oleum cajuputi;

heeft er een sterke bloeding plaats, dan wordt de wond bestreken met het wit van een ei.

Gedurende de operatie ziet en hoort men nog iets eigenaardigs. Alle lawaaimakende muziekinstrumenten worden rondom het huisje opgesteld en er wordt zooveel leven mee gemaakt, dat hooren en zien vergaat. Ook de menschen, die den besnedene omringen, schreeuwen hun gebeden zoo hard mogelijk uit. Het doel hiervan is, dat de aandacht van den patient geheel wordt afgeleid, opdat de pijn ook minder wordt gevoeld.

De nabehandeling.

De nabehandeling wordt geheel overgelaten aan de ouders en aan den patient zelf. Eigenlijk kan hier niet van een nabehandeling gesproken worden, want het eenigste wat gedaan wordt is: 2 keer per dag een zitbad in lauw warm water nemen, totdat de bloedkorsten vanzelf loslaten. Overigens wordt de genezing geheel aan de natuur overgelaten.

Besnijdenis bij meisjes.

Van de besnijding van meisjes wordt niet zooveel werk gemaakt als van die der jongens. Ze heeft in alle stilte plaats, zonder dat zelfs de naaste omgeving het te weten komt. De bewerking geschiedt door een vrouw, meestal door de doekoen, die haar geholpen heeft bij de geboorte. Ook hier is men geheel vrij, wat betreft de keuze van den leeftijd.

Het eenigste instrument dat hierbij noodig is, is een klein puntig en scherp mesje, onverschillig wat voor één; vaak wordt zelfs maar gebruik gemaakt van een scherpe naald.

Bij de besnijdenis wordt het meisje dan op een bed in de kamer op haar rug gelegd, met wijd uit elkaar staande beenen. De doekoen spreidt dan met duim en wijsvinger van de linkerhand de labia majora uit elkaar

en met het mespuntje of de naald wordt een scarificatie gemaakt op de voorhuid van de clitoris, zoodanig, dat er bloed tevoorschijn komt en de besnijdenis is afgeloopen.

Slot-bemerkingen.

Hierboven is getracht zoo goed mogelijk een beschrijving te geven van een besnijdenis, zooals die nu nog gebruikelijk is in de binnenlanden van de Preanger-Regentschappen, in het bijzonder in de afdeeling Tjiandjoer. Hoe meer men echter de stad nadert en hoe ontwikkelder de menschen zijn, des te meer worden al die gebruiken achterwege gelaten of worden ze vervangen door andere. Zoo geschiedt de tocht naar de badplaats bij de stadsmenschen niet meer per draagstoel, doch per sado of rijtuig, ja zelfs per automobiel, al naar gelang van het vermogen van de ouders. De meer intellectueel ontwikkelden hebben geheel afstand gedaan van al die ceremoniën en laten hun kinderen door den dokter besnijden.

De besnijdenis te Tjiamis

door

R. Soewardjo,
Gouvernements-geneeskundige aldaar.

Aan de besnijdenis wordt veel waarde gehecht en men beschouwt ze als een kenmerk van een waren Islamiet, ofschoon ze eigenlijk een aanbevolen handeling is, welke berust op het voorbeeld van den Profeet.

Als zoodanig draagt ze dan ook den naam van „Soenat", welke ontleend is aan het Arabisch, en eigenlijk handeling of verrichting beteekent. Bij de jongens

bestaat de bewerking in het wegnemen van het praeputium, waardoor de glanspenis bloot komt te liggen (circumcisie). Vroeger, ongeveer 40 jaren geleden, maakte men alleen een insnijding (incisie), tengevolge waarvan de glans niet heelemaal bloot kwam te liggen; vandaar dat deze oude manier van besnijden thans niet meer wordt toegepast. De operatie geschiedt altijd met een zeer scherp mes, gewoonlijk scheermes van „Schlieper". Van het harde buitenste deel van bamboe (hinis) wordt en werd daartoe nooit gebruik gemaakt.

Behalve het mes van „Schlieper", gebruikt men nog een „babango sopa", een toestel bestaande uit een lang rond stokje van bamboe, hout of hoorn vervaardigd, dat van onderen door een lange spleet in tweeën wordt verdeeld (Zie de bijgevoegde afbeeldingen). Eén dezer twee deelen, n.l. het onderste puntige gedeelte, wordt in de opening tusschen de voorhuid en de glanspenis gestoken, de op de plaat zichtbare koperen klemring wordt een weinig naar boven geschoven en vervolgens wordt de aldus gevormde voorhuidplooi met een plat „nijptangetje" (eveneens van hoorn gemaakt), van boven naar beneden afgeklemd, zoodat het mes bij het snijden tusschen het nijptangetje en de babango sopa kan komen te liggen, waardoor de glans, die juist onder de tjepitan ligt, beschermd wordt. Een andere soort van babango is de zoogenaamde „babango belèk", die den vorm heeft van een halven cirkel en die aan beide uiteinden in een horizontaal stuk uitloopt. De babango belèk werd vroeger voor de incisie aangewend, waarbij dan het breede horizontale stuk, dat van een oppervlakkige sleuf voorzien is, tusschen de voorhuid en de glans gestoken werd. Nadat de voorhuid vervolgens een weinig naar beneden was getrokken, werd daarop een diepe snede met een daarvoor speciaal gebezigd mesje gemaakt. In 't algemeen wordt de operatie zonder antiseptische maatregelen verricht. Na het snijden wordt de wond door den *„paradji"* of *„doekoen soenat"* onder

het prevelen van Arabische formules bespuwd en verder aan haar lot overgelaten. Tegenwoordig worden de kinderen besneden op een leeftijd varieerende tusschen 5 en 9 jaar. Bij sommige kijais (geestelijken), die er op gesteld zijn de gewoonten en gebruiken van de Arabieren na te volgen, gebeurt dit reeds op een leeftijd van 2 tot 4 jaar. Oudtijds had de bewerking plaats als de kinderen 10—12 tot zelfs 16 jaar oud waren. 's Nachts vóór de plechtigheid of daags te voren wordt een feestmaaltijd „sedekah" gegeven. Bij meer gegoeden of ambtenaren wordt vaak een danspartij of een wajang-voorstelling gehouden en bij de Kijais een „gendjringan" waarbij de muzikanten al zingende in het Arabisch op de „gendring", een soort van trom, slaan.

Heel vroeg in den morgen ongeveer tegen 4 of 5 uur wordt de jongen, die de operatie moet ondergaan, gewekt. Dan wordt hij door een oom of een broer, of een ander familielid op den rug gedragen en naar een nabij gelegen vijver of rivier gebracht (toeroen mandi) om te baden. Het kind zit met den drager een kwartier of iets langer in het koude water. De andere familieleden en bloedverwanten zoowel mannen als vrouwen plassen ook mee in het water. Het is er dan een drukte van belang. Al lachende en schreeuwende gooien ze elkaar het water in het gezicht en maken soms elkaars kleeren vuil met modder. Tegelijkertijd wordt er op de „gendjringan" of „terebang" geslagen. Als het lang genoeg geduurd heeft, gaat men weer uit het water en het — door de koude en angst — bibberende kind wordt naar een daarvoor op het erf of soms op den grooten weg gereed gemaakte plaats gedragen. Besnijdenishuisjes zijn hier evenwel niet in zwang. De bewerking geschiedt derhalve geheel en al in de open lucht. Een enkele keer wordt de plaats met een „kasang", hier geweven katoenen doek, omgeven. Het kind wordt in een deken gewikkeld en neemt op de schoot van iemand plaats, die op een stoel of bankje zit. Daarop wordt de deken over

het gezicht van 't kind getrokken, opdat het de bewerking niet ziet en zoo wordt hij op de bovenbeschreven wijze besneden. De ouders of familieleden en de andere aanwezigen geven den jongen wat geld als belooning. Dit geld noemt men „panjetjep". Als men daarna nog een kleine „sedekah" (feestmaaltijd) heeft gegeven, dan zijn de ceremoniën aan de besnijdenis verbonden afgeloopen.

De besnijdenis van de meisjes wordt met veel minder feestelijkheden en plechtigheden gevierd dan die bij jongens.

De bewerking geschiedt ook op veel jeugdiger leeftijd dan bij de jongens en wel op de 7e of veertigste dag na de geboorte. Ze bestaat soms in een kleine insnijding in de kittelaar of ook in een enkele aanraking daarvan met een scherp voorwerp, meestal met een mesje.

De Besnijdenis in de Oost-Preanger

door

J. van der Mey,
Onderwijzer te Tasikmalaja.

Soenatan noemt de Soendanees de besnijdenis. Duidelijk is 't, dat dit woord afkomstig is van *soennah*, 't geen *aanbevelenswaardig* beteekent.

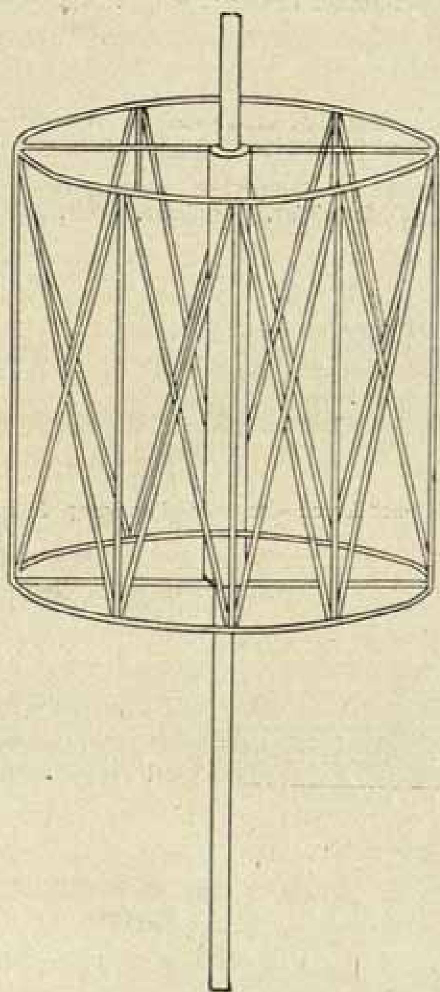
Volgens de Koran is de besnijdenis dan ook niet noodzakelijk, immers 't geheele woord wordt er niet in genoemd; doch de Sjafi-itische School, waartoe de Mohammedanen in Ned.-Indië behooren, heeft het als plicht voorgeschreven. Het feest ter eere der besnedenen noemt men in de Oost-Preanger *Kariaän*, afgeleid van het woord *ria* = feestelijk gewoel.

Bij de Soendaneezen geschiedt de besnijdenis op jeugdiger leeftijd dan bij de Javanen. Als regel is den laatsten tijd wel aangenomen, dat de besnijdenis voor de jongens plaats heeft kort vóór ze naar school gaan, terwijl zulks bij de meisjes nog 1 of 2 jaar eer geschiedt (op 4—5 jarigen leeftijd). Zoo bleek mij bij navraag, dat van de 18 meisjes, die in de 1e klasse der H. I. S. alhier zitten, er reeds 17 besneden waren, de meesten reeds vóór 1 of 2 jaar.

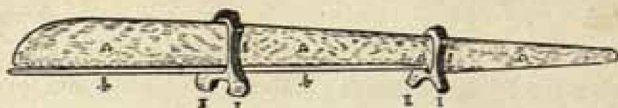
In *zeer enkele gevallen* wordt verlof gevraagd voor kinderen in de 3e of 4e klas zittende wegens besnijdenis. Vraagt men dan den vader, waarom hij zoo laat is met 't besnijden van zijn zoontje, dan is meestal het antwoord: „'t Kind was in zijn eerste jeugd aldoor ziekelijk", of „saja orang djawa". De man, die de besnijdenis doorgaans verricht, wordt in deze streken genoemd *paradji*, zelden *bengkong*. Deze laatste naam is zeer gebruikelijk in het Tjiandjoersche. Inwoners der Oost-Preanger, afkomstig uit die streken, hebben dit woord hier ingevoerd.

In den regel is de paradji een man uit den kleinen stand; hier is de man zelfs politie-agent van zijn beroep. Meestal ziet men, dat voor 3 of 4 kampongs één paradji dienst doet, die 't dan vaak zeer volhandig heeft. Kreeg de man vroeger van de kleine luiden in de dessa voor zijn moeite meestal *f* 1 à *f* 1,50, tegenwoordig schijnt het, dat de algemeene salarisverhooging ook invloed gehad heeft op zijn honorarium; ik hoorde althans bij navraag, dat hij nu als minimum krijgt *f* 2,50.

Een der voorrechten van den paradji is ook, dat hij genoodigd wordt op 't besnijdenisfeest, zoodat hij behalve zijn geld ook nog de z. g. *berkat* (d.i. een mandje met verschillende gekookte spijzen en koekjes) krijgt. Zoo'n besnijdenisfeest ter eere van een jongen is een heele drukte in de Oost-Preanger; voor de meisjes doet men veel minder (zie echter ook 't slot van dit opstel).

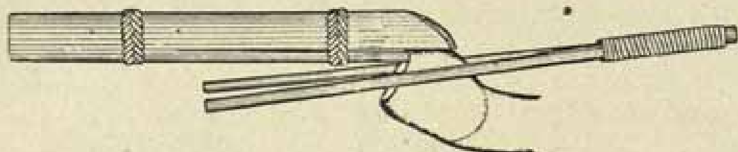
Sampiran, een s.v. versiering, p. 420.

Babango (Tasikmalaja), p. 413.

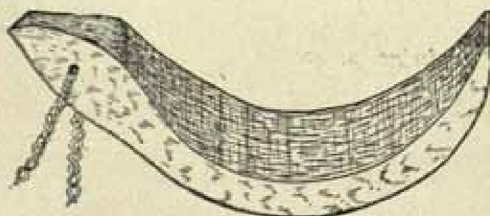
Babango (Tasikmalaja). 2e gedeelte. Zie p. 413—414.

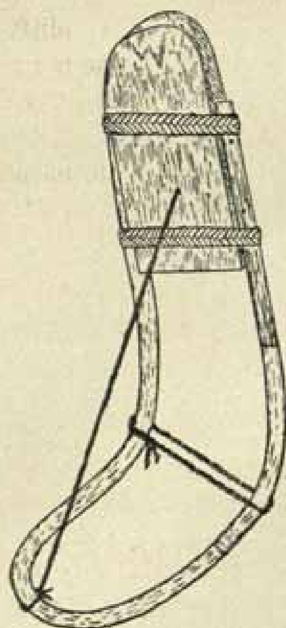
Voorhuid-ophouder en -klemmer (Bandoeng) in werking.

Mes (inis), Bandoeng.

A

B

A. en B. Sarong-ophouders (Bandoeng).
Het voorwerp A wordt aan het lichaam bevestigd door de twee touwuiteinden om het middel vast te binden. — B wordt tusschen de sarong en de onderbuik geschoven.

Ik hoorde echter, dat er ook wel streken zijn in Pasoendan (o.a. Buitenzorg), waar zoo goed als geen verschil is tusschen 't feest ter eere van een meisje en dat ter eere van een jongen.

Alvorens over te gaan tot de beschrijving der feestelijkheden, volge hier eerst de methode van besnijden:

De paradji heeft daarvoor bij zich 1e een zeer scherp mesje, dat niet veel van een gewoon mes afwijkt.

Het tweede voorwerp, dat hij bij zich heeft, is een soort van tang.

Ik zag hiervan twee variëteiten; ten eerste één gemaakt van hout en ijzer, ten tweede één gemaakt van hoorn en ijzer.

Aan de hand van bijgaande teekening volge hier 't gebruik van dit voorwerp. Op de teekening is het eerste deel der *babango* (d.i. de naam van deze tang) afgebeeld: Aan het houten bovendeel *a* zit bevestigd een ijzeren pen *b*. Bij *d*, waar de pen vastzit in het houten deel, is een hoornen klem *c* bevestigd, die de pen stevig in het hout blijft klemmen, zoodat er weinig kans bestaat, dat de pen zal losraken; *e* is een zelfde soort klem, die echter gedeeltelijk over 't houten deel *a* heen en weer geschoven kan worden.

Begint de paradji nu zijn werk, dan schuift hij klem *e* tot dicht bij klem *c*. De naald *b* (die op dat oogenblik niet vlak tegen 't hout ligt) steekt hij nu gedeeltelijk in de opening van de voorhuid van den penis. Daarop schuift hij klem *e* naar voren, waardoor de voorhuid stevig vastgeklemd wordt tusschen *b* en *a*. Nu trekt hij de voorhuid een heel eind naar voren.

Is hij zoover gevorderd, dan is 't tweede deel der babango noodig (Zie de teekening). Het bestaat uit de ijzeren stangen *f* en *g*, die bij *h* met een scharnier aan elkaar zijn bevestigd.

De beenen *f* en *g* worden vervolgens aan weerszijden van de vooruitgetrokken voorhuid geplaatst en daarna tusschen de beentjes (I, II) der beide klemmen gedrukt.

De voorhuid der penis (strak gespannen) bevindt zich thans tusschen pen *b* (van teekening 1) en de beenen *f* en *g* van fig. 2.

Eén flinke snee en — de voorhuid is verwijderd! Het mes glijdt dan tusschen de stangen, waartusschen de voorhuid is gekneld. We zien hier dus de *circumcisie*. Ik hoorde vertellen, dat vroeger (eind vorige eeuw) de *incisie* vaak gebezigd werd. Dan werd een snede gemaakt van de linkerzijde van de corona der penishuid boven over de opening in de voorhuid tot de rechterzijde van de corona.

Door invloed van Mekka (er gingen toen n.l. hoe langer hoe meer menschen ter bedevaart naar Mekka) werd langzamerhand de circumcisie op de bovenbeschreven wijze *de* methode.

Het eerste werk, als er een kind moet worden besneden is, den dag voor de plechtigheid te bepalen. Dit is maar niet zóó afgeloopen.

De Soendanees in deze streken is een echte wichelaar. Om dezen dag te bepalen worden verschillende wegen ingeslagen.

In de eerste plaats moet in 't oog gehouden worden, dat elke maand eenige ongeluksdagen heeft; zou men dan goede werken ondernemen, 't zou in plaats van geluk den toorn van „Batara Kala" op den hals halen zijn.

De Soendanees neemt dit aan: *Radjab, Roewah Ramelan* hebben drie ongeluksdagen en wel *Woensdag, Donderdag* en *Vrijdag*. Gedurende deze maanden staat de Kala in 't W. en wee hem, die op die ongeluksdagen een reis naar 't W. onderneemt.

Sawal, Hapit (zoo noemt men hier de 11e maand), *Hadji* (zoo heet de 12e maand) hebben vier ongeluksdagen. En wel: *Zaterdag, Zondag, Maandag, Dinsdag*. Dan staat de Kala in 't N. Reizen naar 't N. is gevaarlijk op de ongeluksdagen.

Moeharam, Safar, Moeloed hebben weer drie ongeluksdagen: *Vrijdag, Zaterdag, Zondag*. Gedurende dit kwartaal staat de Kala in het O.

Silih Moeloed, Djoemadilawal, Djoemadilachir hebben drie ongeluksdagen: *Maandag, Dinsdag, Woensdag*. De Kala staat nu in 't Z.

Op de eerste plaats kan dus al worden opgemerkt, dat de meeste Soendaneezen in onzen omtrek er niets van moeten hebben om hun kinderen te laten besnijden op een dezer ongeluksdagen.

Safar en *Moeloed* gelden over 't algemeen als maanden, waarin men zich niet moet laten besnijden; aangezien wonden, in dien tijd ontstaan, niet gemakkelijk genezen. Ook is 't niet wenschelijk om in die maanden met wapens om te gaan.

Ik keek dan ook een beetje verbaasd op, toen ik op 10 Dec. (in Moeloed) uitgenoodigd werd op een besnijdenisfeest. Ik zei mijn gastheer: „Maar man; hoe komt 't dat je je zoontje laat besnijden in de maand Moeloed?". Hij lachte eenigszins schamper en antwoordde: „Saja orang Djawa, toean — omong kosong eta orang Soenda".

In de dessa geldt hier ook de tijd onmiddellijk na de oogst als een goede tijd voor besnijdenis.

Verder gebruikt de Soendanees bij de berekening der gelukstijden de *Naktoe* (naptoe). Zoo heeft de Zondag tot Naktoe 't getal 5. Dien dag verdeelt men in 5 tijdperken: *a.* van 's morgensvroeg — 9 uur: toeroen doenja (goede tijd om geld te verdienen, doenja is rijkdom); *b.* 9 — 12: kala pati (ongelukstijd); *c.* 12 — 1: halangan (ook vrij ongelukkig); *d.* 1 — 4: toeroen Sri (gelukkige tijd); *e.* 4 — 6: soewoeng (bet. leeg) vrij ongelukkig.

Wordt dus een kind op Zondag besneden, dan gebeurt 't zoo goed als altijd of 's morgens (6 — 9); immers dan is 't toeroen doenja; of 1 — 4, toeroen Sri (zie verder nog opmerkingen aan 't slot). Donderdag heeft

bijv. tot Naktoe *8*. Om nu den gelukkigen tijd te krijgen, zegt de Soendanees: 8 : 5 geeft *3* tot rest; 't 3e tijdperk is: *Kala Pati* — zeer ongelukkig. Hij wacht dan op 't eerst volgende gunstige tijdstip: toeroen Sri. Het werken met de Naktoe is echter lang geen gemeen goed van *allen*. Mij bleek, dat verschillende jongeren er zoo goed *als niets*, terwijl ouderen er vrij wat van af wisten.

De eersten trokken ook minachtend hun lippen op en beweerden, dat ze er niets van geloofden. En toch .... houdt men zich er hier in den regel wel aan.

Wel te begrijpen is 't, dat deze vrij omslachtige, moeilijk te volgen methode niet ieders eigendom is. Bij informatie bleek me dan ook, dat de eenvoudige zijn *Kotika* raadpleegt. Ik vond hier geen enkele manier in gebruik, beschreven in Volkenkunde-werken. Een eerste kotika ziet er zoo uit:

De volgende 4 woorden neemt men:

I. Kaijoehan (i.d. schaduw): een goede tijd.
II. Karoengkoepan (bedekt): ook goed.
III. Soedah (minder of heelemaal niet): ongelukkig.
IV. Kaelangan (kaelang elangan) (verloren zijn): ongelukkig.

Neemt men nu een bepaalden datum, bijv. 15 Sawal, dan wordt geredeneerd: 15 : 4, rest 3. 3 = soedah, d.i. *'n ongelukkige tijd*, dus *niet* besnijden op dien dag.

Een 2e kotika kreeg ik te zien:

I. Kala :	van deze vier woorden is slechts No. 4 (dat leven beteekent) goed, de andere drie zijn ongelukkig.
II. Kalabaja :	
III. Pati :	
IV. Hoerip :	

Een derde wijze:

I. Sri :	*Eén* en *drie* zijn gelukkig, de rest is meer of min ongelukkig.
II. Loenggoeh :	
III. Doenja :	
IV. Lara :	
V. Pati :	

Een vierde wijze:

I.	Sri :	Hiervan zijn No. 1 en 2 gelukkige tijden.
II.	Kitri (jonge klapper) :	
III.	Koeliwang (duizelig) :	
IV.	Poengel (afgebroken) :	

Een vijfde wijze:

I.	Soekoe = er mag niet gewerkt worden :	No. 1 en 2 zijn meer of min ongelukkig; 3 en 4 gelukkig.
II.	Watoe = waktoe (om te werken) :	
III.	Gadjah = olifant (sterk) :	
IV.	Woetah = reus :	

Een zesde wijze:

I.	Sri :	No. 1, 3, 4 zijn goed, 2 is slecht, 5 is ook vrij goed.
II.	Wordi :	
IV.	Emas :	
III.	Naga :	
V.	Perak :	

We zien hieruit dus, dat men wel kan zeggen, dat ieder aan 't wichelen doet en steeds op een of andere wijze den geluksdag zoekt.

Opmerking verdient hier nog, dat kotika I meestal gebruikt wordt om te zien, of men verloren voorwerpen terug kan krijgen. Toch hoorde ik, dat deze ook gebruikt wordt om besnijdenistijden vast te stellen. In den regel kiest men een dag waarvan de morgenstond de gelukkige tijd is. We zullen later zien waarom dit geschiedt. Is nu eenmaal de dag vastgesteld, dan gebeuren eenige dagen vóór dien datum de voorbereidende werkzaamheden. Deze zijn: voor de vrouwen: 't stampen en 't verder bereiden der rijst voor de besnijdenisfeesten; voor de mannen: het halen van 't brandhout en 't bouwen der *balandongan* (zie de teekening). Al deze werkzaamheden geschieden door familieleden, vrienden en kennissen van dengenen, die besneden wordt zonder loon .... allen worden immers op de Kariaän ruimschoots schadeloos gesteld voor hun moeite! Voor ik hier verder ga, dient echter eerst opgemerkt, dat ik bij 't geen ik hier zei en nog zal zeggen, 't platteland op 't oog heb,

waar de oude gebruiken beter in eere worden gehouden dan in de stad.

Onder luid gelach en gejoel begeeft zich de schaar mannelijke familieleden en kennissen naar 't bosch om brandhout te verzamelen. Een of meer boomen worden uitgezocht en onder gejoel omgekapt en verder klein gehakt en huiswaarts gedragen. Ook worden de bamboes en andere bouwstoffen verzameld voor den bouw der balandongan. De vrouwen halen onder 't bidden tot Dewi Sri de padi uit de *leuit* (padischuur) en beginnen die te stampen. Eigenlijk moest dit echter gebeuren door dengene, die besneden moet worden — vandaar dat deze even de *haloe* (stamper) in de hand neemt en er eenige keeren mee in de met padi gevulde *lisoeng* (rijstblok) stampt.

Daarna nemen de vrouwen de haloe ter hand en beginnen, niet zooals gewoonlijk, doch op een eigenaardige manier de padi te stampen. Doordat de eene vrouw midden in de lisoeng slaat, en een ander weer met regelmatige slagen meer de kanten van 't rijstblok raakt, hoort men een eigenaardig rythmisch gestamp. Deze manier van stampen heet *toetoenggoelan.*

De beras wordt in een aarden pot gedaan, *gentong (pabeasan)* genaamd. Deze wordt weer geplaatst in de goedang van den vader van den a.s. feesteling. Opdat niemand het zou wagen te stelen van dezen voorraad, bindt men om den hals van de pabeasan een touwtje en hangt daaraan aan neerhangende touwtjes eenige uien, lombok enz. enz. Een bijzondere eer is het te worden aangesteld als toekang djaga over dezen brasvoorraad. Meestal valt die eer te beurt aan een bijzonderen vriend van den gastheer: hij heet *tjandoli.*

Eigenaardig is de meening van de eenvoudigen, dat Dewi Sri als 't ware zelf bepaalt, hoeveel rijst gestampt moet worden. Men weet zeker, dat er genoeg is. Mocht 't echter blijken, dat de gasten, na deze rijst gegeten te hebben, nog honger hebben, dan is dat 't teeken, dat

Dewi Sri deze feestelijkheden niet welgezind is. Terwijl de vrouwen voor een en ander zorgden, hebben de mannen gezorgd voor genoegzaam brandhout en hebben de balandongan in elkaar gezet.

Deze wordt met allerlei groen en bloemen versierd. Ze is de feesthut, waarin de gasten worden ontvangen, waarin de muzikanten plaats nemen en spelen.

Vele dezer gebruiken zijn bezig te verdwijnen, terwijl in de kotta een groot deel dezer ceremoniën al lang reeds in onbruik is geraakt. Een paar malen maakte ik echter een besnijdenis mee in de omstreken van Manondjaja en in Radjapolah, waar aan deze ceremoniën nog de hand werd gehouden. In de stad lachte men echter met een en ander.

Zoo is dan de dag vóór de besnijdenis aangebroken. Dezen dag noemt men: *naleunggeuh*. 's Morgens vertrekt de jongen (ook 't meisje) dat besneden moet worden naar 't kerkhof om de begraafplaatsen te bezoeken en om daar *berkah* (geluk) te verzoeken. Dit ziet men hier in de stad ook meestal gebeuren.

Dit is ook de dag voor 't wasschen der rijst bestemd. Met groote bakoelans (hier *said* genaamd) begeleid door angkloengmuziek (de muziek hier in de streek), *dogdog* (trom aan een zijde open) en *kendang* (trom aan beide zijden met vel bespannen) begeven zij zich naar de pantjoerans, terwijl ze weer aan Dewi Sri allerlei eerbiedsbetuigingen brengen.

Zijn de te besnijden kinderen terug van het kerkhof, dan begeven zij zich naar 't huis van een kennis, liefst vrij ver wonende van 't huis der ouders. Hier worden de kinderen gekleed in hun feestgewaad. Eigenaardige gewoonte, om zich te hullen in de kleeren der wajanghelden! Zou dit nog weer een restje Hindoeisme zijn? Deze feestkleeren worden als familieschatten bewaard en telkens weer uitgeleend aan minder met aardsche goederen bedeelden, want niet ieder bezit deze dure dingen. Rijken sieren 't hoofd met een *Makoeta* — een soort van

gouden helm. Dezelfde soort van helm maar van minder kostbaar metaal is de *sigir*. Dikwijls is deze laatste verguld om ze op de makoeta te doen lijken. Van de sigirs zag ik twee soorten: één bestemd voor jongens (zie de teekening), en één bestemd voor meisjes.

Ze bestaan beide uit een band, die om 't hoofd past — 't bovenstuk is verschillend. Het bovenlijf van den feesteling wordt eerst gepoederd (geel of wit). Een kind, dat reeds gepoederd is, noemt de Soendanees *di loeloer*.

Dit poeder bestaat uit zeven soorten fijn gewreven, of gestampte, gedroogde bloemen (rozen, melati, tjempaka enz.), vermengd met rijstmeel.

Het waarom dezer handeling kon ik niet te weten komen; sommigen meenden dat het gedaan werd om de schoonheid van 't lichaam te verhoogen.

Vervolgens wordt 't fluweelen *badjoe taraté*, versierd met allerlei mooie koralen enz., aangetrokken en daarna de mooie, nieuw gekochte sarong, opgehouden door den prachtigen gordel: *tikelbaloeng* genaamd.

Terwijl 't kind wordt gekleed, staat een der kennissen buiten op wacht, die de vrienden en kennissen, welke in de buurt met vlaggetjes (bébétek), *oemboel*[2] (deze hebben twee kleuren: rood en wit), *sampirans* (een soort van Chineesche versiering) en angkloeng (of Europeesche muziek) staan te wachten, op een afstand houdt.

Is 't kind voor de plechtigheid aangekleed, dan geeft deze man 't teeken om te naderen. Een kar, of de fraai versierde draagstoel in den vorm van de *Garoeda* komt naderbij (deze draagstoel heet *djampana*) en de feesteling wordt gebracht naar 't huis van zijn vader. Voor 't huis worden al de vlaggetjes, oemboel-oemboel, sampirans enz. in den grond gezet om den feestelijken indruk te verhoogen. De Soendanees houdt van zoo'n bont, feestelijk tafreeltje.

Nu beginnen — 't is intusschen avond geworden — de feestelijkheden in de balandongan: najoeban, wajangspel, eten en drinken gaat den geheelen nacht door.

De te besnijden kinderen blijven meestal ook den geheelen nacht wakker om van al 't fraais te genieten.

Ongeveer tegen 5 uur in den morgen (er is door wichelen een dag bepaald, waarop 't gunstige deel van den dag in den morgenstond valt) wordt 't kind opgenomen en gebracht naar een vijver. Het wordt geheel ondergedompeld in 't koude water, zoodat 't klappertandend van kou er weer uit wordt gehaald.

Vlug wordt weer de saroeng aangedaan en 't wordt gebracht naar de *kasang djineung*, d.i. een plaats, omspannen met (meestal) rood doek. (Kasang djineung is eigenlijk een zelfgeweven stof, die hier veelvuldig wordt vervaardigd: de naam van deze stof is overgegaan op die omspannen ruimte.)

Hier staat in 't midden op eenige pisangbladeren de omgekeerde *doelang*. Daarop wordt het kind neergezet. Bij rijkeren ziet men vaak, dat het kind zit op den kop van een geslachten karbouw. Ook vertelde men mij, dat 't kind op den rug zit van den grootvader. Het zitten op een karbouwenkop is een groote eer. Dikwijls doet de vader de gelofte, dat zijn zoon op een karbouwenkop mag zitten bij de besnijdenis indien 't kind ziekelijk is; in de hoop alzoo, dat 't kind spoedig zal herstellen. In de *kasang djineung* hebben intusschen talrijke vrienden plaats genomen en ook eenige kiaji's, die een heilspreuk (de Marhaba) aanvangen, beginnende met de woorden: Ja, Nabi ....

Meestal verzetten de kinderen zich nu hevig, eenigen schieten toe om de beenen en armen van 't kind vast te houden, opdat de paradji gemakkelijk 't werk zal kunnen doen, dat we in 't begin van ons opstel hebben beschreven. Terwijl 't besnijden geschiedt, wordt de saroeng over 't hoofd geslagen, zoodat de patiënt niet ziet, wat er gebeurt. De paradji is in den regel zeer handig met zijn babango en mes, zoodat in minder dan geen tijd 't werkje klaar is.

Het slachtoffer schreit nog wat na en wordt nu gedragen naar de voorgalerij van vaders huis. Vader en moeder geven nu 't kind allerlei lieve naampjes, prijzen zijn moed en geven hem allerlei geschenken. Ook de vrienden en kennissen naderen om 't kind geschenken te geven. Een koperen pot wordt op den grond geplaatst en daarin werpen allen een geldstuk, ook al voor 't slachtoffer. De wond is intusschen besmeerd met *bodas tjaoe*, afkomstig van de pisangbladeren of met puimsteenpoeder.

Nu begint de besnijdenisslamatan! Overvloed van spijzen worden gebruikt, allerlei koekjes en lekkers wordt verorberd en vroolijk geniet men van 't goede. Nu nadert 't eind van het feest. De napret is het wegwerpen van 't vuil, als pisangbladeren enz., afkomstig van de slamatan. Het besneden kind, dat intusschen weer wat beter is geworden, moet aan dit slot deelnemen. Proforma moet hij ook een beetje van dit afval dragen (*mitjeun roentah*).

Dit napretje geschiedt, opdat *djoerig* (geest) *djarian* (plaats voor afval) niet boos zal zijn. Een echt staartje van animisme dus! De geest van de vuilbewaarplaats moet te vriend gehouden worden. Dit wegbrengen (verbranden) van 't vuil gaat met een groot lawaai gepaard.

Ook de koekoesan, gebruikt voor 't bereiden van de rijst voor de slamatan, moet weggeworpen worden. Men zet er een kruisje met kalk op, opdat iedere voorbijganger zal kunnen zien, dat hier 't besnijdenisfeest van een broeder eindigde.

Nog eens zij hier gereleveerd, dat men de hier beschreven plechtigheden *alleen* terugvindt in de binnenlanden der Oost-Preanger, terwijl op Tasikmalaja zelf een groot deel ervan achterwege blijft. Ook wendt men zich daar na de besnijdenis vaak tot den dokter, opdat de wond spoedig heelt.

Een gevlochten bamboekorfje met een touwtje om de

dijen vastgebonden, wordt meestal gedragen om te zorgen, dat de saroeng de wond niet aanraakt.

Ten slotte nog iets over de besnijdenis der meisjes. In den regel geschiedt deze in den zelfden tijd, d.w.z. tegelijk met de besnijdenis der broertjes.

Het meisje neemt dan deel aan de pret, ontvangt ook geschenken enz. enz.

Het besnijden geschiedt binnenskamers door een oude vrouw. Ze neemt 't kind op den schoot en neemt een doekje dat ze om den vinger slaat. Met dezen omwikkelden vinger gaat ze in de scheede van 't meisje en brengt den vinger tot achter de clitoris (itih); deze wordt vervolgens naar voren gehaald en een *deel* ervan afgesneden. Alleen vrouwen zijn bij deze plechtigheid tegenwoordig.

Ten slotte zij hier nog medegedeeld, dat ik op mijn vraag: „*Waarom* laat u eigenlijk uw kind besnijden?", meestal als antwoord kreeg: „Allen doen 't; hoe zou ik 't dan kunnen laten;" terwijl *enkelen* mij zeiden: „Eerst na de besnijdenis beschouw ik 't kind eerst als een echten Mohamedaan".

RESIDENTIE BANJOEMAS.

Aanteekeningen over de besnijdenis te Bandjarnegara

door

Soepardjo,

Gouv. Ind. Arts aldaar.

De *besnijdenisbenoodigdheden*, zooals die hier in gebruik zijn, zijn: een scheermes, een pincet, een sonde van bamboe en een kokertje met metalen handvat.

De *techniek der besnijdenis* is de volgende: tusschen glans en praeputiale huid aan den bovenkant van den penis, wordt de sonde geschoven. De huidsnede wordt nu gemaakt langs de onderkant van de sonde. Om de glans tegen laesies te beschermen, wordt het praeputium tusschen sonde en glans tusschen de beide beenen van de pincet genomen, die bij elkaar gehouden worden met het kokertje.

Plaats der besnijdenis: de besnijdenis geschiedt in een besnijdenis-huisje.

Feestelijkheden: Bij gegoeden wordt de avond voor de besnijdenis feestelijk gevierd en wajang of danspartij wordt gegeven. Bij mingegoeden wordt slechts een gezellig avondje gehouden.

Kinderen van gegoede handelaren worden den avond voor de besnijdenis in optocht door de stad gedragen, begeleid door muziek of gamelan.

Den volgenden morgen krijgen ze een koud volbad, ook wel een zitbad, waarna de operatie plaats heeft, waarbij geen rekening wordt gehouden met de steriliteit.

RESIDENTIE KEDOE.

Besnijdenis te Koetoardjo

door

M. T. Kartaoesada,

Gouvernements geneeskundige aldaar.

Ouderdom der te besnijden jongens.

In de laatste jaren vindt de besnijdenis der jongens plaats op 12- en 13-jarigen leeftijd, terwijl vroeger de jongens 14 à 15 jaar oud waren.

Besnijdenis-huisje.

Het huisje, dat een dag te voren klaar moet zijn, bestaat in de meeste gevallen uit bamboezen materiaal, zooals: vier stijlen, ieder ter hoogte van 1.80 Meter, verder: vier dakjes van gevlochten jonge klapperbladeren, terwijl de omwanding, die geheel het huisje afsluit, uit wit katoen bestaat. De beide uiteinden van het katoen, die als deur van het gebouwtje zullen dienen, moeten aan de voorkant geplaatst worden.

De ondereinden van de dakjes worden versierd met gele jonge bladeren, die in kleine reepjes en in overlangsche richting gescheurd worden. In het hutje bevinden zich een stoel of een kleine bale-bale en tevens een klein lampje voor de verlichting.

Bij de gegoeden worden de dakjes en de omwanding van het besnijdenhuisje geheel vervaardigd uit wit katoen.

De dag en het uur van de besnijdenis.

's Morgens vroeg van den vastgestelden dag om circa 5 uur kleedt de jongen zich aan.

Terwijl in vroegere jaren het aankleeden geschiedde nadat de jongen twee uren te voren gedurende een uur een koud zitbad genomen had, wordt tegenwoordig het zitbad vervangen door gewoon baden.

De bedoeling van het nemen van een koud zitbad is om de toevloeiing van bloed naar de geslachtsorganen te verminderen.

De uitgenoodigde kennissen en santries beginnen te komen om de besnijdenis bij te wonen. De santries nemen hun terbang (Inlandsch muziekinstrument) mede.

Instrumenten en de wijze van besnijden.

De instrumenten bestaan uit: een gewoon pennemes of scheermes, dat altijd scherp gemaakt wordt,

een hoornen voorhuidknijper, een dito sonde en een ringvormige schroef.

Nadat de gasten tusschen 6 en 7 uur allen verzameld zijn, treedt de jongen onder familiegeleide het huisje binnen, gaat zitten op den schoot van een der oudste familieleden (oom of ouderen broer), die te voren reeds op de bovenvermelde stoel of bale-bale heeft plaats genomen. Deze bedekt met zijn beide handen de oogen van den te besnijden jongen, terwijl nog twee familieleden van wie één aan de rechter en één aan de linker kant hurken, de knieën van den jongen helpen vasthouden.

De operateur (doekoen soenat), die vóór den jongen hurkt, trekt de voorhuid van het geslachtsdeel naar voren, steekt de ongedesinfecteerde sonde tusschen de voorhuid en de eikel tot vlak boven den sulcus coronarius naar binnen.

Hij knijpt daarna vlak achter de sonde de voorhuid met den voorhuidknijper vast, terwijl de ringvormige schroef wordt vooruitgeschoven, ten einde het verglijden der beide instrumenten te voorkomen.

Reeds van af het begin van deze operatie brommen de santries en slaan hun terbang.

Nadat de operateur de woorden „ja Moehammad" uit geschreeuwd heeft, snijdt hij de voorhuid vlak achter den voorhuidknijper schuins van boven en achter naar beneden en voren af, zoodat de onderste helft van de voorhuid overblijft.

Zonder toepassing van een bloedstelpend middel en ook zonder het aanleggen van een verband, laat de doekoen soenat den jongen op den stoel buiten het huisje zitten in gezelschap van een paar familieleden tot de bloeding van zelf ophoudt.

Ceremoniën.

Denzelfden morgen om ongeveer 9 uur begint de wajangpartij. Deze gaat den geheelen dag door tot den

volgenden morgen. De familieleden en kennissen blijven eten en drinken tot de wajangpartij afgeloopen is.

De genezing van de wond.

Den tweeden dag gaat de jongen aan den kant van een rivier zitten in de zon om zijn wond te laten opdrogen. Zoo gaat het elken dag voort tot zijn wond genezen is.

De genezing duurt in zoo'n geval gemiddeld 25 dagen.

Besnijdenis van meisjes.

De besnijdenis van meisjes heeft in het geheim plaats en wordt verricht in de gewone slaapkamer door een ongediplomeerde Inlandsche vroedvrouw (doekoen branak). Niemand dan de moeder van het meisje, of indien deze reeds overleden is, haar tante of oudste zuster mag dit bijwonen.

Uit hetgeen de vroedvrouw daarover mededeelt, kan men opmaken, dat het eigenlijk een onvolkomen besnijdenis is, omdat slechts een klein gedeelte (punt) van de kittelaar met een bamboemesje en tegen een stuk koenier, dat door de vroedvrouw met haar linkerhand vastgehouden wordt, afgesneden wordt, zoodat er bijna geen bloeding plaats heeft. Het wondje geneest in de meeste gevallen zonder behandeling binnen twee dagen. De ouderdom van het te besnijden meisje moet tusschen 7 en 8 jaar zijn.

De ceremoniën zijn bijna gelijk aan die bij de besnijdenis van jongens.

Aanteekeningen over de besnijdenis in Keboemen

door

Moeksin,

Indisch Arts aldaar.

De artikelen, in zwang bij de besnijdenis (Jav. *njepiti)* te Keboemen (Kedoe) bestaan voornamelijk uit:

een mes, een klem, een soort sonde voor het praeputiaal kanaal, een stuk bamboe of rottan, hetwelk in den grond wordt gestoken om de klem te fixeeren.

Een tikje sirihkalk op de voorhuid geeft gewoonlijk aan, waar het praeputium wordt afgesneden in schuinsche richting (van boven achter naar beneden voren) langs de klem, teneinde de glans penis en 't frenulum te sparen.

Van reiniging of desinfectie van het te opereeren deel en van de instrumenten is geen sprake, evenmin van bloedstelping.

Bij de besnijdenis van meisjes (Jav. *„njoenati"*), wordt gebruikt een gewoon eenvoudig mesje, dat op de pasar te krijgen is, en een stukje kurkuma (Jav. *koenir*) om bij de operatie den scherpen kant van het mes te beschermen. Daarbij wordt slechts een klein prikje of sneedje met de punt van 't mesje in boven- of benedenwaartsche richting gemaakt in de clitoris. Dit wordt gewoonlijk verricht door de zgn. „doekoen baji", desavroedvrouw.

Het huisje, waarin de besnijdenis plaats heeft, heet *kobongan* en is slechts gebruikelijk bij de besnijdenis van jongens. De lengte bedraagt 1,70 meter, de breedte 1,30 meter en de hoogte 1,76 meter. Het is gewoonlijk afgedekt met gevlochten bamboe (Jav. *kepang*) en omgeven met een klamboe.

De persoon, die de operatie doet, heet *„doekoen sepit"* of *„bong"*.

Voor de besnijdenis gaan de jongens tevoet of te paard in optocht met muziek, gamelan of terbang (Turksche trom) van een huis van een familielid of bekende naar de kobongan.

De besnijdenis heeft gewoonlijk vroeg in den morgen plaats (circa 7 uur).

De ouderdom van de jongens wisselt tusschen 12 en 14 jaar.

Bij de meisjes geschiedt de kunstbewerking op jongeren leeftijd, kort na de geboorte of op zeven- à negenjarigen leeftijd.

Doel en effect der kunstbewerking. Deze wordt verricht uit een godsdienstig oogpunt en bij de jongens voor de zindelijkheid, vooral bij phimosis.

Verschil in 't gebruikelijke met 't vroegere bestaat er niet, wel wat betreft de hulpmiddelen (instrumenten).

Besnijdenis met een eenvoudig bamboemesje heeft sinds lang niet meer bestaan.

Vaak melden zich schoolgaande kinderen (jongens) voor de besnijdenis bij geneeskundigen.

De besnijdenis in Moentilans omgeving

door

Jos. Gitsels,

Onderwijzer aan de Kweekschool aldaar.

Alvorens over te gaan tot het beschrijven van de besnijdenis, kan 't nuttig zijn eerst 't terrein een weinig te verkennen, waarop de waarnemingen verricht zijn. Wilde de beschrijving zooveel mogelijk de werkelijkheid dekken, dan moesten dessa's in alle windrichtingen rondom Moentilan's kweekschool gekozen worden. Aangezien echter hun aantal legio is, was ik wel genoodzaakt 'n keuze te doen en er eenige uit te pikken.

Ook eenige dessa's, die 'n beetje verder af lagen, zijn binnen 't waarnemingsveld getrokken. Beter toch vond ik het, iets te beschrijven wat men gezien heeft, dan te steunen op louter informaties.

Vandaar is 't onderzoekingsterrein door 't volgend lijstje afgebakend.

Dessa's ten Noorden der kweekschool:	Sedan	(20 min.)
	Nggatèn	(30 min.)
	Mbradjan	(45 min.)
Dessa's ten Oosten der kweekschool:	Djagalan	(10 min.)
	Dangian	(20 min.)
	Preboetan	(60 min.)
	Tegalsari	(45 min.)
Dessa's ten Zuiden der kweekschool:	Koplak	(4 min.)
	Ngawèn	(30 min.)
	Rambéanak	(60 min.)
Dessa's ten Westen der kweekschool:	Patosan	(3 min.)
	Sawangan	(50 min.)

Ook 't plaatsje Salaman ten Zuiden van Baraboedoer is herdacht om redenen, die uit 't opstel zullen blijken.

. Gemakkelijk zou dit lijstje nog vermeerderd kunnen worden, maar er is vanaf gezien, omdat andere dessa's in de omgeving geen nieuwe gegevens verschaften of nieuwe gezichtspunten openden.

Zooals voor elke andere voorname gebeurtenis in 't leven van den Javaan, wordt ook voor de besnijdenis 'n gunstige dag bepaald. Ofschoon ze in elke maand kan plaatsgrijpen, wordt gewoonlijk de maand Poeasa toch vermeden. In de dessa Sawangan bestaat de eigenaardigheid 'n gunstigen dag te kiezen, die gelijkluidend is met den geboortedag. Is b.v. iemand geboren op Senèn Legi, dan zal hij ook op 'n Senèn Legi besneden worden, mits 't maar 'n gunstige dag is, anders wordt gewacht tot 'n volgenden Senèn Legi.

Zoodra nu de vastgestelde dag in aantocht is, wordt 'n begin gemaakt met „taroeb" ('n tent opslaan). Deze tent of beter tentje (krobongan) wordt meestal opgericht op grooteren of kleineren afstand vóór 't huis. In Sawangan en Ngawèn was 't echter geplaatst niet vóór maar náást 't huis, ofschoon 't erf vóór 't huis ruimte genoeg bood. Deze krobongan, uit bamboe opgetrokken, wordt bedekt met betépé of zooals ze hier zeggen getépé (gevlochten klapperbladeren) of met djanoer (jonge klapperblade-

ren) en versierd met jong klappergroen, terwijl de wanden bekleed worden met mori (wit katoen). Niet zelden wordt ook 't huis of ten minste de voorgalerij versierd, wat den feestelijken indruk niet weinig verhoogt.

't Is daags voor de besnijdenis (malem tetakan of soepitan). De zon is onder; 't loopt naar achten. In 'n ongewone drukte verheugt zich 't versierde erf. Sporadisch slechts ontdekt 't oog onder al de menschen 'n kind. 't Zijn alleen mannen, die langzamerhand het erf en 't voorhuis vullen. Zij alléén zijn de genoodigden bij de slametan, die zal gegeven worden. 'n Eensluidende naam voor de slametan is hier niet te vinden. In enkele dessa's (Djagalan, Dangian enz.) heeft ze geen bijzonderen naam. In Salaman noemt men ze eenvoudig „kepoengan", in Tegalsari en Rambéanak duidt men haar aan met den naam „midadarèni", terwijl ze in Ngawèn, Preboetan, Nggatèn, Mbradjan en Sedan luistert naar den naam „memoelé Rasoel".

Als alle gasten gezeten zijn, neemt de vader 't woord en zegt: Poenika slametan kanggé njlameti anaq koela djaler, ingkang baḍé soepit soepados angsal berkahing para sadèrèk ginandjar wiloedjeng".

Dit schijnt 'n vaste formule te zijn, want slechts in één dessa (Tegalsari) luidde ze 'n tikje anders n.l.: „Poenika slametan perloe kanggé njlameti anak koela djaler, ingkang baḍé koela islamaken".

Thans verheft zich de kaoem, want ook deze bevindt zich onder de gasten en spreekt 'n gebed uit (adonga), waarvan geen syllabe te verstaan is. In Tegalsari deed hij dit pas na 'n stipendium van twee bènggols (5 cent) ontvangen te hebben. Of dit gewoonte is, kon ik niet met juistheid achterhalen. Doch ik betwijfel het, daar hij overal zich ruimschoots beloond achtte door flink mee te eten. De spijzen bij deze slametan zijn overal vrijwel 't zelfde. De hoofdschotel is natuurlijk rijst, maar onder verschillende vormen.

Zoo vinden we er *toempeng*, d.i. 'n *tampah* met rijst in den vorm van 'n suikerbrood; *ambeng*, d.i. 'n *tampah* met rijst, waarop zich bevinden verschillende andere spijzen, b.v. *tonto-rempèjèk*, *gebingan* enz., terwijl er hier en daar rondom ligt *djangan*, *sambel gorèng* en vleesch. Ten slotte vinden we er ook sega megana, d.i. 'n tampah met rijst in pyramidevorm; rondom deze pyramide bevinden zich groenten (*goedangan*) en 'n paar eieren. Bij dit alles wordt 'n kippenboutje niet versmaad. Meestal vindt men er meerdere heele gebraden kippen, klaargemaakt met boemboe toemboek (d.i. *lahos*, *salam*, *ketoembar djinten* enz.). 'n Kip aldus toebereid noemt men ingkoeng. Voorts kan men er nog vinden verschillende soorten van *djenang* ('n soort brei) in allerlei kleuren, *sega kebjiar* (ongewasschen rijst) en *toekon pasar* (pisang, koekjes enz.). Dat de genoodigden de spijzen eer aan doen, behoeft niet vermeld.

Bemoeien we ons thans 'n oogenblik met den jongen, ter wiens eere 't feest gegeven wordt. Hij mag niet bij de slametan aanwezig zijn.

Den avond voor de besnijdenis gaat hij vroeg naar bed.

In Djagalan gebeurt 't wel eens, dat de patient den voorlaatsten avond vóór de besnijdenis moet waken tot ± middernacht. Bijna overal, uitgezonderd Rambéanak en Djagalan, moet de patient 's avonds te voren 'n glas medicijn innemen.

In Salaman en Ngawèn noemt men deze medicijn „*sawanan*", in Tegalsari krijgen de patiënten als medicijn *beras kentjoer*, vermengd met asem. Overal elders heeft men er geen specialen naam voor. Waaruit deze medicijn bestaat, bleef me tot nog toe ondanks alle navraag 'n geheim. Deze medicijn beoogt „den patient te behoeden voor flauwvallen" of „'t bloed flink te laten stroomen". Om dit laatste zekerder te bereiken wordt de jongen in Tegalsari en Preboetan daarenboven gepidjit.

Terwijl de patient aldus voorbereid wordt voor den dag van morgen en de genoodigden zich te goed doen aan de heerlijke spijzen, worden ook de onzichtbare machten en geesten niet vergeten (*ḍemit* en *ḍanjang*). Op verschillende plaatsen van 't huis en erf worden „*sadjèn*" geplaatst. Deze bestaan uit wat rijst, vruchten, suiker, geld enz. in 'n *takiran* (mandje van pisangblad) en dienen op de eerste plaats om de booze geesten, maar tevens ook de andere gunstig te stemmen zoowel voor de gasten als voor hem ter wiens eere het feest gegeven wordt. Zulke *sadjèn* worden geplaatst op 't dak aan den voorkant van 't huis, bij de *soemoer* of *belik*, bij de *djoembleng*, bij de *panggonan oewos* of *loemboeng*, in de *senṭong téngah*, op de *parapatan*, bij de badplaats, op de *ambèn*, op de brug, wanneer deze in de buurt is en tenslotte één in de *krobongan* (waar gewoonlijk 'n lichtje blijft branden). In Djagalan werd ook 'n *sadjèn* geplaatst op 'n reuzekalisteen bij den Kandang ter eere van den beschermgeest der dessa: „*Kijaji Djago*".

In Preboetan en Ngawèn wordt de *sadjèn*, bestemd voor de *krobongan*, er heen gebracht als volgt: op den vooravond der besnijdenis is er 'n *sadjèn* geplaatst op de *ambèn*. Deze *sadjèn* wordt 's nachts met 'n levende kip bij 't licht van 'n *sentir* naar de *krobongan* gebracht, waar ze dan blijft tot den volgenden dag. In Ngawèn brandt men ook op die plaatsen wierook (*menjan* of *doepi*). In Salaman en Sawangan is niets van deze offers te bespeuren. Waar wajang gegeven werd, plaatste men ook 'n *sadjèn* bij het wajangscherm (*kelir*).

Op vele plaatsen toch gaat de slametan vergezeld van 'n wajangspel, hetzij wajang poerwa, hetzij wajang golèk. Of 'n dergelijke wajangpartij plaats heeft, hangt meestal af van 's menschen beurs. 'n Enkelen keer b.v. in Salaman werd ze op den besnijdenisdag zelf gegeven. Dien dag vroeg de vader wat z'n feestvierende zoon hebben wilde, waarop als antwoord kwam „wajang poerwa". De wajang wordt gewoonlijk voortgezet tot

's morgens 6 uur, wanneer allen zich gaan verfrisschen. Mocht er in Djagalan geen wajang zijn, dan zijn de mannen toch verplicht den heelen nacht te waken, om den zegen der geesten aftesmeeken.

Ondertusschen is de feesteling reeds geruimen tijd op. Aanstonds na het opstaan gaat hij baden. In de meeste dessa's is hier niets bijzonders bij op te merken. Anders echter gaat 't toe in de dessa's Tegalsari, Ngawèn en Preboetan. In de laatste moet de patient *koengkoem*, totdat hij flink verkleumd is. Veel ingewikkelder is 't te Ngawèn. 's Morgens vroeg (± 5 uur) wordt hij door huisgenooten van top tot teen schoongemaakt of liever ingesmeerd met *loeloer*. Deze operatie duurt 'n klein uurtje, daarna begeeft de patient zich naar de bloembang of de kali om zich verder gewoon te baden. In Tegalsari moet de patient zich gewoon baden, maar krijgt mee: zeep, zwarte rijst (zwart gemaakt met roet), roode rijst (rood gemaakt met koenir en kalk), gele rijst (geel gemaakt met koenir), groene rijst (groen gemaakt met kara bladeren) en blauwe rijst (blauw gemaakt met nopal). Met al deze soorten van gekleurde rijst moet de patient zich inwrijven en daarna flink met zeep 'n bad nemen.

Na het bad gaat de feesteling zich hullen in 'n feestdos, welke veel overeenkomst aanwijst met die van 'n bruidegom. Ze wordt in de dessa's veelal „*Radja Kepoetrèn*" genoemd.

Het hoofd is bedekt met 'n *iket tepèn* (zwart of blauw met zilveren of gouden rand); in Ngawèn is 't niet ongewoon 'n *songkok* (fluweelen krijgsmuts) of *sreban* (tulband) of *koeloek* te dragen.

Heeft de feesteling 'n *sreban* op, dan draagt hij tevens 'n *djoebah* (toog) en sandalen; prijkt op zijn hoofd 'n *koeloek*, dan zijn de ooren versierd met *soemping*.

Het bovenlijf is bedekt met 'n *klambi*, voorzien van korte mouwen.

Alleen in Ngawèn behoort 'n bloot bovenlijf niet tot de uitzonderingen, maar dan is de borst versierd met 'n *kaloeng tanggalan* ('n halsketen met halve maantjes). Aan den bovenarm is bevestigd een *kelat bahoe*, terwijl de onderarmen dikwijls versierd zijn met gouden of zilveren armbanden.

De *bebed (djarit polos* of *dodot)*, veelal rood of purper van kleur, wordt zóó gedragen, dat de plooien aan den rugkant vallen, in plaats van aan den voorkant.

Alleen in Salaman en Rambéanak bestond de heele feestdos enkel in nieuwe, althans mooie kleeren.

Het toilet maken geschiedt òf thuis (Salaman, Tegalsari, Djagalan enz.) òf in 'n ander huis van dezelfde dessa b.v. bij den loerah (Preboetan b.v.) of in 'n dicht nabijgelegen dessa (Ngawèn, Sawangan).

Wordt het toilet niet thuis gemaakt, dan hangt dit gewoonlijk samen met 'n optocht, die naar de *krobongan* gehouden wordt *(diarak)*.

De stoet wordt gevormd door familieleden, kennissen en feesteling, boven wiens hoofd 'n pajong gedragen wordt. Ook santri's ontbreken niet bij deze processie en heffen luide de „*salawatan*" aan, begeleid door hun terbangs, terwijl vuurwerk dikwijls de feeststemming moet verhoogen. Deze optocht, die zich statig voortbeweegt, duurt ongeveer 'n kwartier. Als de stoet eindelijk bij de krobongan gekomen is, begint de besnijdenis.

Terwijl allen buiten de krobongan op 't erf blijven, treden alleen de besnijder *(bong)* en patient naar binnen. De omstandigheden moeten dikwijls uitwijzen, wie nog meer naar binnen mag. Nu eens is het de vader en 'n oom, dan weer andere personen.

Zoo gebeurde 't in Ngawèn en Preboetan, dat de vader buiten bleef staan, terwijl wel 't dessahoofd en 'n oom mee naar binnen traden.

Op mijn vraag welke de reden daarvan was, antwoordde men mij, dat de vader bang was, de operatie, die z'n zoon moest ondergaan, niet te kunnen aanzien.

In de krobongan bevindt zich behalve de reeds boven vermelde sadjèn 'n omgekeerde *seniq* of 'n *dingklik* of 'n gewone stoel.

Degene, die besneden wordt, neemt plaats op een van deze zitgelegenheden. Slechts in één dessa (Djagalan) is het de gewoonte, dat 't oudste familielid plaats neemt op den stoel, terwijl hij den jongen op z'n schoot neemt *(mangkoe)* en hem de handen voor de oogen houdt *(dipet)*. Ook in de overige gevallen houdt één der aanwezigen hem de handen voor de oogen. Bij de „dapperen" laat men dit wel eens na.

Meestal voor de operatie begint, zegt de *bong* den jongen de sjahadat voor of moet de jongen (zooals men in Sawangan zegt) de salawat opzeggen. Ik zeg meestal, want aanstonds wanneer 'n enkel woord over de beteekenis der besnijdenis gezegd wordt, zal ik hierop terugkomen.

In Salaman wordt de jongen nog eerst door den *bong* op 't voorhoofd geblazen en moet hij 'n beetje water drinken uit 'n glas. Het doel en de beteekenis hiervan kon ik moeilijk achterhalen, want de *bong* deed 't „omdat 't hem zoo geleerd was". Overal echter prevelt de bong gedurende de besnijdenis eenige djapa voor den goeden afloop. In Ngawèn doet hij dit vlak met z'n mond boven de te besnijden plek.

Nadat de bong zich nu voor den patient neergehurkt heeft, begint de operatie. De instrumenten, die hij hiervoor gebruikt, zijn in Tegalsari, Rambéanak enz. drie in aantal: 'n *sogok* (bamboestokje al of niet omwonden met 'n stukje linnen), 'n *sapit* (nijptangetje) en 'n scheermes (eenvoudig *pames* genoemd). In Ngawèn en Preboetan noemen ze 't laatste ook *gonḏèl* of *goenḏèl*. In Salaman wordt „*sogok*" vervangen door *soenḏoek*, 'n vrijdikke stalen naald van 'n centimeter of zeven; dit is eveneens 't geval in Rambéanak, ofschoon de naam *sogok* is. De bewerking geschiedt in bovenvermelde dessa's als volgt: nadat 't voorhuidje met de *sogok*

losgepeuterd is, wordt 't tusschen de *sapit* genomen. Nu maakt de *bong* met de *sapit* 'n hoek van 180° of 360° en snijdt vervolgens 't voorhuidje met 't *pames* af. De besnijdenis heeft hier dus plaats onder den vorm van circumcisie.

Eenigszins anders verloopt de operatie in Sawangan. De instrumenten, die de bong hier gebruikt, zijn: drie *sogok* en 'n *pames*. De 3 sogok zijn drie kleine lidi's van de arèn of dunne bamboestokjes. Een *sogok* wordt nu tusschen den eikel en de voorhuid gestoken, terwijl de 2 andere, aan weerszijden aan den buitenkant er tegen aangedrukt worden. Dat deel van 't praeputium, dat zich tusschen de twee buitenste *sogok* bevindt en ondersteund wordt door de derde sogok, wordt nu met 't *pames* verwijderd. Circumcisie of incisie in den strengen zin des woords heeft hier dus niet plaats; de handeling houdt 't midden tusschen die twee. Gevallen van strikte incisie komen hier niet voor. Dat de voorhuid zonder verdere ceremoniën met 'n *goenting* door den dokter-djawa wordt weggenomen, zooals in Djagalan wel eens gebeurt, komt te sporadisch voor om er bij stil te staan.

Het afgesneden huidje *(igoet)* wordt in de krobongan begraven zoo mogelijk onder de zitplaats van den patient, anders in 'n hoekje van de krobongan.

Het bloed wordt nergens opgevangen; men laat 't gewoon op den grond druppelen. In veel gevallen verzorgt de *bong* aanstonds de wonde door ze te behandelen met 'n „medicijn". Deze bestaat in Tegalsari en Ngawèn daarin, dat de bong onder 't prevelen van 'n formule (djampani) op de wonde blaast; in Djagalan bevochtigt hij de wonde met *hidoe* (speeksel) ofwel hij strijkt er *goḍong poeloetan* ('n soort plantenlijm) op; in Ngatèn, Mradjan en Sedan *goḍong gagan²* (???); in Preboetan wordt de wonde bestreken met 'n fijn meelpoeder (waaruit dat bestaat is nog 'n geheim voor me); in Sawangan met 't wit van 'n ei, dat de bong middendoor

had gebroken, terwijl hij er daarna 'n andere medicijn opstreek *(poepoek gaṭèl)*. In Salaman gebruikte men olie.

Nadat nu de bong nog 'n *tjengkal* ('n soort haak gemaakt van klappervezel of rottan) tusschen den buikband van den patient gestoken heeft, opdat de bebed niet langs de wond strijkt, kan deze de krobongan verlaten.

Buitengekomen krijgt hij nu 'n meer of minder mooie *keboet* (vliegenwaaier) van één der familieleden.

In Sawangan en Tegalsari krijgt de patient deze twee voorwerpen *(tjengkal* en *keboet)* dikwijls reeds voor de eigenlijke besnijdenis, welke hij dan meeneemt naar de krobongan.

Op die plaatsen waar de optocht met *salawatan* plaats had, wordt onder de operatie doorgegaan met de *salawatan* om 't eventueele gekerm of geschreeuw van den patient te smoren. Zoodra echter de jongeling de krobongan verlaat, houden de santri's ermee op. Gamelanspel onder de besnijdenis komt hier niet voor.

Op de meeste plaatsen loopt de patient eenige oogenblikken rond om zich daarna naar 't ouderlijk huis te begeven. In Sawangan plaatst zich de besnedene enkele oogenblikken op zij van de krobongan waar hem 'n *djeroek petjel*, in tweeën gedeeld, gegeven wordt.

Aan één van die stukken moet hij voortdurend blijven ruiken om niet flauw te vallen. Hetzelfde vindt plaats in Ngawèn en Preboetan, maar in laatstgenoemde dessa werd de *djeroek*, gedoopt in suiker, lekker opgepeuzeld.

Ondertusschen of hierna worden in enkele dessa's (Preboetan en Ngawèn) de voeten van den patient ingesmeerd met *beras kentjoer*, opdat 't bloed flink stroome en de besnedene zoo noodig zijn krachten herkrijge. Hierna moet de jongen eenige spijs gebruiken, gewoonlijk rijst met 'n stukje vleesch. In Sawangan mag hij dit niet zelf doen, maar wordt hem 'n hapje of zes toegediend als ware hij een klein kind *(doelang)*;

in Ngawèn waar de patient was flauw gevallen, werd dit zelfs met geweld in z'n mond gestopt. In Preboetan begaf zich de jongen aanstonds naar de *lintjak* (bank) waarbij 'n tafel met allerlei „lekkers" was geplaatst.

Het gebeurt wel eens dat de besnedene — nauwelijks buiten — flauw valt *(soemapoet)*. Dit had o.a. plaats in de dessa's Djagalan, Ngawèn en Preboetan. In de eerste dessa blies de bong den patient driemaal op de fontanel (*timboel*). In Ngawèn moet de patient ruiken aan 'n *djeroek petjel*, terwijl men op zijn voorhoofd *lenga poetih* streek. In Preboetan werd de patient *dikeboeti* met *tépas*.

Na afloop der besnijdenis krijgt de bong z'n stipendium (arta wadjib), dat meestal bestaat uit geld (*f* 1.— tot *f* 2.50) en eenig eten. Gewoonlijk bestaat dit laatste uit de sadjèn, die in de krobongan stond. Voor de verschillende dessa's kan echter 't laatste nog wel 'ns varieeren. Zoo kreeg de bong in Djagalan behalve *f* 2.50 nog 't volgende: *toempeng robjong*, *lombok abang*, twee klappers, 'n kip, 'n *kenḍil*, waarin zich 'n ongekookt ei bevond met eenige *beras*korrels, 'n *kenḍi* en *toekon pasar*. In Ngawèn kreeg hij geld en 'n mandje *beras*. In Salaman alleen geld.

Ondertusschen hebben zich de gasten óf naar hun respectievelijke huizen òf — wat regel is — naar het feestvierende huis begeven, waar ze eenigen tijd onder 't rooken van 'n strootje blijven praten.

In de meeste dessa's (Tegalsari, Rambéanak, Sawangan, Ngawèn en Preboetan) begint nu aanstonds 't feest, dat door gamelanmuziek (melodie: *koḍok ngorèk*) opgeluisterd wordt en gewoonlijk tot ongeveer 6 uur 's avonds duurt. Dat er gedurende het feest ook 'n kaartje gelegd wordt, spreekt vanzelf. 'n Enkelen keer b.v. in Salaman had 't feest eerst 's avonds plaats (om ± 9 uur). In Ngawèn wil 't wel 'ns voorkomen, dat er geen wajang of gamelan plaats heeft, maar tajoeb (dansen) door tlèdèk (dansmeiden).

Alle genoodigden bij dit feest dragen naar vermogen iets bij *(njoembang)*. De zwaarte der portemonnaie bepaalt de bijdrage, die kan varieeren van *f* 0.10 tot *f* 5.— en zelfs hooger.

Nergens wordt hier de pas besnedene gedurende de volgende dagen door den *bong* behandeld. De patient heeft zich slechts te onthouden van eenige spijzen (b.v. *grèh*, kippenvleesch, *lombok, katjang* enz.) kortom van alle spijzen, die jeuk veroorzaken (gateli). Ook te veel drank is voor hem uit den booze. Zijn eenige spijs bestaat daarom uit rijst met *dèndèng* (gedroogd vleesch) of *oejah gorèng*. Dit diëet duurt, totdat de patient heelemaal hersteld is; bij eenigen duurt dit slechts 8 dagen, bij anderen ± 2 maanden. In de meeste dessa's moet de jongen den eersten tijd tweemaal daags *koengkoem* en vervolgens in de zon gaan zitten om de bewuste plek te laten drogen (pépé); daarenboven moet hij de wonde bestrooien met fijngemaakte *tawon toetoer* ('n soort wespennest), welke handeling men *meṭoeki* noemt.

In Djagalan komt 't ook voor, dat de wonde elken dag met djenèwer bestreken wordt, wat wel veel pijn veroorzaakt, maar 'n probaat middel schijnt te zijn.

De beschrijving der besnijdenis wil ik eindigen met 'n paar losse opmerkingen:

1°. In Salaman is 't verboden twee broers op één dag te besnijden.

2°. Op dezelfde plaats werden tegelijk met een Raden Mas twee jongens uit den minderen stand besneden *(béla)*, die verder den heelen dag op 't feest bleven, doch wier ouders den bong moesten betalen (*f* 1.50).

3°. Vele „waaroms" moesten in 't opstel onbeantwoord blijven, omdat het niet altijd even gemakkelijk is bij de eenvoudige *tani's* 'n antwoord los te krijgen, wijl ze zich zelf nooit rekenschap geven van hun daden. Ze doen 't zóó en niet anders, omdat 't altijd zoo gedaan is en dat is hun voldoende.

Leeftijd der besnedenen.

De leeftijd, waarop de besnijdenis plaats vindt, slingert voor jongens tusschen 9 en 16 jaar, voor meisjes tusschen 6 en 11.

Ziehier 'n volledig lijstje:

	Jongens	Meisjes
Salaman	16	6 — 7
Tegalsari	14	11
Rambeanak	11 — 14	8
Sawangan	11 — 15	7 — 8
Ngawèn	9 — 14 (vroeger 17).	7 (vindt echter heel zelden plaats).
Preboetan	15 — 16	6
Djagalan	13 — 14	6 — 7
Nggatén	13 — 14	7 — 8
Mbradjan	12 — 14	6
Sèdan	13 — 15	7 — 8
Koplak	15	7
Dangian	12 — 15	6 — 8 (heel zelden).
Petossan	14	7

De Besnijder.

Degene, die de jongens besnijdt heet *bong*. Het is over 't algemeen 'n eerzame tani, die op deze manier nog 'n aardig centje er bij verdient. Alleen in Dangian hadden ze geen eigen bong, maar werd hij uit 'n andere dessa ontboden.

Bij de meisjes wordt de operatie verricht door 'n *doekoen*. In enkele dessa's (vgl. hierboven) worden de meisjes heel zelden besneden. De manier waarop is niet te achterhalen en slechts in één dessa (Preboetan) konden ze me met zekerheid het instrument opgeven. Het is nl. 'n *ani²*.

De namen en beteekenis der besnijdenis.

De namen hier in zwang voor 't besnijden van jongens zijn *tetak* en *soepit*. Voor 't besnijden van meisjes is

de algemeene naam *soenat*. Ook kennen ze overal den term „ngislamaké".

't Is echter opmerkelijk, dat dit laatste woord in 't dagelijksch leven nooit gebruikt wordt. In alle dessa's werden me aanstonds de namen *tetak*, *soepit* en *soenat* opgegeven en na lang visschen kwam eindelijk ook „*ngislamaké*" eruit. Dit geval dunkt me hangt innig samen met de vraag: welke beteekenis heeft de besnijdenis in 't oog der bevolking? 't Zou 'n te gewaagde gevolgtrekking zijn alleen uit het weinig gebruik van 't woord *ngislamaké* te besluiten, dat de besnijdenis geen godsdienstige beteekenis heeft, maar toch geeft 't ons den weg aan in welke richting we moeten zoeken. Vraagt men de menschen rechtstreeks naar de beteekenis der besnijdenis, dan staan ze je met open mond aan te kijken. Daarover hebben ze nog nooit gedacht. Kom je aandragen met „ngislamaké", dat toch selam maken beteekent, dan lachen ze en zeggen: ja, dat is zoo, maar dat wil volstrekt niet zeggen, dat degene, die besneden is, de voorschriften van den Islam behoeft op te volgen.

Ook hiermee is echter nog niet gezegd, dat de besnijdenis geen godsdienstige beteekenis heeft; evenmin als 't feit, dat degene, die besneden wordt, de sjahadat moet opzeggen, bewijst, dat de besnijdenis wèl 'n godsdienstige beteekenis heeft. Immers welke plaats neemt bij de besnijdenis de Mohammedaansche geloofsbelijdenis in?

Om deze vraag te beantwoorden ben ik zoo vrij gebruik te maken van de ervaring, die de inrichting Moentilan al jaren lang heeft opgedaan. 't Is 'n bekend feit, dat vele leerlingen van Moentilan zich Christen laten doopen. Van den anderen kant staat vast, dat de ouders der Christen-gedoopte jongens verlangen, dat hun kinderen besneden worden. Hoe nu is dit mogelijk? Immers behoort de Moh. geloofsbelijdenis tot het wezen der besnijdenis en is dus de besnijdenis werkelijk 'n godsdienstige plechtigheid, dan zouden de Christen-jongelingen zich daaraan niet mogen onderwerpen. Dat

toch zou beteekenen: afval van hun Christengeloof. Nu wordt er altijd de volgende regeling getroffen. Den ouders wordt verzocht bij de besnijdenis de geloofsbelijdenis achterwege te laten. Zoolang de inrichting Moentilan bestaat, is 't nog nooit voorgekomen, dat tegen het weglaten der geloofsbelijdenis eenige moeilijkheid is gerezen, noch van den kant der ouders noch van den kant der *bong's*. In Salaman wordt zelfs de geloofsbelijdenis in den regel weggelaten. Dit alles duidt er wel op, dat 't godsdienstig karakter der besnijdenis tenminste langzamerhand is verloren. We kunnen de besnijdenis in zeker opzicht vergelijken met onzen Vastenavond en kermis. Beide waren eertijds zuivere kerkelijke feesten, maar verloren langzamerhand alle godsdienstig cachet. Zoo ook de besnijdenis in deze streken. Moge ze al in vroeger tijd 'n godsdienstige beteekenis gehad hebben — wat wel blijkt uit 't woord *ngislamaké* — thans heeft ze 't godsdienstig karakter verloren en hebben we haar (weer?) te beschouwen als 'n nationaal gebruik, omringd met eenige godsdienstige ceremoniën, welke zonder eenige gewetensangsten gemakkelijk nagelaten worden.

Rest nog 'n enkel woord te zeggen over 't nut, hetwelk hier 't volk aan de besnijdenis toekent.

De eenigste weg om dat te achterhalen, was natuurlijk vragen. Aan alle soorten en typen van menschen heb ik dat dan ook gedaan. Maar, zooals ik boven reeds opmerkte, wordt de bevolking van Moentilans omstreken voornamelijk gevormd door eenvoudige tani's, die behalve andere gebreken ook dit bezitten, dat ze zich nooit of nimmer rekenschap geven van hunne daden. Vraagt men dus naar 't nut der besnijdenis, dan is 't eenige antwoord: 'n open mond en 'n paar groote vraag-oogen. Ondanks deze groote moeilijkheid is 't me toch eenigzins gelukt het nut der besnijdenis te achterhalen. Het is, dunkt me, in de oogen der bevolking tweeledig.

Ze wordt op de eerste plaats beschouwd als 'n correctie der natuur. De abnormale bedekking van den eikel door de voorhuid is 'n belemmering voor de bevruchting. Door 't wegnemen van 't praeputium wil men dit euvel verbannen en zoodoende de kans om kinderen te krijgen vergrooten.

Immers op verschillende plaatsen, waar de jongens zich verzetten tegen de nogal pijnlijke operatie, werden ze door hun ouders en familieleden beknord en men voegde er de bedreiging bij: „Als je niet besneden wordt, krijg je geen kinderen".

Het tweede nut is, dat 'n jongen na de besnijdenis onder de groote menschen gerekend wordt. Dit blijkt uit de woorden, die ik meermalen uit den mond der menschen opving: „als je besneden wordt, wordt je gauw groot".

Ziedaar, voor zoover ik kon achterhalen, het nut der besnijdenis voor de menschen in deze streken.

Besnijdenis in de berg-dessa

door

Mas Walidi,
Gouv. Ind. arts te Moentilan.

Een compleet stel besnijdenishulpmiddelen, welke gebruikt worden door de bewoners van de dessa's, gelegen aan den voet van de Merapi, behoorende tot mijn ressort, bestaat uit:

1 stokje van bamboe,

1 klem, bestaande uit 2 stokjes van bamboe, die aan het eene uiteinde met een touw aan elkaar zijn vastgebonden, en

1 mes.

Ten einde eenig denkbeeld te kunnen vormen van de wijze, waarop een besnijdenis en de voorafgaande gebruikelijke ceremoniën geschieden, moge het ondervolgende als toelichting dienen:

1e. De besnijdenis. De voorhuid wordt eerst naar achter geschoven waarna de doekoen (operateur) het stokje op de eikel legt en de voorhuid weder naar voren schuift. Als dit is geschied, wordt het stokje eenigszins naar boven gehouden. De daardoor opgetrokken huid wordt tusschen de klem genomen. Vervolgens wordt het stokje en de klem aan elkaar gebonden; de huid, die vrij is tusschen het stokje en de klem, wordt dan afgesneden en de besnijdenis is klaar.

Deze bewerking, die meestal zonder desinfectie plaats heeft, geeft nadeelige gevolgen, waarbij medische hulp broodnoodig is.

De besnijdenis geschiedt meestal wanneer een jongen den ouderdom heeft bereikt van 14 jaar.

2e. De gebruikelijke ceremoniën. Alvorens de ouders tot de besnijdenis van hun zoon overgaan, wordt naar een goede maand en dag, waarop de besnijdenis zal plaats hebben, gezocht. Als dan maand en dag bepaald is, wordt een paar dagen te voren een huisje (het zoogenaamde besnijdenishuisje) gebouwd, hetwelk zeer verschillend is naar gelang van de welgesteldheid van de ouders. Maar meestal heeft het den vorm zooals bijgaande photo dien aangeeft.

Indien het slachtoffer de zoon van welgestelde ouders is, wordt hij, voor de besnijdenis, eerst door de dessa rondgeleid, gevolgd door allerlei tontonan (volksvermakelijkheden) en des avonds wordt dan wajangpartij of tajoeban (danspartij) gehouden.

De besnijdenis heeft plaats vroeg in den morgen. De jongen moet eerst een koud bad ondergaan, opdat de huid zal inkrimpen en zoodoende weinig bloed geeft.

3e. Het denkbeeld der bevolking over de besnijdenis. De hygiënische voordeelen of de strekking der besnij-

denis weet de doorsnee dessaman niet. Hij laat zijn zoon besnijden alleen omdat de Mohammedaansche godsdienst het beveelt, want volgens hem is iemand nog geen islamiet, indien hij nog niet besneden is. Dus het werkelijk voordeelige van de besnijdenis weet hij niet.

Opvallend is het, dat thans het meerendeel der prijaji's hun zonen laat besnijden door den medicus en niet door een doekoen, omdat zij enkel het voordeelige eener besnijdenis op het oog hebben; bovendien begrijpen zij dat de behandeling door den medicus veel beter is, dan die door den doekoen. Ook geven zij thans niet zooveel uit voor feestelijkheden als vroeger, wat vooruitgang is te noemen uit economisch oogpunt beschouwd.

Ceremoniën en gebruiken bij de besnijdenis te Magelang

door

J. Greiner,

Onderwijzer aan de O.S V.I.A. aldaar.

Hieronder volgen twee beschrijvingen var de besnijdenis. Bij onderzoek bleek mij n.l. dat in de stad Magelang de vroegere gebruiken beginnen te verflauwen, langzamerhand vereenvoudigd worden. Als oorzaken daarvoor kunnen gelden:

a) de hooge levensstandaard, die groote uitgaven zoo goed als onmogelijk maakt;

b) de vele afleiding ter plaatse, als bioscoop e.d., die veelal meer belangstelling hebben dan de oude volksgebruiken, waardoor deze degenereeren tot bloote formaliteiten.

De tweede beschrijving is die uit de omstreken van Parakan (Kedoe), waar de meer moderne opvattingen

nog niet in die mate zijn doorgedrongen, vandaar, dat die uitvoeriger is gegeven.

Inlichtingen werden mij verstrekt door de Heeren K. H. Soebroto, onderwijzer aan de OSVIA te Magelang, en R. Marsoen, Wedono van Tegalredjo.

Besnijdenisgebruiken te Magelang.

Jongens worden gewoonlijk besneden op hun 12e, meisjes op hun 9e jaar. Wanneer de verplichting om te bidden begint, is het tijdstip voor de besnijdenis aangebroken.

Dan wordt de dag vastgesteld. Dit is een nauwkeurige en vrij ingewikkelde berekening, verband houdende met geboortedag, sterfdag van de ouders en ligging van het huis van den besnijder.

In de Javaansche volksalmanak wordt een methode gegeven, die hier algemeen toegepast wordt. Geldnood maakt soms, dat de besnijdenis uitgesteld moet worden.

Eén, zelden twee dagen vóór den vastgestelden dag wordt des avonds een slametan gegeven ter bezwering van de booze geesten. Genoodigd worden: de priester met zijn personeel en voorts familieleden en kennissen.

Bepaalde spijzen worden niet genuttigd. Wat het stoffelijke betreft is dus deze slametan volkomen gelijk aan iedere andere.

Het geestelijke wordt als volgt verzorgd: De vader van den te besnijden jongen (*pengantèn* genoemd), houdt een korte inleiding om het doel van de bijeenkomst uiteen te zetten. Heeft de jongen godsdienstonderwijs genoten en wil de vader zulks, dan moet hij een gedeelte uit den Koran lezen, waarvoor geen bepaald stuk gekozen wordt. Vervolgens spreekt de priester zijn gebed (doa) uit, meestal de doa selamet.

De selametan heeft steeds plaats in de woning van den betrokkene. Bij den put en in de keuken legt men tegen de booze geesten rijst met toespijs.

Soms wordt nog een selamatan gegeven op een kerkhof, bij een kruisweg of op een andere plaats, wanneer de ouders dat bij een vroegere gelegenheid op zich hebben genomen, bijv. door te zeggen: „Als me dit of dat gelukt, geef ik bij de besnijdenis „daar" een selametan".

Het doel is alweer ongelukken te voorkomen.

Vóór de selametan wordt de candidaat keurig aangekleed, als voor een bruiloft. Kinderen van hadji's worden vaak een half uur voor den aanvang neergezet om er te zijn, als de gasten komen.

Na de selametan wordt een wajang-voorstelling gegeven, zooveel mogelijk toepasselijk of wordt er gedanst, of men geeft alleen maar muziek. Hierbij is de jongen niet aanwezig. De vrouwen vermaken zich onderwijl in huis, voornamelijk met kaartspel.

Als het even mogelijk is, wordt ook het huis versierd; bepaalde planten of bloemen zijn niet noodig.

Dit feest gaat den geheelen nacht door en wordt afgewisseld door het gebruiken van niet voorgeschreven spijzen en dranken.

's Morgens vroeg wordt een enkel maal nog een kleine selametan gegeven, waaraan door den betrokkene evenmin wordt deelgenomen. Deze baadt zich gewoon en wordt weer heel mooi aangekleed.

Bij hooge uitzondering wordt een optocht gehouden.

Op het erf is te voren een koepeltje opgericht, bestaande uit 4 bamboestijlen met een afdak, geheel en al versierd. In dit koepeltje, *kobongan* geheeten, staat een stoel. Het biedt slechts plaats voor 3 à 4 personen.

In het woonhuis maken de aanwezigen zich gereed naar de *kobongan* te gaan. Een oude man wordt als geleider voor het „slachtoffer" aangewezen. Dit tweetal loopt voorop, gevolgd door den priester, *bong* (besnijder) en de gasten. Alleen mannen zijn hierbij toegelaten. De geleider gaat op den stoel zitten en neemt den jongen tegen zich aan. Grootere jongens zitten alleen, in welk

geval de geleider naast den stoel hurkt. Soms is er nog iemand bij om den jongen de handen voor de oogen te houden. De kain, die voor deze gelegenheid met den plooi naar achteren wordt gedragen, wordt opgeslagen, het broekje wordt geopend en de doekoen soenat begint zijn werk, waarvoor hem *f* 2.50 tot *f* 5.— wordt uitbetaald. De voorhuid wordt in de richting van het lichaam zoover mogelijk teruggeschoven, zoodat de opening geforceerd wordt, vervolgens brengt men haar zooveel mogelijk naar voren met een gewoon tangetje *(soekit)*. Met een scheermes wordt de circumcisie voltrokken onder het prevelen van gebeden, het geschreeuw der omstanders en het slaan op de terbang. Zelden wordt het bloed opgevangen en dan alleen met de bedoeling om te beletten, dat de betrokkene het bloed zal zien, waarvoor ook wel de hand voor de oogen wordt gehouden.

Onmiddellijk vóór of na de besnijdenis geeft men den jongen „djamoe" te drinken. Meer en meer, vooral in de betere standen, geschiedt de nabehandeling door een Inlandsch arts.

Onder de kain wordt aan den gordel een tjengkal bevestigd, een haak van rottan, bamboe of hout in varieerend model om den wond te beschutten. De keboet wordt gegeven ter afwering van de vliegen.

Den geheelen dag blijft de besnedene een gewichtig personage, doch behoeft geen bijzondere regels voor zijn leefwijze te volgen. Geschenken zijn vrijwel regel.

De besnijdenis wordt als een zuiver ritueele daad opgevat, wat wel blijkt uit het feit, dat zij, bij wie de voorhuid bij geboorte rudimentair is, toch pro forma besneden worden. Om Mohammedaan te zijn is het een even sterke voorwaarde als de doop voor de Christenen.

Meisjes worden facultatief besneden. Noodig is het niet. Uitvoerige inlichtingen kon ik hierover niet verkrijgen.

Te Parakan.

De besnijdenis van een jongen, *soepit* of *tetak*, is verplicht, die van een meisje, *soenat* of *tetes*, niet.

De opvattingen over de beteekenis loopen nogal uiteen. Volgens sommigen is het een zuiver verplichte ritueele handeling. Voor anderen is het een navolging van de voorouders, dus volgens hen kan ze nooit verplicht zijn en mag dus het nalaten niet als ernstige zonde worden aangerekend. Weer anderen leggen de besnijdenis aldus uit:

Een reine ziel moet in een zuiver lichaam wonen, alzoo is de besnijdenis het symbool van innerlijke reiniging. Het baden geeft dan de uiterlijke reinmaking en de besnijdenis de innerlijke. Men zou juist het (mannelijk) geslachtsorgaan gekozen hebben, omdat dit de bron is dikwijls van veel ellende.

De plechtigheid gaat altijd gepaard met een selametan, niet zelden uitgebreid met een feest, waarvoor niets wordt gespaard en vaak blindelings schulden worden gemaakt. Alle mogelijke familieleden, vrienden en kennissen worden hiervoor bij elkaar geroepen. Vooral de oudere personen moeten zooveel mogelijk aanwezig zijn om zegen te geven aan de besnedenen.

Indien financieel eenigszins mogelijk, worden alle gebruiken tot in perfectie uitgevoerd. Op grond van pecuniaire overwegingen worden vaak vereenvoudigingen aangebracht.

Den avond voor de besnijdenis ziet men het huis in pracht en praal.

De te besnijden jongen wordt in de beste kleeren gestoken en door de straten geleid, begeleid door de terbang, terwijl de stoet verlicht wordt door flambouwen. Thuis gekomen moet hij, als hij zelf koran kan reciteeren, „ngadjiën". Is dat niet het geval, dan leest een ander voor hem. Verder verloopt avond en nacht als aangegeven voor Magelang.

Voor dag en dauw kleedt men den jongen, na hem gebaad te hebben in de *radjakepoetrèn* (eigenlijk kleeren van koningskinderen, hier beteekent het: kleeren van bruid en bruidegom). De plooi van de kain, *wiron* genaamd, bevindt zich niet voor, doch achteraan. Onder de gewone kain vindt men een groote lap katoen „*patasan*" geheeten.

Aldus uitgerust brengt men hem naar de *kobongan*, begeleid door terbang en Arabische liederen en doa's (poedjian), die door de aanwezigen worden aangeheven.

De *kobongan* is een speciaal voor deze gelegenheid vervaardigd lokaaltje. Vier bamboestijlen dragen soms een pannen dak, doch als regel een gewit *kepang* plafond. De wanden worden gevormd door bamboegoed. Alles wordt versierd met slingers van veelkleurige bladeren. Tusschen de stijlen vindt men bogen van geel en groen klapperblad. Hier en daar is een tros pisang of een jonge klapper aangebracht. Een dag en een nacht te voren zet men in die kobongan de *sadjèn* of *kamaran*, bestaande uit een *boetjoe* (rijst in bergvorm), een gebraden en een levende kip met veel toespijzen, *lawoehan*, *djadjan pasar* (verschillende versnaperingen, die men op den pasar kan koopen), *gedang ajoe*, een paar ongeschonden trossen pisang, *djambé ajoe*, een ongeschonden tros pinang, *soeroeh ajoe*, een tros sirih; een grof soort mat, *kloso bongko*, en een geverfd stuk katoen, *toetoep bango toelak*.

De wierook brandt onophoudelijk voor een hoogen stoel of bank, waarop de jongeling moet zitten (soms meerderen tegelijk). Deze bank of stoel is eerst bedekt met een stuk *djingga* (rood geverfd katoen) en verder nog andere stukken katoen en kains, totdat er 7 of 9 lagen zijn.

Den geheelen nacht wordt dit huisje door een geheimzinnig licht verlicht en zorgvuldig bewaakt.

Na de besnijdenis komt alles, wat zich in de kobongan bevindt, den doekoen toe. Al deze gebruiken hebben ten

doel een goeden afloop te garandeeren. Waarschijnlijk heeft ieder onderdeel zijn bepaalde bedoeling, althans gehad. Die symboliek te ontraadselen ligt helaas niet in mijn macht.

Tegenwoordig wordt vooral door gegoeden de kobongan vaak achterwege gelaten. De besnijdenis heeft dan plaats in een mooi versierde lokaliteit, die door een scherm aan het oog van nieuwsgierigen onttrokken wordt, verder overeenkomstig de oude gebruiken. Ook hier (te P.) worden veelal vereenvoudigingen aangebracht uit geldgebrek.

Onder het geschreeuw der toeschouwers en het gedurig slaan op de terbang wordt de van angst bevende jongen binnengeleid. Een oud en rijk gezegend familielid moet zich op de reeds besproken plaats neerzetten met den jongen op den schoot. Een ander familielid houdt hem de handen voor de oogen. Het geslachtsorgaan wordt ontbloot, waarop de doekoen, *bong* genaamd, vóór den betrokkene neerhurkt om onder het prevelen van gebeden zijn werk te beginnen. Het kind kan en mag niet tegenstribbelen, niemand deelt in zijn angst, niemand beklaagt hem.

Langzamerhand worden de gebeden hoorbaarder en duidelijker en gaan eindelijk over in een geschreeuw. Het „Assalam Moehammad" is het laatste en hardste gebed, dat gevolgd wordt door een geweldig slaan op de terbang en de lofzangen of selawatan. Dat is een teeken, dat de eigenlijke besnijdenis is afgeloopen.

Thans geeft men den besnedene een *tjengkal* (indien van klappervezel *sepet*) van hout of rottan om te voorkomen, dat de wond in aanraking komt met de kain. De *keboet* wordt als overal elders gebezigd. Het afgesnedene wordt, vermengd met *kembang boreh*, begraven.

De besnijding bij jongens geschiedt op 3 manieren:

I. Door opensnijding van de voorhuid, dit heet *belèkan* of *djaitan*.

Met een rond stokje (*sogok*) wordt de voorhuid inwendig ondersteund. Langs een gleufje in het stokje wordt met een mesje of schaar de inkerving aangebracht (incisie).

II. *Iris* of *grès*, dit is de circumcisie. Met behulp van een gespleten stokje, *djapit* of *djongka*, wordt de huid zooveel mogelijk naar buiten gebracht en vastgeklemd, daarna met een mesje afgesneden.

III. *Timpal* (eveneens afsnijden). Een ring wordt op het lid geschoven, terwijl de voorhuid weer zoover mogelijk naar voren wordt gebracht. Vervolgens wordt langs de ring, *soek* geheeten, de circumcisie voltooid.

De besnijder, *doekoen soepit*, is dat alleen in de drukke maanden, n.l. Sawal en Besar. Het is slechts een bijbaantje, terwijl zijn hoofdbetrekking kaoem, kebajan, kami toewa of iets dergelijks is.

De dag wordt vastgesteld als te Magelang gewoonte is.

De besnedene wordt gearmd met eenige familieleden naar buiten geleid, gevolgd door de aanwezigen. In de nabijheid van de *kobongan* plaatst men hem op een stoel, waar hij door de andere familieleden wordt gesoewoekt, waarbij men den mond op de kruin brengt van hem die gesoewoekt wordt, onder het opzenden van een schietgebed.

Vervolgens worden versterkende middelen toegediend als eieren, rijst met suiker e.a. Vooral mag niet vergeten worden het water, waarover de do'a van den doekoen is uitgesproken en dat een pijnstillende en genezende kracht heeft. De wond zelf wordt behandeld met *penawar djambé*, het haarvormige omhulsel van een pinangbloem en *petoek*, het huisje van *tawon toetoer*, een soort van bij die angelloos is, de omhooggewerkte grond boven een wormgat, *ampo* en *areng toemang*, dit is half versteende aarde. Dit alles wordt half verbrand en dan fijngemalen op den wond gedaan, waardoor deze snel droog wordt.

De leeftijd varieert van 6 tot 14 jaar.

Soenatan heeft alleen plaats bij gegoeden op het 5e of 6e jaar. Deze wordt op gelijke wijze gevierd alleen minder plechtig. Arak-arakan, reciteeren van den Koran, de kobongan worden weggelaten, terwijl alleen vrouwen erbij tegenwoordig mogen zijn. De daad wordt verricht door een *doekoen baji* of inlandsche vroedvrouw. De sadjèn en de bedekking der zitplaats is precies dezelfde als bij de *tetakan*. Gebruikt worden een mesje, een stuk *koenjit* (een aardvrucht, waarvan het sap geel is) en watten. De koenjit dient voor steun bij het snijden. Met watten wordt de wond afgedroogd. Dit watje wordt in water met *kembang setaman* gedaan en daarna in de kali geworpen.

RESIDENTIE SEMARANG.

De besnijdenis te Oengaran.

De bedoeling.

De bedoeling van de besnijdenis begrijpt men hier niet. Men denkt alleen dat het een gebod van Mohammad is, dat dus opgevolgd moet worden.

Het is hier regel, dat een inlander wordt besneden.

De meisjes moeten: ditetakake of ditetesi.

De jongens moeten: disoenatake of diselamake.

Een niet-besnedene of *wong-nganggo-ikoet* (dat is iemand-met-een-voorhuid) wordt niet als een waar moslim beschouwd en is een kapir.

Tijd.

Bij beide categorieën heeft gewoonlijk de besnijdenis plaats kort na de geboorte. Bij meisjes soms na een paar

jaar of zelfs op 11-jarigen leeftijd. Bij jongens gebeurt het vaak op 12- of 13-jarigen leeftijd.

De tijd van besnijdenis is vaak van verschillende omstandigheden afhankelijk. Door financieele omstandigheden wordt het vaak uitgesteld.

De besnijdenis heeft het meest plaats in de maand Besar. Men denkt algemeen dat besnijdenis in die maand groot geluk zal aanbrengen.

Ook gebeurt het in de maand Mauloed, omdat men dan denkt dat de patient een gelukkig leven zal hebben.

Ook heeft er wel besnijdenis plaats bij een huwelijksvoltrekking van een van de familieleden. Dit met het oog op bezuiniging. Men denkt evenwel dat dit een van de beide partijen ongeluk zal aanbrengen, òf aan de(n) besnedene òf aan het bruidspaar.

Soms wacht men er mee tot er een tweede kind is dat tegelijk de operatie kan ondergaan: ook uit een financieel oogpunt.

Degene, die het eerst besneden zal worden, heeft dan de meeste kans op het verlangde geluk.

Alleen in het uiterste geval gaat men er toe over om zijn kind als tweede te laten besnijden.

Plaats.

Op het voorerf maakt men een *tratag* of *taroep* (tuinhuisje), zeshoekig of vierkant. Het geraamte er van is van bamboelatten gemaakt en wordt omgeven met *mori* (wit katoen) of *djarit* (kain).

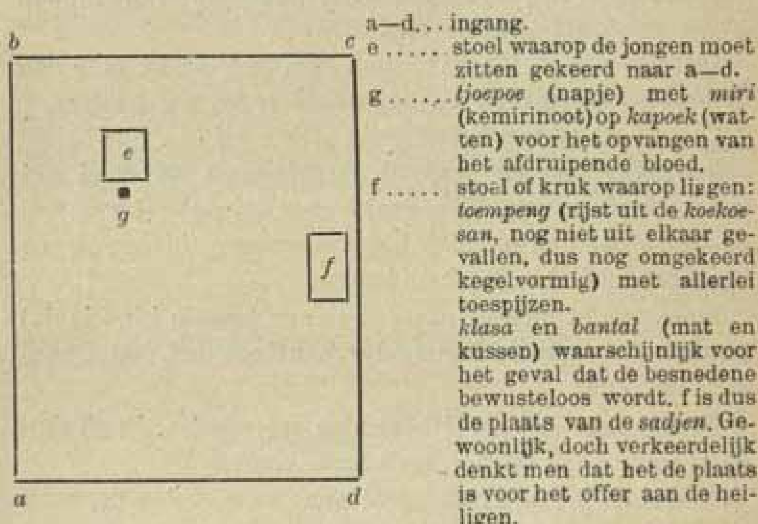
De latten worden versierd met gebladerte, liefst *waringin*-bladeren (omdat dit een groote boom is), *andong*-bladeren en *djanoer-koening* (fijn gereten jonge klapperbladeren).

De ingang van het huisje moet zóó aangebracht worden, dat de besnedene bij het in- en uitgaan van de tent niet de *Naga-dina* (de draak van den dag) tegemoet loopt. Het lot van den besnedene zal hier ten

nauwste mee samenhangen evenals met de *paringkelan* (ongelukstijden).

Dit alles moet nauwkeurig bepaald worden door den *kjahi* uit de *primbons*.

Plattegrond van de tratag.

Voorzorgsmaatregelen.

Het bepalen van den tijd: Men ontbiedt den *doekoen-soenat* op een door den vader van den besnijdeniscandidaat bepaalden dag, om dan de *sa'at* (moment van den dag) te bepalen. Meestal wordt een tijd tusschen 5 uur en half-acht 's morgens aangewezen.

Den nacht voorafgaande aan dien bepaalden morgen, moet de jongen zoolang mogelijk in de rivier zitten. Het verkleumen heeft een minder snelle bloedstrooming tengevolge, vooral in de *ikoet* (voorhuid). Men denkt daarmee groot bloedverlies te voorkomen.

Ter gelegenheid van het besnijden draagt de jongen een onderkleed van wit katoen of rood katoen (*brabon*)

en een overkain van grooter waarde, soms ook eene *polos* (Atjehsche kain met gouddraad bestikt).

De jongen wordt begeleid door mannelijke familieleden, waarvan één hem aan de linker- en een aan den rechterarm beethoudt.

Men slaat daarbij vaak op de *terbang kentjrèng* onder Arabisch gezang of een *tahlil* (koor). Dit moeten dan gelukwenschen zijn voor den patient.

Als de jongen op den stoel zit, worden door een van de beide mannelijke familieleden de handen voor zijn oogen gehouden *(disikep)*. De beenen worden wijd uit elkaar *(pekèkèhaké)* geplaatst en de kain *disilaqake* (hoog opgetrokken), zoodat de *doekoen-soenat* gemakkelijk zijn werk kan verrichten.

De *doekoen* steekt de *sapit* (pin) in de *ikoet*, dan knelt hij de ikoet tusschen zijn tangetje, zoodat de bloedcirculatie door de voorhuid wordt tegengehouden en deze dus minder gevoelig wordt.

Door dit knellen zal de patient wel veel pijn voelen en daarom wordt van te voren gewaarschuwd om op de lippen te bijten.

Men steekt de sapit een weinig dieper in, het uiteinde van deze sapit moet van boven goed te zien zijn.

De twee sapit's (t.w. pin en tangetje) houdt de *doekoen* tusschen duim, wijs- en middelvinger van de linkerhand vast. Dan snijdt hij met het mes de ikoet zóó af, dat het voorste gedeelte om de sapit er af valt. Hij moet zorg dragen, dat de naadader van het schaamdeel onderaan niet wordt afgesneden, om hevige bloeding te voorkomen.

Zoodra de besnijder het tangetje nu loslaat, spuit er eerst bloed uit en de jongen lijdt hevige pijnen. Dadelijk wordt de wond *ditjatoe* (d. i. de doekoen zegt de daarvoor bestemde Arabische formules op) en de doekoen spuwt op de wond, waarna de jongen geen pijn meer voelt.

Om de *kain* op een afstand van het gewonde schaamdeel te houden, wordt een *tjengkal* (steunsel) gebruikt.

Hiermede is de plechtigheid afgeloopen.

De besnedene mag, zoolang de wond nog niet is genezen, slechts rijst, wat zout en lever eten. Veel drinken is hem verboden. Hij moet zich zoo min mogelijk bewegen. 's Morgens en 's avonds moet hij in het water zitten om het bloed te verwijderen.

Het geheele proces duurt van 3—40 dagen.

Om de vliegen op een afstand te houden gebruikt men vaak een *keboet* — verkeerdelijk *kleboet* — (een bos sajet-draden) of *bobat* haren van een paardenstaart, aan een steel).

Beschrijving van de gebruiken, doel, handeling en geneeswijze bij de besnijdenissen onder de Mohammedanen in de afdeeling Demak der residentie Semarang

door

Purbowaloejo,
Dokter-djawa aldaar.

Gebruiken.

Dit gebruik dateert hier op Java vermoedelijk sedert de invoering van den Islam onder de Javanen.

De leeftijd van degenen, die zich daaraan moeten onderwerpen, varieert tusschen 10 en 14 jaar bij jonens en bij meisjes gebeurt dit in hare jongste levensjaren, circa op haar 5e jaar; terwijl in dit gebruik sedert het bestaan tot heden weinig of geen verschil valt te constateeren.

Het besnijden gebeurt meestal in een besnijdenishuisje, waarvan het aanzien en de constructie afhangt van de financieele kracht der ouders. Bij de meer gegoeden bestaat dit huisje uit vier stijlen waarop

een zadeldak rust, waarvan het geheel (hetwelk een afmeting heeft van ± 2 Meter in het vierkant bij een hoogte van 1½ Meter) wordt omgegeven door wit goed, geornamenteerd met diverse versieringen naar gelang van de plaatselijke smaak. Het laat zich aanzien, dat bij de rijksten van het land hieraan ook de meeste zorg wordt besteed en kosten noch moeite daarbij worden gespaard om het geheel een voornaam aanzien te geven. Bij de mingegoeden wordt hiervoor goed van mindere kwaliteit gebezigd en niet zelden kadjang-matten of bamboevlechtwerk, terwijl bij de minst-gegoeden hiervan in het geheel geen drukte wordt gemaakt en de handeling dan plaats heeft in de voorgalerij of woonkamer. Hierbij zij opgemerkt, dat zoowel bij arm als rijk de daarbij gebruikelijke slametans en andere festiviteiten nimmer ontbreken.

Doel.

Het doel van deze handelwijze spruit voort uit het geloof, hetwelk de Mohammedaan is toegedaan. Het is dus, omdat in het algemeen aldus wordt gedaan en niet, omdat het in den Koran is voorgeschreven. Waarschijnlijk is dat een eisch, welke de prediker van den Islam heeft gesteld; het zal wel niet na te speuren zijn, wat daarmee eigenlijk precies is beoogd, zonder daarbij in details over den godsdienst te treden. Terwijl de Mohammedanen vroeger zich wellicht hieraan onderwierpen uitsluitend krachtens hun geloof, gaat thans deze handelwijze bij de Mohammedaansche intellectueelen gepaard met de wetenschap, dat zulks gaat uit hygienisch oogpunt.

Handeling.

Hiervoor wordt gebezigd voor jongens drieërlei gereedschappen t.w. *sogok* (sonde), *djepèt* (knijptoestel) en een snijmes. Deze drie zullen wel de meest gebrui-

kelijke gereedschappen zijn; enkel ligt het verschil in de kwaliteit daarvan, m.a.w. zijn ze bij dezen doekoen van hout, bij genen worden ze gemaakt van hoorn. De handeling gebeurt aldus:

De vader van het kind of een priester neemt plaats op een stoel en houdt wijdbeens het kind vóór zich. Zelf houdt hij met de handen de beenen van het kind uit elkaar, terwijl een helper zorgt voor het bedekken van de oogen. Dan steekt de doekoen het spitse been van de sogok door het orificium externum onder het praeputium tot aan de corona glandis en knijpt het praeputium met de djepèt door de ijzeren ring ervan naar voren te schuiven. Het doel hiervan is om het binnenste blad te fixeeren. De djepèt wordt aangebracht onder de sogok, doch boven de glanspenis, echter moet een ruimte overblijven tusschen de djepèt en de sogok om het snijden met het mes mogelijk te maken.

Bij de meisjes gebeurt dit door het afsnijden van de punt van het praeputium clitoridis met een scherp voorwerp, hetzij mes of bamboemesje; ter vookoming van beschadiging der andere teedere deelen wordt bij het snijden als gebruikelijke onderlegger gebezigd een stuk *koenjit (koenir)*. Het behoeft geen nader betoog, dat dit plaats heeft uitsluitend in een afgesloten vertrek.

Geneeswijze.

Voor het genezen wordt zoo goed als niets gedaan, bovendien is de meening hierover zeer uiteenloopend. Bij den een wordt als geneesmiddel gebezigd het vocht van een daon ilér; andere prefereeren fijngemalen drooggebakken asemboombast, weer anderen gebruiken hiervoor fijngemalen drooggebakken manggistanschillen. Bij de meisjes wordt er niets aan gedaan en laat men het aan zijn eigen beloop over. Alleen volgt na de handeling het fijnkauwen der koenjit (zie boven) door de vrouwelijke doekoen, waarna het kauwsel op het voorhoofd

van het meisje wordt geplakt. Thans is men in enkele gevallen er toe geneigd voor de geneeskundige behandeling de hulp van een arts in te roepen.

RESIDENTIE SOERAKARTA.

Mededeeling over de besnijdenis te Solo

door

Wirjodipoero,
Dokter-djawa aldaar.

Voor de besnijdenis van jongens, die hier in de kotta meestal verricht wordt door een speciaal voor dat doel aangewezen doekoen, op een leeftijd varieerende van 12 tot 18 jaar en daarbuiten (in de dessa's) van 15 tot 20 jaar, bestaan twee methoden, n.l.:

1. de soenat- of tetakbelèk (splijtmethode), waarbij de glanspenis wordt blootgelegd door het praeputium daarboven open te splijten van af de corona glandis, dus waarbij niets van de voorhuid verwijderd wordt.

2. de soenat- of tetaktimpral, een methode waarbij de blootlegging van den glanspenis geschiedt door verwijdering van een meestal driehoekig lapje voorhuid daarboven. Wordt een klein gedeelte van den vrijen onderrand mede verwijderd, zoo krijgt men een circulaire snede.

Voor de eerste methode bedient zich de doekoen van de volgende hulpmiddelen:

a. een gewoon goed snijdend knipmes van Europeesch maaksel, dat overal verkrijgbaar is.

b. een tangetje of knijper van bamboe vervaardigd, bestaande uit twee om een punt draaibare beenen als een teekenpasser, dienende om dat gedeelte van de voorhuid te knijpen, hetgeen men wil opensplijten.

c. een cylindrische houten sonde, die naar de punt conisch uitloopt. Daar de grootte van de praeputium-opening individueel verschillend is, is de doekoen meestal voorzien van drie sondes van verschillende diameter. Kan de sonde van de kleinste diameter niet worden ingevoerd, omdat de opening te klein is, zoo wordt het praeputium naar voren getrokken en de opening met een puntig schaartje verwijd, doch dit is een zeldzaamheid. Nadat de sonde met de punt is ingevoerd onder het binnenblad boven de glans even voor de omslagplooi, licht de doekoen het praeputium met de sonde in een plooi op, trekt het een weinig naar voren en knijpt het daarna met het tangetje, zorgdragende dat de glans vrij blijft. De aldus door het tangetje gefixeerde praeputiumplooi wordt vervolgens, gesteund door de sonde, waarop het snijdende mes van achteren naar voren bewogen wordt, opengespleten. Sonde met het tangetje er onder, houdt men vast met de linkerhand tusschen duim en de overige gebogen vingers, zoodanig, dat de eerste op de beide beenen van het gesloten tangetje plat rust. Deze methode komt nagenoeg overeen met de besnijdenis volgens die van Roser, met dit onderscheid, dat bij de eerste geen hechting volgt van de gemaakte wond.

Voor de tweede methode zijn de te gebruiken hulpmiddelen een weinig gecompliceerder. Deze bestaan uit:

a. een gewoon goed snijdend knip- of scheermes van Europeesch maaksel.

b. een metalen pincet vervaardigd door een Inlandschen smid, dat dient om het te verwijderen stuk praeputium te fixeeren, tevens het een weinig in de hoogte en naar voren te trekken bij het aanleggen van den knijper. De bovenarm van dit pincet, die bewegelijk is om een scharniertje, kan op en neer worden geklapt en met een sleuteltje hetwelk aan den benedenarm is aangebracht, worden gesloten. Gelijk een sonde, wordt ter fixatie van

het praeputium de benedenarm onder het binnenblad boven de glanspenis even voor de omslagplooi geschoven, waarop de sluiting van den bovenarm met het sleuteltje volgt. Meestal heeft de doekoen over twee pincetten te beschikken.

c. een metalen knijper of tangetje gelijk dat bij de eerste methode gebruikt en dienende behalve om het praeputium te knijpen ook om de grens aan te geven van het te verwijderen stuk praeputium. Wanneer bij het maken van de snede het aangelegde tangetje, dat een weinig achter de punt van het fixeerende pincet de voorhuid klemt, ten opzichte van elkaar evenwijdig wordt gehouden, zoo wordt slechts dat gedeelte van de voorhuid verwijderd, dat gefixeerd is, tot aan den bovenkant van den knijper, waarlangs men het snijdende mes van boven of van beneden laat glijden. Pincet en tangetje houdt men vast met de linkerhand met aaneengesloten gebogen vingers, het eerste rustende op den wijsvinger met den duim daarop, terwijl de beide beenen van het tangetje tusschen wijs- en middelvinger of tusschen de laatste en de vierde dan wel een vinger lager worden vastgeknepen, zoodat al naar gelang door het tangetje met het pincet een kleinere of grootere hoek gemaakt wordt, een kleiner of grooter stuk voorhuid verwijderd kan worden. Wordt de vrije onderrand van de voorhuid mede door het tangetje geknepen, zoodat bij het maken van de snede een stukje daarvan wordt afgesneden, dan ontstaat een circulaire snede. De eerste methode wordt meestal toegepast bij jongens mét een kort praeputium, de tweede bij degenen met lange voorhuid.

De oelama's verkiezen de laatste methode boven de eerste, omdat een besnijdenis waarbij niets van de voorhuid is verwijderd, niet als een afdoende reinigingskuur wordt beschouwd. Beide methoden zijn volgens mij zeer practisch en kunnen, mits men de regelen der antisep-

tiek streng in acht neemt, gevaarloos worden toegepast, wijl de kans voor verwonding van den glanspenis gering is, vooral als de doekoen daartoe de noodige handigheid bezit. Een assistent is daarvoor niet bepaald noodig.

Voor eventueele arterieele bloeding van eenige beteekenis gebruikt men een arterieschuifpincet van Europeesch maaksel evenals dat in de Westersche geneeskunde in gebruik is.

Men gaat nooit over tot onderbinding van het bloedende vat, dit wordt slechts dichtgeknepen tot de bloeding ophoudt. Soms is bedrust met tamponeeren van de bloedende wond met een watje gedrenkt in sublimaatoplossing 1|1000 reeds voldoende om de bloeding te doen ophouden. Meestal wordt de operatie verricht in de morgenuren tusschen 6 en 8, omdat volgens de volksmeening door koude het bloedverlies uit een wond gering is. Het is geen verplichting dat de operatie geschiedt in een besnijdenishuisje.

Bij vele jongens van minder gegoeden en van het volk der lagere klasse wordt de besnijdenis verricht achter de schermen of in een vertrek met goed licht. Tijdens de kunstbewerking wordt door den jongen een zittende houding aangenomen op een bankje met opgelichte sarong en wijd uit elkaar gehouden beenen. Persoonlijk ben ik hier nog nooit in de gelegenheid geweest een besnijdenis bij te wonen, aangezien mijn medische bemoeienis zich hier slechts bepaalt tot den dienst in het doorgangshuis voor krankzinnigen, terwijl bovendien de medische hulp van de Inlandsche stadsbevolking in de kampongs nagenoeg geheel in handen is van de Soenangeneeskundigen. De bovenvermelde inlichtingen heb ik verkregen van een der doekoens soenat te Soerakarta, waarvan er voor de kotta twee zijn.

De instrumenten worden voor het gebruik gedesinfecteerd door uitkoking in water en daarna in carbolop-

lossing 2 % gelegd. Een voorafgaande desinfectie van het operatieterrein wordt niet gedaan, wel wordt vóór de verbandaanlegging, de gemaakte wond met sublimaatoplossing 1/1000 gewasschen. Hierop wordt boorzalf of perubalsem dan wel dermatol geappliceerd.

Desinfectantia, verbandmiddelen en medicijnen worden door een apotheker klaargemaakt en verstrekt. De gemiddelde genezingsduur zonder bijkomende omstandigheden is 5 — 15 dagen. De besnedenen moeten zoo lang de wond nog niet is genezen een bepaald dieet houden ter bespoediging der genezing. Het gebruik van voedsel, dat verondersteld wordt aan de wond jeukte of prikkeling te bezorgen, waardoor de genezing vertraagd zou kunnen worden, moet worden vermeden, zooals peté en andere katjang soorten, geitenvleesch, gezouten visch etc.

De gebruikelijke ceremonieën zijn zeer verschillend en afhankelijk van den stand en gegoedheid van de ouders der besnedenen, zooals wat betreft de kleederdracht van de jongens en de uit de besnijdenis voortspruitende festiviteiten. Regel is het echter, dat in den avond vóór de besnijdenis en na afloop daarvan een slametan (offermaal) wordt gegeven. Dikwijls worden deze slametans nog gevolgd door een wajangvertooning of een danspartij, doch algemeen is dit niet.

De jongens die besneden moeten worden, behoeven in den tegenwoordigen tijd, op enkele uitzonderingen na, niet meer in den vroegen ochtend van den dag der besnijdenis, voordat zij de operatie ondergaan, gedurende één à twee uur gebaad te worden, hetgeen vooral de bedoeling had om de voorhuid voor de operatie wat ongevoelig te maken.

Het denkbeeld, dat de bevolking koestert over het doel en het effect dezer kunstbewerking is, dat men als Mohammedaan verplicht is op die manier een reinigingskuur *(soetji)* te ondergaan, welke verplichting

vermoedelijk gegrond is op hygienische redenen. Enkelen onder de zeer onontwikkelden weten zelfs geen waarde aan een dergelijke kunstbewerking toe te kennen, maar beschouwen de besnijdenis als een verplichting, daar zij eenmaal tot den Islam zijn gerekend en omdat de kwade volksmond iemand, die niet is besneden, voor een kafir (ongeloovige) houdt.

In de vroegere tijden werd de besnijdenis verricht zonder voorafgaande desinfectie der te gebruiken instrumenten en ook werd de gemaakte wond niet verbonden. Deze werd slechts bepoederd met fijn gewreven roet of koolstof verkregen door het verbranden van droge nangkabladeren, wespennestjes, geroosterde aardwormnestjes en andere meer. Voorts werd voor de wondgenezing ook de zonnekuur toegepast, waarbij de besnedene de wond elken dag aan de zonnehitte blootstelde. De gemiddelde genezingsduur was meer dan 15 dagen en kon zelfs de 40 dagen overschrijden.

De besnijdenis van meisjes aan welke kunstbewerking men nagenoeg dezelfde beteekenis toekent als die van jongens, geschiedt hier op een leeftijd varieerende van 5 tot 8 jaar en wordt verricht door een vrouwelijke doekoen in een vertrek met goed licht. Hiervoor bedient zich de doekoen van een knipmesje en een stuk koenjit. Een heel klein stuk niet grooter dan een derde deel van een padikorrel wordt van het praeputium boven de clitoris, gesteund door het stukje koenjit, weggesneden. Soms bepaalt zich de bewerking slechts tot het wegkrabben van een klein stukje van de opperhuid der clitoris. De genezing van het gemaakte wondje wordt aan de natuur overgelaten.

Een bamboemesje is hier niet gebruikelijk voor de besnijdenis. Dit wordt echter vaak door den kampongdoekoen beranak gebruikt voor het doorsnijden van de navelstreng van pasgeborenen.

Gebruiken bij de besnijdenis van den jongeling in het Sragensche

door

Raden Mas Wirasmo,

Gouv. Indisch Arts aldaar.

Vereischte ouderdom: tusschen 12 en 16 jaar.

Voorbereidende maatregelen: de week voor de besnijdenis moet de jongeling zich iederen middag flink baden, waarna 't lichaam gedroogd en de huid met een geelmakende brij (borèh) ingesmeerd wordt, om zoodoende de huid soepel te maken en daaraan een geelachtige tint te geven.

Vroeger moest de jongen zeven dagen lang vasten of in elk geval niet van alle gerechten gebruik maken b.v. geen vleesch of zout eten of slechts rijst met zout eten en ongekookt water drinken.

Een dag voor de gebeurtenis moet hij een reinigend bad nemen (in den vooravond wordt een slametan gegeven, gewijd aan den profeet en de voorouders, opdat deze heugelijke gebeurtenis kalm en aangenaam zal afloopen), middernacht nog een keer en 's morgens een paar uren voor 't gebeuren nog weer eens, na welke eerste baden niet en na welk laatste bad wel de insmeering van de huid met borèh geschiedt. Gedurende 't bad moet de persoon, of als hij gebaad wordt, degene, die dat doet, eenige gepaste zinnetjes uit den Koran prevelen, hetwelk ten doel heeft den jongen meer moed in te blazen, opdat hij zich bij de besnijdenis goed kan houden. Als het gele goedje op de huid is opgedroogd, wordt de jongen gekleed op een manier, die net 't omgekeerde is van de gewone manier van kleeden, d.w.z. met de *wiron* ('t geplooide deel van de kain) naar achteren gekeerd (Normaal komt de wiron voor te zitten).

Een baadje draagt de jongen niet, of als hij dit wel doet, dan bestaat 't uit een fluweelen of lakensch jasje,

soms ook een zijden, al of niet voorzien van geborduurde zoomen.

't Hoofd wordt nu eens met een mooien hoofddoek versierd, dan weer niet. 't Eerste geval geschiedt als de jongen kort haar draagt en 't laatste als hij lang haar heeft; dan draagt hij een mooie lange mannenkam, waaroverheen 't haar, al of niet versierd met gouddraad, zoo geslagen wordt, dat de haarbos in een lang gerekt puntig uiteinde overgaat, dat naar voren en beneden wijst *(kadal menèk)*. 't Gebeurt wel eens, dat 't haar niet op die manier gedragen, maar zoo gerangschikt wordt, dat 't in kleine vlechten en met gouddraad doorstrengeld tot een bosje wordt samengebonden, dat naar beneden hangt.

Ten slotte moet de jongen nog *troempa's* (sandalen) dragen, om te voorkomen, dat hij na de besnijdenis op kippendrek treedt, wat aanleiding zou geven tot een flinke zwelling van de besneden huiddeeltjes.

Dan wordt de jongen op 't uitgekozen uur, dat bepaald wordt door een geestelijke uit de dessa naar de *maligi* (besnijdenishuisje) geleid, hetwelk zoodanig is geconstrueerd, dat men den besnedene daarin slechts van voren zien kan. Daar moet hij zitten op de schoot van zijn vader of van een oud familielid, dat weer op een bank plaats moet nemen, die bedekt is met één of meer kains; al naar gelang de rijkdom van de familie worden er allerlei soorten van kains op gelegd. Zoo zit de jongen met uitgespreide beenen op de schoot van den man, die hem de oogen met beide handen bedekt, opdat hij niet kan zien, wat er gaat gebeuren, terwijl de *bong* (besnijder) gehurkt voor hem zijn plaats op den grond komt innemen. Deze haalt zijn trousse voor den dag, waarin zijn ongesteriliseerd instrumentarium zit en verricht in die houding de operatie. Daarna spuwt hij drie keer op de sneevlakken, wat door den besnedene als een verkoelend oogenblik wordt waargenomen. Nu wordt een instrument aan den buikband van den jongen

bevestigd, hetgeen moet dienen om te voorkomen, dat de besneden penis met de kain van den jongen in aanraking komt.

Als de bloeding opgehouden is of niet zoo hard meer plaats heeft, mag de besnedene heen en weer loopen, anders moet hij blijven zitten, terwijl 't bloed, dat uit de sneewond komt, in een kommetje wordt opgevangen. Ter verdrijving van nieuwsgierige vliegen krijgt de jongen een vliegenwaaier *(keboet)*, d.i. een kort stokje, aan welks uiteinde een even zoo lang bosje paardenhaar of wollen-draad is bevestigd.

Zoo geneest de wond nooit per primam, altijd per secundam, en als er geen infectie plaats heeft gehad, gemiddeld na 2 weken, anders langer.

Wijze van besnijden.

Er zijn hier twee manieren bekend: 1e de gewone incisie en 2e de z.g. circumcisie, wat eigenlijk meer een extirpatie van een deel van 't praeputium is.

I. De incisie vereischt drie instrumenten: 1e een gewone sonde, 2e een knijpinstrument en 3e een mes. De sonde wordt in de praeputiaalzak gevoerd en zoo om 't caput penis bewogen, dat eventueele vergroeiingen van 't binnenste blad van 't praeputium met de huid van 't caput penis daardoor losgemaakt worden. Is dit geschied, dan wordt de sonde zoo diep mogelijk in de praeputiaal zak gevoerd en 't knijpinstrument daarachter boven over de voorhuidplooi aangebracht.

Met de linkerhand houdt nu de besnijder beide instrumenten vast en met de rechterhand maakt hij de huid op de sonde zoo bloedloos mogelijk, waarna op de sonde de incisie van 't praeputium plaats heeft.

II. De z.g. circumcisie verschilt hoofdzakelijk van de incisie daardoor, dat de sonde voorzien is van een door middel van een scharnier daaraan bevestigd beentje, dat weer door middel van een schuif door druk de huid op

op de sonde bloedloos kan maken, terwijl de snee niet op de sonde, maar tusschen deze en 't knijpinstrument wordt uitgevoerd, zoodat een klein deel van 't praeputium daarbij afgesneden wordt. Dit deel wordt of begraven of weggegooid of aan den besnedene te slikken gegeven, wat volgens 't volksgeloof, een versterkenden invloed op den jongen uitoefent.

RESIDENTIE MADIOEN.

Besnijdenis te Ngawi

door

M. Agoesdjam,
Indisch Arts aldaar.

Soenat of *toreh* — laag Javaansch. *Sĕlam* — middelm. hoog.

Tĕtak — hoog Javaansch.

Hij, die dat bedrijf uitoefent, wordt genoemd: *tjalak.*

Het is overal bekend, dat een Mohammedaan besneden moet zijn. Het volk zegt: „hij die niet besneden is, is geen Mohammedaan".

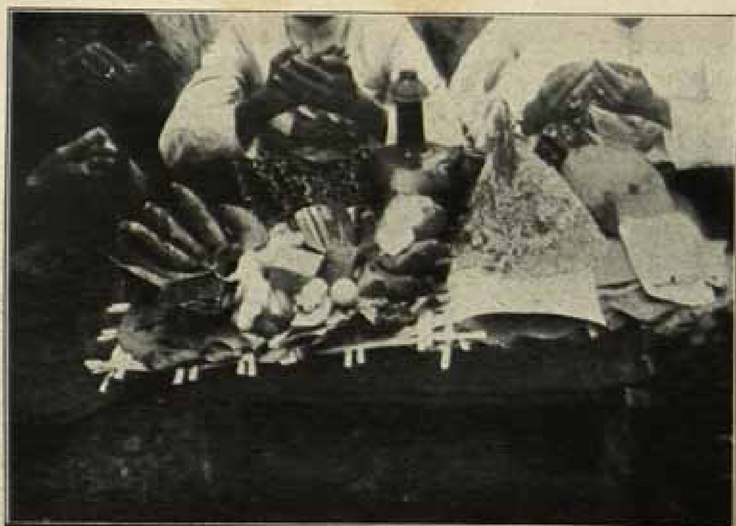
De Koran zegt, dat iedere mannelijke belijder van het Mohammedaansche geloof besneden moet worden. De meisjes zijn daarentegen daartoe niet verplicht.

Volksopvatting.

Het volk beschouwt de besnijdenis als een zeer gewichtige gebeurtenis in het leven. Men laat zijn zonen besnijden, omdat het geloof zulks gebiedt. Het ware nut, dat de besnijdenis heeft, kent geen van allen. De santri's (geestelijken) beweren, dat het uitsluitend voor de reinheid is.

Besnijdenishuisje (Kobongan)
Kedoe.
(De jongen heeft een vliegenwaaier in de hand.)

Sadjèns bij de Besnijdenis te Ngawi (p 473).

Besnedene met kain-ophouder en vliegenwaaier (Ngawi).

Besnijdenis is voor 't volk zóó gewichtig, dat ze zeggen: „Men kan slechts drie maal geëerd en gevierd worden, n.l.: bij besnijdenis, echtverbintenis en begrafenis." Geen wonder, dat er voor de besnijdenis haast evenveel gedaan wordt als bij het huwelijk, o.a. het overkomen der familieleden van heinde en ver, de feestelijkheden, de slametans, enz. enz.

Reeds den dag te voren wordt de gevierde rijkelijk gekleed, ja met goud en gesteente behangen — al moeten ze deze sieraden huren. Hij wordt dan de koning van het huis en krijgt alles gedaan, wat hij wenscht. Bij de rijken wordt de jongen den dag tevoren door den omtrek met veel praal rondgeleid, zittende in een versierde wagen of op een mooi opgetuigd paard, dat liefst paradeert. Voor hem loopen de z.g. koeda kèpangs met de barongan en de gamelandragers met de spelers. Daarachter ziet men soms muzikanten loopen en achter den gevierden jongen heeft men soms nog een troep terbanaspelers (terbana — tamboerijn).

Leeftijd.

In Ngawi en de omgeving worden de jongens besneden op een leeftijd tusschen 10 en 15 jaar, en de meisjes tusschen 6 en 9 jaar. Men zegt: „voordat ze schaamte kennen."

Volgens geestelijken is Kangdjeng Nabi Ibrahim (Abraham) de persoon, die de besnijdenis heeft ingevoerd, terwijl profeet Mohammed op den 7en dag na zijn geboorte besneden werd.

Besnijdenishuis.

Het besnijdenishuisje — Jav: *krobongan, grĕbongan* of *kobongan* genoemd, wordt reeds een paar dagen te voren gemaakt. Meestal wordt het op 't voorerf, links of rechts van het woonhuis opgetrokken.

Naar het vermogen van den huisvader wordt het huisje eenvoudig of met veel zorg gemaakt. Het eenvoudigste wordt dan gemaakt van 4 schutsels, die de vier zijden van de ruimte vormen, terwijl daarbij het dakje ontbreekt. Meestal worden de huisjes van bamboe opgetrokken, en hebben den vorm van een koepel. Al naar gelang van den stand der stijlen en de zijden van het grondvlak wordt de koepel rond, vier-, zes- of achtzijdig.

Tusschen de stijlen wordt een soort borstwering geplaatst, welke van bamboe of gevlochten klapperblaren gemaakt is. Boven de borstwering hangt de traditioneele *djanoer koening* (jonge klapperblaren, die van de nerven ontdaan zijn). Aan de stijlen worden allerlei bloemen en bladeren als versiering vastgebonden of als lange boa's, *boental* genoemd, er omheen geslingerd.

Soms worden de zijden bovendien nog bedekt met klamboe of wit goed.

Het geraamte van het dak wordt gevormd door bamboelatjes, die naar 't midden toeloopen en daar aan elkaar verbonden zijn tot een bundel, die dan den nok van het dak vormt.

Het dak wordt soms bedekt met allerlei bladeren en bloemen, die aan de latjes vastgebonden worden of met gevlochten klapperblaren. Bij anderen wordt het dak bedekt met banieren of met 't een en ander goed, b.v. zeildoek.

Dan wordt het huisje nog versierd met vlaggetjes en boven den ingang met schilderijen of geschriften.

In het besnijdenishuisje moet den avond te voren licht branden, dat de ruimte den heelen nacht moet verlichten. Voorts moet in dat huisje iemand zitten, die den heelen nacht wakker moet blijven *(ngĕlekki)*, waarvoor weet men niet. Vroeger zou dat moeten beteekenen, dat men zoodoende de booze geesten bezweert en voor den goeden afloop der besnijdenis bidt.

Verder wordt gedurende den vooravond de onmisbare

en traditioneele *sadjèn* in het besnijdenishuisje gedeponeerd.

Sadjèn.

Sadjèn is een verzameling van voorwerpen en levensmiddelen, die bij gewichtige feestelijke aangelegenheden aangetroffen worden o.a. bij huwelijk, besnijdenis, enz.; kortom bij die aangelegenheden of slametans, waarbij het levensgeluk van iemand op het spel staat.

De sadjèn moet compleet zijn, er mag niets ontbreken, want anders gebeuren er ongelukken.

Het geheel wordt op een of twee breede tampats gedaan b.v. in een *tampah* (een breede ronde platte doos van bamboe gemaakt) en op een bepaalde plaats neergelegd. Meestal bestaat het uit symbolieke voorwerpen. Bij de besnijdenis bestaat de sadjèn uit:

a. 1 kip *(pitik)*,
a1. 1 klapper *(krambil)*.
Beide worden genoemd *pengoerip:* symbool voor leven, dus voor het behoud van het leven.
b. 1 kluwen gesponnen garen *(lawé):* symbool voor lang leven, eigenlijk oneindig leven;
c. 1 haarkam *(djoengkat)*
c1. 1 fijne kam *(soeri)*
c2. 1 spiegel *(pengilon)*
} om de booze geesten zoet te houden;
d. 1 nachtpitje *(tjloepakkan)*, een aarden kommetje met klapper of djarakolie en een pit;
e. een stukje wit goed *(mori)*;
f. een pluk watten *(kapoek kapas)*;
g. een stukje benzoëhars *(menjan)*;
h. 1 *tjoepoe*, dat is een potje met *lĕngo toewo* (lengo toewo is een soort olie);
i. *kembang boreh*, bloemen en zalfachtige gele substantie uit oker vervaardigd;
i1. *djambe soeroeh*, betelnoot en sirihblaren;
i2. 2 *benggols* (2½ cent stukjes).

Deze voorwerpen ontbreken bij geen enkele slametan en zijn bestemd voor hem, die de slametan inleidt. De twee benggols worden genoemd *kantjing*.

j. 2 trossen pisang *(gĕdang sĕtangkĕp)*.

k. *koepat lĕpĕt*, beide van rijst gemaakt en gewikkeld in jonge klapperblaren,
koepat meer vierkant en
lepet (beras ketan) rolrond.

l. *karoek:* gemaakt van uitgedroogde nasi (rijst), die dan gebraden wordt.
Men heeft daarbij 3 soorten:

I. *karoek gringsing* — d.i. zonder suiker,

II. *karoek gimbal* — met suiker,

III. *karoek poelò* — indien na het braden fijn gestampt, met wat suiker vermengd en dan in kleine balletjes gerold.

Iedere karoek wordt afzonderlijk in een *takir* gedaan. Takir is een vierzijdig doosje gemaakt van pisangblad. Koepat lepet en karoek dienen om Kangdjeng Nabi Ibrahim te herdenken.

m. 1 gendi *(kĕndi)* gevuld met schoon water;

n. 1 ei *(hĕndok)* meestal rauw;

o. 1 takir met *djĕnang abang* d.i. boeboer van rijst met Javaansche suiker (goela djawa);

p. *trawas toembar;*
trawas is een plant, waarvan men voor dit doel slechts de bladeren neemt, titranthera trawas, toembar — ketoembar (coriandrum sativum).

Nut van de Sadjèn.

Voor zoover men mij heeft kunnen inlichten, hebben genoemde voorwerpen een bepaald doel. Aan het reeds boven daarover opgemerkte kan nog worden toegevoegd het volgende:

A. Het wit goed dient om de zitplaats van den jongen bij de besnijdenis te bekleeden.

B. Benzoëhars en watten zijn bestemd voor den tjalak (hierover straks).

C. Kembang boreh, djambe soeroeh en gedang setangkep: offer aan de geesten.

D. Tjoepoe met lengo toewo dient om de versche wond mee te bestrijken voor de spoedige genezing.

E. Takir met djenang abang dient om het bloed op te vangen.

F. Trawas toembar: Bij dreigende collaps — de tjalak herkent zulks aan het bleek en koud worden van den jongen — worden ze bezworen *(didjapani)* en de jongen moet ze dan fijn kauwen.

G. Ei: na de besnijdenis krijgt de jongen het in te slikken.

Voor zoover ik ze gezien heb, is de sadjèn bijna nooit compleet.

Trawas toembar ontbreekt bijna steeds.

Koepat lepet wordt meestal vervangen door boetjĕng. Boetjeng is een kegel van gekookt rijst.

Lengo toewo wordt dikwijls vervangen door odeur.

Het ei wordt hier en daar gekookt en slechts de helft, ja zelfs slechts 1|4 gedeelte ervan bij de sadjen gedaan.

Artikelen door den besnedene gebruikt.

Deze bestaan uit 2 voorwerpen en wel:
1 *bangkol* en 1 *kĕboet.*

Een bangkol is een instrument, dat dient om de kain vooruit te duwen en op te heffen, teneinde het schuren tegen den penis te voorkomen, wat anders een zeer onaangename gewaarwording veroorzaken kan. De bangkol wordt gedragen door het bovenste gedeelte langs den buik, achter de kain door naar boven op te schuiven en door den omsnoerenden buikband te doen

fixeeren. Het onderste gedeelte, dat krom naar voren verloopt, komt boven de symphisis te hangen, dat de kain dan tegenhoudt.

Ze worden vervaardigd van rottan of klapperbast *(sĕpĕt)*.

De kĕboet dient om de vliegen te verjagen, die de versche wond zouden komen bezoedelen. Men ziet dan ook geregeld, dat iedere besnedene steeds een kĕboet in de hand houdt. Doet de jongen b.v. overdag een dutje, dan neemt de hem oppassende familie de keboet over.

De keboets worden vervaardigd van *sajet* (wol) en fijne reepen klapperblaren, die aan een houten* of bamboezen handvat worden bevestigd. Soms wordt zoo'n keboet vervaardigd van vezels b.v. ananasvezels of gewoon van fijne reepen pisangblaren.

Instrumenten voor jongens.

Voor de besnijdenis van jongens worden door den tjalak de volgende instrumenten gebruikt:

a. Een mes *(peso)* door den tjalak betiteld met de heilige naam: *„ĕmpoe wòloe wĕsiwodjò pamor."*

Het heeft eenigszins den vorm van een arit, doch is zwakker gebogen en veel kleiner.

Den dag tevoren wordt het mes extra scherp en schoon geslepen.

b. Een insteker *(sogok)*, meestal van bamboe vervaardigd, eigenlijk een sonde.

c. Een klem *(djapit)*, eveneens van bamboe gemaakt.

d. Een vingerbeschermer of -dekker (*paṭok*) welke van klapperdop (baṭok) of van hoorn gemaakt is.

Instrumenten voor meisjes.

Voor de meisjes heeft men niet veel noodig. De instrumenten zijn:

a. Een *ani-ani* of *poegoet;* dat is een mes, waarmee men padi snijdt.

Waarom juist een padisnijmes daarvoor gebezigd wordt, is niet duidelijk.

b. Op zich zelf geen instrument, d.i. een stukje *koenir* of koenjit (Rhizoma curcumae javanicae) en een plukje kapas (watten).

Van desinfectie is in het geheel geen sprake. Na het gebruik worden de instrumenten schoongemaakt en aldus bewaard. Slechts de messen worden voor 't gebruik extra scherp en blank geslepen.

De gevierde jongen.

Deze wordt reeds den avond te voren mooi gekleed en behangen. Hem wordt allerlei lekkers toegediend en hij krijgt zoowat alles wat hij begeert. Voor het slapen gaan wordt hij (naar gebruikelijke gewoonte) gepidjĕt (zacht gemasseerd). Den volgenden morgen moet hij heel vroeg opstaan en een koud bad nemen. Men noemt zoo'n bad *koengkoem* hetgeen beteekent: lang in 't water zitten. Meestal wordt het bad in de kali genomen, al moet men extra ver loopen.

Gedurende het bad wordt de penis goed schoon gewasschen en van smegma ontdaan. Dan wordt hij rijkelijk gekleed en versierd. Uit oude gewoonte krijgt de jongen n.l. bij gegoeden en in den middenstand ondergoed, dat vervaardigd is van met koenir geelgemaakte mori (wit goed).

De sieraden, die zoo'n jongen draagt, behoeven niet het eigendom te zijn van den vader of moeder. Tegen huur kan men ze ook krijgen.

Dan mag de jongen eerst een beetje ontbijten — sommige tjalaks verbieden zulks —, en wanneer alles gereed is, wordt hij naar de krobongan geleid door de tonen van de gamelan, die de *kologandjoer* (strijdmuziek) speelt, of onder getrommel van *terbangs* (tamboerijn)

met het weemoedig gezang der spelers, of heel eenvoudig zonder 't een en ander, zooals dat bij de armen gebeurt.

De besnijdenis.

Intusschen heeft de tjalak reeds bepaald hoe de jongen zitten moet, d.w.z. waarheen deze zijn gezicht moet wenden (front), want volgens den tjalak hangt het welslagen van de besnijdenis juist daarvan af. Overeenkomstig den dag en den passerdag moet de jongen zijn front nemen.b.v. Oost; Noord-Oost; Noord; Noord-West; West; enz. Hierover straks.

Het bankje, dat in 't besnijdenishuis staat, wordt aan het eene einde overdekt met het stukje wit goed uit de sadjen. Daarover wordt de lawe (sadjen) dwars gelegd en daarop moet de jongen zitten. Schrijlings zit de jongen daar op de bank, letterlijk op de lawe, met van elkaar gehouden beenen.

Vlak achter hem, eveneens op de bank, zit iemand — meestal een familielid — die zijn handen voor de oogen van den besnedene houdt, zoodat deze het heele bedrijf niet zien kan.

Vóór hem zit de tjalak hurkende op den grond, die als volgt te werk gaat:

Hij haalt zijn instrumenten, die tezamen in een zeer primitieven koker zitten, uit zijn zak te voorschijn. Vervolgens neemt hij de sonde, omwikkelt de punt met een beetje watten (sadjen) en terwijl hij met zijn linker hand de praeputiale opening een weinig openhoudt, steekt hij met zijn rechter hand de punt van de sogok (sonde) aan de dorsale zijde van de penis tusschen glans en praeputium. In den regel wordt de sogok tot vlak voor de corona glandis naar binnen gestoken. De huidplooi, die daardoor ontstaat, wordt tusschen de djapit (klem) genomen en zacht geknepen.

Nu trekt hij met zijn rechter hand — de linker houdt thans de sogok en djapit vast — het overige gedeelte

van de voorhuid naar beneden, om zoodoende de huidplooi sterker aan te spannen. Terwijl hij nu de klem vaster drukt, plaatst hij de paṭok (vingerbeschermer) op de klem en sonde, zoodanig, dat deze gezamenlijk in de inkeping van de paṭok komen te liggen.

De patok rijdt als het ware op de sonde en klem, tegen duim en wijsvinger leunende. Eindelijk haalt hij zijn mes voor den dag, plaatst dit met de scherpe kant vlak achter de genoemde plooi op den klem, prevelt de gebruikelijke spreuk: „Bismilah Hirochman, Hirochim" en met een snelle beweging haalt hij het mes naar zich toe, tusschen klem en sonde: de huidplooi is dan doorgesneden.

Nu bergt de tjalak zijn gereedschappen weg, neemt wat olie uit de tjoepoe (sadjen) tusschen duim en wijsvinger en bestrijkt daarmee de ontstane wond. Dan plaatst hij de takir (zie sadjen) op de plek, waarop het bloed druppelt, neemt een stukje menjan (benzoëhars uit de sadjen) in de hand, bijt er een stukje af en, terwijl hij zijn tooverformule prevelt en de menjan fijn kauwt, bespuwt hij de wondvlakte eenige keeren, om zoodoende de bloeding te stelpen. Dat bespuwen wordt genoemd *njĕmboer*.

Opnieuw prevelt de tjalak zijn tooverformules, plaatst zijn mond op de kruin van den jongen (waar vroeger de groote fontanel was — in 't Javaansch: *ĕmboenĕmboenan*) en blaast zoo sterk hij kan. Daarmee wil hij den jongen het leven inblazen. Dan spreekt hij den besnedene moed in en troost hem, dat we allemaal diezelfde pijnen hebben moeten lijden. Daarmee is de operatie geeindigd.

De bedekkende handen worden intusschen losgelaten en de jongen krijgt dan het rauwe ei uit de sadjen in te slikken. Daarna mag hij nog een poosje blijven zitten, totdat het bloeden vermindert.

De gamelan, die tijdens de operatie op moet houden, speelt nu weer en laat ons de *monggang* hooren; dit

is een soort welkomstlied. Tegelijk met de monggang wordt soms nog vuurwerk afgestoken en bovendien soms nog muziek gemaakt, zoodat het een leven is van belang.

Zoodra de jongen van de pijnen en zenuwachtigheid eenigzins bekomen is, wordt hij naar de *pendopo* (voorhuis) geleid en krijgt daar een stoel. Meestal wordt daarvoor een korte luierstoel met beensteuners gekozen, omdat de jongen in de eerste dagen dag en nacht daarop moet zitten en slapen. Een stapel van kussens ziet men dan ook steeds tegen de leuning van de stoel liggen.

De jongen zit dan aan den rand van de stoel, zoodanig dat de penis vrij er over hangt, om het bloed ongestoord op den grond, d.w.z. in de takir, te laten druppelen. De voeten rusten op een voetenbankje, dat tijdens de slaap vervangen wordt door een gewone stoel of de beensteuners van den luierstoel zelf.

Nu is de besnijdenis afgeloopen.

Na de besnijdenis.

Al naar gelang van het vermogen van den vader, krijgt de jongen daarna het een en ander te zien, bijv. wajangvoorstelling, dansvertooningen of tajoebpartij enz. enz. Het feest kan den heelen dag, ja den heelen volgenden nacht duren.

Intusschen druppelt het bloed nog eenige uren door; de takir loopt vol en wordt door een kommetje of aarden pot, gevuld met zand, vervangen. De druppels worden spaarzamer en eindelijk houdt de bloeding vanzelf op.

Aan de wond hangt meestal een draad van gestold bloed wat *soeloer* genoemd wordt. Hoe langer de stelping zich laat wachten, des te langer is de coagulumdraad. „Een zeer lange bloedstolselstreep voorspelt een groot levensgeluk," zegt het bijgeloof. Het gebeurt vaak dat de jongen door bloedverlies flauw valt. Dan wordt hij wakker geschud, de haren worden uit elkaar

gehaald of getrokken, het een en ander wordt voor den neus ter inademing gehouden: odeur, kajoepoetih olie enz. totdat hij weer bij komt. De tjalak met zijn tooverformules is daartegen machteloos. Om ons gerust te stellen zegt hij dan, dat zoo iets een heel goede toekomst voor den besnedene voorspelt.

Hoe zoo'n bloeding weleens verloopen kan toont het volgende staaltje:

Eens moest ik in een dessa komen, waar de besnedene reeds 2 dagen lang doorgebloed had en eenige malen buiten kennis was geweest. Verschillende doekoens waren ontboden, doch het gaf allemaal niets.

De jongen zag er zeer anaemisch uit, pols filiform, frequent en irregulier. De jongen herkende haast niemand en sprak met lallende stem. Handen en voeten voelden koud aan, terwijl op 't voorhoofd zweetdruppels te zien waren. Als men verder weet, dat de jongen malaria had, dan is de prognose infaust.

De noodige injecties werden toegediend, terwijl warme flesschen de handen en voeten verwarmden. Kortom, door tijdige en doeltreffende therapie is het gelukt den jongen te sparen, terwijl hij thans tot een flinken jongen is opgegroeid.

De genezing van de wond heeft meestal plaats tusschen 7 — 15 dagen.

Van af den 3en dag mag de jongen iederen morgen een bad in de kali nemen. Thuis gekomen wordt de min of meer vochtig geworden wond bestrooid met een soort poeder, dat gemaakt wordt van aarden nesten van de stopwesp. Deze worden fijngemalen en droog gebakken of gebraden.

Sterftegevallen door besnijdenis zijn me echter niet bekend. Of de gevallen verzwegen worden, is nog een groote vraag.

Tabel.

Zooeven is reeds gezegd, dat de tjalak een groote waarde hecht aan de richting, waarheen de besnedene

zijn front moet nemen, in verband met de combinatie van de week- en passerdagen. Men weet, dat de passerdagen in de Inlandsche passerwereld een groote rol spelen d.z. Pon, Wage, Kliwon, Legi en Paing. Iedere passerdág heeft zijn bepaalde telling *(něptoe)* bijv.:

Pon	telt 7.
Wage	„ 4.
Kliwon	„ 8.
Legi	„ 5.
Paing	„ 9.

Ook de weekdagen hebben ieder een bepaalde telling:

Zondag	telt 5.
Maandag	„ 4.
Dinsdag	„ 3.
Woensdag	„ 7.
Donderdag	„ 8.
Vrijdag	„ 6.
Zaterdag	„ 9.

Is vandaag bijv. Maandag, terwijl de passerdag Pon is, dan heeft men vandaag Maandag (4)- Pon (7) en morgen Dinsdag (3)-Wage (4); overmorgen Woensdag (7)-Kliwon (8) enz. enz. Men heeft dan resp.: $4+7=11$; $3+4=7$; $7+8=15$ enz.

De tjalak bepaalt volgens zijn leer aldus: Wanneer de dag een telling heeft van:

7,	dan	zit	de	jongen	met	't gezicht	naar 't	Oosten.
8,		„	„	„	„	„	„	Zuiden.
9,		„	„	„	„	„	„	Westen.
10,		„	„	„	„	„	„	Noorden.
11,		„	„	„	„	„	„	Oosten.
12,		„	„	„	„	„	„	Zuiden.
13,		„	„	„	„	„	„	Westen.
14,		„	„	„	„	„	„	Noorden.
15,		„	„	„	„	„	„	Oosten.
16,		„	„	„	„	„	„	Zuiden.
17,		„	„	„	„	„	„	Westen.
18,		„	„	„	„	„	„	Noorden.

Besnijdenis bij meisjes.

Van de besnijdenis van meisjes wordt in den regel niet veel drukte gemaakt. Feesten worden daarvoor haast nooit gegeven. Voor de meisjes is men met een slametan klaar.

De sadjen ontbreekt daarbij ook nooit.

Bij het vrouwelijk geslacht wordt de besnijdenis verricht door een doekoen d.w.z. vrouwelijke doekoen.

Wijze van besnijden.

De doekoen begint met het schillen van de koenir, waarvan zij dan een reepje afsnijdt. Het schillen en afsnijden worden gedaan met de ani-ani.

Het meisje wordt dwars op 't bed of bale[2] gelegd, zoover mogelijk aan den kant. De beenen worden door een helpster van elkaar gehouden.

Nu neemt de doekoen een plukje watten en bedekt daarmee het onderste gedeelte van de vulva, plaatst daarop met haar linker hand het reepje koenir, dat beneden de clitoris op de labia minora et majora komt te liggen, en deze eenigszins opendrukt.

Dan neemt zij de ani-ani tusschen duim en wijsvinger der rechterhand en bestrijkt met de scherpe kant van het mes het praeputium clitoridis 2 à 3 malen van beneden naar boven, en niets meer. De besnijdenis is verricht. Er wordt dus niets afgesneden; geen druppeltje bloed wordt vergoten.

Even voor het bestrijken van het praeputium prevelt de doekoen: „Bismilah Hirochman Hirochim."

Aanteekeningen over de besnijdenis te Ngawi

door

Seri Joesoep,
Onderwijzer aan de H. I. S. aldaar.

Hoewel deze operatie in de wettelijke voorschriften van den Islam niet zoo'n belangrijke plaats inneemt,

speelt ze onder de Javanen toch een zeer voorname rol in het godsdienstig leven, en dit naast haast algeheele verwaarloozing van de godsdienstplichten, wat den vreemdeling zeker verwondert. Aan het woord „selam" (islamiseeren), een der vele namen die het volk aan deze operatie geeft, kan men reeds zien, dat ze in den volksgeest met betrekking tot den godsdienst als van zeer groote waarde beschouwd moet worden. Verder wijst de onder de Javanen heerschende gewoonte om de jongelingen alleen nà hun besnijdenis tot de studie van de geheime leer (ilmoe toewa = kennis voor oudere menschen of ilmoe rasa = geheime kennis, omvattende: mystiek, filosofie en metaphysika) toe te laten, er reeds op, dat met de besnijdenis als het ware de eerste inwijding plaats heeft.

De besnijdenis wordt gedaan zoowel bij meisjes als bij jongelingen. Er is evenwel een groot verschil tusschen de beide vormen van plechtigheid.

Bij de eerste heeft ze plaats tusschen den achtjarigen en tienjarigen leeftijd al naar gelang van den stand van de familie. Zooals 't met het huwelijk ook het geval is, wordt een meisje uit den prijaji-stand op ouderen leeftijd besneden dan een meisje van den kleinen man. Ik heb echter ook van gevallen gehoord, waarin een meisje van vier jaar reeds besneden werd, ja zelfs een paar dagen na de geboorte, tegelijk met het doorboren van de oorlellen (gewoonlijk 7 dagen na de geboorte). Men ziet dus, dat bij de besnijdenis van een meisje de keuze van den leeftijd niet van zoo 'n groot belang is. Anders is het bij de jongelingen.

Voor een jongen is de tijd van besnijdenis min of meer bepaald op den vijftienjarigen leeftijd, hoewel ook hier het verschil in den stand zijn invloed laat gelden. Maar jonger dan veertien of ouder dan zestien wordt een jongen toch nooit besneden. Mij werd verklaard, dat het verband houdt met den zevenjarigen cyclus van het leven. De vijftienjarige leeftijd is n.l. het begin van den

derden cyclus, den *vurigen tijd* (vuurcycl. = djaman geni) genaamd. Het is echter een filosofische beschouwing van iemand, die om den orthodoxen Godsdienst niet veel geeft, zoodat ik voor haar geloofwaardigheid niet instaan kan.

Verder merken we nog op, dat de operatie bij een meisje uitgevoerd wordt door een vrouwelijke doekoen en daarbij lang niet zoo'n groot feest gevierd wordt als bij een jongen. Het geheel is veel eenvoudiger dan bij een jongen het geval is.

Laten we eens nagaan, wat men voor ieder geval doet, eerst de besnijdenis van een meisje, omdat dit het eenvoudigste is.

Besnijdenis van een meisje.

Op een vooruit bepaalden dag moet het betrokken meisje 's morgens voor zonsopkomst reeds gaan baden, waarbij het haar ook nat gemaakt moet worden. Deze soort wassching draagt den naam van *adoes kramas* (adoes = baden, kramas = 't haar wasschen), en wordt bij allerlei plechtigheden aangewend om zich te reinigen, heet het in den volksmond. Daarna moet het meisje het haar kammen en zich tooien. Gewoonlijk wordt het heele lichaam besmeerd met *borèh* (gele bedak), ofschoon dat thans blijkbaar geen hoofdvereischte meer is, ten minste het wordt tegenwoordig vaak nagelaten.

Intusschen is de doekoen gekomen. Het moet doorgaans een vrouwelijke doekoen zijn; bij gebrek aan zoo iemand, kan de grootmoeder van het kind ook als zoodanig optreden. De doekoen zal nu het feestje leiden, wat zoo onbeduidend is, dat het nauwelijks een feest genoemd kan worden.

Een nieuwe tikar wordt dan op den grond gespreid, waarop een of meer kains (het aantal steeds oneven). Hierbij mogen alleen vrouwen aanwezig zijn; van de mannen alleen de vader en de grootvader. Het meisje

neemt nu plaats op de tikar. Een oudere vrouw moet haar steunen. Men kiest daarvoor een vrouw, die veel kinderen heeft. Het geloof zegt, dat het meisje later dan ook veel kinderen zal krijgen.

Het meisje neemt een half liggende houding aan, het hoofd op de schoot van de steunende vrouw. De beenen moeten opgetrokken worden. Soms worden hierbij de oogen dichtgehouden door de steunende vrouw met haar handen, vooral als het meisje wat zenuwachtig wordt.

De doekoen heeft intusschen haar operatie-materiaal gereed gemaakt, bestaande uit een weinig schoone watten en een mesje. In plaats van een mesje wordt ook vaak gebruik gemaakt van het lemmet van een *aniani* (padi-snijmes), als het maar scherp genoeg is.

De doekoen neemt een plaats vóór de patiënt en prevelt een *do'a* of een tooverformulier, waarvan de beteekenis hierop neerkomt, dat het meisje opgenomen wordt in de orde Fatimah of liever erkend wordt als de dienares van Fatimah. (Fatimah was de dochter van den Profeet Mohammed; opgenomen in de orde Fatimah beteekent bij vrouwen: den islam belijden.) Soms wordt alleen de bekende aanroep „Bismillahi'rrahmanirrahim" (In naam van God den Barmhartigen Erbarmer) uitgesproken. Daarna opent zij het onderkleed en begint aan de operatie. In sommige gevallen laat men de patiënt niet op een mat met kain plaats nemen, maar op een hooge kruk (ook met kains) en wel met uitgespreide beenen. Een vaste regel voor de houding schijnt er niet te zijn, evenwel heb ik nooit van een andere houding gehoord dan de twee bovengenoemde.

De eigenlijke slametan bestaat bij de meeste arme menschen uit de zgn. *djenang abang* (roode pap), dat is pap met Javaansche suiker. Men zet voor de uitgenoodigden eenige borden van die pap, en nadat de doekoen een toespraak tot de aanwezigen gehouden heeft, waarin onder meer medegedeeld wordt, wat het doel

van de slametan is, en aan wie ze gewijd is, begint men de pap te eten. En zoo is meteen het geheele feest afgeloopen, zooals het zich afspeelt bij arme families. Bij de heel rijke menschen zal men echter een veel grooter feest aantreffen, en soms evengroot als dat voor een jongen, of dikwijls worden de beide besnijdenisfeesten tegelijk gehouden, voor een meisje en een jongen.

Bij de besnijdenis van een jongen, die we hieronder zullen bespreken, zullen we de volledige uitlegging van de sadjèn, boewangan, slametan enz. geven, en ook de beteekenis, die er aan gehecht wordt.

Besnijdenis van een jongen.

In tegenstelling met die van een meisje worden hierbij reeds eenige dagen te voren de naaste familieleden uitgenoodigd (2 à 3 dagen voor het eigenlijke feest plaats zal hebben). Men noemt hen *réwang's* d.i. helpers. De vrouwen moeten dan allerlei eetwaren voor het a.s. feest bereiden, en de mannen nemen het oprichten van *taroeb* (tijdelijke bijgebouwen van gevlochten klapperbladeren of van bamboevlechtwerk) en het versieren van het huis op zich. Intusschen zijn de invitatie-briefjes *(oelem)* rondgestuurd, waarin zoowel vrouwen als mannen verzocht worden op het feest te komen. Men zorgt natuurlijk, dat alles op den bepaalden dag gereed is. Hoeveel slametans hier gegeven worden kan ik niet direct zeggen; bovendien hangt het meerdere of mindere aantal daarvan ook af van den rijkdom van de familie.

Bij het oprichten van de taroeb geeft men b.v. reeds een kleine slametan, bestaande uit rijst en toespijzen. Verder bij de komst van brandhout en bladeren. Men laat namelijk eenige mannen naar 't bosch gaan om brandhout en bladeren te zoeken. Bij hun komst nu wordt de slametan gehouden. Ook voor de rijst en de voorwerpen die men hierbij gebruikt, geeft men zoo'n

kleine slametan. Bij arme menschen worden al die slametans tot één samengekoppeld, wat we dan bij de toespraak van een der oudste menschen van de dessa te hooren krijgen. Want hier moet opgemerkt worden, dat bij deze slametans geen doekoen te pas komt, maar iemand uit de dessa wien men wegens zijn ouderdom en wijsheid een bijzondere achting toedraagt *(toewatoewaning desa:* de oudere uit de dessa).

Op den dag van het feest is er natuurlijk ook de gamelan. Ook hiervoor geeft men een slametan. De gamelan wordt dan geplaatst in een zekere ruimte onder de taroeb, volgens de traditie steeds *beoosten* de pandapa, waarvan men tegenwoordig vaak afwijkt, wat meer in verband staat met den bouw van het huis. Waar in den ouden tijd de huizen steeds naar het Noorden of naar het Zuiden gericht waren, daar laat men zich tegenwoordig niets meer aan een bepaalde orienteering gelegen liggen. (Deze gewoonte bij het bouwen en ook de heele inrichting van het huis heeft zijn bijzondere beteekenis, het is hier niet de plaats, daarover uit te wijden, daar wij te ver van het eigenlijke onderwerp zouden afdwalen.)

Onder 't slaan van de gamelan, wat de stemming van het feest aanmerkelijk verhoogt, worden de gasten ontvangen. De mannelijke gasten worden in het voorhuis door den gastheer onderhouden, en bediend door de mannelijke *pladèn's,* hetgeen zooveel beteekent als kellners. Voor deze pladèns kiest men de jongelingen uit van de desa, en een pladèn te mogen zijn is een eer voor die menschen, aangezien ze op deze wijze tevens de fatsoenlijke adat leeren kennen onder leiding van den hoofdpladèn (ceremoniemeester).

De vrouwelijke gasten worden in het achterhuis door de gastvrouw ontvangen. Ook deze worden bediend door mannelijke pladèns, terwijl de vrouwelijke pladèns meest in de keuken blijven.

Gewoonlijk wordt er tweemaal gedineerd, 's middags om twee uur, en 's avonds om tien uur. Het diner gaat ongeveer op de volgende wijze. Soep wordt gewoonlijk het eerst rondgebracht, wat min of meer lijkt op het z.g.n. wandelend diner. Na een kwartier of zoo worden de gasten de plaatsen aangewezen voor de rijsttafel. Zoodra de gastheer daartoe het sein geeft, begint men aan 't maal, terwijl de pladèns goed toezien, of er voor de gasten het een of ander te doen is.

Daarna worden de nagerechten met groote tusschenpoozen rondgediend, onder de danspartij of wajangpartij, al naar het geval is! Ondertusschen worden toespraken gehouden, gezongen enz.

Bij de danspartij wordt vaak misbruik gemaakt van alcoholische dranken, en bij de wajangpartij niet zelden van kaartspelen, vooral tegenwoordig.

Den volgenden morgen moet de jongen, die besneden zal worden, om vier uur 's morgens reeds gaan baden, onder geleide van een man (een der oudsten uit de dessa), die voor hem het water zegent, vaak onder het lang prevelen van do'a 's.

Een van die do'a luidt vertaald ongeveer aldus: „Mijn wil is, mij te baden in het levenswater, wat mij naar lichaam en ziel reinigt. Rein, Rein, Rein (3), door de de kracht Gods." Men zegt, dat het baden in den morgen dient, om den bloedstoevloed naar de huid te verminderen. Door de koude wordt onze kleur immers bleek en het bloed komt dan niet al te dicht bij de oppervlakte van de huid, waardoor men bij het besnijden de kans vermijdt om groot bloedverlies te veroorzaken.

Hierna moet de jongen zich aankleeden, d.w.z. zich in een daarvoor bestemde dos steken. Over het algemeen is de dracht eenvoudig, ze bestaat uit een kain en een buikband van goud. Verder een gouden collier, waaraan geregen bloemen hangen. Het geheel geeft 't aanzien van een wajangpersoon, vooral het naakte bo-

venlijf, dat evenals de voeten mede besmeerd is met borēh, maakt, dat de jongen er uit ziet als een satrija (ridder) uit de wajang, althans in de oogen van een Javaan.

Om half zeven 's morgens wordt de echte slametan voor den besnedene gehouden, onder leiding van den tjalak of bong (dat is een man, die besnijder van beroep is).

De slametan bestaat uit:

2 porties gebalde rijst *(sega golong)*, gewijd aan den heilige Soenan Giri (een van de wali's).

2 porties kleefrijst zonder toespijzen *(ketan lawar)* gewijd aan Adam en Eva.

1 portie groote kegelvormig gehouden rijst *(boetjoe)* gewijd aan de vier broeders van den mensch, dit zijn symbolische benamingen van de vier vermogens van den mensch, welker ware beteekenis echter steeds geheim gehouden wordt, daar gewone menschen er misbruik van zouden maken.

2 porties gesuikerde pap *(djenang abang)*, gewijd aan den ouderen broeder, d.i. zooveel als beschermengel.

Al deze porties worden voor de aanwezigen gezet en de tjalak (bong) houdt weer de gebruikelijke toespraak, waarbij al het gezegde verklaard wordt.

Na het houden van de slametan wordt de jongen in een soort koepeltje of een vierkant hokje, gemaakt van 4 bamboestijlen en eenige bogen, eveneens van bamboe, versierd met jonge klapperbladeren, geleid. Daar moet hij op een bankje plaats nemen, en achter hem weer iemand, een van de ouderen uit de desa, die hem steunt. Alleen mannen mogen hierbij tegenwoordig zijn, die dan ook om den patient heen naast elkander staan, net of ze daarmee den patient onttrekken willen aan de nieuwsgierige blikken van de vrouwen en meisjes, die de handeling echter toch nog wel eens durven te begluren, onder voorwendsel van het een of ander te doen.

Naast den patient zien wij op eén tampah of op een èntjèk (bamboelatten in elkaar gevlochten tot een soort van presenteerblad) de sadjèn (het offer voor de goden).

Deze bestaat uit:

twee trossen pisang, eenige takken sirihbladeren, een soort reukwerk, gemaakt van kemenjan en olie (lenga soendoel langit), een stuk witgoed, ½ toekel garen (84 draden), kammen van hoorn en bamboe (djoengkat en soeri) spiegels, watten, een klappernoot, een kip, een aarden nachtpitje (tjloepak), een stuk kemenjan (wierookstof), 1 gendi.

Daarnaast zien wij de tjok bakal, die geofferd wordt aan den beschermgeest van de desa, bestaande uit:

1 mandje van pisangblad met: wat witte en roode ui, Spaansche peper, een kemirinoot, 2 nootjes katjang;
1 mandje met: 1 ei, borèh en bloemen;
1 mandje: rijst met suiker;
1 mandje: klapper en suiker;
1 mandje: gebakken kleefrijst met suiker;
1 muskaatnoot;
1 mandje: gebakken rijst zonder suiker,
een paar ketoepats (rijst in gesloten mandjes van klapperbladeren, daarna gekookt).

Na het prevelen van do'a's begint de operatie, die ongeveer op dezelfde wijze geschiedt als bij een meisje, maar met heel andere instrumenten. Deze zijn:
drie bamboestokjes, twee aan elkaar vastverbonden, die als knijper dienen, en één los, waarvan het eene eind omwonden wordt met watten. Het laatste steekt men in de opening van het mannelijk geslachtsdeel, waardoor de voorhuid een weinig opgetrokken wordt. De bong knijpt en wringt en drukt het bovenste gedeelte van de voorhuid, totdat de bloedvaten op zijde gaan, zeggen ze. Daarna doet men den knijper onder het eerste stokje, en houdt men de drie stokjes te zamen vast door een soort ring van gevlochten bamboe. Men legt het mesje

er op, en snijdt het bovenste gedeelte van de voorhuid weg; het stukje en het bloed vangt men op met een takir (een mandje van bladeren) met watten er in, hetgeen daarna begraven wordt op de plaats waar de besnijdenis geschiedt.

Voor de operatie krijgt de jongen drie teugen water te drinken, en een beetje kemenjan, die hij fijn kauwen moet en dan weer naar buiten blaast. Dat noemen ze timboel (bescherming tegen slechte invloeden). Ook krijgt hij kemenjan van de ouderen, die er om heen staan, welke reukstof gezegend is, en die ook als timboel dienst doet.

Hetzelfde gebeurt na de operatie, dus drie keer drinken, een beetje kemenjan eten, en dan is alles klaar. Soms leert de tjalak hierbij eenige do'a's aan den patiënt, om zich tegen slechte invloeden te beveiligen.

Na de operatie worden de watten, die men gebruikt heeft om het druppeltje bloed op te vangen, zorgvuldig begraven gewoonlijk op dezelfde plaats, waar de operatie geschied is.

Nu begint men aan de slametan. Van te voren is alles klaar gemaakt ook de sadjen, bestaande uit: een paar trossen pisang, eenige takjes sirih, sirihbladeren, twee hoornen kammen (djoengkat), twee bamboezen kammen (soeri) een tweetal ronde spiegeltjes, garen, een weinig beras, en elf halve centen (vroeger elf duiten, tegenwoordig soms een kwartje). Verder heeft men de zoogenaamde tjok bakal, bestaande uit: een paar takirs (pisangbladeren omgevouwen tot een vierkant mandje) waarin men legt nasi vermengd met roode suiker, een ei, een paar katjangpeulen, een stukje roode ui, een stukje witte ui, een paar kemiri-nooten, een stuk roode Spaansche peper. En dan heeft men vaak ook nog de z.g.n. boewangan (wat weggegooid wordt), bestaande uit rijst met toespijzen.

Sadjen beteekent etymologisch wat bestemd is voor den een of ander en is dan ook een soort offer aan de geesten gewijd. Evenwel krijgt de doekoen de heele rommel, wat ons een aanwijzing kan geven, dat de doekoen in den ouden tijd als sjamaan gegolden moet hebben. Het volk gelooft dan ook, dat de essence van de sadjèn nog wel opgaat naar de wereld der geesten, waarop deze het dan eten. Het is zuiver een animistisch geloof, of juister misschien een spiritistisch geloof, omdat men hiermee bedoeld de geesten der voorvaderen voornamelijk. Tjok bakal is bestemd voor de dessa-geest, gewoonlijk de geest van den ontginner van de dessa.

Boewangan is bestemd voor de slechte geesten, opdat ze ons niet plagen. De drie stokjes, de djapit of soepit (knijper) genaamd, worden even schoon gemaakt en worden daarop weer in een zakje geborgen.

De besneden jongen krijgt dan de zoogenaamde tjengkal, een krom stuk klapperbast, dat dienst doet als kain-ophouder. De tjengkal wordt tusschen de buik en den buikband gestoken, terwijl het eene uiteinde de kain naar voren doet golven. Dat is een maatregel om te voorkomen, dat de kain de wond raakt. Verder krijgt de jongen een vliegenwaaier, van sajet gemaakt.

Zoo is ongeveer het geheele feest afgeloopen. Indien er nog wajangpartij gehouden wordt, dan kunnen de gasten zich vergenoegen met naar den dalang (wajangvertooner) te luisteren en de helden uit de mythe te bewonderen.

Hierna is het heelemaal afgeloopen, ofschoon elken nacht de naaste familieleden nog komen, om te waken, tot de patiënt heelemaal genezen is.

De patiënt moet gewoonlijk een diëet opvolgen, dat echter verschillend is al naar gelang van den tjalak (besnijder). Sommige tjalaks verbieden hun patiënt vleesch te eten, andere weer suiker, enz.

Hieronder volgt een vertaling van eenige do'a's, die al of niet geleerd worden aan den patiënt:

Bergen worden gescheiden, zeeën worden droog, gestuit, gestuit, gestuit (3 ×) door de kracht Gods. Deze do'a maakt, naar het geloof zegt, het bloed gauw droog (stollen), waardoor bloedverlies voorkomen wordt.

De volgende do'a dient om de kracht van ijzer onschadelijk te maken, opdat de besnedene geen slechte gevolgen zal ondervinden van de wonde.

I. IJzer (gelijk) klei,
Staal (gelijk) tin.

II. Koel en koud, als mijn wit speeksel er op valt. (Hetzelfde wordt herhaald met betrekking tot vleesch, bloed, peezen, beenderen, merg, waarop men dan op de wond blaast).

De woorden in de do'a moeten natuurlijk symbolisch opgevat worden, zooals: bergen worden gescheiden = de open wond; zeeën worden droog = het stollen van het bloed; in *wit* ijzer, *wit* speeksel beteekent wit *rein;* koud en koel beteekent: zonder pijn of slechte gevolgen.

Verder wordt verklaard, dat in het speeksel een genezende kracht schuilt. Maar dit speeksel moet gereinigd worden, opdat die kracht zich ontwikkelen kan. De wijze van reiniging van het speeksel of het wit maken van 't speeksel is vervat in de volgende geboden:

1. Spreekt geen platte taal.
2. Gebruik geen onrein voedsel.
3. Overpeins zooveel je kan, de hoogere machten.

Dat is alles, wat ik heb gezien omtrent besnijdenis en gevraagd aan iemand, die tjalak van beroep is. De verklaringen van de do'a's en de filosofische beschouwing over den leeftijd zijn gegeven door iemand, die, hoewel geen tjalak van beroep, wel op de hoogte kan genoemd worden van de Javaansche adat en gebruiken en het Javaansche geestelijk leven.

RESIDENTIE KEDIRI.

De besnijdenis te Ngandjoek

door

Mohtoelimah,

Gouv. Indisch Arts aldaar.

Ofschoon niet tot de 5 volstrekte verplichtingen van den Islam behoorende, wordt de besnijdenis practisch toch als zoodanig beschouwd, zoodat de Javaan nog geen volledig Mohammedaan genoemd mag worden, zoolang hij niet besneden is. Vandaar het Jav. gezegde voor besnijden: Selam of Islam. Het echte Javaansche woord is soepit of sepit = djepit = klemmen (hierover later).

De besnijdenis vindt plaats bij jongens tusschen 10 — 15 jaar, bij meisjes voor het 6e jaar. Meestal wordt bij zoo'n gelegenheid behalve de slametan ook een feest gegeven, al naar gelang van de draagkracht der familie, groot of klein. Een besnijdenisfeest wordt in denzelfden trant gehouden als een huwelijksfeest.

Behalve de zoon des huizes laten zich ook tegelijk besnijden de naaste bloedverwanten, buren of bekenden. Hier wordt niet gelet op rang en stand, zoodat het dikwijls gebeurt, dat een zoon van een koelie samen wordt besneden met dien van een hooggeplaatste.

Dit heet béla of membéla = zich begeven in hetzelfde gevaar.

De persoon, die de besnijdenis uitvoert heet tjalak en ontvangt voor elke operatie 20 duit = 17 centen. Meestal heeft deze plaats in de morgenuren, althans vóór 11 uur. Voór de operatie wordt bij rijken en echte Javanen de zoon rijk uitgedost gelijk een bruidegom, hetzij te paard, hetzij gedragen in een tandoe de stad rondgeleid gevolgd door de feestdeelnemers, gamelan en allerlei volksvermaken.

Den nacht van te voren wordt meest niet geslapen, door de huisgenooten een smeekbede aan God gericht

voor den goeden afloop en veelal een slametan gehouden. Op de operatie-plaats bestaande in een klein huisje op het erf, rijk versierd, wordt een brandende pit of lamp gezet.

Bij besnijdenis van meisjes blijven deze festiviteiten meest achterwege.

Techniek.

Voor de plechtigheid wordt de a.s. besnedene eerst vóór den pengoeloe geroepen om de sjahadat (geloofsbelijdenis) na te zeggen. Bij het gewone volk wordt dit weggelaten.

Daarna gaat hij op een bank (dampar), stoel of iets dergelijks zitten, als ook (wat veel gebeurt) op de schoot van een of ander familielid, dat tegelijk de handen voor diens oogen houdt, opdat hij (de jongen) van de heele operatie niets zal zien.

Al naar gelang van den rijkdom wordt de zitplaats bedekt met duur of goedkoop gebloemd goed, ook weleens zijde. De besnijder gaat er voor hurken. Op den grond onder de penis wordt een bak geplaatst om het uitstroomende bloed op te vangen, meest een halven klapperdop of aarden pot met zand gevuld, bij rijken een zilveren of gouden schaaltje.

Onder het prevelen van een gebed wordt de sonde, die vastgezet kan worden, gestoken in het bovenste gedeelte van de voorhuid tot heelemaal achter in de omslagplaats, waarna de beugel ervan wordt vastgezet. Op deze manier wordt dan vervolgens het bovenste gedeelte van de voorhuid opgelicht. Daarna worden twee tot een pincet verbonden bamboestokjes onder de sonde geschoven, de beenen aan weerszijden van het praeputium, terwijl de andere hand bevoelt dat deze niet

Plaat 7.

Afb. 1.

Afb. 2

Besnijdenis te Ngawi, p. 480.

(Op afbeelding 2 ziet men de kain-ophouder.)

Besnijdenis in Ngandjoek (p. 496).
(Vgl. de teekening op plaat 4 tegenover p. 414.)
Op den voorgrond staan de sadjèns.

onder de inwendige sonde komt te liggen. De uiteinden van het pincet worden dan tegen elkaar geklemd, middels een beugel. Op deze manier wordt dus een plooi van de voorhuid gefixeerd.

Het mes, dat in de meeste gevallen vlijmscherp is, wordt nu boven geplaatst tusschen inwendige sonde en pincet en met één haal wordt de plooi weggenomen, de besnijdenis is volvoerd. Een driehoekig gedeelte wordt zoodoende afgesneden.

Direct wordt onder het prevelen weer van een gebed door den besnijder wat inlandsche medicijnen gekauwd en op de open wondvlakte uitgespogen (met kracht); dat op deze manier gemakkelijk infecties ontstaan, is te begrijpen. Even wordt gepauseerd en terwijl het bloed nog doordruppelt, verlaat de besnedene de plaats om ergens anders op zijn gemak te gaan zitten.

Omdat er nooit een verband wordt aangelegd, zoodat de wond open en bloot ligt, wordt ter voorkoming van het schuren van de kain of sarong een tjenṭong gedragen, d.i. een omgebogen rottan of hout of bij de armere klasse een stuk klapperbast onder den saboek (buikband) gestoken, ten einde de kain of sarong op een afstand te houden van de genitaliën.

Omdat er meermalen infectie optreedt en er dus veel vliegen op afkomen, hebben de jongens een keboet = waaier, gemaakt van een bos sajet, ananasvezel, zijde of stukgereten pisangbladeren om deze beesten weg te jagen.

De besnijdenis van meisjes vereischt niet veel werk, omdat het feitelijk geen „snijden" is. Met een ani-ani =d.i. padisnijmes, het mes dat gebruikt wordt om in de oogsttijd de padihalmen af te snijden, wordt even langs den clitoris gestreken; bloed komt er in de meeste gevallen niet uit.

Het bovenbeschrevene is de gevolgde methode der besnijdenis in de residentie Kediri.

RESIDENTIE SOERABAJA.

Eenige toelichtingen over de besnijdenis te Modjowarno

door

Ismael,

Indisch arts.

De hieronder volgende toelichtingen over de besnijdenis zijn mij grootendeels welwillend verschaft door: Pak Pariman, Pak Basiroen, beiden tjalak van beroep en woonachtig te Modjowarno, Pak Moewah, tjalak van de desa Soekobendoe, Hadji Boerhan en zijn vrouw, uit het district Krian.

De onder de Mohammedanen algemeen gebruikelijke besnijdenis wordt meestal door een daartoe bevoegd persoon verricht, gewoonlijk „tjalak" geheeten.

Het beroep van tjalak wordt verkregen of door overerving of door het volgen van een zekeren cursus (njĕsĕp) bij een ouderen, te goeder naam en faam bekend staanden tjalak. De cursus duurt gewoonlijk van 3-12 maanden. Het onderwijs heeft uitsluitend in de avonduren plaats. De élève-tjalak woont in den regel bij zijn leermeester in en helpt hem overdag in het volvoeren van zijn dagelijksche bezigheden. (Waarschijnlijk bestaat het onderwijs hoofdzakelijk in het beoefenen van de noodig geachte gebedsformulieren en het daarvoor vereischte vasten met de in acht te nemen regelen, terwijl de techniek, zoo die al onderwezen wordt, eerst in de tweede plaats komt. Is de élève na eenigen tijd eenigszins in de kunst ingewijd, dan assisteert hij zijn leermeester bij voorkomende gelegenheden, waarbij hij dan volop gelegenheid heeft de techniek met de daarbij in acht te nemen regelen of wat daaraan verbonden is, af te kijken. Drie dagen voor het beeindigen van den cursus moet de candidaat bij het eten zich geheel onthouden van het gebruik van eenige toespijs, wat nowo wordt genoemd, om dan op den laatsten

dag van zijn leertijd, vanaf zonsopgang tot den daarop volgenden nacht, over te gaan tot het zich geheel onthouden van eenig voedsel, vast zoowel als vloeibaar; ook het rooken moet daarbij worden nagelaten. Op het middernachtelijk uur of tegen den morgen, vóór zonsopgang, wordt door den leermeester een feestmaaltijd, slametan of kendoerèn geheeten, aangericht, waarbij eenigen van de naaste buurlieden worden uitgenoodigd en waaraan de candidaat dan ook mag deelnemen. Bij het begin van den maaltijd wordt den aanzittenden het doel van de plechtigheid medegedeeld en hun zegen en voorbede voor den candidaat en zijn weldra uit te oefenen beroep verzocht. Na afloop van de slametan is dan de candidaat als het ware officieel tot tjalak gepromoveerd en kan hij het beroep vrijelijk uitoefenen. Na korteren of langeren tijd wordt door den nieuwbevestigden tjalak het honorarium voor het genoten onderwijs den leermeester aangeboden in den vorm van rijst, kip, pisang, een stuk lijnwaad, enz.

De door den tjalak bij de uitoefening van zijn beroep gebruikte instrumenten bestaan in den regel uit:

een arit penjoenatan,
een sadak en
een sapit.

Aangezien het beroep van tjalak in den regel geen vaste en voldoende waarborgen geeft voor het dagelijksch levensonderhoud, wordt het slechts als een bijbaantje uitgeoefend. Het vervullen van de godsdienstplichten is bij de uitoefening van het beroep geen vereischte.

Hoewel niet altijd in elke desa een tjalak wordt gevonden, kunnen er toch dikwijls in een desa meer dan één tjalak, ja soms tot zeven tegelijk wonen.

Men bespreekt den tjalak gratis 2-10 dagen vóór den bepaalden dag van de besnijdenis.

De besnijdenis, soenat of tĕtak, ook in het hoog-Javaansch soepit genoemd, wordt verricht bij iederen

Javaanschen knaap, die den leeftijd van ongeveer 11—14 jaar heeft bereikt. Huidziekten, z.a. scabies, framboesia, zijn geen contra-indicaties voor het verrichten van de operatie, wel koortsen en derg.

Oorspronkelijk werd de operatie beschouwd als de inlijving bij den Islam, wat ook nog af te leiden is uit de Javaansche uitdrukking: dipoen-*sělamakěn*, dat zooveel als islameeren, Islam maken, bij den Islam inlijven beteekent. Door de streng geloovigen wordt ze als zoodanig nog beschouwd, voor het meerendeel der desabevolking evenwel heeft het die beteekenis bijna verloren, en laten de ouders hunne knapen besnijden, alleen omdat het nu eenmaal gebruikelijk of gewoonte (adat) is geworden, en het nalaten daarvan bespotting, zoo niet minachting ten gevolge heeft.

Aan het besnijden van meisjes wordt in de desa niet streng de hand gehouden, alleen de dochters van de santri's (de „fijnen") onder de desabevolking worden soms daaraan onderworpen. De meisjes zijn dan eenige jaren jonger in leeftijd dan de jongens. De operatie wordt meestal binnenshuis verricht door een vrouw, die geen tjalak van beroep behoeft te zijn, (misschien een „doekoen"), en bestaat in het beprikken of inkerven, in elk geval wondmaken van de clitoris, waarbij in hoofdzaak bloeding beoogd wordt. Dit geschiedt in den regel door middel van een naald, een schaartje of een pennemes.

De gang van de plechtigheid bij het besnijden is ongeveer als volgt:

Een dag voor dat de plechtigheid plaats heeft, wordt door de ouders van het knaapje een „slametan" gegeven, waarbij de volgende gerechten niet ontbreken mogen:
boeboer abang (roodgekleurde rijstepap),
boeboer menir (zemelpap),
sego ketan towo (gekookte, ongezouten kleefrijst),
sego toempeng (gekookte, kegelvormig opgehoopte

rijst op een van reepen pisangbladeren voorzien, vierkant bamboe geraamte of rond bamboe vlechtwerk, waaromheen de noodige toespijzen).

De maaltijd wordt ingeleid door een toepasselijk gebed van den desa-modin of een anderen desa-geloovige.

Door meer gegoeden wordt natuurlijk meerdere luister aan deze plechtigheid gegeven en wordt op dien dag formeel feest gevierd, waarbij het knaapje in feestkleederen en te paard gezeten door de desa in optocht wordt rondgeleid onder begeleiding van gamelanmuziek. Soms wordt den candidaat den avond voor de operatie een bijzonder bad toegediend, dwz. na een gewoon bad wordt het lichaam verder gereinigd door inwrijving of insmering met „beras koening", (fijn gemalen, ongekookte rijst vermengd met kurkuma of „atal", gele oker). Deze bewerking heet „loeloer".

Op het voorerf, rechts van het hoofdgebouw, waar de operatie plaats moet hebben, wordt een eenvoudig met bamboe latwerk afgezet vierkant plekje afgezonderd. Hierin worden een houten krukje of bankje en daarnaast een koperen kom of bamboe mand, waarin rijst, klapper, pisang, een haan, kopergeld ter waarde van een „wang", (acht en halve cent), een vierkant (een „oedeng") stuk lijnwaad, bloemen, enz. klaar gelegd. Bij santri's of onbemiddelden wordt hiervan niet veel werk gemaakt, daar de operatie bij eerstgenoemden meestal zoo wordt uitgevoerd, (ófschoon steeds buitenshuis), dat het knaapje en de operateur omringd worden door de als een levende haag er omheen staande familieleden en kennissen, terwijl men bij de laatstgenoemden volstaan kan met een meestal rottan matje, ten gebruike van den knaap en den operateur.

Op het bepaalde uur van den volgenden dag na bovenvermelde slametan, wordt het knaapje, soms nadat hij 's morgens vroeg eenigen tijd in het bad heeft gezeten, naar de plaats van de operatie gebracht en laat men

hem op het daar aanwezige bankje, waaroverheen het witte goed uit de koperen kom of bamboe mand wordt gelegd als onderlaag, plaats nemen, met de sarong zoover mogelijk naar boven opgehouden en de beenen wijd uit elkaar. Intússchen wordt er een luid gezang aangeheven en op de meestal aanwezige gamelan geslagen.

De tjalak, die al sinds den vorigen dag het vereischte vasten in acht heeft genomen, nadert het knaapje van voren, stroopt zijn mouwen op, haalt zijn instrumenten uit den zak en legt ze klaar vóór zich. Nu vat hij den penis bij de glans, stroopt de voorhuid over de glans naar achteren, neemt een ongeveer in het midden gemaakte plooi daarvan en legt die op de intusschen klaargehouden rechte branche van de „sadak", strijkt de plooi glad, fixeert haar door den ring van de sadak vooruit te schuiven en spant de voorhuid door de sadak in zijn geheel wat in de hoogte te houden. De aan weerskanten van de sadak neerhangende bladen van de voorhuid worden tegen elkaar gehouden door de van achteren over de beide plooien ingeschoven „sapit". De „arit" wordt nu aan den buitenkant van de uiterste punt van de sadak gezet en de voorhuid van daaruit en vlak daaronder langs in een enkele snede, onder het prevelen of luid uitspreken van het daarvoor toepasselijke gebedsformulier afgesneden.

Tegen de gewoonlijk geringe bloeding wordt in den regel niets anders gedaan dan wat „wangkĕs" (aschmengsel bestaande uit de fijn gewreven gebrande vezels van de rijpe pinangnoot vermengd met „dringo", acorus terrestris), op de wond te strooien. Bij een intensieve bloeding, „njoeloer" genoemd, wordt een gebedsformulier uitgesproken; soms wordt de glans in een opengebroken ei gestoken en den patient een stuk pisang te eten gegeven, waarin een of meer „tinggi" (de bekende wandluis) gedaan zijn. Het oedeem van de voorhuid, „nggondang" genoemd, dat nog al dikwijls schijnt voor te komen, wordt behandeld door patient

wat minder water te laten drinken of de penis met een doekje tegen den buikwand vast te leggen.

Na afloop van de operatie worden de instrumenten begoten met het gewoonlijk in de nabijheid klaargehouden kendiwater tot ze schoon zijn geworden en na met een doekje afgedroogd te zijn weer in den zak opgeborgen.

Het stukje afgesneden voorhuid wordt ter plaatse in een versch gemaakt kuiltje begraven.

Ten einde de zoo pas gemaakte wond aan den penis niet met de neergelaten sarong in aanraking te laten komen, geeft men den pas besnedene een, meestal uit één stuk omgebogen rottan gemaakte „pětat" te dragen, die van onderen ingestoken tusschen den buikwand en de sarong komt te liggen en door den buikgordel op zijn plaats wordt gehouden. Ter verjaging van de er op af komende vliegen, wordt het knaapje de „kebjok" in de hand gegeven. Zoolang de wond nog niet genezen is, wat in den regel van een week tot een maand kan duren, mag het knaapje niets anders dan droge rijst en wat zout eten. Het op deze manier zich onthouden van eenige toespijs wordt „tarak" genoemd.

Heeft de tjalak op dien dag meerdere knapen te besnijden, d.w.z. op andere plaatsen of desa 's, dan mag hij niets gebruiken voor hij alle operaties achter den rug heeft.

Mocht op den dag van de plechtigheid de moeder van het knaapje toevallig de menses hebben, dan moet zij gedurende de operatie een bad nemen en daarin blijven tot de operatie verricht is.

Volgens bekomen inlichtingen wordt in deze streken bij de besnijdenis nooit gebruik gemaakt van een bamboelatje. Dit gebeurt nog bij het afsnijden van de navelstreng.

Bij prijaji's of meer ontwikkelden bestaat tegenwoordig meer en meer de gewoonte of neiging de besnijdenis van hun zonen in tegenwoordigheid van een dokter-

djawa of Indisch arts te doen plaats hebben of wel de operatie door dezen te doen verrichten.

RESIDENTIE PASOEROEAN.

Over de besnijdenis te Lawang (Malang)

door

Abdul Israr,

Indisch arts aldaar.

I.

Naam van den doekoen-soenat Pak Saenie afkomstig van de dessa Kebon Agoeng, district Singosari, afdeeling Malang, residentie Pasoeroean, oud ± 43 jaar. De man heeft meer dan 20 jaren zijn beroep uitgeoefend. Hij stamt uit een doekoen-soenat familie. Zijn vader, grootvader en overgrootvader waren ook doekoen-soenat. Sinds zijn huwelijk zou hij zijn beroep hebben uitgeoefend.

Pak Saenie verklaarde het volgende:

De leeftijd, waarop de besnijdenis plaats heeft, is veelal 14 à 15 jaar. De operatie geschiedt onder den blooten hemel, op het voorerf. Een speciaal gebouw is daarvoor niet noodig. Doekoen en te besnijdene worden omringd door familieleden of omsloten door tikers in een meestal vierhoekige ruimte. Een vóór-bewerking met koud water, het z.g. koengkoem, dat in Midden-Java gebruikelijk is, ten doel hebbende om de te opereeren plaats minder gevoelig te maken, heeft niet plaats.

Vóór de besnijdenis wordt wierook gebrand en worden de volgende woorden door den doekoen geuit: „Bismillah hirrogmanirrhogim. Gendroewo nogo ngelak dasare boemie djojo sengoro ratoene boemie, boemie toewo beboejoete dajangan (volgt de naam van de dessa waar besneden wordt). Pan akoe toenggal adjal sédjé roepo

lan siro, pan akoe weroeh aran siro, di arani Noersinggah dajangan wadon, di arani Noersilo dajangan lanang, siro odjo ngridoe anak poetoe Adam, kènèk bendoené Allah".

De doekoen gaat dan over tot de operatie. Het instrumentarium bestaat uit: 1e een mes, *piso* of ook wel *arit* genaamd, vermoedelijk om de gelijkenis met een grasmes; 2e een primitief pincet van bamboe met cylindervormige lange beenen, genaamd *soepit*; 3e een tweede eveneens primitief pincet van bamboe met rolronde beenen, waarbij het eene been eindigt in een punt en het andere in een naar dit punt gericht paardenhoefvormig stuk in welks gleuf het boveneinde van het eerste been past; de naam van dit instrument is *sadak*.

De besnijdenis geschiedt op de volgende wijze: Nadat de jongen op een stoel, bankje of kist heeft plaats genomen, gaat de doekoen vlak vóór hem zitten, en wordt het praeputium gepakt. Het puntige been van de sadak wordt door de opening van de voorhuid gestoken tot ter hoogte van de gleuf achter de glans penis. Het andere been van het instrument komt over het praeputium te liggen. Door manipulaties wordt het boveneinde van het puntige been tegen den gleuf van het hoefvormige einde aangedrukt. Dan wordt schuins over de voorhuid en tegen het boveneinde van de sadak de soepit aangelegd en de beenen hiervan tegen elkaar gedrukt. Langs de bovenzijde van de soepit wordt de snede in één tempo gemaakt.

Voordat de operatie begint wordt de jongen door den doekoen *gesoewoekt*. Onder het beblazen van de streek van de groote fontanel uit de doekoen de volgende woorden: „Bismillah hirrogmanirrhogim jaki laking komo woetah brodjo nadat toegel saking Allah".

Na de besnijdenis gaat de doekoen, met zijn mond vlak voor den penis, hurken en prevelt dan het volgende: „Bismillah hirrogmanirrhogim. Wesilang wodjosirno sepoeh loeloeh banjoe sirno Goesti Allah sing gowo towo, teko towo teko adem ketiban idoekoe poetih adem asrep

saking Allah". De operatiewond wordt daarna bespuwd.

Bij sterke bloeding, die soms een dag kan duren wordt de jongen weder *gesoewoekt* onder het prevelen van het volgende: „Bismillah hirrogmanirrhogim. Goewono tan ono soember mampet daging tetep koelit rapet ketiban idoekoe poetih pet mampet saking Allah". De wond wordt wederom bespuwd.

Als heelmiddel wordt gebruikt een poeder samengesteld uit gebrande dringo of dlingo (acorus calamas) en knoflook, welk poeder, in een bamboekokertje bewaard, de doekoen steeds bij zich heeft.

Het afgesneden gedeelte van de voorhuid wordt onder de zitplaats van den besnedene begraven.

Doodelijke ongelukken tengevolge van de besnijdenis verklaarde de doekoen gedurende zijn loopbaan nooit te hebben waargenomen.

De genezingsduur bedraagt gemiddeld 15 dagen.

Als honorarium ontvangt de doekoen 75 duiten of 62½ cent benevens de sadjen, meestal bestaande uit: pisang (1 tangkep), bras (3 batok), wit goed (een oedeng) en aren-of klappersuiker (5 stuks).

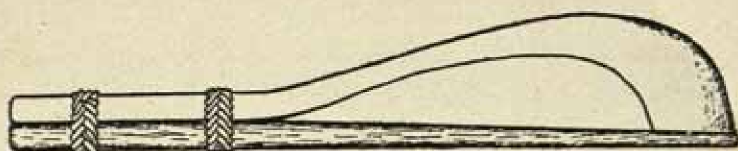
Als tijd van besnijdenis wordt meestal genomen de ochtenduren.

Volgens de gangbare meening dient de besnijdenis niet anders dan om te voldoen aan de eischen van den Mohammedaanschen godsdienst.

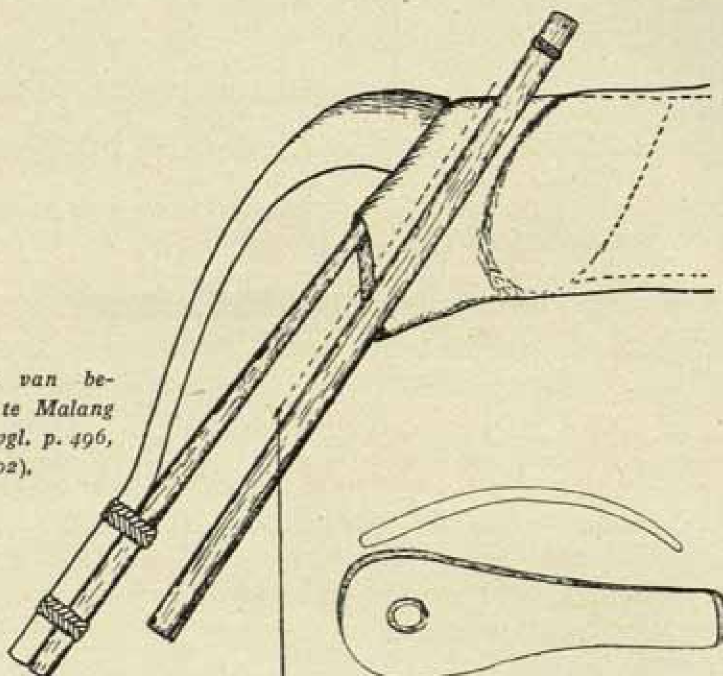
II.

Wirmo, oud circa 50 jaar, afkomstig van dessa Soempil, onderdistrict Blimbing, district Singosari, afdeeling Malang, residentie Pasoeroean, van beroep doekoen soenat sinds ongeveer 10 jaren, stamt uit een geslacht van doekoens soenat. De man verklaart het volgende:

De ouderdom van den te besnijden jongen ligt veelal tusschen de 7 en 14 jaren. De operatie heeft plaats op het voorerf. Ter voorkoming van onbescheiden blikken worden operateur en jongen omringd door familieleden

Sadaq (Malang), p. 505.

Methode van besnijdenis te Malang (p. 505, vgl. p. 496, 502).

Richting van het mes.

Sogoq en handbeschermer (Banjoewangi).

De sogoq dient om eventueele verklevingen tusschen glans en voorhuid los te maken.

De handbeschermer, van klapperbast of leer vervaardigd, wordt vóór de hand om de sadaq geschoven, teneinde tegen eventueel uitschieten van het mes te beschermen.

Djepit (Banjoewangi).

Sadaq (Banjoewangi).

of tikars. De jongen krijgt een pajong boven het hoofd.

Eerst wordt een slametan gehouden, bestaande uit djenang abang (ketan gekookt met Javaansche suiker). Er wordt wierook gebrand. Dan wordt de jongen binnengebracht d.w.z. in den kring van familieleden of in de met tikers afgesloten ruimte en wordt hij besneden.

De techniek is gelijk de bovenbeschrevene.

De doa, die door den doekoen bij de besnijdenis gepreveld wordt, luidt: „Koelhoe allohoema sajiallah sajidina Mohammad wallaali sajidina maolana Mohammad".

Het afgesneden praeputium wordt eveneens begraven onder de zitplaats van den besnedene.

Bij flauwvallen wordt een willekeurige bloem tusschen de handen fijngewreven en daarna op de streek van de groote fontanel gelegd.

Na de besnijdenis wordt weder een slametan gehouden.

De sadjèn, bestemd voor den doekoen, bestaat uit: wit goed 1 iket, pisang 1 tangkep, bras een kopje of 1 gantang, naar gelang van de gegoedheid van de ouders van den jongen, voorts een kip, een klapper en geld ten bedrage van 20 duiten (± 16½ cent).

Als voorbewerking ondergaat de jongen, een dag vóór de besnijdenis, een algemeene massage.

De operatiewond wordt nat gemaakt met een afkooksel van lidah boeaja (aloë ferox).

SUMATRA EN OMLIGGENDE EILANDEN.

De oudere literatuur bij Wilken, Verspr. Geschr. IV omvat alleen:

Bataks, p. 218-219 (van der Tuuk) vgl. hierachter p. 578.

Menangkabauers, p. 206 v.v. (naar *van Hasselt* en *Verkerk Pistorius*).

Nias, p. 218 (vgl. hierachter p. 578); p. 225, 227.

Over Koeboe's en Loeboe's vgl. van Ossenbruggen's noot aldaar p. 218-219 nt. 45.

Vgl. voorts literatuuropgave hierachter.

GOUVERNEMENT VAN ATJEH EN ONDERHOORIGHEDEN.

Hierbij wordt verwezen naar de uitvoerige beschrijving in: *C. Snouck Hurgronje*, De Atjèhers I p. 434 v.v. en *C. Snouck Hurgronje*, Het Gajoland en zijne bewoners p. 308 v.

RESIDENTIE RIOUW EN ONDERHOORIGHEDEN.

Een besnijdenis op een der eilandjes in de buurt van Blakang Padang (Poelau Samboe)

door

Mas Diran,

Indisch Arts.

Deze gebeurtenis heeft in deze streek hoogst eenvoudig plaats. Dit vloeit niet zoo zeer voort uit zucht naar eenvoud, doch is veeleer te beschouwen als een gevolg van de armoede, die er onder de bevolking heerscht. Deze is er op gesteld om na een dag werken zoolang te rusten als de opbrengst van dien arbeid dit toelaat. Wanneer de vischvangst, waar ze hoofdzakelijk van

leeft, haar voor een paar dagen rijst of sagoe verschaft, brengt ze dezen tijd door met zooveel mogelijk niets doen. Dat daardoor de welvaart niet wordt bevorderd, spreekt vanzelf. Dat bij gelegenheden, waar naar inlandschen aard gewoonlijk feest gegeven wordt, zulk een festiviteit hier noodwendig moet ontbreken, is begrijpelijk. De beschrijving van de besnijdenis wordt daardoor zeer vergemakkelijkt en kan zich dus tot de techniek er van beperken.

Op zijn 13e à 15e jaar wordt de jongen besneden. Op dezen leeftijd kan hij vrij veel pijn verdragen. Jongere kinderen worden niet besneden. De ouders vinden het kassian. Dat een goede maand en een goede dag wordt uitgekozen voor de besnijdenis, behoeft geen betoog. Aan een toekang soenat wordt dan gevraagd om zijn hulp te willen verleenen.

Deze toekang soenat, zoo wordt hij genoemd en niet doekoen, heeft zijn vak van zijn vader geleerd en deze weer van zijn grootvader. Hij is een hadji. Hij moet een hadji zijn, anders mag hij niet besnijden. Lucratief is dit baantje niet. Zijn hoofdmiddel van bestaan is de houthakkerij. Hij is eigenlijk leverancier van brandhout ten behoeve van een Chinees. Van besnijdenis alleen kan hij niet leven. Besnijdenis geschiedt niet elken dag. En hoog is het honorarium niet. Hij stelt geen tarief vast. Gewoonlijk betaalt men hem voor één keer besnijden vijf dollars. Kunnen de menschen niet betalen, dan doet hij het kosteloos en met even groote liefde.

Zijn instrumentarium is hoogst eenvoudig. Het bestaat uit een pincet, een sonde en een scheermes. Het pincet is een houten ding bestaande uit twee staafjes, die bijeen worden gehouden door een ring van gevlochten riet aan het breede einde van het pincet. Deze staafjes zijn te beschouwen als twee hefboomen, waarvan het steunpunt ligt ter hoogte van den ring. Om dit punt kunnen de lange armen van den hefboom, dat zijn de branches van het pincet, bewogen, dus geopend en ge-

sloten worden. Behalve die eene ring is er nog een andere, die als een klemapparaat dienst doet, waarover straks.

De sonde is een cylindrische, dun toeloopende en stomp eindigende houten staaf, grof afgewerkt. Het mes is een scheermes waarop te lezen staat: trade mark made in Germany.

Den avond voor de besnijdenis is er weinig drukte. Een helder brandende lamp en een nieuwe mat over den houten vloer geven aan, dat er iets bijzonders gebeurt.

Den dag der besnijding wordt de jongen heel vroeg gewekt. Om vier uur 's morgens moet hij reeds opstaan. Hij neemt dan een koud zitbad. Daardoor wordt de huid weeker. Het mes kan er gemakkelijk door heen gaan. De snee duurt dan kort. Bovendien wordt de huid door de koude minder gevoelig. Er wordt dan minder pijn geleden. Zoo meenen de menschen.

Na het zitbad krijgt de jongen een gewoon bad om zich te reinigen en wordt gestoken in een nieuwe sarong en jasje. Hij krijgt ook een nieuwe muts en draagt bovendien voor deze gelegenheid een verguld-koperen halsketting en dito armbanden.

Zoo vroeg mogelijk in den ochtend moet de operatie plaats hebben.

Als assistent is er noodig een oude man. Hij moet een oude man zijn. De adat schrijft het voor. Het is altijd zoo geweest. Een familielid hoeft hij niet te zijn. Deze oude man gaat op den rand van een bankje, bale bale of op een stoel zitten met hangende voeten. De te besnijden jongen neemt op zijn schoot plaats, stroopt zijn sarong op, spreidt zijn beenen uit elkaar, legt zijn handen op de dijen, die verder worden vastgehouden door een tweeden helper. Zijn oogen houdt hij gesloten en de oude man, op wiens schoot hij zit, helpt hem hierbij door zijn handen zacht op de oogen te drukken.

De toekang soenat hurkt voor hem en begint zijn operatie.

De voorhuid wordt over de glans naar achter geschoven zoodat een gedeelte hiervan met de uitwendige opening van de pisbuis zichtbaar wordt. Het aanwezige smegma wordt niet verwijderd. De sonde wordt nu met het dunne einde geplaatst aan den bovenkant van de eikel tusschen deze en voorhuid.

Deze laatste wordt nu teruggeschoven over sonde en eikel heen, tot dat een gedeelte ervan hangt voor de eikel. Tegelijkertijd maakt hij met de sonde een dusdanige beweging, dat ze bijna een rechten hoek maakt met de as van de roede. Het geopende pincet wordt door voorzichtig schuiven van boven uit geplaatst tusschen sonde en eikel en zit dan schrijlings op de voorhuid evenwijdig met de sonde. Een ringetje van riet gevlochten wordt nu van onder uit over de beide branches van het pincet geschoven en klemt ze stevig aan elkaar. Op die wijze is de voorhuid bekneld in het pincet. Dit doet blijkbaar pijn. De jongen zucht en knarsetandt. „Allahhoema sajjidina moehammad" prevelt de hadji, legt dan het mes plat op het pincet en laat het hierlangs naar beneden glijden tusschen pincet en sonde door de huid heen. Een ringvormig voorhuidgedeelte is er af. Het pincet wordt verwijderd. De wond bloedt eenigszins.

De toekang soenat prevelt weer: „padandam alaihim raboehoen bisambihin pasaloehak walaja hapoe obekaha", blaast op de wond, brengt zijn duim in den mond, drukt hem op het gehemelte en wrijft het verkregen vocht in de omgeving van de wond. Dit zal een zwelling voorkomen. Daarna smeert hij het wit van een ei met zijn wijsvinger op de wond en legt een wit verband van katoen aan. De operatie is afgeloopen. De jongen wordt te bed gelegd. Om te voorkomen dat de sarong op de wond drukt wordt ze middels haak en touw permanent opgelicht. De slametan wordt gegeven en men gaat daarna uiteen.

Een dag moet de jongen liggen blijven, daarna mag hij naar verkiezing loopen of zitten. Op den 4en of 5en dag moet hij in zee baden om het verband los te maken. De wond is gewoonlijk genezen. Gevaarlijke veretteringen heeft hij gedurende zijn jarenlange praktijk niet gezien, beweert de toekang soenat.

INDRAGIRI.

Mededeeling aan den Assistent-Resident van Indragiri

van

D. J. K. Mac Gillavry,

Controleur der onderafdeeling Koeantan-districten.

Op den vastgestelden dag, waarop de besnijdenis zal plaats hebben, worden de patienten, gewoonlijk op een leeftijd gekomen van ± 8 tot 12 jaar, in feestkleedij gestoken ten aanschouwe van al de naaste familieleden, die ten huize, waar de besnijdenis zal plaats hebben, worden onthaald.

In deze feestkleedij worden de patienten in optocht gevoerd naar een soengei of rivier, ten einde vóór de operatie een langdurig (± 2 uur) bad te nemen (berandam), zulks om het lichaam koel te maken, ten einde pijnen bij de operatie te verzachten. Vele malen wordt ook de besnijdenis-plechtigheid gekoppeld aan een in de familie komende huwelijksplechtigheid, zoodat het te gast roepen van aanverwanten en familieleden in één moeite doorgaat. Zoodra het bad langdurig genoeg is geweest, wordt de patient in, onder of naast het huis

van zijn moeder op een daartoe van te voren klaar gezette bank geplaatst ± 20 tot 30 cM. boven den vloer of grond.

Recht onder het schaamdeel wordt een bord of pisangblad geplaatst met as bestrooid om het bloed op te vangen.

Thans treedt de doekoen of toekang soenat op. In de huidopening wordt om te beginnen een houtje gestoken „toemang" (Loeboek Djambi, V Kotta di Tengah en IV Kotta di Ilir Baserah), vervolgens wordt boven dit houtje een eenvoudig bamboe knijpertje (sepit) aangebracht, waarin het bovenvel sterk aangetrokken wordt vastgeknepen (dezelfde nageriën als boven).

De „toemang" dient om den eikel zoover mogelijk naar achteren te duwen, ten einde verwonding uit te sluiten.

Het knijpertje wordt met een draad aan het opgetrokken vel vastgebonden, opdat deze niet weder verschuiven kan.

Ten slotte wordt tot het afsnijden van het boven het knijpertje vastgehouden vel overgegaan, nadat de volgende formule uigesproken is:

Donang dihoeloe, donang di hilir pintjoeran kolam nan toedjoeh besi tadjam toempoel, bagindo Ali jang poenja biso, Siti Patimah jang tawar penawar sekalian biso, (IV Kotta di Ilir), hetgeen zou moeten beteekenen: „alhoewel het mes scherp is deze toch geen onheil kan aanbrengen"; of wel:

Tidak jang toehan melainkan Allah, Mohammad itoe pisoeroehan Allah, dengan sengadja memboeang kotor fardoe atas akoe karena Allah taalah, hetgeen een vertaling is van de Arabische spreuk: Asjahadoe an la ilaha illa 'llah wa asjhadoe anna Mohammadan rasoellah nawaitoe aflil madihi fardal lillahi taalah, hetgeen zou beteekenen, dat na de bewerking de patient hiermede in de Islam is opgenomen.

Uit het vel den eikel bedekkende wordt op deze wijze een driehoekig stuk gesneden.

Indien de operatie heeft plaats gehad, wordt door de toekang soenat de volgende formule uitgesproken:

Allah berkata, kata, koeran tiga poeloeh, kasoet, berkata, kata koeran tiga poeloeh, berkat akoe memakaikan doa piroeang djangat, hetgeen ten doel heeft het zweren tegen te gaan.

Eenige dagen na de operatie moet de patient blijven liggen op de zijde of rug en wordt hem het eten van vleesch, eieren, lado verboden (pantang) en mag hij slechts rijst met zout of droog voedsel nemen. De toekang soenat komt dan na ± 3 dagen weer eens kijken of het eten van het pantang voedsel kan worden opgeheven.

Ook wel wordt de wonde uitgewassen met een mengsel van daon tjapo, daoen roempoet boesoek, en een klein geroosterd uitspruitsel van de pisang batoe, alles fijn gestampt, of wel met fijn gewreven schil van de jonge klapper, indien de wonde al te langzaam heelt.

Om het bloed te stelpen wordt wel de volgende spreuk gezegd:

Allah berkata, baakar rotan dari hoetan tetaplah engkau sekalian biso, basi, biso batoe sebab akoe tahoe diasal basi, basi koersani asal basi, kilat Mohammad mendjadi api, hetgeen zou beteekenen, dat alles blijve waar het door Allah is geplaatst.

Meisjes ondergaan de bewerking op veel vroegeren leeftijd meestal gelijk met het eerste bad (toeroen mandi) en wel op den leeftijd van 10 tot 15 dagen. Bij deze bewerking wordt het alleruiterste puntje van het uit de vagina stekende vel afgesneden onder het uitspreken van de formule:

Allahoemma inni oesoekika wasikoelika, soenatlah akoe menjoenatkan si ketjil didalam koelimah lailah hail lallah, waarmede het kind eveneens onder Allah's

schaduw wordt gebracht. De bewerking wordt voor meisjes uitgevoerd door een vrouwelijke doekoen.

Voordat tot de besnijdenis wordt overgegaan, wordt ook wel het mesje eerst in, „air boenga tiga ragam" (water met allerlei bloemen) daoen sitawar en sidingin geweekt en heeft ook dit ten doel de schadelijke werking van het mes te keeren; hierbij wordt de volgende formule uitgesproken:

Bismillahirrachmanirrahim. Besi baik besi ranting-ketiga besi sikarasani anak sidang manoesia tidak boleh diberi tjatjek binaso, karena kita seasal semoela djadi, kaboellah doakoe berkat goeroe berkat Mohamad berkat lailah hail lallah.

Het doel van de besnijdenis is, hierbij Mohammad in zijn doen en laten te volgen en het is noodig dit te doen, wijl de huid, die den eikel bedekt hem onrein (nadjiz) maakt en daardoor elke ritueele handeling van on-waarde zou maken.

De besnijdenis-ceremonie werd van oudsher over-genomen en heeft tot heden nog geen veranderingen ondergaan.

De toekang soenat of doekoen krijgt voor zijn bemid-deling *f* 1 in geld, een kip, een gantang beras, 2 klappers en een matje toebedeeld.

Bamboe mesjes voor de besnijdenis worden in dit ressort niet gebruikt.

Bepaalde technische termen zijn niet in zwang, doch worden zij genoemd naar de verschillende te verrichten handelingen.

GOUV. OOSTKUST VAN SUMATRA.

Besnijdenis van Vorstenkinderen in Asahan

door

A. Young,

Assistent-Resident van Asahan.

De besnijdenis van vorstenkinderen, zoowel zonen als dochters ging vroeger meer dan tegenwoordig gepaard met ceremoniën en groote festiviteiten.

In welke mate de appreciatie van dit volksgebruik zich in den loop der tijden gewijzigd heeft, moge blijken uit de omstandigheid, dat de meisjesbesnijdenis niet meer zoo algemeen in zwang is en zoo de excisie nog uitgevoerd wordt, deze zonder feestelijkheden plaats grijpt. Als eigenaardigheid wordt opgemerkt, dat de meisjes op zeer jeugdigen leeftijd worden besneden (2 à 3 jaren) en de jongens op 7 à 8 jarigen leeftijd.

De wijze, waarop het besnijdenisfeest bij vorstenfamiliën gevierd wordt en de duur ervan zijn niet aan uniforme ritueele regelen gebonden, doch geschiedt geheel naar de inzichten der ouders.

De voorbereiding tot een groot besnijdenisfeest vereischt meestal eenige maanden, en talrijk zijn de toebereidselen. Tot de eerste werkzaamheden behooren:

a. Het in gereedheid brengen van een „pelaminan" en een „poentja persada". (De pelaminan is een traps- of amphitheatersgewijs gebouwd podium in de gehoorzaal van het paleis, voorzien van 7 of 9 treden, bedekt met matrassen en bekleed met gele zijde. De poentja persada (poentja = vijf; persada = stijl) is een vijfkantig gebouwtje vóór het paleis, bestaande uit een dak, rustende op vijf stijlen eveneens voorzien van een pelaminan. Ook de poentja persada is met gele zijde versierd).

b. Het versieren van de operatiekamer en de bedstede van den vorstenzoon.

c. Het opzetten van tenten en kraampjes voor diverse spelen zooals: ronggeng, bangsawan enz. en voor het houden van hanengevechten en dobbelpartijen.

d. Het versieren van rijtuigen voor de optochten, aan welke voertuigen men het aspect geeft van een draak, een pauw, een schip etc.

e. De toebereidselen tot de aan te richten festijnen.

Is men zoover met de voorbereiding gevorderd, dan heeft de uitnoodiging tot bijwoning van het feest plaats.

Negen kanonschoten kondigen den aanvang van het feest aan.

Gedurende 7 opeenvolgende dagen wordt de vorstenzoon des middags in optocht met muziek door de stad gereden.

In den ochtend van den 8sten dag d.i. de dag, waarop de besnijdenis zal plaats hebben, begeeft de vorstenzoon zich in rijk gewaad, overeenkomende met de dracht eens bruidegoms, de gouden pajong boven het hoofd, in gezelschap van ouders, maagschap en gasten, gevolgd door een stoet van een 24-tal mannen en een gelijk aantal vrouwen, allen getooid met gele en zwarte sjerpen en ieder het een of ander voorwerp (poesaka) dragend, naar de poentja persada en neemt plaats op het platform van de pelaminan, onder voortdurend getrommel der rebana's.

De overigen scharen zich om hem heen.

De ouders en bloedverwanten nemen dan beurtelings uit een in verschillende vakken verdeelde koperen schaal wat bedak en een handjevol gekleurde rijstkorrels (beras) en bestrooien er den jongeling mede, onder het uitspreken van den wensch, dat de operatie voorspoedig zal afloopen.

Is deze ceremonie geëindigd, dan verzamelt het gezelschap zich in de zaal van het paleis voor een tweede plechtigheid.

Onder begeleiding der rebana's en het gezang der bespelers voeren eenige vorstenzonen van lageren rang een dans uit ter eere van het kleuren der nageltoppen met een roode verfstof (menarikan inai).

Menarikan = dansen, inai = roode verfstof verkregen uit de bladeren van de patjarplant.

Het kleuren geschiedt door familieleden en aanverwanten.

Na afloop hiervan trekt de vorstenzoon zich terug in het vertrek, waar de operatie spoedig zal plaats hebben.

De moedin d.i. de operateur heeft middelerwijl alles voor de besnijdenis in gereedheid gebracht. De utensiliën zijn: een mesje (meestal scheermes), een tangetje van ijzer of hout, voorzien van een drietal ringen om de tang in werking te brengen en een pisangstam. De operatie geschiedt in tegenwoordigheid van eenige familieleden, die zich ter linker- en rechterzijde en achter den jongeling opstellen, ten einde bij weerspannigheid in te grijpen, terwijl twee mannen met getrokken zwaard achter den moedin postvatten, thans slechts figuranten, voorheen de gerechte wrekers van den smaad, den vorstenzoon aangedaan, zoo de moedin zich een onhandig operateur toont, en den vorstenzoon blesseert.

De jongeling wordt geheel ontkleed; daarop neemt hij op den pisangstam plaats, met de beenen wijd van een gespreid. De moedin plant 't tangetje in den stam, onmiddellijk vóór 't schaamdeel en knelt er met behulp der ringen de voorhuid in vast, na onderzocht te hebben hoeveel er verwijderd dient te worden.

Na de operatie ontvangt de besnedene geschenken in sarongs en andere kleedingsstukken en moet het bed houden tot de wonde geheeld is. De belooning voor den operateur varieert tusschen 25 en 50 gulden, bovendien pleegt men hem een stuk wit goed van eenige meters lengte ten geschenke te geven.

Landsgrooten en andere gegoede personages behoe-

ven tot het houden van een besnijdenisfeest de toestemming van den vorst. Minder gegoeden houden bij gelegenheid eener besnijdenis enkel een gastmaal en behoeven geene voorafgaande toestemming van den Vorst.

De besnijdenis van meisjes geschiedt gewoonlijk in intiemen kring; daarmede gaan geene festiviteiten gepaard.

Uit een brief over de besnijdenis aan den Assistent-Resident van Deli en Serdang

door

C. L. Blume,

Controleur van Padang en Bedagai.

Complete kostuums zijn hier niet te krijgen. Vooral bij de rijken en aanzienlijken van het land zijn de kleederen, die de kinderen ter gelegenheid van de besnijdenis aan hebben, zeer kostbaar. Tegenwoordig heeft niemand meer een compleet stel. Hier en daar moet geleend worden.

Vliegenwaaiers worden vervaardigd van „daoen pilas". Ze worden omwonden met zijde, waarop figuren voorkomen geborduurd met gouddraad. De waarde van deze waaiers wisselt van *f* 40 tot ± *f* 500.— naar gelang van de welgesteldheid der ouders.

De besnijdenis zelf geschiedt op zeer onhygienische wijze. Met een gespleten stuk hout wordt het af te snijden vel vastgeklemd. Bloed dat over het hout vloeit, wordt nooit afgewasschen, zoodat de klem steeds in een onoogelijken staat dienst moet verrichten. Ik behoef er niet op te wijzen dat een dergelijke klem infecties kan veroorzaken.

Voorschriften voor de besnijdenis

verstrekt door

den Controleur van Serdang.

Tjara beginilah selaloe di perboeat oleh bapak dan iboe, djika hendak di soenatkannja anaknja laki-laki.

Atoeran bersoenat.

1. Hendaklah toeboehnja itoe anak sehat.
2. Boleh disoenat itoe anak oemoernja ± 5 tahoen.
3. Moedim (doekoen) bersoenat; tiada boleh diambil dari kampoeng lain, melainken kerna ketiadaan.

Setelah di tetepkan bersoenat

1. Berkendoeri makan minoem (berdjamoe) dan di koempoel kaoem keloearganja.
2. Anak itoe di andam, diasah giginja, berpakajan penganten berdetar dan sebagainja dengan memakei mas apa jang ada, serta berinai djari tangan dan kaki.
3. Berarak-rarak dengan memakai pajoeng.
4. Naek pelaminan dari pada kajoe di boengkoes kertas berboenga.
5. Pada seboeah roemah dimana tempat jang lapang menoeroet kemaoean bapak dan iboenja.

Kewadjipan moedim.

1. Anak itoe di rendam didalam aer, kalau ada lebih baik soengei, kira 1 djam lamanja pada pagi hari selambatnja poekoel 7 goenanja soepaja koelit zakar itoe lemboet.
2. Moedim (doekoen) bersedia pisau lipat (pisau tjoekoer) jang amat tadjam, sepit dari niboeng, kain poetih boeat memboengkoes dan oebat-oebat jang nanti di taroeh sebelah kanan moedim sewaktoe ia mengerdjakan soenat itoe.

3. Pada satoe tempat jang lapang didalam roemah bersedia tikar jang diatasnja di taroeh pisang atau korsi dan sebageinja, sekira-kira dapat terdjidjak di tikar tikar kaki anak itoe, lantas di taroeh daoen pisang jang berisi dengan aboe di letakken di bawah kelangkangan anak itoe, mendjaga darah djangan kelain tempat.

4. Sesoedahnja selesei dari berendam, anak itoe di doedoekkan diatas batang pisang atau koersi dan sebagainja tadi, dengan memakei kain pandjang, maka di pegang oleh moedim (doekoen) zakarnja laloe di taroeh tanda kapoer pada koelit itoe sehingga mana hendak di potongnja, lantas dipasang sepit jang disediakan tadi kemoedian baroelah di potongnja sehingga tanda itoe oleh moedin (doekoen) maka sesoedahnja siap pekerdjaan potong di pasang obat (tasak), teroes di boengkoes dengan kain poetih tadi bertali terikatnja di pinggang soepaja djangan bergerak lagi zakar itoe, baroelah di angkat dan di golekkan diatas tilam, jang di taroeh di bawah poenggoengnja daoen pisang berisi aboe, pada waktoe itoe djikalau ada boenji-boenjian di boenjikanlah tanda kesoekaan itoe telah sampoerna.

Pendjagaannja.

1. Berpantang makan jang pedas.
2. Berpantang dilihat perampoean zakar itoe sekalipoen iboe kandoengnja.
3. Antara kedoea kaki ditengahnja di taroeh palang soepaja anak itoe tiada dapat mengering kekiri dan kekanan ataupoen meneloengkoep atau poen berloendjoer kaki sebeloemnja beransoer baik.
4. Sesoedahnja sehari semalam dari pada hari jang di soenat, maka hendaklah di rendam didalam air jang di sediakan didalam satoe pasoe besar teroes di boeka itoe kain boengkoes loeka kemoedian di ganti lagi oebatnja, maka dengan pendjagaan jang demikian diharaplah baik didalam 15 hari.

5. Sesoedahnja baik loeka tadi, maka patoetlah bagi bapak dan iboenja perboeat tampoeng tawar serta berkendoeri makan minoem bersoeka-soekaan tanda telah selamat sempoerna pekerdjaan soenat tadi dan memberi trima kasih teroetama kepada moedim (doekoen) baroelah sekalian kaoem keloearganja jang beroesaha waktoe melakoekan pekerdjaan itoe, maka di berilah hadiah pada moedim (doekoen) menoeroet biasa ada orang di kampoeng itoe.

Adapoen setjara peratoeran jang diatas ini di pakei oentoek raajat sadja, djika boeat radja dan orang besar-besarnja biasanja di pakeilah adat keradjaan, jaitoe toembak beramboe, bendera, pandji di pasang meriam dan lain-lainnja, berkoempoel sekalian raajat dan orang besar-besar pada waktoe itoe diadakan djoega saboeng ajam dan djoedi.

Besnijdenis te Medan en omgeving

door

Aulia,

Indisch Arts te Medan.

De kleine chirurgische ingreep *besnijdenis* is bij de Maleische bevolking van Medan en omstreken bekend als *soenat rasoe* of kortweg *soenat*, welke uitdrukking een verbastering is van: „soenah rasoel" (soenah beteekent daad en rasoel Allah is de gezant Gods). Met rasoel Allah wordt bedoeld de profeet Mohammed. De uitdrukking „soenah rasoel" wijst er reeds op, dat de besnijdenis een handeling is, waaraan iedere Mohammedaan zich, volgens de voorschriften van Mohammed, heeft te onderwerpen.

Het doel dat Mohammed hiermee beoogde, was: het zoo rein mogelijk houden van het lichaam. Immers door de besnijdenis is ophooping van smegma in de praeputiaalzak een onmogelijkheid geworden.

Ik heb hier den indruk gekregen, dat het grootste gedeelte van de bevolking de besnijdenis eenvoudig beschouwt als één der vele voorschriften van de Mohammedaansche godsdienst en het doel ervan niet begrijpt.

De besnijdenis, waaraan de jongens zich gewoonlijk tusschen hun 8ste en hun 12de jaar en de meisjes een paar maanden (soms tot 4 à 5 jaar) na de geboorte onderwerpen, wordt op 2 manieren verricht:

1. overlangsche incisie van het praeputium, reikende tot aan de omslagplooi bij het collum glandis penis.

2. het verwijderen van het praeputium door een cirkelvormige snee.

De hierbij door den „doekoen" gebruikte instrumenten bestaan uit een klem, die den vorm heeft van een pincet (van hout vervaardigd) en een eenvoudig scherp zakmes of scheermes.

Bamboe mesjes en zg. besnijdenishuisjes zijn hier niet in gebruik.

Vóór de besnijdenis worden de besnijdeniscandidaten gedurende 1 à 2 uur in een bak met water geplaatst met de bedoeling om de bloeding en pijnlijkheid tot een minimum te reduceeren.

De gebruikte geneesmiddelen bij de wondbehandeling zijn velerlei. Hieronder vermeld ik er een paar.

a) tabakswater (water, waarin tabak gedompeld is);

b) tot moes gestampte jonge „sirih"-bladeren.

Deze geneesmiddelen blijven gedurende 3 dagen op de wond zitten, waarna ze met behulp van gewoon water worden verwijderd. Daarna wordt een ander geneesmiddel toegepast nl.: gebluschte kalk met klapperolie of schraapsel van een klapperdop.

Bij de besnijdenis zelf en het appliceeren der bovengenoemde geneesmiddelen worden bepaalde gebeden gepreveld.

Bij rijke en welgestelde families wordt soms, een dag of een paar uren voordat de besnijdenis zal plaats hebben, de jongen of het meisje in mooie kleeren

(„hadji"-kleeren) gestoken en in optocht door de stad of het dorp gereden.

Op den besnijdenisdag zelf wordt een feest gegeven, dat zoo goed als nooit (ook bij de armen niet) ontbreekt.

Besnijdenisgebruiken te Selat-Pandjang en omstreken

door

Raden Séno Sastroamidjojo,

Gouv. Indisch Arts aldaar.

Evenals op vele andere plaatsen in den Indischen archipel worden ook te Sĕlat Pandjang en omstreken (Eiland Bĕngkalis, het Sultanaat Siak Sri Indrapoera en het zelfbestuursgebied Pelalawan) zoowel de jongens als de meisjes aan de z.g. besnijdenis onderworpen. Bij het nagaan der besnijdenisgebruiken bij jongens en meisjes in deze gewesten, valt direct het opmerkelijke verschil op, n.l. dat de besnijdenis bij jongens steeds met praal en pracht gepaard gaat, waarbij de noodige feestelijkheden nooit worden gemist, terwijl die bij meisjes zoo mogelijk in alle stilte voltrokken wordt. Waar bij de besnijdenis van jongens steeds de noodige bekendmakingen hieromtrent worden verspreid, waarbij dan niet alleen vele familieleden, maar ook talrijke vrienden en kennissen (der ouders) bij die plechtigheid, resp. de feestelijkheden, worden geinviteerd, m.a.w. waarbij de grootst mogelijke openbaarheid wordt betracht, geschiedt die bij meisjes uiterst heimelijk. De besnijdenis van meisjes is hier in de meeste gevallen slechts een zaak tusschen de moeder van het te besnijden meisje, het meisje zelf en de besnijdster. Het is zelfs zoo, dat vele vaders niet eens weten wanneer, waar, hoe en door wie hun dochter besneden is geworden.

Dit merkwaardige verschijnsel, n.l. zóó'n enorm verschil in behandeling tusschen een zoon en een dochter

bij haast dezelfde kunstbewerking hangt m.i. hoogstwaarschijnlijk samen (ik geloof dit mede op grond van andere feiten, welke ik bij de menschen in deze buurt heb meenen te kunnen opmerken) met het nog op vrij lagen trap van beschaving staan, en het godsdienstige (n.l. Islamitische) fanatisme der bevolking in deze streken, waarbij aan den eenen kant de vrouw nog zoo goed als niet in tel is, en aan den anderen kant de tegenwoordigheid van mannen (zelfs van den vader!) bij zulk een gelegenheid, waarbij n.l. van vrouwelijke genitaliën sprake is, uit den booze wordt geacht (Charam!) Hier komt nog dit bij, dat de besnijdenis bij meisjes zonder twijfel een betrekkelijk veel minder zwaar operatief ingrijpen is dan bij jongens (zie beneden).

In verband met het boven medegedeelde laten de besnijdenisgebruiken in deze streken zich als het ware als van zelf, op natuurlijke wijze, in twee groepen rangschikken, welke ik, ter wille van de duidelijkheid (voor het overzicht), hieronder afzonderlijk zal trachten te schetsen. De bedoelde groepen zijn:

A. De besnijdenisgebruiken bij jongens,
B. „ „ „ meisjes.

Behalve deze scheiding valt ook nog een, zij het niet groot, verschil op te merken in de gebruiken bij besnijdenissen resp. bij:

a. de naaste familieleden van den Radja (Sultan), zooals zoons, broers e.a.

b. de z.g. *anak-radja-radja*, dat zijn afstammelingen van vroegere Radja's (zij dragen het praedicaat „Tĕngkoe"), dus ook nog familieleden van den regeerenden Radja (Sultan), doch b.v. familieleden in den 2en, 3en of volgenden graad.

c. familie van de *datoek-datoek*, dat zijn menschen, die tot het ambtenaarscorps van den Sultan behooren, die dus een zekere betrekking bekleeden, die echter in geenerlei familiebetrekking tot den Sultan be-

hoeven te staan. Over het algemeen worden alleen de districts- en andere hoofden „datoek" genoemd. Met hun betrekking verliezen zij hun praedicaat „datoek".

d. de *ambo-ra'jat*, dat is het gewone volk.

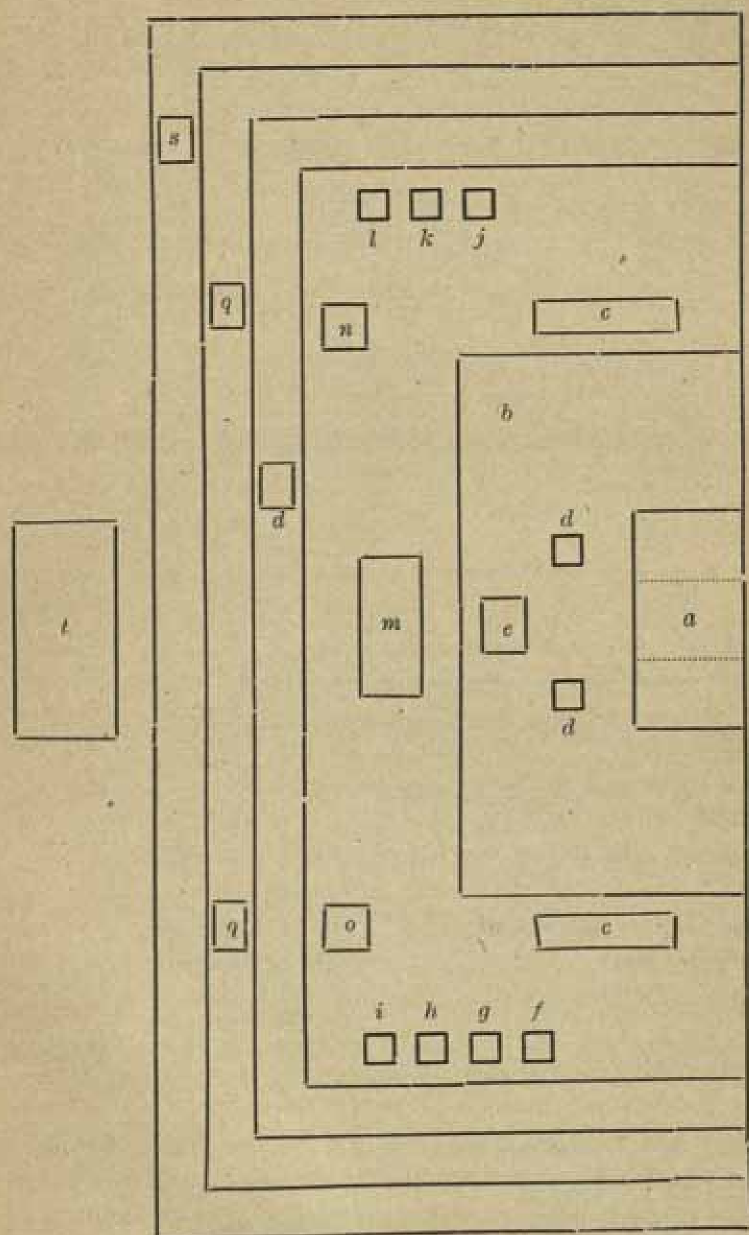
Daar de besnijdenisgebruiken bij deze 4 categorieën van menschen in principe precies dezelfde zijn en onderling slechts verschillen door kleine wijzigingen, hetzij in de ceremonieën dan wel in de te gebruiken artikelen, — verschillen, bepaald door hun rang, stand of welvaartstoestand — zal ik in de ondervolgende regelen slechts de algemeene gebruiken bij de besnijdenis in haar hoofdlijnen, zooals zij te Sĕlat Pandjang en omstreken kunnen worden waargenomen, beschrijven, zulks om niet in onnoodige herhalingen te vervallen, waarbij, waar noodig, de boven bedoelde verschillen naar voren zullen worden gebracht.

Ad. A. De besnijdenis bij jongens.

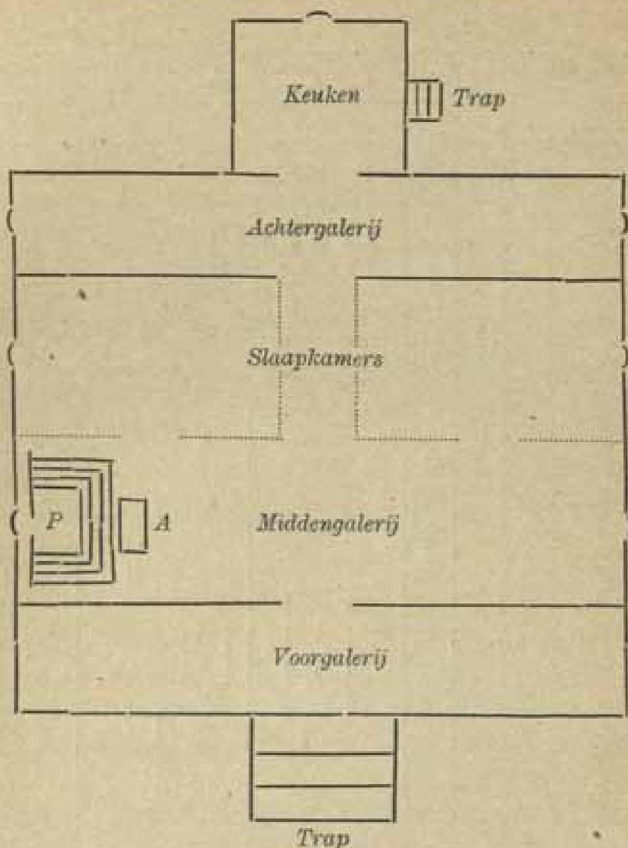
Reeds dagen te voren worden de toebereidselen gemaakt voor de a.s. plechtigheid, want er is heel wat te doen bij zulk een gelegenheid. Van heinde en verre komen dan de familieleden, die reeds dagen te voren van de a.s. gebeurtenis op de hoogte zijn gebracht, toegestroomd om daarbij de behulpzame hand te bieden.

Vooreerst wordt de z.g. *tĕmpat bĕrinai*, waar het meeste werk aan is, onder handen genomen. Het is, ik zou haast zeggen, een soort praal- of pronkbed, op sommige plaatsen ook *plaminan*, en bij de familie van den Radja *singgah sana* genaamd. De *tĕmpat bĕrinai* wordt opgesteld in de midden- of voorgalerij van het woonhuis. Ze bestaat uit een houten of ijzeren geraamte, dat kwistig versierd wordt met (kunst-) groen en bloemen, het liefst met helle kleuren door elkaar, waarbij het goud (bij de minder met aardsche goederen gezegenden vervangen door het vulgaire en veel goedkoopere goudpapier = *prada*) niet mag ontbreken. Het geheel geeft,

Plattegrond van de tèmpat bèrinai (plaminan).

Plattegrond van een maleische woning.

Verklaring der letters op den plattegrond
(zie vorige bladzijde).

a. = Sangga ramboet.
b. = Klitja.
c. = Alas pisau.
d. = Waaierdragers.
e. = Plaats van den besnedene tijdens het „bĕrinai".
f. = Lĕka(r).
g. = Pĕngipas lalar.
h. = Sĕngkang.
i. = Sirih sĕtépak.
j. = Kĕtoe'r.
k. = Tjèpèr, waarop de tjérèt.
l. = Aër tolak bala.
m. = Bantal alas bĕrinai.
n. = Sĕm(ĕ)rit.
o. = Doelang-doelang.
p. = Bĕbara(h).
q. = Kaki dhian.
s. = Nasi bĕsar.
t. = Alas bĕsoenat, waaronder de bak met asch,

P = Plaminan.
A. = Alas besoenat.

vooral bij lamplicht, dan ook den indruk van een drukke, schijnbaar willekeurige, d.i. regellooze kleurenmengeling, haast bij het schreeuwende af, met geschitter en geblikker van „klatergoud" er tusschen door, waarin desalniettemin het Oostersch-fantastische, door een onvervalschte Oosterling ten minste, toch dadelijk te doorvoelen is.

De *tĕmpat bĕrinai* is van boven overdekt door een soort baldakijn, hier *langit-langit* geheeten, en voorzien van gordijntjes, de *tabir*. Ze is van beneden te bereiken door een trap, *grey* genaamd, waarvan elke trede aan den voorkant voorzien is van een ornament, de *soso-grey*, dat bij den Radja (van den goeden ouden tijd wel te verstaan!) hoort te bestaan (en ook bestond) uit zuiver goud of zilver. In dezen duren tijd is men echter reeds zeer tevreden, wanneer men het van goudpapier kan vervaardigen.

Bij den Radja *moet* de tempat berinai van af drie zijden kunnen worden bereikt, n.l. van den voorkant, van links en rechts, bij de andere categorieën van menschen *mag* ze slechts 1 toegang hebben, n.l. die aan den voorkant. In overeenstemming hiermee hebben hun *plaminans* ook slechts 1 *grey*. Terwijl iedere *grey* bij de *singgah sana* uit 7 treden moet bestaan, mag de tempat berinai bij de anak-radja-radja slechts van 5, die bij de datoek-datoek van 4 en bij ambo-ra'jat van 3 treden voorziene grey's hebben.

Ongeveer in het midden van de tĕmpat bĕrinai ligt een matras, de *klitja*, ook wel *pandak* of *tilam kĕtjil* genaamd, waarvan de randen eveneens voorzien zijn van een ornament, de *soso-klitja*, dat bij den Radja van zuiver goud, bij den kleinen man van goud-papier geknipt is.

Op de klitja liggen aan het hoofdeinde, d.i. de zijde tegenover den hoofd- (voor-) ingang op elkaar gestapeld een tiental *bantal's* (hoofdkussens), welke van een harde consistentie zijn, en min of meer den vorm hebben van

een langwerpig-vierkant blok. Ze zijn voorzien van verschillend gekleurde, in den regel mooi geborduurde zijden kussensloopen, met aan de voorzijde de reeds meer genoemde *soso* (ornament).

De onderste 3 der 10 bantal's hebben duidelijk grootere afmetingen dan de andere 7, welke een zelfde grootte hebben. De 3 grootere hoofdkussens, *bantal běsar* genoemd, liggen direct op de klitja naast elkaar; hierop komen de andere 7 kleine bantal's, de *bantal papan*, te liggen, zóó, dat achtereenvolgens op de bantal běsar liggen 3 bantal papan (naast elkaar), hierop 2 (naast elkaar) en hierop de laatste 2 bantal papan (op elkaar). Bantal běsar en bantal papan te zamen vormen, in deze opstelling gerangschikt, de z.g. *sangga ramboet*.

Ongeveer in het midden, vóór de klitja, op den vloer van de plaminan ligt een soort kussen met een sloop, doch dit is slechts van gewoon wit katoen vervaardigd. Het wordt *bantal alas běrinai* genoemd. Schuins rechts voor de klitja bevindt zich een schaal op voetstuk, de *sĕm(ĕ)rit*, waarop 5 halfkogel-vormige bekertjes, de *tjèboek* waarin de z.g. *ichsjarat*, artikelen, welke aangewend worden bij het afsmeken van den Almachtige van geluk en voorspoed voor, en van het ver houden van ongelukken van den te besnijden jongen. (Bij de z.g. *tolak bala* of *boeang sial* = weren van ongelukken). In de eerste tjèboek zit *běras basâ(h)*, d.i. gewoon gewasschen witte rijst, in de tweede *brětih*, d.i. gebakken padi, in de derde *běras koening*, d.i. met uit de *koenir* of *koenjit* (Curcuma longa L.s. domestica, var. minor) geperst sap geel gemaakte rijst, in de vierde de *inai*, d.i. fijn gestampte bladeren van de patjar (Lawsonia inermis L., fam: Lythaceae), vermengd met een beetje *tawas* (aluin) en in de vijfde *těpoeng tawa(r)*, d.i. fijn gestampte rijst met water, waardoor een soort mixtuur ontstaat. In de tjèboek met těpoeng tawar ligt nog een soort kwast, *daoen těpoeng tawar* of *daoen sětawar* genaamd, bestaande uit de volgende bestanddeelen:

a. *daoen gandaroesa* (Justicia gendarussa Burm.),
b. „ *sĕpoelih* (?),
c. „ *(h)ati-(h)ati of d. miana* (Coleus atropurpureus Benth. = Vorderman; *d. miana* = Coleus scutellaroïdes Benth. = Koorders, de Clercq).
d. „ *djoeang-djoeang* (Cordyline terminalis Kunth.),
e. „ *sĕndoedoek of sĕnggani* (Melostoma polyanthum Bl.),
f. „ *sĕdingin of sĕdjoek* (Bryophillum calicinum),
g. „ *riboe-riboe* (?),
h. „ *sĕtawar of tawar-tawar* (Costus speciosus Smith.).

Achter de sĕmĕrit bevindt zich in een rijstpot *(prioek)* regenwater, dat één nacht gestaan heeft, waarin één blad sirih is gedaan, het z.g. *aër tolak bala*. Hierachter staat op een ondiepe schaal (bord) zonder voetstuk, de *tjĕpèr*, een waterketel, de *tjérèt*. Achter deze tjérèt bevindt zich een soort kwispedoor, de z.g. kĕtoe'(r) genoemd. Sĕm(ĕ)rit met de bijbehoorende tjèboeks, de tjépèr en tjérèt, en de kĕtoe'r zijn meestal van goud of zilver gemaakt.

Schuins links voor de klitja bevinden zich twee op elkaar geplaatste schalen, eveneens van goud of zilver, waarvan de onderste is gevuld met *padi*, terwijl de bovenste *ontbolsterde rijst (bĕras)* bevat. Op deze rijst wordt een *geschilde cocosnoot* geplaatst, op de punt waarvan een *stearine-kaars* staat. Om de cocosnoot is een stuk garen 7-maal gewonden. Op de rijst, rondom de cocosnoot liggen 4 kippeneieren (rauw). Deze schalen met alles, wat er op ligt en staat, het garen en de kaars incluis, dragen tezamen den naam van *doelang-doelang* (op Java = sadjén).

Achter de doelang-doelang ligt op een bord *sirih sĕtépak*, bestaande uit:

a. een bundeltje *sirih*-bladeren (Piper Betle s. Chavia auriculata, Ch. Betle),

b. *pinang* (Areca cathechu L),
c. *gambir* (Uncaria gambier Roxb),
d. *tabak*,
e. *kapoer* (kalk).

Achter het bord met de sirih sĕtépak liggen op den vloer van de tĕmpat bĕrinai de voorwerpen, na de besnijdenis door den besnedene te gebruiken, als daar zijn de *sĕngkang*, een stok, welks uiteinden voorzien zijn van ringen, van rottan of bamboe vervaardigd, en die omwikkeld is met wit katoen, de *pĕnolak kaïn* of *lĕka(r)*, eveneens van rottan of bamboe vervaardigd en met wit katoen omwikkeld en verder de *pĕngipas lalar* (3), een stok, omwikkeld met zijde, aan één einde dragende een bos gekleurde ananas-vezels.

Onder de sĕm(ĕ)rit, op de eerste trede van de voorste grey, staat de onafscheidelijke wierookschaal, hier *bĕ-* (ook wel: *pĕ-*)*bara'h* genoemd.

Op de 2e of 3e trede van de voorste greij staat aan weerszijden een eveneens met kunstbloemen versierde kandelaar, hier *kaki dhian* genaamd.

Ongeveer in het midden vóór de laatste trede der voorste grey, op den beganen vloer van het huis, staat een laag houten tafeltje, de *alas bĕsoenat*, overdekt met een stuk wit katoen, de *kaïn alas bĕrsoenat*, welke ± 3 yards lang is. Onder de alas bĕsoenat bevindt zich een stuk schutblad van de pinangpalm, waarin asch (gewoon uit de keuken).

Ten slotte, ongeveer 1 à 2 dagen vóór de eigenlijke plechtigheid, wordt de z.g. *nasi bĕsar* vervaardigd, welke op het rechter einde van de laatste trede van de voorste grey wordt geplaatst. Op een soort schaal op voetstuk, de *paha(r)*, welke versierd is met een uit bladgoud geknipt ornament, de *siba(r) pahar*, liggen 2 niet even groote, op elkaar gestapelde, stervormige schijven van *nasi koening*, d.i. met koenjit-sap geel gemaakte bĕras kĕtan (kĕtan-rijst), hier *poeloet* genaamd, de z.g. *kĕpoek nasi*. In het midden hiervan staat met zijn breede

basis de kegelvormige *kĕmoentjak nasi*, eveneens van geel gemaakte *poeloet* (nasi kĕtan) gemaakt. Op den top van den kegel (de kĕmoentjak nasi) is een soort ruiker van (kunst-)bloemen, de *boenga nasi*, geplaatst. In de kĕpoek nasi, rondom de kĕmoentjak nasi zijn ingeplant een aantal (meestal 40 à 50 stuks) stokjes, welke versierd zijn met wimpelvormige vlaggetjes, *oeloo(r)-oeloo(r)* geheeten. Het boveneinde van iedere stok draagt een (gekookt) eende-ei. Vandaar dat deze stok met oeloor-oeloor en al, genoemd wordt *boenga tĕlor*. Pahar met alles wat er op staat, heet *nasi bĕsar*.

Intusschen is de tijd, waarop de plechtigheid zelf zal plaats hebben, aangebroken. Een dag of 2 à 3 van te voren hebben familieleden, vrienden en kennissen van de ouders van den te besnijden jongen het huis met levend groen en bloemen en vlaggen en wimpels versierd. Evenals elders in den archipel vormt ook hier de *djanoer koening* (jonge klapperbladeren) het hoofdbestanddeel der versiering. Lampions voor de gebruikelijke illuminatie ontbreken er haast nooit aan.

De reeks der nu volgende ceremoniën wordt geopend met het z.g. *bĕrandam*, op enkele plaatsen ook *ngĕning* genoemd. Omstreeks 2 uur 's namiddags wordt de jongen in de midden- of voorgalerij (ook wel buitenshuis) op een stoel geplaatst, het lichaam met uitzondering van hoofd en hals overdekt met een stuk wit katoen. Met een scheermes wordt hem dan achtereenvolgens door de geinviteerden van beiderlei kunne (!) vroeger door alle, tegenwoordig meestal alleen door de oudste en aanzienlijkste ter plaatse, onder het prevelen van een doä (gebed), zijn donsachtig haar, hier *boeloe kalong* of *boeloe romo* genoemd, op gezicht, ooren en voorhoofd en hals afgeschoren. Meestal worden haargrens en wenkbrauwen *(kĕning)* daarbij tevens gefatsoeneerd, d.w.z. gedeelten er van afgenomen, zoodat daarna alles even glad en effen van omtrek is.

Onder de bedrijven door worden thee en gebakjes rondgediend.

Heeft het bĕrandam volledig haar beslag gekregen, dan wordt de jongen gebaad, waarna zijn lichaam bestreken wordt met *bĕdak limau*, een mixtuur van fijn gestampte rijst met het sap van *djĕroek nipis* (citrus medica L), geparfumeerd met mĕlatie-bloemen, rozen en andere bloemen.

Intusschen is de zon reeds ter kimme gedaald en begint de avond zijn mysterieus donker over de aarde te spreiden. De lampen en lampions worden aangestoken en in een minimum van tijd baden de voor-en middengalerij in een zee van licht, waarin de tĕmpat bĕrinai, met al haar goud, en groen en bloemen, in bonte kleurenmengeling een schitterend effect maakt.

De jongen wordt intusschen gekleed, d.w.z. hij krijgt een speciaal voor deze gelegenheid vervaardigd (of geleend, dan wel gehuurd: zie beneden) galacostuum aan. Op het hoofd draagt hij een soort diadeem, *dhĕstar* genaamd.

Van deze dhĕstar bestaan er 7 soorten, resp. genaamd:

I. *Tĕbing pahang*, welke alleen door kinderen van den Radja (Sultan) gedragen mag worden,

II. *Sĕripada njoendjoeng doeli*, slechts te dragen door de categorie der anak radja-radja,

III. *Laksamana ilir bĕgadjah pajoeng bĕrapit*, alleen bestemd voor de familie der datoek-datoek,

IV. *Tandjak vastoel*,
V. *Sjahadan dimĕdan*,
VI. *Sjahadan bĕkaloek*,
} voor leden der ambo ra'jat, die in zeker aanzien zijn (kampoeng-hoofd e.a.),

VII. *Pako timbo*, voor het gewone volk, de ambo ra'jat.

Deze dhĕstars bestaan uit één stuk in elkaar gerolde, roode zijde *(kaïn kĕsoembo)*, welke met gouddraad vastgebonden is. In verschillende toeren vormt dat ééne stuk dan het geraamte van de dhĕstar. Het onderscheid tusschen de zeven soorten dhĕstars is nu hierin gelegen, dat het onderstel van het geraamte der dhĕstar bij I.

bestaat uit 5, bij II. uit 4, bij III uit 3, bij IV., V en VI. uit 2 ringen of toeren, en bij VII. uit 1 toer *(tĕbing)*.

Beide uiteinden van de rol steken aan weerskanten van het hoofd naar boven uit. Ze worden *kaki tjĕrmin* genoemd. Boven en aan het onderstel zijn bogen van verschillende grootte van de zelfde stof aangebracht.

Dit geraamte van de dhĕstar wordt nog versierd met verschillende ornamenten van goud en edelgesteenten, t.w.:

a. Aan weerskanten, ter hoogte van de oorschelpen, wordt in het geraamte gestoken een versiersel, *soenting* genaamd.

b. Aan den voorkant in het midden van de dhĕstar, bevindt zich eén groote rozet van goud met slappe steel, daar naast en daar achter, en ook op de verschillende bogen kleinere rozetjes, de z.g. *boenga ġojang* (Op Java: tjoendoek mĕntoel).

c. Tusschen de verschillende boenga's ġojang vindt men kunstbloemetjes van zijde, *boenga soehoen* genaamd.

d. Aan het onderstel en de bogen zijn verder nog kantjes van gouddraad (de z.g. *bikoe-bikoe*, waaraan gouden plaatjes, de *rènda*, vastgenaaid zijn.

e. Aan den achterkant, ook ongeveer in het midden, bevindt zich nog een versiersel, de z.g. *ġoendjei*, d.i. een ruiker van kunstbloemen, waaraan 6 lange slippen van kraaltjes en goud.

Om den hals draagt de jongen een eigenaardige soort halsketting, *dakko* genaamd, met een aanhangsel aan den voorkant in den vorm van halvemaan-vormige schijven.

Dit aanhangsel bestaat bij de zonen van den Radja uit 7, dat bij de anak radja-radja uit 5; dat bij de datoek-datoek uit 3 schijven, en bij de kinderen van de ambo ra'jat mag het slechts bestaan uit één halvemaan-vormige schijf.

Een fluweelen of zijden jas, waarvan de vorm het best met de Japansche kimono te vergelijken is, bedekt het boven- en een deel van het onderlijf. Over deze jas (dus

aan den buitenkant ervan!) draagt de jongen een tot iets boven de knieën neerhangende, met goud bestikte, uit zijde- en zilverdraad geweven kain, de z.g. *kaïn bĕsar* of *tĕlĕpoek*. Deze wordt om het middel opgehouden door een buikband, vervaardigd van eveneens uit gouddraad geweven stof, de z.g. *tjindei*. Hierover draagt hij nog een gouden (schakel-) buikband, de z.g. *pĕnding*. Onder dezen buikband is aan zijn linkerzij een krom zwaard gestoken, waarvan het gevest en de scheede prachtig geornamenteerd zijn met goud en edelgesteenten. Aan de rechterzij hangt aan dezelfde buikband in een met gouddraad geborduurde krisdrager een kris.

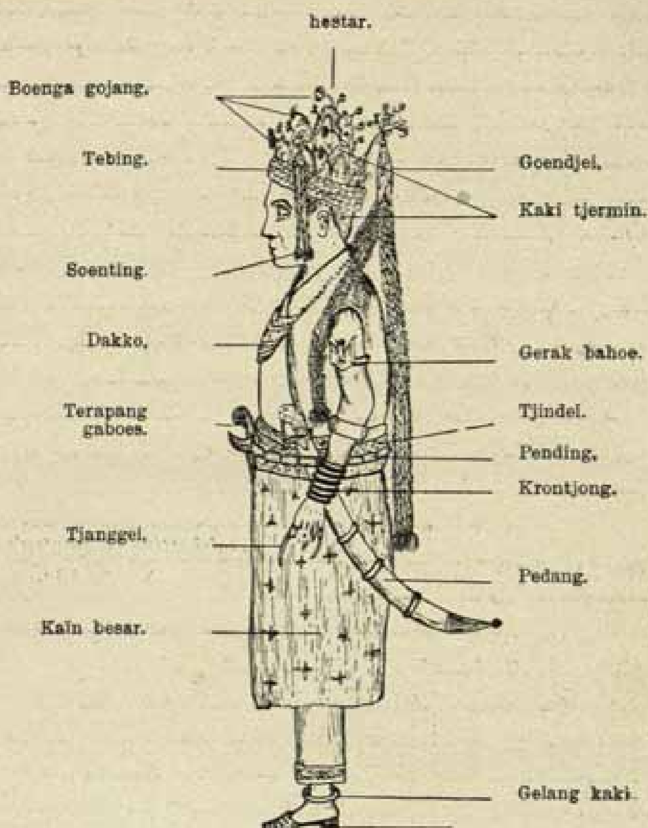
Er zijn 3 soorten van krissen, bij deze gelegenheden te dragen, welke onderling verschillen in grootte en versiering, t.w.:

1. De *tĕrapang ġaboes*, de grootste, de langste en het mooist versierd, welke alleen door zonen van den Radja mogen worden gedragen.
2. De *pasak tèmpo*, te dragen door de anak radja-radja en de familie der datoek-datoek.
3. De *tĕrapang kĕtjil*, voor de ambo ra'jat.

Ongeveer in het midden van de beide bovenarmen draagt de jongen, buiten de mouwen der jas, een gouden bovenarmband, de *gĕrak bahoe* (op Java: Kĕlat bahoe!), aan den voor-buitenkant versierd met een „Garoeda"-kop.

De gĕrak bahoe mag alleen door zonen van den Radja, de anak radja-radja, de datoek-datoek worden gedragen.

Beide mouwen zijn tot iets beneden de ellebogen opgestroopt. Om de polsen en het onderste deel van den onderarm draagt hij een soort armband, welke evenals de vorige artikelen van goud zijn vervaardigd. Deze armband, hier *krontjong* genoemd, bestaat uit resp. 7, 5 en 3 driekantige ringen, al naar gelang zij gedragen wordt door zonen van den Sultan, die der radja-radja-families (tĕngkoe's) en der datoek-datoek. Kinderen van de ambo ra'jat dragen meestal geen krontjong..

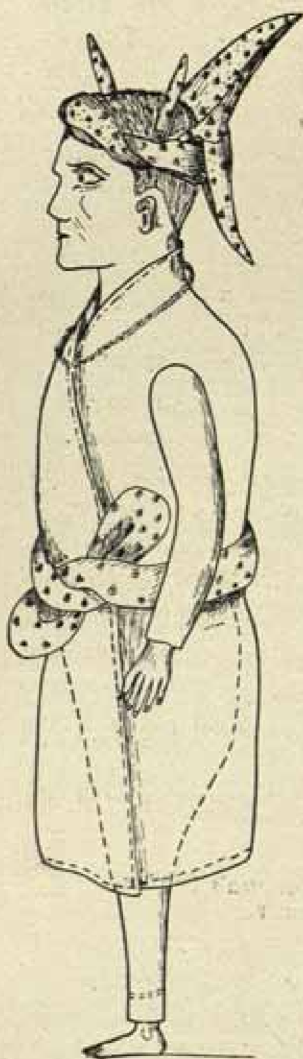

Besnijdenis-costuum (Sumatra's Oostkust).
Zie p. 534 v. v.

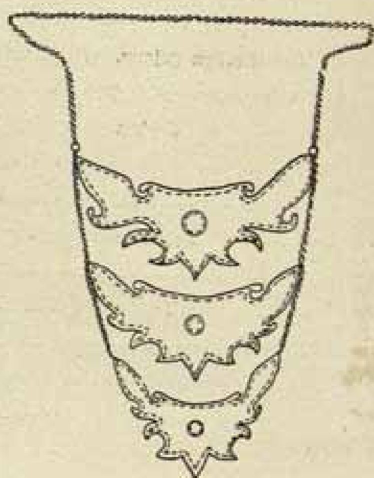

Tjanggei (p. 537)

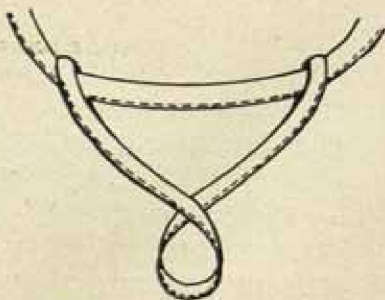
Plaat 11.

Besnijdenis-costuum bij de orang-oetan, p. 558.

Halsketting (Sumatra's Oostkust), p. 535.

Tali koendang, p. 545 v.

De vingers zijn, behalve duim en middelvinger, versierd met diverse ringen, welker brillianten, smaragden en robijnen in het schijnsel van de lamp een schitterend lichtspel ten toon spreiden. De toppen van den duim en pink krijgen een gouden verlengstuk, *tjanggei* genaamd, dat vrij lang, een weinig gebogen en spits naar voren toeloopt, een en ander ter nabootsing van lange nagels.

Verder draagt de jongen onder de kaïn běsar een zijden of fluweelen pantalon, waarvan de broekspijpen aan den rand gegarneerd zijn met mooie borduursels. Om de enkels draagt de zoon van den Sultan (zonen van de andere categorieën niet!) gouden enkel- of voetringen, *gĕlang kaki* genaamd.

Bij het lezen van deze beschrijving zou men onwillekeurig kunnen denken, dat ieder mensch in mijn ressort wel een richard moet zijn; immers, alles wat er blinkt en schittert is zuiver goud en edelgesteente. Inderdaad is dit echter slechts schijn! De bovengenoemde kleedingstukken en preciosa, welke door haast iederen besnedene gedragen worden, kan men voor deze gelegendheid leenen of huren van den eenigen, werkelijken bezitter dier artikelen, n.l. een rijke hadji ter plaatse. Hoogstens zijn slechts de jas en de pantalon privaat eigendom van den besnedene.

Intusschen is het reeds half acht uur 's avonds geworden. De voor- en middengalerij van het huis zijn langzamerhand gevuld met genoodigden; het wordt er vol en gezellig druk!

De op de bovenbeschreven wijze uitgedoste jongen komt dan op geborduurde sloffen de kleedkamer uit, geflankeerd door een tweetal gewoon doch netjes gekleede jongens, die ieder een waaier, *kipas* (van een nipah-blad vervaardigd), in de hand houden. Hij bestijgt nu langs de voorste grey de tĕmpat bĕrinai en neemt ongeveer in het midden van de klitja, achter de bantal alas bĕrinai, met gekruiste beenen plaats. Zijn beide handen legt hij wijd uitgespreid met den rugkant naar

boven op de bantal alas bĕrinai. De waaierdragers nemen eveneens plaats op de klitja en wel aan weerszijden en iets achter den te besnijden jongen. Hun werk bestaat in het toewuiven van koelte aan den jongen en het aangeven van het een of ander, waar de voornaamste besnedene behoefte aan heeft. Achter en op zij van den hoofdbesnedene, zoo zal ik hem voortaan maar noemen, waarmee ik dan bedoel den zoon van den huisheer, die besneden zal worden, nemen op den beganen vloer van de plaminan de andere jongens plaats, die eventueel tegelijk met den hoofdbesnedene wenschen te worden besneden; meestal zijn het kinderen van de armsten onder de bevolking, die zelf niet in staat zijn zoo'n plechtigheid te bekostigen. Deze jongens dragen den naam van *alas pisau* (op Java: bélo).

Bij den Sultan bedraagt het aantal alas pisau *minstens* 9, bij de andere categorieën resp. *hoogstens* 7, 4 en 3. Vooral in vroegeren tijd was dit regel. Tegenwoordig beslist het toeval hoeveel jongens zich tegelijk met den hoofdbesnedene laten besnijden.

Door de verschijning van den zoo weelderig uitgedosten zoon des huizes, geflankeerd door de waaierdragers en gevolgd door zijn alas pisau, ontstaat begrijpelijkerwijs eenige opschudding onder de gasten, die op- en aanmerkingen omtrent den jongen zelf, zijn costuum, zijn houding, zijn gang, etc. etc. ten beste geven.

Zoodra alles weer tot rust is gekomen, begint de tweede ceremonie, het z.g. *bĕrinai* en *nĕpoeng tawar*, aan welke plechtigheid *slechts mannen* mogen deel nemen. Ze wordt ingeleid door den vader van den hoofdbesnedene, die opstaande van zijn zitplaats, met luide stem den Radja (al is deze ook niet aanwezig bij de plechtigheid), de aanzienlijken, d.w.z. menschen van rang, de oudsten van de gemeenschap, verzoekt hun zegen aan zijn zoon te willen geven, opdat de besnijdenis, welke overmorgen zal plaats hebben, voor zijn zoon (en de anderen) voorspoedig moge verloopen. Een even (zie beneden) aantal personen, de zoo straks verzochten, verheffen zich dan

achtereenvolgens van hun standplaats en begeven zich langs de voorste grey naar en tot voor den hoofdbesnedene, en gaan dicht bij de plaats van de doelang-doelang zitten.

Een der waaierdragers neemt dan de sĕmĕrit met toebehooren op en plaats ze vlak vóór de bantal alas bĕrinai op den vloer van de tĕmpat bĕrinai. De andere houdt de tjèpèr met de tjérèt in de eene en de kĕtoe'r in de andere hand. Nu neemt de man, die aan de beurt is om te *mĕnginai*, onder het luid uiten van een gelukwensch voor den besnedene (en zijn alas pisau), een weinig inai uit een der tjéboeks en plakt ze op de nagel(s) van de vingers, resp. teenen van den jongen. Vervolgens neemt hij een weinig bĕras basâ(h), bĕras koening en brĕtih uit de resp. tjèboeks en strooit ze in drie keeren over het heele lichaam van den hoofdbesnedene. Daarna neemt hij de daoen sĕtawar in de hand, doopt ze in de tĕpoeng tawar en besprenkelt daarmee de beide op de bantal alas bĕrinai liggende handen, zulks tot driemaal toe. Deze bewerking, n.l. het bestrooien en besprenkelen, heet *nĕpoeng tawar*. Na deze handelingen maakt de jongen voor hem, bĕrinai-er, een sĕmbah, hetgeen zooveel wil zeggen als: „Heer, ik dank U beleefd voor den mij gegeven zegen!", waarna de taak van den eersten man geëindigd is. Nadat zijn handen door den eenen waaierdrager gewasschen zijn met water uit de tjérèt (het vuile water wordt opgevangen in de tjèpèr en later verzameld in de kĕtoe'r), keert hij naar zijn zitplaats terug om achtereenvolgens door de anderen op de zelfde wijze te worden gevolgd.

Behalve de nagels van vingers en teenen worden vaak nog de heele laatste kootjes der vingers en teenen, de handpalmen en voetzolen, hier in den vorm van een kruis, bestreken met inai, en een hoogst enkelen keer ook nog de kin en het voorhoofd.

De wenschen bij het bĕrinai en nĕpoeng tawar door de verschillende menschen achtereenvolgens uitgesproken,

zijn in den regel ook niet gelijk. De een wenscht b.v.: „Lěkas baïk!" (spoedige beterschap), een ander zegt: „Djangan pingsan" (niet flauw vallen, n.l. door te veel bloedverlies), een derde weer hoopt: „Ta' sampei těrasa!" (zonder er iets van te voelen, n.l. als hij besneden wordt en is), etc. etc.

Het aantal mannen, dat aan het běrinai en něpoeng tawar deel neemt, bedraagt bij den Radja 11 en bij de andere categorieën resp. 9, 7 en 5, de Radja incluis. Niet altijd echter is deze bij de plechtigheid tegenwoordig, of beter: in haast alle gevallen is hij afwezig. Desalniettemin wordt hij toch *steeds* beschouwd als te zijn aanwezig. Vandaar, dat in den regel het aantal běrinai-ers bedraagt resp. 10, 8, 6 en 4, dus een even aantal!

Is de Radja wél aanwezig, hetgeen een hoogst enkelen keer gebeurd is, dan opent hij de rij der běrinai-ers. Op hem volgen dan de andere hoogwaardigheidsbekleeders, vervolgens de notabelen van de gemeente, dan de oudsten (zonder betrekking), enzoovoort.

Tusschen de bedrijven door worden weer thee, gebakjes en rookgerei, onder de vrouwen sirih, gepresenteerd.

Mèt het eindigen van den laatsten běrinai-er is de plechtigheid afgeloopen. Nu wordt een gemeenschappelijk gebed aangeheven, waarbij aan den Almachtige wordt gesmeekt de besnijdenis toch voorspoedig te doen afloopen. Gedurende deze plechtigheid wordt er voortdurend wierook in de běbarah gebrand.

Is alles afgeloopen, dan wordt de jongen weer in de kleed- tevens slaapkamer gebracht, ontkleed en vervolgens ter ruste gelegd.

De gasten blijven nog een tijdje napraten of gaan direct na afloop der plechtigheid naar huis. In de meeste gevallen wordt daarna nog een z.g. „maoeloed"-reciet, d.i. een Arabisch koorgezang, begeleid met rěbana's (een soort tamboerijn), gegeven, wat soms tot laat in den nacht kan duren.

Den volgenden morgen wordt de inai afgewasschen, welke op de daarmee beplakte huid en andere deelen der handen en voeten een hel-roode plek achterlaat. Tegen een uur of tien 's morgens wordt het hoofdhaar van den jongen kort geknipt, hetgeen echter zonder bijzondere ceremonieën gaat.

Tegen den middag neemt de derde ceremonie een aanvang, n.l. het z.g. *bĕkatam,* d.i. het beëindigen der Kor'an-lezing. In deze streken worden de jongens ongeveer op 10- tot 14-jarigen leeftijd besneden. Op hun 8e en, wanneer zij er laat mee begonnen zijn, op hun 11e à 12e jaar, beginnen zij n.l. te *mĕngadji,* d.i. in de Kor'an te lezen. Tegen den tijd, dat ze de Kor'an doorgelezen hebben, hebben zij den leeftijd bereikt, waarop zij in den regel worden besneden. Haast iedere besnijdenis van een jongen gaat hier dan ook gepaard met het bekatam.

In vroegeren tijd — volgens sommigen pas een jaar of 30 geleden — hadden de besnijdenissen plaats op een veel lateren leeftijd, b.v. op het 25e jaar en later!

Wat het bĕkatam betreft, het volgende: Tegen 2 à 3 uur 's middags wordt de jongen weer als den vorigen avond uitgedost, doch nu niet thuis, maar bij zijn *goeroe* (godsdienstleeraar), bij wien ook de genoodigden, familieleden enz. zich hebben verzameld. Is alles klaar, dan wordt het teeken van vertrek gegeven; de jongen wordt nu door een man, meestal een koeli, gedragen en wel op den nek, waarop de besnedene schrijlings zit *(bĕdjoelang),* welk gebruik alleen bij den Radja en de anak radja-radja in zwang is. Op dezelfde wijze zitten de 2 waaierdragers schrijlings op den nek van een koeli, aan weerskanten van den besnedene. De alas pisau loopen in een rij achter hem. Een andere man houdt een *pajoeng* (zonnescherm) met langen steel boven het hoofd van den aspirant-besnedene.

Aan den spits van den stoet wordt de nasi bĕsar gedragen en aan weerszijden daarvan de kaki dhian.

Achter de nasi bĕsar loopt een man met een schaal (presenteerblad), waarin de z.g. *boenga rampei*, d.i. een mengsel van geurige bloemen en houtsoorten, in verschillend gekleurde stukjes papier tot kleine, vierkante pakjes gewikkeld. Het geheel wordt bedekt met een rijk geborduurd, zijden doek. Naast de boenga rampei wordt de nasi koening in een schaal door een man gedragen. Achter deze twee mannen, vlak vóór den hoofdbesnedene, loopt een man met een soort lessenaar *(richal)* boven zijn hoofd; op de richal ligt de Kor'an, gewikkeld in een rijk geborduurd fluweelen omhulsel. Achter de besnijdenis-candidaten loopen de genoodigden in hun beste plunje, enkele met rĕbana's in de hand. Aan weerszijden van den stoet loopt aan den kant van den weg, een rij jongens, die vlaggetjes en wimpels in de hand houden.

In optocht gaat men nu, al zingende onder rĕbana-begeleiding, door de heele plaats naar de woning van den hoofdbesnedene, waar de gasten reeds aanwezig zijn.

Hier gearriveerd neemt de jongen op een tapijt, dat ongeveer in het midden van de voorgalerij gelegd is, plaats, omringd door de talrijke aanwezigen. Vlak voor hem ligt de Koran opengeslagen op den lessenaar. Zoodra de jongen het „Bismillah-hirrochmanir-rhochiem" uitspreekt, wordt het op eens doodstil en luistert iedereen met aandacht naar het mĕngadji van den jongen, die met een welluidende, min of meer zangerige (gelegenheids-) stem de 4 laatste hoofdstukken uit de Kor'an voorleest. Zoodra hij geëindigd is met het Kor'an-lezen, *katam*, vallen de aanwezigen in met een algemeen gebed, waarna deze plechtigheid afgeloopen is. De nasi bĕsar, nasi koening en de boenga rampei worden dan onder de aanwezigen verdeeld. Bij het naar huis gaan krijgt ieder dus mee: nasi koening, boenga tĕlor met oeloor-oeloor en een pakje boenga rampei.

Dien avond is er niets bijzonders te doen in de woning van den hoofdbesnedene. Deze wordt vroeg naar bed gebracht, want den volgenden ochtend is het vroeg dag.

Enkele familieleden slechts blijven bij hem waken, den tijd kortende — onder het genot van een geurige kop koffie met gebak en pisang ġorèng — met gezelligen kout.

Den volgenden morgen heel vroeg, ongeveer 5 uur 's morgens, wordt de jongen gewekt, en krijgt hij geheel ontkleed in een soort badkuip een zitbad *(rĕndĕm)* met gewoon koud water. Dit duurt onafgebroken tot ± half zeven 's morgens. Daarna krijgt hij een vol bad, hetgeen tot driemaal wordt herhaald. Vervolgens wordt hij overgoten met de *aër tolak bala* (letterlijk: water, dat ongeluk weert), nadat het met een doä is gewijd door den *moedim*, d.i. de besnijder (operateur). Deze overgietingen geschieden in de open lucht op een met *kadjang* of *atap* (gevlochten bladeren van de sagoepalm) omheinde plaats voor het huis. Slechts overdekt met een saroeng wordt nu de jongen door zijn vader het huis binnen gedragen en geheel ontbloot op de alas besoenat gezet, de beenen wijd uit elkaar gespreid. Van achteren wordt de jongen gesteund door een familielid.

In dien tusschentijd is de moedim bezig het geneesmiddel, onmiddellijk na de operatie te gebruiken, te maken. Dit geneesmiddel, de *tasak* genoemd, bestaat uit een papperig mengsel van fijn gestampte daoen *pĕġaġo* (Hydrocotyle asiatica L.), een weinig *witte suiker*, het *wit van één kippenei* en een beetje *kalk*, gewoon met de vingers door elkaar gekneed tot een papperige massa.

Anderen vervaardigen de tasak uit fijn geraspte *isi kladie* (casave) en een weinig kalk; weer anderen uit fijn gemaakte koenjit, daoen pĕġaġo en versch bereide klapperolie.

Is de moedim daarmee gereed, dan wascht hij zijn door het maken van de medicijn vuil geworden handen met het in de prioek overgebleven aër tolak bala schoon.

Zijn instrumenten legt hij nu klaar. Deze bestaan uit 2 *sĕpits*, en een heel plat mesje, *pisau soenat*. De sĕpit is te vergelijken met een pincet met los van elkaar lig-

gende platte beenen, welke bij elkaar gehouden worden door 2 ringen. De beenen zijn vervaardigd van de *batang niboeng* (Areca nibung Mart.) of van de *batang sëmpic* (Oncosperma filamentosum Bl.), de ringen, *simpei* genoemd, van gevlochten rottan.

De moedim plaatst zich nu tusschen de beide beenen van den jongen. Met duim en wijsvinger van de linker hand trekt hij de voorhuid (praeputium), *dağing charam* genoemd, van den jongen naar zich toe. Tusschen duim en wijsvinger van de rechterhand rolt en wrijft hij nu het naar voren gerekte praeputium gedurende een minuut of drie.

Door deze manupulatie zou hij het praeputium weeker, soepeler maken.

Bovendien overtuigt hij zich hierdoor of het buiten- en het binnenblad van het praeputium niet met elkaar vergroeid zijn.

Vervolgens trekt hij met duim en wijsvinger van beide handen het binnenblad van het praeputium zoo ver mogelijk naar buiten-voor, terwijl het buitenblad met de beide middelvingers naar achter-boven wordt geschoven.

Dit doet hij, verklaarde hij mij, om de snijwond niet al te groot, c.q. zoo klein mogelijk, te doen zijn. Groote wonden genezen erg langzaam, kleine daarentegen snel, binnen een dag of tien, zei hij. Bovendien verliezen de jongens met groote wonden in den regel veel meer bloed dan die met kleine wonden. „Hoe weet je dat allemaal?" vroeg ik. „Wel, door de ervaring en van mijn vader, die ook moedim was!" antwoordde hij.

Het beroep moedim, dat als regel geen hoofdmiddel van bestaan is, gaat hier meestal over van vader op zoon. Reeds als jongen wordt de zoon steeds mede-genomen door zijn vader wanneer deze uit besnijden gaat.

Men ziet hieruit, dat een goede moedim toch niet geheel en al zonder kennis van zaken te werk gaat. Het „hoe en waarom" schijnt hem echter geheel te zijn ont-

gaan. Desgevraagd weet hij althans niet, dat de huid, in casu het buitenblad van het praeputium, veel retractieler is dan het binnenblad. De samenhang van de door hem opgedane ervaring, n.l. dat groote wonden in den regel veel langzamer genezen dan kleinere etc., kan hij evenmin opgeven. Van infectie met alle gevolgen daarvan heeft hij niet het flauwste idee.

Terwijl het praeputium door den moedim in dien stand gehouden wordt, legt een helper achtereenvolgens de beide sĕpits, eenigzins schuin van boven-achter naar beneden-voor, aan, zóó, dat het praeputium te liggen komt tusschen de beide beenen der sĕpits. De simpei's worden om de sĕpits geschoven en zoo dicht mogelijk naar elkaar toe gehaald, zoodat het praeputium stevig tusschen de beide beenen der sepits geplet zit.

De moedim steekt nu een versch gemaakte sirihpruim in den mond van den jongen, welke deze flink moet kauwen. De sirih-pruim heet *pĕnahan darah ĝĕmoeroek*, en heeft de bedoeling den jongen niet angstig te doen worden voor de operatie en opdat hij er niets van voelen zal (m.i. om de aandacht van den jongen af te leiden).

Nu neemt de moedin de pisau soenat in de rechterhand, wentelt het lemmet er van 7-maal in de asch in het pinang-schutblad onder de alas bĕsoenat, prevelt vervolgens, het mesje voor den mond houdend, een doä (geen Arabisch gebed! Wat het is, kon ik niet te weten komen, daar het geheim wordt gehouden!), de z.g. *ilmoe mĕmadĕmkan bisa bĕsi* — letterlijk: wetenschap om het gift, dat eventueel in en aan het ijzer, in casu het mes, zit, onwerkzaam te maken, te dooden *(padĕm)* — en snijdt daarna in één snee en zeer vlug het praeputium tusschen de beide sĕpits door. Snel wordt nu de proximale sĕpit los gemaakt en verwijderd en het binnenblad van het praeputium, gewoon met de hand, naar boven geslagen, waardoor de snijwond inderdaad aanmerkelijk verkleind wordt. Deze wordt nu bedekt met het geneesmiddel, de *tasak*. Om het geheel wordt nu een verband, de *tali*

koendang gelegd, doch slechts in één toer. De beide hoofden van het verband kruisen elkaar boven den penis en worden bevestigd aan een om het middel van den jongen vast gemaakt bandje van katoen.

Bij deze eigenlijke besnijdenis-plechtigheid mag geen enkel vrouwspersoon tegenwoordig zijn, waarom de middengalerij van het huis zorgvuldig afgesloten is.

Door twee personen wordt de besnedene van de alas bĕsoenat opgebeurd, en op de klitja in de tĕmpat bĕrinai gelegd, waar hij overdekt wordt met een saroeng, in den regel mooi met gouddraad bestikt. Door den moedim wordt de penis nauwkeurig naar voren gericht, opdat later bij de genezing de penis niet naar rechts of links, noch naar boven of beneden, dan wel krom groeie. Daarbij prevelt hij een doä, waarna hij driemaal tegen den besneden penis blaast (sommigen spuwen er driemaal op). Onder den penis wordt nu de oepih met asch gelegd om eventueel afdruppelend bloed hierin op te vangen.

Ter voorkoming van schuring der wond door de bedekkende sarong wordt de *lĕkar* aan het bandje om het middel, boven de symphysis bevestigd. De beide beenen worden van elkaar gehouden door de sĕngkang, waarbij de beenen tot aan de knieën door de ringen gestoken worden. De sĕngkang wordt vervolgens middels een stuk touw aan de langit-langit van de tĕmpat bĕrinai opgehangen. Daardoor is de penis heelemaal vrij. Door periodiek slaan met de *pĕngipas lalar* wordt voorkomen dat vliegen en muskieten op de wond komen.

De jongen wordt door den moedim aangemaand zich kalm te houden, zich vooral niet te veel te verschuivèn. Verder mag hij in geen geval persen bij het urineeren en er mag niet tegen zijn grooten teen gestooten worden (vrees voor bloeding). Kippevleesch, ikan tĕngiri, en Spaansche peper mag hij gedurende zijn ziekte niet gebruiken. Overigens mag hij van alles eten, waar hij lust in heeft.

Na het geven van deze voorschriften keert de moedim terug naar het afgesneden praeputium. Dit wordt van de distale sĕpit losgemaakt, in een dotje watten gewikkeld en daarna met een stukje koenjit en natuurlijk ook de noodige doä-doä in den tuin begraven, nadat het besprenkeld is met de tĕpoeng tawar.

In vroegeren tijd zou dit stukje huid eenvoudig door den moedim, direct na het afsnijden, rauw zijn ingeslikt!

Daarna pakt hij zijn instrumentarium weer in en vertrekt. Als belooning krijgt hij mee naar huis:

a. de doelang-doelang (zonder de schalen),
b. 1 bord nasi koening, met een heele kip er op en 4 gekookte eieren,
c. de kaïn alas bĕsoenat,
d. sirih sĕtépak,
e. zilver, ter waarde van minstens $2.— (tegenwoordig wordt het steeds in den vorm van geld gegeven).

Nu eerst bereikt feitelijk de feestdrukte haar culminatie-punt. *Djogèts* (dansmeiden) vertoonen onder gezang haar bevallige dansen, de *ġamboeh* (een soort tokkelinstrument) laat vroolijk haar tonen hooren, etc. etc. Er wordt gedanst, gezongen, gegeten, gedronken .... reusachtig!

In vroegeren tijd geschiedde de besnijdenis van den zoon van den Radja onder bewaking van diens *oeloe balang* (lijfwacht), vier in getal, ieder staande aan een hoekpunt van de alas bĕsoenat; de één stond er met geveld zwaard, de 2e met een ontbloote *toembak* (piek), de 3e met een uitgetrokken *kris pandjang* en de vierde met een *kris pèndèk* (resp. lange en korte kris).

Even vóór de eigenlijke operatie werd er op de *nobat* (een soort trom) geslagen onder begeleiding van een *soenei* (trompet) en een *ġong*. Tegelijkertijd werden er 12 kanonschoten gelost. Dit alles ten teeken, dat het gewichtige moment was aangebroken, waarop de besnijdenis zou plaats hebben.

Allen mochten zich dan absoluut niet verroeren, noch leven maken. Voorbijgangers bleven op dat moment op hun plaats doodstil staan, werklieden staakten hun werk, etc. etc. Wee hem, die het wagen dorst 's Konings verbod in zake dezes te overtreden, hij werd dan onmiddellijk en zonder vorm van proces op de plaats waar hij zich bevond, onthalsd.

Onmiddellijk na het doorsnijden van het praeputium vroeg de Radja: „Hoe is de besnijdenis voor mijn zoon afgeloopen?" Luidde het antwoord in ongunstigen zin, dan werd de moedim op staanden voet door de vier gewapende oeloebalangs gedood. In het tegengestelde geval werd de moedim door den Vorst met geschenken overladen. Dan werd er weer op de nobat geslagen en 12-maal bulderde het weer uit de op de alooon-aloon opgestelde vuurmonden.

Na den zoon van den Sultan kwamen achtereenvolgens de alas pisau aan de beurt.

Het spreekt van zelf, dat dit beschreven gebruik tegenwoordig nog slechts in de overlevering bestaat.

Den derden dag na de besnijdenis komt de moedim zijn patientje bezoeken, dat gedurende de afgeloopen dagen steeds op zijn rug, in de bovenbeschreven houding, is blijven liggen.

Den derden dag worden het verband en de medicijn verwisseld, welke bewerking men *tanggal tali koendang* noemt. Het verband wordt losgemaakt, de tasak met klapperolie of water losgeweekt en daarna verwijderd.

Meestal is de wond dan reeds flink geïnfecteerd, hetgeen na het boven vermelde wel geen verwondering wekt. Nadat de wond gereinigd is met een dotje droge watten, wordt er een andere medicijn op gestrooid, bestaande uit:

1. fijn geschraapte *bamboe* (op Java: kawool),
2. idem *poetjoek nipah* (jonge bladeren van de nipah-palm), of

3. stof, afkomstig van den achterkant van een klapperbladsteel.

Tegenwoordig wordt in stede van deze geneesmiddelen veel gebruik gemaakt van *dermathol*.

Na de tanggal tali koendang mag patient een weinig zitten en loopen. Bij deze gelegenheid wordt weer een slamĕtan (hier: *kĕndoeri*) gegeven. Hierbij krijgt de moedim (alleen) rijst met (niet speciaal kippe-) vleesch, anders niets meer. Daarmee is de taak van den moedim afgeloopen.

Het genezingsproces neemt ± 2 à 3, soms 4 weken in beslag.

Ad B. De besnijdenis bij meisjes (berchatan).

Deze heeft hier meestal plaats tusschen het 4e en 7e levensjaar, niet ouder, omdat het gevoel van schaamte bij het kind anders reeds ontwikkeld zou zijn, waardoor de operatie wellicht bemoeilijkt zou kunnen worden.

Gelijk boven reeds is medegedeeld, geschiedt zij bij meisjes zeer eenvoudig. Van bĕrandam, ngĕning, nĕpoeng tawar etc. geen sprake, dus van tĕmpat berinai met alles wat er aan annex is geen spoor!

Een dag te voren krijgt het meisje in alle stilte inai op de vingers, doch zóó dat daarbij de nagels bedekt worden met een laagje was, een stof, waar de inai niet door heen dringt. Na het afwasschen van de inai blijven de nagels der vingers zoo doende dus ongekleurd, terwijl de omgeving er hel-rood uit ziet. Deze soort berinai noemt men *inai sĕndi*. De voetzoolen en teenen mogen bij meisjes niet rood gemaakt worden (wel bij het trouwen).

Dit rood verven der vingers geschiedt meestal 's avonds tegen den tijd, dat het kind naar bed moet.

Den volgenden morgen, nadat de inai afgewasschen is met water, krijgt het meisje één volbad met de aër tolak

bala, en vervolgens wordt zij gekleed (niet buitengewoon uitgedost als bij den jongen het geval is).

Tegen een uur of tien 's morgens laat de vrouwelijke moedim haar urineeren, waarna de uitwendige genitaliën worden gewasschen met gewoon water *(tjébok!)*. Nu legt men het kind in bed, de saroeng wordt omhoog geslagen, het gezicht bedekt met een andere saroeng, en de beenen uit elkaar gehouden door de moeder of een ander familielid. Op de mons veneris en de vulva legt men een lapje wit katoen, waarin ter hoogte van de clytoris een ruitvormig gaatje is geknipt.

Behalve dit lapje bestaat het instrumentarium van de vrouwelijke moedim uit een schaartje, *ġoenting soenat*, of anders een mesje en een stukje koenjit, meer niet!

Bij de operatie legt de vrouwelijke moedim haar linker hand plat op de uitwendige geslachtsorganen van het kind en brengt zoo, al zacht en gelijkmatig drukkende, de clytoris door het gaatje in het stukje wit katoen, de *toetoep daġing charam*, te voorschijn totdat ongeveer de grens tusschen glans en corpus clytoridis zichtbaar wordt. Na het prevelen van de *ilmoe mĕmadĕmkan bisa bĕsi* wordt de clytoris, zooveel mogelijk langs deze grens afgeknipt of afgesneden met het kleine mesje, in welk geval men aan den tegenover gestelden kant van het mesje, tegen de clytoris aan, een stukje koenjit houdt.

Ook deze bewerking is het werk van slechts een oogenblik, terwijl men het kind zooveel mogelijk onkundig laat van wat er met haar gebeurt.

Het afgeknipte deel van de clytoris wordt *daġing charam* genoemd.

Vloeit er veel bloed bij de besnijdenis dan zal het meisje een gelukkige toekomst tegemoet gaan, zegt het bijgeloof. Bloedt het heelemaal niet, dan zal ramp en tegenspoed haar deel worden.

Op de wond wordt nu een plukje watten gedrukt om verdere bloeding te voorkomen of eventueel bloed op te

vangen. Is de bloeding geheel opgehouden, dan krijgt het kind een tweede volbad, waarna het de „Kalimah sjahadhad" moet nazeggen. Hiermee is de heele plechtigheid afgeloopen, en niemand kijkt verder meer naar het meisje, nog minder naar de wond in de clytoris, om.

Met de besnijdenis (verwijdering van de daging charam) wordt het kind geacht in den Islam te zijn getreden.

Waar de besnijdenis bij jongens in den regel samenvalt met het beëindigen der Kor'an-lezing (katam), m.a.w. waar de jongen reeds vóór de besnijdenis in de Kor'an mag lezen, kan het meisje er eerst aan beginnen, nadat zij besneden is. Wanneer het běkatam bij haar zal plaats hebben, doet — naar het schijnt — niet veel ter zake.

De daǧing charam wordt in een plukje watten gewikkeld, bepreveld met een doä en daarna begraven.

Als belooning krijgt de vrouwelijke moedim mee naar huis:

a. sirih sětépak (zie boven),

b. een bord nasi koening met als toespijs kip en eieren,

en *c.* zilver, ter waarde van minstens $ 0,50 (tegenwoordig in den vorm van geld).

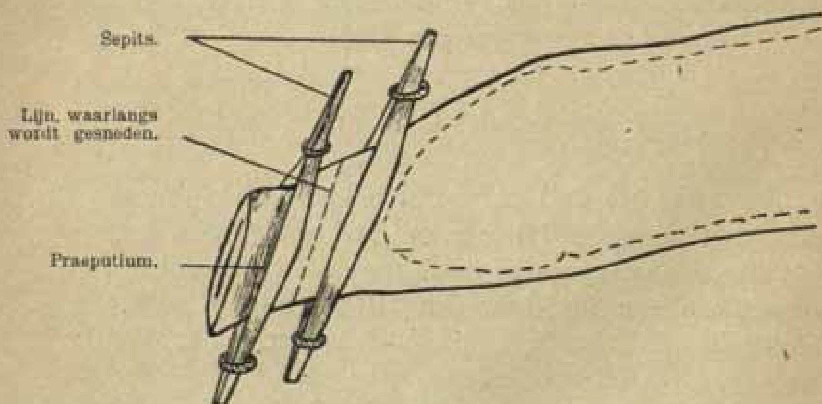
Aangaande het doel en vooral het effect der kunstbewerking kan (of wil?) men mij niet of slechts weinig inlichten. Haast unaniem geeft men als hoofddoel op: het voldoen aan het door den Islam (min of meer) voorgeschreven gebruik, waardoor de kinderen, naar hun meening, eerst Mohammedanen worden.

Enkelen beweeren daarnaast nog het oogmerk te hebben daardoor minder kans te zullen loopen venerische ziekten te krijgen.

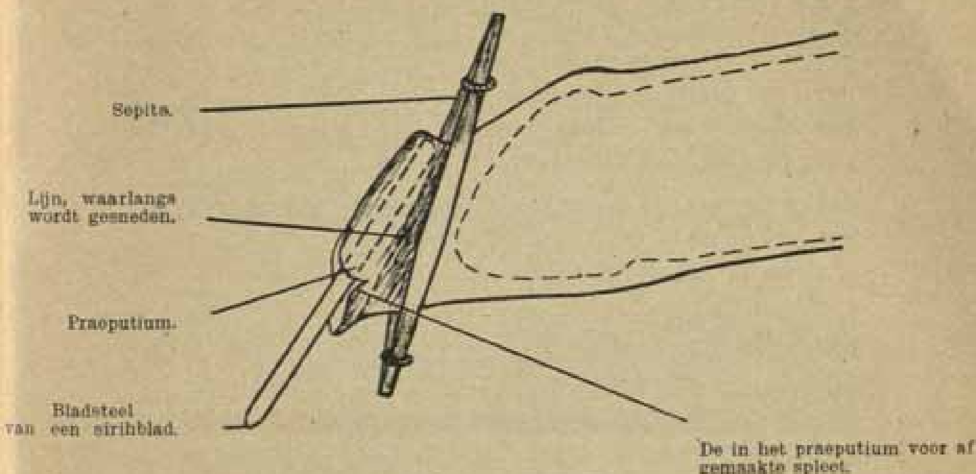
Evenals alles ondergaan ook deze gebruiken met den tijd, zij het slechts in geringe mate, en n.m.b.m. in veel te traag tempo, hun noodzakelijke veranderingen. Door de kennismaking met de Westersche geneesmethoden b.v. worden ook in deze streek van den archipel de geneeskundigen thans, hoewel slechts af en toe, bij dergelijke plechtigheden geraadpleegd.

Boven heb ik er reeds met een woordje gewag van gemaakt, dat tegenwoordig veel gebruik wordt gemaakt van dermathol in stede van de vroeger gebruikelijke inheemsche geneesmiddelen. Een paar keeren heb ik de nabehandeling van een door den moedim op traditioneele wijze besneden jongen mogen doen. Eenmaal heb ik er een volledige ritueele besnijdenis, een lege artis uitgevoerde circumcisie, mogen verrichten, doch bij een Mohammedaan geworden ...... Chinees van 29 jaar!

Wijze van besnijden bij Mohammedaansche Maleiers.

Wijze van besnijden bij z.g. Orang-oetans.

De besnijdenis bij de zoogenaamde orang oetan.

Een afzonderlijke bespreking verdient de besnijdenis bij de z.g. Orang-Oetan. Vóór ik daar echter toe overga, zij het mij ter toelichting en vervollediging vergund het volgende omtrent deze Orang-Oetan te doen volgen.

Zooals de naam reeds genoegzaam aanduidt, zijn het echte boschmenschen, onvervalschte woudbewoners. Hun aantal is gering maar zij vormen, over de verschillende eilanden van dit gewest verspreid, toch een afzonderlijke groep van menschen, die zich van de andere bewoners dezer eilanden onderscheiden door hun zeden en gewoonten, hun (on-)geloof, hun taal en, naar het mij voorkomt, ook door hun lichaamsbouw; zij zijn n.l. over het algemeen relatief veel kleiner dan de gewone Maleiers, hebben kroes haar, een min of meer opgewipte neuspunt, vooruitstekende jukbeenderen, een betrekkelijk hoog voorhoofd, diep liggende, meestal schitterende oogen, etc. Hun taal lijkt op het gewone Maleisch, doch zeer sterk gewijzigd, zoowel wat betreft de zinsbouw,

als wat het accent aangaat, zoodat iemand, die wel uitstekend Maleisch verstaat en spreekt, maar hun taal niet kent, hen beslist niet of hoogstens slechts met heel veel moeite zal kunnen verstaan. Een bepaalden godsdienst schijnen zij niet te belijden, d.w.z. zij zijn m.i. noch Islamiet (van varkensvleesch zijn zij b. v. in het geheel niet vies, etc.), noch Christen, noch goede volgelingen van Boeddha of Confucius, enz. Zoowel de Mohammedaansche, als de Chineesche feestdagen houden zij echter wel in eere. Ook hun wijze van eedsaflegging is een heel andere dan die der overige Maleiers. [1])

Wel gelooven de Orang-Oetan aan het bestaan van *Antu* (Sétans = duivels).

Daar het ons te ver zou voeren uitvoeriger over hen uit te weiden en het hier immers te doen is om een beschrijving te geven van de besnijdenisgebruiken dier menschen, moge met deze korte, uit den aard der zaak slechts onvolledige aanduiding worden volstaan. Laten wij nu de besnijdenis zelf in nadere beschouwing nemen. Immers, ondanks hun eigenaardig geloof is de besnijdenis ook bij hen in zwang, doch de bedoeling ervan

---

[1]) De eedsaflegging geschiedt meestal onder een grooten boom, welke heilig is verklaard (*tĕmpat sati*), staande dicht aan zee of bij het graf van een heilige (*kramat*). Hun eedsformule luidt:

„Djikalau tida bĕnar saja, mĕnoeroet soempah saja: Keätas tida bĕpoetjoek, kĕbawah tida bĕroerat, ditĕngah di-larik koembang, kĕdarat di-tangkap rimau, kĕlaoet di-tangkap boeaja, dan di-sini di-makan oleh poeaka sini!"

(Wanneer ik onwaarheid spreek, zal ik — zich zelf vergelijkende met den boom, waartegen hij spreekt — door deze mijn eed worden: bovenwaarts zonder top (kruin), benedenwaarts zonder wortels, in het midden beknaagd door de houtwespen, op het land een prooi der tijgers, op zee een prooi der krokodillen, en op deze plaats het kind des doods (letterlijk: word ik gegeten door den geest van dezen boom of van den heilige, die in dit graf rust).

Daarna schopt hij met zijn rechter voet tot driemaal toe tegen den boomstam of stampt met den voet driemaal op den grond, rent onmiddelijk daarop naar zee en springt, gekleed en al, in het water, waar hij circa 2 à 3 minuten in vertoeft.

is hun niet recht duidelijk. In dit opzicht doen zij de Mohammedanen maar na, zeggen zij!

Oorspronkelijk zou de oorzaak daarvan zijn het feit, dat zij er zich voor schaamden door de andere (Mohammedaansche) Maleiers betiteld te worden met den spotnaam „orang koeloeb", hetgeen letterlijk wil zeggen: iemand, van wie het mannelijk geslachtslid dicht (?) (bedekt) is, wat voor de Orang-Oetan dezelfde beteekenis heeft als: „niet-mannelijk" zijn. Zij trachtten dit te coupeeren door zich te laten besnijden, waardoor zij ontdaan worden van de „koeloeb" (het praeputium).

Opgemerkt dient te worden, dat bij de bovengenoemde Orang-Oetan de meisjes *niet* aan de besnijdenis worden onderworpen. Wat de mannelijke leden dier bevolkingsgroep betreft, niet allen — vooral de zeer ouden niet — hebben die kunstbewerking ondergaan, en niet alle jongeren worden (ook thans) daaraan onderworpen, terwijl enkelen der bovengenoemde ouderen zich soms ook, doch pas later, laten besnijden.

Uit deze feiten meen ik de conclusie te mogen trekken, dat:

a. het besnijdenisgebruik bij deze Orang-Oetan nog niet zoo oud is,

b. het bij hen geen wet (voorgeschreven door den een of anderen godsdienst) is,

c. het door hen opgegeven doel n.l. dat zij zich laten besnijden enkel en alleen om de Mohammedaansche Maleiers na te doen, niet onjuist behoeft te zijn, ja, wellicht juist kan zijn.

In verband hiermee is ook de leeftijd, waarop zij worden besneden, zeer verschillend. Het vroegst geschiedt het op hun 14e — 15e levensjaar. Naar boven toe is de leeftijdsgrens in dezen niet bepaald. Mannen van 20, 25, 30 jaar, die zich pas laten besnijden, zijn geen zeldzaamheid. Het is wel eens gebeurd, zegt men, dat zelfs een vader van drie groote kinderen, zich nog aan die kunstbewerking heeft onderworpen, alleen om de bovengenoemde redenen.

Wat de besnijdenis met de daarbij behoorende ceremonieën als zoodanig aangaat, ook deze verschilt aanmerkelijk van die der overige Maleiers in deze streken, hetgeen eensdeels samenhangt met hun (on-)geloof (zie boven), anderdeels voortspruit uit wat ik zou willen noemen de nabootsing (der overige Maleiers).

De reeks der ceremonieën wordt geopend met de officieele kennisgeving omtrent de voorgenomen besnijdenis aan hun hoofd, de *pĕbatin*, en de andere kampoenggenooten, waarbij deze menschen tevens gevraagd worden bij de plechtigheid tegenwoordig te willen zijn.

Drie dagen vóór de eigenlijke besnijdenis komen de geïnviteerden dan bij elkaar. Bij deze gelegenheid worden er karbouwen, geiten, herten of varkens geslacht, ten getale van minstens twee. Het hart en de lever dezer geslachte dieren worden er uit gehaald en, gewikkeld in een pisangblad, bewaard. De rest wordt onder de aanwezigen verdeeld, waarbij de *bomo*, d.i. de besnijder (operateur), het meest van allen krijgt. Dit hart en de lever worden geofferd aan de geesten. Daartoe worden ze gelegd op twee borden, zóó dat in ieder bord zitten één hart en één lever. Hierbij worden hoopsgewijze gevoegd brĕtih, nasi koening en bĕras basâ(h) (zonder tĕpoeng tawar, noch inai — dit schijnen de Orang-Oetan van de Mohammedaansche Maleiers over genomen te hebben!), en bovendien wordt er nog een stuk stearine-kaars op den rand van het bord geplaatst en aangestoken. Evenals bij de Mohammedaansche Maleiers noemen zij dit bord met alles wat er in zit *doelang-doelang*.

De besnijdenis-candidaat zit reeds van af 's morgens op een bankje vóór het huis in de open lucht. Met de beide borden, de doelang-doelang, in de handen danst nu de *bomo* driemaal om den jongen heen. Daarna legt hij de linksche doelang-doelang op den grond naast den besnijdenis-candidaat. De rechtsche houdt hij met beide handen boven het hoofd van den jongen, vervolgens maakt hij met de doelang-doelang een draaiende bewe-

ging eerst 7-maal naar rechts, daarna 7-maal naar links. Dan legt hij de doelang-doelang op den grond en neemt de andere op, waarmee op de zelfde wijze wordt gemanoeuvreerd. Deze wijze van handelen wordt *sĕdoewă* genoemd. Tijdens deze tweede ceremonie wordt er flink lawaai gemaakt, d.w.z. men slaat op de ġĕndang, rĕbana's gongs etc., terwijl er luid bij gezongen en gedanst wordt *(bĕrġadin)*.

De eerste doelang-doelang wordt nu landwaarts, het bosch in, gedragen. Zij is bestemd voor de landgeesten. In het woud gekomen, wordt de doelang-doelang geplaatst onder (meestal) den grootsten boom, die z.g. heilig is, en waarin de geesten *(antu)* hun verblijf houden. De brenger der doelang-doelang zegt er dan bij:

„Datoek (zoo spreken de Orang-Oetan hun geesten aan), deze buffel (c.q. geit, hert, varken) is aan U geofferd, opdat U zich van den jongen ....verwijderen en hem met rust laten zult bij de besnijdenis, welke over drie dagen zal worden voltrokken!"

Daarna keert de man naar de plaats van het feest terug, waar de menschen met ongeduld op hem wachten. Bij aankomst roept de *bomo* hem reeds van de verte toe: „Apa chabar dari Datoek?" (Wat voor nieuws brengt je van den Datoek mee?). De offerbrenger antwoordt daarop: „Chabar baik!" (Goed nieuws).

De andere doelang-doelang wordt naar zee gedragen en geofferd aan de geesten van het water, in casu der zee. Na dezelfde formule als boven te hebben uitgesproken, wordt de tweede doelang-doelang nu in zee gegooid. Bij terugkeer ook weder dezelfde vraag van den *bomo* en hetzelfde antwoord van den offerbrenger, gelijk boven is weergegeven.

Thans wordt geacht, dat de geesten, zoowel die op het land (in casu van het woud), als die van het water (c.q. de zee), gunstig gestemd zijn voor de besnijdenis, en nu gaat men over tot de vierde ceremonie. Door den bomo wordt nu een plukje haar van het hoofd van den

jongen, gewoonlijk van de kruin, geknipt. Dit afgeknipte haar wordt in een (meestal zilveren) tjèboek gedaan, en bij wijze „djimat” door de ouders bewaard. Vervolgens wordt de besnijdeniscandidaat door den bomo zelf (en niemand anders) kaal geschoren. Daarna wordt de jongen met *aër tawar*, d.i. water, dat door den bomo met een doä bepreveld en bewaard is in een soort aarden pot, de *tĕrĕnang*, waarvan de hals omwonden is met een stuk jong klapperblad, hetgeen hier door de Orang-Oetan *djari-lipan* wordt genoemd.

Deze plechtigheden nemen zoowat den heelen dag in beslag. 's Avonds wordt de jongen aangekleed. Op het hoofd draagt hij een hoofdoek, die op een zeer eigenaardige wijze is opgemaakt, d.w.z. niet zooals bij de Javanen, waarbij bijna het geheele behaarde hoofd is omwikkeld, doch het midden is bij de Orang-Oetan geheel open gelaten, terwijl de slippen recht op naar achter en boven staan, of zijwaarts dan wel naar voor-boven gericht zijn. Dit hoofddeksel draagt den naam van *tjatjak bĕlah moembang*. Af en toe wordt daarbij aan den rechter kant een goendjei (zie boven) gedragen.

Verder draagt de jongen, evenals bij de Mohammedaansche Maleiers, een lange kimono-achtige jas. De saroeng wordt bij wijze van buikband om het middel gebonden. Andere buikbanden draagt hij niet. De broek is meestal van rood goed vervaardigd en heeft een speciale snit, door hen *potong Atjeh* genoemd d.w.z. van boven is hij zeer wijd, terwijl de broekspijpen naar beneden toe zeer nauw toeloopen. Als eenig versiersel draagt hij een zilveren ketting om den hals.

Een plaminan (tĕmpat bĕrinai), met alles wat er aan annex is, treft men bij deze menschen niet aan, want aan echte bĕrinai enz., zooals bij de Mohammedaansche Maleiers gebruikelijk is, wordt in den regel niet gedaan. Wel heeft er een ceremonie plaats, welke ongeveer dezelfde strekking heeft als het bĕrinai.

Een lange matras wordt gespreid in de middengalerij

van het huis. Hierop neemt de besnijdenis-candidaat met zijn eventueele *alas pisau*, bestaande meestal uit 7 à 8 personen, gekleed als boven is beschreven, plaats.

Tegen een uur of acht 's avonds komt nu de *bomo*, al dansende uit een der kamers te voorschijn, gaat naar den jongen toe en spreekt dan zijn zegen uit, terwijl hij zijn handen boven het hoofd van den besnijdeniscandidaat houdt. Daarna danst hij driemaal om den jongen heen. Dit ceremonieel wordt *bĕġoembang* genoemd. Is dit afgeloopen, dan komen de besnijdeniscandidaten achtereenvolgens aan de beurt om te dansen, hetgeen geschiedt onder een helsch lawaai (slaan op de ġĕdang, rĕbana's, ġongs, klappen in de handen, aanheffen van telkens en telkens herhaald hoera-geroep, etc., etc.), door de aanwezige gasten gemaakt. Te middernacht houdt men er mee op. Den volgenden morgen en avond wordt deze plechtigheid op dezelfde wijze herhaald. Dat daarbij flink gegeten en gedronken wordt, behoeft zeker wel niet nader te worden betoogd.

De derde dag, de gewichtige dag voor den jongen, breekt aan. 's Morgens 8 uur wordt de jongen weer aangekleed als de vorige avonden, doch thans zonder den broek „potong Atjeh". Hij wordt gezet op een tafeltje, dat overdekt is met een stuk wit goed (gelijk de *alas bĕsoenat* der andere Maleiers).

Bij de Orang-Oetan wordt het eigenlijke afsnijden van het praeputium vooraf gegaan door het maken van 2 loodrecht op elkaar staande knippen (met de schaar), waardoor 4 spleetjes in den rand der voorhuid ontstaan. t.w. één aan den boven-, één aan den onder-, één aan den rechter- en één aan den linkerkant. Nu wordt door den bomo geprobeerd of het praeputium gemakkelijk over den eikel te halen is of niet. Zoo niet, dan worden de bovengenoemde spleetjes in de voorhuid vergroot. Glijdt ze er daarentegen gemakkelijk over heen, dan wordt ze weer terug geschoven en de *sĕpit* (hierbij wordt slechts één sĕpit gebruikt) aangelegd, en wel ongeveer

op de helft van den afstand tusschen de punt van de glans penis en den rand van de voorhuid. Nu wordt een bladsteel van de sirih *(tangkei)* door de opening van het praeputium gestoken, en wel schuinsch van beneden-voor naar achter-boven, totdat zij vlak tegen de sëpit aan ligt. Vlak langs den achterkant van de *tangkei* wordt het praeputium van boven naar beneden afgesneden, zóó dat de daarin gemaakte spleetjes mede worden weggenomen.

Vóór het afsnijden neemt de *bomo* een weinig rijst in zijn hand en strooit ze, onder het prevelen van een doä, over den penis.

Het afgesneden deel van de voorhuid wordt opgevangen in een zilveren kommetje (tjèboek) en zorgvuldig bewaard.

De sëpit wordt los gemaakt, de wond gefatsoeneerd, daarna gemedicineerd en ten slotte verbonden (zie boven: besnijdenis bij de andere Maleiers).

De besnedene wordt nu gelegd op de matras in de middengalerij van het huis. Aan zijn voeteneind wordt de tjèboek, waarin het voorste eindje van het praeputium, ter breede van ± 1 á 2 c.M. (bij de andere Maleiers ± 2 á 3 c.M. breed), geplaatst. Daarna komt nummer 2 aan de beurt enz., totdat alle candidaten beneden zijn. De tjèboek met het praeputiaal eind blijft er tot de besnedene genezen is van zijn wond en weer mag opstaan.

Zeer streng wordt er gewaakt tegen eventueele verwisseling der voorhuideindjes, opdat b.v. A later geen praeputiaal eind van B, deze niet dat van C terug kan krijgen en omgekeerd. Wanneer de besnedene genezen is en weer loopen kan, krijgt hij n.l. *zijn eigen* praeputiaal eind (het afgesneden deel), dat intusschen meestal reeds gemummificeerd is, terug. Dit stukje huid wordt als goud bewaard! Volgens hun bijgeloof vermag dit stukje een geheimzinnige macht op de vrouwen uit te oefenen. Later, als men getrouwd is, wordt het stukje

heimelijk (door het eten b.v.) de bruid ingegeven. Hierdoor zou deze aan haar man gebonden blijven en aan niemand anders. Bovendien zou het — volgens de Orang-Oetan altijd! — het „vuur in de vrouw aan het altaar van Venus" kunnen blijven onderhouden of nog meer aanwakkeren!

Bij verwisseling der praeputiaal einden verliezen deze de bovengeschetste macht absoluut. Het huwelijksbed zou dan gekenmerkt zijn door een eindelooze, kille koude van den kant der echtgenoote, in één woord...... het vriest er!!!

Overigens gelden mutatis mutandis ook bij deze menschen de bovengeschetste, bij de Mohammedaansche Maleiers gebruikelijke ceremonieën.

Benamingen der voorwerpen.

1. Klitja Pandak, Tilam kĕtji(l). (1)
2. Soso klitja.
3. Bantal bĕsar } Sangga ramboet (bantal prias of pariasan).
4. Bantal papan }
5. Tĕmpat bĕrinai (Plaminan; bij den Radja: Singgah sana).
6. Langit-langit.
7. Tabir.
8. Grey (met soso-grey).
9. Kaki dhian.
10. Paha(r) (2) }
11. Siba(r) (2) paha(r) (2) }
12. Kĕpoek nasi }
13. Kĕmoentjak nasi } Nasi bĕsar.
14. Boenga nasi }
15. Oeloor-oeloo(r) (2) }
16. Boenga tĕlor }

---

(1) De *l* wordt niet uitgesproken, of als een zachte *k*.
De ĕ wordt uitgesproken als de *u* in de Hollandsche woorden *lucht*, *duf* etc.

(2) De *r* wordt niet uitgesproken of als de Engelsche *r* aan het eind van een lettergreep.

17. Bantal alas berinai.
18. Sĕm(ĕ)(¹)rit.
19. Tjèboek, waarin: a. Bĕras basâ(h) (³).
b. Bĕras koening (koenjit).
c. Brĕtih.
d. Inai.
e. Tjĕpoeng tawa(r) (²).
20. Daon sĕtawa(r) (²) (Bestanddeelen, zie beschrijving).
21. Tjèpè(r) (²).
22. Tjérèt.
23. Kĕtoe'(r) (²).
24. B-(ook wel: P-)ĕbarā(h) (⁴).
25. Doelang-doelang. (Bestanddeelen, zie beschrijving).
26. Sĕpit (ieder met 2 gevlochten ringen van rottan = simpei).
27. Pisau soenat.
28. Telok kaïn (Lĕkar) (²).
29. Sĕngkang.
30. Pĕngipas lalar (²).
31. Goenting soenat.
32. Toetoep daging charam.
33. Alas bĕsoenat.
34. Kaïn alas bĕsoenat (3 Yard).
35. Sirih sĕtépak (Bestanddeelen zie beschrijving).
36. Tali koendang.
37. Kipas.
38. Prioek.

RESIDENTIE TAPANOELI

Besnijdenis te Penjaboengan

door
Abdul Rasjid,
Gouvernements Indisch Arts aldaar.

Algemeene inleiding.

De besnijdenis is een overoud Oostersch gebruik.

Men vindt haar terug bij Mozes, volgens de schrift zelfs bij den aartsvader Abraham.

(¹) Wordt niet uitgesproken.

(²) Zie noot (2) vorige bladzijde.

(³) De *h* wordt niet uitgesproken: de â is dof, nadert meer de *o* in de Hollandsche woorden *bok*, *kok* etc.

(⁴) De *h* wordt niet uitgesproken; de ă is dof, nadert meer de *u* in de Hollandsche woorden *lucht*, *duf*, etc.

Nadere onderzoekingen hebben aangetoond, dat bij 't Bataksche volk de besnijdenis reeds in zwang was, vóór de komst van den Islam. Alleen de techniek was een weinig anders.

Wanneer wij echter in onzen tijd spreken van besnijdenis, dan bedoelen wij daarmede één der voornaamste ritueele gebruiken van het Mohammedanisme. Want alleen den grooten profeet van Arabië is 't gelukt haar zoo streng door te voeren, dat ze door iederen Islamiet als verplichtend wordt beschouwd.

Waar een handeling zich gedurende duizende jaren handhaaft, daar moeten er deugdelijke redenen voor zijn, die maken dat zoo'n handeling zich eeuwen staande kan houden.

De wetenschap i.c. de geneeskunde mag er zich in zulke gevallen niet gemakkelijk van af maken met te zeggen, dat alle dingen, die ze niet kan verklaren tot 't rijk der bijgeloovigheden behooren. Wie dat beweert is gelijk iemand, die zegt, dat alleen *zijn* goud zuiver goud is en dat van anderen slechts koper of ijzer.

Het is dus plicht van de wetenschap voor elk voorkomend verschijnsel een redelijke verklaring te geven, onverschillig of zoo'n verschijnsel plaats vindt bij Westersche of Oostersche volken, bij beschaafde of onbeschaafde rassen.

Het is dus een goed teeken, der wetenschap waardig, wanneer de geneeskunde zich ook actief bezighoudt met volksmagie en volksgeneeskunde.

Philosophisch-religieuze inleiding.

Wie 't Mohammedanisme een weinig dieper bestudeert, zal inzien, dat Islam niet alleen beteekent onderwerping, maar ook reinheid.

Reinheid van denken!

Reinheid van voelen!

Reinheid van lichaam met als gevolg:
Reinheid van handelen!

Dat zijn de grondslagen van den Islam.

Het niet trouw naleven dezer stellingen door zijne belijders doet niets af aan de waarde daarvan. Het bewijst alleen, dat de natuur sterker is dan de leer.

We zien uit 't bovenstaande, dat Mohammed ook nadruk legde op reinheid van 't lichaam.

Dat hij dus de hygiëne heeft beoefend, staat ongetwijfeld vast. Ja, in menig opzicht doet hij zelfs meer dan de moderne hygiënist. Deze laatste toch stelt zich meestal tevreden met 't vergaren van kennis zonder meer. Hij is gelijk een vergaderbak van stapels wetenschappelijke details.

Bij den profeet Mohammed is 't anders, voor hem is kennis niet de hoofdzaak; kennis zonder meer, is gelijk een schoone, maar vergiftige bloem zonder nut.

Door een wonderbare kracht, die hij uit zich zelf putte, zonder medewerking van een ander, wist hij de elementen van de gezondheidsleer met zijn religie tot een harmonisch geheel samen te voegen en wel zoodanig, dat ieder geloovige ook noodwendig persoonlijk hygiëne moet beoefenen.

De moderne hygiënist is tot zulk een geweldige krachtsontplooiing niet in staat. Door dwangmaatregelen, waartoe hij de macht meestal ontleent aan den staat, tracht hij zijn leer door zijn omgeving te doen aannemen, onder 't masker van noodzakelijk kwaad en 't doel heiligt de middelen. Men vergeet echter maar al te vaak, dat dwang alleen dan gerechtvaardigd is, wanneer de maatschappelijke toestand van dien aard is, dat alles wat van boven komt, volmaakt en goed is en alles, wat uit 't volk voortkomt, onzinnig en uit den booze.

Waar dat niet 't geval is, daar zij men met dwangmiddelen voorzichtig!

Bovendien houdt dwang in zich vreesaanjaging en 't is een natuurlijk iets, dat zoodra de dwang ophoudt, ook

oogenblikkelijk de oude toestand van vóór de invoering der dwangmaatregelen, weder terugkeert.

Er is nog iets, dat dikwijls niet voldoende ter harte wordt genomen. Het mislukken van een hygiënische maatregel spruit niet altijd voort uit onwil van 't volk, maar 't kan ook het gevolg zijn van onwetendheid. En evenals duisternis alleen verdreven kan worden door licht, evenzoo kan men onwetendheid alleen verdrijven door kennis en niet door dwang.

Het is, om die redenen, dat Mohammed een andere methode volgde. Hij dwong niemand, maar hij trachtte eerst te doen gelooven en daarna trachtte hij door eerbied of liefde op te wekken voor een gegeven maatregel zijn leer te doen naleven, niet door dwang van buitenaf, maar door dwang van binnen uit.

Welke van beide methoden, de wetenschappelijke of de godsdienstige, op onze tegenwoordige trap van ontwikkeling de beste is, is niet met zekerheid te zeggen. Het gaat er mee, als met 't begrip „Macht" en „Recht". Ook hier zijn de geleerden het er nog niet over eens, aan welke kracht zij de voorkeur zouden moeten geven.

Maar, wanneer 't waar is, dat de hygiëne in 't algemeen bestemd is voor het heil der menschheid en wanneer 't waar is, dat de Indische hygiëne zal moeten dienen in 't bijzonder ten bate der Inlandsche bevolking en niet omgekeerd dan schaar ik mij zonder schroom aan de zijde van den profeet Mohammed.

Gaarne zou ik in den breede willen uitweiden over de hygiënische voorschriften van den Islam, als daar zijn de dagelijksche wasschingen, het Vrijdagsche scheren, nagelknippen, enz. enz., doch op 't oogenblik dienen we ons te beperken tot 't onderwerp: besnijdenis.

Dat besnijdenis één der treffendste voorbeelden is van hygiënische voorzorg, ingesteld door den Islam, is gemakkelijk te begrijpen. Maar ze bevat nog andere goede dingen, zooals ik hieronder nader zal trachten uiteen te zetten.

Het is niet onmogelijk, dat de voorbereiding, de techniek en de behandeling der besnijdenis zeer uiteenloo-

pend zijn bij de verschillende bevolkingsgroepen van Indië; 't doel en wezen er van blijven echter dezelfde. De gegevens, die ik hieronder geef, heb ik verzameld in het Zuiden van de residentie Tapanoeli met hare bij uitstek Mohammedaansche bevolking.

't Doel der besnijdenis.

De allereerste vraag, die bij ons oprijst, is: „Wat is 't doel der besnijdenis?".

Men heeft hierover voornamelijk vier verschillende opvattingen, die ik zou willen noemen de godsdienstige, de wijsgeerige, de wetenschappelijke of hygiënische en de maatschappelijke opvatting.

We zullen achtereenvolgens iedere opvatting aan een korte bespreking onderwerpen.

De godsdienstige opvatting.

I. De godsdienstige opvatting:

a. Voor een eenvoudig geloovige is besnijdenis niet anders dan een eerbiedwaardig navolgen van zijn geliefden profeet, daar in de heilige schrift vermeld staat, dat Mohammed reeds besneden ter wereld gekomen zou zijn.

b. Een ware godsdienstige brengt ze echter in nauw verband met 't gebed.

Volgens hem is 't gebed een innerlijke aanschouwing van 't goddelijke in den mensch, maar de innerlijke aanschouwing kan niet benaderd worden zonder reinheid van 't lichaam. En als men bedenkt, dat godsdienstig gesproken (trouwens ook wetenschappelijk) urine en faeces tot de voornaamste onreinheden behooren en dat één druppel urine onder 't praeputium indrogend, voldoende is, om 't gebed te niet te doen, en als men verder bedenkt, hoe moeilijk 't is de genitaliën in 't algemeen voortdurend schoon te houden en wanneer men verder nog in aanmerking neemt, dat ieder Muzel-

man, verplicht is vijf malen daags zich over te geven aan goddelijke bespiegeling, dan is 't gemakkelijk te begrijpen, waarom Mohammed de besnijdenis op den voorgrond plaatst en ze beschouwt als één der hoofdverplichtingen van den Islam.

Wijsgeerige opvatting.

II. De wijsgeerige opvatting:

De Islam besteedt een bijzondere zorg aan de genitaliën van zijn belijders. Hij weet, dat de genitaliën de werktuigen zijn, die de kiem van het menschelijk leven voortbrengen en hij huldigt de oude stelling: „de kiem bevat 't geheel en de groei is slechts 't ontluiken!"

Wetenschappelijke of hygiënische opvatting.

III. De wetenschappelijke of hygiënische opvatting:

De wetenschap zegt, dat ziekte niet gebóren kan worden in een zuivere omgeving: zorgt men dus, dat de genitaliën voortdurend schoon blijven, dan zal de kans dat ze ziek worden zeer zeker tot een minimum beperkt worden.

Ieder medicus weet bij ervaring, vooral bij de lagere bevolkingsgroepen van niet-Mohammedanen opgedaan, hoezeer de genitaliën worden verwaarloosd. De geweldige ophooping van smegma onder de voorhuid, de phymosis en de paraphymosis zijn de dagelijks voorkomende verschijnselen die ieder practiseerend geneesheer ontmoet.

Het eenige redicale middel, om aan dezen wantoestand een einde te maken is de besnijdenis en geen ander.

Reeds aanwezige aandoeningen als ulcera molla, ulcera dura e.d. worden eventueel ook meer toegankelijk voor behandeling.

Dorsale incisie en circumcisie vormen niet zelden 't begin der therapie van menige genitaal-aandoening, en deze operatie staat in wezen gelijk met besnijdenis.

Maär als dat zoo is, waarom dan niet het kwaad voorkomen?

Is 't niet doelmatiger om prophylactisch op te treden en de besnijdenis in te voeren, vooral in dezen tijd, waar venerische ziekten zoo veelvuldig voorkomen?

Maatschappelijke opvatting.

IV. De maatschappelijke opvatting:

Enkele minder bekende feiten dienen even aangestipt te worden, ten einde deze opvatting begrijpelijk te maken.

De maatschappij wordt gevormd door mannen en vrouwen. Het resultaat der verhouding tusschen die twee groepen zijn de kinderen. Een harmonische verhouding tusschen mannen, vrouwen en kinderen overeenkomstig de zeden en gewoonten van 't volk, waartoe bepaalde groepen van menschen behooren, noemt men zedelijk of menschelijk.

Het tegenovergestelde geval noemt men onzedelijk of dierlijk.

De meeste misdaden vinden haar oorsprong in wanverhouding tusschen mannen, vrouwen en kinderen.

De profeet Mohammed leefde in een tijd, waarin naburige volkeren elkander beoorloogden d.w.z. in een tijd, waarin een groote wanverhouding bestond tusschen 't aantal mannen en het aantal vrouwen.

De prostitutie nam onrustbarend toe en het zedelijkheidspeil van de massa daalde tot dat van de dieren, evenals dat 't geval was in den zoo juist afgeloopen Europeeschen oorlog.

Dezelfde netelige toestand, waarin de profeet Mohammed eens verkeerde, heeft zich nu verplaatst naar het beschaafde Europa. Laten de mannen van de wetenschap

ons nu een middel aan de hand doen, om de zedelijke ondergang der Europeesche volkeren te voorkomen.

Wanneer 't der Westersche wetenschap mocht gelukken 't niveau der zedelijkheid op de eenmaal bereikte hoogte te houden, dan mag ze zich zeker gelukkig achten.

Mohammed stelde zich eveneens tevreden met 't hardnekkig vasthouden aan de eenmaal verworven zedelijkheidsbegrippen. Het ontwikkelen van een verfijnde moraliteit in een tijd van oorlog is nu eenmaal een onbegonnen werk. Dat kan men in vredestijd beproeven.

Mohammed voerde daarom twee eenvoudige en gemakkelijk uitvoerbare maatregelen in, eenvoudig van constructie, maar van verstrekkenden aard in hun gevolgen. Die twee maatregelen zijn de polygamie en de besnijdenis.

Over polygamie zullen wij op 't oogenblik niet spreken. We zullen haar laten voor wat zij is en onze aandacht bepalen tot de besnijdenis. Het zij voldoende op te merken, dat na een verdelgingsoorlog, polygamie een krachtig middel is voor een vlug herstel van het gestoorde evenwicht.

De besnijdenis geschiedt zoowel bij mannen als bij vrouwen. De reactie op beide seksen is echter van tegengestelden aard m.a.w. bij den man wekt ze een verhooging van de libido sexualis op, doch bij de vrouw juist een vermindering. Bovendien is 't geslachtsgenot voor de vrouw gezonder en volmaakter.

Tevens geeft zij bij de vrouw een zekere ronding over 't geheele lichaam (waarschijnlijk een gunstige invloed van de besnijdenis op de vetaanzetting), waardoor de vrouwelijke schoonheid wordt verhoogd met als gevolg vermeerderde liefdegevoelens van den man tegenover de vrouw.

Verder weten wij, dat ieder Muzelman er vier vrouwen op na kan houden (polygamie).

Tegenover de vier vrouwen, waarvan de libido sexualis reeds aanzienlijk is verminderd door de besnijdenis,

staat één man, wiens libido door dezelfde bewerking kunstmatig in de hoogte wordt gedreven.

Neemt men daarbij nog in aanmerking, dat in normale gevallen de libido sexualis bij de vrouw aanzienlijk grooter is dan bij den man, dan ziet men, dat door de gelukkige samenwerking van polygamie en besnijdenis een harmonische toestand is geschapen tusschen mannen en vrouwen. Wel is waar een harmonische toestand van lager orde, maar toch harmonisch en bij uitstek geschikt in een oorlogstoestand als noodmaatregel. De mensch blijft dan ten minste nog mensch en verlaagt zich niet tot een dier.

Het is dan ook een bekend en erkend feit, dat in de Mohammedaansche landen de prostitutie veel zeldzamer voorkomt dan in de Europeesche. Waar dat niet het geval is, daar mag zeker de gegronde twijfel bestaan, of de Mohammedaansche vrouwen wel besneden zijn. Want merkwaardig is tevens het feit, dat de besnijdenis van den man alleen verplichtend is, maar die van de vrouw facultatief.

Dit feit is zeker van zeer groote beteekenis. Het bewijst, dat de toestand van polygamie slechts als een tijdelijke maatregel moet worden beschouwd.

Zooals ik zooeven zei, is de libido sexualis bij de vrouw in normale gevallen grooter dan bij den man.

Is de evenwichtstoestand dus weder hersteld, m.a.w. is de verhouding tusschen 't aantal mannen en vrouwen weder normaal, dan heeft polygamie geen reden van bestaan meer en dan hoeft de libido sexualis van de vrouwen niet meer verminderd te worden (vandaar de facultatieve besnijdenis der vrouw); bij den man echter nog wel, om dezelfde mate van libido sexualis als de vrouw te verkrijgen. De huwelijksband is door dezen toestand hechter, omdat man en vrouw elkander voldoende kunnen bevredigen. De kans op echtscheiding met hare kwade gevolgen wordt veel minder. En alleen op deze hechte basis van aantrekking tusschen man en

vrouw kunnen andere soorten van liefde van hoogere orde en alle andere moreele en intellectueele affiniteiten worden gegrond.

Dit is de grondslag van de maatschappelijke structuur van den Islam, wiens grondtoon is: „Vrede zij met U!"

Wat is besnijdenis?

De besnijdenis (soenat Rasoel, berchatan in 't Arabisch) is een bewerking, waarbij een stukje van het praeputium ter lengte van 1—2 c.M. wordt weggenomen door middel van een scherp voorwerp en wel zóódanig, dat de glans penis geheel bloot komt te liggen.

De daardoor ontstane wond wordt conservatief behandeld en per secundam genezen, onder achterlating van een dun breed litteeken.

Bij de vrouwen is de bewerking een weinig anders en veel eenvoudiger. Daarbij wordt in de clitoris slechts een kleine snede gemaakt met een schaartje of met een puntig voorwerp. Meestal gebruikt men daarvoor een doorn van den pandanus.

De leeftijd, waarop de besnijdenis plaats heeft, is verschillend en varieert tusschen 7 dagen na de geboorte en iets beneden 15 jaar (Akal baliq: begin puberteit). In sommige streken geschiedt echter de besnijdenis ook wel direct na de geboorte. De gemiddelde leeftijd wordt meestal aangenomen tusschen 7 en 10 jaar. 't Gevaar van besnijdenis op te jeugdigen leeftijd is 't geringe weerstandsvermogen tegen bloeding en 't gevaar van besnijdenis op ouderen leeftijd zijn de wellustdroomen, gepaard gaande met hyperaemia van de genitalien met als gevolg een bemoeilijkte genezing van de wond.

Instrumenten en geneesmiddelen.

Er zijn slechts weinig instrumenten voor de besnijdenis noodig. Een scherp mes, meestal een scheermes, een bamboestokje zoo lang en zoo groot als een luciferstokje, 'twelk dient om den glans van het praeputium los te maken en verder een gespleten bamboe, welke

als een klemtang moet dienen. Dat is alles, wat men noodig heeft. Wat betreft de geneesmiddelen, die zijn er verscheidene en afhankelijk van de streek, waar de besnijdenis wordt toegepast. In sommige streken past men zelfs reeds de Europeesche wondbehandelingsmethoden toe. Xeroformgaas, jodoformgaas, jodoformpoeder en dermatol zijn bekende middelen in sommige kampongs.

De meest gebruikelijke zijn echter: gebluschte kalk gemengd met zuivere klapperolie, afschraapsel van een klapperdop (in poedervorm), dierlijke kool of houtskool in poedervorm.

Als verband gebruikt men meestal koffieblad of galoenggoengblad of sirihblad. Deze bladeren worden om de wond gewikkeld en vastgemaakt door een geknoopte draad of reepjes van 1 à 2 c.M. breed verbandkatoen.

De genezingsduur varieert tusschen 7 en 21 dagen.

Voorbereiding.

In de meeste kampongs verzamelen zich, wanneer de sawah-arbeid reeds achter den rug is, de ouders, wier kinderen nog niet zijn besneden, in 't bijgebouw van den mesdjid om met den Chatib (operateur) den dag te bepalen, waarop de kinderen zich aan de bewerking zullen moeten onderwerpen.

Is eenmaal de dag en het uur (liefst in de morgenuren) vastgesteld, dan treft men vooraf in de vroegen ochtend eenige voorbereidende maatregelen.

Allereerst moet 't kind een flink, koud bad nemen (liefst om 5 uur 's morgens) met extra schoonwassching van de genitaliën, waarbij alle ophooping van smegma door heen en weer schuiven van de voorhuid over de glans penis, wordt verwijderd. Dit bad duurt ± ½ uur.

Bij de bewerking wordt 't kind gezet op een schijf van een pisangstam.

De voordeelen van al deze manipulaties zijn, behalve het schoonmaken van 't lichaam in 't algemeen en van het praeputium in 't bijzonder, zeker de geringe pijn

en de geringe bloeding als gevolg van de door het bad verkregen koude.

Techniek.

Zijn de bovengenoemde voorbereidingen afgeloopen, dan neemt de candidaat plaats op de reeds vermelde schijf van pisangstam en wel in een hurkende houding.

De operateur zet een streepje op 't praeputium met in water natgemaakte ongebluschte kalk, aanduidende de grens, waar de snede zal loopen.

In een huishoudelijk schoon gemaakt bord legt hij de benoodigdheden d.w.z. een scheermes, een bamboe knijper en een bamboe sonde.

Het gebeurt niet zelden, dat, vooral bij kleine kinderen, de voorhuid vergroeid is met de glans penis. In dat geval gebruikt men de bamboe sonde. Daarmede wordt 't binnenste praeputiaalblad losgemaakt van de omgeving, wat eenige pijn veroorzaakt.

Vóór de bewerking prevelt de operateur nog een klein Arabisch gebed, ontleend aan de Heilige Schrift:

Bismillahirrohma nirrohim!

Nawaitoe anà ichtina foelan ibnoe foelan, fordhollillahitaäla;

waarvan de beteekenis in 't Hollandsch ongeveer als volgt is:

„In naam van den lankmoedigen en barmhartigen God!

„Mij is opgedragen den jongen (naam van den jongen) zoon van (naam van den vader) te besnijden volgens de Goddelijke wet".

Na het uitspreken van 't gebed wordt den jongen bevolen diep adem te halen en zijn adem gedurende de bewerking in te houden. De operateur doet 't zelfde. Deze diepe ademhaling zou eveneens een verminderde pijn veroorzaken en tevens zou de bloeding daardoor veel geringer zijn.

Zoo gauw mogelijk wordt nu de bamboe klem op de reeds gemaakte streep op het praeputium gezet en met

één flinke snede 't afgeklemde gedeelte met een scheermes afgesneden. De snede verloopt voor de klem, om een verwonding van den glans penis te voorkomen. Hiermede is de operatie afgeloopen.

Behandeling.

Nu volgt de behandeling. De wond wordt nu besmeerd met in zuivere klapperolie gedrenkte gebluschte kalk of afschraapsel van een klapperdop of dierlijke kool of houtskool en daarna verbonden met koffieblad en een stukje kain.

Het verbandje blijft drie dagen zitten.

Na den derden dag wordt 't verband verwisseld. 't Losweeken geschiedt met warm water, waarin vooraf keukenzout wordt opgelost (een soort zoutsolutie dus). Ook thee-water (warm) wordt wel eens gebruikt. Verder afkooksel van galoenggoengbladeren of sirihbladeren.

De verdere behandeling is afwisselend bepoederen met bovengenoemde middelen.

De genezingsduur is 7 tot 21 dagen.

In de eerste drie dagen is absolute bedrust aanbevolen.

Met de voeding wordt eveneens rekening gehouden met de wond. De patiënt mag in geen geval prikkelende spijzen gebruiken. Liefst houde hij een lacto-vegetabiel dieet, geen lombok. Vleesch is verboden. Toegestaan zijn melk en eieren (bij gegoede inlanders). Het beste wordt genoemd: rijst, groenten, eieren en fijn gestampte, gedroogde visch met een weinig keukenzout.

Bovengenoemde techniek geldt alleen voor jongens, voor meisjes is ze veel eenvoudiger. Een kleine snede of een prik in de clitoris is alles en de patiënte kan zich weder vrij bewegen. Speciale voorzorgen zijn niet noodig.

Operatiemethoden.

Er zijn drie verschillende methoden van besnijdenis.

De eerste is de dorsale incisie. Deze methode wordt in mijn ressort niet toegepast.

De tweede bestaat uit multiple kleine inkervingen in het praeputium, dus in 3 à 4 akten. Door litteekenretractie trekt zich 't praeputium ook achter de corona glandis terug. Uit een aesthetisch oogpunt is deze methode af te keuren, omdat de penis dan franjes vertoont.

De derde methode is de circumcisie en dat is de meest gangbare.

Als slot is 't misschien niet ondienstig, wanneer wij enkele conclusies, waartoe wij door het boven medegedeelde komen, in 't kort samenvatten. Zij zijn de volgende:

1. De besnijdenis is een godsdienstige maatregel, welke diep grijpt in 't leven van den Mohammedaan.
2. Zij is een instelling met veelzijdige werking en biedt vele voordeelen voor 't lichamelijk en geestelijk welzijn van de massa.
3. Hare invoering in den Islam getuigt alzoo zekerlijk van kennis van de menschelijke natuur.
4. Zoo lang de mensch nog mensch blijft en nog niet een Ubermensch is, zoolang zal de besnijdenis in 't algemeen een uitstekende voorzorgsmaatregel blijken te zijn voor het menschelijk geslacht.
5. Meerdere bekendheid bij de massa van hare doelmatigheid en nuttigheid, aangevuld en gewijzigd door de Westersche techniek is dus ten zeerste aan te bevelen.

Perkakas boeat berchatan jang di lakoekan bangsa Batak menoeroet setjara agama islam di Padang Sidempoean.

Adapoen tatkala masa dahoeloe ± 50 tahoen laloe adalah bangsa Batak melakoekan berchatan itoe ialah dengan perkakas No. 1, 2 dan 12 (pisau) jaitoe:

Perkakas No. 1 itoe dimasoekkan didalam koelit odjoong kemaloeannja (zakar) sekira-kira sampei keoe-

djoeng kepalanja, dimana dataran perkakas No. 1 itoe sebelah atas terletaklah selapis koelit pemaloet kepala zakar tadi, ditenga-tengah dataran itoelah diletakkan mata pisau (perkakas No. 12) djadinja pisau dan perkakas No. 1 dan koelit dipegang dengan tangan kiri serta ditoko dengan perkakas No. 2 sehingga sampai koelitnja djadi terbelah. Kerna dimasa itoe tentang berchatan menoeroet tjara agama Islam bangsa Batak ada sebagai salah penerimaan sebab ingatan mereka bila sadja kepala zakar itoe soedah terboeka kelihatan soedah tjoekoep (sjah) berchatan, akan tetapi sebenarnja boekan demikian. Lantaran pekerdjaan itoe koerang semporna dan koerang bersih perboeatan berchatan maka di belakang dimana bangsa Batak soedah bagitoe djaoeh moefaham hal agama Islam maka perboeatan itoe poen diobah dengan jang sebetoel-betoelnja menoeroet agama Islam jaitoe memakai perkakas No. 3, 4 dan 5, moela-moela di lakoekan, perkakas No. 3 dimasoekkan kedalam koelit pemaloet kepalanja zakar sampai dipangkal kepalanja itoe (takoeknja) atau hasjafah dan di tjoreng sebelah loear koelit itoe di tentang oedjoeng perkakas itoe boeat djadi tanda-tanda baroe perkakas itoe ditjaboet kombali kemoedian disepit koelitnja itoe sadja dengan perkakas No. 4 dan ditarik sekira-kira tanda tjoreng tadi meliwati kepalanja baroe dipotong dengan perkakas pisau No. 5 di tentang tanda tjoreng tadi.

Kedoea roepa pekerdjaan itoe obatnja sama sadja jaitoe obat No. 9 ditjampoer dengan No. 11 disapoekan diatas perband dan diikatkan ke loeka tadi dalam tempo 1 hari 1 malam lamanja baroe boleh diboeka kemoedian ditjoetji dengan air panas dimana air panas itoe soedah direboes obat No. 6, 7 dan 10 sehingga bersih dan diobati disiramkan kemoeloet loeka itoe obat No. 8 dengan tida pakai perband lagi beroelang-oelang sehingga djadi baik biasanja dalam tempo 6 hari sadja soedah baik betoel.

Sebahagian besar dalam residentie Tapanoeli dimana afdeeling-afdeeling soedah bertahoen lamanja didjalan-

kan pekerdjaan ini oleh seorang jang ternama nama Hadji Mohammad Djamil pekerdjaan Chatib agama di mesdjid Padang Sidempoean dan dari toean Hadji itoelah perkakas ini diperoleh katanja: soepaja lebih djoelas nanti bisa dipertontonkan dimana haroesnja ia soeka sekali pergi sendiri mendjalankan perboeatan berchatan itoe asal sadja ia dapat vrij segala ongkos-ongkos dan belandja dan dimana nanti ia sanggoep poela menoendjoekkan dengan ilmoenja jang dirahasiakan bila doea orang anak jang berchatan itoe tjoema seorang sadja jang berdarah kerna loeka itoe selainnja tidak.

De bij bovenstaande beschrijving behoorende instrumenten zijn:

1. een plat aan de punt eenigszins toeloopend bamboe latje (l. 11 c.M. br. 5 — 7 m.M. d. 2 m.M.).
2. een houten stokje l. 15 c.M.; 1 — 2 m.M. br. en d.
3. een dun bamboe stokje 2 m.M. 10 c.M.
4. bamboe klemmen (van voren gespleten; drie ringen).
5. scheermes.
6. daoen paet mata.
7. daoen limaw.
8. tampoeroeng.
9. koemajan, damar dan sarang boeroeng.
10. daoen djamboe.
11. timbako tjina.
12. een klein mesje met rondgebogen lemmet.

Bataklanden.

Dr. Winkler, zendingsarts te Pearadja, die reeds ruim 17 jaar een groote practijk in de afdeeling Bataklanden uitoefent, deelde aan den Heer Ypes (thans resident van Tapanoeli) mede, dat hem „niets bekend is over het voorkomen van besnijdenis bij de heidensche Bataks. Met de Mohammedaansche Bataks uit de andere afdeelingen heb ik zoo weinig aanraking gehad, dat ik niet in staat ben, iets bij te dragen tot de uitbreiding van de kennis over de besnijdenis".

Zie echter:

Batakspiegel p. 164 v.v.

Snouck Hurgronje, Gajoland p. 309 (vgl. Wilken IV p. 243 naar van der Tuuk en Hagen).

Van de Karobataks werd ontvangen een besnijdenisinstrument, bestaande uit een gespleten bladnerf, gestoken in de schacht van een veer, dienende om de geklemde voorhuid te doen afsterven (vgl. Dajaks in de Zuider- en Oosterafdeeling, Roti, Aroe enz).

Vgl. *Wilken*, Verspr. Geschr. IV p. 218-219, afklemming (naast sporadische circumcisie) morsopit, op gezag van *van der Tuuk*.

(Wordt vervolgd.)

3

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book clean and moving.

S. B., 148. N. DELHI.